

પૃષ્ઠ.

વિષય.

લેખક.

મુખ પૃષ્ઠ.	૧ રંગભૂમિનું ત્રિરંગી ચિત્ર.	ચિત્રકાર—આબાશંકર જોશી.
મુખ પૃષ્ઠની પાછળનું પાનું.	ઉપકાર વચન.	તંત્રી.
૧-૨	“રંગભૂમિનાં હો અભિવંદન” [કાવ્ય તથા ચિત્ર.]	શ્રીચંદ્ર વિભાકર.
૩	રંગભૂમિ વિષે અવતરણો.	તંત્રી.
૪-૫	અભિનન્દન.	તંત્રી.
૬ થી ૯	શિખરપરથી દૃષ્ટિપાત.	તંત્રી.
૧૦-૧૧	આવકાર.	શ્રીયુત કન્દ્યાલાલ મુનશી.
૧૩ થી ૧૫	નાટકની ધૂન.	લલિત.
૧૩	નટરાજ [ચિત્ર.]	ચિત્રકાર—આબાશંકર જોશી.
૧૪	નટવર શ્રી કૃષ્ણની રાસલીલા [ચિત્ર.]	
૧૬-૧૭	“રસિમાં રશી જોને” [કાવ્ય તથા ચિત્ર.]	શ્રીયુત જોશીલાલ અમરુરા. ચિત્રકાર—ત્રિભુવન પટેલ.
૧૮ થી ૨૭	નાટ્યકલા અને પ્રજા જીવન.	ધૃમજી.
૧૯-૨૦	આથેન્સની નાટકશાલા અને ગ્રીસનું સંગીતમય શૃદ્ધજીવન [ચિત્રો.]	
૨૭	ગોદાવરીનું રમ્ય તટ [ચિત્ર.]	ચિત્રકાર—એ. એચ. મુક્તર.
૨૮ થી ૩૨	સહૃદયતા.	શ્રીયુત કેશિકદામ.
૨૯	“તટસ્થતા” અને “સહૃદયતા” [ચિત્રો.]	ચિત્રકાર—જોશીલાલ પટેલ.
૩૦	“તદાત્મવૃત્તિ” [ચિત્ર.]	
૩૩ થી ૩૭	અશોકવનમા [લેખ તથા ચિત્રો.]	લેખક—જગદીશ. ચિત્રકારો—ત્રિભુવન પટેલ, હુરધર રવિયર્મા.
૩૮ થી ૪૪	૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે કિન્નરગિનીની	પ્રોફેસર અન્દ્રાસકર બુથ. નાટકશાલામા
૪૧-૪૨	કિન્નરગિની તથા કાલિદાસના ચિત્રો.	
૪૬	“વર્ષા મગલ”ના વિધાયક રવિયાણુ [ચિત્ર]	
૪૭ થી ૪૯	વર્ષા મગલ.	શ્રીયુત માવજી ગોવિંદજી.
૪૦-૫૧	રંગભૂમિ અને ગાનુભૂમિ [લેખ તથા ચિત્ર]	શ્રીયુત બડયા.

પૃષ્ઠ.

વિષય.

લેખક.

૫૨	નવા ગ્રંથોનું મગસ પ્રભાવ [કાવ્ય તથા ચિત્ર]	શ્રીયુત મનજી દુલભજી પેદ.
૫૩ થી ૬૬	અવમાન—દિલનાં ને દેહના	શ્રીમતી લીલાવતી.
૫૫-૫૬-૫૮	" [ચિત્રો.]	ચિત્રકાર—જોશવાલ પટેલ.
૫૭	" "	" નિમુવન પટેલ.
૭૦-૭૨	"અધિ ત્દારાં આઝા" [કાવ્ય તથા ચિત્ર]	લેખક—પરિમય.
૭૨-૭૩	"સ્વામને કહેજો સદેશ" [ચિત્ર તથા કાવ્ય]	ચિત્રકાર—જોશવાલ પટેલ લેખક—શ્રીમતી દેવકીભાઈ પેદ
૭૪-૭૫	"પુષ્પપુષ્પ કહીને બોલાવે"	લેખક—શ્રીયુત પાદરાકર.
૭૬ થી ૮૦	૨ ગમ્ભિ અને સાક્ષરો.	લેખક—શ્રીયુત ચંદ્રશંકર પટ્ટા.
૮૧ થી ૮૬	મુળાની ૨ ગમ્ભિનાં મહાદર પાત્રો. [નિષ્પ તથા ચિત્રો.]	લેખક—"દેવીચરન"
૮૭ થી ૯૨	અવલોકન—"દેવી ટોડી" તથા "અજની"	"વિદ્યુત"
૯૩-૯૪	અવલોકન—"અવધર્મ જાગૃતિ" "યુગધર્મ," "દિ-દુઝ્યાન," "દાસ વણુર," વિગેરે.	તત્રી
૯૫-૯૭	બાળલોકવા [સચિત્ર.]	શ્રીયુત આદિવસાહ.
૯૮-૯૯	"નિદ્રા દેવીને" [કાવ્ય સચિત્ર.]	શ્રીયુત પરશુભાઈ શર્મા.
૧૦૦ થી ૧૦૧	મુગ્ધરાતી ૨ ગમ્ભિ [સચિત્ર.]	શ્રીયુત મનહર
૧૦૮ થી ૧૧૦	સંસાર—એક ૨ ગમ્ભિ	શ્રીયુત આદિવસાહ.
૧૧૧ થી ૧૧૭	લંડનની ૨ ગમ્ભિ [સચિત્ર.]	શ્રીયુત જયકૃષ્ણ શર્મા.
૧૧૮ થી ૧૨૦	અગાળી ૨ ગમ્ભિ.	શ્રીયુત આદિવસાહ ઉદેશી
૧૨૧ થી ૧૨૩	સામ્રાટ નાટકકલા	વેદ્ય કવિ દુર્લભ સ્વામી.
૧૨૪ થી ૧૨૮	દુર્ગાદાસ [નિષ્પક્રી નાટક—સચિત્ર.]	કવિ મહારાણીશંકર શર્મા.
૧૨૯ થી ૧૩૨	નાટકનો પ્રારંભ	દીવાન બદાહર રણજીભાઈ
૧૩૩-૧૩૪	"જાતે આપણે જીવનહાર" [સચિત્ર કાવ્ય]	રસિક નિઝાકર.

“રંગભૂમિ”નાં હો અભિવંદન !

[ભેંલીની ગઝલ].

“રંગભૂમિ”નાં હો અભિવંદન !
સવધારે સૃષ્ટિના સંતન !

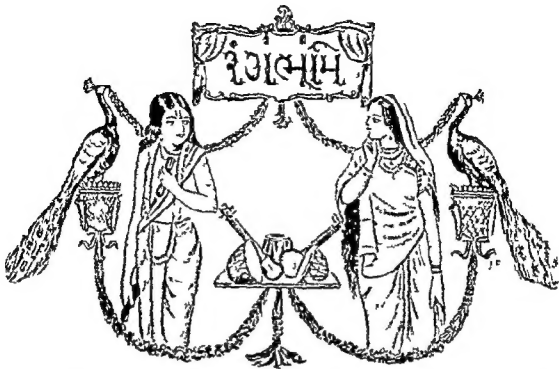
સાસનિયામકને અભિવંદન !
પાત્ર પાત્રને હો અભિનંદન !
મુરલીના રસપ્રાણને વંદન !
ડાલના જગને અભિનંદન !

પગ પગ સર્જનહારને વંદન !
નયનવર્ણા સર્જન ! અભિનંદન !
નાચ નચાવત ત્રિભુવનનંદન !
પ્રાણ પ્રાણને હો અભિનંદન !

બૃંદાવનને હો અભિનંદન !
પ્રિયની વૃક્ષીને હો શ્રુંગન !
સંગીત નૃત્ય કલા અભિનંદન !
બાંકી અમુરીને હો વંદન !

“અધિકે ધ્યાતે” ના નંત્રાંજન !
ગૌ ગાપાલોના દ્વિજાંજન !
ગાકુલનન્દનને અભિવંદન !
નૃત્યન દિનનાં હો અભિનંદન !

—નૃસિંહ વિલાસર.

વર્ષ ૧.]

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૬, નૂતન વર્ષ.

[અંક ૧.

॥ ૩ ॥

સ एव रत्नानां रत्नतमः परमः परार्थोऽष्टमो यदुद्गीयः ॥

જે કંકાર નામવાગો સંગીત ગળદ છે તે આઃ રમેમાં એક રસરૂપ,
પરમાત્માના પરમ સ્વરૂપને સ્થાને ઉપાસ્ય છે.

— સામવેદીય ઊદાત્ય ઉપનિષદ

Dramatic Invention is the first effort of man
to become intellectually conscious.

— Bernard Shaw

નાટકકું ઉત્પાદન એ પૌતાની યુદ્ધિને ઝોજખવાનો
માનવીનો પહેલામાં પહેલો પ્રયત્ન છે.

— થર્નાર્ડ શૉ.

एक भी गोयद कि जाहो फूल दर फूलानगीस्त
गो मुवाश ईहा, कि मा रंदाने ना फूलाना एम।

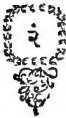
સંસાર કહેછે કે યુદ્ધિ અને ચાતુરીથી આદર તેમજ ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત
થાય છે; પરંતુ અમને આ વસ્તુઓનો આહ કે આહ નથી;
અમે તો માત્ર રસનાજ પિપાસુ છીએ.

— શેખ આદી

કોઈ પણ સવજ, ગિદપ, વિદ્યા, કલા, યોગ કે ક્રિયા એવાં નથી કે
જેનો રંગભૂમિમાં સમાવેશ ન થઈ શકે.

— નાન્યસાસ્ત્રના આદ્ય પ્રણેતા શ્રી ભરતમુનિ

અભિનન્દન!

ગભૂમિ નાં અભિનન્દન! વાયકને તેમજ લેખકને; પાત્ર-
ને તેમજ પ્રેક્ષકને; પ્રકાશકને તેમજ પ્રેરકને.

આજે નૂતન વર્ષની પ્રભાત! હિન્દની જનતા
માટે નવાં સ્વપ્નાંઓ, નવાં સરવૈયાંઓ, નવા સંકલ્પો
સ્વવાનો દિન! નવા આદર્શો ઘડવાની ધન્ય ઘડી! નવી પ્રતિ-
જ્ઞાઓ લેવાનું મંગલ ખુલ્લું!

હતાં આજ અને આવતી કાલની ભાવનાચ્છિ ગર્ભ રાત્રિની
દુનિઆના પાયાઓ ઉપરજ અણુવાની રહી—પછી તે પાયાઓ છિન્ન-
લિન્ન ખડગેના હો કે ગગનચુમિ મહાલયોના હો! પ્રતિવર્ષ ભલે
જ્ઞાનરાજ નવીન સ્વરૂપ ધારણ કરે, ભલે વસંતે વસંતે કૃદંતરેવી
ચોદે કળામાં ખીલી નીકળે, ભલે વન ઉપવનોનાં નવનવીન
મૌદર્ધ અને સૌરભ દરે “વર્ષા મંગલે” હલકાઈ પડે, તોયે પુરા-
તનના ગર્ભમાં પાકેલો માનવી પુરાતનને કેમ વિસરી શકશે?
ભજવેલા ઇતિહાસને કેમ ભૂલી શકશે? વસ્તુતઃ પુરાતનજ નવજીવનનું
ઉપાદક છે, નવચેતનનું પ્રેરક છે, નવવ્યોતિનું પ્રકાશક છે,
નવપદ્ધતિવાનું પેાષક છે. પુરાતનજ પ્રાયેક નૂતન વર્ષનો પિતામહ છે.

નેહલા માટેજ “રંગભૂમિ” તેના પુરાતન શુદ્ધિવોતે સચિનય.
પ્રણામ કર્યા વિના પાતાના નૂતન જીવનના પહેલા થાંભો લઈ
નજ શકે. તેથી નાટ્યશાસ્ત્રના પિતામહ શ્રી ભરતમુનિને અમે પ્રથમ
વંદન કરીએ છીએ. તેમજ નાટ્યવેદના નિર્માતા શ્રી બ્રહ્માને
અમારા સદુચ્ચ પ્રણામ હો; વીણાના મંજુલ સંગીતના
સ્વામિ. બ્રહ્માના પુત્ર, દેવર્ષિ નારદમુનિને અમારા અનેક

નમસ્કાર હો; વંદન હો સારથ્ય નૃત્તનાં જનેતા મહાદેવી
પાર્વતીજીને; વંદન હો જગતને તાંડવ નૃત્તનું પ્રથમ દર્શન
કુરુપનાર નરરાજ શ્રી મહાદેવને; વંદન હો દિવ્ય સંગીતના
સુભાવનાર ગંધર્વદેવોને; વંદન હો વિદ્યને ગોસાવનાર મુરમોહિની
બંગીના બજવૈયા કૃષ્ણ કન્દેયાને; વંદન હો શસલીલાનાં
રત્નનાર ગોકુલનાં ગોપગોપીઓને; વંદન હો રમ ગંગના ઉપારકો
વિક્રમ અને ભોજને; વંદન હો નારાયણલાના જગમશહૂર સિતારા-
ઓને—ભારતવર્ષના કાલિદાસ અને ભવભૂતિને, પ્રાચીન
ગ્રીસના સોફોક્લીઝ અને ઍરિસ્ટોટનીઝને, ઇંગ્લંડના શેક્સપીયર
અને મિલ્ટનને, નોર્વેના હેનરિક ઇબ્સનને, ફ્રાન્સના મોલિયેરને,
જર્મનીના ગટેને.

પરંતુ આ પુરાતન સ્મૃતિઓની માથે બીજા સ્મરણો પણ
ધક્કારાખંધ સ્મૃતિપથમાં ધમી આવે છે: ક્યાં ગયાં એ ભારતીય
સાહિત્ય અને જીવન? ક્યાં છૂપાયાં એ ભારતીય સ્મમન્દિરો?
ક્યાં અદૃશ્ય થયાં રાગાચળ અને મહાભારતનાં ધૈર્યનાત જીવન
અસ્તિ? ક્યાં ગયાં દ્વારારથીય વાતસલ્ય, રામચંદ્રજીની પિતૃભક્તિ,
હરિમણનો આતુપ્રેમ, ચીતાજીનાં પાતિવ્રત્ય, હનુમાનની સ્વામિસેવા,
ભરતનાં તપ અને ત્યાગ? ક્યાં છે યુગ્મિષ્ઠિનાં સત્ય, અર્જુનનાં
દીરલ્ય, લીખનાં અભયચર્મ અને કૃષ્ણનાં નીતિશાસન, રાજ્યર્થ
અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન? ક્યાં છે એ ગિપ્રા નદીના તટ ઉપરની
ઉજ્જયિની? ક્યાં છે એ અવન્તી નગરી? ક્યાં છે એ પુરવત્રઓ?
ક્યાં છે એ નાગરિકો? ક્યાં છે એ કુદગ્ધનાં જીવન? ક્યાં છે એ
રસરેલ? ક્યાં , એ જીવનવેલ? ક્યાં છે એ દિલહાલક, પ્રાણ
વાગ્ક, ભવવાગ્ક સાહિત્યની રેલમઝલ? — ત્રાંચો.

શિખર પરથી દષ્ટિપાત.

“શિખર પરથી દષ્ટિપાત !” કથના જરા મગરૂર ખરી ! પણ મગરૂરની ખાતર નહિ, માત્ર અર્થસૂચકતાની ખાતર, કહો કે મોજની ખાતર, શિખર પરની ખુશનુમા આબો હવાની ખાતર, તંત્રીની નોંધો હરહંમેશ આ મથાળા નીચે ગોઠવાઈ જવાની પરવાનગી ચાહે છે. શિખર પર બેસીને નજેડી ઉપર દષ્ટિ ફેંકવાનો શોખ તો મોટે દશે ! તે પછી અમને પણ એ શોખ કોં ન હોય ?

દૂર દૂરનાં દશ્યો દેખાય ! ખાડા ખખડાઓ અને ખેવાણો, ટેકરાઓ અને ડુંગરાઓ, સપુત્રો અને ખાળોચિયાંઓ, તરવરો અને ખીણો, મીસાનાં પૂ-માડા કાદનાં બૂંગાંઓ અને દિલ્લચમન ખગીયા-ઓ, સર્વ સૌ મૌના પ્રાપ્તમાં કુદરતને ખોળે બૂલતાં દેખાય ! માત્ર ઇચ્છાની ભરતી ઓટનાં, ફની-

આના નડકા છાંયાનાં, વર્ષા અને વસંતનાં, ધોર ગભીર શાન્તિનાં અને ઝંઝાવાતનાં, એકસામટાં દર્શન થાય ! મંડાર રંગભૂમિનાં અનેક પાત્ર, અનેક ચિત્રાર, અનેક પરિવર્તન નિરૂપાય, છતાં શિખર પર એ રંગભૂમિના રંગની છોડ ન લિંગવે કે દુખાવે ! તળેડીમાં દેખાનાં આશીશાન માનવીઓ અને મકાનો, ગબ્બર ગામડાંઓ અને ખરાબાઓ, મહાભાઓ અને દુષ્ટા-ભાઓ, સાક્ષરો અને સાક્ષરો, અવનારો અને શયતાનો આ સર્વ અસ્તવ્યસ્તના, ગંભીરતા અને ભયા-નકતા જાણે ચતુર નાચતી નગદંબા મહારેડી પ્રાપ્ત અટકાસ્ય ન હોય, જાણે કે તેના નાભુક નપુરોનો કોઈ નાભુક ઝમકાર ન હોય, એવું એવું ભાન થઈ જાય !-શિખર પરથી દષ્ટિપા-તની આ કાંઈ જેવીનેતી મઝા ?

x

x

x

આવા કાંઈ દષ્ટિપાત્ર નાંખવા “રંગભૂમિ”-
એ પોતાનું સ્થાન લીધું છે.
રંગભૂમિએ શોખ અને દિલ્સરી એની
શા માટે પ્રવૃત્તિનાં ખાસ પ્રેરક છે.
જન્મ લીધો? દુનિઆને સુધારવા અને

નીકળ્યા નથી—જેઓ સુધારવાનો દાવો કરે
છે તેઓ ભારે બ્રાન્તિમાં છે એમ અને માનીએ
છિએ. કુદરતને નિરખી અને આત્માને વ્યક્ત
કરવો એ અમારો પ્રધાન હેતુ છે. અમારા
વાચકગણ સાથે સ્પર્શાપ કરવો એ અમારી
નેમ છે. રાગદ્વેષ વગર દિલની કઠાણીઓ કહેવી
અને સાંભળવી એટલેજ અમારો ઉદ્દેશ. અને
અમારી ખાત્રી છે કે માનવ હદય માટે એથી
વધારે રસમય, વધારે બોધપ્રદ, વધારે ઉચિત
વિષય દુનિઆભરમાં નથી.

હવે કાંઈને પૂછવાપાત્રું નહિ રહે કે “રંગભૂમિ”-
એ શા માટે જન્મ લીધો? આવી ‘સ્પેરમલ’
સાહિત્યપ્રવૃત્તિ માટે યુગસાત તૈયાર છે કે નહિ
એ પ્રશ્ન હવે રહેતો નથી. યુગસાત સમક્ષ
અમારે કાંઈ રસમામગ્રી મૂકવાની છે કે નહિ,
અમારે કાંઈ સાહિત્ય પ્રસાદી ધરવાની છે કે
નહિ, અમારે કાંઈ વિચાર-ગાની આપવાની
છે કે નહિ, અમારે કાંઈ હૃદયવાર્તા કહેવાની
છે કે નહિ, એટલેજ માત્ર સવાલ છે. આપણે
ત્યાં શાનો “અવકાશ” છે અને શાનો
“અવકાશ” નથી એ ચર્ચાઓ અને ચીમાં-
સાઓ પ્રમાદી મગજની પાનીઓ છે. આપ-
નાગને કાંઈ આપવાનું હશે તો તેનાં આડક
અણુધારેલી દિશામાંથી નીકળી આવશે; કહે-
નારને કાંઈ કહેવાનું હશે તો શ્રોતાજન
આસમાનમાંથી ઉતરી આવશે, કલાકર, સાહિ-
ત્યકાર કે વિચારકની ચીજમાં કાંઈ અમૂલ્ય
હશે તો તે નિરખવાને નવો જન્મનો જન્મ
લેશે.

x

x

x

રંગભૂમિની વાનો અંદર પાનેથી લગભગ
સૌને ગમે છે એ અમને
આખી દુનિઆ એક જગતસ્ત સંગતતા
નાટક લગવી મઠ પડી છે. કાણ જાણે
રહી છે. રંગભૂમિમાં શું જન્મ
લધું છે કે તે સર્વ

પ્રકારનાં માણસોનું પાન ખેંચી શકે છે. એવું
વશીકરણ કાંઈ બીજી દુન્યવી ચીજમાં હશે
કે નહિ તે વિશે અમને ઘણીવાર શંકા થઈ
આવે છે! અલખત, નાટકને એક નીચ હલકી
વસ્તુ માનવાની ઘણા અખીરજાદાઓ
મગરૂરી બતાવે છે, પણ એ ઉંચી ભૂમિકાનાં
સાહેબોજ દર શને અને રવિવારે ગમે તેવી
ક્ષુદ્ર નાટ્યકૃતિઓમાં પણ આંરેકરૂદા રેડાંલ
શોભાવે છે! જે ખડેખાંઓ નાટકશાસ્ત્રને
એક અંધમ સંસ્થા ગણે છે અને જેઓ
સ્થામાં કાંઈ બિચારા એકંદરની સલામ ઝીલતાં
પણ સરમાય છે તેઓ ખાનગીમાં કેટલાક
જાણીતા એકંદરેની દોસ્તી બાંધવા માટે
મરી શ્રી છે, અને તેઓ કાંઈપણ નવા
નાટકના પહેલા બેજની ટીકટો મેળવવાને
આસમાન પાતાળ બેળાં કરે છે! જેઓ
સાક્ષરતાની માનનીય પદવી પરથી પોતાની
કટાક્ષમેય લેખિની વડે રંગભૂમિને ભસ્મીભૂત
કરવાની ધમકીઓ આપે છે તેઓ પણ જે
આ તમારાઓ મક્ત જોવાના મર્જ છે તો
સકુટુમ્ય સપરિવાર ગમે તેવાં જીજ્ઞાસુ નાટકોને
જીજ્ઞાસુ કરવા પહેાંચી જાય છે! જેઓ
રાજ્યદારી રંગભૂમિના પ્રણેતાઓ છે, જેઓને
જાહેર જાંઘીના ભારે બેગ નીચેથી માથું
ઉચાડીને સંસ્કૃતિની દુનિઆમાં ડાકીયું કરવાની
ધડી એકની કુરસદ નથી, અને જેઓ તમામ
દુન્યવી ચીજોને તિરસ્કારથી જુએ છે તેઓ
પણ જાહેર કોડની બેનિફિટ નાટકોનાં
બહાનાં નીચે પ્રમુખો, પેદૂનો અને વકતાઓ
તરીકે પણ એક વાર સ્ટેજ પર દેખાવ
આપવાનો શોખ પૂરો કરી જાય છે!

માનો કે ન માનો પણ આખી દુનિયા નાટક ભજવી રહી છે. આખી દુનિયાને નાટકનાં પાત્રો બનવાનો કાંઈ અગત્ય ધેંપારો છે. આપણું જાહેર તેમજ ખાનગી જીવન દિન પ્રતિદિન વધારે નાટકી બનતું જાય છે. જાહેર હાપાઓ નાટકી હાપા જ વાપરે છે. વક્તાઓનાં હાપણો રંગભૂમિનાં હાપણો કરતાં એકંદર વધારે નાટકી છે તેની આવી કરી હોય તો કોઈ એકજ માંહે કોઈ જાહેર સભામાં હાજરી આપી ત્યાંથી પરખારા “પિલ હાઉમ”ની, કાલખાંડીની કે કોટની કોઈ પણ નાટકશાલામાં ઉતરી પડે એટલે ઘુસ્સો તેની સરખામણી! પરંતુ આપણા જાહેર પ્રેમે તો નાટકી બનવામાં અવધિ કરી છે. કૈનિકા, સાપ્તાહિકા અને માસિકા નાટકી બાનીમાંજ વાચકવર્ગને પીરસાય છે! નાટકી મથાળાં નીચે જ લેખોની હારમાલા, વાર્તાઓ, ટૂંકકાઓ તેમજ નવા મમા-ચાગની કથાઓ આકર્ષકપૂર્વક રજુ થાય છે! એ હાપાઓ તેમજ સાહિત્યકૃતિઓ જાણે હાજપાસો ન હોય તેમ નાટકી જાહેરખબરો દ્વારા તેનાં વાંચકો વગાડવામાં આવે છે.

ટૂંકમાં નાટકનો વ્યવસ્થાપક રંગભૂમિનો રંગ આપ્યા પ્રજાજીવનને રંગી રહેલ છે. આ પરિસ્થિતિ પસંદ હોય ના નહિ, છટ હોય ના નહિ, પણ તેમાંથી કોઈ છટકું નથી—કોઈ છટકી શકવાનું નથી.

ખાનગી ગૃહજીવનમાં ગમે ત્યાં ડેલિકેટ કરશે તો ત્યાં પણ નાટકીજ ભજવાઈ રહ્યા છે! નવા જમાનાના જુવાનીઓ તેમજ પુરતન પેન્ડાનદારો નાટકની હાવામાજ વાતો કરે છે! સાહિત્યવિલાસી સ્ત્રીઓ નાટકી સ્ટાઇલમાંજ કાગળો લખે છે! સાક્ષરોનું તો પૂછવું જ શું? અને લોકનેતાઓ તો કપડાં લત્તામાં, ખેતવા ઉધામમાં, ઉલવાની સ્ટાઇલમાં, મોડામાં સિગારેટ રાખવાની કેશનામાં,

બાંટા ટોપી બાંક બાવ ઉપર મુકવાની ખૂલીમાં, દાસ્તમાં, મવામમાં, બોલવામાં, ચાલવામાં, કોઈ પણ સ્થિતિમાં નાટકનીજ “પોઝ” (Pose), નાટકનીજ સ્ટાઇલ, નાટકનીજ બાની, અને નાટકનીજ રીતભાન હોયકે રીતે વાપરી રહ્યા છે. અમને ધણીવાર કાગળી આવ્યું છે કે અમારી પોતાની નાટ્યનિબાંધોનાં પાત્રો આપણી સમાજની રંગભૂમિનાં પાત્રો કરતાં પ્રમાણમાં ધણાં કુદરતી, ધણાં ઓછાં નાટકી અને ધણાં રવાનાવિક મરુઓ છે.

પરંતુ આ નાટકી ચેપ માત્ર મુખ્ય નમ

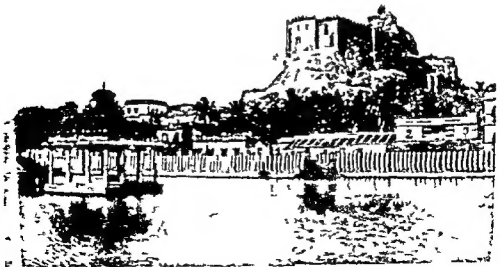
રાજ્યદ્વારી રીતે જ લાગ્યો છે એમ નથી. આપ્યા દિન-કુસ્તા-રંગભૂમિનાં નમાં ગમે ત્યાં મુગાકરી પાત્રો. કરશે તો સમસ્ત નાગરિક

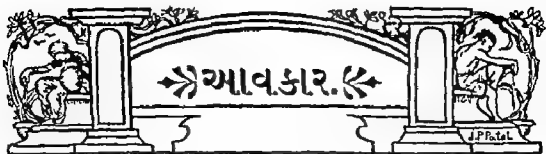
જીવન આ રમથી રંગાયેલું લાગશે. રિક્કીમાં જાઓ તો નાટક! મીમવામાં જાઓ તો નાટક! થિયેટ્રોસાહિત્ય સોમાબીના મથક અધિવાસમાં જાઓ તો નાટક! મહાબલેશ્વર જાઓ તો નાટક! ધારામબાઓમાં નાટક! કૌભાંડમાં નાટક! જાહેર સરખાઓમાં નાટક! આશ્રમોમાં નાટક! વિદ્યાપીઠોમાં નાટક! એટલું જ નહિ પણ સૂરોષ અને અમેરિકામાં દિનપ્રતિદિન ઘેર ઘેર, ઠેર ઠેર, દરેક ધધામાં, દરેક સભામાં, દરેક પ્લેટફોર્મ ઉપર, દરેક જાહેર પ્રવૃત્તિમાં નાટકીજ ભજવાય છે અને નાટકીજ જીવાય છે. જર્મની સાથેનું મહાલુધ્ધ પણ જાણે નાટકનું એક દશ્ય ભજવાયું હોય એમ હવે નથી લાગતું? જરા પૃથકરણ કરી જોશો તો તેની પાછા મધ્યાર્થતા, અનિવાર્યતા, ગ્યાનાવિકૃતતા કે કુદરતી જરૂરિયાત છાંટાભાર પણ દેખાશે નહિ. અને વર્ગભેદના તહનામાં રંગભૂમિનાં તહનામાં કરતા વધારે સત્ય [Real] છે ખરાં? સત્ય જેવાં દેખાતાં [Realistic] દરો, પણ મન્ય તો નથીજ

હિંદને તો મુખ્ય પ્રધાન યુગપતો મૌથી ઉત્પાદ એન્ટર નથી લાગતો? તેના દરેક ભાષણમાં ગગલમિની સ્ટેમ્પ નથી દેખાતી? સમગ્ર યુરોપીય ગત્યપ્રપચ, ગત્યશામન અને ગત્યનિર્મિતે ઓછ ગત્યદ્વારી નાટકના અગત્ય ગોરવેલા પ્રવેગો જેવા નથી લાગતા? પ્રગ્ન સંધો [League of Nations] ગત્યદ્વારી તદ્દનામાં, ઇમ્પીરિયલ મેન્ડેટ-ઓ, લાઇઇની ધમપીઓ, નૌદામળના તમાગાઓ, લશ્કરી હાલના આ મર્વ દૃશ્યો મિતેમાના “ગો” રગતા વધારે મહત્વના કે વધારે તત્ત્વપર્ણ જ લાગે છે. પશ્ચિમ લાઇન, વર્મેન, નેપચ, જીનીના રેગ, હપ્તલુન આગિગ કે જે માનેમ, નાટકની નાપડીમાં નિર્દિષ્ટ થેના ગ્થગો જેના નથી લાગતા? બોઇડ નોર્મ, સર્ચિલ, ડેમર, લર્જન, આન્કર, નોર્થવિશ, હી વેંગ, ઝગનુન પાશા મુન્તકા હમાય પાશા, વેનેહેનોમ, મેન્ડનપાઇન, મિન્ચન રડિંગ, મેમન્ટ, ગાન્ત્રી, મુન્ડનાય જીના વિગેરે અનેક અમદ્દાર

અને પાણીદાર વ્યક્તિઓ, તેમજ ઇંગ્લડ, ઇટલી અને ફ્રાન્સનું પ્રધાન મંડળ, આયર્લેન્ડ, જર્મની અને ગણિયાની રાજ્યકાન્તિના ઉત્પાદો, હિંદીશ મધ્યાનોના મહાપુષો, ગ્રીસ અને ટર્કીના ધર્મચુસ્ત અને ધર્મોધ પ્રગ્નનાયકો, તથા હિન્દના ન્દાના મોટા ગત્યદ્વારી મિનાગઓ-ઉદામે તેમજ વિનીનો, રંગત્યવાદીઓ તેમજ “યુનાગ”ના આગેડો-આ સર્વ પાત્રો રગ જૂમિના પાત્રોથી ઓછ ગીને ઉતરતા છે એમ કોઇ કહી શકે? અમે પોને ધાન્યોરનાગ આમાના ઘણા પાત્રોને રગભૂમિના તપ્પના ઉપર ગો વધારે વિચાર કરે છે, પણ તેઓ એ તપ્પતા માટે રખેને વધારે નાટકી થઇ પડે અને તેથી કદાચ નાટ્ય-ધ્યાની ગામ્મા વિના મારી નાખ એ લખથી અમારે અનેકનાગ એ વિચાર પડેના મદનો પડેના છે.

— તંત્રી

લેખક—શ્રીયુત કન્હુયાલાલ માલુકલાલ મુનશી,
અંકવૈકિટ; તંત્રી, "મુનશી."

રંગ ભૂમિ એ આર્યોની કલાનો અદ્ભુત ને અપૂર્વ પરિપાક છે. તેમાં સાહિત્ય ને સંગીત, અભિનય ને રંગ, પ્રેરણા ને આનંદ એકઠાં મળે છે. ત્યાં કલ્પનાશક્તિ સ્વચ્છંદે વિહાર કરે છે; અને મુક્તદોષલુ નવા પાડો રીખી શકે છે. ત્યાં નીતિ રચાય છે ને તુટે છે, જીવનના આદર્શ ઘડાય છે ને ભંગે છે. તે જીવનની પ્રેરણા અને પ્રતિબિમ્બ બને છે.

મુનશી રંગભૂમિ—નામનીજ રંગભૂમિ છે. એ અધમદશામાં છે; અને એ દશામાંથી કુરુપાનાં ફાંફાં મારી રહી છે. તેને જોઈએ તેવા સુકાની નથી, તેને જોઈએ એવા પ્રેરક નથી, તેના જોઈએ એવા ભક્ત નથી. આ દશામાંથી જે એને બચાવશે એ મુનશી સાહિત્ય, કલા અને સંગીતનો ઉદ્ધારક લેખાગ્રે. એ ઉદ્ધારક ક્યારે પાકશે તે સમજાતું નથી.

વાઘજી આશારામ, ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી, અમૃત કેશવનાયક, એ ગત જમાનાની રંગભૂમિના જુદા જુદા સંપ્રદાયના પ્રેરક હતા. તેમણે પેઢા કરેલા વાતાવરણમાં આપણી રંગભૂમિ કેળવાઈ હતી. રા. વિલાસરની 'રનેલુસરિત' એ નવાં નાટકોનો યુગ શરૂ કર્યો; ત્યાર બાદ તેનાં "સુલા-ચંદ્ર" "મધુ-મંસરી" અને "પ્રેમ-માલિની" પણ નવા યુગનાં પોશક બન્યાં. ત્યારથી રંગભૂમિ પર ચાકુ સવાલો ચર્ચાયા માંડ્યા. આ ચારે સંપ્રદાયના પ્રયાસોથી નીપજેલાં પરિણામની રૂપરેખા આપવાનું આ સ્થાન નથી. પરિણામો અનેક સંજોગો અને કારણોને લીધે જેવાં થારેલાં તેવાં સંતોષકારક નથી આવી શક્યાં. અને છતાં તેનાથી આપણી રંગભૂમિ સમૃદ્ધિવાન થઈ છે.

આપણે ત્યાં નરસાંજે પણ થોડા ઘણા, છુટા છવાયા નજરે ચડે છે. અને ચારપાંચ નામો બાદ કરીએ તો બંધ મધ્યમ દશામાં છે. કોઈક અમૃત, કોઈક અંકલોલ, કોઈક જયશંકર, કોઈક ભારતર મોહન થોડાં વર્ષ બગડે છે; પણ અમૃત રીવાય કોઈએ

અભિનય કલાને સંપ્રદાય સ્થાપ્યો નથી. તેના અણુધારેલા અવસાને ગુજરાતી અભિ-
નયકલાને ઉગતી ડામી દીધી.

અત્યારે યુરોપીય રંગભૂમિ અપૂર્વ સ્થિતિમાં આવતી જાય છે. સાહિત્ય, સં-
ગીત, અભિનય ને સીનરીમાં જે તેની અપૂર્વતા છે, તેના ખ્યાલ ગુજરાતને આપવો
ઘણું જ અગત્યનું છે. સોરઠકવીસ, શેક્સપીયર, ને ઇબ્સનની નાટ્યકલાની ખુબીઓ
આપણા નાટ્યકાર તેમજ પ્રેક્ષક વર્ગ આગળ મૂકવી એ પણ તેટલું જ જરૂરનું છે. અને
નવા લેખકો અને નટોના પ્રયત્નોનું ઉંચા પ્રકારનું નિરીક્ષણ થાય, તેમને યોગ્ય માર્ગ
દેખાડાય તોજ આપણી રંગભૂમિ નો ઉદ્ધાર સાધી શકાય. જ્યાં મુધી આમ થાય નહીં
ત્યાં મુધી રંગભૂમિના ક્ષેત્રમાં ઉંચી કોટીના કલાકાર ન આવે એ સ્વાભાવિક છે.

આપણા દેશમાં એક બીજી ઘણીજ ભુલભરેલી માન્યતા છે, અને તેને
હીંધે રંગભૂમિની પ્રગતિ અટકી છે. લોકો નટનો ધંધો હલકો માને છે. આ માન્યતા
ઘણીજ હાનિકારક છે. અને જ્યારે કેળવાએલા ને ઉચ્ચાભિલાષી લોકો રંગભૂમિમાં
રચનાત્મક રસ લેતા થશે ત્યારે જ આ માન્યતા દુર થશે; અને રંગભૂમિ જીવનનું
એક મુંઠર અંગ બની રહેશે.

અને આ ઉપરાંત આપણી રંગભૂમિને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી પ્રેરવાની છે: હાલ
રાષ્ટ્રીય ચળવળને રંગભૂમિપર ઉતારવામાં આવે છે-પણ તેનું નામ રાષ્ટ્રીય રંગભૂમિ
ન કહેવાય. આપણી કલા, સાહિત્ય ને જીવનની તેનાપર લાક્ષણિક છાપ પડે ત્યારે જ
આ હેતુ સધાયો કહેવાય. અને જ્યાંમુધી જેના અંતરમાં રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની જ્યોત
જળાવળતી હોય એવાં કેળવાયેલાં ત્રીપુરુષો રંગભૂમિમાં રસ લે નહિ, ત્યાં મુધી આ
હેતુ પણ પાર નથી પડવાનો અને રંગભૂમિ નીરસ ને નિર્જીવ રહેવાની.

રંગભૂમિના લેખકો, નટો, ને ઉપાસકો બુદ્ધા બુદ્ધા અભિપ્રાય દર્શાવી શકે,
આદર્શો રજૂ કરી શકે, એકમેકને મુદારી શકે, એવું એક પત્ર એ ગુર્જર સાહિત્ય
અને કલાના ક્ષેત્રમાં ઓટી ખોદ પુરી પડશે એમ મને લાગે છે. અને શ.
વિલાકર જેવા અતુલ્ય નાટ્યકારના મુકાનનીચે આવું પત્ર રંગભૂમિપર સારી છાપ
પાડી ભવિષ્યની કલાને ઉચ્ચ અને સમૃદ્ધિવાન બનાવશે એટલું જ નહીં, પણ એવું
પત્ર જેવો ગુજરાતનો બુદ્ધસો ઉગતો છે, જેવી તેની મહત્વાકાંક્ષા વિશાળ છે, ને ભવિષ્ય
મુવર્ણરંગી છે, તેવાંજ તેના સાહિત્ય ને કલા થઈ રહે, તેવો દિવસ પાસે લાવવામાં
પોતાનો ફાળો આપશે એવી આશા રાખીએ તો ખોટું નહીં.

મને ગુર્જર સંસ્કાર નો સર્વ દેશીય વિકાસ સ્પષ્ટ દેખાય છે; શ. વિલાકર-
નો આ પ્રયાસ આ વિકાસનું ચિન્હ છે.

નાટકની ધૂન.

[લેખક—“સસિત”]

આ દર્શનો આશક માનવી, ગાન અને નૃત્યમાં, દર્શન-મૂર્તિની આરાધનાની પર્યાયિ પામે છે. એ દૃશ્યને આપણે નાટક માનિયે તો ઘણાં સમિકૃષ્ટવનને એવાં નાટકની ધૂન સાગી જાય છે. પણ નથી હતા ત્યાં આદર્શ ત્યાં માનાં હોય તેનાં—આરાધન ? કેટલાંક નાટકો, કદાચ ગયેલા યંત્રની ચીસ જેવાં લાગે છે તેનું કાણુ, કદાચ, એવું તો નહિ હોય ?

—૧૧૧ ૨ ૧૧૧—

નાટકના રચનાર, પ્રયોજક, લખનાર કે પ્રેક્ષક : દરેકને આદર્શ હોવા જ જોઈએ અને એ આદર્શનાં સ્વયં સાચાં પાડવાના ઉજવણ પ્રયત્ન રૂપજ એમનાં નાટક પણ હોવાં જોઈએ. પરંતુ જગતભરના માનવસમાજોનાં આજકાલનાં નાટકો માત્ર માનવહીનતાનાં દર્શનો જેવાં જ ત્યાં હોય ત્યાં પશ્ચિમના અનુકરણે અજાયબા હાલના ભારતનાં નાટ્ય-દર્શન આજ એથી નિરાશાં ક્યાંથી હોય ?

—૧૧૧ ૩ ૧૧૧—

ભારતનું પ્રાચીન નાટ્યદર્શન ગુજરાતનાં શાસ્ત્રિકામાં નરવર શ્રી કૃષ્ણે છેલ્લું ગમ-લીલામાં પ્રકટ કરેલું હતું. પરંતુ તે માત્ર આદ્યદર્શનકાર નરરાજ શંકરને અનુકરણે સ્તો ! ગુજરાતની અંદરૂતિ આજ નિત્ય નવીન સ્વરૂપે પ્રકટતી જાય છે ત્યાં જરૂરનું છે કે ગુર્જરી ગિરજાને નરગજ શંકર તથા નરવર શ્રી કૃષ્ણની આદર્શનાટકની ધૂન લાગે !

—૧૧૧ ૪ ૧૧૧—

પણ ત્યાં એવા આદર્શનાટકની ધૂન એટલે શું ? તે તો માત્ર એ નરરાજ કે એ નરવર જ મહી શકે. સ્વામી શંકર તો કહે છે કે—જગતનાં હેર પીનાં પોતે નીલકંઠ બન્યા ત્યાં સતીએ તેમનાં એ ઉતાર્યાં ને મૌભાચના ચંડમાના અમૃતની શાંતિ અર્પી અનુગ્રહ કર્યો. સ્વામિનીએ કરેલા એ અનુગ્રહના કૃપણ સ્વામી શંકર, સોમપ્રદાય

સંગ્રહ

[૪૦૧]

નાચર શ્રીકૃષ્ણની રામલીલા

[૫૪ ૧૫]

“રસીયાં રમી લ્યોને”

[૫૪ ૧૭]

રસિયાં રમી હ્યોને ! *

રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !
રંગભૂમિપર ખેડી જીવન ખેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

કુસુમ મુવાસિત, પંખી હુલ્લાસિત;
ખાલખેલન નિર્દોષી જીવનવેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

ભલે રત્નાકર-તોફાની સાગર;
ઝંખી ચઢતી યુવાની રસહેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

યુધ્ધો ઝનેક લડી, શાન્તિને શિખર ચડી;
ધૃતજીવન હિજો ભક્તિરેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

ખાલ-યુવા-વૃદ્ધપણે, પાત્રો નિજ પાત્ર ભણે;
ખનવુ 'નન્વુ' નારાયણુ' તો ગ્રહેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

વિભુવં જ્યાં મુગ્ધાનં, પ્રાણ પ્રાણ મુગ્ધનાનં;
નાન્ય નયવે ને નાર્યે ગમહેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

રંગભૂમિપર ખેડી જીવનખેલ હો !
રસિયાં રમી હ્યોને ! રમી હ્યોને !

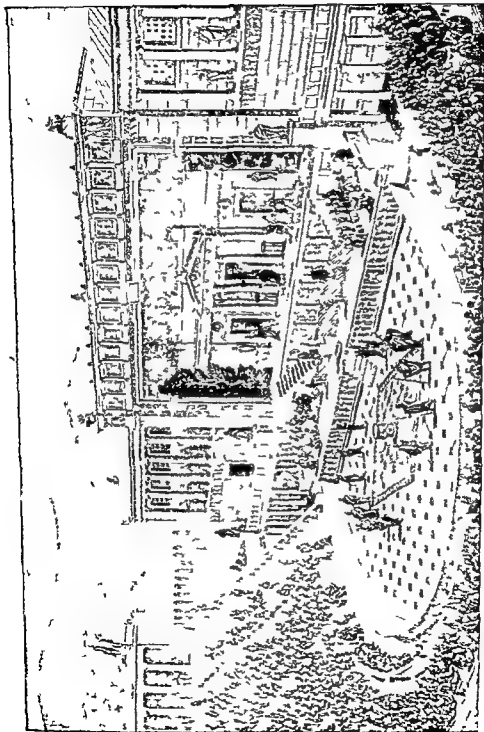
—જોડુવગમ દાગડાગમ ગયનન

નાટ્યકલા અને પ્રજાજીવન.

[વેપાર—“ સમૃદ્ધિ ”]

જે મ મનુષ્યનું ગૃહે જીવન એના દેહ પ્રસંગમાંથી મળી આવે છે. તેમ પ્રજાનું જીવન એજ દેહ પ્રવૃત્તિમાંથી મળી આવે છે. નાટ્યકલા પ્રજાજીવનમાં ગાંભીર્ય લાગે છે, એ દર્શાવવાનો આ લેખનો હેતુ છે. મનુષ્ય જુદા પ્રકારના હોય, પણ એનામાં સાગણીનો ભુખો એવી છાની રીતે મંતાવ્યો છે કે, એનો વેગ, જ્વાળામુખી પર્યંતની જેમ જ્વાળા અકસ્માત ફટી નીકળે છે, ત્યારે જુદાની બધી જ દિવાલો છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે અને જુદા કુળો સાગણીથી જ પ્રજાજીવનનું વધુ પશ્વિર્વાન થાય છે. દેશ સંવૃદ્ધિ અને એટલે જીવન કાળે દેશમાં છતાં રહેવા તબુઆ અને તેથી થયેલ ભયંકર ભડકો વળી જુદા પ્રકારના મનુષ્યો કરતાં સાગણીપ્રકારના મનુષ્યોની મજબૂત વચ્ચે જીવન છે છતાં સાગણીનો વેગ સહન કરી શકે તેવી મજબૂત ઘોડી છે. તે તેથી પ્રજાજીવન જેટલું જીવનથી સાગણીના પ્રસંગો ફેરવી શકે તેટલું જુદાના નફવાથી નહિ થાય. અલખત, આ રસ્તો ભયંકર લાગે છે, અનિશ્ચિત જીવન છે. છતાં સાગણીના વેગને અમુક રીતે વાળવાની ક્રિયા કરવામાં આવે તો પ્રજાજીવન ફેરવવાનો આ દેશમાં રહે ને સૌથી વચ્ચે નિશ્ચિત માર્ગ છે. સાગણીને અમુક દિશામાં વાળીને વહેતી કુચી તેનું નામ કલા. અને નાટ્યકલા એ રીતે મનુષ્યની સાગણી પણ અજાણ કાળુ પાવે છે.

નાટ્યકલા એ પ્રજાજીવનનો પડછાંદ છે. પણ દેહ કલા પ્રજાજીવનનો પડછાંદ છે છતાં ખરી રીતે, પ્રજાજીવન, કલાના પ્રતિનિધિત્વે હોય, એ વ્યવસ્થા જીવન થડવા માટે વધુ આવશ્યક છે અને એવા માટે કલાને પાતાનો આત્મિક હોવો જોઈએ જેમ મિત્ર ઘોડી શિથિલ માથે કાઢી તે પ્રમાણે જ શિથિલ પગથીયાં ચડાવે છે, તેમ જ્વાળાપ્રકે પ્રજાજીવનનું માથે મઢી, લા-ને તે પ્રમાણે જ વેગ આપવો જોઈએ અને છતાં એનો પાતાનો આત્મિક આ જ્વાળાપ્રકે ગમે રીતે જોડાયેલ હોય છે જ નાટ્યકલા, આ પ્રમાણે પ્રજાજીવનના નવજીવન પુરી શકે.

આથેન્સની “ ડાયોનાન્સસ ” નાટકશાલા :

ગ્રીક રાજ્યભિત્તિ કેન્દ્રસ્થાન

ବେନୀ]

କୋଟି ହି ତେ ଶ୍ରୀ-ବିଗ୍ରହ ନିର୍ମାଣେ ନିଯୁକ୍ତ

નાટ્યકલા એ વસ્તુતઃ પ્રજાજીવન ઘડવા માટે છે. રંગીન પડદા, રાત્રિની રોશની, આંખે વળગે તેવાં ચિત્રો, અને મનુષ્યની જીવન મુતિમાં ભૂતકાલ ખટા કરવાની શક્તિ, મનુષ્યની સાગણી પર આ સામટો પ્રહાર જો પૈસા હુટવા માટે જ થતો હોય તો રંગભૂમિપરતું નાટ્યકલા મટી, વાણીયાના હાટની ગંધાતી વસ્તુ જેવી વસ્તુ બની જાય છે!

પ્રજાજીવન હુએમાં જો વસ્તુપર ઘડાય છે. ભૂતકાલનું ગૌરવ અને યુગધર્મ. આ ભૂમિ પર ગોદાવરીના રમ્ય તટમાં અયોધ્યાનો નરેશ રાજપાટ છોડી પિતાનું વચન પાળવા ભમ્યો છે, એ ભૂતકાલની કથામાં ત્રીસકરોડ માણસના હૃદયના ધખકારો સંભળાય એટલું ચૈતન્ય ભર્યું છે. આ સ્ફુર્લિંગ પર પ્રજાજીવન યુગધર્મ પ્રમાણે ભભૂંટી ઉઠે છે. નાટ્યકલા આ ભૂતકાલના પ્રસંગને આજે બનતો હોય તેમ ખટા કરે છે, ને પ્રજાજીવનના નસનસમાં ભરાઈ રહેલા સંસ્કારને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે. આ નાટ્યકલાનો પ્રજાજીવન ઘડવાનો પ્રયોગ.

મનુષ્ય જેટલું અંદરથી શીખે છે, તેટલું ભાગ્યેજ બહારથી આપી શકાય છે.

મીસની અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં વિધાર્થી દિવસ ઉચ્ચાથી આધમતા મુખીના વખત, કલાના આદર્શો જોવામાં, કલાનાયક જેવા સિદ્ધપુરુષોના મંગમાં અને આ રંગભૂમિનો પ્રેક્ષક બનવામાં ગાળતો: એના અભ્યાસનું આ સંગીત સ્વરૂપ હતું. જ્યાં જ્યાં જાહેરભાષણ થતું હોય ત્યાં તે જતો. અને તે વખતનાં જાહેરભાષણો-એક જાતની નાટ્યકલા હતી તેમજ મનુષ્ય જ્યારે જ્યારે હૃદયના ઉંડાણમાંથી શબ્દ કાઢશે, ત્યારે ત્યારે, હજારો મનુષ્યોને હચમચાવી મૂકે તેવો ગંભીર સંગીતપૂર્ણ શબ્દ જ નીકળશે. આ શબ્દ સાંભળવામાં મીસ વિધાર્થીનું જીવન વ્યતીત થતું. અને જ્યારે આ નાટ્ય-ભૂમિમાંથી તે બહાર નીકલતો, ત્યારે તકવાદના અંશોને બદલે ધડકતું હૃદય લઈને નીકલતો ને અગમ્યવાદનો નૈતિક જીવરો એની રંગરંગમાંથી ફૂટી નીકલતો.

પ્રાચીન આર્યસંસ્કૃતિમાં પણ નાટ્યકલા-શિક્ષણ રૂપે સ્થાન પામી હતી. મનુષ્ય જ્યારે દર્દી-સાગણીથી-ખરા જિગરથી વાત કરે છે ત્યારે એનામાં સ્વાભાવિક અભિનય આવે છે. અભિનય એ હૃદયને પરીરીતે વ્યક્ત કરવા માટે જરૂરી છે. અને જો નાટ્ય-કલામાં અભિનયનો આ ઉપયોગ થાય તો ચાકસ જેટલા વર્ષમાં પ્રજાજીવન ફેરવું નથી. તેટલા દિવસમાં પ્રજાજીવન ફરી જાય.

પરંતુ નાટ્યકલાને પ્રજાજીવનનું સક્રિય કેન્દ્રવામાં સંસ્કારી મનુષ્યોની જરૂર છે. શીખેલા અભિનયકર્તા જન્મેલા અભિનય નાટકને નાટકમાંથી કલામાં લઈ જાય છે. અને કલા એટલે પ્રજાજીવનની સાગણી પર મંસ્કૃત આત્માનો કાળુ. પ્રજાજીવન પચિવર્તન કરવાનો નાટ્યકલાનો આ મુદ્દમાં મુદ્દે આદર્શ ને આરામાં આવે ઉપયોગ છે. વસ્તુતઃ

કાવ્યની માફક નાટ્યકલા પણ જન્મે છે. દર્દી બહારથી ભાગ્યે જ આવે છે. દર્દી હૃદયનો હૃદય જેવો ભાગ છે. ને તેથી પ્રજાજીવનને પરિવર્તનની દશામાં લઇ જનાર, સિધ્ધ અને સંસ્કારી મનુષ્યો નાટ્યકલામાં પ્રવેશ નહિ કરે ત્યાં મુઘી, રંગભૂમિ એક જાતનું વૈષ્યાપદ જેવું; ઘણા મનુષ્યોને હેતુવિના-સંસ્કાર વિના મળવાનું થાણું રહેશે.

નાટ્યકલામાં પ્રજાજીવન ફેરવવાના અનેક ચમત્કારોમાં એક ચમત્કાર સંગીતનો છે. સંગીત એ સૌથી સારો ધર્મોપદેશ છે. જે સમય દુર્યોધનનો રત્નજડિત મુકુટ, રોશનીમાં જળાંજળાં થઇ રહ્યો હોય, દુઃશાસન અને કષ્ટ, પોતાના અભિમાનમાં ગર્વ-ભરી આંખે પાંડવ તરફ જોઇ રહ્યા હોય, સૌમ્યનું વયોવૃદ્ધ પ્રભાવશાળી મુખ નીચે જમીન પર પ્લાનિભર્યા વિચાર કરતું હોય, ત્યારે દ્રૌપદીના આત્મનાદનો- હૃદય ધ્રુવે તેવો કરુણસ્વર- પ્રેક્ષકમાં ફેરવેલો કતિહાસ- ફેરવેલો ધર્મ અને ફેરવેલો રસ આપી શકે? ધર્મના મુતરના તાંતણુ જેવા નિર્માલ્ય બંધન નીચે, સૌમ્યનું સ્વસ્વરુપ; ને અચ્છુન્નનો સ્વભાનભર્યા મહેરો; મહાભારતનો દ્રૌપદી વન્નાહરણનો આ પ્રસંગ પ્રજાજીવનને ફેરવેલો પરિવર્તનના પતરા આપી શકે તેમ છે અને આ ભૂતકાલના કતિહાસને અત્યારના યુગધર્મ સાથે જોડતાં, ખરી નાટ્યકલા, આ પ્રેક્ષકને ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ભુલું જ ચેતન આપી શકશે. દ્રૌપદીનો કરુણ સ્વર આકાશમાં આજતો હોય, ત્યાં જ આ કતિહાસનું યુગધર્મ સાથેનું સામ્ય, હજારો મનુષ્યોને પોતાના વન્નાહરણનું ભાન કરાવશે. કલામાં જે આદર્શ ન હોય તો તે રંગભૂમિને બદલે માત્ર સાધારણ મેળાવડો થઇ જાય.

પરંતુ નાટ્યકલા, ચિત્રકલા ને કાવ્ય જેવો આજન્મ સંસ્કાર છે: આજે વર્ષો-ધર્મો આ સંસ્કાર આપણા આંગણમાંથી ગુમ થયા છે, એટલે પ્રજાજીવન નાટ્યકલાનું ખરું હૃદય પણ સમજી શકે એટલું સંસ્કૃત રહ્યું નથી: પરંતુ જેમ સારંગીના અચ્છા ઉસ્તાદ લાકડાના કડકા ને તારમાંથી, જીવતી પ્રતિમા ને હૃદયનાં ધબકારા ઉત્પન્ન કરે છે, છાત્રીભર્યા તાનારજીમાં એક જાતનું નવું ચેતન્ય રહે છે. તેમ નાટ્યકલાને ખરી રીતે સમજનાર પુરુષ રંગભૂમિ પર પોતાનું મનન રાખ્યે ચલાવે છે. અને અનેક હૃદય પર કાબુ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે અનેક હૃદય સમજ્યા એટલું સર્વદેશીય એક હૃદયમાં ભર્યું હોય: નાટ્યકાર-આદર્શપુરુષ-મહાન ધર્મવિચાર જેવી સત્તા ધરાવે છે: એના શબ્દમાં લોકો ભૂતકાલ ભુજે છે: એના મહેરમાં એનું હૃદય ભુજે છે: એના હૃદયમાં, જે વિષય પોતે ભજવે છે, તેનું એકતાન દેખે છે. નાટ્યકલા ત્યારે, પ્લેટો કહે છે તેમ- The art of ruling the minds of men- બને છે. કુરાનમાં એક વાક્ય છે કે પવિત્ર પોતાની જમ્યા કલાય ફેરવે, પરંતુ મનુષ્યનો પડેલો સ્વભાવ નહિ ફેરવે. અને છતાં બે કલાકમાં મનુષ્ય સ્વભાવ ફેરવવાનો પ્રયત્ન એ નાટ્યકલાનો આદર્શ છે. અદ્ભુત અકિતવ વિના નાટ્યકલા સાંગાપાંગ મદેગ નીચે અથવા આદર્શ જાગવી રહે એ

અશક્ય છે. કાલ્પિકલ કહે છે કે પ્રતિભા એ પ્રકારની છે : એક તો પોતે જીવનનું સત્ય સમજી એને નવીન સ્વરૂપમાં મૂકે તે; અને બીજી, બીજાનાં મત્થેને બરાબર સમજી ગકે તે. ગેકસપીઅર કવિએ નાટ્ય લખ્યું છે એટલે અંગે એ અદ્ભુત વ્યક્તિ છે : પણ એના કથનને પોતાના જીવનમાં ઉતારી ગંગાભૂમિપર ભજવનાર ‘એક્ટર’ પણ બીજી ગેકસપીઅર છે. એટલું જ કે બીજી ‘ગેકસપીઅર’ બનવું મુશ્કેલ છે. કારણકે ભૂતકાલમાં ઉતરી જવાની કળા, મનુષ્યસ્વભાવનો વિગ્રાહ અભ્યાસ, અને આ સર્વ પ્રમંગલિને પોતાના જીવનમાં વણી દેવાની ગંજિ-આટલું બધું જ્યાં ‘એક્ટર’ માં હોય ત્યાં માગે ‘એક્ટર’ થઈ શકે. વસ્તુતઃ જેમ કવિને, ચિત્રકારને, મંગીતનાયકને, તેમ એક્ટરને પોતાની ખાસ મનોદગ્ધા હોવી જોઈએ : એક મનુષ્ય દુષ્યંત પણ થઈ શકે ને મુદ્રાન્-કસનો આજ્ઞાક્ય પણ થઈ શકે ત્યાં અસંભવ. એ નાટક ભજવતો હશે, પરંતુ એમાં એનું વ્યક્તિત્વ આવડતું નથી અને તેથી જેમ એ કલા નથી, તેમ પ્રજાજીવનનો આવા ‘એક્ટીંગ’ માં ઉદ્ધાર પણ નથી. ખરી રીતે નાટ્યકલાને એના સંપૂર્ણ સ્વાંગમાં ઘટાવાને એટલી સર્વશ્રાદ્ધી ને સર્વદેશી ગંજિની જરૂર છે કે અતિ મંદકારી હૃદયવિના. એ વાત બની ગઈ નહિ— Requiring a large Composite man such as Nature rarely organises

પણ ગેકસપીઅરની મનોદગ્ધા ઘણી વ્યક્તિઓ ભેગી થઈ વ્યક્ત કરી શકે : અને આ અર્થમાં જ ઉત્તમ નાટ્યકાન્નાં માગે પાત્રો પ્રજાજીવનમાં દ્રેષ્ટાં કરી શકે. ઉત્તમ પાત્રમાં નુદન લાગણીનો પ્રવાહ હોય છે : જ્યાં આ પ્રવાહને સંસ્ક્રાંધી-અનુભવથી-કેળવણીથી-ને પોતાના વેપને અનુરૂપ બનાવી શકે. ત્યાં એ મનુષ્યમાં પ્રજાજીવન ઘડવાની તાકાત આવે છે. જે અર્થમાં ગેકસપીઅર કે કાલીદાસ નાટ્યકાર છે, તે અર્થમાં તે કોઈ ‘એક્ટર’ ગંગાભૂમિપર આવી શકે તો અસંભવ તે પ્રજાજીવનનો નેતા છે : એ પ્રમંગલ વિગ્રહ છે છતાં કલાનો આદર્શ એ છે. પણ ગેકસપીઅર કે કાલીદાસની એક મનોદગ્ધા પછી માગે ‘એક્ટર’ કાણ મેળવી શકે ને ત્યાં જે અભિનય અને ભાવથી તે હૃદય વ્યક્ત કરે છે. તે ઉપર પ્રજાજીવનનું પન્થર્તન લાગે છે.

આપણી ગંગાભૂમિમાં મનોદગ્ધા જેવી અવસ્થા જ નથી : અને અસંભવ તેથી નાટક ભજવાતાં અટકતાં નથી, પરંતુ પ્રજાજીવનનો કોઈ જન્મજન્મ ધ્યંમ જો કોઈ અપારામ્ભ કર્યો હોય તો આવા કૃત્રિમ વેપધારી એક્ટરોએ જેમ પ્રજામાં એક બેવકુદ મનુષ્ય મમૃદ્ધિવાન હોય તો પ્રજાના ઘણા માણસોને બેવકુદ બનાવી શકે. તેમ. જાદુ મધ્યા જેવા નાટ્યરૂપોમાં દેખું જ આક્રાંજ્ય હોય તો પ્રજાજીવનને પણ દૂર્ભી બનાવી શકાય છે. ભવભૂતિનો કુણ્ડલ ને એક માવાનુ મનુષ્ય ધોણું ડચકાંથી ભજવી બતાવે. તો એ વેપ ભજવનાર, અને વેપ જોનાર. અને, ભવભૂતિનું ખુન કરે. એટલું જ નહિ પોતે પણ દેવકે ઘડીએ વચાને વચાને આત્મહત્યા કરના જાય છે. લોકો મારે છે ના :

એ દંસ છે, વસ્તુતઃ પ્રજાજીવનના ઐતિહાસિક ગૌરવને જાળવી રાખનાર એ પુણ્યસંસ્થા છે. એમાં જેમ આદર્શવાળાં સંસ્કારી પાત્રો તેમ સંસ્થાની પવિત્રતા વધારે. આ જમાનામાં જ્યારે મનુષ્ય વધારે ને વધારે ગંજિહીન બનતો જાય છે, ત્યારે, તેમાં નૈતિક જીવનનો પણ ચાલ્યો જાય છે. આ યુગમાં જે નાટ્યકલાનો આદર્શજાળવનાર રંગભૂમિ હોય તો તે જીવનરસાયન બની શકે. ભવભૂતિના રામનો પાઠ જે રંગભૂમિ પર ભજવાય ને ગોદાવરીના મંદ મંદ વહેતા પ્રવાહના દેખાવમાં એક વખત રામચંદ્ર લક્ષ્મણ સીતા દેવતાં એ જીવતી પ્રતિમાઓ નજરે પડે, તો માની ગકાય કે ન માની શકાય પરંતુ મુખ્યત્વે આખો વેષ્યાવારો માત્ર બે મામમાં બંધ પડે. અને રંગભૂમિ પર જ્યારે આદર્શપાત્ર રામની જીવતી પ્રતિમા રજુ કરે, ને સારંગીના મંજુલ સ્વર સાથે—

— પ્રિયે કે તે તે ક્યમ વિસરાય ?

આ શબ્દો આવે ત્યારે એક ઘડીભર તો પ્રેક્ષકમાંનો દરેક માણસ સાચો શુદ્ધસ્થ ને સંસારી બની જાય છે, એને ધરાની હોટેલની રજા કરતાં ઘરનો પાણીના પ્યાસો વધારે પ્યારો લાગે છે, પેલી-જાતના હાવભાવ કરતાં શુદ્ધિણીના ગંભીર મહેરામાં કાંઈ અકથ્ય ભેદ મળે છે, પ્રજાજીવનનો આદર્શો પક્ષે જે નાટ્યકલા એક ઘડીમાં જ કરી દે છે, તો તે નાટ્યકલા શું તબક્કા સંસ્કારહીન મનુષ્યોથી જ નહીં શકે બની ? તરણ ગુજરાત પોતાના જીવનના પરિવર્તન માથે આ જીવનરસાયનનો દેરફાર કરશે ? ગુજરાત મમજા આ પ્રશ્નને : પ્રજાજીવનને ઘડનાર યોગ્ય નાટ્યકલા કેમ ઉત્તમ થાય ? પ્રજાજીવનની ઘરના એ નાટ્યકલાનું એક અંગ બિદ્ધ થયું. હવે નાટ્યકલાની પુનર્ધરના કેમ થાય એ સવાલ છે.

વાદિમંત્રી મહાપણમાં એક પ્રમંગ છે કે ભવ અને કુળે રાજમહામાં જે સંગીત ગાયું તેથી ઘડીભર મહા અખંધ બની ગયું કૃષ્ણની બેસીમાં વિષ્ણુરત્ન વિષ ઉતારવાની ઉત્સાહી હતીઃ એટલે પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિમાં સંગીતને સ્થાન હતું. નાટ્યકલાની પુનર્ધરનામાં જે પ્રથમ જ સવાલ ઉત્તમ થશે તે સંગીતના સામર્થ્ય વિષેનો છે. માનવજીવન અત્યારે એટલું કુલ્લક થયું છે કે નાટ્યભૂમિ પર ઉચ્ચ સંગીત ગ્રાપ્ત થાય તો ખાર ખાર કલાક કામ કરી ફાંગેલા મનુષ્યોને એક ઘડી પણ જીવનની ખીજ બાજુની ઝાંખી થાય. મોટાં શેલેમાં અત્યારે આત્મહત્યાની સ્પર્શ ચાલી ગઈ છેઃ આ ગંભીર પોલાણ નીચે ભયંકર જગાસા સળંગ છેઃ ને દુખીની મઝદૂર અવસ્થામાં અકથ્ય ગરીબી કુંદાડા નાંખે છે. જ્યાં હજારો થોડેલાં દૈવ્ય હૃદયેશનાં હૃદયેશ જીવનસંઘામથી હારી જાય છે, ત્યાં પ્રેતમાહૃત આપનાર નવચેતન રેડનાર નાટ્યભૂમિઓમાં દરેક દરેક સંસ્કારી મનુષ્ય પોતાનો આત્મા રેડવા તૈયાર થાય, તો આદ્ય-આદર્શી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પ્રજાજીવનનું નવું ખીજ ગેપાડ જાય. તરણ ગુજરાતના જે જે મંદુર મનુષ્યો

હોય તેમણે રંગભૂમિને હવે નવા ક્ષેત્ર તરફ લેખવું' પણ ત્યારે પરિવર્તન થયાં છે, ત્યારે લોક સમૂહ પર કાણુ ચલાવનાર સંસ્કૃત આત્માઓ બહાર કૂદી પડ્યા છે. સાહિત્યની દિશામાં પણ નાટ્યનું સાહિત્ય લગભગ ખેડાયા વિનાનું પડેલું છે. નૂતન ગુજરાતની મહત્વાકાંક્ષા-એવું ભાવિ-એની રાષ્ટ્રીયભાવના-આ સર્વ મનોદશાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી, ઐતિહાસિક ભાવનામાં રંગભૂમિ પર પ્રકટ કરવા પ્રગ્નજીવનને ઘડનારા સાક્ષરોએ બહાર આવવું ઘટે છે. અત્યારે નાટ્યકલામાં જે પેમલા પેમલીના રસહીન સંવાદો થઈ રહ્યા છે, ત્યાં ગુજરાતનું પોતાનું સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ દર્શાવે એવી ભાવના આવવી જોઈએ. વિદ્વાનો, લેખકો, ઍજ્યુમેટો-બધાને માટે આ એક ન ખેડેલું એવું નવું ક્ષેત્ર છે. અને જેટલે અંગે એ ખેડાશે એટલે અંગે પ્રગ્નજીવન તારકાલિક પરિવર્તન પામશે.

નાટકમાં મનુષ્યનો જે શબ્દ પડે છે તે અત્યંત અસરકારક અને છે. કારણ કે એ વખતે આપું પ્રેક્ષક મંડળ શબ્દ ઝીલવાને તૈયાર હોય છે; રાત્રિની શાંતિ હોય છે; ને ભેગા થયેલા બધા એક જાતના ભાવચારામાં હોય છે. એટલે નાટ્યભૂમિ એ સૌથી સરસમાં સરસ વિદ્યાલય થઈ શકે. અને એટલા માટે રંગભૂમિ પર ઉતરેલ મનુષ્ય એના એકજ શબ્દથી પ્રગ્નજીવનમાં જેટલો ફેરફાર કરી શકે છે તેટલો ઘણા ઉપદેશથી પણ થતો નથી.

‘રંગભૂમિ પર જ્યાં મુઘી ‘Best speech of the best Soul’ નહિ આવે ત્યાં મુઘી, પ્રગ્નજીવન ઘડવાની દૃષ્ટે તક ગુમાવાશે. અત્યારની રંગભૂમિ મનુષ્યનું મંગીત છુપાવવાને-એના આત્માના શબ્દને ગુમાવી દેવાને-મીસના ભુગળા જેવું ‘હાર્મોનિયમ’ રાખે છે. એ લોકડાના કટકામાં કરામત હશે, કલા નથી. મારંગી કે મતારના તાગની રમઝડ સાથે રંગભૂમિ પર કોઈ આદર્શપાત્રનું ખરું દર્દી હૃદય વ્યક્ત થતું હોય ત્યાંજ શિક્ષણનો અધરામાં અધરો ક્રોધરો એકદમ ઉકડી જાય છે.

નાટ્યકલાના પુનર્વિચારમાં બીજી જડ પાત્રની છે. રેમોન્થનમના શબ્દમાં એટલી પ્રતિભા હતી, કે ફીલીપને કહેવું પડ્યું કે જે હું ત્યાં સાંભળવામાં હત. તો માગ મામે હું પોતેજ હથિયાર ઉપાડત. વૉર્ન હેર્ટ્સ અને પોતાને પણ બર્કનું ભાવનું માંભળતાં, પોતાપર ચિકાર આવ્યો ને મીગેબાની પ્રતિભા તો જાહેર છે જ. આવીજ રીતે રંગભૂમિ પણ એવી પ્રગ્નકીય મસ્થા છે કે જ્યાં પાત્રરૂપે ઉતરનાર દરેકે દરેકમાં પોતાનું સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ અને પોતાની ખાસ મનોદશા હોવી જોઈએ. ઇંગ્લંડની રંગભૂમિ પર એવા ઉત્તમ પડ્યા છે કે જે દરેકે દરેક વેપમાં પોતાનું જુદું જ વ્યક્તિત્વ દર્શાવી શકે છે; પણ આ નાટ્યકલાનો આદર્શ નથી. નાટ્યકલા વેચ્યાનું જુદું નથી. કે જ્યાં અનેક દંભના અનેક દંભ થાય. એ પવિત્ર ધાર્મિક મસ્થા રૂપેજ દેહ શકે ને તેથી

જ્યાં મુંદરમાં મુંદર આત્માનો સારામાં સારો શબ્દ, ભૂતકાળ ખરો કરી, પુણ્યર્થ સમજાયે તે રંગભૂમિ. પાત્રમાં Personal magnetism હોયું જોઈએ. કલાના દરેક ઉપાસકમાં એક અથવા બીજી રીતે કલાની રૂપરૂપ હોવી જોઈએ. અને આવા સંસ્કારી પાત્રમાંથી પ્રજાજીવન ફેરવવાની આશા રાખી શકાય.

હાલની રંગભૂમિમાં બીજા દોષ નથી તેમ નથી. પણ જે પાત્રની અપૂર્ણતા પૂરાય તો બીજા દોષ એટલા ગંભીર ન રહી શકે. રંગભૂમિ પર પુરૂષ સ્ત્રીના પાઠ ભજવે એ કરતાં સ્ત્રી સ્ત્રીના પાઠ ભજવે તો સારું. અત્યારની રંગભૂમિ અને તેની પાછળ બધેજ વ્યસનની ગંધ છે; સ્ત્રીગારનો હુમાણ છે; હાડની બદબો છે; વેશ્યાનું કલંક છે. આ રંગભૂમિમાં પ્રેક્ષક તાલી પાડે ને જે કાંઈપણ રીતે તો પુરૂષ મટીને સ્ત્રીનું અનુકરણ કરતાં, ને તે અનુકરણ પણ એટલું કંઠશું કે અધારમાં એવો શબ્દ સંભળાય તો બોલનારને માનવંમુષ્ટિ બહાર પ્રાણીમુષ્ટિમાં રહેલ-બારવો પડે. આ પાત્રનું પુનર્વિધાન ન થાય ત્યાં સુધી, આપણી ઘણી ખરી સંસ્થાની પેઠે. રંગભૂમિ પણ ભયંકર વ્યસન છે. પાત્ર તૈયાર કરવામાં આર્થસંસ્કૃતિનો આદર્શ નજર આગળ રાખવો પડશે. જ્યારે 'અંકર' પાસે મંગીતની સમૃદ્ધિ, પ્રતિભા, અભિનયકલા, લાગણીનો પ્રવાહ, જીવનની પવિત્રતા ને અનુભવ, ને જે વેષ ભજવે છે તે વેષ જેવી પોતાની મનોદશા અથવા વ્યક્તિત્વ હશે, ત્યારે એ રંગભૂમિ પર એક જાતનું અસામાન્ય વાતાવરણ ફેલાવી શકશે; ઘડીભર સૌને લાગશે કે પોતે હજારવર્ષ પહેલાંનો દેખાંવ આજે જુઓછે. મનોદશા ફેરવવી એ કલા છે. ને મનુષ્ય જ્યારે પોતાની મનોદશા ફેરવે ત્યારે જ એ બીજાની ફેરવી શકે. આ રંગભૂમિમાં તારતમ્યની વિલાપ આવતાં જાણે આજે જ ગોલ્ડન ગુમાવ્યો હોય તેમ સ્ત્રી હૃદય કંપી દેશે. મંગીતના તાર પર હિસ્તાદની આંગણી ફરતાં જેમ માનવ હૃદયમાં ગાઠ મુખ્યમાં પડેલાં અનેક રમ્યરમણી જાગે છે. તેમ, આ 'અંકર' ના શબ્દમાં-ભાવમાં-ચલિતમાં-માનવહૃદય સમજી શકે તેવી અનેક વાતો ભરી હશે. એટલો સમૃદ્ધ થતાં. તે શબ્દ કરતાં ચલિતથી વાત કરશે; ચલિત કરતાં આંખથી જેમ મંગીતની કેલવળી અને સંગીતનું હૃદય બેમાં ફેરે છે. તેમ 'અંકર' નો વેષ અને એનું હૃદય બેમાં ફેરે છે. કેલવળીથી મનુષ્ય તાલબદ્ધ સામ્રીય સંગીત છોડી શકે. પણ હૃદયને ધ્રુજાયે તેવા જુલંદ સ્વર તો હૃદયનો જ વૈભવ છે. પાત્રના હૃદયના વૈભવ પ્રમાણે જ એના 'શબ્દમાં સામર્થ્ય આવશે. રંગભૂમિ પર ગુજરાતે પોતાના યુનંદા પુત્રો મોકલવા પડશે: એ એવું સ્થળ છે કે જ્યાં સિત્ત વિશાળ છે, ને કાર્યની શરૂઆત હજી થઈ નથી. રંગભૂમિ એક રીતે પ્રજાજીવનનો જીવંતો ઇતિહાસ છે; રમખાંડ ગાથા છે; લાગણીભર્યો ધર્મોપદેશ છે. રંગભૂમિ પ્રજાકીય સંસ્થા હોય તો જ એણેમાં એણી કિમતે મારામાં સારું જ્ઞાન પ્રજાના પછાતમાં પછાત વર્ગને રસભરી રીતે આપી શકાય. પ્રજાનું-સમૃદ્ધિનું ફેરવવાનો આ સહેલામાં સહેલો માર્ગ છે.

ગામવરીનું રમ્ય તટ
જ્યાં અગ્રોધ્યાનરેશ રાજ્યપાન છોડી લખ્યા હતા

[૫૪૨૧]

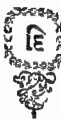
પ્રજાજીવન ફેવનાર પ્રતિભાગાલી પુરુષો - ગભૂમિમાં ઉત્તરે જ રંગ
ભભિની ઓર બહાર આવશે. મનુષ્ય-લોક-ભિચાર કલાનાં સૌન્દર્યની પાછળ ઘેસા
છે કારણકે એ ઘેસજાતુ નામ જ જીવન છે. મુદર નહેરે પ્રતિભાગાલી મુદ્રા લાવ
ત્યની જેમા અને સાચો શબ્દ રંગભભિનુ આ પૃથક્કરણ. મનુષ્ય પાતાનો જીવનક્રમ,
અને જીવનની બીજી બાજુ શુદ્ધ તત્વજ્ઞાનમાથી કદી નહિ રીખે નહીંયમર્જિત
તકુગાસ્ર એના પડિતો ભલે ડાંગે, નૈતિક ગાથાઓ શુદ્ધ વેદાતીઓ ભલે ગાંધે બે
મનુષ્યને ફેરવે હોય તો સૌન્દર્ય માર્ફત-કલામાર્ફત-એને જીવનનો મરદગ પહોંચતો
કરો. પ્રજાજીવનને કલાથી જીતો ને પ્રજા જ્ઞાની પાછળ મળો: જીવન ત્રણ મળેડાનું
બનેનું છે મારે ત્રણ શબ્દોથી જ રૂંદે છે-કલા, સૌન્દર્ય, સાચ

— Graceful women chosen men
Dazzle every mortal

સહૃદયતા.

લેખક:—શ્રીયુત કૌશિકરામ વિપ્રહરરામ મહેતા, બી. એ,
સંચાલક, “સ્વર્ધર્મ” જાગૃતિ.”

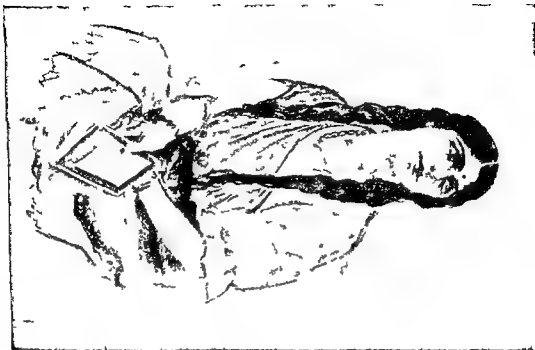
શ્રીઓમાં એક છે જેમ ઉત્તર હોય તે બીજે છે દક્ષિણ હોય છે, અને વિજાપીમાં એક જેમ ધનવિધુત હોય તે બીજે છે ઋણવિધુત હોય છે તેમ કલાના પ્રદેશમાં એક છે પ્રતિભાશાલી કલાકાર હોય છે તે બીજે છે સહૃદય કલાવિલાસી હોય છે. ગદ્યપદ્ય નિર્માતા કદાચ સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિને આંટી જાય એવો હોય છતાં લેખકાદિક સંસ્કારી ન હોય તે નિર્માતાના પ્રયત્નની કદર થવાનો સંભવ નથી. ધૂળ અને લીપણનો ગાઢ સંયોગ બની શકે તો નથી, ભાગવતના મર્મ બેસતું બેલું અહણુ કરી મરતું નથી, અને કવિવર ભવ-ભૂતિની રસમય ઉક્તિ પ્રમાણે બિંબતું અહણુ કરવા નિર્મલ મણિ સમર્થ હોય છે, આટીનું કેટું કદિ નહિ.

કલકતા મેં કદિ જોયું નથી, અને મુસ્તદી માટે કલકત્તે જવાનું થાય તે પ્રમંડા મારા મિત્ર જે મને રોશનપર સામા લેવા આવ્યા હોય તે મને કેટલો આનંદ અને કેટલી નિરાંત થાય? તે પ્રમાણે રસિક કલાકારની કૃતિનો સત્કાર કરવા જ્યારે સહૃદય કલાવિલાસી સામે ધસી આવે છે ત્યારે રસનો ઉપભોગ પ્રેક્ષણીય થઈ પડે છે.

જગતમાં બધા મનુષ્યો જાણ હોતા નથી. તેમ બધા કાળા હોતા નથી. તે જ પ્રમાણે બધા મનુષ્યો સહૃદય હોતા નથી, તેમ બધા અરુચી હોતા નથી. આથી એમ-માનવું કે અમુક ચિત્ર વિદ્યજનને આદરણીય થઈ પડશે, અથવા અમુક કાવ્યનો રસજ કેહ હોવાનો સંભવ નથી એ અચુક છે.

સહૃદયતાનું એક આવશ્યક અંગ તદરથતા છે. તદરથતાને બીજે છે તદાત્મતા સહેલી હોય છે. આપણે આંધ્ર પડ્યા હોઈએ અને ગરીરના દુઃખનું આપણને તીવ્ર ભાન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી આપણે શરીર સાથે તદાત્મ છીએ. પરંતુ શરીરથી તદરથ નથી. ગરીર અને ગરીરની ઝૂંપાપારી આપણે ગરીરના દુઃખસંબંધી જ્યારે વિચાર કરવા

“સાદરશતાત્” એક આભરણક આગ વડરશતા છે.”

સાદરશતા.

ସାମାଜିକ

[୩୩]

લાગીએ છીએ ત્યારે ભોગની કોટિમાંથી આપણે જ્ઞાનની કોટિમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ, અર્થાત્ આપણે તટસ્થ બનીએ છીએ. શરીર ઉપર સ્વાર થવાની આ કલાને જ્યારે આપણે સિધ્ધ કરીએ છીએ ત્યારે શરીરની અનેકાનેક બાબતો અને ગેગનાં મૂઢમ પૂર્વ રૂપો આપણે જાણીએ છીએ. આયુર્વેદના સિધ્ધાંતોનો આ પ્રમાણે સાક્ષાત્કાર થતાં તટસ્થતાની ઉચ્ચ ટેકરી ઉપર સ્થાયેલા આપણા આરોગ્યમંદિરની મુંઢરતા આકર્ષક થઈ પડે છે.

તટસ્થતાવિનાનો કલાગ્રાહક પ્રસંગ પ્રસંગે હાંસીને પાત્ર બને છે. આખી આસમના શણગારરૂપ તાજમહેલ આપણે જોવા ગયા, અને જોતાં જો આપણને એમ થયું કે “આવા મુંઢર મકાનમાં મારે રહેવાનું હોય તો કેવું સારું!” તો આપણે ખરા રસજ્ઞ નથી પરંતુ ભોગલપટ છીએ. બગીચામાં આપણે ફરવા ગયા હોઈએ અને પુષ્પોના પરિમલની મોહિનીને વશ થઈ આપણે ફૂલ ચુંટવા પ્રેરાઈએ તો આપણે સહૃદય નથી પરંતુ કલાના ક્ષેત્રનું મારવાડીપણું કરનારા છીએ. તેજ પ્રમાણે નમ્મ સ્ત્રીનું ચિત્ર જોતાં “આવી મુંઢરી પોતાના કોમલ કર્ણી મારા કંઠમાં વરમાળ પહેરાવે તો હું જરૂર ફૂલાર્થ થાઉં” એવો ભાવ જો આપણા મનમાં સ્ફુરે તો આપણે સાચા કલાવિદાસી નથી પરંતુ વિષયદાસ છીએ. કલાની ખુબીઓ વખાણવા માટે છે, વરાવવા માટે નથી.

કલાના નિરીક્ષણપરત્વે જ્યારે નિરીક્ષકને એક પછે તટસ્થતાનું અવલંબન કરી ભોગવૃત્તિથી બચવાની જરૂર હોય છે ત્યારે બીજે પક્ષે કલાકારપરત્વે તેણે તદાત્મવૃત્તિ કેળવવી જોઈએ. ધાગે કે કોઈ પુરૂષને ‘યાનમાં’ પોતાના કૃષ્ટદેવનો સાક્ષાત્કાર ધાય છે. અનિર્વચનીય આંતર સાક્ષાત્કારની આ ક્ષણ કલાની પ્રથમ ભૂમિકા છે. એ પુરૂષ પુરૂષ પોતાની આંતર ચક્ષુનો આનંદ પોતાનીજ અર્થચક્ષુને આપવા અર્થે એ સાક્ષાત્કારને વિવિધ રંગો અને પીંછીવડે કાગળઉપર મૂર્તિમંત કહે છે. કલાની આ બીજી ભૂમિકા છે. આ મમથે પણ આનંદનો ભોજ્યા કલાકાર પોતે છે. “મને આ ચિત્રથી આનંદ ધાય છે તો મારા જેવા વિદ્યમાં અનેક હશે, તેમને પણ આ ચિત્રથી આનંદ થવાનો સંભવ છે” એમ વિચારી કલાકાર એ ચિત્રને પ્રકટ કહે છે, અર્થાત્ બજારમાં તે મૂલ્યથી વેચાય છે. કલાની આ ત્રીજી ભૂમિકામાં આનંદ આપનાર કલાકાર, અને આનંદ લેનાર બાહ્ય પ્રેક્ષકો હોય છે. હવે ધાગે કે કોઈ કલાકારે મીતાદરણ કરી જતા ગવણનું ચિત્ર કાઢ્યું છે. રાવણનો પોતાનો આગય મલિન છે, પરંતુ કલાકારનો આશય શુદ્ધ છે. રાવણકૃત સીતાદરણ એ રામાયણનું એક અંગ છે. અને રામાયણ અંગી છે. અંગી મુખ્ય છે અને અંગ ગૌણ છે. રામાયણનો અર્વચિદિત ઉપદેશ એ છે કે રામની પેઠે વર્તવું, રાવણની પેઠે નહિ, અને એ ઉપદેશ ચિત્રકારની વૃત્તિમાં પણ રમણ કરી રહેલો હોય છે. જે ચિત્રપ્રેક્ષક ગવણમાંથી તદાત્મવૃત્તિ. અને ચિત્રકાર સાથે તટસ્થવૃત્તિ ધાવણ કરી ગયે છે તો આગયનું પરિવર્તન થઈ જાય છે. કાગળ કે

પરસ્પરીહરણરૂપ અનીતિમય મર્મ તેની વૃત્તિ મદ્યમ કરીલે છે, અને એકપત્નીયતરૂપ સદ્ગુણથી તે વંચિત રહે છે. તેજ પ્રમાણે નમ્ર સ્ત્રીનું ચિત્ર લક્ષ્ય. એવું ચિત્ર આલેખનાર કલાકાર પોતે ખંતિત ચરિત્રના હોય છે. તેનું શ્રદ્ધાચર્ય ઉંચા પ્રકારનું હોય છે. નમ્ર સ્ત્રીનું ચિત્ર દારતાં તેનું ચિત્ર જો વિષયવાચનાને વશ થાય તો એવો વંધા કરનાર કલાકારના કલેવરમાં સત્ત્વચિંદુ પણ રહે નહિ, અને તે ધોડાજ સમયમાં સમ-શરણ થઈ જાય. એવું ચિત્ર અવલોકન કરનારની વૃત્તિ જો કલાકારની સાથે તદ્દાત્મતા પામે છે અને વિષયવાસનાસાથે તરસ્થતા ધારણ કરી રહે છે તો પ્રેક્ષક પણ એવી નમ્ર સ્ત્રીને સ્વમાતાની અથવા સ્વભાગિનીની દૃષ્ટિથી એક બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિરરતર બને છે. ઉલટી વૃત્તિથી નિરીક્ષણ કરનાર પોતાના હાથથીજ પોતાની અધોગતિનો ખાતો ખેદ છે.

તરસ્થતાનો પ્રભાવ ખડેખર અવર્ણનીય છે. પોતાનો ગુણગુણનિધાન, જીવાન, એકનો એક પુત્ર ગુજરી જવાના પ્રસંગે વાતસલ્યમૂર્તિ માતાની અતિવિવ્ધ સ્થિતિ જોતાં આપણને એમ થાય કે તેનાં આંધુ કોટિકંઠે પણ મુકાઈ નહિ, પરંતુ મમય જતાં, સત્સંગના પ્રતાપથી, મદિયારનું અવસંખન મળતાં, એજ માતા તરસ્થતાની દૃષ્ટિથી એ ભૂત પ્રસંગને અવલોકે છે ત્યારે જાણે એ વિકટ દુઃખ કેમ ખીજાને શિર કેમ ન પડ્યું હોય એમ તેને એ પ્રસંગ રમણીય જણાય છે!!!

કપાળે કપાળે મતિ જુરી હોય છે, અને વ્યક્તિ વ્યક્તિના સંસ્કાર સિત્ત હોય છે. તેથી શાસ્ત્ર સંપ્રદાય એવો છે કે અંધનો વિષય શો? તેનો આધિકારી કોણ? પ્રયોજન શું? અને એ સર્વનો પરસ્પર સંબંધ શો? એ વિગતોનો આરંભમાં જ નિર્ણય કરવો. આ પ્રકારનો નિર્ણય જો કલાના પ્રદેશમાં કરવામાં આવે તો કલા અને નીતિના પરસ્પર સંબંધવિષે વારંવાર ઉપરિચિત થતા વાદવિવાદને વિમાંતિ મળ્યાવિના રહેશે નહિ.

લેખક—“જગદીશ”.

શું આર્ય મને બૂલ્યા હશે? જરૂર સંયોગો જ નહયા, નહિં તો આર્યના હૃદયમાં નિહુરતા કેમ સંભવે? એણે તો વિચોડીને લેણાડયાં છે અને અપવાસીને જમાડયાં છે. સંસારીયાં દુઃખમુક્ત કર્યાં છે અને દેવ્યની બહીકે જપતપ કરતા વનવાસીઓને નિર્ભય કર્યાં છે. એણે નથી દુભવ્યું કેહ પ્રાણી કર્મે કે વચને, એ કેમ તરછાડશે મને—સીતાને? અહા! કેવું શોભતું એ એના મહેમાં; કેવા હમી પડતા મને દખતાં; કેવાં ઉભરાતાં અમ અંતર; અને કેવી રેલમછલ થતી આનંદની સરિતાઓ?

રાત્રીની ગત્રીઓ કાઢી છે અમે વાતોમાં. ઘડીઓની ઘડીઓ કાઢી છે અમે મહેમાં જોવામાં. પગોની પગો કાઢી છે અમે ધામ ધંભીને. કેહ વિષય અર્થવો અમે નથી મૂક્યો. કર્તવ્યનો કેહ પ્રસંગ અમે નથી ચૂક્યાં. અને કહીએ નથી ભૂલ્યાં અમે હૃદયની પ્રતિમા. પણ સૂક્ષ્મ ત્યાં એક દ્વંદ્વો લેવાકું. ત્રિશેઝની વાર્તાઓ માંભળીને મન ફરતું. પણ આજે એય ધર્મ ચૂક્યું. હવે તો નવ નવ માગ નીકળી ગયા ચિંતનમાં: દિવમાના દિવસો વિત્યા છે કલ્પવામાં નાથની સ્થિતિ: અને દેખ્યા કંઈ જુ' અનિમેષ દષ્ટ અંતરમાં ઉભી તે નાથની પ્રતિમાને.

ભિન્ન ભિન્ન દેહલડીમાંય મનડું તો એકજ છે. એકજ વિચારે મનડું ઇલકાય છે. એકજ વિચારે મનડું ઓસારે છે. થામે થામે આર્ય જ રમે છે અને કાળે કાળે એના વિતા યુગ યુગની ધાય છે. મું કંઈ? એકી એકી—મંભાડ' જુ', ભૂતના પ્રગેગ; વિતાડું જુ' ઇવન ઘટિકાઓ; માધું જુ' અવનવા આનંદ; આનંદું જુ' દુઃખના નિ-યામાં; વાડું જુ' નાથને દગાવવાની વાતો અને કલ્પું જુ' ભવિષ્યે નિરખવાનાં સ્વમાં.

આહા ! અમારો ઘનધોર આમ્રકુંજ, અને એમાં અમારી હરીયાળી બેઠક; હસ્તી ને કુદત્તી મહારી ગોદાવરી; મીકું ને મધમધતું મહારું મંડપકું; નાચનાં ને ભેરનાં મારાં હરણિયાં; દાડતી ને આલિંગતી મારી કલ્પસરી; લીલી ને લલેકતી મારી વનસતા; ડાલતા ને ફરકતા મારા ક્યારડા તુલસીના. આહા ! મારી ધંધવટી, નહિં લાગતી હોય સૂની સૂની વિના 'હું' અને વિના મહારા 'આર્ય' ?

અરે ! લક્ષ્મણ ! આંતિમાંય સંભાળતો અને અગવડે એણે થતો એ હવે મને ક્યાં શોધતો હુઝર ? કેવી હું ઉતાવળી કે ઉંચું થે ન જોનારને ન કહેવાનું કહું ? જરૂર આજે હું પાપનાં પરિણામ ભોગવું છું અને ભયંકર એવા અશોકમાં એકલી છું.

રે ! રે ! લક્ષ્મણ ! હવે ફરીને ક્યાં મળશું ? ફરીથી ક્યારે મંતાડશું ને શાધીશું, રીસાડશું ને પગવીશું, નહાશું ને મુઝવશું એક બીજાંને આર્ય ! લક્ષ્મણ ! ફરીથી શું આમ્રકુંજે નહિં વસીએ ? ફરીથી શું સુખ આ નહિ આવે ? ફરીથી શું નહિં જુથું એવી તૈયાર થઈને આવતી દેશળીને ?

શું હતી એ તો ઉમિસાની જોડી ! અરે રે ! ક્યાં છે ઉમિસા ને ક્યાં છે મોંતા મુમિત્રા ? ક્યાં રહ્યાં કૌશલ્યાણ અને ક્યાં બેઠી છે આજે સીતા ?

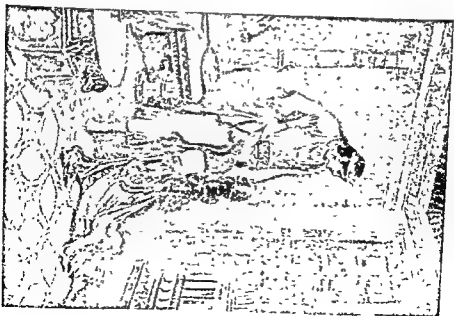
મનને શી વાર છે સેતુ પાંચતાં ખસેા ખસેા યોજનની કમાનોના ? ક્યાં એ અવધપરિનાં નાગરિક ને ક્યાં બિચારી લોકના મજબુત પણ માન વિનાનાં પશુખળનાં પૂતળી ? ક્યાં રાવણની સત્તા ને ક્યાં દાગરથીય રાજ્યતંત્ર ? ક્યાં કહિનતા સ્વેચ્છાચારે અપરિહાર્ય આજ્ઞાની અને ક્યાં એ આધુર્ય મધાનમંડળની વિચારણાનું ? ક્યાં એકાંત વામ ચિલીયજૂનો ને ક્યાં મંત્રીયે મંત્રીના મતનું તોલન ?

ક્યાં સંકૃતિ માનવવૃત્તિઓની અને ક્યાં પરિબળ પાશવવૃત્તિઓનું ! ક્યાં હૃદય-અસરીનાં નાદસખન ને ક્યાં અધમકામનાઓનાં મૃત્યુમંડાલુ ? અમારાં આત્મમંદિરે કે આત્મ પ્રતીતિનાં સાધન ક્યાં અને ક્યાં આ દૈત્ય દોહો કે અધોર લાલસાઓના ધોર-ભંડાર ? ક્રહાંડે અણસમ અને અન્વંતરે ક્ષણમાત્ર છુવન જાણીને ગ્રાંત અને મુર સંપત્તિમય થવા મથનાં ક્યાં અમે માનવીઓ અને વિષય તથા સ્વર્ણરંગે ફરેલ એવાં ક્યાં આ જૂતાડોઓ ?

ક્યાં અંધ થયેલ સત્તામાં એવા આ રાવણ અને દબાયેલ વર્મભારે એવા ક્યાં અમારા અવધેશ ? કેમ સરખાવશે મગજર હસ્તામગધી એવો મેવનાદ પ્રજાપીડનની શંકાએ સદા અસંતોષી મહારા ભરતની સાથે ? ક્યાં મળશે અમારા સદાય નિઃસ્વાર્થી

“ ગુણવી પંચવટી નહિ જાગતી સુખ સુખી સુખી ”

વનવાસ જતાં સમયે સીતાની વિનયણી.

[૫૪૩૪]

અશોકવનમાં

[૪૮ ૭]

બ્રહ્મ કુમારોની જોડી ? અને ક્યાં રહ્યું સામ્ય એ પ્રજાહિતનાં સખજ રાજતંત્રમાં ને રાજ્ય લોભનાં આ અધમ શાસનતંત્રમાં ?

સ્વર્ગનાં સામ્રાજ્યો આપતાંય ક્યાં મળશે પ્રજાની આંતરસમૃદ્ધિ ? ક્યાં મળશે અધમતાનું નિઃશેષ હટન ? ક્યાં મળશે અપૂર્ણતાનો સંપૂર્ણ વિકાસ ? ક્યાં મળશે દમી દમીને ખીસાવેલ આંતર પુષ્પો ?

નથી સાંભળ્યાં અન્ય સ્થળે સ્નેહનાં સામ્રાજ્ય; નથી નિરખ્યાં ખીજે વિશુદ્ધતાનાં નિર્ભય ખેલન. નથી જોયાં વિદેશે અમરવનનાં નિરંકુશ ઉપાસી. કુરંધન લોભી જોયા; બહીકણ વ્યભિચારી જોયા; બળહીણ સત્તાધારી જોયા; પાપાણુદ્વય વિકાસ હેતુ જોયા; અને પંદ બળવંત જોયા; પણ ચૈદ ચૈદ વર્ષ થયાં ઉદાર નિર્ધન નથી મળ્યા. પ્રિયને શોધી એમાંજ વિજીનાં દર્શન કરનાર નથી મળ્યા; કદીયે પાછા તો નથી જ મળ્યા સેવક સત્તાધારીઓ; અને સદ્વ્યવસ્થા નવજીવનથી ખેલનારા. અધની આંખ અને અમિતના વિસામા એતો રહ્યાં સદાયે મુસંસ્કૃત પુનિત ભારતના પ્રદેશમાં.

લોકમાં સ્વર્ણ પણ મુદ્દત્ત ક્યાં છે ? બળ પણ છુદ્ધિ ક્યાં છે ? મહત્તા પણ માન ક્યાં છે ? અલંકાર પણ આત્મદર્શન ક્યાં છે ? નવવિદ્યા પણ નીતિ ક્યાં છે ? અહો સેવા કરે છે તો શાહુ અને કેતુય છે ને ? અગ્નિ છે તો પવિત્રતાને બાળી છે ને ? વાયુ છે તો છુદ્ધિ વગાય છે ને ? શુ' થયું આવી મહત્તાએ જો વીશ આંખેય અધાર ના મદ્યુ' તો ! શુ' થયું આવી સત્તાએ જો નિર્બળ ન સચવાયાં તો ! શુ' થયું આવી સમૃદ્ધિથી જો શાંતિ ન મેળવાય તો ? શુ' થયું શુભસાધનોથી જો અંતરનો આનંદ ન આવ્યો તો ? સોંપાયેલાં, આવી મળેલાં કે જીતાયેલાં કચરાયાં તો વિજય ક્યાં રહ્યો ?

અરેરે ! ક્યાં છે અવનત ઉન્નત કરનાર આર્થ ! ક્યાં છે સર્વત્ર સમાનતા મૂનનું પરિપાસન ! ક્યાં છે એ સૂત્રે મંડાયેલ નીતિ ? ક્યાં છે શાંતિદાયિની આત્મવત જાણી રહેલી સમાજપધિકા ? કે ! કે ! ક્યાં છે મમાજ ને નિઃસ્વાર્થ ? ક્યાં છે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને ભૂતહિત ?

ક્યાં આ અધમજીવે ભરપૂર અશોકુવન ને ક્યાં મારી સ્નેહીઓના સંગાથ-વાળી પંચવટી ? ક્યાં મારી બહેન-પણીઓ ને ક્યાં આ રાક્ષસીઓ ? આ બધું ક્યાં મુધી ખમાય ?

હવે તો વનવાસ વીત્યો છે. આર્થ ! હવે તો ત્યાં લગ જાઓ ! નાથ ! હવે તો સંભાળ હ્યો ! દેવ ! હવે વિચોગ નથી સ્હેવાતો ! પ્રભુ ! હવે તો દર્શન દીધો જ.

લેખક—પ્રોફેસર ચન્દ્રશેખર અમૃતલાલ છુન્વ, પી. એ.

૨૫ વર્ષ પ્રમતી જેની ગાંધીજીના ઉજ્જવનગી તેજી વિધુવનભરતી જેની પ્રતિની શુભનાથી પ્રિયાના મળા વાગ સ્થેત દેખાવાની સહા ગમિજનને થતી જેની દાન લીતામાં નિત્ય અપાના મદસાવધિ ગાંધેન્દ્ર જોઈ પાર્વતીને ચોનાના ગાંધેન્દ્રવદન પુત્રની ચિન્તા થતા માડી જેના સત્ત્વોની મેડી માટે લોહ પૂગ્યુ અને જેના દાન પત્ર માટે ત્રાણ પૂર્યુ તે પરમભાગ્ય અવનિતપતિ નિકમના મવતના પ્રથમ દશમની એક કાનુની નિધિએ ઉજ્જયિની નગરી સમિક સૃષ્ટિની ગાંધીની બની

યુદ્ધમાં ગાંધીજીના કુટિનનયમાં વિકમના મુખદર્શનને સિવિજન ધોઈ ત્યારે પુગવાની જનના દર્શથી વેરી બની ગઈ અને બીમ શૈન સમીપીરતે પિંજગમદ ઝગી આવેના માનવીય મનાગિઓને દલિકુસુમે વધાવવા પ્રાપ્તે પ્રાપ્તે પુગ્યુફરીના જ દ ઉભગાયા હતા

પગ્નુ તે કાનુની નિ નો જનનાનો દર્શ મા અધિ પામ્યો મગ્નુ ગમ કળા નિન માલિયના મમગ્ન વિશ્વનો સિવિજન ધરનાગ મ્વિ મમ્ના અવનિતો અનિધિ મન્નો દનો અને આતિથ્યના સ્વીકારને અવનિવામીને સમગ્રમાદ અર્પવાનો દનો સમગ્રનો પ્રાણમનો મિત્ર મમ્નાનીનો મુદ્દ સમિવિશ્વનો વિજેતા મ્વિકુવનો નાયક મગ્નવીના અવનાર જેવો દાનિ ૧૫ પોરનને અદા રતી કે પ્રથમ નામ્મીજી તેમની નગરીને સમિક વિશ્વની ગાંધીની બનાવશે

વિકમના જળ મુકુ જેવા ગગ મેની નિષ્ઠમાં પ્રમદનના વિશાન કી ભદ્રમાં પ્રેક્ષક મમાગ માટે આમો ગ્યાયા હતા મગેમગમના ઉચા મનોની ચોવની દાગ વન્ને કુવના નોગ્ગો મેળા ગયેરી દેમવતી વ્યવત્રીપ વન પતિથી પ્રેક્ષાદ દીરી ગ્યુ દલ પુગ્યુ ગીઓએ

ગૃહીણી લોધકુસુમની દ્રશ્ય, કિનારથી મહેલી, સુવર્ણ અને મોતીએ ગોભળી, ત્રિવિષ્ટપના રેશમ અને નીલદ્રીપની કિનખાખની બનેલી જવનિકા, પ્રેક્ષકોની ઉત્કંઠાના પૂરને અટકાવતું હોય તેમ 'નેપથ્ય જગતનું' આવરણ કરી રહી હતી.

મહાશૂદ્રમા સહસ્તાવધિ પ્રેક્ષક મહાજન ન્દાના મડળો સ્ત્રી અનેકવિધ ચર્ચા કરી રહી હતો, પણ ચર્ચારૂપદ વિષયોમા મુખ્ય તો એકજ હતો. કાલિદાસના રમખ્યાપન અને કવાના અધ્યાપનની શુરદક્ષિણારૂપે તેને જીવન અને જોખન અર્પનાર વિવામવતી, ભાણવિકાની ભૂમિકા ધરશે, એથી યૌવન અને મૌનદર્પના તે રસાવતારની દર્શન લાલસાએ, અન્ધ પણ અને અરસિક સિવાય મહુ ત્યાં આગ્યું હતું, છતાં ચન્દ્રપિચ્છની શુભ્રતાને નજર ન લાગે માટે ત્યાં દસક રચાયું, તેમ આ રમકોમુદીના કાગળરૂપ પ્રસંગે પણ અનેક પ્રકૃતિચ્છેદા મહાજનની અધ્યાગતિનું રમાતાય આરી 'હોમ્યુ' એમ છેલ્લી અંધ ધડીમાં, હજારમીવાર કહી વળ્યા હતા.

યુવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષના એકે મંડળ પાસે, ધર્મશાસ્ત્ર માત્ર વાચ્યા કરવાથી જેનું દૈય અકાલ જર્જરિત થાઇ ગયું હતું એવા એક ઉમ્મરે યુવાન પડિત બોલતા હતા “વિલામવતી માત્રવિકા બનશે એ ધર્મશાસ્ત્રને અનુકૂલજ થયું છે નહિ તો અર્ધિ આવવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરતું પડત. કહ્યું છે કે રનાત સર્વેભમાદિષ્ટં પ્રેક્ષ્ય જ્ઞાનેપિર્ણ નરમ્.”

પડિતજીનું અનુકૂલ ધર્મશાસ્ત્ર માંભળી હાસ્યપ્રિય કવિ કીડાયન્ બોલ્યો “ભગવન્ ! મહારી મનોવૃત્તિ તો અગાધ્યેજ ધાર્મિક છે. પુરોહિ પાપકા રમભગ સુન્દરી થવા મિથ્યા યત્ન કરે એની વિડમ્બના જોઇ સર્વેય સ્નાન તો શુ પણ હુ જાણુ કૃત્ત આન્દાયણનું મહાપ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હોઈ એટલી વ્યથા થાય છે” કીડાયન્નું ગાંભીર્ય જોઇ પડિતજીને ઔર રોષ ચડ્યો પણ તેમને બોલતા અટકાવી, કૃવિન્દ બોલ્યો, “પણ મ્હને તો ધર્મશાસ્ત્રનું કહેતું કીક લાગતું નથી. જીવેવધારિર્ણ નરમ્ તો જો થવનિ લાગે, એટલે અન્દરથી જી જોવા બ્હીકણુ પણ ખ્હારથી પુરૂષ જોવા કુરૂપ એમ આધ્યાત્મિક અર્થ લાઇએ તો સર્વેય સ્નાન કરતાં કરતા જલ્દયર પ્રાણી પેટે સિપ્રામાજ જીવન વીતાડતું પડે ”

હવે પડિતજીથી ન રહેવાય “ધર્મશાસ્ત્રની મિથ્યા વિડમ્બના કરતા ત્હમેજ હારમારૂપદ બનેા હો મર્ચત શૃગારનીજ ચર્ચા કરશેા તો ધારામા માત્ર વિદ અને વારાગનાજ રહેશે-”

“ભગવન્ ! શૃગારની વ્યુત્પત્તિ તો કહો” બાલીજ કવિ મયૂરે શિખલાને હાથ જોડી પુછ્યું

પડિતજીની આખ ચમકી અમહિષ્ણતાએ દૂરજતા બોલ્યા “વત્સ ! જંગમસ્ય આરામસ્વા શીર્ષવક્ત્રે નિરયત્રમમુત્પાદયન્તીતિ શૃંગારઃ અર્થાત્ ઉન્મત્તવલીંગવર્દાચરણસવાહજો નૃપશુ ” મડળ ખડખડાટ હસી પડ્યું. વ્યાકરણમાથી અણીતુદ્ધ બની ગયેા મયૂર ધડીભગ રામી ગયો પણ ઔરય માચની બોલ્યો “રસસાહિત્યહીનસ્વાવિચાજાલ નિરર્થકમ્. “કમુકાન્તો” ઇતિજાતે વામિની રજ્યતે નહિ. ”

એ તો ખરૂં કહીયો પશુ નિઃશ્વરિત્વજનક પ્રાય શુષ્કસ્તર્જી નારી' વિદ્ય-ભાગવતિના
ગીતાએ ત્રીસુવખમમયનાએ મયૂરને ઉત્સાહ આપના અર્થે

ત્રાસ છતાં માલ લલચાર્યના તંગે પુત્રાન દેખાતી, આગ્રિ રવિના અને રમનનામા પ્રાદર
અંભા પુત્રની મુગામસા યુવાનો પશુ મુગનરની ગીતા વિક્રમની મરિપ હની મુખ્ય પડિના હતી.

અન્યથો મહાગુણા મિદહાર પામે વિક્રમનો મંદાગિ આમપામના મંગલે પ્રથમ
વિક્રમની મહાના હાર પામે કેવો જોરા તેનું ગમિ વર્ગન મલગારનો હતો મન્દાર પામે
પ્રેરણાની અનુભા મંગલા અર્થજન જેવો નદિ પણ મન્દારપર ઉપર ફરનથી અનુપ્રદ મના
પધારના મના જેવો ભારે મ્હોતે જેવો ભારે બને લાગ્યું કે સ્વરશિદ્ધાન્ત મયા મયનમાવલ્ય
ક્ષણખરૂં મીવારિ મગી તેના આગમનનું જલપ્યાપન કરીને તેડું એમ હતું થયું મના અને
મણિના તેજને તે આપના તેજે ડાંગેનો હતો નવરૂ પની માલો તેનો મ્હો વધારે સુદર બનાવેનો
હતો તેનું મર્યામ જામે આમકર્મમમદહ વિભાસદ્ધ આશ્રિત એમ બના મરે મ્હાતી પામે મ્હેવગ
વગુ હતું અંગેખર મ્હોતે લાગ્યું કે જટ હટલ્ય મયા-

આ મામળાના ઉમેલા જાન્યોમાથી એક કેલ મંગળથી કાલિદાસ ઉપર ફેરના વદ
બુદ્ધે પુણ્ય પ્રતિદારી તે પૂર્વ મ્હોતે મિ જોયા / ન હતા કે મુ ? મ્હો આ પ્રથમ પુછના
તમ્હો દયા

છોડી મિ ! ત્હમને નથી મિત્રાએ ક્રૂપ્યા છે કે મુ ? એ યુવાનો પુણ્ય ! શાન
પાપમ ! બીજા યુવાને જ્યુ ન મિત્રાએ એમ્હો મ્હેમા રમો દાદ બેવગમો હતો
મીશ્વર ! બી હો ? આ અગમિતને મલગારુ ? નદિ ? એને એમો વિનય છે મ્હો કાદ
રામિ એમજે મર્યામે નરીન મ્હેક મ્હો મવાપક્ષની લાનમાએ મનામા આપ્યા એમના ભામ
મ્હોતે એમ્હો આતે ભાગિને તે મ્હેના એમજે કાલિદાસને મ્હેક મલગારો અને કાલિદાસને
બનાવેનો ઉત્તમ મ્હોતો જુઓ લે ભમવાનના દુષ્ટઅગ્રો આ રથા મોવન દાદ રાજન્
ધૂતસૂચ સમાવતમ । તમા મિદામે જે અદ્યત્વરે બનાવ્યા કે માલિય વ શરત્ત્વ મ્હેકાવલ્ય
હવ મિત્રામો નયમ શમ્દ / જમરના અને કૃષ્ણના વાયક છે એમા વેદમિત્ર ઉપરના સાલ
જનારનું પ્યાન મ્હેકે છે એમને પાછળનું મલગારુ નથી ભાર શરૂઆતના મ્હેકોમા મુપ
શમા / મ્હેકો પ્રસાદ છે અને ધૂતમા તા શિયાગે થીજી વ્યથ તેના મ્હેક છે એમને રમો
મ્હેકાશાન છે — બધા હમે છે અને કેટલાય મુખી જામ ઉત્તર આપના મ્હેક ઉરા છે કે
એક મ્હેક વળી શીધનાથી બોલી ઉઠે છે રાજમાલિમ્હેકના કમિવિવલ્લપાળ્ય । માર્જનકરમ્હેક
છે તમા આકાશક

ખરખર વિક્રમની તે ઉત્તરિત્રીમા મીશ્વરની તે અવનિત્રીમા ઉત્તર નદિ પણ ગમિ
મ્હેકો વદમનાના અંગે અગમિત પ્રતિદ્ધોને જલપ ન દના યુવનિના અને મિત્રાના મ્હેક

“આમ ઉદ્ધવવિની રસિક વિદ્યાની રાજધાની બની.”

[૫૪ ૪૪.

સહમે ટકવા, વ્યાકરણ ન્યાય, છન્દ કે તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાપ્ત ગ્ચી જેમ તેમ ને જીવન ગાગતા

મહાશૂદ્રમા એક સ્થળે ત્રિવિધપથી આવેલા એક ચીન લિક્ષ્મણને પ્રાપ્તો કષ્ટક વિલાસ દેખાડતા, અમગ્નરી, ચીનનો અદ્વયોગ અર્થધ્વનિ ઉપગ્રેમ થયો તે વિષે ચર્ચા કરતા હતા, ત્યાં તેમની આખો, ચચુ જેતુ નાક અને લચ્ચરમશ્રુધારી વગલમિદિર આવ્યો અને શાકદીપના માહરી પ્રવાસી અને ચીનના લિક્ષ્મણની પ્રાપ્ત કથા ચાવી “શાકદીપ જવાનો હેતુ શા ?” લિક્ષ્મણે પુછ્યું

વરાહમિહિર ઉત્તર આપે તે પોવા દશરૂપનો કર્તા ધનજય પામે આવ્યો અને બોલ્યો “લિક્ષ્મણ ! એ તો શાકદીપના દ્રાક્ષા મડપોમા, આકાશના અને પૃથ્વીના ચન્દ્રમિત્રો અને ઝંખકતા નયન જેવા તારાઓનો મર્મ શોધવા ગયા હતા, પણ લિક્ષ્મણ આપ અહિ કેમ ? અવન્તિ કેમ આવ્યા ?”

“સધની મેવા કગવા અને આપમમા રમિકન્નને જુદનો પ્રેમ મમગ્નવવા” પોતાના પીળા વસ્ત્ર અને પુછનાગની ચતુગ્રાને અનુરૂપ ઉત્તર લિક્ષ્મણે આપ્યો એટલામા પીળા વસ્ત્રને દૂરથી જોઇ રાજયોગનો અગ્રયામી અને તપગ્રી ઓગળાવતો એક પામે આવ્યો અને લિક્ષ્મણે ‘મુડક’ મળોધન કરી ઉદ્ધત પ્રશ્ન પુછવા લાગ્યો “ત્યારે આ નાટકશૂદને અગ્રહાગ્ર માની લુપો પડ્યો કે શુ ?” “અલ્પહાસ્યમ્ ! લહમુખ !” લિક્ષ્મણે હાવકાધથી જ્યુ “પરતુ નટ મમાજ ભેગા આપ જેવા તપગ્રિવન્નના દર્શન થયે માની અહિ પણ આવવાનો અમરસુગિતો આગ્રહ સ્વીકાર્યો”

અનિશિતો પક્ષ લેના વગલમિદિર બોલ્યો “લિક્ષ્મણ ! આપ અમારા રાજયોગીનો વિધિ ન સમજ્યા યોગધિત્તજ્ઞતિનિરોધ એ તો જાણો છો ને ! પણ ચિત્તવૃત્તિને શેડવા માટે સતેજ કરની પડે, મારે એઓ પોતાનો મમય તપોવન અને પ્રમદન વચ્ચે વીતાડે છે”

વરાહમિદીર બોલતો હતો ત્યાં કચ્છાટ કવિત્રી વિજયકા આની નીનકમલ જેવી સ્થામ દોમ તે જુલ્જુલણ સરસ્વતી એ દહી વામ્ય ખોટું પાડતી હતી તેણે વરાહમિદિરનો આશય વિશેષ વ્યક્ત કર્યો “લિક્ષ્મણ, માગ્યા શક્ય એ તો તપોવનની કન્યકાઓના આગ્રમજનોચિત હાવલાવમા સુખ જોઇ દુલ્લભે સર્વે વિવાહિન એ પતજ્ઞવિ વાક્ય પ્રમાણ કરના અહિ આવ્યા છે કાનિદાસની ભદ્રારકની કનિમમાજની અધોગતિ જોઈ એમને રૈરાચ આવશે તિલામ્વતીનો અભિનય જોઇ એમને દુખ થયે કાગજુ દુ સાચૈવહિ ત્રદાના વિલાવાસ્તરુણીકૃતા આમ દુ ખનો અન્યામ થાય એટલે અન્યાસ વૈગર્યામ્યા તત્તરોધ ।

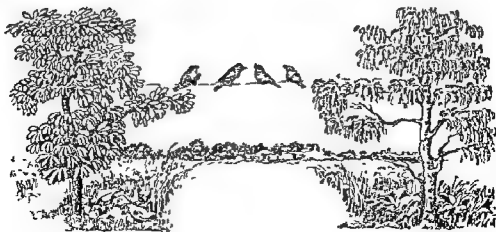
‘ખરૂ ! ખરૂ ! કપિન’ લિક્ષ્મણ તો અગ્રહાર માની નાચ્યાગાગમા આવ્યા પણ ત્દમે તો ખરેખર નિષ્કિધાના નનને જનન અનન્તિના પ્રમદનમા આ પા લાગે છે—

પણ કપિજી તો કયારેય અતગધ્યાન થઈ ગયા હતા એટલામા દૂર તુરીના સલગાપો મૂ પોતપોતાને ધ્યાને જોવાઇ ગયા સિંહદાગના પન્મેના નાના દાગમાથી રાજમડવ આવ્યું

પછી ચાર મહત્તર મન મુંઝરીએ એક મોટા યાજ ઉપર અનુદિન મુકુટ લાવી. તે મુકુટનું સુવર્ણ કેરકારને મોકલાવ્યું હતું. તેમાંના મણિ પાંચમને મોકલાયા હતા. તેમાંની નક્શી પ્રાચીન્યોનિગેશ્વરના મુવર્ણકારે કરી હતી અને વેશમ ઉપરનું રમિકઅર્થવાળું ભરત કામગપની કન્યાઓએ બધું હતું. આને મપ્રાતી લીલાવની સ્વદમને કવિકુલ મપ્રાટને એ મુકુટ પોગવગે-સલા તે જોતી હતી સા મિલદારે જમગાય થયો એક પામાં નિબુવન મુન્દરી લીલાવની, ખીજ પામે નિબુવન કવિ કવિદામ અને વચમાં નિબુવન જોતા ચિકમ જાણે રમિકના નેરકિવના અને વીગતાની ત્રિપુટિ અવનિએ ઉતરી હોય તેમ તે તથાને જોતાં પ્રેક્ષકની આંખને ગ્રાપ વળી.

મિંદામન ઉપર ત્રિપુરી ખીજાજ. તથાની પાછા ચામર ઉઠાડતી વચનીએ ચિતારિત હોય તેમ સ્વપ્ન ઉભી. વરાદમીકારે જ્યોતિષની યાજામાં જોયું, ગણિત કથું અને નાદકની જન્મોત્તરી બાખી “કે સ્વપ્ન” ચિરમ્મરણીય અને અને પાછા જન્મનાર દુનિઓને ઉતારાતર પ્રેક્ષતા અર્થ એવો યોગ છે.” તેના હથારે ગુપ્ત રહેલી સદસ વીજાના તારમાંથી ગમ્બીર સ્વરમેળ ઉઠ્યો અને મમાજ ચમુમય બની ગયો.

આમ ઉત્તરિની રમિક વિશ્વની રાજપાતી બની તે દનિદામન પ્લેપુ પાનું ઉપરથી!

“वर्षा भगव” ना विधायक,
शान्ति-निकेतनना “शुद्धेव” कविनर रवीन्द्रमाधु

[५४] १३

લેખક—શ્રીયુત ભાવજી ગાંધિજી ગૃહ.

કાલી કાલી વાદલીમાં વીજલી ઝમ્કે
કાળોઝા ઘનઘોર—કુંગરમાં બોલેછે મોર

ઓ જુ કલકતે ગયો ત્યારે સાંભળ્યું કે રવિબાળુ શાંતિ નિકેતનનાં બાળકોને લઈને આવ્યા છે અને વર્ષા-મંગલ ઉજવવાના છે. “વર્ષા-મંગલ”? મેં પુછ્યું. “વર્ષા-મંગલ એટલે કુંડ જાતનું મંગલ?”

“અરે! તમે જોશો ત્યારેજ ખબર પડશે. ગયે વર્ષે અમે ગયા હતા લોઅર ચિતપુરમાં દારકનાથ હાકુર લેકનમાં રવિ બાળુને ઘેર-ઘોડામાં એક સભ્ય મંડપ રોપ્યો હતો અને તેમાં વનપદ્મવ અને પુષ્પ-પત્રના શણગાર સજ્યા હતા. અને એ બધું પણ હીક-પણ સંગીત! બાળકો બાળિકાઓનાં ગીત-અને રવિ બાળુએ પોતે પણ ગાયું હતું! મંગીત તો ઘણુંએ સાંભળ્યું હશે-પણ આ તો કંઈ અસાધારણ વસ્તુ છે.”

મને અમદાવાદની ઉમણીઓ યાદ આવી—ગાદલીઓ જેડી વનમાં જઈ લાડુ ખાવાની મોજ-ભુજ માંડવી, જનમનગરના આવણુ-ભાદરવાના મેળાઓ યાદ આવ્યા—ભાવનગરના યશોનાથ મહાદેવના ઘોડામાં જ-માણીને દહાડે સાંભળેલા રાસડા યાદ આવ્યા—ગાલું ઘણું યાદ આવ્યું, મહા કવિ કાલીદાસ અને ઋતુ સંહારની વાતો સાંભરી; તપોવનોમાં ઋષિઓ અને ઋષિ કુમારોનાં ઉત્સવોની કંઈક કલ્પના કરી. “કવિ” તો વમંતોસવ-પુસ્તક ચક્રુ વચ્ચે ઘણીવાર ઉજાળ્યો હતો. અને એક વાર વસંતપંચમીને દહાડે લલિતજીએ ઘેર આવી ધુન મચાવી હતી—દૈશુવ મંદિરોમાં ફુલ-ડાળનાં પણ કેહ કેહ વાર દર્શન કુદેલાં-પણ આતો વર્ષામંગલ! નાનપણમાં વર્ષારંભે મારી આ “મેઘીઆ” લાડુ બનાવે તે મોરી ખાવાની મજા! પણ રવિ બાળુનાં વર્ષા-મંગલ ની વાત જ જુની!!

આપણા કવિઓ વસંતને ઋતુરાજ કહે છે, પણ તાર્તરોની વસંતોના અનુભવી બાદગાહ બાબરને લાગત વર્ષની વર્ષાઋતુ ઉત્તમ લાગતી. બાબર વર્ષાઋતુમાં ઉન્નત રહેતો. રવિ બાબુને કંઈ બાબરનો મેળ લાગ્યો હશે ?

એ દિવસ આવ્યો, માદન થીએટરમાં ગયા, ફિલિત ગ્રાહનસેનને બેઠો, એન્ડ્રુએ મળ્યો, પ્રેક્ટિસર લેવી તથા મદામ લેવીનાં દર્શન કર્યા—અનેક બંગાલી બંગાલજોનાં કુમબાં આવતાં ગયાં. થીએટર નીચે ઉપર ચીકાર—મહી ગુજરાતીઓની ઝોણી છાંટ હતી—બેચાર મારવાડી પાઘડી પણ ઢેખાઈ, પડકા ઉપડ્યા; દૃશ્ય મનહર હતું.

રંગભૂમિને પત્ર પુષ્પથી મુઘડતાથી શણગારી હતી; તેમાંએ શ્વેત અને લાલ કમળો ખાસશોભી રહ્યાં હતાં. રવિબાબુ અને તેમની મંડળીના કળા-ચાતુર્યમાં પૂરતું શું ? હીરા, મોતી, સોના રૂપાના શણગાર ન હોતા. સ્ત્રી-પુરૂષ, કુમાર-કુમારી-ઓનાં વસ્ત્રમાંથી પણ શાંતિ-નિકેતનની શાંતિ મોકતી હતી. મદેદ તથા અને લાલ કિનારીવાળાં સૌનાં વસ્ત્રો હતાં.

સૌથી આગળ નીચે બાજુ ઉપર ગુરૂદેવ (શાંતિનિકેતન રવિ બાબુને ગુરૂદેવ કહી બોલાવે છે) સુંદર દાઢી સહીત બેઠા હતા. જોડે બે બાબુએ બમ્બે બે બાલિકાઓ વીણા લઈ બેઠી હતી. તેની જોડે દક્ષિણે કોલ્હાપુરવાળા પંડિત મુદંગી છુવા મુદંગ લઈને બેઠા હતા. પાછળ ચાર પાંચ હાર અર્ધચંદ્રાકારમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી. સૌથી પાછળ કુમારો ઉભા હતા, કોળના હાથમાં એકતારો તો કોળના હાથમાં બંસી હતી. બગબર મધ્યમાં રવિબાબુના ભત્રીજા (હિંદીપંચના બંધુની પ્રતીતિ આપતા) સંગીત વિધાયક તરીકે બેઠા હતા. સંગીત ચાલુ થઈ ગયું હતું, અને સૌ સાથે ગાતા હતા. અમુક ચરણ કુમારો ગાય, બીજા ચરણ કુમારીઓ ગાય અને પછી સૌ સાથે મળી કુવ ગાય. બાધા બધાં ગીતોની બંગાલી હતી. પ્રથમ ગીતના-શબ્દો નીચે પ્રમાણે હતા :—

દારૂન આશિ આને, દૃશ્ય તૃપાય રાને
જની નિદ્રાહીન, દીર્ઘ દય દીન
આગમ નાદિ જે જાને

સુક કાનન ગામે, કલાન્ત કપોત કાકે
કરૂન કાનર ગાને

ભય નાદિ, ભય નાદિ, ગનને જ્યેષ્ઠ ચાદિ
જનિ જંગલ બેઠે, દિબે દેખા તુમિ એમે
એકના તાપિન પ્રાને

શ્રીમ્મ ઋતુના અંતના દિવસોનું ઉપસા ગીતમાં વર્ણન છે. ત્યાંથી માંડીને એક પછી એક આગળ ચાલવા મંડ્યાં. વચમાં એક બે ગીત અકેક બાલિકાએ સ્વતંત્ર ગાયાં. પણ ખરી મજા તો રવિ બાણુએ પોતાનાં કાવ્યોમાંથી વર્ષા વર્ણન વાંચ્યું ત્યારે આવી. મને બંગાલી બહુ આવડતું નથી પણ બે શબ્દો તો મારા મનમાં હજીએ રમે છે અને રમશે :—“હરિ કાલો, મેઘ કાલો !”

શાંતિ નિકેતનના સંગીત ઉપર પણ રવિબાણુની છાયા —રાગ રાગણીઓ તો શાસ્ત્રીય સંગીત પ્રમાણે પણ તેમાંએ કાંઈ વિચિત્રતા હતી. ગાવાની મીઠાસ અને મંજુલતા ઔર હતી. મૃદંગનો અવાજ સંગીતને જહેલાવતો—કાંકી ન્હોતો દેતો, બધાં મળીને પંદરેક ગીત આવીરીતે ગવાયાં પણ એકથી એક ચડે.

વચમાં એક અદ્ભુત વાત બની રવિ બાણુ બીજી વાર વાંચવા ઊઠ્યા. આખા ધીએરમાં અપૂર્વ શાંતિ હતી. એમની વાણીથી સૌ મુગ્ધ હતાં. એટલામાંજ ગર્જના થઈ અને વરસાદ શરૂ થયો. સૌને લાગ્યું કે રવિ બાણુનું આમંત્રણ—શાંતિ-નિકેતનનું આમંત્રણ—વર્ષા ઋતુએ સ્વીકાર્યું !

સંગીત આગળ ચાલ્યું :—

“એકિ ગલીર બાની એ લો,
ઘન મેઘેર આડાલ ધરે, સકલ આકાશ આકુલ કરે,
સેધ બાનીર પરશ લાગે, બનીન પ્રાનેર બાની જાગે,
હાંત દિકે ફિગનરે, ધરાર હૃદય ઉઠ ભરે,
સેકિ બાંશિ બાજ્યે છિલો, ક્યે પ્રથમ મુરે તાલે,
પ્રાનેર ડાક દિયે છિલો, સુદ્ધર આંધાર આદિ કાલે,
તાર બાંશિર ધ્વનિ આનિ આજ ત્યાહ દિલો આનિ,
સેધ અગાચરે તરે, આમાર હૃદય નિલો હરે.”

ઓતો વર્ગમાં કલકતાના સારામાં સારા ભદ્રલોક હતા, સૌએ નિઃશબ્દ શાંતિથી સાંભળ્યું—પીવાય એટલું પીધું અઢી કલાક સુધી. સમય કેમ ગયો એ કોઈ ને ખબર પણ ન પડી.

ગુજરાતની રંગભૂમિ પર આવું એવા—સાંભળવાનું ક્યારે મળશે? ક્યારે?

“૪૬-૫૧” }
માંતાકુજ
૩-૨૦-૨૨.

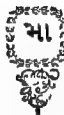

લેખક—શ્રીયુત બરજેશ્વર દેરામજી ભટ્ટાચાર્ય.

૧૯૩૩ ૧ ૧ ૧

૧૯૩૩

માતૃભૂમિની ખાતિમા ભરનો માનની રંગભૂમિ વિષે નીચે નીચે તે શું કહી શકે? જ્યાં અધિપતિ રાજના આમહને માન આપી બે બોલ બોલી શકે!

રંગભૂમિ દિવ્ય, દિવાની પુરાણી રંગભૂમિ! રંગભૂમિ સનતી, સૌંદર્યની, ગામ્પ ની રંગભૂમિ! રંગભૂમિ પ્રીતની, લીલાની, લલિતની રંગભૂમિ! રંગભૂમિ, સગનની, રગતની, તરગની રંગભૂમિ! રંગભૂમિ, આકાશની, પાનાગની, પૃથ્વીની રંગભૂમિ! રંગભૂમિ, પ્રેમની, પ્રમાણની, પરમાર્થની રંગભૂમિ! રંગભૂમિ, ધમની, મેવાની, સ્વત્યાગની રંગભૂમિ! તને આજે પ્રણામ હોજો!

રંગભૂમિ, તારી પ્રાચીન ઐક્યતા ક્યા છે? તારૂ કમળ સરીખુ મુખ ક્યા છે? તારી વેદ જેવી વાણીઓ ક્યા છે? તારી સરિતા જેવી મરગતા ક્યા છે? ક્યા છે, રંગભૂમિ તારા શુદ્ધ સેવકો? ક્યા છે રંગભૂમિ, તારા મોટા નામકો? ક્યા છે રંગભૂમિ તારા શુદ્ધ ગાયકો? ક્યા છે, રંગભૂમિ, તારી રામનીનાઓ?

રંગભૂમિ, મળીનાની કીર્તિ તું કેમ લાની છે? શકુન્તલાનું ઔગ્ધ તું કેમ વિમરી છે? વૈરાગ્યની વગણુ તે કેમ તજી છે? રાજના માગશા તું કેમ તણાઈ છે?

રંગભૂમિ, વિશ્વામિત્રની વાન તું કેમ વિમરી છે? નક્ષત્રના મોહમાં તું કેમ ખેલાઈ છે? જનમમાજને મેતાનવાને તું કેમ ચૂપી છે?

રંગભૂમિ, તારૂ પુન્ય અને પાપ મોટું છે! તારો જશ અને અપજશ ભારી છે! તારી શક્તિ આજે મનમી છે! તારે શિવ આજે મોગી ફગ્ગ હોયો છે!

રંગભૂમિ જગ હિલ અને જો! કે તારી માતૃભૂમિની આજે શી દશા છે? તેના આગકો કેમ બૂખે મરે છે? તેની બાળાઓ કેમ આજ વલ મેગી શકે છે? આ દેશમાં કેરી નિર્ધનતા નિર્ધનતા આપી પડી છે! રંગભૂમિ તને આ નિગમના રંગ મનો લાવે છે? રંગભૂમિ તને ચૂપ રહેવું જોઈ છે? જગ નગ જગાડ રંગભૂમિ

“રગભૂમિ અને માતભૂમિ”

૧। રગભૂમિ દર્શાવે ત આજે માતાની સ્ત્રીદત્તા ! દેખાડે તુ આજે માતાની નિધનતા !
ખતાવે તુ આજે માતાની યગધીનતા ! શીખાડે તુ આજે માતાની પ્રેમદત્તા ! ચિતારે તુ આજે
માતાની મનોહરતા ! રગ તુ આજે માતાની અમરતા ! આગકાની શુદ્ધિમા છે માતાની અચનતા !

હે ! રગભૂમિ ! ભગ તુ રગ માતાના !
હે ! રગભૂમિ ! મર તુ સગ મતના
હે ! રગભૂમિ ! ગા તુ ગુણ ગાપાળના !
હે ! રગભૂમિ ! રગે રગ રૂપાના

વહે માતભૂમિ !

નવા વર્ષનું
❖ મંગળ પ્રભાત. ❖

હાં! ડે! હાં! પુણ્ય પ્રભાત રંગ સતો.
દેવી મારી મંગળ પ્રભાત ડે. જો! જો! મંગળ પ્રભાત ડે.
વિશ્વ સુરજની દેવી દે વંશામણી. મંસાર સૌર્ય સંપત્ત ડે.
અન્નાર આધારે. તેજપૂર બહુડે. મલકે માનવનાં મન ડે.
જો! જો! મંગળ પ્રભાત ડે. હાં! ડે! હાં!
આલેખે દિનકર જ્યોત ફેરી રેખા. આલેખે સખી સોહાગ ડે.
જો! જો! પ્રભાત ચિત્ર. જો! જો! વિશ્વ ચિત્ર. જગત્ જાગે મહા ભાગ ડે.
જો! જો! મંગળ પ્રભાત ડે. હાં! ડે! હાં!

અવસાન—દિલનાં ને દેહનાં.

[લેખક—સૌ. લીલાવતી]

—૧૯૧૧—

તહે મને ખબર છે ? હું તો વિધવા છું. વિધવાઓનું તો નામ સાંભળતાંજ આપણે સંસાર અકળાવે જાય છે. તમે શું કરશો ?

વિધવા થયા પછી પતિવ્રત પાળવાના ઉપદેશ તો હું આજ મુઠ્ઠી સાંભળતી આવી છું. જાણે વિધવાને તો મન કે વાસના કંઈએ ન હોય !

પવિત્રતાના થોડીદારેની આસમેસ કોઈનાંયે મડેનત વિના આપણામાં અખંડ થાકી આવે છે ! એમના વિના આપણે મરી ગયાં નહીં હોત !

હું પંદર વર્ષે શ્રીમંત ળીજવરને પરણી. સત્તર વર્ષે વિધવા થઈ મહારા પતિ ળીચારા લક્ષા હતા. શ્રીમંતો હોય તેનાથી વધારે ખોટા તો નહોતાજ. વધારે સારાંયે નહોતા.

મહારાપર એમનો સ્નેહ તો બહુ હતો, પણ એનાં દર્શન જરી આમ્ય રીતે થતાં. સ્નાન કર્યા પછી મહારા વિના કોઈનીયે પાસે વસ્ત્ર લેતાં એમને ખેદ થતો. પાનની પટ્ટી મહારાજ હાથની ખાતા. ળીજના હાથે પીરસાયલું અન્ન એમને લાવતું ન હતું. મહેને શણગાર સગવવા એ સતત આતુર રહેતા. કાચની પુતળીની મધેક મહારી તખીયતની એ ફીકર રાખતા. અને આ સર્વના બદલામાં મહાનમાંથી હું ટાપ તેટલો રસ મહારા યોવનનો રસ—એમને માણવો હતો. હું એમની પત્ની છું એ ખ્યાલ એમને સતત રહેતો.

અત્યારે એમને યાદ કરીને બે નિઃશ્વાસ હું નાંખુ છું; પણ ત્યારે તો મદને ત્રાગજ થતો. પિતૃયુદ્ધમાં મદને મંસ્કાર મળ્યા હતા. હિંદ કબાવનાઓનાં સ્વપ્ન દેખ્યાં હતાં. માતા પિતા મરી ગયાં અને પીત્રાઙ્ક કાકાને આગરે પરી તરતજ એમણે મદાંગે માર્ગ કહાડયો. આવા વરને પરજીવવા માટે ન્યાત્ જાતમાં માન પામ્યાં તે જુદું.

મહારા વિવાહની વાત ચાલતી ત્યારે પરજીવાનું કોણ જાણે કેમ મદને ગમતું નહી. મહારી એક સખીને દૂર બોલાવી મહેં છાનામાના વાત કહી હતી. 'તારા, મદને આ વર ગમતો નથી.' ત્યારે એણે મહારા પર મદાંગેલાં ચક્રુઓ હાથ મદને યાદ છે. પણ શું કંઈ; પરજી નહીં તો? ક્યાં જઈ? બા અને પિતાજીએ મહારા માટે શું શું આજ્ઞાઓ ઘરડી?

મહારે તો એક કોડીસો કંથ જોતો હતો. મહારા હૃદયનો સ્વામી, પ્રાણનો નાથ, એના નયનોમાં સમાવે એવો રસેધર! આ બધું તો વાર્તાઓમાંજ શોભે એ મદને હવે ખબર છે. પણ ત્યારે આ મહારી માનસમૂર્તિના સિંહામને મહારા શરીર નાથને સ્થાપતાં જરા વમમુ લાગ્યું હતું.

આતો બધી જુની વાર્તા છે. જો સાર એને મંસાર્યામાં? આ જગતમાં આવાં આજ્ઞા-ક્રમુએને ખીસવાનું સ્થાન નથી.

બે માસનો બાળક પુત્ર મુકી મહારા પતિએ એમની આ સોડની યાત્રા પુરી કરીધી. શોક દેખાડવો જોઈએ એટલો વ્યવહાર તો મદને આવડતો. મદને શોક થયોએ હતો પણ પ્રિયતમ મરતાં થાય એવો તો નહીં જ.

જગતે કશું કે હું હવે નિરાધાર થઈ. સ્નેહીઓને મન એ મંથરી પ્રકોપ હતો.

સગાંઓનાં દુઃખમાં સ્વાર્થનો છાનો સંતોષે લગતો. મારા સીલામ્ય અક્ષંકારો ઉતરાવી નાંખ્યા હતા. મહારો બાળક પુત્ર એજ મહારી આગાનો એક માત્ર આધાર મનાતો.

મહારા દુઃખમાં દિલારો દેવા ઘણાં જાણુ આવતાં. કોઈ મહારા આયુષ્યના અવગપને ભક્તિમાંજ નિર્ગમવાનું કહેતા. કોઈ લગવડગીતનો અધિગ સુચવતા કોઈ મદને જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવાનું કહેતા. કોઈને મન મહારા બાળક પુત્રને ઉછરવામાંજ મહારા કર્તવ્યની સમાપ્તિ ભાસતી.

મહારા વિધવા જીવનનું પ્રથમ વર્ષ વૃદ્ધાઓથી વિરાગને અને મહારા પુત્રની મેવામાં મહેં વ્યતીત કર્યું. પતિના મૃત્યુની દિલગીરી તો થતી પણ એમનો વિયોગ

નામ કલિ મનાશાલ દિગ્દેશી સ્તુતિ કળામો દેવિનિરુત્તરમ્

૧૮
૨૩/૩

૨૦-૧૬]

“સત્યમેવ જયતે”

“ એક જ શરિનાં બે પ્રતિબિંબ સમાં આવે બને એક જ
અવ્યક્તાનાં બે વ્યક્ત સ્વરૂપો હતાં.”

[૪૮ પૃષ્ઠ]

બહુ સાસતો ન હતો. એ જીવ્યા હોત તો હું મત્ર એમની જીતિઓની દારીજ
ગહેવાને સન્નયની હતી એમના મૃત્યુથી મહને આનંદ તો ન હતો પણ મત્ર તાની
શાંતિ તો હતીજ. પ્રભુ એમના આત્માને ગાંતિ અર્થે એ શિવાય એમને મોં હું
વચાં શું કહી શકું?

—૫૫—

■ સાન વર્ષ આમને આમ વહી ગયાં મહાને બાળક પુત્ર નહ કલાસમી

માગે બાળ પુત્ર ઇ-દુઃ । મોઝા રધના તા

વચતો હતો એનાપા રધ હવે હોસીઆનીયે હતી એના દહ નિગમી અે આડન
હતો મહારે એના પરનો સ્નેહ પ્રતિનિ વચતો હતો માત્ર । િ વચત
એનામા પિતૃપક્ષના કેવાક શુભાનુ ધીજ દેખાતુ ત્યારે મહારે મહેલ -ચના થતો
પણ હું એને વચના નહી રેતી એ માગે એ મહારે સર્વસ્થ તતો એને મો-એના
સાનિ જીનમો જેલુ કનય તે હું મચાનો મહારે નિશ્ચય હતો

અને આ ચાર વર્ષોમાં મહે' મહારો અભ્યાસ પણ ઠીક વધાર્યો હતો. જીવનના ઘણા પ્રશ્નો મહેને મુજબતા અને એ મર્વના ઉકેલ મહારી અદ્ય મતિ અનુમાર કરવા હું' મથતી.

બાળક શાન્તનુનો ઉતાવળો વિકાસ મહારી ચિંતામાં વૃદ્ધિ કરતો હતો. માતાનાં લાડ એને મળતાં પણ પિતાના પ્રેરક બળની એને ખોટ પડતી. માતા પિતાની ગરજ સારે ત્યેય પિતાના અનુભવની ખોટ એનાથી નથી પુરાતી. મૃતિકાના ઘરેલા પાત્રોમાં તાપ વિના પકવતા નથી આવતી. તેમ બાળકમાંયે પિતા વિના કંઈ તત્વોની ખામીજ રહી જાય છે. હું' આ સદ્ભજતી અને એનો માર્ગ કહાડવા કંઈ કંઈ વિચારો કરતી. શાન્તનુ માતાના સ્નેહમાં પિતાના જ્ઞાનથી વંચિત ન રહે, માતાની દોમળતામાં પિતાના અનુભવથી રંગાયા વિનાનો ન રહીજાય એ એક મહારી મહાદી ફીકર હતી. ઘણીવાર મહેને એની ચિંતા થતી.

મહારા પતિનો એક દૂરનો લાઘ્વ અમારી ઘણીવાર ખખર રાખતો. સમાજમાં એની પ્રતિષ્ઠા હતી. એનો અભ્યાસ હમણાંજ પૂરો કરી કૌલેજમાં પ્રોફેસરની પદવી એણે સ્વીકારી હતી. મહારામાં એને ઘણી આરામો હતી. મહેને સમાજ માટે-જગત માટે કંઈ કંઈ કરી જવાના ઉપદેશ એ સદા સંભળાવતો. મહેને એના પ્રતિ માન અને શ્રદ્ધા હતાં. શાન્તનુ માટે હું' ઘણીવાર એની સલાહ લેતી. લખની ધુ'સરી હજુ એને ગળે નહોતી ભેરવાઈ, એટલે એ શાન્તનુને માટે ઘણો સમય કહાડી શકતો.

દિવસે દિવસે કિશોરીસાલ સાથે અમારો સંબંધ એકજ કુકુંબના હોય તેવો થતો જતો હતો. બાળક શાન્તનુનું વહાલ એના પર કંઈ અજબ હતું. શાન્તનુ પર એના સ્નેહની ધારાઓ વર્ષતી.

કેટલેક અંશે મહારી ચિંતામાંયે મહેને નિરાંત હતી. કિશોરી પ્રતિની મહારી ઉપકારશ્રુતિ સહજ હતી.

પતિવિનાના મહારા જીવનના દિવસો સરિતાના શાંત પ્રવાહ સમા આમને આમ શાંતિમાં સરી જતા હતા. હજુ એ સરિતામાં કદિ પુર નહોતાં આવ્યાં. કદિ આવશે એવું સ્વપ્ન પણ નહતું. શાન્તનુમાંજ વિશ્વ આખું એ સમાધ ગયું હતું.

મહારા હૃદયમાં કદિ વેગ આવવા, પણ ચિરંજીવ નહોતા બનતા. શાન્તનુનો મીઠો અવાજ એમાં સર્વ સ્વપ્નોનાં અવસાન તરત આણતો.

૪૬૬ ૩ ૩૬૬

શાન્તનુની પ્રકૃતિ કેટલાક સમયથી સ્વસ્થ ન હતી. એનો અસ્વસ્થતા કંઈ ન કળાય એમ વધતી જતી હતી. મહારા એ મીઠા પોપટનો સ્વર હમણાં હમણાં બહુ

મંદ થતો જતો હતો. એના મુખપરના ગુલાબ ફરમાઇ જતા હતા. એનું લાલિત્ય અને સ્ફૂર્તિ દિન પ્રતિદિન અદૃશ્ય થતાં જતાં હતાં.

સંબંધિઓ લોકાચાર પાળી ખખર પૂછતાં. સૂત્રો કંઈ કામ કરી જતાં. મહારા બાહુડાને કશાથીએ આરામ નહોતો. કિશોરી એની પુત્રથી અતિક ગણી સેવા કરતો. એનાજ ઉસાહપ્રેરક બળથી હુંયે ટકી શકતી હતી. એની સેવાના દૃશ્યથી હું ઉપકારવશ બનતી.

એક રાત્રિએ શાન્તનુની પ્રકૃતિ વધારે બગડી. આશંકાથી મહારા દૃઢ્ય ધમકતું હતું. કિશોરી નિદ્રાવિહીન નેત્રે શાન્તનુ પાસે બેસી રહ્યા હોતો. માતા કરતાંએ એની શુશ્રૂષા વધારે અસરકારક હતી. હું હતારા જેવી કંઈ સુઝતું ન હોય તેમ શાન્તનુનો કોમળ હસ્ત લઈ બેસી રહી હતી.

વેદનાથી બાળકના મુખની વિકૃતિ લય'કર થતી હતી. એના ગુંગાળા એની સાથે મહુનેથે અસહ્ય થતો જતો હતો. ડાકર આવ્યો પણ એનાથી કંઈ વધારે થઈ શકે એમ ન હતું. 'આ દવા અસર કરે તો મહુને પ્રલાનમાં બોલાવજો નહીં' તો પ્રયત્ન મિથ્યા છે. 'કિશોરીના પ્રયત્નો ચાલુજ હતા. એના કંઠા પ્રમાણે થંત્રવત્ હુંયે કરતી પણ મહારા મગજ કામ નહી કરતું. શાન્તનુનો કૌશલ્યેવર મહારા દૃઢ્યમાં સોંસરો જતો. શું આ દીપક હોલવાઈ જવાનો ?

આખી રાત્રિ શાન્તનુની વેદનાના આર્તસ્વર વચ્ચે સંશયના હિંદાસે ઝૂલતાં કહાડી. છેક ખુરોડમાં એને જરા આરામ થતો હોય એમ લાગ્યું. આખી રાત્રિની વેદના પછી વેદના ઓછી થતાં ગાઠ નિદ્રામાં એ પડ્યો.

રાત્રિઓના જાગરણ પછી આખી રાતની આ માનસિક સંશયમસ્ત સ્થિતિએ મહારાપર વધારે અસર કરી હશે એમ લાગે છે. શાન્તનુની નિદ્રાના મંદ નિઃશ્વાસ હું સાંભળતી હતી, એવામાં નયનોમાં અંધકાર છવાઈ જતો હોય એમ લાગ્યું. હું મૂર્છાવશ થઈ હતી તે તો મહે' પછીથી જાણ્યું. લાન છેક જતું રહે તે પહેલાં ફણવાર કોઇની હિમસમી થંડી અંગુલીઓનો સ્પર્શ મહે' અનુભવ્યો.

આ સ્થિતિમાં હું બાહુવાર નહી હોઈ. પણ દૃષ્ટિ ખુલે તે પહેલાંયે જાણતો તો આવી હતી. કોઇના ઉષ્ણ ચાસોચાસ મહારા કપોલને સ્પર્શતા હતા. મહે' કંઈ ધીંગે ગણગણાટ સાંભળ્યો. માણેક ! માણેક !

નયનો બોલતાં કિશોરીનું દયામણું મુખ મહારાપર લટકતું મહે' જોયું. એના નયનોમાં એટલી આર્દ્રતા હતી કે એમાં લખાયલા લાવ એમાંથી વગર કંઈ ટપકી

પડતા. અચિંત્યો ગા. અરણ્યમાં નંદુનો ચમકાર થાય એમ મહાન હૃદયવનમાંએ પ્રકાશ પડ્યો. એક ક્ષણનોજ હતો પણ એમાં તો યુગોની કથા લખાયેલી હતી.

મહેને જાગતી જોઈ એણે એકદમ સ્વસ્થ થવાનો યત્ન કર્યો. 'હવે કેમ છે હવે હમને?'

'મહેને શું થયું હતું? ગાનનુ ક્યાં?'

'આગમથી ગાઠ નિદ્રામાં પડ્યો છે. અતિશયે હમને અસર કરી હતી. હમારે હમણાં ઉઠવાની જરૂર નથી. હું શાન્તનુને જોઈ છું.'

'હમે પણ મહારા કરતાં ઓછા અમિત નથી અંસમની તો હમનેએ એકલીજ જરૂર છે. હમે જાઓ હું જોગ!'

'હમારે હમણાં ઉઠવાનું નથી. શાન્તનુની વ્યવસ્થા હું કરું છું. એ ઉંધ છે એટલે બીજા કેહને બેસાડવાથી એ ચાલશે. હમે મુજ જાઓ' અવાજમાં એક પ્રકારની સત્તા કે કબજા જે કહેા તે હતો.

ગાઓમાં કહ્યું છે કે અનેક યુગો અને જન્મોમાં અણમોલી કોઠક પગેજ છવા-
ત્માના અજ્ઞાનનાં પડળ ઉતરી જાય છે અને પરમાત્માને ટોળે છે. મહારી આંખની
અંધારીએ એક ક્ષણવારમાંજ ખમી ગઈ હતી. પણ એ શું પામવાને હતી? કિશો
રીના અંતમાં એકલો શાન્તનુ નહોતો પણ એની માતાનેયે ત્યાં મ્થાન હતું. શાન્તનુને
લીધે હું હતી કે મહારે લીધે શાન્તનુ હતો તેધે કોણ કહે ? આ પ્રશ્ન, આ કેના જોડ
અને તેયે કેવી પળે?

કોણ જાણે કેમ-મહેને આ જાણથી ઉંડું અંતનું દુઃખ નહોતું થયું. મહારી જાતને
મહે એ મારે નિરસ્કારી હતી પામેનાજ ખંડમાં શાન્તનુ નિદ્રામાં મૃત્યુના યુખમાંની
તળતોજ પાછો આવેલો મુતો છે હું એની જનેતા એને બહોળો આવા ઉચ્ચાર કરે?

એક ઘનો સતોષ થતો હતો જગતમાં હું છેક એકલી નથી પડી પણ એક હૃદયે
મહારા મારે તસરે છે. મહારે એ સતોષને આચારમાં નહોતો આણવો પણ એની મહાત્
ત્વીયનુ અભિમાન સતોષાતું. ત્રીમાં પુરુષોના સ્વભાવમાં એવાં તે શાં તવો હશે કે
એને પરસ્પરના આશય વિના નથી ચાલત ?

પણ જિગીની સાથે બેસતાં હવે સંકોચ તો વડોજ. કે કારણ આપ્યા વિના
એને આવતો અટકાવાય પણ કેમ? શાન્તનુને તો એનું થયું લાગ્યું હતું. શાન્તનુની
આ રિચિતિમાં એના વિના ચાલી પણ કેમ શકે?

નિદ્રા હવે આવે એ અશક્ય હતું. અને જન્યુત દશામાંયે વિચારના ભુતાવળ મહુને ચારે દિશાએથી ઘેરતા અને હું વિધવા છું એ જ્ઞાન મહુને અતિ તીવ્રતાથી કરાવતા.

❧ ૪ ❧

મૃત્યુ અને જીવન વચ્ચે શાન્તનુના જીવનનો તાર અદ્ધર ઝુલતો હતો. આવી એક નહીં પણ અનેક રાત્રિઓ પર્થત હું અને કિશોરી એની પાસે બેસી રહેતાં. શાન્તનુની વેદનાને લીધે કિશોરીની શાન્તનુની માતા પ્રત્યેની અનુકંપા પણ વધતી જતી હતી. અને નિઃશબ્દ યામિનીની નિરવતામાં એ અનુકંપાનો પડથો મહારા અંતરમાં પડતો. કિશોરીને શાન્તનુને જીવાડવો હતો અને એ. દ્વારા એની માતાનેયે જીવાડવી હતી. એનું અંતર મહેં પરજીયું છે એ એ સહમજતો. એ એ સંતાડવાની બહુ દરકાર પણ નહીં કરતો. હું પરણી હતી પણ મહારા પતિએ મહારા દ્વંદ્વના સ્વામી નહોતા બન્યા. એમની તુમિને અર્થે એ મહુને સજવતા અને શણગારતા, પણ મહારેએ દ્વંદ્વ જોવી કોઈ વસ્તુ છે એવો એમને વિચાર સરખાયે નહોતો આવ્યો. મહારી શોભાને એ અતૃપ્ત નયને નીરખતા. મહારા આત્માને ઝોળખવાની એમણે કદિએ દરકાર નહોતી કરી.

મહારા યૌવતકાળની વસંત હજી ઉતરી ન હતી. પુત્ર પ્રેમનું આધિપત્ય મહેં મહારાપર સ્થાપ્યું હતું પણ અંતરેનો એક ઉંડા ખુણો ત્હોય ખાલી રહેતો. અને જ્યારે વિદ્યાતાનો હસ્ત મહારા એ અમૃત્ય ધન પર હું લંબાયલો જોતી ત્યારે અબજાની નિર્બંજતા મહારામાં પુરેપુરી પ્રકાશતી.

કિશોરી મહારી વેદના સહમજતો. મહારાપરની દયાથી એ દાઝતો. બીજા કોઈપણ પ્રસંગે એના દ્વંદ્વનાં દ્વાર મહારે મારે એણે નહીં ઉઘાડ્યાં હોત. વિધિની ફૂરતાએ એના દ્વંદ્વનાં પડળ ઉતારી નાંખ્યાં હતાં. અને મહારેએ આશાસનની ફેરલી જરૂર હતી? આ કારમા કાળમાં હું એના વિના ટકીજ કેમ શકત?

પણ મહારા દ્વંદ્વની મુઝવણનો પાર નહોતો. કિશોરી મહારા મિત્ર કરતાં કંઈક વધારે હતો એવો મહેં ક્યારનુંયે જોયું હતું. પણ એ વસ્તુસ્થિતિ સ્વીકારવા હું તત્પર ન હતી. પરપુર્યનો વિચાર કરવોયે મહારે મન પાપ હતું. હું વિધવા છું એ ક્યા મહારા કુખાળમાં લખાઈ ગઈ હોય તેમ મહારાથીએ કાણવાર વીસરાતી નહોતી. શાન્તનુના મંદવાડમાં એણે મહારા સ્વામિની પદવી પૂરી હતી. આગકના મંદવાડમાં અલિપ્તદ્વંદ્વ દૃષ્ટી સમાં અમે કંઈક લાગતાં. એ મંદવાડજ અમને નીકર આણ્યાં હતાં. અપ્પનો અંત શો હશે એ વિચારે મહારે અંતર કંપનું.

ત્હોય આ વિચારને દેશવડો દેવા તત્પર ન હતી. ભય હતો છતાં,—મતને માર્યા છતાં. દ્વંદ્વને એથી એક પ્રકારનું મુખે હતું. આત્મ નિર્ભીમતાથીએ એ

આનંદ જતો નહોતો રહેતો. ઘણી વસ્તુઓ મગજને નહીં ગમતી છતાં અંતર સ્વીકારતું. ન્હાના પ્રસંગોના અને વાક્યોના અર્થ બુદ્ધિ વિશ્વવાદર્મ પ્રમાણે કરતી છતાં હૃદય નહોતું છેતરાતું.

કિશોરી મહારામાં થએલો ફેર જોતો. અર્ધ જાને કેઈ ન્હાના પ્રસંગ કે વાક્યથી ખુલ્લાં ન પડાય માટે સાવચેત રહેતાં. પણ એ સાવચેતીથી અંતરની વાત વધારે સ્પષ્ટતાથી ઉઘાડી પડતી.

ક્યાં સુધી આમ ચાલી શકે? આ યુગવણનો માર્ગ કહાડવાનો કિશોરીએ જ નિશ્ચય કર્યો હોય એમ લાગ્યું. એ આખા પ્રસંગનું ચિત્ર મહારા માનસપટ્ટપરે રેખાએ રેખાથી અંકિત થએલું છે. પણ એ તો મહારા અંતરના ગુપ્ત ભંડારનું એક રત્ન છે એને હું જગત સમક્ષ મુકી એવું મૂલ્ય ઉતારવા નથી માગતી. પણ મહારા અત્યારસુધીના જીવનપથના માર્ગ બદલાવું સ્થાન તો એ પ્રસંગ છે, એને સંતાડીને એ કેમ રખાય?

કહું ત્યારે? એણે મહને પુનર્જન્મનું સચન કર્યું. પુનર્જન્મ એ નામ એને ઘટવું તો નથી. મહારાં પ્રથમનાં લક્ષ એ લક્ષ કહી શકાય?

મહારા એકલવાયા જીવનનો સખા બનવા એ પરવાનગી માગતો હતો. મહારા પિતા વિનાના પુત્રનો એ પિતા થયા આતુર હતો. સમાજનાં સર્વ સંકટોએ સહી લેવા તત્પર હતો, જો હું એ પરવાનગી આપું તો.

એના શબ્દે શબ્દમાં મહારા પ્રત્યેની દયા અને સ્નેહ ઝરતાં. એના વાક્યોમાં અમૃતરસ ઝરતો. હું પરવાનગી આપું તો આખા જગતની સાથે એ એકલે હાથે કુઝવવા તૈયાર હતો. નહીં તો ફરીઆરનો એક શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના જીવનભર ફેરીરી લેવાની એની ધારણા હતી. એના જ્વલંત ભાવના ભર્યા રેખાવથી જ અવિચાર્ય ક્યાંયે ન્હાસી જતો. એવું, શાન્તનુનું અને મહારાં ભાવિ મહારા એક વચનને દારે લટકી રહ્યું હતું.

તે આખી રાત્રિ મહેં વિચાર કર્યો. શાન્તનુને જરા આરામ હતો એવું લે મહનેયે આરામ મળી શકે તેમ હતું.

કિશોરીના પ્રશ્ને મહને ગુચવી હતી. મહારાં હૃદય એને ધૈર્યે મુકી પડ્યું હતું. તે તો સ્પષ્ટ હતું. પણ મહારા સંસ્કાર એને સ્વીકારવાને તત્પર ન હતા.

બુદ્ધિ કહેતી: શાને માટે તું એનો સ્વીકાર ન કરે? ત્હારા પિતા વિદ્યાભ્યાસ બાળકને કિશોરી સમે પિતા ક્યાં મળે? જગતમાં કેઈ બિલુ નથી કે જે ત્હારા

બાળકના પિતાની ગરજ સારે. કિશોરીના હૃદયમાં 'શાન્તનુ'નું ભાવિ ઉજ્જ્વળ અને એમ હતું. નહીં તો પિતાપિતાનો શ્રીમંતનો બાળક પિતા કરતાં સારો ધવાની આશા ન હતી. મહારામાં એટલી શક્તિ કે જ્ઞાન ન હતાં કે હું એને કંઈક એવો બનાવું કે જગત જોઈ રહે. અને શક્તિ ન હોતી તોય જીવનની કોઈ દિશામાં એને મહારથિ બેવાના કોડ હતા. કિશોરીની સ્વાયત્તાથી એ કાર્ય કેટલું સહેલું બનશે?

હતાંયે દૃઢ ના કેમ પાડે છે! મહારા વિધવા ત્રતને એથી કંઈક લાગે ખરું? હું પરણી ત્યારે મૃતને કોણે પુછ્યું હતું? સગાંએ મૃતને સ્વામી આપ્યા. મહારા ઉરમાં એણે કદિએ વિચિ જગાડી હતી? શા માટે હું કિશોરીને નહીં સ્વીકારું?

સમાજ શું કહેશે? જે સમાજમાં કન્યાઓનો અધિકાર મુગાં પગુઓથી વધારે નથી, તે સમાજની આજ્ઞા માનવી એ ધર્મ્ય છે? સમાજ પવિત્રતાનો પાકાર પાડે છે? એ પવિત્રતા સાચવવાની ફરજ માત્ર સ્ત્રીનીજ. દેહ લગ્નોના શૃલ્કાસ્થાશ્રમને શૃલ્કાસ્થાશ્રમ કહી શકાય? એથી પવિત્રતાની વ્યાખ્યામાં સમાજને અધુરપણું નથી લાગતું. પણ સંસાર શું તે પુરું જાણે ત્યાર પહેલાં વિધવા થાય તેને લગ્નની છુટ નહીં? સમાજની પ્રતિષ્ઠા ને પવિત્રતા એમાં નષ્ટ થઈ જાય?

પણ હું તો પુત્રવતી વિધવા છું. એમ કોઈ નહીં કહે? આ રીતે હું 'પુત્ર'નું હિત બચાડું છું ખરી? કિશોરી સભા સદસ્ય પિતા તો ભાગ્યશાળી બાળકનેજ મળે. અને હું પુત્રવતી છું એથી શા ફેર પડે? બાર વર્ષે બાળક જન્મે એવા સમાજમાં પુત્રવતી બાળવિધવાઓ ન જડે તો ક્યાં જડશે? પંદર વર્ષે પરણી ને સત્તર વર્ષે વિધવા થઈ. મહેં લગ્નનો લ્હાલો શું લીધો? ક્યો પુરૂષ બે વર્ષની પરિણીત છ'ંડગી પાછળ આપી છ'ંડગી કુરબાન કરવા તૈયાર છે? બાળક વયમાં મહારી પતિની વાસનાઓની હું દાસી બની હતી. મહારા આભાની ભૂખ કદિએ લાંગી હતી? મહારી પોતાની ઈચ્છા કે બળ ન હતાં. પવિત્રતા એટલે મહારીની હુકમગીર વાંદરનો નાથ એવો શાસ્ત્રાર્થ હશે!

કિશોરીનો સ્વીકાર તો મહારા આત્મામાં એ વસ્તે તેથીજ કરે. મૃતને એનામાં શ્રદ્ધા હતી. અને એ શ્રદ્ધાને પરિણામે સ્નેહ પણ જન્મેલો હતો. ભાવનાના ખોરા પહોંચાયા માટે એ જતો કરાય? શરીરના ધર્મને વશ થઈને આ સંખંધ કરવા મન નથી ધેરાતું? શરીરના સંખંધમાં સંતોષે ન મળે તે તો હું બાણ છું.

જગત એવું નથી કે કિશોરીની સાથેનો વધતો પરિવ્રથ એને ન ખુંચે. દેહ ત્રિનાના આત્માના સંખંધમાં કોણ માનશે? અને કિશોરી એવો ત્યાગ કરવા તત્પર હોય તોય એટલો ત્યાગ માગવાનો મૃતને લક્ષ છે? સંસાર શું છે એ મૃતે તો

જાણ્યો છે. એ અનુભવ હુંકે નીવડ્યો પણ અમારૂંયો નથી રહ્યો. દર્શન મુખથીએ
સી સંતોષ માની શકે; પુરુષ એમ કરી શકે ?

હું સ્વાર્થી બની કિશોરીના મહવાસનું મુખ-એને મળવાનો સંતોષ કાયમ રાખું. પણ એનાથી એને મતોષ મળશે ? મદારે તો જમણાસનનો દિલાસો છે. શાન્તનુ ઉપર મદારા પ્રેમ અને ભાવનાએને ટાળવાનું સ્થાન છે. શાન્તનુના વિકાસમાં મદારા આત્માનેયે હું તો વિકાસી શકું. પણ કિશોરી એના સારાય જીવનનું ઘન મદને અને શાન્તનુને અસ્વીકૃત રહેવા કરે એમાં ન્યાય છે ?

મદારા વિધવા જીવનની કાળાગ જેવો રજનીનો અધકાર આપાસથી ઘરતો હતો, એમાં ધર્મ અને અધર્મ, સ્નેહ અને કર્તવ્યના યુદ્ધમાં મદારા મન અગરાળે મહાદયું હતું. મદારા પતંગના દાર આપારે તો છુટા હતા. નિર્ભય કદ તે પહેલાં તો નિદ્રાદિથીએ એની માતામમી હુંકેળી ગાદમાં લીધી, અને કાણવારમાં તો ચિત્રચિત્ર સ્વપ્નોના આગરમાં મદારી નાવ મુકી દીધી.

૮૦ ૬ ૮૦

ઘણા વિચારેને આંતે કિશોરીને સ્વીકારવાનો નિર્ભય મહેં કીધો. કંઈપણ નિર્ભય વિના આશાનિરાશાના પાશમાં પ્રિયજનને અકળાવવો એમાં મદને કૂંચા લાગતી. મદારા એ નિર્ભય મહેં એને જાણ્યાંયો પણ ખગે.

આ નિર્ભયથી અમારા હૃદયના જલધિમાં ભરતીએ આવી. હસનાડ નહોતાં ગયાં. સરોવરનાં ગાંન જલસમી અમારા હૃદયમાંયે સ્નેહની સાંતિ વિસ્તરી હતી. એ અદ્ભુતધતામાં અમાન સ્નેહની નિર્મલતા મચવાતી. વધારે વિદ્યાસપુર્વક એકતા પામેલા હૃદયની એ મિત્રતા હતી. યુવાવસ્થાનો ઉન્માદ એમાં ન હતો. તરલતાએ ન હતી. એકજ શરિનાં બે પ્રતિબિંબ સમાં અમે અને એકજ અવ્યક્તા બે વ્યક્ત ફેરવેલા હતાં. મદારા જીવનના નાળીમાં મુખી દિવસ મળું તો આજ હતા.

શાન્તનુની પ્રકૃતિ પ્રતિદિન મુઢરતી જતી હતી. પણ અસંજિ હજી ઘણીજ હતી. એને હજી વહીસો મુકાય એમ ન હતું.

શાન્તનુનું રાખ્યાસ્થાન એ અમારું દેવચૂડ હતું. બીજને નકામી લાગે એવી કથાઓ અમે એ સ્થળેજ કરી હતી. એના સંભારણાના પવિત્ર અવશેષ હજીએ મહે માચવી રાખ્યા છે.

પણ કોણ જાણે કેમ, શાન્તનુની પ્રકૃતિ કર્તાંયે એના સ્વભાવમાં પડતો ફેર કંઈ નવીન લાગતો. કિશોરીની તરફ એ પ્રથમ જોઈતું હોત નહીં દાખવતો. કિશોરી માટે થેલો બનતો શાંતનુ એના તરફ હુમલાંથી કંઈક અભાવ બતાવતો હતો. મંદવાડના ચ્હીડીયાપણાં એ પરિણામ હશે એમ અમે માન્યું.

અને મહારાપરનો એનો માલીકીનો ભાવ પણ વધ્યો હતો. દવા એ મહારાજ હાથે લેતો. પામુ બદલતાંયે મહારા વિના બીજો હાથ એને ન ગમતો. કોઈનીયે સાથે અને તેમાંયે કિશોરીની સાથે હું વાન કરૂં તો ચ્હીડતો. કિશોરી એને મનાવવા કંઈ કંઈ યત્ન કરતો પણ તેથી એ વધારે ચ્હીડવાતો. પ્રકૃતિપર પણ એની અસર થતી.

ક્યાંમુઘી આ સર્વંતું કારણ ન કળાયું. એક સમયે એને નિદ્રાવશ જાણી કિશોરી સાથે હું ધીરે સ્વરે વાત કરતી હતી. સાદી શાન્તનુની પ્રકૃતિના વાર્તાલાપ-માંથી એનો પ્રવાહ કંઈ જુદીજ દિશાએ વળ્યો. ભાવિજીવનનો એક મુંદર પ્રસંગ કદવી અમે એમાં કલ્પનાના રંગ પૂરવાનો હલાવ લેતાં હતાં. કિશોરીના મુખપર એક પ્રકારની મુરખી પથરાઈ હતી અર્થિતિ એક તીણી ચીસે અમને ચમકાવ્યાં.

શાન્તનુ જોરથી ઉત્તરસ ખાતો હતો. અને કારેલી આંખે એ અમારા પ્રતિ જોતો હતો એમાં દુઃખ હતું અને અદેખાઈએ હતી. એ સમયે હું માનવા તૈયાર ન હતી. પણ ઘણા પ્રસંગોએ એ મનાવ્યું છે અને એનાપર રૂચરના અશ્રુએ હું રડી છું.. આજ એ વૃથા છે. હાથ હાથ.

ખેડખાકળાં જેવાં હું અને કિશોરી ત્યાં ફાડી ગયાં. કિશોરીના સ્પર્શથીએ બાળક ચમકતો હોય તેમ ઉછળતો. હઠીલાઈથી એની એક પણ વિનવણી એ સાંભળવા ના પાડતો. એનાપર દૃષ્ટિ પડતાંયે પાપ લાગતું હોય તેમ એ પાસાં બદલતો. હું અને કિશોરી આતું કારણ ત્યારે સ્હમજી ન શક્યાં. માંદા બાળકના સ્વભાવનો એ એક ફાંટો હતો એમ માની લીધું, પણ તે આખી રાત્રિ મહારી અસ્વસ્થતાનો પાર ન હતો.

ઘણીવાર કિશોરી નહીં હોય ત્યારે બાળક વધારે મુખી દેખાતો. દિનપ્રતિદિન એના આ તરંગે સ્પષ્ટ સ્વરૂપ પકડવા માંડ્યું હતું.

બાળક ઘણીવાર ગ્રેસણાથી પરખે છે. કિશોરી પ્રતિના મહારો પક્ષપાત એણે પરખ્યો ત્યારથી કિશોરી ઉપર એને અભાવ વધતો હતો. બાળકની માલીકીનો ભાવ કોઈ વાર પતિ કર્તાંયે વધી જાય છે. અને તેમાંયે અવિભક્ત સ્નેહને પાર થએલા પિતા વિહોણા બાળકમાં એ ભાવ વસારે હોય છે. આ સર્વ મહેં પરખ્યું પણ મોડું, ઘણું મોડું. જુલ મુદારવાનો અવકાશ સહે તે પડી.

એકવાર સંયોગવશાત્ કિશોરી એકલોત્ર શાન્તનુ પાસે હતો. આગકનો પક્ષાંક કદિ બેઠાણને પણ ખૂસાયો અવરાવે છે. ઘણે દિવસે શાન્તનુએ પણ કિશોરી તરફ રિમ્મત દેખ્યું. કિશોરીના મુંઝાના આત્મામાં એથી પ્રકાશ થયો. શાન્તનુને પૂર્વજન કંઈ કંઈ વિનોદ કરી રીઝવવાનો ચત્ત એણે આદર્યો.

‘કાકા, મને એ વચન આપશો?’ શાન્તનુએ રિમ્મત પ્રવૃત્તિ વચમાં જ પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા બાક, તું કહે તો.’

‘જેને હો ફરી જશો.’

‘ના, નહીં ફરી જાઉં. કહે તો ખરે.’ ‘વચન?’ ‘હા વચન.’ ‘ત્યારે મદારી બાને તમે ક્યારી નાદી જાઓ એવું વચન આપો. આ તમારી સાથે વાત કરે છે ત્યારે તમે મને જરા ગમતા નથી. મને એમ થાય છે કે તમે એને ક્યારો જશો. કહે કે નહીં ક્યારી જાઓ.’

આગકના આ પ્રશ્ન આલ કુદે તોડાયે ન ચમકે એટલે કિશોરી ચમકે. આગક હૃદયની શુદ્ધિએએ ઘણીવાર ગણન હોય છે. આ આશુકાના ચિત્તમાં આ વિચારે ક્યાંથી વાસો કર્યો હતો એ એક ન ઉકેલાય એવો પ્રશ્ન હતો. વચનને શાંત રાખી કિશોરીએ ઉત્તર આપ્યો.

‘ગાંડો છે. હું તારી બાને મા મારે ક્યારી જાઉં?’

‘પણ તારે મને વચન આપાને. કાકા.’

‘ચાલ, નહીં ક્યારી જાઉં. હવે કાલે થશે? તું જાદી સામે થઈ જા. પરી મદારી માથે ઘોડા ઘોડા રમવું છે.’ કિશોરીએ આ વાત મને કહી ત્યારે માંદા આગકના મનની આ ધૂન હશે એમ મને વધારે લાગ્યું. પણ એ હોય ત્યારે અમે બહુ મંભાગપૂર્વક વાત કરતાં.

શાન્તનુની પ્રકૃતિ પણ આ પછી મુવરતી જતી હતી. કિશોરી પર પણ એની રીસ ઉતરી ગઈ લાગતી. કંઈક દિવસે આમ ચિત્તી ગયાં.

આ શાન્તિને લીધે અમારી સાવચેતીએ ઓછી થતી હતી. શાન્તનુનો મરોડ કોઈવાર દેખાતો પણ મને દુઃખી કરવા તે એ પસાતા હોય તેમ એ તરત ગમી જતો.

શાન્તુ એકવાર ખૂબ આનંદમાં હતો. એના મુખ પર આવતી તંદુરસ્તીની મુરખી પથરાતી જતી હતી. એના એ મુખી દેખાવે પ્રભુનો પાડ માનતા હોઈએ

તેમ હું ને કિશોરી પરસ્પર સ્નેહભર્યાં નયને જોઈ રહ્યાં. શાન્તનુ એની નવી રમત સાથે રમતો અમારી પાસેજ બેઠો હતો.

ઓ તે અભાગી પગ! કેદ અને ઈર્ષ્યાથી નીકળી પડતા નયને શાન્તનુ પાસે ફરતી કિશોરી અને મહારા રહ્યાં જોતો. અમે તરત સાવધ થયાં. શાન્તનુને મનાવવાના મર્ચ પ્રયત્નો રહ્યાં એ હકીકતથી થતો.

ઔપચ કે અન્ન એણે તે દિવસે નહિ લીધું. એના નિર્મળ દહપર એની અસર ખુબ થઈ. એ રાત્રે એને સખખત તાવ આવ્યો. મહારા અભાગી જીવનના પાનાં વાંચતી હું એની પાસે બેસી રહો.

કિશોરીના સ્વીકારમાં શાન્તનુનું હિત એ મહારા પ્રથમ વિચાર હતો. શાન્તનુના વિગેષના મહત્ત્વને કદપના સરખીએ નહોતી આવી. માનવીની યોજના એ પ્રકૃતિના અને સ્વભાવના એક કંઈ આગળ લેખાં વિનાની છે. શાન્તનુનો આવો વિશેષ કદીએ કદપાય એવો હતો?

કિશોરી એ મહારા આત્માનું અર્ધાંગ અને પૂરક બન્યો હતો. શાન્તનુ એ મહારા દિલનો આગમ અને આત્માની શેરાનીરૂપ હતો. મહારા સ્ત્રીત્વ કિશોરીમાં એકાદ સાધવા આતુર હતું. મહારા આત્મિક મહારા આગક વિના કોઈ પણ વસ્તુનો વિચાર કરવા ના પાડતું. કપતીના દિલ અનન્ય સ્નેહની ગાંઠથી ન ત્રે એવાં જોડાય છે. શાન્તનુ શા માટે એવો નહી બને? કિશોરી એનો જનક નથી. પણ જનક કરતાંયે એના પિતૃત્વના ભાવ જરાયે ઉતરતા છે?

કિશોરીનો ત્યાગ એ હવે આવશ્યક બન્યો છે. એના વિના મહારા વેલ હવે મુકાબીનીજ. આત્મભોગ આવશ્યક હોય છે. મુંઢર બની શકે!

જંગીમાં મુખ એ કેટલાંકને લખાયલુંજ નથી હોત. મહારા છઠ્ઠીના લેખમાં મુખને આંકટો પડ્યોજ નહોતો. મહારા જીવના ખારા પાટમાં મીડી વીરડી જેવા દિનો એ માત્ર મહારો આત્મકાળ હતો. પિતાજીના પુનિત ઇત્ર નીચે માતાની માયાના એ દિન ભૂમિના મુંઢર દશ્ય સમા ચિત્રવત અંતરના એક ભાગ પર છપાઈ ગયા હતા. પણ ભૂતકાળના એ મુંઢર સ્મરણમાંથીયે ભાવિતું એક આશાકિરણ પણ નીકળી શકે તેમ નહતું.

પત્ની થઈ મહેં સહચાર નથી સાધ્યો. માતા થઈ ગેરણા નથી પામી. ગ્રેયસી થઈ બળે આત્માઓમાં વિધરેડ્યું. મહારા દોહલા જીવનને મહેં હવે દયામણું એ બનાવ્યું.

“પ્રભાત થના પહેલાં તો મ્હારો દીપક જુગાપ ગયો.”

“મ્હારા દિલનું અવમાન પણ તે ધરીથીજ થયું.”

શાન્તનુનું શરીર અંગારા માફક બળતું હતું. એને સત્તીપાતનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાતા. એની લવરીમાંયે એ લવતો 'બા, ત્હમને કાકા ચોરી જાય છે. શાન્તનુને મુકીને ત્હમે જશો નહીં' હો. બા કાકાને ન બોલાવશો. હું ત્હમને બહાલો છું ને?'

એના બોલે બોલે મહાર્ અંતર ચીરાઈ જતું. મહારા અશ્રુની ધાર મૂંડે એના મસ્તકપર વહાવી હતી. મહાર્ હોય તેહલું બળ એકકું કરી હું કહેતી:

‘ભાઈ, તું સાબે થઈ જા. હું કંઈ જવાની નથી.’

આશા અને નિરાશા, વાસના કે વાંઝના મૃત્યુના પડછાયા પાસે પીગળી જતાં હતાં. બુદ્ધિ તર્ક નહોતી ઉઠાવતી. દૃઢ દાણ નહોતું માંગતું. માત્ર એક જ મન્થા અત્યારે તે સર્વોપરી હતી. કંઈ કરતાંયે શાન્તનુ જીવે !

મહારા બા દૃઢ પરિતાપ. માટે કેને દોષ દઉં? કિશોરીને! આ સર્વ છતાંયે એની સાથે આત્માના સહચારમાં ગાગેલી સુખી પગો માટે હું પશ્ચાત્તાપ ન કરું. શાન્તનુને એતો આશીર્વે વધારે મળે તપાવે તોય મહારો તે એ પ્રિય બાળક જ હતો. એને દોષ દેવા પહેલાં તે મૃત્યુના કાળપુષ્પમાં જવાને હું તૈયાર હતી. વિધિને તે શો દોષ દઉં? એવા કદપનાના વિધિને દોષ દેવામાં કદિએ સાંતવન મગે છે?

ભગવાન! નિર્દોષના અંતરનો અવાજ તું નહીં સાંભળે? વગર વાંકે મળે વિધવા બનાવી ત્યારે મૂંડે ફરીઆદની ઉંઘી વરાળ કદીએ કાઢી છે? કિશોરી મહારા જીવનમાં ન આવી શકે તેની ફરીઆદ પણ હું નહીં કરું. મહારા આ એકના એક રત્નને-મહારા નયનના નૂરને તું નહીં જાણે?

શાન્તનુનું દર્દ વધતું જતું હતું.

પતિતપાવન કે દીનબંધુ પરમેશ્વર વસતો હોય તે તે મહારે માટે ન હતો. મહારી પ્રાર્થના કે વિસાપ એને કાને પડતાં ન હતાં. મહારા ચિરાગમાંથી તેલ ખુટતું જતું હતું. મહાર્ એ પુષ્પ ધીરે ધીરે કુદમાઈ જતું હતું.

મહારી છાતી ફાટી જતી હતી. બહાવરી જેવી હું મહારા હૈયાના અંધ મુઠ્ઠા જેતી એસી રહી હતી.

પ્રભાત થતાં પહેલાં મહારો દીપક જુગાડ ગયો. મહારા નિસતું અવસાન પણ તે ઘડીથી જ થયું.

અયિ ! તહારાં આછાં !

[ભરતી-તાન દાદગ]

અયિ ! તહારાં આછાં મનોહર મોહનીયાં
અનેરાં અલિનય મુદાવે મઝનીયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

કુકુમનાં લાલે મુદાલી મોહનીયાં
ધગળી રૂપાં રમ્ય નમળાં નયનીયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

કપોલે ચકયાં ચુબને કળીં કુલીયાં
અંબોડલે કંઈ કળાયલ લોલનીયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

ચંદ્રાં હરમ મેવાઈં એયસ પૂજનીયાં
રમી રહી મૃણાલેષુ કુણી અંગુલિયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

જુપાં કંચુડીમાં શાં રમગનાં સરવરિયાં
પ્રચેતનલધાં પીન કમનીય ભેમનિયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

નિતંબે લચકતાં ચરણનાં ચલનીયાં
રમજુમ રણકતાં રૂપેડી નૂપુરિયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

હવનમાં નવલીયાં અજામ બદુગરીયાં
ખીલેલાં ચોપનનાં દુહારાં ઝાલનીયાં,
અયિ ! તહારાં આછાં !

“ଅସି, ମିଳି ଅସି”

“સ્થામને કહેજો સદેશ”

શ્યામને સંદેશ

[મુરદાસના હિંદી પરથી]

[રાગ દોગી]

શ્યામને કહેજો સદેગ
ગિગ નભાવી, ચન્દુ ગ્રહી લેજો,
કરી વિનંતિ કરે જોડી.
એવી ચૂક અચૂક કરી શું,
પ્રીતિ પાછલી તોડી ?
છેક છબિલા છોડી
શ્યામને કહેજો સંદેશ.

ભૂપણ વસન સહુ તણ દીરાં,
ખાનપાન વિસાર્યા;
હું વિજેગણ વિભૂત લગાવી
ધ્યાન તમારાં માર્યાં ?
આમ શું અમને માર્યાં ?
શ્યામને કહેજો સંદેશ.

નિશદ્દિન ખાવગી ફરતી શરિકા
વિન્દવ્યથા તન ઘેની,
સગળી હૈયાં ગળ્ય ગહાં છે,
નાથ નમેન વેની;
વેગે પસાગે ફિગોની ?
શ્યામને કહેજો મદેશ

ગેમ ગેમ વિન છાર્ડ ન્યુ છે,
હેતે માંડી લોળી;
કુજ નિકુલે કૃપાણ ગોણુ,
ગળી જલ્મ, યની ગોળી
કહેા દરિ' લો' દનિ' લો' ને !
શ્યામને કહેજો મદેશ

“ચુલકુવ કહીને બોલાવે”.

[૪૪ ૭૫]

બુલબુલ કહીને બોલાવે !

બુલબુલ કહીને બોલાવે ! અલી મહને !

બુલબુલ કહીને બોલાવે !

શાંત સહવારે ન બહેની બપોરે -

એ ગ્રામી સંદેશા કહાવે !

સંધ્યા સમે તો એ ખીલી ઉઠી ! -

પ્રિય પ્રેમ સિતાર બજાવે ! - અલી !

નવલખ તારાણ આકાશી પટકુળ !

રજની રાણી પહેરી આવે !

ચન્દનીના ચમકાર વિષે પ્રિય -

નયનો મિચીને ડાલાવે ! - અલી !

રસબસ એ રસીઆ રસમુંદર !

પ્રેમ બગીચે છુલાવે !

બંસી બજાવી દૃઢ્ય મુજ રંગુ ! -

થન થન કરીને નચાવે ! - અલી !

ભોળી સખિ હું કંઈ ન બાણ !

પુઠે આવી નેન દુખાવે !

રીસ કરે પણ રાજવી આવી !

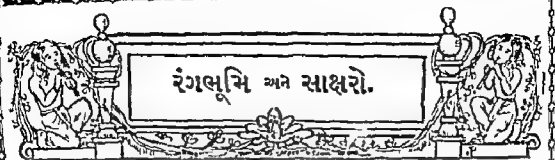
ખિલ ખિલ હસીને હસાવે ! - અલી !

ના કહું નવમેવાર તહેાવે -

સૌ દેખત લગ્ન લુટાવે !

થાકી હારી સખિ હું તો હવે ! -

એ તો મણિમય મોદ મચાવે ! - અલી !

લેખક:—શ્રીયુત ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી.એ.એલએચ.બી.
તંત્રી, "સમાસોચક."

૧૯૧૯

એક ખલાસો.

સંભવ છે કે વાચકને આ લેખમાં ઝાઝી હત ન લાગે; બહુ બહુ તો "આલોચ" એવો અભિપ્રાય આ લેખ માટે થાય. મહને પોતાને પણ આ લેખ લખવાની શરૂઆત કરે' છું' ત્યારે એમ લાગી જાય છે કે હું' વિપયને, વાચકને કે મહારી પોતાની જાને ભાગ્યે કંસાર આપી શકીશ. ત્યારે હું' શું' કરવા આ લખું' છું'? ભાગ્ય વિભાકરને આખરે ના નથી પાડી શકતો મારે. હું' અચાવ કરવા નથી મ.ગતો; માત્ર ખુલાસા તરીકે લખીકત જ રહ્યું કરે' છું'.

લેખોમાં વાચકને અને ભાષણોમાં શ્રોતાઓને સ્વચ્છન મમ ગણવા મહને ગમે છે. એટલે મારી માગા વિના હજી એ કેટલીક લખીકત ઉમેરવાની મૂંડ લઉં' છું—મેશક, વાચકબન્ધુ તે દરમુજર કરતે એવી આશા'ત્રી. "કૌનિકલની સાપ્તાહિક આધુતિમાં "Literature, Thought and Fancy" એ શીર્ષક નીચેના એક લેખમાં ન્યાયમૂર્તિ બીમને "Abiogenesis" વિષે લખ્યું છે. એ અંગ્રેજી શબ્દનો અર્થ એવો છે કે "નિર્જીવ પદાર્થમાં' સજીવ પદાર્થની ઉત્પત્તિ." ભાગ્ય વિભાકરે "રંગભૂમિ" માટે લેખ મોકલવાની મહને બ્યારે આજ્ઞા કરી ત્યારે ઉપરની ચતુર્મુખિ કરવા મહને સચગ્યું હોય એમ મહને લાગ્યું. અસત્માંથી મનુ' કરવાની આદ્યુત શક્તિને મહું' કોઈ પણ પ્રસંગે દાવો કર્યો હોત તો તો ભાગ્ય વિભાકર મહારી કસોટી કરે તે કાંઈ સ્થાને હજી; આ તો "એક નમ્ર સાહિત્યસેવક રંગભૂમિ વિષે કેટલું' આજું' જાણું છે" એ પ્રકાશમાં મૂકવાનો એમનો આશય હોય એવું મહને લાગી જાય છે. ભાગ્ય વિભાકરને એમની પોતાની શક્તિઓમાં જેટલો વિશ્વાસ છે તેટલો મહને મહારી શક્તિઓમાં જેટલો હજી એમ પણ કદાચિત્ એમણે માની લીધું હોય. ગમે તેમ હોય, ભાગ્ય વિભાકર પોતાનો મહારા ઉપર એટલો બધો લક સમજે છે કે એ આજ્ઞા કરે તો મહારે રંગ-ભૂમિ ઉપર વેશ ભજવવા પણ ઉતરતું' પડે-વેગ ભજવવાની ઉપચોગી કલા મહારામાં ન

હોવા છતાં; એવી મક્કમ સમજવાળા રનેહી માત્ર “રંગભૂમિ” માટે લખવા જેટલી ઓછી જોખમભરેલી સૂચના કરે તો મહારેના પણ શી રીતે પાડવી? અને છતાં મહારે શરમાળ અને વિનીત સ્વભાવ જેટલી હિંમત એકત્ર કરવા કે તેટલી કરીને મહેં લાચારી બતાવી કે “હું” તે રંગભૂમિ વિષે શું લખી શકીશ?” એમણે મહને ધમકી આપી: “કહી દઉં તમહારી વાત ગુજરાતને? આખરે વ્હાલી હોય તો એકદમ લખી મોકલો. ‘જેઉં છું’ વિલાકર પાસે નહિ ચાલે. ગમે તે વિષય ઉપર ગમે તે લખી મોકલો-કમીમાં કમી કાવ્ય.” હું તો મૂંઝાઈ ગયો. મહારા જેવા રનેહૂંળા જ મહારી મૂંઝવણની કદર કરી શકશે. ગુજરાતના કવિવર ભાઈ ન્હાનાલાલે એકવાર મહારાં ન્હાનાં કાવ્યો માટે એમનું મહોટું માથું હલાવેલું યાદ આવ્યું; સૌ. લીલા ખંહેને વર્ષો પહેલાં મહારાં ટુંકાં કાવ્યો વિષે બાંધેલો લાંબો મત “ગુજરાત”ના આવણના અંકમાં તાજેતરે પ્રકટ કરેલો આંખ આગળ ઉભો થયો; જુદાં જુદાં માસિકો, સાપ્તાહિકો અને દૈનિકોના ખંસ અંકો વિનામૂલ્યે મેળવવા માટે મહેં ટુંકાં કાવ્યો લખવાની કળા કેળવી છે એ ગંભીર હેતુવારોપ ભાઈ મુનશીએ મળકમાં કરેલો તે પણ સ્ફુર્ષો; અને વિલાકરે પણ ન જ છૂટે કાવ્ય લખી મોકલવાની સૂચના કરી હતી તે તરફ ધ્યાન ગયું. કાવ્ય તો ન જ મોકલવું એમ નક્કી કર્યું. જમે બાળુ ખુલવા માંડી. ભાઈ ન્હાનાલાલ જેવા આકાશદ્રષ્ટિવાળા ભાવનાશાલીએ મહારી ગદ્યશૈલિ માટે સંતોષ બતાવ્યો હતો; સૌ. લીલાખંહેને પણ મહારા ‘લેખો’ માટે સર્ટિફિકેટ આપવા જેટલી મહેરબાની બતાવી હતી; ભાઈ મુનશીએ પણ પ્રશંસાત્મક ફરિયાદ કરી હતી “કે તરફે” ગદ્ય સરસ લખે છે અને તહેમાં તમેહેં કોણ જાણે કેમ કરકસર કરે છે?” ભાઈ વિલાકરે તો મહારી ગદ્યશૈલિ વિષે અને મહારા લેખોનો વિચારમયતા માટે આપેલાં ખાનગી પ્રમાણપત્રો જાહેરમાં મૂકતાં કેવલ-શરમાઈ જ જાઉં છું. સરવાળે “લેખ લખવો” એ સલામત લાગ્યું. વાચક, આ લેખ માટેનો આ મહારો ખુલાસો. મહારી ગૌણ જવાબદારીમાંથી છટકી જવા નથી માગતો; માત્ર ભાઈ વિલાકરની-“રંગભૂમિ”ના સત્રધારનો-જવાબદારોની પ્રધાનતા તરફ ધ્યાન ખેંચી આપ્યાસન થોડું છું. વાચકની દિલસોશ એ લેખકનો દિલાસો.

૨૨

એક પ્રસંગ.

લેખ લખવાનો નિષ્કર્ષ તો થયો, પરંતુ હજી એ પ્રશ્ન બાકી હતો કે “લેખનો વિષય શા રાખવો?” એક પ્રસંગે તે બાબતમાં પણ સરસતા કરી આપી. શુકવાર, તા. ૧૫-૬-૧૯૨૨ ને દિવસે રહાંજે અમદાવાદની સાહિત્યસભા તરફથી શ્રી મુંબાઈ ગુજરાતી નાટક મંડળીના નવા માલેક અને ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ નટ ભાઈ બાપુલાલ નાયકના માનમાં સંમિલન યોજવામાં આવ્યું હતું. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સાદર રા.

ખ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ પ્રમુખપદે હતા. રા. મણિલાલ છત્રારામ ભટ્ટ,
 ડા. હરિપ્રસાદ મગરાય દેસાઈ, રા. શંકરરાય અમૃતરાય, રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ,
 રા. હીરાલાલ પારેખ, રા. પ્રાણલાલ કિરપારામ દેસાઈ, રા. સાકરલાલ અમૃતલાલ
 દવે, રા. હરિપ્રસાદ ખીતાંબરદાસ, રા. ગદુલાલ ગાપીલાલ. ત્રી વીરમિત્ર લીમરાવ
 દીવેરિયા, રા. સંવિરાંકર રાવળ વગેરે અમદાવાદના જાણીતા સાહિત્યપ્રેમી યુવરથો
 હાજર રહેવાનું સાદાભાવ્ય મળ્યું હતું. ખરેખર જોનાં નાટ્યકલા એ સાહિત્યના
 પ્રદેશ સાથે સંબંધ ધરાવનારી કલા, અને કેવલ નાટકોના લેખનની દૃષ્ટિથી જોનાં
 તો તે સાહિત્યપ્રદેશનું એક અંગ જ ગણી શકાય. “કાવ્યેષુ નાટકં રમ્યમ્” એ
 પ્રસિદ્ધ ઉક્તિ સૂચવે છે કે નાટક એ કાવ્ય પ્રદેશનું એક રમણીય અંગ છે. સંસ્કૃતમાં
 અંગ્રેજીમાં, ગુજરાતીમાં અને ઇતરભાષાઓનાં સાહિત્યોમાં નાટકોનો સમાવેશ થાય
 છે એ સુવિદિત છે. અને છતાં મોટે ભાગે આપણી હાલની રંગભૂમિ ઉપર ભજવવા
 માટે જે નાટકો લખાય છે તેમને “સાહિત્ય” વર્ગમાં મૂકવાનો ભાગ્યેજ કોઈને
 વિચાર આવતો હશે. લગભગ એમ જ સ્વીકૃત થઈ ગયું હાગે છે કે જે નાટકોનો
 સમાવેશ “સાહિત્ય”ના વર્ગમાં થઈ શકે તે નાટકો જુદાં અને રંગભૂમિ ઉપર
 ભજવવા માટે લખવામાં આવે છે તે નાટકો જુદાં. દુકામાં, સાહિત્યનો પ્રદેશ
 અને રંગભૂમિનો પ્રદેશ એ બે પ્રદેશો વચ્ચે જાણે બહુ સંબંધ ન હોય એમ મુખ્યાંશે
 થઈ ગયું છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ એકોચ આગળ વધીને કહી શકાય કે આપણી
 રંગભૂમિની, હોને અંગે લખાતાં નાટકોની, તે નાટકો ભજવનાર નટોની અને તે
 નાટકો જેમને માટે મુખ્યાંશે લખવામાં આવે તે પ્રેક્ષક વર્ગની-સંક્ષેપમાં રંગભૂમિ
 સાથે સંબંધ ધરાવનાર સર્વની ભૂમિકા એવી ગણાય છે કે તે ભાગ્યે આખરફાર
 અને પ્રતિષ્ઠિત કહેવાય. નરમમાં નરમ રૂપમાં અને સરખ શબ્દોમાં હું આ વાત
 રજુ કરું છું, બાકી સાફ સાફ રીતે રંગભૂમિ વિષેના લોકમત પ્રકટ કરવામાં આવે
 તો રંગભૂમિ સાથે સંબંધ ધરાવનારાઓને ભાગ્યે જ ઠીક લાગે. આવી સ્થિતિમાં
 સાહિત્ય સભા જેવી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા રા. ખ. રમણભાઈ જેવા પ્રતિષ્ઠિત યુવરથના
 પ્રમુખપદ નીચે હાલની રંગભૂમિની એક પ્રતિનિવિરૂપ વ્યક્તિના માનમાં સંમેલન
 યોજે એ સ્વચ્છ છે. ખરેખર, સાહિત્યના તેમજ રંગભૂમિના ઉપાસકોને ઉભયને
 આવો પરસ્પર સમાગમ લાભકારક થવા સંભવ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એવા
 સમાગમથી પ્રજાસમસ્તને લાભ થવાની આશા રાખી શકાય. સાહિત્યના ઉપાસકો
 પોતાના જ જગતમાં ઉંચે ઉંચે એકલા ઉઠ્યાં કરે તેમાં તેમને આત્મસંતોષનો
 લાભ મળતો હશે ખરો, પરંતુ તે વ્યોમવિહાર પ્રજાના મોઢા ધરાવે અગમ્ય હોય
 તેમની દૃષ્ટિથી નિરુપયોગી થાય છે. સાહિત્યના ઉપાસકોના ઉત્તતિકારક સંસર્ગથી
 દૂર થવાથી રંગભૂમિના ઉપાસકો કેવલ લોકરચિ સંતોષવામાં જ પોતાની કલાની
 કૃતકૃત્યતા માનતા થઈ જાય, અને પરિણામે લોકરચિની અધોગતિ સાથે રંગભૂમિની
 અધોગતિ થાય, એ સ્વાભાવિક છે. સંક્ષેપમાં, સાહિત્યના ઉપાસકોએ રંગભૂમિ

તરફ વિશેષ લક્ષ આપવા જેવું છે તેમજ રંગભૂમિના ઉપાસકોએ સાહિત્ય ઉપર વિશેષ ધ્યાન દેવું ઘટે છે. ભાઈ બાપુલાલના માનમાં યોગ્યતા સંમેલન પ્રસંગે ડૉ. હરિપ્રસાદ, રા. સાકરલાલ દવે, હું, રા. રવિશંકર રાવળ, ખુદ પ્રમુખ સાહેબ પોતે તથા ભાઈ બાપુલાલ વગેરે જે બેઠ્યા હતા તે સર્વમાં જે સારૂં વક્તવ્ય કાંઈ પણ હોય તો તે એ હું કે સાહિત્યના અને રંગભૂમિના ઉપાસકો એક બીજાના પરિચયમાં આવે એવા પ્રસંગે વારંવાર યોગ્ય તો માત્ર પરસ્પર જ લાભ થાય એટલું જ નહિ, પરંતુ રંગભૂમિ લોકરંજન ઉપરાંત લોકશિક્ષણું સાધન બને.

❧ ૩ ❧

એક મુદ્દો.

“રંગભૂમિ અને સાક્ષરો” એ વિશાલ વિષયને અંગે અનેક ઉપયોગી મુદ્દાઓ ચર્ચા શકાય. તે અનેક મુદ્દાઓ ચર્ચવાનો આ ટૂંકા લેખનો આશય નથી. “આજ સુધીમાં યુજશતની રંગભૂમિ માટે સાક્ષરો શું શું કર્યું છે અને રંગભૂમિએ સાક્ષરો માટે શું શું કર્યું છે” તે વિષય વિષેની માહિતી મનોરંજક થવા ઉપરાંત ઉપયોગી પણ નીવડે. “રંગભૂમિ” પત્રના સંપાદક તરીકે ભાઈ વિભાકર કેાઈ યોગ્ય પુરૂષ પાસે તે વિષય વિષે લેખ લખાવી શકે. આ ટૂંકા લેખમાં તો એકજ મુદ્દાનો સ્પર્શ કરવાનો આશય છે. તે મુદ્દો એ કે “સાક્ષરો રંગભૂમિ માટે શું શું કરી શકે ?” બેશક, એ તો સ્પષ્ટ હોવું જ જોઈએ કે રંગભૂમિ સાથે સંબંધ ધરાવનારાઓ ન્યાં સુધી યોગ્ય આર્થિક બદલાના સ્થૂલ અને વ્યવહારોપયોગી પ્રકારથી માંડીને સાક્ષરો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાના તથા તહેમને સ્વતંત્રતા આપવાના સૂક્ષ્મ અને ઉત્તમ પ્રકાર સુધીના માર્ગોનું સેવન કરી સાક્ષરતાની કંદર કરે નહિ ત્યાં સુધી સાક્ષરો રંગભૂમિના ઉદ્ધારકાર્યમાં પોતાને યોગ્ય હિસ્સો આપી શકે નહિ. એક બાબુથી જેમ સાક્ષરતાનો સાથો સત્કાર થવાની જરૂર છે તેમ બાંછ બાબુથી રંગભૂમિની મર્યાદાઓ તરફ ધ્યાન અપાવાની પણ જરૂર છે.

દરેક સાક્ષર કાંઈ લેખક હોઈ શકે નહિ, અને તહેમાં યે રંગભૂમિ માટે નારકો લખવામાં જે શક્તિઓની વિવિધતા અપેક્ષિત છે એ તો થોડાઓમાં જ હોવાનો સંભવ છે. “નાટ્યં મિત્રરુચેર્જનસ્ય વહુષાપ્યેકં સમારાધનમ્”—અર્થાત્ જે કે લોકોની રચિતો મહોટે ભાગે સિદ્ધ હોય છે તે છતાં તહેમનું સમારાધન કરવાનું નાટક એ એકજ સાધન છે એમ જે કહેવાય છે તે ઉપરથી એ ફક્ત થાય છે કે નારકના લેખકમાં વિવિધ પ્રકારની શક્તિસંપત્તિ હોવી જોઈએ. જુદી જુદી રચિતોને એકી વખતે સંતોષ આપવો એ કાંઈ જે તે કરી શકે નહિ. એટલે જે સાક્ષરોને કુદરતે નાટક લખવાની શક્તિઓ આપી હોય તે સાક્ષરોએ રંગભૂમિને યોગ્ય નારકો લખવાં જોઈએ. ખરૂં છે કે અત્યારે લોકરચિ ઉંચા પ્રકારની નથી અને લોકોને જે પ્રકારનાં

નાટકો ગમતાં દેખાય છે તેવાં નાટકો લખવાં એ ઉચ્ચ લાવનાઓવાળા લેખકોને પસંદ ન પડે. એ પણ ખરું છે કે સાક્ષરો જેવો સ્વમાની વર્ગ નાટક મંડલીઓના માર્લેકોની બેદરદારીના લાગે સહી શકે. સાક્ષરોનું સ્વમાન અને તહેમતું સ્વાતંત્ર્ય સચવાય એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન ન થાય એ સ્વાભાવિક જ છે. વધારામાં એ પણ ના પડાય તેમ નથી કે નાટક મંડળીઓ જે આર્થિક લાભ મેળવે તહેનો યોગ્ય અંશ નાટકોના લેખકોને ન મળે તો સાક્ષરોને નિશ્ચિત સહેલા બેટલું અર્થોપાર્જીત પણ ક્યાંથી થાય? અ. બધી મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં જ્યાંમુખી સાક્ષરો વધારે ને વધારે રંગભૂમિના મંખમાં નહિ આવતા થાય ત્યાં મુખી ફર રહે રહે કેવલ અસહકારથી હાલની રંગભૂમિની સ્થિતિ માક્ષરો લાગે જ મુધારી શકશે. માક્ષરો હાલની રંગભૂમિની વસ્તુસ્થિતિ સમજી, તહેનો અર્થદાઓ લક્ષમાં લઈ કમે કમે મુધારા કરવા તત્પર નહિ થાય તો લોકગણિ ઉન્નત અને શુદ્ધ કેમ બનશે? નરો ઉચ્ચ પ્રકારનાં પાત્રોને અનુરૂપ અભિનય કેમ શીખશે? માર્લેકો લેખકો આર્થ સહયુક્તરથો તરીકે વર્તવાની દ્રશ્ય માનતા કેમ થશે? રંગભૂમિને માક્ષરો અસહકારથી મુધારી શકશે કે કમે કમે મમાધાનથી એ વિચાર કરવા યોગ્ય પ્રશ્ન શું નથી?

પણ સાક્ષરો રંગભૂમિનો ઉદ્ધાર માત્ર નાટક લેખકો તરીકે જ કરી હકે એમ કાંઈ નથી; માક્ષરો રંગભૂમિ ઉપર ભજ્યાતાં નાટકોનાં બહાર વિવેચનોથી પણ રંગભૂમિને શુદ્ધ અને ઉન્નત બનાવવામાં ઉપયોગી હિસ્સો આપી શકે. નાટક-લેખન કરતાં વધારે સંખ્યામાં સાક્ષરો નાટક-અવલોકનમાં ભાગ લઈ શકે. વસ્તુ, પાત્રો, દૃશ્યો, ગાયનો, ધોષાક વગેરે અંગોની સ્વતંત્ર પરીક્ષા સાક્ષરો વર્તમાનપત્રોમાં તથા માસિકોમાં કરી શકે અને રંગભૂમિ વિષે યોગ્ય ખ્યાલો લોકોમાં ફેલાવી લોકરચિને ઉન્નત કરી શકે, તેમજ માર્લેકોને, લેખકોને, નરોને, ચિત્રકારોને વગેરેને ઉપયોગી મૂલનાઓ કરી શકે. સંક્ષેપમાં, જો સાક્ષરો ધારે તો રંગભૂમિને યોગ્ય નાટકોના લેખકો તરીકે તેમજ વિવેચકો તરીકે રંગભૂમિના ઉદ્ધારમાં ભાગ લઈ શકે. ગુજરાતની માક્ષરતા અને ગુજરાતની રંગભૂમિ ઉભયનો પરસ્પર મુદ્દાગ થશે ત્યારે જ ગુજરાતની રંગભૂમિ ગુજરાતની સાચી શોમારૂપ બનશે.

મુંબઈની રંગભૂમિનાં મશહૂર પાત્રો.

[લેખક—“દેવીચરન.”]

[તંત્રીની નોંધ—મુંબઈની રંગભૂમિ ઉપર મશહૂર થયેલાં નાટ્યપાત્રોની કલાનાં નિષ્પક્ષપાત મરવૈયાં આ લેખ-પરંપરા દ્વારા કલાકલામાં આવશે. તેની સાથે ગુજરાતી, ઉર્દુ, હિંદી તેમજ મરાઠી રંગભૂમિના મરવૈયાં પણ નીકળવાનાંજ. રંગભૂમિનાં સક્ષમ અવલોકનકારોના હાથથીજ આ પૃથક્કરણ યશો એટલે અમને આશા છે કે મુંબઈના નટોની કદિ નહિ થયેવી પિછણ વાચક મહાશયોને કગવવામાં આવશે]

“મુંદરી” ઉર્દુ જયશંકર.

આ લેખ-પરંપરાનું મંગલ મુહૂર્ત આપણે “મુંદરી”ના શુકનભર્યા નામથીજ કરીશું. આ લીંબુના રસ જેવા મીલનસાર, રૂપાળા અને સાહિત્યના શાખીન ખેલાડીને સારી મુંબઈ પિછાને છે, એટલે તેની બહુ વિગતભરી ઓળખાણ આપવાની તકલીફ રહેતી નથી.

પહેલાં તો આપણે તેની જીંદગીનાં તારીખવાર પ્રકરણો નોંધી જઈશું. આશરે નવ વર્ષની ઉંમરે કલકત્તાની રંગભૂમિ ઉપર જયશંકરે નાટકની પહેલ કરી. દાદાભાઈ રતનજી ડુંડીની કંપનીમાં તેણે એક્ટર તરીકે પહેલા ત્રાસ લીધા. બાલુવા જેવું છે કે દાદાભાઈ ડુંડી તે સમયથી નાટક કંપનીઓના આદ્ય ગુરૂ મનાતા આવ્યા છે. એમની કંપનીમાં બધાં ઉર્દુ નાટકોજ ભજવાનાં હતાં. જયશંકરે ગુજરાતીનાજ અભ્યાસ પૂરો નહિ કરેલો તો પછી ઉર્દુનું તો પૂછવુંજ શું? તે છતાં તેણે કલકત્તાના તખ્તા ઉપર ન્હાની ઉંમરમાં આવી મુશ્કેલીમાં જે નામ કાઢ્યું તે અત્યારે આપણને વિસ્મય પમાડે છે.

ચત્રાખકાવલીમાં ચત્રા અને ચપલી, હામાનમાં મહેગનિગાર, ખુદાદાદમાં આખાન અને જામે જહાનમાં પધાનીના પાઠથી જયશંકરે કલકત્તાની આલમનાં દિલ હરી લીધાં. આ કારકિર્દીમાં એક ધ્યાન ખેંચનારો બનાવ બનેલો તે એ કે હામાનના નાટકમાં મુશ્કેલરો પુરૂષ પાઠ તેણે એકવાર લીધેલ. પણ તેની ચાલ ઉપરથી જ લોકો હસી પડ્યા અને તે દિવસથી તેણે પુરૂષ પાઠમાં ઉતરવાનું માંડી વાળ્યું!

આ પ્રમાણે કલકત્તાની રંગભૂમિની ત્રણ વર્ષની તાલીમ લઈને જયરાંકરે પાછો પોતાના વતનનો આશ્રય લીધો. એકાદ વર્ષ ત્યાં અભ્યાસ કર્યો. પણ નાટકનો એટલો અધો શોખ કે પોતાના કુઆની સાથે વીમનગરથી ઠેક અમદાવાદ મુઢી પોતે સરેર મારે અને ડાહ્યાભાઈ ઘેળશાજીનાં નાટકો જુએ.

એ શોખને જ પરિણામે એકાદ વર્ષમાં ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં તેને જોડાવું પડ્યું. તે વખતે એ કંપની 'કામલા'ની એટલે કે દયારાંકરની કંપનીના નામથી યોજાતી. ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં "સૌભાગ્ય મુંદરી"ના નાટકમાં જયરાંકરે, મુંદરીના પાઠથી પહેલ કરી જે "મુંદરી"નાં મનોહર નામથી તે આજ તલક મગાડે છે.

તે સમયે "મુંદરી" ઉપર આખું મુંબઈ મરી ફીર્યું. મુંદરીએ મુંબઈની સ્ત્રી આલમમાં ભારે ફાલ ઉત્પન્ન કર્યો. બૈરંગીઓની આલવાની કબજામાં બદલાણી, કપડાં પહેરવાની સ્લાઈડ બદલાણી, બાલ યોજવાની ટપટીપ બદલાણી, મુંદરીઓના હાવલાવ બદલાણા, યુવતીઓના શોખ બદલાણા, તરછીઓનાં નખરાં બદલાયાં! દુકામાં મુંબઈની અહિલાઓને પહેરવેશમાં, રીનભાતમાં, ટપટીપમાં, અભિનયમાં, કલાની સાથે ઇણકે, સૌંદર્યની સાથે છબૂંક, લલકની સાથે લટકો કોઈએ પ્રથમ શીખવેલ હોય તો તે બધું માન આ આપણી જાજરમાન "મુંદરી"ને ઘટે છે! ખાનગીમાં એટલું પણ કહી દઉં કે કેટલાક એવા પણ ચુંસ્ત નીતિવાદિઓ છે કે જેઓ ફરિયાદ કરે છે કે મુંબઈને વંદાયનાર "ગેહીની મુંદરી" છે! જે કે નીતિવાદિઓ પોતેજ બરા ટેકરથી "મુંદરી"ને દરેક દરેક નાટકમાં નિરખવા તક જવા દેતા નથી.

"સૌભાગ્ય મુંદરી"માં મગાડેર થયા આદ મુંદરીએ "વિક્રમ ચરિત્ર"માં રંભા, "કામલા"માં કામલા, "દાગેહસરત"માં શીરીન, "જુગલ જુગારી"માં લલિતા અને વસંત પ્રભામાં પ્રભાના પાઠથી પોતાની અભિનય કલાનો બહુજ ઝડપથી વિકાસ કર્યો. પરંતુ આ વિકાસમાં ખાસ કરીને શૃંગારવું ક્ષેત્ર તેણે દિલપસંદ ક્ષેત્ર હતું એ નિર્ધિવાદ છે. બેટું કામ શૃંગારમાં મુંદરીએ કરેલું છે તેવી જમાવટ બીજા ગોમાં તે બતાવી શકેલ નથી. કદાચ એમ પણ હોય કે લેખકોએ મુંદરીને પૂરો ન્યાય આપ્યો નહિ હોય! કર્ણપ્રધાન પ્રસંગોને મુંદરીએ ન્યાય નથી જ આપ્યો એમ નથી, પરંતુ એ પાડોમાં તેને જોડેને પ્રેક્ષકને "ઓહો!" થઈ જાય એવું ભાગ્યેજ બન્યું છે.

સને ૧૯૨૫ માં ગેહીની જમાનો બદલાયે. ગેહીની રંગભૂમિ ઉપર નવાં ચિત્રો દારાયાં, અવનવા વિચારો મુકાયા, સમાજના બળતા પ્રશ્નો ચર્ચાયા, રાજ્યદારી

सौभाग्य-भुंदरी. सुंदरी-जयशंकर.

“विक्रम चरित्र.”
विभयरित्र-[आपुलाव] रंभा: महीपारी-[जयशंकर]

“ઉં-પિ” જે ઉં-પિ-પિ

[૨૬-૨૭-૨૮]
સરિલાલભાઈ

વાતાવરણ દિપન્ન કરવામાં આવ્યું, અને રંગભૂમિ એક જાહેર સંસ્થા તરીકે લોકોનાં મન ઉપર કાબુ કરાવવા લાગી. એ જમાનો “ફ્લેટ સરિતા”ની નવીન કૃતિથી શરૂ થયો. અત્યાર પર્ચિત નવયુગના કોઈ રાજ્યદ્વારી વિચારકે અને વિદ્વાન સાહિત્યકારે રંગ-ભૂમિ ઉપર આ જાનો પ્રયોગ કરી કર્યો ન હતો. ચાલુ ચર્ચાતા દેશના મહા પ્રજાને નાટકના તખ્તા ઉપર રા. વિલાકરે પહેલીજવાર ઉઠાવો આપ્યો. ત્યારપછી તેનાં “મુદ્રાચંદ્ર,” “મધુ બંસરી,” અને “મેઘમાસિની” એક પછી એક વધારે બહુવર્તા, વધારે સાહસભર્યા, અને વધારે કલાપૂર્ણ નાટકો ગેઝટીમાં રજુ થયાં. એ બધામાં બાપુલાલ અને “મુદ્રી”નું પુનર્જીવન થયું એમ કહીએ તો ચાલે.

આ યુગસત્ત્વ સ્વાભાવિક ક્ષેત્ર કાયમ રાખીને તેઓના શૃંગારની આજકાલ અને અતિશયતા દૂર કરવામાં કોઠાએ ફ્લેટ મેળવી હોય તો તે આ નવી કૃતિઓના વિદ્વાન લેખકોજ મેળવી હતી એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. અલબત્ત જે ઉન્નત ભાવનાઓ આ ચારે કૃતિઓમાં ભરી ભરીને ઠાલવવામાં આવી છે તેને સંપૂર્ણ ન્યાય આપવા માટે તો ગેઝટી પણ સમર્થ નથી નીવડેલ એમ અંભારે કહેવું જોઈએ. રા. વિલાકરને શા અભિપ્રાય હશે તે અમે જાણતા નથી. પણ અમને તો ઘણીવાર લાગી આવ્યું છે કે “મધુ બંસરી” અને “મેઘમાસિની”ને યથાર્થ ન્યાય આપવાને હજી સુખંધની રંગભૂમિ જોઈએ તેવાં કાબેલ અને મુક્ત અભિનયવાળાં પાત્રો તૈયાર કરવાને ફ્લેટબંદ નીવડી નથી, તે છતાંએ રા. વિલાકરની કૃતિઓને તે વખતે કોઈ સારામાં સાગે ન્યાય આપી શક્યું હત તો તે મુદ્રી, બાપુલાલ, ગોપાળ, મોહન મારવાડી અને ન્હાનો મોહન જ હતા.

એ ભૂલચાલું નથી કે આ સમયે “મુદ્રી” એ મુખ્યવસ્થા છોડીને યુવતીની અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેથી તેનો શૃંગાર નિભાવવો, છતાં તેના વયને યોગ્ય કામ તેની પાસે કરાવવું એ એક વિકટ પ્રશ્ન હતો અને તેનો ઉકેલ રા. વિલાકરની ચારે કૃતિઓમાં સંકર્ષદાર પીછીઓથી કરવામાં આવ્યો છે. મુદ્રીએ આ ચારે કૃતિઓમાં જે ફ્લેટ મેળવી તે લગભગ અપૂર્વ હતી. ન્હાનપણની નાજુકાઈ અને મોહકતા કુદરતે છીનવી લીધા છતાં તેણે આ ચાર કૃતિઓમાં કેવી નવી મોહકતા અને મધુરતા ધારણ કરી હતી તે સુખંધનો પ્રેક્ષકવર્ગ હજી પણ ભૂલ્યો નથી. ખરું પ્રજા તો ત્યાર પછી મુદ્રીનું લગભગ અવસાન થયું છે. અને તેનું કારણ એ કે તેની કલામાં વિજળી ભરનારો સાહિત્યકાર પાછો ગેઝટીને મળ્યોજ નહિ. એક આશા રહે છે કે રમેતે મુદ્રીનું પાછું પુનર્જીવન થાય ! શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજમાં પાછાં તેનાં પનોતાં પગલાં થયાં છે અને આપણે આશા કરીશું કે આન્ડેગડના તખ્તાને આ સૌભાગ્યવતી મુદ્રી કંઈક નવું જ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરાવશે. કારણ કે તંત્રી

મહાશયની પરવાનગી હો મહારે એક ખાનગી ખુશ ખખર આપની જોડએ કે મુંદરી પાછી રા વિલાકરનો પીડીથીજ નવીન રનરૂપમાં ચીતરાવાની અગ્રીપર છે

આ પછીનાં પ્રકરણોમાં “મુંદરી”નો અભિનય કલા, તેની ટાપટીપ (Make-up) તેજું સંગીત અને તેણે પ્રેક્ષકર્તા ઉપર કરેલી અસરનો તિહાસ વિચારીશું. ત્યારમાઠ ધીજા પાત્રોને હાથ ધરીશું.

[આડ]

“મુલા-ચન્દ્ર”

મુલા—અવશ્ય ૨૨. કુળ—જોડન માનસી.

મુલા—“મ્હે નેનોમા બુરકી શી ભગી ?”

—→ અવલોકન. ←—

દેવો ટોડી.

ગુર્જર સાહિત્યમાં ધણી વર્ષોથી જાણીતા થયેલ શ્રીયુત દેવવાડકરે હાલ થોડો સમય થયા સીનેમાની દુનિયામાં ઝૂકાવ્યું છે. સીને માના નાદો મરકારી માહિત્યકારોના અને વિચારકોના હાથથી લખાયેલો પ્રમુખ ઉપર ભારે અમર ઉપજાવી શકાય એમાં કાંઈ શક નથી. યુરોપ અમેરિકામાં સીનેમેગ્રાફની પ્રગતિ અજબ પરકાશએ પડેલી છે એક દશકા પહેલાં મુખર્ષ જેવા આગળ વધેલા શહેરોમાં પણ સીનેમાના ભાગેજ દર્શન થતા આજે ઠેર ઠેર સીનેમા ઉભરાય રહ્યા છે આજથી માત્ર મે વર્ષ પહેલાં મોટે ભાગે યુરોપ અને અમેરિકાની જ ફિલ્મો સીનેમાના રફીન ઉપર દેખાત રેતી હતી પરંતુ હવે કંઈક હિંદી માહમ પ્રકાશમાં આવતું જાય છે એ માહમમાં ટાકીનૂર હિંમ કંપનીએ રીકે મ્હાન લીધું છે અને તે ખાને અમે હેમને અલિન દન આપીએ છઈએ.

શ્રીયુત દેવવાડકર

જેમી ટોડીની વતના શ્રીયુત દેવવાડકરની સ્વચ્છ પીછીથી ચિતરવામાં આવેલી હોવાથી તેમાં કોઈ પ્રકારની અનિશ્ચયના કે અધર્થના ન જ હોય અન્યત્ર જે જમાનાનો અને કમળ પ્રેમની જે ભમિને અવનખીને આ

ધનિહામ આનેખાયો છે તેને વીધે ટટવીક માંકડી મર્ધાદઓમાંથી આ દસ્ય બદલી શક્યુ નથી.

ધનિહામની વસ્તુ જરા ગુચવાડાભરેલી હોવાથી પ્રેક્ષકને એક પ્રકરણમાંથી ખીજ પ્રકરણમાં પ્રવેશ કરવાનું જરા દુર્બંધ થઈ પડે છે. કમળા પ્રખ્યાત ગવ કુલાણીની રૂપદિની ભક્તિ જોઈને એક સાધુએ આશિય આપેન કે ત્હારે ત્યા મીતા જેવી સતી અને મીરા જેવી ગુણિયવ પુત્રી જન્મ લેશે એ ભવિષ્યવાણી સાચી કરી કુમારિકા ટોડી દેવડી બચપણથી જ ધર્મવેલી બની તેના માતાપિતાએ તેને તેવાજ પ્રજાપરાયણ ગુરના હાથમાં મૂકી

દારિકાના રખડ દગમારની કુવરી કુવાદે ટોડીની પ્રાણપ્રિય મખી હતી તેને ત્યા દારિમાનાથના દર્શનાથે આવેની ટોડી મહે માન થઈ અહીં શ્રી દારિકાનાથના મહિરમાં ભક્તિરેની ટોડીને માહાત્મ શ્રી કૃ ગુચ્છના દર્શન થાય છે

કમળી ટોડીની માથે તેના માતાપિતા આવ્યા તે પરના જુનાગદનો નરેશ પ્રહરિપુ રખડ દગમારને ત્યા મહેમાન થાય છે અને કુવાદેનું સૌર્ભ જોઈને તે વિધાય છે પ્રહરિ પુના પાન્યાઓ હીરીઓ અને વીરીઓ કુનાદેને હાથ નરવામાં પ્રહરિપુને ઉરેકેરી ગયા છે ત્યારમા પ્રહરિપુની બેગરમ માગણી કુવાદેનો નિગરકાર કરીથી પ્રહરિ પુની મનામણી અને કુવાદેને જેમી મન

આ જેમી મદદ આપનાર ગુજરાન પાટ ગુજરાત નગરજ દનો પાણીની

માદી ચલાવનાર બીજા માથે મુગરાજને
મેશ થતા તે દેશનિમાલ થોભ મુગરાજ
ભગ્નતા ખેડુનતા વશમાં હાગિમ આ રો
અને અચાનક કુદાસિનો મદદગાર બન્યો
બીજવાર પણ કુદાસિ ગોમતીમાં સ્નાન કરવા
ગોલ ત્યા તેને દુનની વિચિત્રાથી જાણાવ
નાર પણ મુગરાજ હતો આ ઉપમાગના
બદલામાં કુદાસિની માનાએ મુગરાજનો ગજવ
ગળા પરોળા તરીકે ગળ્યો ત્યાં ૧૧ યુજ
રાતના ધુવગજ તરીકે તેનું કુદાસિ મમમ જાહેર
થતું અને કુદાસિ તેના ઉપર મોદિન થતું

હારિમાથી ટોડી અને તેના માનાપિનાનું
કચ્છ આવવું ટોડીના વચનની વાત નીમળા
ટોડી પોતાના મા માપને માથે કઢી દે છે કે-

આરે તો શામળીઓ વર માથે
બીજા કોણને પરણે !
જેના મે ત અને રડાપા વેરી
શાને કુ મરે !

આ સાલગીને કુવાણીનો કેધ ! આવી
શિક્ષા માપવામાં શરૂ ઉપર કેધ ટોડી નજ
ગેદ અને શરૂ દેશનિમાલ !

નજરેકેદમાં ટોડીએ કરેલું રણકોઠાનું
આશાધન પ્રભુનું પ્રકટ થતું અને ટોડીને
હાગિમહિરમાં લઈ જતી.

પાઝાળથી શવ કુવાણીએ ટોડીની મોઢ
આડું કરેલી.

હારિમામાં ટોડી અને ગુદેવનું મળવું તથા
રૂમક દરનાર તેની રાણી તથા કુવાસિનો
મેગાપ ટોડીનું ગીર દાર ચાનામે જવું

અરિપુએ કુવાસિનું દરજી મરવું પાછું
મુગરાજે મહે ધાવું મુગરાજ અને કુના
સેનું અરિપુને આ કેદ પકડાવું

ગીગનારની યુદ્ધમાં ટોડી અને નના માના
પિતાનો મેગાપ અરિપુના દરમાગમાં કુતા
દેની તાજ નવાના પ્રવલ્ન તેવામાં મુગરાજે
કેદમાંનું ટોડી તેની વામની ગણા મરી ત્યા
ટોડી-ગુદેવ રીમેરેનું આરવું અરિપુને
ટોડીને ઉપરેશ અરિપુનો નિગમર છેવે
ટોડીએ માક્ષાનું પ્રભુના દર્શન કરાવવા અને
અરિપુનું પશ્ચિર્વન. મુગરાજનું મુગરાજ-
પમા બદાગ પન્ડુ કુદાસિ તથા મુગરાજનો
હસ્ત મેગાપ છેવે દેની ટોડીનું પ્રભુમાંથે
રેકુડમાં લીન થવું

આ માદી મ્થાને રમમય કરવામાં શ્રીયુત
દેવતા હરે ધગી વખાણવા સાયક મ્થા
બનારી છે તેની માથે કોડીનું દિગ્મ કપ
નીએ તેમાં કીક માધન મામમીનો ઉપરોગ
મરો છે આ દરમના દેગોઆદો ધણા સ્વચ્છ
છે કોડીનું દિ મ મ્થાનીની દેગોઆરી અને
કાપીરીઅન સીનેમાના મરીનની એટની
તારીફ મરીજ પડશે કે તેએ બનેલી
પુત્રીને લીરે નેક્રમને તેઓના દરમે જોવામાં
આખને ધરૂમીજ ઓડી તકનીક પડે છે

છેવટમાં એટનીજ સૂચના કરવાની કે
આવા નાદોકોને અંગે રણ આપણી રીનેમાં
કપનીઓએ વધારે અમરનારક અને પ્રમગને
ધર્માર્થ સ્વરૂપમાં બનાવનારી સાધન
મામમી વમાવરી જોઈએ તેરીજ રીને
પાત્રાને કિરેકશન અને તાનીમ આપવામાં
પણ ધરૂમીજ સમ્મના અને ઉચ્ચ પ્રકારની
અભિનય કનાનો ઉપરોગ કરવાનો ॥

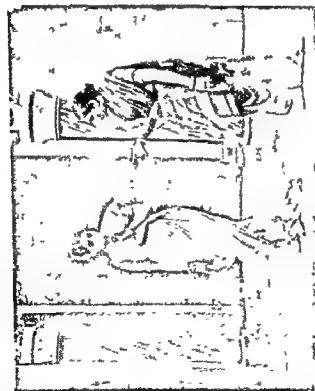
ભૂતી ન જવાપ કે સીનેમાનો આધાર
અભિનય અને અભિનયજ છે ! અને કોડીનું
દિગ્મ કપની એ દિશામાં ધક કરી શમશે
એમ અમને સૂચ આશા છે

શાહી વિષે ભવિષ્યવાણી.

રત્ની શાહીને પ્રત્યક્ષન

મગલાં અજની તરુ તેની સાથે
પ્રેમભત્તીન ગમગીન થકુ

પાનખય અજનીત મુકોનાર
સંતતચિન્ત આપતો

સતી અંજની.

મિતેમા મેન્જેગિટકની રફીન ઉપર ચાલુ અત્વાડીઆમા સતી અંજનીનું દશ્ય ચાલુ કરવામાં આવેલ છે.

સતી અંજની રા મોહનવાસ દવેની અનુભવી કવયથી લખાયેલ છે, અને નૅશનલ દિશ્મ કંપનીએ તે તૈયાર કરેલ છે.

ફેદના અવતાર હતુમાનની જન્મદાખી સતી અંજનીના પૌરાણિક ઇતિહાસથી લા-એન્જ કોઈ અજાણ્યુ હશે રા. દવેએ આ ઐતિહાસીક વસ્તુને સીનેમાની રફીનને અનુ-કૂળ રીતે ગોઠવેલી છે.

પ્રારંભમા અંજનીને તેનાં માતાપિતા સાસરે વળાવે છે પુત્રીના વિગોગથી માનાપિતાના વાત્સલ્યલાવ દષ્ટિગોચર થાય છે

ત્યારબાદ અંજની આદિત્ય નગરીમા શ્વસુર મહિરમા પગ મૂકે છે આદિત્ય નગરીના રાજેન્દ્ર પ્રહલાદનેા યુવગજ પવનજય અંજનીનો પ્રિયતમ છે અંજની અને યુવરાજનેા અતપુરમા પ્રણયમિલાપ માતપત્ય પ્રેમનું પ્રથમ પાનુ ઉડે તે પહેલા યુવરાજના ઉત્ક્રાંત્ય મિત્રો અતપુરના દારમા દેખાવ આપે છે, અને પ્રેમનુ પ્રકરણ અધુરે રહી જાય છે

સમય જતે પવનજય મિત્રો સહીન મૃગયા રમવા નીકળી પડેલ છે અંજની પણ પોતાની દાગી સાથે રાજ્ય ઉદ્યાનમા જળ કીડાનેા આનંદ લઈ રહી છે યુવરાજના તીરથી ન્હામેનુ મૃગ અંજનીનુ રક્ષણ લે છે યુવરાજના મિત્રા પોતાના શિકારને સુઝન કરવાની માગણી કરે છે ફ્યાર્દ હૃદયવાળી

અંજની સુકોમલ મૃગના જીવનને છીનવી લેવા ઇનકાર કરે છે. યુવરાજ પોતે અંજની પાસે આવી મૃગને પોતાને સ્વાધીન કરવા ફરમાવે છે. નિર્દોષ પ્રાણીની હિમા અંજનીનુ કુણુ હૃદય કમ્પૂલ કરી શકતુ નથી યુવરાજ નિરાશ થઈને પાછો ફરે છે. તેના તાલીઆ મિત્ર સ્ત્રી પામેથી વીલે મોટે આવેલો જોઈ તેને ઉશ્કેરે છે. યુવરાજ તે દિનથી અંજની માથે અજોવા લે છે.

સ્વામીની મીઠી નજર માટે ઘેલી ઘેલી ઘઈ જતી અંજની સ્વામીનેા રનેહવિયોગ વિમારવા શિવમકિતમાં મનને પરોવે છે.

ત્યારબાદ ઋતુ સ્નાન કરી પુત્રની કામના પૂર્ણ કરવા અંજની સ્વામી પામે શરમ અને સંકેત્યેના ત્યાગ કરી ઋતુદાનની ઇચ્છા પ્રકટ કરે છે. યુવરાજને અચાનક કિંક્રેધા નરૅશની મહદે અસુરો સાથેના રણયુદ્ધમાં જવાનુ હોવાથી અંજનીને તરછોડીને આવો જાય છે

પતિપરાયણ સાધ્વી પ્રિયતમનેા પ્રેમ જોઈ બેસતા દેવાસયમા શકરને ચરણે લોહી રેડવા તૈયાર થાય છે. ભક્તનવત્સલ મહાદેવ પ્રકટ થાય છે. અંજનીને વર્ગાન આપે છે કે ત્હારા પતિથીજ મ્હારા અશરૂપ પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે

બીજી બાજુ પવનજયને જગતમા એકે રાક્ષસ સાથે બેગે થના પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે આ પ્રમગે રાક્ષમના અદૃશ્ય અને વ્યન્ન થના દેખાવો પ્રેક્ષકવર્ગને આનંદ આપે છે છેવટે રાક્ષસ પવનજયના હાથે પડે છે ગદામ મરણુ શરણુ થના તેમાથી બ્રાહ્મણપુત્ર પ્રકટ થાય છે યુવરાજ આ ચમત્કાર જાણુતા આનુ જને છે બ્રાહ્મણ પોતાનો પૂર્વ જ્ઞાન જણાવના કહે છે કે પોતાની પત્નીને ઋતુદાન નદિ આપવાથી તેને રાક્ષસ

યોનિમા જન્મ નેવો પડ્યો યુવરાજને નવુ દાનનો મરિમા મમળવના તુલજ તેજ રાત્રે પોતાને નગર પહોંચી મળી અજનીના સખન ગૃહમા દાખલ થાય છે અને પુત્રની હાજરી વાળી અજનીની મનોમામના પૂર્ણ કરે છે યુવરાજ તેજ રાત્રે પાંડો રણુમગ્રામ તરફ નિસ્ય થાય છે અને જતા જતા અજનીની પવિત્રતા મરિ કાંઈને શક ન જાય તે માટે પોતાની મુદ્રિત અજનીને આપનો જાય છે

અજની મર્મ ધારણ કરે છે મમલો અજની સ્નાન કરી વસ્ત્રો બદલે છે ત્યાં તેની સામુની નગર પડતા અજનીની પવિત્રતા મરિ શમશીન બને છે અને છેવટે આમુ અને મમગતો તિરસ્કાર પામી અજનીને આલિય નગરમાથી વિચર જવાની ફરજ પડે છે

પિયરમા માતાપિતા પશુ મનકિન પુત્રીને મધરતા નથી. અજની દુખી હાનનમા વનમા રખડે છે ત્યાં દૈવી મદ નેને મળે છે ગંધર્વોનો રાગ મનિસ્પર્શ તને પોતાની નગરીમા લાઇ જાય છે જ્યાં મળી અજની હનુમાનને જ મ આપે છે પાનેથી ગગનવિદા ગની વિદ્યા શીખે છે અને એ વિદ્યાના બળથી મુખને પાં વા આકાશમા ઉ છે હનુમાનનુ અદ્વિતીય માદમ જોઇ હૈંદ્ર વજ્ર પ્રારથી હનુમાનને પૃથ્વી ઉપર પાડે છે અજનીના શાપ-દવાનુ અજનીને શરણુ આવવુ અને હનુમાનનુ મજબૂત થવુ આ પ્રસંગ રહીન ઉપર ખૂબીદાર ચીતરાગ છે અને તેની જમાવટ પશુ મારો થાય છે

યુવરાજ રણુમગ્રામાથી ઘર જતા અજનીના હતિકામથી વારિધ થાય છે માતા પિતાને અજનીની પવિત્રતાની ખાત્રા આપ છે પોને અજનીની શાધમા નીકળી પડે છે

અજનીના મેલાપ નરિ થતા બળી મરવા ત પગ થાય છે અમિત્રેવ પ્રપ્ટ થાય છે અને પવનજ્યને તેનો પુર્વ જન્મ મમળવે છે વાયુ અવતાર-માનમરોવરમા અખગ માથે જતવિદાર અને તપસવીનો શાપ આ પ્રમગો માં પગ અજનીની ઉચ્ચ અભિનય થયા તપસવી આવે છે છેવટે પવનજ્ય અજનીનો સુખપ્રદ મેનાપ-અને હનુમાનના વજ્ર દેહનો ચિનાર

એકદરે દરમ બહુ સ્વચ્છ અને મગન રીતે આનેખાયુ છે અભિનય ના ઉપર પશુ માફ ધ્યાન અપાયુ છે પ્રેક્ષકમણુને આ દરમ આશ્ચર્ય થઇ પડે એવી માધનમામગ્રી જોવામા આવે છે નૈશનલ દિલ્લ મપનીની આ કૃતિને અમે કલેદમદ છપ્પીએ તે માથે સ્થના મરીચુ કે પૌરાણિક નાટકો મગના પશુ જે ચાન જમાનાના મામાજી તેમ ન રાષ્ટ્રીય બળતા પ્રતોનો ઉકેલ થાય તેવી ભાવનાવાળી દિ મો જનમમાજ મમલ મન્ત્રમા આવશે તો તેમના સાદમ અને ઉત્સાહના એ દિશામા વધારે મ માન થગ અને હેમની કૃતિઓ છે તેના મરના રિંગ લોકમિય અને કલેદમદ થ પડા

— નિહત

રેનલર્મી જલ કૃતિનું મામિત્ર વારિક બરાજમ
૩ = ટપાન સાથે.]

[તત્રી ઘલનિક મહામા શ્રી ભારકર ગણેશ પ્રમશક શ્રીમુલ શિકરામ વિદ્ય હરશમ મટેના રેમાફ-અધાડિયાવાડ ગોપી પુગ સુરત]

વિઆદશમીને નિવમ આ નવુ મામિક માર નયુ છે આખા મામિત્ર ઉપર

મગીનના અને આધ્યાત્મિકતાની છાપ સ્પષ્ટ દેખાય છે. "મહાકાન" ને યુગ્મગી વાચકવર્ગ બૂલેક નહિ જ હોય. એ ધર્મપ્રધાન મનિકના વ્યાપક અને ઉચ્ચગ્રાવી અનુમધાન તરીકે જ આ મનિક ચલાવવાની પ્રકાશક આગાહી કરે છે. આ દીપોત્તરીના માથમાં અનેક ભવકફાર છાપાઓના અંકે દગધગા વિનાના, હેતુ વિનાના, ઉદ્દેશ કે આદર્શ વિનાના, માત્ર દાપરીપ અને ફીગથી શોભના, અમાગ દાથમાં આવીને પડ્યા છે—તેમાં આ હુંક, મુદામર, અર્થપૂર્ણ માનિક ભાન પાડે છે. તે ખાને અને અમારા વરીક બધુ કોશિ-કગમભાઇને સવિનય અભિનંદન આપીએ છીએ.

—તંત્રી

યુગધર્મ—[માનિક; વાર્ષિક સવાળમ
૩. ૧-૦-૦, છુટક નકલ છ આના.
કેકાણું—યુગધર્મ કાર્યાલય, ભદ્ર
પાસે, અમદાવાદ.]

[તંત્રી—રા. ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાત્રિક]

આશ્વિન મામની શરૂઆતમાં રા. યાત્રિકના તત્તીપદ નીચે આ માસિક પ્રકટ થયુ છે. રા. યાત્રિક એટલે નક્કરતા અને વિચાર-મયતા, એ એમની છાપ "યુગધર્મ" ઉપર પણ પડ્યા વિના રહી નથી અમારા બધુ "સૌરાષ્ટ્ર" કહે છે કે "યુગધર્મ" "વીસમી સદી"ના અનુકરણમાથી આખાદ છટકી ગયુ છે! અમે સમન છીએ, પણ એમ છટકવુ તે મોક્ષનાં દર્શન છે એમ કહેવાની હિમ્મત અમે નથી કરી શકતા, બીજી તરફથી "વીસમી મદી"ની સારી બાળુનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો તેમા અમે પાપ પણ નથી માનતા.

દિગ્મતના પ્રમાણમા અકેનુ દળ અને તેનો દેખાવ (Get-up) ખરેખર પ્રથમનીય છે લેખો સગીન છે, છતા હજી

બળના વર્તમાન પ્રત્યેને વધારે સ્પષ્ટે તેની બાની આપવાને બધુ યાત્રિકને અમારી નમ્ર સૂચના છે. એક 'મૂડી વચ્ચે મોપાગી' [Dilemma] પણ એવણે વિચારી જવા જેવી છે! તે એકે જેઓ 'લશ્કરી ખર્ચ', 'દગકનાં સમરણો', 'દિન્દની નાવિક પ્રતિષ્ઠિ' વિગેરે નક્કર વિષયોમાં રમ લઈ શકે છે તેમાં નો મોટો ભાગ મળ અમેજી લખાણો વાંચી શકે તેમ છે, જેઓ ઉચું શિક્ષણ મેળવી શક્યા નથી તેઓને કદાચ આ ભારે જોગક પચે કે નહિ તે પ્રશ્ન છે. અને ઇચ્છી-એ છીએ કે અમારી શંકા ખોટી ફરે. બાકી ભાઈ યાત્રિક જેવા દેશાનુગમી, સ્વાર્થત્યાગી અને જુદિસાળી તંત્રીના દાથથી આપણું માસિક યુગધર્મને ભારે લાભપ્રદ થઈ પડશે તેમા અમને જરાયે સંદેહ નથી.

—તંત્રી.

રાજસ્થાન પત્રિકા—[સાપ્તાહિક; સવાળમ
૩. ૪]

[તંત્રી—પ્રીયુત મનસુખલાલ સ્વજીભાઈ
મહેતા, રાણપુર]

કાઠિયાવાડે હવે જાડેર પ્રશ્નિમાં ઝૂકાવ્યુ છે. છાપાઓમા પડેલ કરી "સૌરાષ્ટ્ર" બકિનઓમા ઝૂકાવનાર રા. મનસુખભાઈ એમને તો દિનપ્રતિદિન લરી લરીને વિચારો બહાર કાઢવા છે! પોતાના છાપા વિના તે આજ પર્યંત કેમ ચમારી શક્યા એજ નવાઈ હતી! આ માસથી રાજસ્થાન પત્રિકા શરૂ કરીને એમણે અમારી શકા ફરે કરી છે. જેણે કાઠિયાવાડની રાજ્ય દાગી ચળવળ બાળુની અને વિચારની હોય તેણે "રાજસ્થાન પત્રિકા" વાચેજ છુટકા છે. "સૌરાષ્ટ્ર" કાર્યાલયમાથી આ પત્રિકા

રાણપુરમાં પ્રકટ થાય છે । રબેને એક આ-
નમાં એ તથવાર તે નહિ થાય !

—તત્રી.

સમાજ જીવન—[માર્ગિક લઘાન્ન ૩ ૪,
છુટક નહવ ૩ ૧]

[અધિપતિ—રા નારાયણજી ગોકળદામ
કોમાળી ૧૫૭-ગુના નવાડી, મુ'બ'૭]

અમે ૧૯૨૨ મધ્યેઅરનો “સમાજ જીવ-
ન”નો એક આભાગ માથે સ્વીકારીએ છીએ
સ્થળ સંબોધકને લીધે આ અકસ્માત સમા-
લોચના લઈ શકતા નથી તે માટે દરજીગર
ચાલીએ છીએ.

—તત્રી.

“હિન્દુસ્થાન” દીપોત્તમવી અ'ક.

દીપોત્તમવી અ'કો તે દર વર્ષે ધણાએ
નીકરે છે, પણ “હિન્દુસ્થાને” આ વખતે
તેમાં ભાત પાડી છે લેખોની વિવિધતા,
ચિત્રોની આર્મ્પકતા અને એકદર વ્યવસ્થા
આદ્યની સરમ આગળ કોઈવાર “હિન્દુસ્થાને”
અતારી નથી તે ખાતે અમે તેના ઉપાડી
યુવાન તત્રી રા ગોરધનભાઈ પોનેને અત
કરણથી મુખારકખાદી આપીએ છીએ આ
અક તૈયાર કરવામાં રા રગીનદામ કાપડિ
યાએ પણ ભારે જહેમત ઉભી છે

—તત્રી

હાથવણાટ-પ્રથમ ખ'ડ—

મુદ્દય ૩. ૧-૮-૦.

લેખક—રા તારાચંદ્ર પોપટવાલ અગ્રાનજી,
એન ઈ એમ.

હાથવણાટ ઉપર આ એક અતિશય ગ્રથ
છે હિંદની કોઈ પણ ભાષામાં વણાટકામનુ
આવુ શાસ્ત્રીય છતાં સરસ નિરૂપણ જહાર
પરુ હોય એમ અમારા જાણવામાં નથી

પુનઃ મચિત દોનાથી સાધાગજી શિખેલા
ખેડુનો અને ઠાગીગરો પણ તેમાંથી ધણ
જાણી લઈ શકે તેમ છે અમારી ખાતી છે
કે ટેકનીકલ રૂઝો (લે ગ્રામીગ્રામો, વિદ્યા
ચીઓ, ઓઓ, વિગેરે મર્વને આ ગ્રથ
ઉપયાગી થઈ પડશે ગ્રથની ઉપયોગિતા
અને તેની પાછળ હિંદવી મહેનતના પ્રમા-
ણમાં ૩ ૧૧ ની કીમત ધણીજી મધ્યમ છે
અમને જણાવવામાં આવુ છે કે નૂતન વર્તની
આસપાસ બીજો ખડ બહાર પડશે.

—તત્રી

ગોરને માથે સવાબોર—[ઈ આઠ આના
કેકાણુ-ઝવેરી એન્ડ
કંપની, મો સીસીટર્મ,
કોટ, મુ'બ'૦.]

આ પુનઃના લખનાર “કોઈપણ”
જાણવામાં આવેન છે લેખકના નામ
નિશાન શા મારે છુપા રખાયા છે તે
અમે જાણતા નથી સ્થળ મોકાચને કીરે
વીમનવાર અવગોકન લઈ નથી શકતા તે
ખાતે દીપગીર છીએ.

આર્ય વિદ્યા વ્યાખ્યાન માળા—[મ.મ
૩ ૨, પ્રકાશક—ગુજરાત પુરાણતત્ત્વ
મંદિર અમદાવાદ.]

‘ગુજરાત પુરાણતત્ત્વ મંદિર તરફથી ચોગ
ચેલા વ્યાખ્યાનોનો આ સંગ્રહ છે મુનિશ્રી
જીનવિજયજી, રા કાનેવકર, મૈ. અમદુવ
ઝર નહવી. આદિ વિદ્વાનોના વ્યાખ્યાનોનો
આ ગ્રથમાં સમાવેશ કરવામાં આવેન છે
સગીન વિચારોથી આખો ગ્રથ ભરપૂર છે
ગુજરાતમાં આવા વિચારોત્તેજક પુસ્તકોની
ભારે ખામી છે એ ખામી પૂરવાની દિશામાં
પુરાણતત્ત્વ મંદિરની પ્રવૃત્તિ નોંધ આનંદ
થાય છે

—તત્રી.

ભાષણની કલા

રંગભૂમિ તેમજ સર્વ “પ્લેટફોર્મ” માટે.

[લખનાર:—શ્રીયુત જયારાંકર જયચંદ્ર આદિલશાહ.]

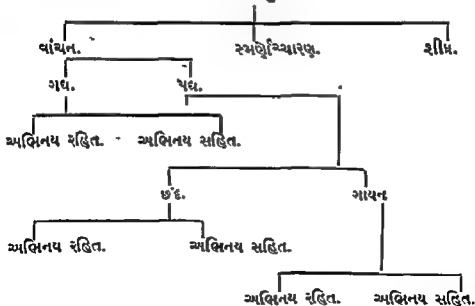
આ વિષય વિશાળ છે. વાંચન ને સ્મરણોચ્ચારણનો એમાં સમાવેશ થાય છે, અને આ બે ભાગના ઉપભાગો થઈ શકે છે; જેવા કે.—ગદ્ય વાંચન અને પદ્ય વાંચન, ને ગદ્ય સ્મરણોચ્ચારણ અને પદ્ય સ્મરણોચ્ચારણ; વળી એ બંધાં અલિનય સહિત અથવા સહિત હોવાથી તેના ભેદ થાય છે. આ આઠ ભેદ ઉપરાંત બીજા ચાર ભેદ છે. અને તે હાલ જે અર્થમાં ભાષણ શબ્દ પ્રચલિત છે, તે શીઘ્ર હોય તો તેના છે. આ ચાર ભેદો પણ ઉપરના ભેદો પરથી સ્પષ્ટ સમજાય તેવા છે. વળી અલિનય સહિત ગદ્ય-પદ્ય-સ્મરણોચ્ચારણનું એક ખાસ નામ નાટ્ય છે; અલબત્ત, તેમાં રૂપધારણ કરવું પડે છે. વાંચન, સ્મરણોચ્ચારણ અને શીઘ્ર ભાષણ એ ત્રણેના તાલ, લય ને સુરવાળા એક ભેદવિશેષનું નામ ગાયન છે; અને તેના પણ અલિનય સહિત એવા ભેદ પડી શકે છે. પદ્યનો જન્મ નામનો એક ભુદો ભેદ છે, એનો અને ઉપર લખ્યું તે બંધાંનો સ્પષ્ટ ખુલાસો સાથેના કોષ્ટકમાંથી થશે.

આ બધા વિભાગો ઉંડા વિચાર, અતિશય શ્રમ અને પુષ્કળ સ્થળ રોકે એમ છે; તેહલા માટે અહીં તો હાલ હાથમાં લીધેલા વિષયના સાધનોની રચના અથવા તેનાં સંખ્યા કામ-તેની કુચીકળ અને તેની કેળવણી કે કળા-હુશરને લગતી બાબતના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓનું જેમ બનશે તેમ કુંડામાં દિગ્દર્શન માત્ર કરાવીશું.

ગમે તે રૂપ-અવસ્થા-ભાવ (ભૂમિકા)માં શ્રોતા સમક્ષ વાણીને વેગ આપવામાં જે બે મુખ્ય વસ્તુ પ્રથમ અને ખાસ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ તે એ છે કે, વક્તાએ વિના શ્રમ સરલતાથી બોલ બોલવા જોઈએ, અને ઉચ્ચારણ એવું શુદ્ધ ને સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ, કે આતાનું લક્ષ પોતા તરફ જ ખેંચાયેલું રહે-તેઓ પ્રેક્ષક રૂપે પોતાને જ એકી ટસે-મટકું પણ માર્યા વિના સ્તબ્ધ રહી જોઈ રહે અને પોતાની (વક્તાની) વાણી રૂપી અમૃત વડે કાન પ્યાલા ભરી ભરી રસ પીધા કરે, કે જેથી એનું અંતર એ રસાનન્દાબિંધમાં નિમગ્ન થાય અને તેના ભાવ-મનોવિકાર મુખમુદ્રા નયનાદિદ્વારા બહિષ્કાર પામે. આ નિપુણતા મેળવવાને અને આવાં પરિણામ ઉપજવવાને બરોબર શ્વાસોચ્છવાસ-પ્રાણાયામની કળા ઘણી અગત્યની છે; અને તે માટે ખાસ ધ્યાનમાં એ રાખવું, કે રેંડસાને, વક્તૃસ્થળ-છાતીના છેક ઉંડા મૂળમાંથી, શ્વાસપૂર્ણ ભરવાં; શરીર મધ્યદેશ-જે મોટો સ્નાયુ વક્ત્રને કુંક

(ઉદર) થી જીવુ પાડે છે તેને નીચે ખેંચવાથી આમ થઈ શકે છે, કેમકે તેથી ઉદરના ઘેરાવામાં વધારો થાય છે. માત્ર સ્કેચ ઉંચા કરીને ને વક્ષની દીવાલોને પહોળી કરીને જે ચાસ લે છે, તે ફેફસાના ઉપરના ગોળ માત્રને ભરે છે. અને અપૂર્ણ ચાસ લે છે. આથી એમ સમજવાનું નથી, કે વક્ષને હદ ઉપરાંત ભરી દેવું; પણ તેથી એમ પણ થવા દેવાનું નથી, કે તેને સાવ ખાલી કરી નાખવું. જે દરકાર રાખવામાં આવે, તો બધું બની શકે છે; અને તે એવી રીતે, કે જ્યાં જરા પણ અડકવાનું આવતું હોય, ત્યાં પ્રમાણમાં થોડા કે વધારે ચાસ લઇ લેવો; આમ કુંકા વિરામો વખતે ચાસ ફરીને પુરી લેવાની તક મળે છે, એ સીવાય સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દો આગળ પણ એ અવકાશ મળે છે, કેમકે તેના ઉચ્ચાર કરતી વેળા થોડું અને ગળું થોડાં કે વધારે ખુલ્લાં રહે છે. આ પ્રમાણે લાંબાં વાક્યો બોલવામાં સરસતાથી પસાર થવાને દરેક વક્તાને ફેફસામાં પુરતી હવા રાખવી સહેલ થઇ પડે છે. જ્યાં પૂર્ણ વિરામ આવે, ત્યાં તો તે લાંબો સ્થિર ચાસ લઇ શકે છે, અને ફેફસાંને સંપૂર્ણ ભરી શકે છે. આ પ્રયોગ કરવાથી તેને શ્રમ ચડતો નથી-હાંફણ થતી નથી, કે તેના સ્વર-ભગ થતો નથી, તેમ જ તેને વ્યથતા પ્રાપ્ત થતી નથી, અને તેના અવાજ આલોપના અંત પર્યંત જેવો ને તેવો પહોડી, મધુર વા કોમળ કે મનહર અને પ્રતિધ્વનિ કરતો કે રણકાર કરતો રહે છે.

ભાષણ.

સ્ખલ્પિત્વારણ અને શીખ એ બેઉના વાંચનના જેવા જ પેટા ભાગ પાડી સમજવા.

રણભૂમિ ઉપર ભાગલુકલાના જાદુથી આપ્તા થતા અને ડોનારનાર
રણગીર નેપોલિયન

[૫૪ ૨૫]

નિદ્રાદેવીને !

નિદ્રા ખરી દેવી ત્હને કહી, જાપ મો ત્હાને જાપે;
સમભાવથી મો સારકં, ગમાર તવ જોમે ખપે.

આરામના તારી કરી, મો સૃષ્ટિ શાન્તિ પામતી;
દુઃખીજનોનાં દુઃખને, અમશ્ચમિતોનાં નિવાન્તી.

તું જન્મતિ તે પ્રભુતણી, પ્રભુતાખરી તુજમાં અતિ;
તું સૃષ્ટિના સૂઝનાર, સર્જનહામી અદ્ભુતમૂતિ.

તું જ્ઞાન તહેવું અખંડ બોધે, દયા દૃષ્ટિ વિભુતણી;
કંઈ પાળી પામર પતિતજીવને, ગાન્તિ કે વર્ષામ્બી.

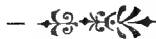
તું ભોક્ષની ભૂતિ, જગત જંજળને વિરાસવતી;
તું પ્રલય ફેગી ક્ષણ ગતિને, સદુજમાં સ્થુભજવતી.

તું સ્વપ્નમાં જગૃત દગાના, પાઠ કંઠક પઢાવતી;
તૃપ્તિ સુગુપ્તિમાં જઈ, કદી બ્રહ્મ ભાવ ખતાવતી.

પાપી જનોને પાપના, સંતાપથી કંપાવતી;
નિર્ભય જનોને ભોક્ષનો, આનન્દ પ્રાપ્ત કરાવતી.

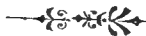
— પરધુભાષ વ્હાસાભાષ શર્મા

[૫૪૬ દેવ]

“નિશ્ચયીત.”

ଦେବୀ-ସାମା
୧୦୦୮-୧୧୩-୧୧
୧୧୩-୧୧୩-୧୧୩

୧୧୩-୧୧୩-୧୧୩
୧୧୩-୧୧୩-୧୧୩
୧୧୩-୧୧୩-୧୧୩

ગુજરાતી રંગભૂમિ

(લેખક—વરતેજવાળા મનહર).

ગભૂમિ એ આદર્શ લેખકનું જીવન દર્શ્ય પુસ્તક હો, વા સંગીત, નૃત્ય, અભિનય, વાણી સૌન્દર્ય લેખનવિધિ કાવ્યકુશળતા, રસાલકાર, ચિત્રકળા, કુદરતી દૃશ્યોને ભુલિ આતુરથી તાદરશ કરનાર આદિ અનેક કળાઓનું સાહિત્યપૂર્ણ પ્રદર્શન હો, વા ધાર્મિક, રાજકીય, કે પ્રજાનીય અગમી જાણતી અનેક પીઠાઓને હજીનાર માનસ હૃદયને રમમંજર જાણતી અનેક ઓપધિયુક્ત રસશાળા હો, વા ઇશ્વરે સુજેલી આ માયાની સૃષ્ટિમાની ભિન્ન ભિન્ન માનવ પ્રવૃત્તિઓના આભાસ આપી ઇશ્વરની વિચિત્રતા કે ઇશ્વરી ગુણ લીલામય આ સૃષ્ટિમા પણ એ જ સૃષ્ટિનું જ્ઞાન આપનાર ન્હાની એવી સૃષ્ટિ હો, કે પ્રાચીન ધાર્મિક અતિહાસીક કે સસારી શુદ્ધ વા અશુદ્ધ પાત્રોને તેમના ખરા સ્વરૂપમા ઉત્સાહી દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડા કરી દેનારી કોઈ દલી શક્તિ ધરાવનારી મહાદેવી હો, કે સુસુપ્ત મોક્ષ સ્થળ, ભક્તનું ભક્તિ મંદિર આત્મિક કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ મનુષ્યને મનુષ્યત્વ દાખવનાર તત્ત્વજ્ઞાનનું સુદર ગરબુ વીરોની વીરત્વ સહાયક, બુદ્ધિશાળીનો વિચાર સાગર, વિનોદી જીવોનું વિનોદ સ્થાન કે શૃંગાર પ્રેમી હૃદયોની વિગ્રસ વાટિકા હો, પરંતુ રંગભૂમિ પચમહાભૂતથી ઉત્પન્ન થએલ આ માનવદેહને અને રસમહાભૂતોના પ્રખળ પ્રભાવોથી લોહસુખક જેમ જેવી અધિકતા ધારણ કરનારી કોઈ દિવ્ય શક્તિ તો છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રાચીન રંગભૂમિના સંસ્કૃત નિયામક મહાત્મનિ ભગતમુનિએ ઘડેલા રંગભૂમિના નિયમોપર એક ઝાંખી પણ દૃષ્ટિ નાખી, અર્વાચીન સમયમા રંગભૂમિપર દૃષ્ટિ થતા નાનકોનું નિરિક્ષણ કરતા ખેદ આશ્ચર્ય અને હાસ્યનો પણ અનુભવ થાય છે કયા તે નિયમમત્ત રંગભૂમિ થયેલા નિર્માણ મસ્કારી નાટકો? કયા તેના પ્રેક્ષકોની કોટિ અને કયા અર્વાચીન સમયના કાળ અને સંજોગને લઈ છેક પરિવર્તન પામી અધમ દશામા દૃષ્ય થતા નાટકોની સ્થિતિ? કે દેશમા છવાઈ રહેલી અજ્ઞાનતાને લઈ માત્ર મોજગોષ કે તરવારોની નિવૃત્તિનો સમય ગાળવાના સાધન તરીકે નાટકો જોઈ, કુદરતે રસે ની આપવે કડી - ગભૂમિને કલ્પિત કરનારા મિત્રાશ પ્રેક્ષકોના નાટ્ય નિરિક્ષણ સળધેના જડ હૃદયની અજ્ઞાત વૃત્તિઓ? અરે! કયા તે માનવ હૃદયમા ઉચ્ચ ભાવોનું મિશ્રન કરનાર કળાયુક્ત સમર્થ પ્રાચીન લેખકો? અને કયા નાટ્ય સંસ્થાના અજ્ઞાન નેતાઓના આર્થિક દોરીના વિચારોપર પરત તપસે નાચતા

મિત્રાસા સાંપ્રત સમયના “નાટક-પંનીના કવિયો?” અરે કયાં તે કુ’ જ ગુરુની શિક્ષાથી મુશિસિત થઈ રંગ મિત્રા નાન્દય રૂપ આદર્શ અને ભાવવહી સંસ્કારી નટ પાત્રો? અને કયાં ઈજાવણીના સંસ્કાર રહિત મત્ર બ્રમ બારાડ કે અસ્થાન ચેતનાળાથી અજ્ઞાત પ્રેક્ષકોની તાળીયો ઝીલનારા લોખંડ, નાયક કે અન્ય નાયકો? ખરેખર આ સર્વ ભેદો ગુર્જરીની મૂળ માતૃ સંસ્કૃત ભાષાની પ્રાચીન રંગભૂમિ અને સાંપ્રત કાળની ગુજરાતી રંગભૂમિની તુલના અત્યાંકે પણ કરવી એક એક નિમજ જળમાં વિહાર કરતી સજીવન મીનને બહાર કઢાડી મેકા ખાબોચીયામાં ઘેરા નાદે ગાજતી મેંડકી સાથે સરખાવવા જેવું ગણાયું.

ગુજરાતી રંગ મિત્રા ઉદ્ભવ ઇતિહાસમાં ઉતરવા કરતાં જ્યારે ને ગુજરાતીયોની દૃષ્ટિએ અવિચિત્ર સ્થિતિમાં પણ પગબર દશામાં દેખાઈ, ત્યાર પહેલાં તે માત્ર તે ભવૈયાઓની ભવાઈ માથે ગુજરાત કઠીયાવાડનાં ન્હાનાં મ્હેંટા ગામોના એક નેામાં એક ‘પિડ’ તરીકે પંકાતી તેનાં તે સમયનાં વાજીત્રોમાં પખાજ, ભુંગળ અને ઝાંઝ અથવા ઝાંઝરીયાંજ હતાં, તે નેત.ઓ પણ તે સમયે ત્રગણા-લોજકોજ હતા તેઓ પેતાના ઉદરનિમિત્તે એક ન્હાના એવા સંઘમાં “પેડુ” થઈ જન્મ્યાન વૃત્તિએ નીકળતા તથા ગામેગામ રહી રાતને સમયે લાંબા ભુંગળો કુંછી વળાડી દીવેલની મશાલોના ઉજામથી કોઈ સારા ચેકને રંગભૂમિનું સ્વરૂપ આપતા વળી રંગ મિત્રા પ્રેક્ષકો અચ્ચવસ્થિત રીતે ગામજાને થઈ સ્ત્રીપુરૂષ જુદા બેસી ભેટા એ એકની રંગ મિત્રોપર કોઈ ખાસ પ્રયોગ ન બજવાતા પણ માત્ર મિત્ર મિત્ર પ્રકારના વેશોથી પ્રેક્ષકોન ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સો તથા પ્રતિઓ બતાવતા. જેમાં હાસ્યવૃં કાર્ય દરેક સમયે દરેક વેશે ડાગસો-રંગસો અથવા નદાયો એ ઉપનામથી એક પાત્ર ટેવટ સુધી કરતું જ્યારે શૃંગારમાં કાનગોપી, બુદ્ધિ આતુર્માં વાણીયા, બક્ષિમાં સુરદામ સાધુની પત્ની, પતિપતિના એક પ્રેમરૂપ પોઠીયા સાથે શિવપાર્વતી વિલાસ પ્રતિમાં ઝંડા અને તેનાં અભખરી પ્રતિનાં દર્શનરૂપ કાકાજી વિગેરે મુખ્ય વેશો હતા. વળી એ રંગભૂમિના નૃત્યમાં માથે ખેડું ચઢાવા, ઘુમરા પહેરી પખાજના તાળ સાથે એકાગ્રતાએ મુગ્ધ નૃત્ય થતું અને ફૂંટી ફરતા રૂમાલના અનેક પક્ષીના આકાર બનાવોના તથા સંગીતમાં કોઈ પણ પ્રકાર શુદ્ધ રાગવિધે વિહિત ગામડીયાઓ સમજી શકે એવી ભાષામાં માત્ર ભેડકણના પ્રસંગ પુરતાં ગીતો ગવાતાં, જેમાં કેટલાકેમા બુદ્ધિ આતુર્ હતા.

આમ ઘણા કાળ ચાલ્યા પછી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યના તે સમયના સુધારાને સંસ્કારે દેશમાં નવા નવા વાજીત્રો પ્રવેશ્યા અને જાણી, ઉર્દુ, અને મરાઠી આદિ અનેક ભાષાઓમાં રંગભૂમિ વ્યવસ્થિત રીતે રાખવા થઈ. જેની દેખાદેખીથી ગુજરાતી રંગભૂમિએ પણ વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ ધરણું કર્યું અને ત્યારે વા પ્રયોગ પુરતક રૂપમાંથી વધીને દર્શન રૂપે પણ ગણવા લાગ્યો.

ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં થોડા અપવાદોને ન ગણકારતાં જો દૃષ્ટિ એથીયે તે જણાઈ આવે છે કે શરૂઆતમા ત્રણ નાટ્ય સંસ્થાઓમાં ગુજરાતી રંગ-

ભૂમિ સ્થાયી નજરે પડતી હતી જે રંગભૂમિના તે સમયના જે નેતાઓ આજે ન ટય સાક્ષરો તરીકે જામાં સંપૂર્ણપણે ગભારી પછી ચુકયા છે. જ્યારે તે ત્રણે રંગભૂમિ હજી પછી ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપોથી દૃષ્ટિએ આવી રહી છે. જેમાં સદગત નાટ્ય સાક્ષર વાઘજી આશાસમ જોજાની શ્રી મોરળી આયં સુધે ના-ક મંડળો તથા સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર હાહ્યાભાઈ ધોળશાળની શ્રી દેગી નાટક સમાજ તથા લોકપ્રિય આદર્શ રંગભૂમિ સુબઈ ગુજરાતી નાટક મંડળી છે

સદગત સાક્ષર વાઘજીભાઈ પોતાની ગુજરાતી રંગભૂમિમાં શૃંગદ અને વેલ્લ સાવનાઓમય 'ભરથરી' 'ઈતિહાસિક' 'સતી રાણકદેવી' 'ત્રીવિક્રમ' 'ત્રિયાશજ' 'સેનશણી' 'વીરબાગા' 'ચંદ્રકામ' આદિ નિમ્ન સાહિત્યના બોધક પ્રયોગોથી પ્રભને રીજવી રંગ ભિને ખીલવી હતી. તેમના અવમાન પત્રી 'અંબરિષ' અને કંસવધના ધાર્મિક પ્રયોગો એ રંગભૂમિપર દૃશ્ય થયા અને ત્યાર પછી સંગીતના કોમ. કવન અને મુંદર ભાવવ હી કવિતાના શબ્દોમય 'સતી અનુસુયા' 'સુકન્યા સાવિત્રી' કંઈ નવીન લેખન શૈલીએ પ્રગતના હૃદય જેમ્યાં.

સ્વર્ગસ્થ નાટ્યકવિ સાક્ષર હાહ્યાભાઈ ધોળશાળએ પોતાની ઉચ્ચ નાટ્ય કુશળતાથી સમાજની સાધારણ વાતચીતમાં આવતા શબ્દોને નાટકની કવિતાઓની સાહિત્યમય ભાવનાઓમાં ગોઠવી તે કવિતાઓને સમાજની સહોદર બનાવી 'અશ્વમેધી' 'ઉમાદેવડી' 'વીણાવેડી' 'ઉદયભાણુ' અને મોહિની 'દ્ર' આદિ મુંદર નાટકોના સરળ લેખોથી ગુજરાતી રંગભૂમિના સંસ્કારમાં વૃદ્ધિ કરવા ચક્રિતમાન થયા

ત્રીજી ગુજરાતી રંગભૂમિપર સાક્ષર શ્રી રણુ કે હમણે ઉદયરામને 'લક્ષિતા દુઃખદર્શક' સ્વર્ગસ્થ બ્રહ્મનિહ મચ્છીલાલ નળુખાનો નૃતિહાસતર' ઇતિહાસિક 'કન્થુ-ચેલો' મુંદર સાહિત્ય કવનના ચક્રિતથી આસ્થાદિત 'અત્યંત્ય કુમાર' 'સાભાગ્ય સુંદરી' 'વિક્રમ ચરિત્ર' 'કામલતા' 'કૃષ્ણ ચરિત્ર' 'દેવકન્યા' આદિ શૃંગાર પ્રધાન્ય પ્રયોગો ગૃહ અને શાંત લેખક રા. મૂળશંકરની શાંત લેખનીની કૃતિઓ દૃશ્યમાન થયા પછી આ રંગભૂમિને રા વિલાકદે કંઈ નવું જ ચેતન આપી 'સ્નેહસરિતા' 'સુધા-ચંદ્ર' 'મધુ બસરા' 'મેઘ માંજિની'ના પ્રયોગોથી રંગભૂમિના પ્રેક્ષકોમાં સ્વદેશ ભાવનાનો એક નવીન પ્રવાહ પ્રેર્યો. ઉપરાંત પ્રયોગોની ભાષા સંસ્કારને ઉચ દોહાએ લઈ જવાની સફળતા બતાવી અને રંગભૂમિપર સ્વદેશ ભાવના એ ગુજરાતી ઉદ્ધે કે મરાઠી કવનીઓને આજીવીકાના સાધનરૂપ અનુકરણ થઈ પડ્યું જેમા સ્થળ, સમય, પાત્રની પ્રાંતના ભેવાનું પણ બહાર જવાયું.

સમગ્ર ગુજરાતી રંગભૂમિમાં જે કોઈ જાણે સંગીત પ્રયોગ લખવાયો હોય તે તે શ્રી દેશી નાટકમાં સંગીત લીલાવતીનો પ્રયોગ હતો અને કોઈ લેખકે ગુજરાતી રંગભૂમિ માટે આજે સંગીત મુંદર પ્રયોગ લખ્યો હોય તે તેના માત્ર એક જ લેખક સ્વર્ગસ્થ કેશવલાલ શીવરામજી હતા.

આ ઉપરાંત ગુજરાતીમાં બીજી અનેક નાટ્ય કંપનીઓ ઉભી થઈ અને બેસી ગઈ છે અને હજી ઘણી સંસ્થાઓ પ્રાધાન્ય આધિક કે દૃષ્ટિએ પ્રજાની હલકી વૃત્તિઓને ઉત્તેજન આપનારા નાટકો ભજવતી અને ગાંધીશાળી ધાર્મિક કે ઇતિહાસિક પ્રૌઢ પાત્રોને સ્વછંદપણે હલકા કે નિર્લજ્જ સ્વરૂપમાં નટકોમાં બતાવી પોતાનું ગુજરાત ચલાવતી તથા ગુજરાતી રંગભૂમિ, સાહિત્ય, દનિકાસ કે ધર્મને કલંકિત કરતી ગુંબઈ તેમજ અન્ય મોટા શહેરોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. છતાં તેને માટે સત્યવ્રતા પત્રકારો, જાડગ સાક્ષરો કે સાહિત્ય પરિષદના કાર્યવાહકો કંઈ કરતા નથી એ ખરેખર શોચ કરવા જેવું છે.

ઉપર જણાવેલી ત્રણ સ્થાપી ગુજરાતી રંગભૂમિ ઉપરાંત કેટલીએક નાટ્ય સંસ્થાઓની રંગભૂમિપર કોઈ કોઈ સમયે કોઈ ઉચ્ચ પ્રયોગો દૃષ્ટિએ પડે છે, જેમાં સફળતા રા. ત્રંબકલાલની શ્રી વાંકાનેર આર્થ હિત મંડળોમાં 'નરસિંહ મહેતા' અને 'મીરાંબાઈ' એ બે શુદ્ધ ભક્તિરસપૂર્ણ પ્રયોગો તથા રાજકવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ કૃત શ્રી નૃસિંહ નાતમ નાટક સમાજમાં 'બીલવમંગળ અથવા સૂરદાસ'નો પ્રયોગ પણ ભક્તિરસના અખંડ પ્રવાહમય લખાઈ રહ્યો થયો છે જ્યારે એજ રંગભૂમિપર કવિ રા. ફૂલચંદ્ર ભારતરનો 'મહાવેતા કાદમ્બરી' ના શૃંગારી પ્રયોગો પણ દૃશ્ય થયા છે. તદુપરાંત રા. વિલાકરે ગુજરાતી રંગભૂમિને દેશભાવનાઓ આપ્યા પછી આ લેખકે 'સ્વદેશ સેવા' પ્રયોગ એક કંપની દ્વારા રજુ કર્યો હતો. ત્યાર પછી શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટક સમાજમાં 'અરુણોદય' નામક સુંદર પ્રયોગ દેખાયો.

પારસી ગુજરાતી રંગભૂમિમાં સ્વર્ગસ્થ કેપશરૂ નવરોજજી કામરાજ અને તેમના ભાઈ રા. ખમનજી નવરોજજી કામરાજએ 'લોહી ગુસ્સા', 'ગામરેની ગોરી', 'બાપના શ્રાપ' આદિ સુંદર નાટકો રજુ કર્યા છે. જ્યારે રા. રતનજી દુરામજી શેઠનાએ 'પાકબાદ પરીન', 'હીનદાર હીના', 'કીયાની લોહી' અને 'ખુદાપર સખર' નાટકોથી ખ્યાલી મેળવી છે.

રંગભૂમિપરના લેખકો.

ન્યમ ન્યમ ફેળવણીનો અચાર થાય, ત્યમ ત્યમ વાંચનનો શોખ અને પરિણામે લેખનનો શોખ પ્રજામાં વધે એ તો એક નિયમજ છે. પરંતુ ગુજરાતી રંગભૂમિપર આદર્શ અને કળાના લેખમદાર લેખક કોઈ નથીજ. સિવાય કે રા. વિલાકર અને કવિ ચિત્રકાર ભારતર ફુલચંદ્રના ગાણુ દોષો તરફ ન જોતા તેમણે સંભળી રાખેલી ગુજરાતી રંગભૂમિની ઉચ્ચતા તથા સાહિત્યમય લેખનશૈલી ખરેખર આનંદ લેવા યોગ્ય છે. જ્યારે સૃષ્ટિમાં ન્યમ વિચિત્રતાની સીમા નથી, ત્યમ નાટ્યની સૃષ્ટિમાં લેખકોની પણ વિચિત્રતાની સીમાજ જણાતી નથી. આ લેખકના ઘણા ઉંરા અનુભવની વાત છે કે જેને લેખક અથવા લેખ, એ શું અને કેવી મહત્વતા ધારણ કરનાર શબ્દ છે, તેનું કંઈ પણ જ્ઞાન હોતું નથી માત્ર ન્યમ બીજે નોકરી કરી પોતાનું ઉદર પોષણ થાય તેમ નાટક કંપનીઓમાં પણ જિજ્ઞાસા અજ્ઞાન ત્રમાળાના છોકરાઓ કે એકંદરેના "કુવિરાજ" સવાની હોંશમાં પોતાની લેખનશક્તિનો અજ્ઞાત પ્રેક્ષકોના જડ હૃદયના પોષણાથે પ્રાચીન કે અર્વાચીન સંસ્કારી પાત્રોને આર્થિક દૃષ્ટિના સ્વાર્થને લોગે કંપ-

ઓના કળાશૂન્ય નેતાઓના તેવાજ વિચારોપર હાજી શબ્દે દોરવાઈ ભુદ્રતા ધારણ કરી, ભુદ્ર દૃશ્ય કે રસમાં બતાવા લેશ પણ આંચકી ખાતા કે તે સંબંધેનો અંશ માત્ર પણ વિચાર કરતા નથી. એવી અનેક પ્રકૃતિઓ આ લેખક અનુભવી ઘણાજ અજબ થયો છે અને તેથી નક્કીપણે માને છે કે જો તે સંબંધેની કળાની દૃષ્ટિની ભેખમદારી સાહિત્ય પરિષદના નેતાઓ તેવા જાહેરમાં દેખાતાં નાટકોના 'કવિરાજો' પર મૂકવાના પ્રયત્નો કરશે નહીં તો વર્તમાન કે ભવિષ્યમાં સારા અને સુશિક્ષિત સંસ્કારી લેખકોના ગુજરાતી રંગભૂમિપર આવવાના વિકટ માર્ગમાં વળી મોટાં અટકાવ આવી પડશે.

રંગભૂમિપરનું સંગીત.

ઘણા જ ખેદની વાત છે કે ગુજરાતી રંગભૂમિ પરથી દિન પ્રતિદિન શુદ્ધ સંગીત ભુદ્ર થતું ચાલ્યું છે. જો કે સંગીત એ રંગભૂમિનું મુખ્ય અંગ મનાય છે. પણ વધી પડેલી નાટ્ય કંપનીઓની સંખ્યા તથા અજ્ઞાત પ્રેક્ષકોના હૃદયને ઉશ્કેરનાર ચરકદાર અસંગીત ટુકડાઓના મિશ્રણ અને તેવાજ ચટકદાર હલકા શબ્દોથી બંધાઈ તૈયાર થએલા ગાયનોની પ્રમળ ફોજના પરિણામે આવતા વન્સ-મોરોની વધી પડેલી હરિકાધને અંગે, સંગીત જેવી ઉચ્ચ કળા ગુજરાતી રંગભૂમિપરથી નિર્મુળ થાય તેને માટે જેટલા રંગભૂમિના નેતાઓ તેટલા પ્રેક્ષકો પણ જવાબદાર છે. જ્યારે તે બેઉને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપે બતાવનાર અગ્ર વર્તમાનપત્રો તથા સાહિત્ય રસિક સાક્ષરો પણ તેટલાજ ઠપકાને પાત્ર ગણાવા ભેખે. મોં કેટલો-એક એવો ગુજરાતી સંગીત પ્રેમી પ્રેક્ષક વર્ગ ભેયો છે કે ગુજરાતી નાટકોમાં સંગીતની ક્ષીણતાને અભાવે મરાઠી સંગીત નાટકો ભેવાનું વધારે પસંદ કરે છે. પણ મરાઠી નાટકોમાં પૈસા ખર્ચવા કરતા પોતાનીજ રંગભૂમિપર એવું સંગીત કેમ ન આવે? એવો જાહેરમાં પ્રયત્ન કરતા કોઈજ દેખાયા નથી, એ ખરેખર ખેદ અને આશ્ચર્યની વાત છે.

રંગભૂમિપરનું હાસ્ય.

ગુજરાતી રંગભૂમિપર ભજવાતા નાટકોમાં હાસ્ય નહીં પણ ક્ષારસનો વિષય ખાસ અગત્યનો ગણાતો જણાય છે. જો કે ઇંગ્લીશ, બંગાળી કે કેટલાએક મરાઠી નાટકોમાં એકજ રસ અથવા એકજ આશય ભજવવાનો નિયમ છે. તેમ ગુજરાતી રંગભૂમિપર જણાતું નથી. ભવાયોમાં જેમ રંગલો પોતાની ઇચ્છાપૂર્વકના ચેતનાળા કે શબ્દોથી ગામજનોને હસાવતો, તેમ લોકરૂચી અનુકૂળ ગુજરાતી રંગભૂમિની રૂઝાતમાં શ્રીયુત વાઘજીભાઈને તેવુંજ એક વિદુષક પાત્ર ચીતરવું પડ્યું ને ભરથરીની કચેરીમાં સવાર બપોર અને સાંજના શલુગરો વિચિત્ર વેશમાં મૂકવા પડ્યા છે. વળી બીજા જૂના પ્રયોગોમાં પણ ચોક્કસ ચોક્કસ હાસ્યના પ્રસંગો અનુભવ્ય છે. આવું હોવા છતાં પણ તે આનંદ લેવા ભેગ વાત હતી કે તે સર્વ હાસ્યના પ્રસંગો પ્રયોગોની સંકલના સાથે સંબંધ ધરાવનારા પાત્રોના સુખેચીજ થતા, પરંતુ ઇંગ્લીશ નાટકોના આશયોનું અવતરણ ઉદું નાટકોમાં થવા માડ્યું. તેમ તેમ ઇંગ્લીશ એકું રજૂ કરતા ઉદું નાટકોમાં ઇંગ્લીશ હાસ્યનું એકું પત્ર સાથે સાથે ભજવવા માંડ્યું. જેનો ચેપ ગુજરાતી નાટકોને પણ લાગ્યો અને તેમાં પણ એક વિષયના પ્રયોગ સાથે કોઈ જુદાજ

વિષયના કારસો ભજવાતા થયા અને હજી સુધી પણ મે ગુજરાતી રંગભૂમિપરના અનેક દુષણોમાંનું એક મુખ્ય અને મહાદુષણ સર્વ સ્થળે જોવામાં આવે છે. એટલું જ નહીં પણ તેથી એ વિચિત્ર શબ્દો માટે જોઈ શકાય કે જેમ કે શ્રીદેશી નાટક સમાજના સતી મુલોચના નામક રામાવતાર સમયના યોગમાં ભાષ્યવ્રતા, પાદવા, ઠાલાશા, ચોપાટી વિગેરે શબ્દો ઘણા પ્રેમ અને નારથી ગવાતા સંબળાય છે. ન્યારે એક કંપનીમાં પુંડલીક નામક પ્રયોગમાં નેટોનાં ચોડાં કે ૮મ ૮મ ત્રોટરકાર આદિ શબ્દો તેવીજ રીતે ગવાય છે. આવા દોષો સંબંધના અનેક દોષો માટે લેખક કે ગુજરાતી રંગભૂમિના તેવા નેતાઓ પોતાની ભ્રમભરણી કંઈ વિચારતા નથી એ ખરેખર ખેદ ઉપભવનારી બીજા છે.

રંગભૂમિપરની સીનેરી અને પડદા પોશાક.

હિન્દુસ્તાનમાં ભજાતા નાટકોમાં પડદા અને સીનીનેરીઓમાં જેટલું અજ્ઞાન જોવામાં આવે છે તેટલું ભાગ્યેજ બીજા દેશોમાં હોય. જોઈએ ન્યારે યુરોપ કે અમેરીકામાં બનેલી બીજા દેશોના નરિત્રો બતાવનારી :લેમો આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે સહજ જણાય આવે છે કે તે દેશોના પોશાકો રીતિઓ અને તે માહિતી સામગ્રી વિગેરે સર્વ જાણે તે દેશના અથવા સમયના હાર તેવું બતાવવા માટે લાખો રૂપિયાનો ભોગ આપેલો જણાય છે. ન્યારે અહીં એક ધર્મિક પ્રયોગમાં ઉઠેલી વિલાયતી શોધ પ્રમાણે બધાએલી જેવના એક ભાગમાં ભક્તને બતાવવા ક્રીક્રુષ્ણ પોતે યુરોપી થી પણ, કે જાપાનીસ દેશમ કે મખમલના નોમાં સજ્જ થઈ ધક્કાસેર આવી પહોંચે છે. તેમજ મહાભારત કે સમાયજીના રમય પાત્રો કોઈ ઇંગ્લેન્ડ, રોમ, ફ્રાન્સ અમેરીકાના રસ્તા પડદામાં આવીને જોલોત્તે હોય તે તે એક સામાન્ય વાત છે. ઉપરાંત સંધીકાળ, ઋષિપત્નીઓ, કે અસંખ્ય પ્રાચીન ભક્ત કન્યાઓના બગીચાઓમાં અથવા ઇંદ્ર, રાવ, ધર્મ આદિ દેવોના હરબારોમાં રંગરંગી ઇલેક્ટ્રીક લાઈટના બળતા ઓગોનો બળતો જરૂરો આપણને પણ આંજી નાખી ગુજરાતી રંગભૂમિમાં રીવા છતાં અધારૂં દેખાડી આપે છે. છતાં ગુજરાતી રંગભૂમિપર નવીન પ્રકારના સીનો અને પોશાકો દરથ થતાં દેખાય છે મોટાથી કંપનીના ભાવી પ્રામત્યમાં સ્ત્રીને આગમાં સમાઈ જવાનો સીન, મધુ બસરીમાં મોટરનું દરથ, તથા મેથમાલીનીમ શરૂઆતનો મીલનો સીન તથા તેના અંકને છંદે મીલોને સળગતી બતાવવાના સીન ખરેખર જાણી કારીગરી તિમ્મ ભુલ્લ આતુર્યનો ભાસ આપે છે. વળી કોઈ કોઈ રંગે પાણીના કુદરતી દરથો, ઓગોની સુંદર ઘટાઓ વિગેરે પણ ખરા સ્વરૂપમાં જ નહીં શકાય છે. આશા છે કે રંગભૂમિના નેતાઓ આ સંબંધે ગુજરાતી રંગભૂમિને ઠીક કોટીએ યુક્તવા અસ્થાનના દોષોથી દૂર રહી યોગ્ય કરશે.

રંગભૂમિપરનાં પાત્રો.

ગુજરાતી રંગભૂમિપર જેને રંગભૂમિના ‘નટ’ કહેવામાં આવે એવા આદર્શ પાત્રોનો તોટો છે અને ઘણું કરીને નથીજ. રંગભૂમિના અંતરે તેજ કહેવય કે રંગભૂમિ પર પોતે પણ પાત્રમાં સંપૂર્ણતાએ ભરતી થઈ. છતાં જુનામાં સ્વ. દયારાકર તથા શારદા વિજય, નવલ કુસુમ, રામ તન આદિ પ્રયોગોના લેખક

સ્વ. નિયમશંકર કળીદાસ તથા નરસિંહ મહેતાની લક્ષિતનો શુદ્ધ રસ પીરસનાર રા. ત્રંબકલાલ રાવળ એ અગ્ર હતા. બ્યારે મૂળજીભાઈ આશારામની કીર્તિ પણ ખૂબ પસરેલી હતી. આલુર મથમાં ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ર. દયાશંકરના હાથ-નિચે કેળવાઈ આપમળથી ઉચ્ચ સંસ્કારી થએલ મોદયયુક્ત શૃંગારી પાત્રો. રા. બાપુલાલ અને નયશંકર ર. અને હેવાય છે કે હિંદુસ્તાનની કોઈ પણ રંગભૂમી પર આવું કોઈ પણ શૃંગારી યુગ્મ પ્રકાશ્યું નહોતું.

ઉપરાંત યુરોપીય નૃત્યોનો ગુજરાતી રંગભૂમિ પર આસ્વાદ આપનાર એ યુગ્મના હાથ નીચે કેળવાઈ સંસ્કારી થએલ મિ. મોહન મારવાડી છે. નાયક મૂળ-ચંદ વલ્લભે (મામા) એક અમેરીકન તરીકે ૧ પ્રથમમાં કુશળતા ભરી અને સંસ્કારશીળ સારા ખ્યાતિ મેળવી છે. તેમના સંબંધમાં કહેવાય કે તેમના સરીખું સંસ્કારી રમુજ પાત્ર હતું ગુજરાતી. રંગભૂમી પર કોઈ નથી અને તે વાત પણ સિદ્ધ છે. વળી બોલતો કાગળના લેખક રા. હરેહર (દીવાના) મોહન લાલાજી, વયોવ્રદ સોરાબજી કાન્નક શ્રી રાં લાલ વિગેરે મુખ્ય છે સી પાત્રોમાં રા. જેઠાલાલ, મી. છોટુ અને મી. પ્રભાશંકર એ પ્રજાની દ્રષ્ટિએ ઘણા જાણીતા છે. શ્રી આર્યનિર્મલ દર્શક નાટક સમાજના સ્થાપક રવ. મોતીરામ બહેચર નંદવાણાએ બોલતો કાગળ સરસ્વતીચંદ્રના પોતાના ઠાકોથી સારી નામના મેળવો હતી. વળી અથંગ ગાનાર ભાઈ હીમત જી પોતાના ગગાને મારે ઘણા મશહુર છે.

પારસી ગુજરાતી રંગભૂમિના પાત્રોમાં મરહુમ બાલીવાલા, મરહુમ હોશમ-સજી તાંતરા, જુહીન જધડે, 'ધરનોકંપ તથા મહારા નાટકી અનુભવ' ના લેખક મરહુમ જાહાંગીર ખંભાલા, મી. દાદી સરકારી, મારતર મોહન, રા. વલ્લભ કેશવ નાયક એ મુખ્ય ગણાના છે.

રંગભૂમિપરનો શૃંગાર

ગુજરાતી રંગભૂમીપર શુદ્ધ અને નિર્મળ શૃંગાર તો જણાતોજ નથી. માત્ર બેનારના વૃત્તિએને શકેરન રંગભૂમીની, રસભૂમીની, પ્રિયે પ્રિયતમે, બાળે, પ્રાણેશ, બહાલમ, મુગટમણી આ શબ્દોને પ્રેમ કે માર્મિક બિભત્સ ચેષ્ટાઓમાં શુદ્ધ શૃંગારને બદલે ત્રગાળાના રંગ વસ્ત્રોમાં સજ્જ થએલા છોકરાઓ બોલે છે અને ઘણું કરીને તેટલામાંજ યોગમાં શૂંગરની પરિસીમાં આવી જાય છે. આ સંબંધે નાટ્ય સંસ્થાઓના નેતાએ ફરિયાદ કરે છે કે પ્રજાને મોટા સમૂહ તે વિના સંતોષી શકાતો નથી અને જો તેણે ન રાખવામાં આવે તો નાટક રંગત વિનાનું નિરસ જણાઈ અપ્રિય જેવું થઈ સરવાળે ખોટમાં ઉતરવું પડે છે આ ફરીયાદ જો કે વજ-દર છે છતાં જો કેળવાયલા લેખકો આવી રંગભૂમિ પર થતી નિરક્ષરતા ટાળવા મથે તો તે શક્ય છે એમ આ લેખકનું માનવું છે.

રંગભૂમિપરનું વિરત્વ.

ગુજરાતી રંગભૂમિ પર શૃંગારના શાબ્દિક ચેષ્ટાઓમાં જેમ પ્રાણ આ કુરબાન છે કે દેહ મારો ફૂલ છે. ખા. વીરનર શિયાળને શરવું થતા નથી, 'ધર્મ' મારો એ છે' આદિ પ્રાસાદક છંદો વાક્યો બોલના પાત્ર ધમપછાડને છાની ફાંડ બરા-હાથી બોલે છે અને તેને વ્યસાત પ્રેક્ષકો વાગીયોની ગર્જનાથી વધાવી લે છે

જેથી શુજરાતી રંગભૂમી પરનો સઘળો વીગસ પણ તેમાં જ સમાધિ લાયક છે. ઘણા ખેડની વાત છે કે હજુ સુધી કોઈ પણ રંગભૂમિ પર શુદ્ધ અને અસ્પર્શી વીર રસની ભાવનાઓ પણ દૃશ્ય થયેલી જણાય નથી તેનું કારણ માત્ર નાટ્ય તંત્રના અજ્ઞાન મેતાઓ. આસરકારી લેખકોનું પરીગણ અને પ્રેક્ષકોની ૪૩ પાંચ સાથે સાક્ષરો કે પત્રકારોનાં આંખ વિચારમણી છે જે હવે વધુ સમય ચાલવું ન જોઈએ.

આવી રીતે શુજરાતી રંગભૂમિ પર બીજા રસો પણ ધુન્ન અને માત્ર પોકલન દૃશ્ય થતા જણાય છે.

રંગભૂમિ પરનું નૃત્ય અને અભિનય.

શુજરાતી રંગભૂમિ પર થતા અભિનયની મર્યાદા કોઈ પણ રથને જળવાતીજ નથી પાત્રની સાથે ભાવવાના અભિનયયુક્ત શબ્દો શ્રી કે પ્રકૃષ્ઠ માત્ર પ્રેક્ષકને ઉદ્દેશીને ભાવતાં હોય તેમ રથને રથને અને પળે પળે જોઈ શકાય છે. વળી ઘણે રથને તો લેખકે પ્રયોગના શબ્દોના ગોચરને પણ વિચારી સુધી કેટલીએક રંગ ભૂમી પરના પાત્રો પ્રેક્ષકોમાં પોતાની ઓટાઈ મેળવવાના હોયે અમર્યાદિત અભિનય કરવાને પણ યુક્તા નથી અને જેને પ્રેક્ષકો પણ આનંદને બહાને સ્વકારી લે છે જેથી શુજરાતી રંગભૂમિ પર અભિનયનો મર્યાદા બંધાય શકતી નથી એ ખરેખર શુજરાતી રંગભૂમિ અને તેના પ્રેક્ષકો માટે લગભગ વાત ગણાય.

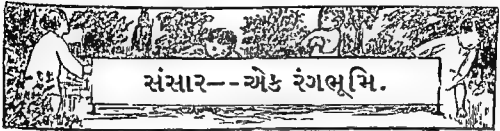
તેને રા ભાપુલાલ, ગ જયશંકર, કોહનલાલાજી, મી છાતુ અને નાધાલાલ એમના અભિનયની કંઈક ઉચી કોટી ગણાય કે જ્યારે હાલમાં અભિનયોમા રા મુળચંદ (મામા) સમક્ષ કોઈ ટકી શકતુ નથી એ નિર્વિવાદ છે.

શુજરાતી રંગભૂમિ પર નૃત્યોમાં વિશેષ કડીને નાયકોનાં પાત્રો મુખ્ય છે. જો કે તેના પોવાક દાપટીય વિગેરે સમય અને સંકળનાને અંગે ઘણા દોષિત રાય છે અને તેમનું નૃત્ય પણ ઇંગ્લીશ અનુકરણ યુક્ત તેવું જ દોષિત જોઈ શકાય છે છતાં ઇંગ્લીશ ભાષા અત્યુક રીતે ઉતરી આવેલ જોઈ આપણે પ્રુથી થઈએ ખા.

વિશેષમાં પશ્ચિમની ક્ષીત્રોના પ્રચારને અંગે ત્યાં ઉર્દુ નાટકોની દેખા દેખીએ ખાસ ઇંગ્લીશ રામન કે ઇંગ્લીશીયન, નૃત્યો પણ હવે શુજરાતિ રંગ ભૂમિ પર પ્રસંગે કે અપ્રમંગે દ્રશ્ય થતા જણાય છે. પરંતુ કચેરીઓમાં થતાં વારાગનાઓના નાયકે કમરતના નૃત્યો લગભગ હવે અલોપ દયા છે જ્યારે તેનું સ્થાન આવા ઠેસોએ લીધું છે જેમા કેટલેક રથને જો કે ઉચ્ચતા છે છતાં પ્રસંગ કે સમયનું અનુસરણ વિચારવામાં નથી આવતું, એ પણ દોષ ગણાયો જોઈએ.

ઉપસંહાર

આટલા ઉગારો પછી આ લેખ સમાપ્ત કરવા અગાઉ તે પરમ કૃપાળુ પર મેશ્વર પાત્રે પ્રાર્થનાપૂર્વક માગી લઈશું કે સદાયે અમારી શુજરાતી રંગભૂમિ તેનું મુદર કલાવત સાહિત્ય અને નિર્મળી શુજરી ગિરનો સદા જયજયકાર હો અરુ.

લેખક—શ્રીયુત તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી. એલ. ડી. એમ.

ગભૂમિની રચના સૂત્રધારના હાથમાં છે. રંગભૂમિનો તે નાયક છે—નિયામક છે, તેજ રંગભૂમિને રચે છે, ખીલવે છે, પોપે છે, દીપાવે છે. રંગભૂમિના પાત્રો તો સૂત્રધારના હોરી મંઆથી ચાલતાં રમકડાં જેવાં છે. સૂત્રધાર જોજ તેઓનું લક્ષ્યબિંદુ છે, કામ કરતાં કરતાં પણ સૂત્રધારની ઇચ્છા અને આજ્ઞા તરફજ તેમની નજર રહે છે. સૂત્રધાર કેમ રીઝે, તેનો શ્રમ કેમ સફળ નિવડે તેનો આત્મા કેવી રીતે પ્રસન્ન થાય એજ વિચાર તેમના હૃદયમાં રમી રહે છે; અને છતાં તેઓ પોત પોતાને સોંપવામાં આપેલું કામ અદ્યક્ષિત પ્રવાહની માફક સતત કર્યા જ કરે છે. નથી કોઈ તેમના હૃદયમાં વિચારો વાંચી શકતું કે નથી કોઈ તેમનું લક્ષ્યબિંદુ જોઈ શકતું. પ્રેક્ષકવર્ગ એમજ માની લે છે કે આ પાત્રો પોતાનો વેષ લજ્જવવામાંજ તદ્દક્ષીન ગનેલા છે અને પોતાનું કાર્ય યથાર્થિત કરવા સિવાય તેમને બીજું કશું લાન નથી.

આમ હોય છે ત્યાં સર્વ કંઈ પ્રસંશાપ્રાત્ર ગણાય છે. સૂત્રધાર પોતાના કાર્યને યશ મળેલો જોઈ હર્ષ પામે છે, પાત્રો ઉપર તે પ્રસન્ન થાય છે, પ્રેક્ષકો પાત્રોની વાહવાહુ કરે છે, અને પાત્રોના કર્તવ્યપાલનથી રંગભૂમિ દીપી નિકળે છે.

પરંતુ આની બીજી બાજુ પણ હોય છે. સૂત્રધારની આજ્ઞાને નેવે સુકી કામ કરનારા પાત્રો પણ ક્યા ઓછા હોય છે ? ‘એને તો કહેવાની—ટોકવાની ટેવ પડી, ’ ‘એમ વારંવાર ધર્મનો—કર્તવ્યનો વિચાર કરવા ક્યાં બેસીએ ? ’ ‘જેમ કાવે તેમ કામ કરી જઇ વેઠ પતાવવામાંજ મગ્ન ’ એમ કહેનારા અને એ પ્રમાણે વર્તન કરનારા પાત્રોની પણ ખોટ નથી. આમ હોય ત્યા પરિણામ નિરાશાજનક આવે એમાં શું આશ્ચર્ય ? આમ હોય ત્યા સૂત્રધારને પાત્રો તરફ અલાવ આવે ॥ અને રંગભૂમિ લાલ ઉટે છે !

સંસાર એ પણ એક પ્રકારની રંગભૂમિ કહેવામાં જોઈતું પણ શું ? ચિદિના સૂત્રનહાર—પરમાત્મા સંસારરૂપી રંગભૂમિનો સૂત્રધાર છે. આપણે—સર્વ માનવ પ્રાણી એ રંગભૂમિના પાત્રો છીએ અને એ રંગભૂમિ ઉપર ભિન્ન ભિન્ન વેપ ભજવીએ છીએ. સૂત્રધારે—જગત્તાંએ આ સંસારમાં અમુક પ્રકારનો વેપ ભજવવા—અર્થાત્ અમુક કર્તવ્યોનું પરિપાલન કરવાની આપણને આજ્ઞા કરી છે. ઉત્તમ રંગભૂમિના પાત્રોની માફક આપણું લક્ષ્યબિંદુ સૂત્રધાર તરફ—સદ્ગિના સૂત્રનહાર તરફ રહેવું જોઈએ. કર્તવ્ય ભજવતાં છતાં પણ આપણી નજર તો તેનાજ માંથી તાકેલી રહેવી જોઈએ, તે કેમ પ્રમનન થાય એનાજ વિચારે આપણા મગજમાં થોળાવા જોઈએ. આપણે આમ કરી છીએ ? આ પ્રશ્ન વિચારવાની ખામ જરૂર છે.

આપણે વેપ ભજવીએ છીએ—સંસારમાં વિચરીએ છીએ એમાં તો શંકા નથી. ભાવે કભાવે જીવન પૂરું કરીએ છીએ. એ વાતની પણ ના કહી શકાય એમ નથી. પરંતુ કર્તવ્યના ભાન સાથે કેટલાં કાર્યો કરીએ છીએ એ કહી આપણે વિચારું છે ?

ધર્મ એ શબ્દથી આપણે બહુ ચેતીને ચાલીએ છીએ, ધર્મની વાત આવે ત્યાં જરા ઢીલા પોચા થઈ જઈએ છીએ, છતાં ધર્મનું યથાસ્થિત પરિપાલન ભાગ્યેજ કરીએ છીએ. ધર્મ એટલે કર્તવ્ય—સદ્ગિના સૂત્રધારે કરેલી આજ્ઞા. આ આજ્ઞાને શિરમાવધ ગણી આપણે કર્તવ્યપરાયણ બનવું જોઈએ. સંસારમાં આપણા માટે જે કાર્ય નિર્મોલુ થયું હોય તે યથાસ્થિત ભજવીએ તો જ આપણે સૂત્રધારની પ્રસંશા અને કૃપાદષ્ટિને પાત્ર નિવડીએ.

નાટકની બીજા પ્રકારની રંગભૂમિના પાત્રોની માફક આપણે આપણને ફાવે તેમ—જોભમાં આવે તેમ સંસારમાં આપણો વેપ ભજવીએ છીએ. તેમ કરતી વખતે નથી આપણે જોતાં સૂત્રધારની ઈચ્છા કે નથી વિચારતાં આપણું કર્તવ્ય. પ્રેક્ષકવર્ગની—જનસમાજની તો દરકારજ શાની હોય ? પ્રેક્ષકવર્ગ—જનસમાજ ભલે નારાજ થાય, ભલે નિંદા કરે, ભલે તેમની નજરમાં હાંસીને પાત્ર કરીએ તોપણ તેની આપણને શી પીડા ? આમ હોય ત્યાં રંગભૂમિ લાગે—સંસાર દુઃખમયથાય એમાં શી નવાઈ ?

રંગભૂમિનો એક ત્રીજો પ્રકાર પણ છે. હૃદયપૂર્વક કામ કરવાની દાનત નહિ; સૂત્રધારને નારાજ કરવો નહિ અને પ્રેક્ષકવર્ગની હાંસીને પાત્ર થવું નહિ; આવી

ધૃષ્ટાથી તાણીતોડીને પણ મારા દેખાય એવો વેષ બજવાનારા અર્ધદગ્ધ પાત્રોની માફક આપણે દુનિયામાં મારા દેખાવાનો દલ કરવા માટે કર્તવ્યપરાયણ હોવાનો ખોટો આત્મમંત્રોષ મેળવવાની મનોવાંચનાથી અને યોગ્યતા વિના પણ પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાની ઉત્કંઠાથી કંઈક શ્રદ્ધા અને કંઈક બળભેરીથી સત્કર્મો કરવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ.

પરંતુ મર્વથી ઉત્તમ પ્રકારની રંગભૂમિ તો આપણે પ્રારભમાં જ બતાવી તેવી હોવી જોઈએ અને આપણે આપણા સંસારને પણ તેવો પ્રથમ પંક્તિનો બનાવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. દુનીયામાં નામાકિત થવાની ખોટી તૃષ્ણાથી નહિ, પરંતુ કર્તવ્યપરાયણ બનવાની શુભ નેમથી, સંસારની રંગભૂમિ ઉપર આપણા પેષ આપણે યથાસ્થિત ભજવવો જોઈએ. પ્રમાદ અને મિથ્યાભિમાનનો ત્યાગ કરીને, સૂત્રધારની આજ્ઞાનું પાલન એજ આપણું લક્ષ્યબિંદુ બનાવીને સૂત્રધારને, જગત્તાને રીઝવવા માટે આપણે તેની દગેક આજ્ઞાનો અમલ કરવો જોઈએ. તેમની આજ્ઞા એજ આપણું કર્તવ્ય, એજ વિશ્વાર નિશાદિન આપણા હૃદયમાં રમી રહેવો જોઈએ.

આપણે આપણું કર્તવ્ય બજાવતાં શીખીએ તો આ સંસારની રંગભૂમિને દીપાવીએ.

લેખક—શ્રીયુત જયકૃષ્ણ ના વર્મા,

બી એ એલ. એલ. બી, એમ. એમ બી

બેરિસ્ટર-અટ-લૉ

લંડનની રંગભૂમિ સંબંધી ચર્ચા પરીક્ષક દૃષ્ટિએ કરવાનો હાથે હું નથી કરતો બ્રિટિશ મહારાજ્યના એ પાટનગરમાં અભ્યાસાર્થે મે લગભગ અઢી વર્ષ ગાળ્યા તે સમય દરમિયાન આગલ રંગભૂમિની વિવિધતા જાણવાના કેન્દ્રાકે પ્રમગ્ધે મને પ્રાપ્ત થયા હતા. આ પ્રસંગેના ઉપયોગ પ્રેક્ષક જનની કુતૂહલ દૃષ્ટિએ માત્ર સમય ગાળવાના કે આનંદ મેળવવાનાજ નાધન તરીકે નહિ, પરંતુ અનુભવધર્મીની જીસાસુદૃષ્ટિએ કંઈક નવીન જાણવાના અભિલાષથી થયો હતો, અને એજ દૃષ્ટિબિંદુથી આ વિષયની ચર્ચા અહિં કરવા ધારી છે અઢી વર્ષમા મે જોવેલા નાટકોની મધ્યા જોડે ન્હાની હતી, છતાં બહુ વિચારપૂર્વક તેમની પસંદગી કરવામા આવેલી હોવાથી આગલ રંગભૂમિની કેટલીક વિવિધતાઓ મે અનુભવી છે આ અનુભવ “રંગભૂમિ” ના રસિક વાચકો સમક્ષ સુકવાનો મારો અભિલાષ રમણ તત્રી-મહાશયની સચનાતુ પરિણામ છે મને આશા છે કે એ મૂલ્યનાને યોગ્ય ન્યાય આપી હું તત્રાંશ્રીના મણમાથી સુકત થઈ શકીશ

આગલ રંગભૂમિનું મુખ્ય લક્ષણ અભિનય કળાનો ઉચ્ચ વિકાસ છે સુબાઇની રંગભૂમિ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીએ તો અભિનય કળાને ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેલા નટો ગણ્યા

“સેલી નામના હિન્દી નાટકમાં હાસ્યમયના ઉત્તરો
મિ લેકલી હેનસન “ગ્રેન્ડ ડ્યુક ઓફ એમ્પોલિનિયા” ના પાસમાં,

[“વડાની રંગશૃંગિ”]

“સેલી” નામના હિન્દી નાટકમાં સ્વયં ઉમેશ મિ
લેકલી હેનસનના હાસ્યમયપ્રધાન અભિનય

[“વડાની રંગશૃંગિ”]

“ મેલી ” નામના ઇંગ્લિશ નાટકમાં પ્રિમ ડેગાથી રિક્કમન
 “ મેલીના ” પાત્રમાં, અને લેઇલી ટેન્સન ‘ વેઇટર ’ના પાત્રમાં.

[“ લડનની રંગભૂમિ ”]

માંડવાજ મળી આવશે, જ્યાંદે સંકુચમાં જોવા નટ-નટીઓની મળતી કરનાં પાટ પળ ન આવે. આપણા યજ્ઞભૂમિ નટો અન્ય કેઈ મોડે ધપાવે અભાવેજ રંગભૂમિના આશય લેઈ અને તે વડે જેમ તેમ જીવન નિભાવી, પુરું કરું, એટલેજ ઉદ્દેશ મળવા દોષ દેખાડે છે. તેમાં અભિનય કળાના ઉપામકો નથી, માત્ર આશિ-નો છે, અને વર્ણના અનુભવ અને જરૂરેમત પાટી પણ એજ મરમભરી દગા બોજાય છે. આંતર નટ-નટીઓની ગિમિત્તિ જંગી ઉગી માનભરી દોષ છે. તેઓ કળાના પૂજક દોષ રંગભૂમિ પ્રતિ આકર્ષાય છે. અને તેને જીવન નિર્વાહના માધન તરીકે સ્વીકારે છે. અન્ય અવગણ્યો જેટલેજ આ અવગણ્ય પણ નાણાં પ્રાપ્તિની દષ્ટિએ તાલપ્રદ છે. વધારામાં આ રંગમાં તેઓ કેટલેક અંશે રોલાઈથી ધીનિ વિષયાનિ મંપાદન કરી શકે છે. આંગણ પ્રત અભાવના મદનવાકાંક્ષી છે અને આ પંથા કળાના ઉપામક નટ-નટીઓની મદનવાકાંક્ષા નાણાં અને ધીનિ મંપાદન કરવાની સાક્ષ્યતા બહુ મારીગેને પાળી શકે છે પરંતુ આ સાક્ષ્યતા કળા પૂજક નટ-નટીઓના જીવનમાં મુખ્યત્વે બહુ ગાળુ ભાગ ભજવે છે. તેનો ઉપયોગ આમાન્ય રીતે કળાના વિકાસમાર્ગ ઉત્તેજક માધનો તરીકેજ થાય છે. તેને ખાતર કળાનો ભોગ ભાગેજ અપાતો હશે. અલગ અભિનયકળા પ્રતિ નટ-નટીઓની મોટી ભાગ ભાગેજ અપાતો હશે. અલગ અભિનયકળા પ્રતિ નટ-નટીઓની મોટી મંપાયા આ કારણથી આકર્ષાતી હશે, પરંતુ એવાંયે અનેક કુટુંબો આંગણભૂમિમાં મળી આવશે, જેઓ પેટી દર પેટી આ પંથા સાચુ ગાળી કળાને વિકાસથી રક્ષા છે. આવા કુટુંબોની વ્યક્તિઓને અભિનય કળા સ્વાભાવિક થઈ પડે છે અને કુટુંબ મંપાયામાં તેઓ જો કળાના ઉચ્ચતમ ગિમિત્તે રહેલાઈથી પહોંચી શકે છે. આપણે ત્યાં ત્રાગાળા જાનિએ એવીજ ગીતે પેટી દર પેટી રંગભૂમિ માટે નટો પુરાં પાડય છે, છતાં ઉત્તેજક માધનોના અભાવે કળાનો વિકાસ થયો નેહુએ તેટલો નથી થયો. અમુક અપવાદો જાદ કરીએ તો આપણા નટો રંગભૂમિ પર અભિનયને બાંહે ભવાઈજ કરી જતાવતા હોય એમ ધણીવાર લાગે છે અભિનય કળાની આ શોચનીય દગા માટે હિંદીઓને સ્વાભાવિક થઈ પડેલી, ગમે તે સ્થિતિમાં સતોય માની જેમી રહેવાની ભાવના પણ કેટલેક અંશે જવાબદાર હશે, એમ મને લાગે છે.

આંગણ નટ-નટીઓની ઉચ્ચ અભિનય કળાના નમુનારૂપ મારા સ્મૃતિપટપર હ મેશ માટે આલેખાઈ રહેલા પ્રસંગોમાથી એક બે પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ અત્ર કરું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય આ પ્રસંગોમા સૌથી વધારે અસરકારક મિત્ર સિગિલ થોર્નહાઇકનું કૃષ્ણારસપ્રધાન અભિનય હેતુ. લંડનનું લિટલ થીએટર (Little Theatre) કૃષ્ણારસપ્રધાન નાટકો રંગભૂમિ પર ભજવી જતાવના

માટે વિખ્યાત છે એમાના એક “અદૃશ્ય” (Unseen) નામક બે અઢી નાનકમાં મિસ થોર્ન ડાઇક નાયિકાનો ભાગ ભજવતી હતી અલિનય કળા એને માત્ર પિતા તરફથી વારમામા મળી છે, એના ભાઈ જ્ઞેનો પણ એજ ચવમાયમા પડેલા છે “અદૃશ્ય” નાટકનું વસ્તુ બહુજ માન્ય છે, એમા વીગરમના પ્રસંગો કે પ્રેમ ચેષ્ટાઓ માટે સ્થાન નથી, છતાં મિમ સિબિયના અલિનયે એ નાટકને અત્યંત અકર્ષક બનાવી, લેખકના ભાવોને આબેહુણ દૃશ્યમાન કર્યા હતા આ નાટકની નાયિકા મીસ થોર્ન ડાઇક એક જાગીરદાર પિતાની પુત્રી હતી નાટકને આરભ તેમજ અંત એ જાગીરદારના દિવાનખાનામા જ થાય છે પડદો ખુલતા એક યુવામા પિતા પુત્રી સંગીતમા મશગુલ બનેલા દેખાય છે નાયક મારીસ નાયિકાને પતિ દિવાનખાનાની મધ્યમા એક મેજ પામે બેસી કોઈ પુસ્તક વાંચી રહ્યા છે, અને નાયિકાની માતા ખીજા યુવામા હાથમા ત્રીવલુકામ લઈને બેઠી હોય છે સમય રાત્રીના લગભગ નવ દસ વાગ્યાનો છે, અને ઈર્વાડના શિયળાની એ રાત્રી પવનતા સુસવાળા અને વાવાઝોડાના પ્રચંદ તોફાનથી અતિ ભયંકર લાગે છે આ સમયે જાગીરનો મુખ્ય રખેવાળ આવી મારીસ નાયક ને ખબર આપે છે, કે કેટલાક બદમાશો જાગીરની હદમા આવી દોર દાખરને રબડી રહ્યા છે તેમને ચોગ્ગ શિક્ષા આપવા માટે મારીસ રખેવાળની માથે જવા તૈયાર થાય છે પણ નાયિકા તેને આવી ભયંકર રાત્રીએ મ્હાર જવા દેવા નાખુશી બતાવે છે તેને માડમાડ સમજાવી “હમણા પાછો આવીશ” એકુ વચન આપી મારીસ જાય છે બદમાશો સાથે લડતા તે ધાયવ થઈ મરણ પામે છે, અને મરતા મરતા પત્નીને સભારે છે આ દૃશ્ય રંગભૂમિ પર ભજવાતું નથી, પરંતુ પતિ માટે અગાધ પ્રેમ ધરાવતી નાયિકાને, તે દિવાનખાનામા પતિ પાછા ફરવાની વાટ જોતી બેઠી છે, ત્યાં બયનું મૃત્યુ થાય છે, અને મારીસે મૃત્યુ મમયે પાડેલી જુમ જાણે તેણે સાબળી હોય તેમ ચોપી દેઠે છે પતિ પોતાને છેડી આ ચો જાવ છે એની તેને જમણા થાય છે, અને તેને પાછો બોલાવવા તે સમયે “મા રી-સ, જયો મા, મારી સાથે રહો (I shall see don't go away with me)” કહી તેણે નાખેલી કડ્ડલ જનક, હૃદયવિદારક બીસો ગમે તેવા કઠિન હૃદયના માણસના ચક્ષુઓમા પણ અશ્રુઓ બહેવડાવે એવી હતી થોડીવાટે સ્વપ્નમાથી બહાર થઈ હોય તેમ તે શા થાય છે, પણ એથી નીની લાગણી તેના અલિનયમા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે ત્યારબાદ ત્યારે મારીસનું શબ ઘરમા લાવવામા આવે છે, ત્યાં એથી પણ વધારે હૃદયદ્રાવક પ્રમગ ઉપસ્થિત થાય છે પતિના મૃત શરીર પર પોતાનું શરીર નાખી દઈ તેના નામની બીસો પાડતી, પોતાની નાથેજ નહેવાની, ત્યાંની નહિ જવાની પુનઃ કાકતુદીઓ

કરતી નાયિકા એ બાન થઈને પડે છે, અને તે સાથેજ પ્રથમાંકનો અંત આવે છે. આ બંને પ્રસંગોનું તેનું અભિનય આઠ માસ થઈ ગયા છતાં હજી મારા સ્મૃતિપટપરથી બુંસાયું નથી; તેની હૃદયવિહારક ચીસો હજી મારા કર્ણમાં ગુંજે છે. મારા એક મિત્રના મનપર તો એ ચીસાથી એવી સખ્ત અસર થયેલી કે ચાર દિવસ સુધી તે નિરાંતે ઉઘી શક્યો ન હતો, અને સ્વપ્નમાં પણ એ ચીસો સાંભળી ચાર-ચાર ગ્રજદીને બગી ઉઠતો હતો. આપણે નાટક નથી જોઈ રહ્યા પણ વસ્તુ સ્થિતિજ અનુભવી રહ્યા છીએ, એવી લાગણી પ્રેક્ષક વર્ગના હૃદયમાં પ્રકટાવતું મિત્ર યૌનડાઈકના જેવું કણ્ઠગરસ-પ્રધાન અભિનય મુંઝાઈની રંગભૂમિ પર તો એ હજી સુધી જોયું નથી.

દ્વિતીયાંકમાં પ્રસ્તુત નાટકના લેખકનો ઉદ્દેશ આ વિષયાત નટીના ઉચ્ચ અભિનયથી સ્પર્ધા સફળ થતો દેખાય છે. સ્નેહની મજબુત અંધિથી અધિત થયેલાં પતિ-પત્ની મૃત્યુ પછી પણ જોડાયલાંજ રહે છે. પ્રથમાંક અને દ્વિતીયાંક વચ્ચે એક વર્ષનું અંતર છે. દરમિયાન નાયિકા મૃત પતિ પોતાની સમીપજ છે એમ માને છે, અને જીવનના અર્થ વ્યવહારોમાં તેની સલાહ લઈ વર્તે છે. સ્નેહાળ માત-પિતા તે ફરી લગ્ન કરી સુખી થાય એમ ઇચ્છે છે, પણ પુત્રીની પતિસમીપ હોવાની હઠ માન્યતા ફેરવી નથી શકતા. આખરે એક વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીની મદદ લેવામાં આવે છે, જે ઍસમેરીઝમનો પ્રયોગ કરી નાયિકાને પુનઃ લગ્ન કરવા સમજાવે છે. આ પ્રયોગની અસર ધાર્યા કરતાં ઉલટીજ થાય છે. અત્યારસુધી પોતાની પાસેજ રહેલો પતિ, પુનઃ લગ્નની ઇચ્છા કરતા, અલગ થતો, દૂર નહામતો હોય એમ નાયિકાને લાગે છે. તેને પાછો જોલાવતાં જોલાવતાં તે હૃદયલેદક ચીસ પાડતાનું સામર્થ્ય પણ ગુમાવી બેસે છે, અને તદ્દન ગાંડી બની બાંધે છે. આવા પ્રેમી જનો મારે વિજ્ઞાનનો વિકાસ સહાયક થવાને બદલે વિનાશક થઈ પડે છે, એમ આ નાટકનો અંતભાગ સિદ્ધ કરે છે.

મારા સ્મૃતિપટ પર આલેખાઈ રહેલો અભિનય કળાના ઉત્કૃષ્ટ નમુનારૂપ બીજો પ્રસંગ મી. લેઈલી હેનસનના હાસ્યરસ પ્રધાન અભિનયનો છે. “સૅલી” (Sally) નામક નૃત્ય-સંગીતના સુખ્ય લક્ષણોવાળા એક હાસ્ય-રસ-પ્રધાન નાટક (Musical Comedy) માં આ વિષયાત નટ પોતાની ઉચ્ચ કળાના જોરે પ્રેક્ષકજનોનો અત્યંત માનીતો થઈ પડ્યો હતો. પૃથ્વીના પટ પર જે અસ્તિત્વમાં નથી એવા મનઃકલ્પિત રશીઅન પ્રદેશ—જેકો ગોવીનીઆ નો તે ભૂતપૂર્વ સંજ્ઞકર્તા હતો. પરંતુ યૂરોપીય યાદવીના સમયમાં પદબ્રહ્મ થઈ,

ગરીબાઇને લીધે એક હોટેલનો વેઇટર બન્યો હતો. જ્યારે જ્યારે આ નટ રંગભૂમિ પર આવતો, ત્યારે ત્યારે પ્રેક્ષકજનો એને તાળી-ઓની પ્રચંડ ગર્જનાથી વધાવી લેતા, એટલી એની જાતિ હતી એના પ્રત્યેક શબ્દે આખા થીએટરમાં હાસ્યની માત્ર ધીમી ધીમી ઉર્મિ-એજ નહિ, પણ પ્રચંડ મોજા ઉછળી રહેતાં અને હાસ્યનો એ પ્રવાહ નાટક પુરૂ થતાં સુધી સતત વહેતો રહ્યો હતો. નાટ્યલેખકના શબ્દો એના અભિનયને મર્યાદિત કરી શકતા નહિ, અને અર્વચા સ્વછંદપણે એ પોતાની કળા વિકસાવી શકતો હતો, છતાં એ છુટનો દુરૂપયોગ થાય છે એમ ભાગ્યેજ કોઇ કહી શકે સુબંધની રંગભૂમિ પર ઉચ્ચ હાસ્યરસિક અભિનયની પ્રતીતિ આપી શકે. એવા નટો અપવાદરૂપજ છે, અને તેમણે લેઇલી હેનસનની જેમ હાસ્યનો પ્રવાહ સતત ચાલુ રાખી શકે એવો નટ તો એકાદજ મળી આવશે.

(અપૂર્ણ)

બંગાળી રંગભૂમિ,

લેખક:—ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી.

મ શુભરાતી અને મરાઠી રંગભૂમિ વચ્ચે તફાવત નજરે પડે છે, તેમ શુભ-
રાતી અને બંગાળી રંગભૂમિ વચ્ચે પણ ફરક છે. આ ટૂંકા લેખમાં બંગાળી
રંગભૂમિનું વિસ્તૃત વર્ણન આપવું અગત્ય હોવાથી શુભરાતી રંગભૂમિથી
બંગાળી રંગભૂમિ ક્યાં ક્યાં ફરકે અશે જાણી પડે છે તે જ હેતુવાસે યત્ન કરીશ.

બંગાળી નાટકો જોનાં પ્રથમ તો એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે જ્યારે હાલની રંગભૂમિનો
ઉદ્દેશ મુખ્ય અંશે મનરંજન કરવાનો અને ગૌણ અંશે જ્ઞાન અને સંસ્કાર આપવાનો હોય છે
ત્યારે બંગાળી રંગભૂમિનો ઉદ્દેશ મુખ્ય અંશે ઉચ્ચ સંસ્કારનું પ્રદાન અને ગૌણ અંશે
મનરંજન હોય છે. આજ કારણથી આજ સુધી બજવાયેલાં લગભગ સર્વ બંગાળી
નાટકોના લેખકો સાહિત્યના શિષ્ટ લેખકોજ છે. આપણે ત્યાં તેમ હોવું નથી. આપણે
ત્યાં તો સાહિત્યની જોને મંદ પશુ ન હોય અને સંસ્કારની જોનામાં ઊંચા માત્ર ન
હોય, પણ જે હજારો લોકશ્રિયને પોલી શકે એવું લખી શકતો હોય તેવો લેખક નાટક લખે છે.
તે બજવાય છે અને નાટક કંપનીઓના માનિકોને તેથી સારી કમાણી પણ થાય છે. આ
સર્વ લોકશ્રિય અવગે માગે ચઢી ગયાનું પરિણામ છે.

બંગાળી સાહિત્યની ઉન્નતિમાં બંગાળી રંગભૂમિએ મોટો ફાગો આપ્યો છે, તે આ
રીતે. આજથી પોણેસો વર્ષ પર જ્યારે બંગાળી સાહિત્યની દશા સમભ્રમ હાલના શુભરાતી
સાહિત્ય જેવોજ હતી તે સમયથીજ નાની નાની બંગાળી નટક સમિતિઓ નાટક બજવવાનો
થોડોક સામાન સાથે રાખી, બંગાળીને ગામડે ગામડે ફરતી અને સારા ઐતિહાસિક કે સામાજિક
નાટકો બજવી ખતાવી લોકોના હૃદયમાં સાહિત્ય, સાંસ્કૃત સંગીત અને સંસ્કારની ધારાઓ
રેડવા યત્ન કરતી, આવી સમિતિઓ બંગાળીમાં “જના” ને ટુંકે નામે ઓળખાય છે. હજુ
પણ આ ઉપયોગી પ્રયાસ ચાલુજ છે.

આજથી પચાસ વર્ષ પર બંગાળી નાટકોનો મોટો ભાગ ઐતિહાસિક નાટકોનોજ હતો.
આ નાટકો મુખ્યત્વે રજપુત અને મૌર્ય જમાનાનાંજ, ધાર્મિક નાટકો પણ તે સમયે બજ-

કેતાં ખરાં પણ તે પવને દિવસેજ. જેમકે જન્માષ્ટમીને દિવસે "કૃષ્ણજન્મ"; દે.જીને દિવસે "દોહલડીસા"; પૂજના તહેવારોમાં "કુર્બાચરિત્ર" વિગેરે વિગેરે.

તે પછી ધારિ ધારિ સામાજિક નાટકો લખવાતાં ગયાં. હિન્દમાં સર્વ પ્રાન્તો કરતાં બંગાળમાં વિષવાઓની દાસન વિશેષ કડ્છાજનક છે. ત્યાં તો તે બિચારી કુટુંબમાં શાપ સમાન ભેખાય છે. બરણ પોપણનો માર્ગ ન જડવાથી પાણી પેદને માટે વેરવાનો નીચ ધધો લઈ અનેક વિષવાઓ જાહેર રસ્તાપર પાણી પતકા ફરકાવતી થઈ છે. આ વિષય લખ કેટલાંક સામાજિક નાટકો લખાયાં અને કલકત્તાના "માઈનિર્વા" થં એટરમાં ભજવાયેલું આ વિષય પરનું એક નાટક નામે "સદિરશાન્તિ" પણ લોકપ્રિય થયું હતું. હવે તો તે બાબતે ભવવાય છે.

હમણાં હમણાંમાં તો આધુનિક ચળવળને લગતાં કેટલાંક નાટકો પણ ભજવાય છે. પણ આનિવાસિક નાટકોપર બંગાળનો પ્રેમ અદિતીય છે. એવાં નાટકો હજી પૂર્વવત ભજવાય છે અને વખણાય છે.

આપણા અને તેમના નટોમાં પણ તફાવત છે. આપણા નટો મુખ્યત્વે. કેળવણીદીન હોઈ નાટક સિવાયની બહારની કુનીયતનું નહિ જેવું સ્થાન ધરાવે છે, ન્યારે બંગાળી નટો ઉચ્ચ કેળવણી પામેલ હોઈ કુનીયામાં સાતી પ્રગતિનું યોગ્ય જ્ઞાન ધરાવે છે. તેઓમાંના કેટલાંક યુનીવર્સિટીની ડીગ્રીઓ ધરાવે છે. કલકત્તાની બે બંગાળી નાટકચાળાના માલિકો પણ એન્ડ્ર્યુએટ છે - બંગાળી નટો દિવસે-પોતાનો ધધો રાજગાર કે નોકરી કરે છે અને રાત્રે પોતામાં ઉતરે છે. ખાસ નાટકોના ધધો તેઓમાંના યોગ્યઓએજ ધારણ કરેલો હોય છે. નાટક અવાકીયામાં ત્રણ દિનસ ભજવાય છે. મુઘ, શનિ ને રવિ. રવિવારે મુખ્યત્વે "ઓપેરા" હોય છે, જ્યારે મુઘ ને શનિવારે બંગીર નાટકો ભજવાય છે. બાકીના દિવસોએ રાત્રે "રીહર્સલ" આવે છે. દિવસે રીહર્સલ હોતુજ નથી.

આપણે ત્યાં જેમ સ્ત્રીના પાદો પુરવો ભજવે છે, તેમ બંગાળમાં હોતું નથી. ત્યાં તો સ્ત્રીનો પ્રાન્ત-સ્ત્રીજ ભજવે છે દીવગીરી માત્ર એટલીજ છે કે આ સ્ત્રીઓ એટલાજે વેશ્યા હોય છે, એ વેશ્યાઓ પણ મંત્રી અને ઉચ્ચ પાકો સંપૂર્ણ વિવેક સાથે ભજવે છે.

બંગાળી નટો શબ્દોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર તરફ ખાસ લક્ષ આપે છે, અશુદ્ધ ઉચ્ચારણને તેઓ પોતાને માટે જખરો હોય ગણે છે.

બંગાળી નાટકોના લેખકોની દશ આપણા નાટ્ય લેખકો કરતાં ઘણી સારી છે. ત્યાંના નાટ્ય લેખકોને કંપનીના માલિકો માનવચિત્તથી નિહાળે છે, ન્યારે આપણે ત્યાં કંપનીના માલિકો બનતાં સુધી લેખકને "ટકાના ત્રણ શેર" માંગ ગણે છે. બંગાળી લેખકોએ ઘણેશાં નાટકોમાં મલિકો કાપકુપ ફેરફાર કે વધારો ભાગ્યેજ કરે છે, ન્યારે આપણે ત્યાં કાઠ સિદ્ધ લેખક નખલા નાટકોના અર્ધો ભાગ માલિકો બદલા આવે છે, કારણ માત્ર લોકપ્રિયિતુજ છે. કંપનીના મલિકોનોજ તેમાં સંપૂર્ણ હોય છે, જેમ કહેવાનો અને આશય નથી, પણ હવે તો સિદ્ધ

લેખકો અને માસિકોએ યોડી યોડી છૂટ મૂકી અર્થ રસતે મળી જઈ લોકરૂમિને સુધારવા યત્ન કરેલો નોંધએ, નહિ તો આપણી રંગભૂમિ કેટલી નીચી ઉતરી જશે એ તો પ્રભુ જાણે.

બંગાળી નાટકોની “ સીનસીનેરી ” સાદી હોય છે. આપણી રંગભૂમિ પેડે આંખને આંછ નાંખે તેવી હોતી નથી. આપણે ત્યાં તો બગીચાનો દેખાવ હોય અને નાટકમાં સમય દિવસનો જણાવેલો હોય છતાં દૃશ્યમાં પાણીસોએક ત્રિજગીક જતીઓ આવવાની. બંગાળી રંગભૂમિમાં બનતાં સુધી યથાર્થતા જળવાય છે. છતાં દૃશ્યોની કૃત્રિમતામાંથી તો એ રંગભૂમિ સર્વોંશે બચી શકી નથી એમ કહેવું જ નોંધએ.

બંગાળી ગાયનોમાં અંગ્રેજી સ્વરોનું મિશ્રણ હોય છે. આપણે ત્યાં જેમ “ હારમોનીયમ ” વાગે છે તેમ તેમને ત્યાં “ ઓરગેન ” વગાડવામાં આવે છે. આવું સંગીત અતિ મધુર ભાગે છે. મરાઠી રંગભૂમિ કરતાં સંગીતમાં બંગાળી રંગભૂમિ ઘણી ઉતરતી જણાય છે.

નાયમાં બંગાળી રંગભૂમિ દિન્દના અન્ય સર્વ પ્રાનોની રંગભૂમિ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. એ વિષયપર તેઓ લક્ષ પાત્ર ઝાઝું આપે છે.

બંગાળી કંપનીઓ પોપાક પાછળ ઝાઝો ખર્ચ કરતી નથી. વળી પોપાક પહેરનામાં સ્લાઇડની ખામી તેઓમાં જણાઈ આવે છે.

આપણે ત્યાં અભિનયપર જેટલું લક્ષ અપાય છે તેટલું તેમને ત્યાં અપાતું નથી. તેઓના નટોનો મોટો ભાગ પોતાને આપેલો પાક શુદ્ધ ઉચ્ચારે અને સુઘટિત રીતે બોલાઈ જાય એટલે પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું થયેલું ગણે છે. અભિનય તેઓમાંના ધણાજ યોડા કરે છે. માત્ર નાયમાજ તેઓ અભિનય બતાવે છે. વળી સ્ટેજપર દાખલ થવામાં જવામાં કે ઉભા રહેવામાં આપણી રંગભૂમિની પેડે તેમને Method જેવું કશું હોતું નથી. કાંઈક વાર રંગભૂમિ એ ત્રણ મીનીટ ખાલી પડી રહે તેથી તેણે તેમને કંઈ નહિ! આપણા નટો કરતા તેમના નટોને “ પ્રોમ્પટીંગ ” ની વિશેષ જરૂર પડે છે. વળી આપણા નાટકોની પેડે કેટલાક દૃશ્યોને છેડે “ ટેબ્લો ” જેવું તેમનામાં કશું ન મળે.

આશા છે ઉપલી સર્વ કુંડી વિમોચી બંગાલી અને ગુજરાતી રંગભૂમિ વચ્ચેના તફાવતનો કંઈક બાસ વાચનારને થયો હશે.

સાંપ્રત નાટ્યકલા.

[પેશ — રંગ કવિભૂષણ દુર્લભ રવામ મુવ]

હ, અર્થ અને કર્મનો હીન, મિથ્યા કે અતિરોમ થય અને તેમા સમ્બોધોગ
જો વિચારના ન હોય તો જે વસ્તુનુ આપણે નિદેશન કરાવતુ હોય તે વસ્તુનુ
સ્વરૂપ મથાર્થ રહે નહિ અધુના આ દેશની રંગભૂમિ ઉપર નાટ્યકલાની જે
પ્રથમ જાણીતી છે તેનુ સ્વરૂપ નરામર જાણાય છે કે કેમ? આ એક સમગ્ર
પ્રશ્ન છે આ પ્રશ્નનુ ઉત્તર આપવાનુ માર્ગ જુ અશે પ્રેક્ષક વર્ગ બનવી
શકેના નથી જે આ વસ્તુમા આકર્ષણ કે રક્ષ આનંદજ બળવાય અને તેને અંગે જે બીજી
અવસ્થાનુ છે તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય તો એવી વસ્તુને નાટ્યકલાનુ નામ આપવા કરતા બવાઈનુ
નામ આપતુ વિરેય સાથે જ સુદર સમરોચિત અને મર્યાદિત નાટકો જનસમાજને સુધાર
વામા જે હીસો આપે છે તેવો હીસો એક સાર મા સારો લેખક વક્તા કે કવિ પણ આપી
શકેતો નથી, પરંતુ કહેવાને અતિ શોચ થાય છે કે હજુ આ દેશની નાટ્યકલા એવી ગમે
મહોચી નથી. અત્ર જે નાટકો આપણી રંગભૂમિ ઉપર જગનાય છે તેમા ત્યાજાત્મિક કરના
કૃત્રિમનો ભાગ વધારે છે અને તેથી પ્રેક્ષક વર્ગમાના સુજો ઊભા દત્તાય થાય છે

બુવાર કેટલુક અપ્રસ્તુતજ હોય છે અને તેમાય ક્યાક તો અસહ્યવિત હોયો એવી
રીતે યોગ્યવામા આવેના હોય છે કે, સસારમા એવા બનાવો ભાગેજ હેઈ શકે શુભાર તથા
હારનાની પ્રણાલીને આપણે શુભાર કે હારનાના કપમા પગણેજ સ્વીકારવી પડે જ ગમે તેવુ
અને ગમે ત્યાનુ માગી આપણુ સાહિત્ય આપણા અતરની રવાજાત્મિક ભાવનાને શી રીતે
જાગ્રત રે!

હુમાંગે આપણે જનસમાજ જોઈએ તેવા પ્રમુખા કેળાવનો નથી નટકને માત્ર
તમાસા તગકે જોનારનો ભાગ થયે દરને કેળવણી વગરનોજ હય છે આ લોકોને હદબ
હારના નખરા પેગ પ્રેક્ષકને જુગુપ્સા ઉપજે એવી વણી તથા અમાઈ માળાજ મણુ
કરીને ગમે છે

આથી નાટ્યનુ સ્વરૂપ નરામર જાણીતુ નથી જે નાટ્યકલા માત્ર દ્રશ્ય સપાદન
કરતા સધન સમજનામા આવતુ હોય અને તેને અર્થજો જો નાટકકારની પ્રથમ હોય તો એવી

નાટ્યકળાને આપણે નવગતના નમસ્કારજ કરવા જોઈએ. રંગભૂમિના નાટક જનસ- માનને ઉત્તર કરે છે, તેના હૃદયના ઉંડા ભાગમાં કાષ્ઠ અવલુંનીય પ્રકારનો રસ રેડે છે, પાત્રરને પુરુષાર્થી બનાવે છે, અના- ચાગને સદાચારથી રંગી દે છે તથા પુરુષની પશુ પતિવ્રતના મદિમાથી ગુણ કરે છે. જેમ આપણી રસવાહિની નાડીઓ આપણી ઉત્તમ પાત્રન શક્તિને લીધે સદૈવ સાવધાન રહે છે તેમ સ્વાભાવિક રચનાવાળું નાટક પ્રેક્ષક વર્ગને સત્કર્તમાં સદા ઉત્તેજિત રાખે છે,

વંદ્ય કવિભૂપણ દુલબ રંગમ કુલ

જનમજાનની મહત્વકાક્ષાને પોષનારી નાટ્યકૃતિ આપણને અત્યારે અવશ્યની છે. આપણા કર્મમાર્ગનો વિકાસ થાય અને તે વિકાસને આધારે આપણે સમયાનુકૂળ વર્તન કે જે વર્તનમાં આપણી પ્રગતિના અર્થો હોય તેવું વર્તન જેમ આપણે ધારણ કરી શકીએ તેવી રીતની નાટ્યકલાનુજ હલ આપણને કામ છે. જે વસ્તુ આપણને કાર્યને કાર્યસાધક થઈ પડતી ન હોય અને જે વસ્તુમાં કેવળ કૃત્રિમતાનો ભાગ વિશેષ હોય તે વસ્તુ આપણને માટે અશાસ્ત્રીય હોવી જોઈએ.

ન્યાયની આતર મ્હારે કહેવું પડશે કે, મ્હારો આ આક્ષેપ સર્વ નાટકો કે નાટ્યકારો ઉપરનો નથી. અમુક નાટક કે નાટ્યકારોને માટે મ્હારો કાષ્ઠ ઉચ્ચ મત પણ છે; પરંતુ તે સર્વાંશે તો નહિ. નાટકના નિયમોને અનુકૂળ ન થઈ પણ અને પ્રેક્ષકવર્ગને અનુકૂળ થવું એને હું નાટક કહેતો નથી. અનેક નાટકમાં નાટકના સામાન્ય નિયમો પણ જળવાતા નથી. ક્યાંક ક્યાંક તો વિવિધતાજ વિરોધનાનું ઓપ લે છે. આ કારણને લીધે રસનો આવિર્ભાવ તિરો- ભાવમાં મદવાળું જાય છે. રાગ, ત્યાગના લક્ષણો આરંભથી તે અંતરુધી જો ન સચરાય તો પછી સંસ્કૃતિને તો આધાર આપ.

જોનારના મનમાં આકસ્મિક પરિવર્તન થાય તે પરિવર્તન પણ ક્ષણિક હોય છે. રંગ- ભૂમિ ઉપર જે પાન આવે છે તેણે પોતાનો પાક કૃત્રિમ ન થઈ જાય તેને માટે પ્રયત્નથી તે છેલ્લે સુધી સારવ રહેવું જોઈએ; પરંતુ નાટકકારની આવી સ્વાભાવિક સેવી ન હોય તો પ્રેક્ષક વર્ગને જે આનંદ આવે તે શુદ્ધજ હોય. વિચારે તથા ઉદ્ગારો બોલ્યુનક છે. તે પોતાના

જેવી શુભધર્મવાળી વસ્તુઓને આકર્ષે છે. જો એક નાટકકાર પોતાની કૃતિવડે પ્રેક્ષકવર્ગના હૃદયમાં નવચેતન ન ઉપજાવી શકે તો તેને નાટકની ઉપમા આપવી મિથ્યા છે. નાટક જોનાર કદિ પણ પોને જેવો દેખે તેવોજ રહેવા માગતો નથી. તે કાંઈક નવું પ્રદક્ષ કરવાજ આવે છે, આમ છતાં નાટકકાર પરિણામે તેને સારાને જાહેર મીઠુંજ આવે તો એમાં નાટકકારની કિંમત નજર આપાય.

આમિ પ્રેક્ષક વર્ગ અને ન્યનાધિક અંશમાં પણ દુઃખસંજ્ઞાનાં દૃષ્યો જોવા છતાં પણ ઉત્તમ મહાવચ્છનો વાગમો સહ ગળ્યે એજ નાટકનો રેતુ છે. આંસુ રેતુ જે નાટકદાગ માધવામાં આવેતો હોય તેનેજ નું નાટક કહી શકું. જહુવાર હેતુસંગનાંજ નાટકો સખાય છે અને ભજવાય છે. પ્રેક્ષકવર્ગને શું ગમે છે તે પ્રવિજ નાટકકારનું સક્ષ રોય છે આવું નાટકકારનું સક્ષ, જનતાને કોષપણ પ્રકાં દિનકર્તા થઈ પડતું નથી, પણ તેથી ઉવરી ગિને કહું તો અરિનકારક થઈ પડે છે. નાટ્યકૃતિને આપણે જો યાત્રિક શક્તિ મન્ય જગીએ નો આપણી એમાં જૂન નથી થતી નાટક એક યંત્રજ છે, પરંતુ આમાં યંત્રકેપ નાટકો આપણે આપણી નજરે જાહુજ ન્યૂન જોઈએ છીએ. યંત્રમા જ્યાં ખામી આવે છે ત્યાં તે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કર્યાં માટે જનાવંતું રોય છે તે વસ્તુ આપણને જેમ મળતી નથી તેમ નાટકની ખામીઓ પણ આપણને સામ કરી શકતી નથી. જે દ્વારા જીવનનો ખરો ઉપયોગ લેવાને આપણે શક્તિમાન થઈ શકીએ તેવી વસ્તુ આપણને જરૂરી છે. આરી વસ્તુ-મિથિત જે નાટકમાં ન હોય તે નાટક પ્રેક્ષકવર્ગનું કેવી ગિને કંપાણ કરી શકે !

નાટકમા રમને પોગે એવું માહિત્ય હોવું જોઈએ; પરંતુ જે મમયે જે રમતો આવિલાંવ હોય તે રમતો નિગભાવ નહિ થવો જોઈએ આધુનિક નાટકમાં આરી રમગીનતા વાગેવા જોવામા આવે છે દરેક કળા યુગને આધીન છે આરી કળાઓની ઉત્પત્તિ પગિવર્તનને લીવેજ થાય છે, પરંતુ પગિવર્તન કોષપણ જરાજો અવતોકનસકિતને ખાંપ કરી શકતું નથી પ્રેક્ષકવર્ગને પમદ પડતા રમને પોપવા યુગીજ જો નાટ્યકળાની હયાતી હોય તો તેરી હયાતી જનમમાજને ફિતિ કરનારીજ નીવડે જનમમુદાયને અનુકરણ નમે છે એ વાન ખરી પરંતુ અનુકરણ એવું ન હોવું જોઈએ કે જેથી અનુકરણ કરનાર કાળી બાણુ તરક લગી પડે.

નાટક એ મમારમાની અમુક અમુક કૃતિનું ચિન છે આ ચિનમા અનેક રગ પૂરવામા આવે છે અને એ રગથી જે રગાય છે તે પોતાના ખામ અનુભવો લીરે દિવાન જાહાજ ગ્લુઝોડભાઈ જૂન ભવિના હુ ખર્ષકરું નાટક જોઈ એક ગૃહજો પોતાની પુત્રીનો પતિ નહનકુમાર જેવા ગપ્પો અને તે કાગ્લો તેમણે થયેવું મગપણ જ કહ્યું. એમ કહેવાય છે કે, એ દાયકાની પૂર્વે મોગ્ગી કપનીતુ લર્ઈહરિનું નાટક જોઈ એક ગૃહજો મમાગને લાગ જોઈ આમ કરનારને આ પ્રકારનો અનુભવ થયેનો અને તેથીજ નાટકનો અમુક લાગ કે જે તેની વર્તમાન મિથિનને અનુકરણ હોય તે તેને અમર કરનાર થઈ પડે અને તેવું પગિણામ આવું આવું તો નેમા નવાઈ નહિ

(અપૂર્ણ)

દુર્ગાદાસ

[ત્રિઅંકી નાટક]

લેખક-- કવિ મહારાણીશંકર શર્મા, તત્રી "આર્યશૂન" "

અંક ૧ લો, પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ-- જમરુદ (કાળૂલ) માં ભેધપુર નરેશ યશવંતસિંહનું વન્ય-ઉદ્યાન.

સામય--સાયકાલ

પાત્રગણ.

દુર્ગાદાસ--સ્વરાષ્ટ્ર મારવાડ ભકત શકિતનાથ.

યશવંતસિંહ--મારવાડ નરેશ કાળૂલનો મુખો.

અજિતસિંહ--ભવિષ્યનો મારવાડધિરાજ યશવંતમુકિતનો બાલ.

મુકુન્દદાસ--મારવાડી સેના નાયક.

અમરસિંહ--યશવંતસિંહનો મહોટોભાઈ, દેશદ્રોહી ખાનખાનન લખે-છ

હવુર.

અકબર--ઐમારગઝેબનો શાહબહો. શકિતનો ઉમેદવાર.

કાસમ--ઈમાનદાર મુસલમાન યશવંતનું વિશ્વવાસ સ્થાન.

શકિત--દુર્ગાદાસની સહધર્મિણી.

મુકિત--યશવંતસિંહની મહારાણી. મેવાડધીશ મહારાણા રાજસિંહની ભગિ-

ની. અજિતની જન્મદાત્રી.

ભકિત--દુર્ગાદાસની જનની. અજિતની માત્રી.

ઉપરાંત--સેવકો, સૈનિકો, મખીઓ, દાસીઓ વગેરે.

(દીદહી ચહનશાહ ઐમારગઝેબને એક તરફથી મુગલ સલ્તનત સામે હુ મેશ-
ના હુલ્લડખેરો અશ્ધાનોનો જોફ અને બીજી તરફથી તેથી ધણુ વધારે મારવાડ
નરેશ યશવંતસિંહનો જોફ. યુદ્ધદ્વારા યશવંતનો ઘાટ ઘડવો અશક્ય એટલે એક

ઘાથી જે પરી પાડવાના મિત્રે ઐરગઝેને યશવંતને કાબુલનો મુખો બનાવી જમરૂઢ મોકલેલો. યાતો અફઘાનો યશવંતથી દબાય કે યશવંત અફઘાનોથી હણાય કે કાંતો સ્વરાજ્ય મત્તાથી અતિદૂર રહેલા યશવંતનો ખોલ ત્રીલકપટ કળાથી દેવ કરાય. યશવંતનું કાબુલમાં હોવાનું આ કારણ અને તેથી આપણા નાટકનું અહીંથી માર્ગિક પ્રકરણ.)

રાજપૂત રમણીઓ.—

ગાયન.

છે પ્રાણથીય ખ્યારી માતૃભૂમિ અમારી,

છે સ્વર્ગથીય સારી માતૃભૂમિ અમારી.

મુકિત—શકિત.—હોયછે હજાર કોશી દૂરે વિદેશમાંહી,

ત્યાં જાંખીએ જિગરથી માતૃભૂમિ અમારી.

મરૂભૂમિ હો ભલેને તફ કલ્પની એ વાડી,

કોયલ ભલેને કાળી જગલી થકો રૂપાળી.

જન્મો જનમ એ માની કુખમાં થલે પથારી,

એ માનું પુદ્ધ લડતાં હો મૃત્યુશય્યા ખ્યારી.

[ગાયન ગાતી મહારાણી મુકિત સુવે છે અને સ્વાન દર્શન અનુભવે છે,]

અંતર્ગાન.

મંગળ મુકિત મારવાડની મુર્ચ્છિત થઈ કા સુતી,

ભુદમી હજે તુજ યથા સિંહને પુત્ર રત્ન હવે બૂદી

ખન્ધન તાફ થઈ જાયે, લે દેવી દુર્ગાને સાહાયે.

મુકિત — (જે બાકળી ઉઠીને) શકિત, શકિત, મારી તલવાર !

શકિત.—આ રહી હું તેની ધાર.

મુકિત —ક્યાં ગયા એ ખુનીઓ—મારા સ્વામીને હણનાર ? મારા પૃથુના પ્રાણ લેનાર ? અજિતને હરનાર ? ઓહ, હું એ અન્યાયી ઐરગઝેનનું લેર વસૂલ કરનાર

લકિત:—(પ્રવેશી) આ રહ્યો અજીત કુમાર. હું લકિત જીવતે તેને કોણ હરનાર ?
મારો દુગો અંગરક્ષક હોતે તમારા સોભાગ્ય-સૂર્યને કયો રાહુ મહનાર ?

મુકિત:—(ભાનમાં આવતી) એ શું ? ત્યારે મારા સૂના જીવનગગનનો ધંદુ,
મરતા પ્રણેત્ર અમૃતબિન્દુ, મરદેહ-મત્સનો મુધાસિન્ધુ આ અજીત શું
અહીં મોબદ છે ?

લકિત:—હા, આ રહ્યો ખૂદ તે.

મુકિત:—ત્યારે મેં હમણાં જોયું તે મધણું શું જૂઠું ?

રકિત:—એ તો અમરતું સ્વપ્ન.

મુકિત:—ઓ પ્રભુ, તે બીજામણી જગત્સાગર ખરેખર મૃગજળ નિવરો.
(અજિતને લઈ જાય છે)

લકિત:—તમે હવે અહીંથી મહેલમાં ચાલો. સ્વસ્તિવાચન શાન્તિપાઠથી મંગલો-
પચાર કરી સવ વિગ્નો દૂર કરાવીએ.

મુકિત:—(જવા માંડે છે કે) ઓ ! અમંગળ-અમંગળ ! મારી જમણી આંખ
પ્રકટે છે. મારાં કંઠે હાથમાંથી સરકી પડે છે. માંભળો, બહાલાંના
મૃત્યુશોકથી પીડાતી હોય તેમ આ દિશાઓ શિયાળીઆંઓને જોડે રૂઢન
કરી રહી છે, અકાળ મેઘબિન્દુઓથી આંસુ પાડી રહી છે. જુઓ, આ
મૂર્ચ્ચાશીની એકાએક કાળાં વાહળાંરૂપ દુસ્મનોથી ઘેરાઈ ગઈ. સંમારની
સોભાગ્યરેખા શૂન્યકારમાં ફેરવાઈ ગઈ ! લયકર વંટોળિયાએ કરી વેલી
પરથી ખરતાં ફૂલની માફક આ માફ આળક કોઈ અદૃશ્ય તોપ્રાની
ખેંચાણથી મારા હાથમાંથી મરી રહ્યું છે. તેને સાચવો-પેલા રાક્ષસી
હાથથી તેને ખચાવો !

લકિત:—(અજિતને લેતી) સિંહણસમી ઉદેપુરની રજપૂતાણી, જોધપુરની મહા-
રાણી અને વર્તમાન લવિધ્યના કંઈ વીર ધણીઓને ઉદાહરણરૂપ થઈ
પડનારી પહાડી ધણીઆણી શું આમ સ્વપ્ન ઝાંઝવાના પાણીપૂરમાં
તણાઈ બચે છે.

મુકિત:—(નિઃશ્વાસપૂર્વક) હાય, મારી મતિ અત્યારે સુઝાઈ નાંચે છે.

લકિત:—શા માટે ? લાવીથી ડરીને ? કદાચ ધર્મકર્મ સંયોગે જીવન મુવણને
કષ્ટાગ્નિમાં કસાવાનો સમય આવે તો શું સુવર્ણ ડરીને મેલું કાળું
પડી જવું ?

શકિત—કદી નહિ પણ શુદ્ધ પ્રકારમાં ઝગમી નીકળુ

ભકિત—વિપત્તિ વાઘણને મામે ઉભેની ભેઈ શુ ગડી મરવુ ?

શકિત—નહિ નહિ, પણ તેને હણવા શિકારણુ બની જવુ.

ભકિત—મે તો ગોદમાંથી મારા દીકરા દુર્ગાદામને એવી મીઠામણુ ધાવણુ પાચુ છે કે

આકૃત પડશે ઇનસાનની પૂરી કનૈયા થાય છે,
તોફાનમાં જ ખડક દીવાદાંડીની કિમત થાય છે
ઝગડે હીંગઓ જેમ જેમ છમાઈ તે ટીપાય છે,
તેમજ વીરાઓ કજ્જા ઠાંતઠામ અમર ગણાય છે

શકિત—[સ્વગત] ધન્ય દુર્ગાદામને કે જેણે આવી વીર માતાનું ધૈર્ય ધાવણુ ધાવ્યુ છે

ભકિત—અને તેથી થાદ રાખએ કે તમારી ગમે તેવી ચડતી પડતીના ભરતી ચોટમાં પણ અમે મા દીકરા તમારા દુરમન-તોફાન મામે દીવાદાંડી તથા મજબૂત વહાણની માફકજ તમ ગી મેવા બનવશુ

શકિત—મુકિત બ, ભક્તિ માતાએ સાચો દિવાસો દીધો છે અને તેથી ધૈર્ય ધગજે કે ધર્મ તથા સત્યના પ્રતાપી સૂર્યને આવગવા અધર્મ અન્યાયના પ્રચંડ વાદળ-લશ્કર સમય સમય પર ચડી આવે છે પણ આખરે તે હણુ ભ ગુર લશ્કર તીવ્રી કિરણુ-ખાણોથી હણાઈ વિખરાઈ બચ છે અને યતો ધમ સ્તતો જય તથા સત્યમેવજયતે ના વધારે ઉગળા ઝગહુળામાં તે મત્ય-ધર્મનો સૂર્ય ઝળકી નીકળે છે

મુકિત—પણ જુ-મી ઔર મજેબ એ શયતાનનો શયતાન છે,

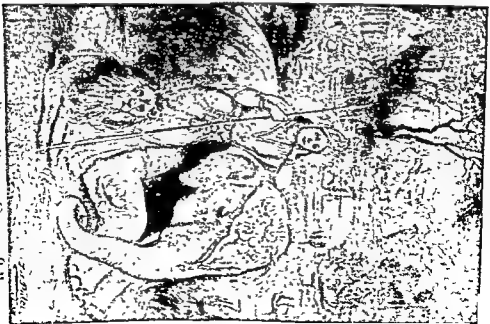
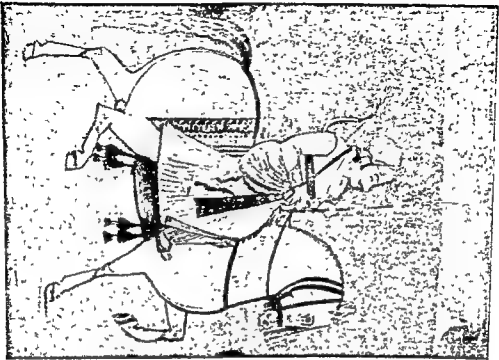
શકિત—મદર્મ જેના પક્ષમાં તે પક્ષમાં ભગવાન છે

[મુકિત ભકિત વગેરેનું પ્રસ્થાન નેપથ્યમાંથી અમર તથા અકબરને આવતા ભેઈ શકિતનું અવસ્થાન] કાયાના દેખાવથીજ પાપના પડછાયા પાતા શયતાનના સાથીઓ જેવા આ ડોલુ આ તરફ આવે છે ?

[શકિત બાબુએ ઉભે છે અને મારાઓના વેપમાં અમરસિંહ તથા અકબર પ્રવેગે છે]

અપૂર્ણ

વીર હુઆદાસ.

“ઉ આલિયાદ વાદી માલિકી મ લામસાદી.”

[૧૪ ૧૨૭]

નાટકનો પ્રારંભ,

[લેખક—દીવાન બહાદુર રણછોડભાઈ ઉદયરામ]

તંત્રીની નોંધ—શીલ્પ રણછોડભાઈએ નાટકના ઇતિહાસનો ઘણો વિગતવાર લેખ અમને પોકવી આપેલ છે, જેમા ગુજરાતી રંગભૂમિ વિષે કયાય મળી ન શકે તેવી માહિતી બરત્તબરેલી છે આ ઇતિહાસમાનુ આ એક જ પ્રકરણ છે બીજા પ્રકરણો હવે પછીના અંકોમા રજુ કરીશુ

દક્ષિણી પ્રાદ્યક્ષેએ નાટક લજવવાની ખેલ કરી. રામભાઈ નામના એક કોકણુકથ પ્રાદ્યક્ષે લગભગ સંવત્ ૧૯૦૫-૬ માં પ્રારંભ કર્યો. સર્વ-માન્ય થાય માટે તે હિન્દી ભાષામાં પૈરાણિક વસ્તુ (ઇતિવૃત્ત) લઈને નાટકની રચના કરતો હતો. લીમડાનાં પાંદડાંથી શણગારેલો મહોટાં તીલાં ટપકાં કરેલો વિલક્ષણ દેખાવનો વિદૂષક બનાવતા હતા. પ્રથમ પ્રવેશમાં ગણપતિનો વેશ આવતો હતો. તે નૃત્ય કરતો હતો, ત્યારપછી નરસ્વતીનો પ્રવેશ આવતો તેમાં પછુ નૃત્ય સાઈ કરી બતાવતા હતા. અમદાવાદના ભદ્રના દરવાજાની અંદર નરસુપંતના વાડામાં કૌરવ પાંડવોના યુદ્ધનો પ્રમંગ આણીને દ્રૌપદિવજ્રહરણનો ખેલ કરી બતાવ્યો હતો. રૂપકનો આ ખેલવેરકો પ્રયોગ પ્રાદ્યક્ષેએ કરેલો મારા ભેવામાં આવ્યો. દેશપરદેશમાં ફરીને અને રાબરબવાડાને રીઝવીને રામભાઈએ ઘણું ધન મેળવ્યું હતું. બીજા જેવા બાજીદંડ પોકારી કથન તેના પાત્રને છાજતું કરી બતાવવા પછુ ઋષિમુનિનાં પાત્ર બનતાં તેનું કથન તજે ઉપરના હાંતની વચ્ચે જીભ રાખીને તોતડી બોલી બોલતા હતા કે જાણે એવા તપસ્વી જનોની મશકરી કરતા હોય એમ લાગતું હતું. રાક્ષસ પાત્રો એવા હોંકારા પાડીને બોલતા હતા કે તેથી ઉપજતી હાંફ તેઓ માંડમાંડ શમાવી શકતા હતા. આ પછી આવણા સાહેબ તિલોસ્કર આદિની નાટક મંડળિયો સ્થપાઈ. આવી મંડળિયોનું અનુકરણ કરનારી

પારસી નાટક મંડળિયો સ્થપાઈ.

તેમા કુવરજી નાઝર દાદાભઈ હુંડી અને પછવાટેથી ગાડીવાળાએ સારો જમાવ કર્યો હતો.

વિવિધ પ્રકરના રાગ રાગણીની મેળવણી ઉસ્તાદ ગાયકે દાગએ દાદાભાઈ હુંડીએ દાખલ કરી.

કાવસ ખટાઉ નામના પારમીયે સ્ત્રી પાત્રો દાખલ કરવનો પ્રારંભ કર્યો. એક ઈઝરાયલ નદી ગોહરને દાખલ કરી તે હિન્દી, સુન્દરાલી આદિ ચાલતી ભાષા બાળતી હતી. પારમી સંસારી બેલમાં તે પારસણનો વેષ ધારણ કરીને આવતી ત્યારે તે લણેલી ગણેલી ખરેખરી પારસણ લાગતી હતી ને રૂયાળી પણ તેવીજ હતી. એની હલન ચલણની લટકાળી ખુબી કેઈ કુશળ યૂરોપીયન નદીને ઝાંખી પાડી દે એવી હતી. પારસણ અને મુસલમાન નદિયો પણ દાખલ થવા માંડી હતી.

નાનાશંકર શેઠે બંધાવેલી એક નાટકશાળા ઝાંટરોડ ઉપર હતી તેમાં પ્રથમ ખેલ થતા હતા બેજન અને મનીજેહસીપક મરહુમ કેમુશરો કાંબરાજિયે રચ્યું હતું. તેમાં મનીજેહસી પાત્ર યનાર છોકરો હતો પણ છોકરી બની હતી તવાજ લ લટકા કરીને મોહ બનાવતી હતી. શિક્ષણ બધું કેમુશરોનું હતું અને તેમની કાબેલીઅત નાટકવિષયમાં ઉત્તમ પ્રકારની હતી. આવા મમયમાં હિન્દુઓનું કાંઈક મન લલચાયું—એક હિન્દુ સાહસિક મારી પાત્રે આવ્યો અને એક હિન્દુ નાટક મંડળ સ્થાપવાની સલાહ પૂછી. હિન્દુમાં નાતશં થાય તો સાફ એમ કેટલાક હિન્દુ સુધારકોના મનમાં આવ્યું હતું અને અંદરખાને તેઓની મદદ હતી. કવિંદર દલપતરામે વેન ચરિત્ર રચ્યું હતું અને પુનર્લંબ પ્રબંધ પણ લખ્યો હતો તે પણ કેઈને પ્રેરક હતો. વેન ચરિત્રનો લેખ રચાયો અને તેનો પ્રયોગ કરી બતાવવાનાં આવ્યો તે ઉપરથી આ ભલા માણસનું ધણું વગેણું તો થયું પણ નાટકશાળાના સામું થોડા હિમાયતી સિવાય કેઈયે ડાકિયું પણ કયું નહિ. અધૂરામાં પૂરું તે હિમાયતિયોની જિયો પોતાના પતિયોને ધિક્કારવા લાગી.

ધાર્મિકવૃત્તિવાળી સ્ત્રી સંદે છે તો તે એમ માને છે કે એ પેલે અવનાર પાપ કર્યાં હશે તેની શિક્ષામાં આ અવતારમાં મને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તો મારે ધર્મપરાયણ વૃત્તિ રાખીને ધર્માચરણમાં માફ આજણું ગાળવું. જે વિધવાની પશુ વૃત્તિને ઉત્તેજન મળેલું હોય છે અને માથે ધણી છતાં પરપુરૂષના પ્રેમમાં લપટાય છે એવીને મને તો માથેથી ધણીનું છત્ર ગયું એટલે નિરંકુશ બની કુચાલમાં એવી કથળી જાય છે કે તેનું દુરાચરણ જોઈ બીજી સાધવી સ્ત્રીયો ત્રાગી જાય. આવી સ્ત્રીયો નાતડું કરીને એક ધણીને સાચવી બેસતી હોય તો હજી કાંઈક ઠીક ગણાય પણ નાના પ્રકારનાં બેજનથી જેની જીભડી દ્રાઈ હોય નહિ એવી ચલિત વૃત્તિવાળી સ્ત્રી એક ઘરરખી બની શકે જ નહિ આ કલિકાળમાં પારાશર રમૂતિ પ્રમાણે પુનર્લંબ કરવાની છૂટ છે તેનો લાભ લેવાને બાધ નથી. પણ

કેટલાક નાતરાંના વિરૂદ્ધ વિચારવાળા એમ દાખલા ફલીલથી વાત કરે છે કે ઘણાં ખરાં મુધારાનાં પુનર્લગ્ન થયાં છે તેનું મૂળ જોઈએ તો તે જોડાનો પ્રથમ સંયોગ થયા પછી છાતું છપતું કૂડું કૃત્ય છૂપું રહે નહિ ને વગેણું થાય તે કરતાં મુધારાના સાથી થઈને મહાપુરુષોની મંડળી જમાવીને તેની વચ્ચે છૂપી પ્રમદાનો હાથ અહુણ કરીને ઉઘાડી આંખોએ તેને ઘરમાં ઘાલવી એ કરતાં બીજું સાફ શું ?

આવી કઠંગી સ્થિતિ ચાલે છે તે કરતાં પ્રથમ લગ્ન જેવી સાર્વિક વૃત્તિથી થાય છે તેનું જ પુનર્લગ્ન તેવી વૃત્તિથી થતું હોય તો બાધકારક ગણી શકાય નહિ. પ્રસંગોપાત આપણે જરા આડું ઉતરવું પડ્યું. તે પેલા નવા નાટકના પ્રયોજકની દયા ખાઈને જ— એ બીચારો માથે હાથ મૂકતો મારી પાસે આવ્યો અને માફ લખાણ દયામણે મહોએ માગવા લાગ્યો. મેં તેને હિંમત આપી અને પીઠ ધાબડી કહ્યું કે હરિશ્ચંદ્ર નાટક મારી પાસે તૈયાર છે તે બજાવવાને હું તને આપું છું. મેં ઉઠીને માફ લખાણ લઈ તેના હાથમાં મૂક્યું તેવોજ તે રાજ થતો ઉઠીને રવાના થઈ ગયો અને પાકની વેચણી કરીને થોડા સમયમાં ભજવી બતાવવાને ફલિભૂત થયો.

ગુજરાતી નાટક મંડળીમાં દયાશંકર હતો તે જ્યારે બાળક હતો ત્યારે સારો રૂપાળો દેખાતો હતો અને નટી બનતાં બહુ શોભતો હતો. એવા સારા છોકરા એકઠા કરવાને નીતિદર્શક નાટક મંડળી ફાવી ગઈ.

(અપૂર્ણ)

ભવિષ્યની ફળફૂલ બહેન તારી

પણ

તારા પોર સ્ટુડિયોમાં

તસવીર પકાવવી એને

હંદગીનો એક અનુપમ લઢાવો માને છે.

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

જાહેરખબર વિષે બે બોલ.

આ અંકમાં સ્થળ અને સમયના સંકોચને લીધે અમે કેટલીક જાહેરખબરો દાખલ કરી નથી શક્યા તે માટે માફી ચાહીએ છીએ. હવે પછીના અંકોમાં જાહેરખબરો માટે પૂરતું સ્થાન રાખવાની તજવીજ થઈ ગઈ છે.

જાહેરખબરો આકર્ષક લખાણ અને સુંદર ડબલખતથી અસરકારક રીતે ગોઠવવાની અમારી પાસે ઉત્તમ સાધન સામગ્રી છે. સમગ્ર શાખીન, સાહિત્યરસિક તેમજ વેપારી આલમમાં જાહેરખબરને માટે રંગભૂમિ બેસું માહુક સાધન આપ્યા ગુજરાતમાં લાગ્યેજ મળશે.

જાહેરખબરના ભાવો.

આખું પાનું.	અરકુ પાનું.	પા પાનું.
વાર્ષિક રૂ. ૫૫ ૩૨ ૨૦
છ માસિક „ ૩૫ ૨૦ ૧૨
ત્રિમાસિક „ ૨૦ ૧૨ ૮

રંગભૂમિની એજન્સીઓ.

અમારી એજન્સી મેળવવા ઇચ્છનાર શુદ્ધસ્થાએ તે વિષે પત્રબ્યવહાર નિયતે શિરનામે કરવો. હાલ ચોક્કસ થયેલી એજન્સીઓ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧. ઈંદુ એન્ડ કંપની, ખેતવાડી બેકરોડ,
ગેરજહાડિસ-મુંબઈ.	૫. વડોદરામાં અમાગ પ્રતિનિધિ
૨૧. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અગ્રાસળ
એલ. ડી. એમ.-વડોદરા.
૨. ભારકરરાવ ગણપતરાવ કર્ણીક,
ન્યુસપેપર એજન્ટ, ગોપીપુરા,-સુરત	૬. ડી. ડી. હક્કર, નરનારાયણના મંદિરની
સામે, કાલબાદેની,-મુંબઈ.
૩. રમણિકલાલ બેટીસનદાસ વેપારી,
મોની ફળિયા, દેમાઇ પોળ,-સુરત.	૭. ઈંદિયન લુક ડીપો,
મેડાટ સ્ટ્રીટ, કોટ,-મુંબઈ.
૪. ત્રિવેદી જ્ઞેષ્ઠલાલ કબાણજી,
ન્યુસ એજન્ટ,-લાવનગર.	૮. નંદલાલ દામોદરદાસ, રતનપોળ,
લી જુપોળ,-અમદાવાદ.

જોશી પ્રધર્સ,

બ્યવસ્થાપક-“રંગભૂમિ,”

૭૯ ખમરગેટ કોટ, મુંબઈ.

જાતે આવજે જીવનહાર!

[ભંગીની ધૂનમાં]

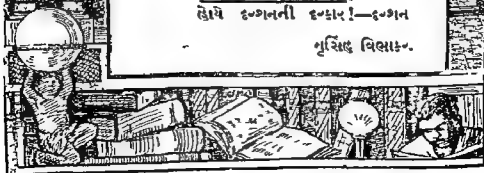
દરગઝ કાને આપ્યો હું
લાખન વાર—દરગઝ.

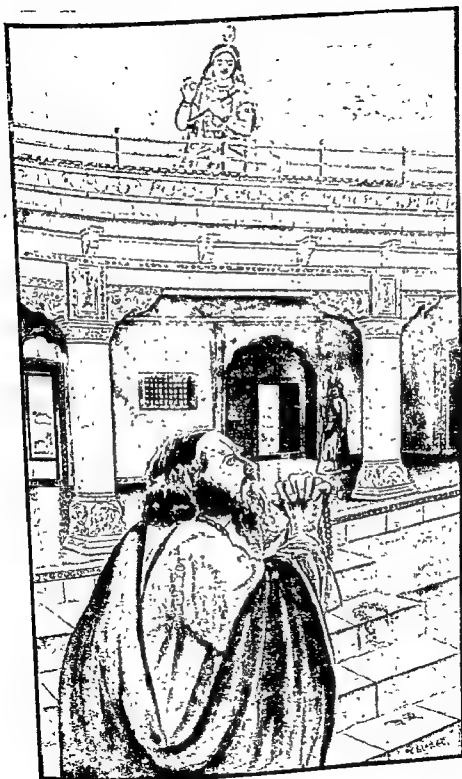
આંખો તુજ દારપાસ,
આંગણ દિલા દારપાસ,
મહિ મુખડે દારપાસ,
તુજ ચરણમાં પણ દારપાસ!—દરગઝ

આસરીએ કંતો પેહાર,
હૃદયના છાડીને તાર,
ફેડી ફેડે પુષપાસ,
નયન ના નિગમ્યાં ગોપાસ!—દરગઝ.

જાડે છું છાડી ધરમાસ!
ખાડે નહીં આણું તુજ દાર!
જાતે આવજે જીવનહાર!
હૃદયે દરગઝની દરદાર!—દરગઝ

મૃસિદ્દ વિલાસ.

“ જાતે આવને જીવનહાર ! ”

માહસોર

ગાદી

ગાદી

કામીનીઆ ઓધની શ્રેષ્ઠતા માટે મળેલા
સુવર્ણ પદકો તથા ટીપ્પોઆ

મદ્રાસ
ટીપ્પોઆ
ઓફ
મેરીટસ

પ્રભાતે હડીને વહેલો, કંઈ છું આન હું પ્રિતે.
ધરીને 'યાન થીહરીતું, ઓળું છું વાળ એક ચિતે,
કામીનીઆ નામ જગપ્રાપ્ત મુગ ધી તેલ શુભકારી.
સદા સા વાપરે હોંએ, મજાન આ હોંદી નગનારી.

કામીનીઆ ઓધલ હિંદુસ્થાનના દરેક ભાગમાં રૂ. ૧,
ની કીંમતે વેચાય છે. ખરીદતી વખતે કામીનીઆ
ઓધલ રજિસ્ટર્ડ નામ વાંચી મીલખધ બાકમ-
વાળી બાટલી ખરીદજો.

અદાબાગમથી મનાવનારાઓને વી પી. અર્ચના
ક આના લુદા થશે.

ગાદી એન્ટર—

ધી એ ગ્લો ઇન્ડીયન ટૂગ એન્ડ કેમીકલ કું.

ન. ૧૧૫ લુભામમીદ મુંબ.

અદાબાદ
સર્ગીકી
ઓફ
મેરીટસ.

માય ૧૯૭૬.
૧૧૧૧-૧૧૬.

— ૦ —
૧૧૧ ૨૧૩૦

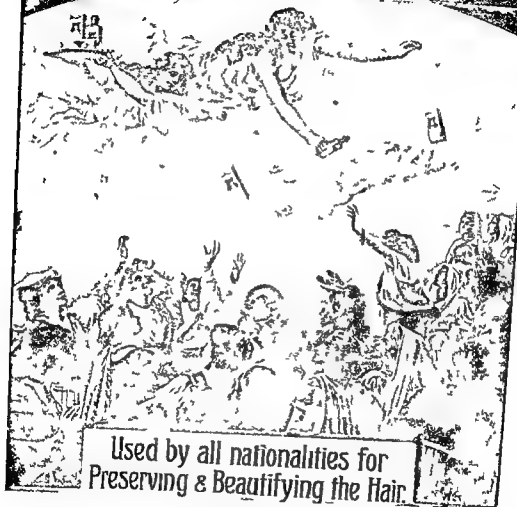
આપણા અને તરી—નૃસિંહ વિભાસ—
જો મે, એવ મેન જો, જોરજોર—એક-જો
મુઠ્ઠે તથા પ્રકાશ—જોશી પ્રાગ્
૭૬ જાનરે માર, મુળક

- ત્રિભામિ -

— ૦ —
સવાળા
સાંકિ ૩ ૭
૭૮૬ ૩ ૦

KAMINOL

IS A GIFT FROM THE GODDESS OF BEAUTY

Used by all nationalities for
Preserving & Beautifying the Hair.

શ્રીઆતો આનંદ તેમની મૌલ્યતાને લીધે છે; મૌલ્યતા મુદ્દ
વાળના અંગ નહીં છે; અને મુદ્દ વાળ પ્રાપ્તિ કરવા માટે
હિંદુસ્તાનની શ્રીઆ કામીનીઆ અર્થલેખ વાપરે છે.

કિંમત ૧ બાટલી નો ૩. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૩ ૦-૬-૦
" ૩ બાટલીના ૩ ૦-૧૦-૦ " ૩ ૦-૧૦-૦

ધી અંગ્રેજી ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની,

બાંગ્લાદી મેન્ડ

ઑટો દીલ બહાર

(૨૯૨૨૦૬)

ચમેલી, મોગરા, શુદ્ધ વિગે
ઉત્તમ પ્રમાણના દુનોની સુગંધીનું
બનાવવામાં આવ્યું છે કૃપા બધવા
આન ઉપર લગાડવાની માથે દીને
પ્રકૃતિન મનારી સુગંધ આમણમ
દેના ગિહે છે આ કારણને લીધે નારે
અવમરે, માગનીક પ્રમગે મદીર
જલ્દી વખને સુગ જનો આમણમની
હવા ગુલ સુગંધીન બનાવવા માટે
ઑટો દીલ મહાર વાપરે છે તમે
જુઓ આ બાંગ્લાદી અત્તર વાપરો

મિન બડધા બાઝમી

માપની ૨૮-૦-૦

૦૧ બૌનની રા ૧-૪-૦

૧ એ કામની

માપની ૧ ૦-૧૨-૦

૨ બડધા કામની

માપની ૨ ૦-૮-૦

મહારામથી મગાવનાનને વી પી
અથ ૦-૫-૦ શુદ્ધ ૫ મે

તમાન નજદીઆ હુ ભાલો પામેલી ખરીદતી રખને (ઑટો દીલ બહાર)
નામ વાચીને મીલમરે બાપવી ખરી-જે, નહિ નો બાવનુ જ આપી દેશે
માવ એવજ

ધી ઑટો ઈન્ડિયન ફૂગ ઑન્ટ કેમીકલ હાં.

૧૫૫ શુભ મમલ મુબ

એકજ
દામ

અમારા એકજ દામને લીધે નાના બચ્ચાને
 પણ અમારી દુકાને ફગાવાનો
 નો હજી નથી.

દાગીનાઓનો એટલો જાહેર નેચાર છે તમે પણ દ્રાવણ આપી જુઓ.

સંસ્કૃત
અંગ્રેજી]

કલકત્તા, જમ્શેદપુર, મદરાસ,
 ચેન્નઈ, આમરેસ્ટામ

[આપી ૧૯૧૫]

બાન્દશાહી સેન્ટ

ઑટો દીલ બહાર

(૧૯૨૬-૨૭)

ચમેલી, મોગરા, જુદાં રંગે
ઉપર પ્રારના ફુલોની મુગધીયુ
બનાવરાખા આત્મ છે કપડા બધા
આન ઉપર વગાડનાની માથે દીને
પ્રદર્શન કરનારી મુગધ આમપામ
ફેનાઈ રહે છે આ મગ જુને લીધે મારે
બરમરે, મામની પ્રમગે મદીગ
જતી વખતે મુગ જનો આમપાસની
દસ નુદ મુગ ધીન બનાવરા મારે
ઑટો દીલ બહાર વાપરે છે તમે
થણ આ બાન્દશાહી બચાર વાપરો

૧મી અડધા આકમની

બાટલી ૨૧૨-૦-૦

૨મી આકમની ૮૧-૪-૦

૩મી કામની

બાટલી ૬૦-૧૨-૦

૪મી અડધા કામની

બાટલી ૩૦-૮-૦

બાન્દશાહી મગાનનાગને વી થી

બચ ૦-૧૫-૦ જુલો પડશે

તમાન નજરીના દુ ભદ્રાગ પામેથી બગીદતી વખતે ઑટો દીલ બહાર
નામ વાચીને સીવમ ૧ બાટલી બગીદજો, નહિ તો લવનુ જ આપી દેજો

માવ એજન્ટ

ધી ઑટો ઈન્ડિયન ફૂગ ઑન્ડ કેમીકલ કું.

૬૫૫ જુમર મમજીદ મુબારક

શુભામની મુગધથી
બહેક બહેક થતું
ઝરીના

રંગના જેવો આંધળો

મેનેરી રંગ અને મોગ-
ગની મીઠી ખુશબોથી
ભરવતું

ઝરીના

જેમીન જેવો દાંતીકો

શુભામના મોઢા ફોલાની
ફિલફાટ મુગધી કેનાવતું

ઝરીના

બાહ્યરોજ જેવો આંધળો

પમદ કરેલા ઉચા ટેકાનટ
માથી બનાવેલ શુભામની
ખુશબોનાથ

ઝરીના

દેશન જેવો આંધળો

મીઠી સુસમથી દિવને
મોલ પમાડતું

ઝરીના

નંગો બાહ્ય વાળોવેલ
જેવો આંધળો

ખગતા બાલોને અટકાતા
બાલોને બેઠા વધાનારી
રોમ્યલ દવાની બનાવતું

ઝરીના

ધારીડીન દાંતીકો જેવો
આંધળો

ઝરીના જેવો આંધળો.

ઝરીના જેવો આંધળો.

ઉત્તમ શાસ્ત્રીય બનાવટ છે. બાલને ચકચકીત મુગધા મોગમ જેવા બનાવે છે
ખગતા બાલોને અટકાવે છે ગરમ ટ્રુમાં પણ મુગધમય ફૂલવાડીની
મીઠી દડી ખુશબોથી ફિલ જાન કરે છે

એકલા બનાવનારા. માઉન્ટ સન્સ એન્ડ કું.

કેમિસ્ટ, નર્સ માન્ડે—મુંબઈ.

“ પ્રમાણિકતા ”

એ અમારો મુદ્રાલેખ છે.

ગાંધીજીવાણંબો તેમજ શ્રીમંતોમાં ખાનીતા થયેલા

ઓછવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી

તેજવાળા. ભલમ્બાળા. દિલ્લિપમદ દાગીનાઓની

અવનવી ડીઝાઇનો માટે મશહૂર છે.

ગિનીશ અને ફ્રેન્ચ ડોનાની ગેનકદાળ અને આકર્ષક

નેમવ (ગીનાનો) દાગીગરીથી તમા

જરૂર ભાહીત થશો

સમગ્રા કે મેહીમિત્રોમાં ભો આપના સાચક નમુનેદાર ખુબ

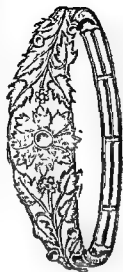
મુન્ત જાતજાતના અવકાશો જોતાંજ ખુશખુશાવ થશો.

૧૯૩૧ નવ ૧૯૩૨

પરીખ ઓછવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી.

૧૯૩૩ની એકમ Digbar

દાસજીદેવી ગેઃ—મુંબઈ.

છેલ્લી ઢળના તમારી દીલપસંદગીના દાગીનાઓ
ક્યાંથી મેળવશો ? જૂના અને જાણીતા
ઝવેરીને ઓળખાણની જરૂર ન હોય.

માત્ર તમારી જરૂરીઆત જણાવો એટલે તદ્દન
તમારા ટેસ્ટ મુજબ સોના ચાંદીના અને
ઝવેરાતના દાગીના હાજર
કરવામાં આવશે.

મહેતા હરિલાલ

રામકૃષ્ણની કું.

ઠે. અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટના મોખરાયર
મુંબઈ બૅંકની શાખાની સામે.

બહાર ગામના ઓડિસે ગ્રાહકોની ફરમાશ મુજબ
સંભાળપૂર્વક વિ. પી. થી બંતવવામાં આવેછે.

અનાથાના નાથ !
નિરધારેના આધાર !
કુઆસોના બેલી !
ભૂતાંગોના તારણ-
દાર ! શ્રીમાનો તો
થઈ શકે જ—તેઓ
થવાના જ, પણ ટકા-
રવાળાં માધારણુ મં-
ત્રિવાળાં પણ થઈ
ગઈ છે.

દેશ સેવાનો અન-
ન્ય માર્ગ. સુખાવ-
તોનો ઉત્તમ ઉપયોગ,
બેવો હોય તો કૃપા
કરી એક જ વાર

નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ પર નિધા કરો.

દેશમાં લાચાર અનાથ બાળકો માટે આપની નહાની
મ્હોટી સખાવતો પ્રભુ પ્રીત્યર્થે

નાચેને મુકામે મોકલાવો

મંત્રી—હિન્દુ અનાથાશ્રમ,

નડિયાદ.

છેલ્લી ઢળના તમારી દીલપસંદગીના દાગીનાઓ
ક્યાંથી મેળવશો ? જૂના અને જાણીતા
ઝવેરીને ઓળખાણની જરૂર ન હોય.

માત્ર તમારી જરૂરીઆત જણાવો એટલે તદ્દન
તમાગ ટેસ્ટ મુજબ સોના ચાંદીના અને
ઝવેગતના દાગીના હાજર
કરવામાં આવશે.

મહેતા હરિલાલ

રામકૃષ્ણની કું.

કે. અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટના મોખરા પર
મુંબઈ બૅંકની શાખાની સામે.

બહાર ગામના ઑરિસા ગ્રાહકોની કુમાળ મુજબ
મંભાળપૂર્વક વિ. પી. થી બંભવવામાં આવેછે.

અનુક્રમ.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

લેખક.

સાહિત્ય વિશે વિચારો [મચિત્ર.]	૧૩૮—૧૩૯	મહાત્મા ગાંધીજી.
ગિખર પગથી દૃષ્ટિપાત	૧૪૦ થી ૧૪૩	તંત્રી.
નાટકના દનિકામપર એક દૃષ્ટિ.	૧૪૪ થી ૧૪૬	રા. પરશુભાઈ વ્હાણાભાઈ શર્મા.
દિલ્લુ નારાયણ	૧૪૭ થી ૧૪૮	રાજ્યસેન પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી, જે પી., એમ. આર. એ. એમ.
બમનાગમની કેડી [કાવ્ય.]	૧૪૫	પ્રો. બલવંતરાય કૃષ્ણાણરાય ઠાકોર, બી એ.
ટોરી ધૂન [કાવ્ય.]	...	૧૪૬
બાનતને [કાવ્ય.]	...	૧૪૭
નૃત્યકથાના વિકાસની જગ		
[મચિત્ર.]	...	૧૪૮ થી ૧૫૦
સાચી રંગમુખિ મરાઠા [કાવ્ય.]	૧૫૧	રા. જમનાદાસ માવજી મહેતા, એમ એ. એવ એન બી, બા. એટ યો.
રા'ટ્ર ભક્તિનો આદર્શ [મચિત્ર.]	૧૫૨—૧૫૩	રા. ગોકુલદાસ ઠાકરાદામ મયદુરા.
રંગમંચની કવચતા	...	૧૫૪—૧૫૫
અમર ગ્રેમ [મચિત્ર કાવ્ય]	૧૫૬—૧૫૭	રા. હમનદાસ દિગ્ભતંગમ મવજી. મૂળ લેખક—બાળુ અરવિંદ માધ. અનવાક—ટુમિલ વિભાકર.
ગનિ વાચના—એક દૃષ્ટિ.		
[મચિત્ર કાવ્ય.]	૧૫૮ થી ૧૬૦	ગ. ઉદયગંગા કેશવસ્થ એન.ટી. એમ એ
મનુનિ—એ વિશે શ્રદ્ધ	...	૧૬૧ થી ૧૬૨
વડનની રંગમંચિ ' મચિત્ર]	૧૬૩ થી ૧૬૫	રા. રૂમકેતુ. ગ. જયકૃષ્ણ વર્મા, બી એ. એનએચ બી એમ એમ. બી. બા. - એ - બા.
નાટકનો પ્રારંભ [મચિત્ર.]	૧૬૬ થી ૧૬૮	દીપાન બ્રહ્મદેવ ગુણાભાઈ ઉચગમ
મુશ્કાલથાને આગળ [મચિત્ર.]	૧૬૯ થી ૧૭૦	રા. પરિમલ.
દુર્ગાદાન [મચિત્ર નાટક]	૧૭૩ થી ૨૦૪	કવિ મહારાણીગંદર શર્મા.
નિપાત્ર નારાયણ	૨૦૫ થી ૨૦૮	વેલકવિભૂષણ દુર્લભ શ્યામ કૃષ્.
આધુનિક નારક અને નારક્યાગ	૨૦૯ થી ૨૧૫	રા. અંબાલાલ માલ.
ગનિયાનો એક રંગ		
[મચિત્ર કાવ્ય.]	...	૨૧૦ થી ૨૧૭
મુખકની રંગમંચિના મગર		
પાંચા [મચિત્ર]	...	૨૧૮ થી ૨૨૧
		રા. રવીચન્ન.

કરમાઈ કુમુત્રિની મરવરે [કાવ્ય.]	૨૨૨	રા. રંધુનાથ.
ઐતિહાસિક નાટકો ...	૨૨૩ થી ૨૨૬	રાજ્યચરણ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.
આધુનિક નૃત્યકળા [સચિત્ર.]	૨૨૭ થી ૨૩૩	રા. બાબુલાલ કૃષ્ણરામ દેશાઈ.
અમારું એ છે ભારતવર્ષ		બી. એ.
[સચિત્ર કાવ્ય.] ...	૨૩૪—૨૩૫	રા. અંબાલાલ શાહ.
રંગભૂમિનું કાર્યક્ષેત્ર ...	૨૩૬—૨૩૭	રા. અંબાલાલ શંકરલાલ ઉપાધ્યાય.
વસંતનો વિહાર [સચિત્ર કાવ્ય.]	૨૩૮—૨૩૯	બી. એ., એસ. એસ. બી.
પક્ષિની [ગચિત્ર.] ..	૨૪૦ થી ૨૪૩	મળ લેખક—શ્રીમતી સરોજિની નાયક,
અવ્યયોક્ત-ઉપાકુમારી ...	૨૪૪ થી ૨૪૬	અનુવાદક—હસિલ વિલાકર.
—અપ્પલેનાં બંધન ..	૨૪૬ થી ૨૪૮	સૌ. દીપાવતી.
—રાગ ગંભાજી .	૨૪૯—૨૫૦	રા. પરશુભાઈ વહાલાભાઈ શર્મા.
—મીનળ મંગલ ..	૨૫૦—૨૫૧	રા. વિદ્યુત.
—પ્રત્નદો વિગેરે .	૨૫૨ થી ૨૫૪	તંત્રી.
		રા. પરશુભાઈ વહાલાભાઈ શર્મા.
		તંત્રી.

રંગભૂમિની એનલિસિસ.

૧. એન. એમ. ત્રિપાઠી, કાલ્યાણીરોડ—મુંબઈ.
૨. ડી. ડી. કકર, નગનાગયજુના મહિરની સામે, કાલ્યાણીરોડ—મુંબઈ.
૩. ઈડીયન છુક ડીપો, મેડોન ટ્રીટ, કોટ—મુંબઈ.
૪. ભારતરંગ ગણપતરાવ કર્ણિક, અકાવાળાની ઝેરી, વાડીકળીઆ મુરત.
૫. હવનલાય અમરશી મહેતા, પીરમશા રોડ—અમદાવાદ.
૬. ન દયાવ દામોદરદાસ, રતનપોળ, લીલુપોળ, અમદાવાદ.
૭. ધી કરાચી બુક ષ્ટોલ, નેપીઅરરોડ, કરાચી.
૮. ત્રિવેદી જ્યોત્સના કન્યાશ્રુત, નાનબાની ઝેરી—ભાવનગર.
૯. એચર મેવજી, છુકમેશ્વર—રાજકોટ.
૧૦. મનવડા મહેતાની કુ. ૬૬, નવાબે બુદ્દીન સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

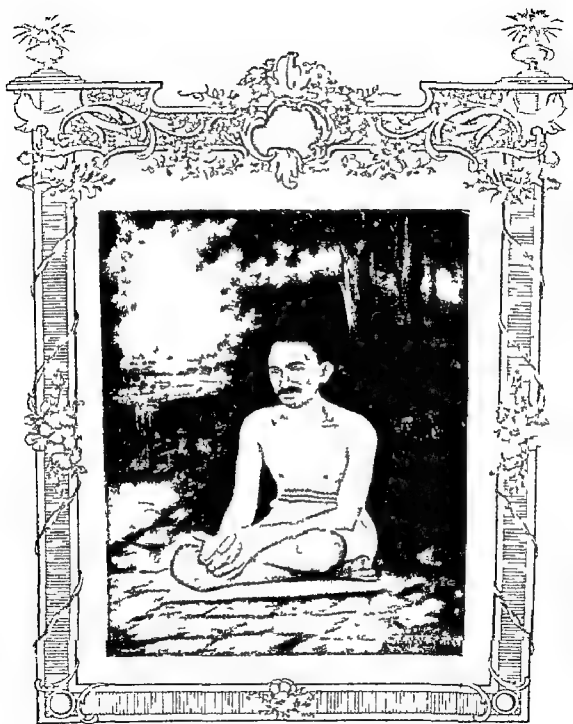
“રંગભૂમિ” માટે બહાર ખબરોના ભાવ.

વાંચન ભાગની ઉવરે

વાંચન ભાગની પહેલાં.

એક પાનુ	દર અકે	૩. ૨૦
અર્ધ પાનુ	”	૩. ૧૨
પા પાનુ	”	૩. ૮

એક પાનુ	દર અકે	૩. ૨૫
અર્ધ પાનુ	”	૩. ૧૫
પા પાનુ	”	૩. ૧૦

વર્ષ ૧.] વિક્રમાર્ક ૧૯૭૬, માધ, વસંત અંક. [અંક ૨.

"સાદિત્યના રસિકોને હું પૂછું છું કે તમે તમારી કૃતિ આરક્ત મને પ્રભુની પાસે જાડી ચૂકશે કે કેમ ? જે મને તેઓ 'હા' માં જવાબ આપશે તો તેઓની કૃતિમાં હું ચિરકાલ તથા જાડી. સાદિત્યસેવકના પુસ્તકમાં મને કહેશે કે પછી તો મારી જાડીનો હોય નથી. હોય છે તેની કથાનો. શક્તિવાન સાદિત્યસેવકે કથાને એવી તો ખીલવવી જોઈએ કે વાંચનાર તેના વાચનમાં લીન થાય. મને દિલગીરી થાય છે કે આપણા સાદિત્યમાં આવું જોઈએ. આપણું સાદિત્ય અપારે એવું છે કે જનસમાજ તેમાંથી એકાદ વસ્તુ પણ શકે તેમ નથી. આપણા સાદિત્યમાં એક પણ એવી વસ્તુ નથી કે જે એક અડવાડિયાને સાડ, એક વરસને સાડ, કે એક જમાનાને સાડ નથી રોકે.

હું જાણુ છું કે કદાચ નથી માનતો, પરંતુ ઉચ્ચસીદ્ધાસનું શમાયલું માથું છે. કદાચ નીચેનાં રહેશે કે કેમ એ વિષે મને શંકા છે, પરંતુ ઉચ્ચસીદ્ધાસનું આપેલું તો દબેશને માટે રહેવાનું છે.

ચતુર્થાની ગંડી પ્રજા, માધુર્યવાળી પ્રજા અને જેની સન્નિવૃત્તિનો પાર નથી, જે પ્રજા આદર્શી બની બેઠી છે, જે પ્રજાને હૃદયમાં આગ લગાડી દે છે, એ પ્રજાને જે આગળ વધવું હોય તો સાદિત્યસેવકોએ મળવું, કામ લાંકનારાઓ અને એવા બીજા માટે પોતાનાં કાન્યો રચનાં જોઈએ, એવા માટે લખવું જોઈએ.

આપણી પ્રજા સત્ય લખતી, સત્ય બોલતી અને સત્ય આચરતી થાય એ મારી અનંતકાળની પ્રાર્થના છે."

—મહાત્મા ગાંધી.

શિખર પરથી દષ્ટિપાત.

તેઓ મર્વના ઘણાજ ઝાણી હિએ. મગવા-
ચરણમાં જ અમારા ઉપર અભિનંદનોની
જે અણુધારી વૃદ્ધિ થઈ છે તે અમને બાજે
ઉત્સાહપ્રેરક થઈ પડી છે એમ કહ્યા વિના
આવતું નથી. પરંતુ આ અજાણજનની
એમ ન મમત્વ કે અમે અમારી ઉણપોથી
વાકેશ નથી. ગુરુરાતના બિન બિન રૂચિનાં
નગનારીઓને માહિત્ય અને કવાની જુદી
જુદી સામગ્રીથી મતોપવા એ બહુ મરફ અને
મહેનું કાર્ય નથીજ. જેટલા મનુષ્યો તેજ-
લીજ રમટિઓ ! છતાં “રંગભૂમિ” ને
તો એક બે અપનાદો મિવાય મર્વ દિશામાયી
વધામણાજ મત્યા એ અમારી મહલના ડગનાં
અમે અમારૂં મદનાય વધારે માનીએ છિએ
તેની સાથે અમે અમારા વાચકોને ખાત્રી
આપીએ છિએ કે એ વધામણાથી અમારા
પ્રયત્નની પર્યાપ્તિ થતી નથી અમને અપા-
યેલી સુમારકબાદીઓ અમે ત્યાગેજ છડી
શમ્યા ગાગુલએ ને જ્યાં અમારા મિત્રવર્થોએ
અમારા વિશે જે મહત્વાનુભાવો ડાખી છે
નેને પહોંચી વળવાને અમે યોડા પણુ મમર્થ
થઈએ, અને જ્યાં ગુજરાતના નોનાતમા
વમતના પતોના પગલા ડગવામા અમે
ચિન્ચિત્ત મહાયબન થઈ ગયાએ

x x x

અમારા ઉપર નાહક પ્રયોગે નિર્માય અને
દેવગુજા મીઠાએ પણુ થઈ ને. પરંતુ તેના
પ્રભુત્તર નહિ આપનામા જ અમે અમારી
મનુદરી માનીએ છિએ. કાલજુ કે ગુજરાત
માહિત્યની સેરા પરસ્પર પ્રદરો અને નિન્દા
ઓથી થવાની નથી રંગભૂમિ પોતાની શક્તિ
અનુમાર પોતાના કાયથી જ તેના નિન્દાનો
જવાબ આપે તેમાજ એની ગ્રાબા છે એમ
અમને લાગે છે અવગત અમારા ડગવા-
મિર્વો નો આ મીઠાઓના નમ્રમત્યા અમારી
મખન ડગિની મહ જોઈ ગયા હશે, પાવ

અમે અમારી લેખિની એ રીતે બ્રહ્મ કરવા
છિડતા નથી. અમે કમુચ કરીએ છિએ કે
મનુષ્ય અવાવ એવો છે કે તેનાથી અન્યાય-
યુક્ત અને જ્યાંબરેવા ડખડવા મહન થઈ
ને ગઈ, છતાં એવ પ્રમજે મયમજ નરવાજે
હિતકાર છે એ પણ ખૂબી જતું ન જોઈએ.
તેટલા માટે અમારી લેખિનીથી ગુર્જર
સાહિત્યના કાઈ પણ ન્દાના કે મેદોટા ઉપા-
મકને અન્યાય કે હાનિ ન થાય એ અમારી
ખાસ ચિંતા છે બાપી. અધીરા ટીકાકારોને
અમારી એટલીજ વિનતિ છે કે વર્તમાન
ગુર્જર સાહિત્યમેવકોની મેવાના અત્યારથી
મરવેવા કહાડવા એ વધારે પડતું વહેતું છે.

x x x

રસ અને કલાની ફલવાડી એરી અજળ
ચીજ છે કે એ ફલવાડી
સાહિત્ય કોઈ ખીજઓની કથર
ફલવાડી ઉપર ખીજાની શકાતી નથી.
શી રીતે ખીજે? જેને એ ફલવાડી ખીજ-

વવાની જરા પણ અભિ-
વાજા હોય તેણે સાહિત્યમાગને ખેદાતમેદાત
કરાની વામના છાંડી દધને એક રમમાથી
તરીકે પ્રમાણિક મબૂરી કરવા મડી પડતું
જોઈએ માહિત્યોદ્યાનની ખીજવણી માટે
વેથ અને જોડમન જોઈએ બીજે, ઉદારતા
અને મહદેવતા જોઈએ છિએ, વધાયમથી
અભિમના, દખ્યા કે રાગદેવ નહિ. ગુજરાત
માહિત્યના એવદ્યાનમા માત્યા નોન્દય અને
નૌગભ ત્યાગેજ ઉભગજે કે જ્યારે તેના સત
પગજીઓ અતરના મમત્વ દર ડરી પગપર
મિતનાનો હાય આપી ખરી દિયોગનનીથી
માહિત્યની આતવનામા નમ્રમત્યા બનને પર-
મા મત્ત ગુજરાતને આસ દિવનગ રમ
માનીઓ આપો અને અમારી માહિત્ય-ફલ
વાડીમથી દુપળતા તથા મિતનના દર કરી
ખગલુમા વનતને પધનવા

x x x

વખંતનો ઉચ્ચાર કરતાંજ વખંતનિકીન
 દુનિઆનો વિચાર આવે છે.
 દુનિઆને ખાન કીને આ મમો
 વસંતની જરૂર. આખી દુનિઆને જાણે
 વખંતની અનિવાર્ય જરૂર
 હોય એમ નથી દીરાવું ? મરે પ્રજાઓ
 અત્યારે કરમાયેલી અને ચીમળાયેલી નથી
 જાણતી ? ઋતુઓ ઉપર ઋતુઓ વીની
 છતાં યુરોપની લગ્ન પાનખર ઋતુજ આજની
 હોય એવો બાસ નથી થતો ? કેટલાંક ન્દાનાં
 રાષ્ટ્રો ખરેખાં પુરોની માફક છુદોળેયાં દુષ્ટિ-
 ગોચર થાય છે, તે કેટલાંક મહાગજાએ પોતા-
 નાજ ધૈર્યમિતી મન્યાવાઓથી ખમીને
 ખાખ થતાં જાણાય છે. એક બાજુ મરીર-
 બધ ઉપર નાચી ગેરૂની ગજામી મહત્વાગંધા
 અને બીજી બાજુ આત્મચક્ષ ઉપર શુભની
 તરફડિયાં ખારતી નિરાધારતા ! આ ભય,
 ત્રાસ અને વ્યામોદના પાનાવગ્ધામાં વખં-
 તનાં આગમન કયાથી દોષ થકે ? ખુમનુમા
 વખંતનાં દર્શન તો ત્યારેજ થઈ ગયે કે
 જ્યાં તેના સ્વાગતની યથાર્થ તૈયારીઓ થઇ
 હોય, આત્માની એજસ્વિતા, હૃદયના
 ઉન્નયમ, ખુદિની નિર્મલતા અને દેહની
 શુદ્ધિ વગર વસંતનાં અમોક્ષાં આગમન થતાં
 નથી. બસે નક્ષત્રો ખદલાય, થેહો ખદલાય,
 મહિનાઓના નામ ખદલાય, રે ઋતુઓની
 ઋતુઓ વહી જાય, પરતુ વસંતની પ્રાણુ-
 પ્રતિજ્ઞા તો ત્યારેજ થાય કે જ્યાં તેના
 ભક્તોનાં હૃદયની ભીતરમાં વખત અને વખં-
 તનાંજ યુગ્મન થઈ રહ્યા હોય. પરતુ જ્યા
 ઇર્ષ્યા અને અસહા, રાગ અને દ્વેષ, અર્થ
 અને મોહ, વૈર અને ધિક્કાર, આદિ અનેક ઘેરા
 ઝેરી રંગોથી સમગ્ર દેહ અને પ્રાણુ કંકુચિત્ત અને
 વિષમય થઈ રહેવ દોષ ત્યા વસંત કદિ ઉગ-
 વાની નથી, ત્યાં ઋતુરાજની મીઠી નજર કદિ
 થવાની નથી, ત્યાં પાનખર કદિ વીતવાની નથી.

આ અર્થાં અથ, સ્વાર્થમય રાષ્ટ્રપૂર્ણનાં
 બધાનક પડિગૂઓ છે.
 કવિવર વખંત એવી મોંઘી મોદન
 રવિઆણુની મર્તિ છે કે જ્યાં આવે
 ચેતવણી વિશ્વપ્રેમ નથી, જ્યાં આ-
 ત્મના યજ નથી, જ્યાં
 હૃદયનાં અર્ધ નથી, જ્યાં દેહનાં તપ નથી,
 જ્યાં અંતરના આરધન નથી, ત્યાં તેનાં
 મૌખાત્મવર્ણનાં પગથાં થતાં નથી. અને તેટલા
 માટેજ આખા વિશ્વને વખતનાં દર્શન કમર-
 વાને ઉન્મુક કવિવર રવીન્દ્ર બાપુ જગતને
 અને બારતને સ્વાર્થમયી મંકુચિત રાષ્ટ્ર-
 પૂર્ણથી ચેનાવં છે.

ગાંધીપૂર્ણ એવી ન હોવી જોઈએ કે
 બીજાં રાષ્ટ્રોની ખાખ ઉપર તમે તમાગ
 ગાંધી મહત્ત્વ મહાવય રહો. આ વિસ્તાર
 અને ઉદાર બાવના મબધી અનાગ ખંધુ
 ‘યુગ્મજાન’ ના તર્કીયાનની કહત ગૈરમમજ
 થઈ હોય એમ અમને લાગે છે. અમારે તેમને
 યાદ આપવું જોઈએ કે કવિવરની વિશ્વભાવ-
 નાના મિદાત બાજન તો મહાત્મા ગાંધીજીનો
 પણ મતભેદ નથી. ‘યુગ્મજાન’ કહે છે કે-
 “રવિઆણુ ગાંધીય ધર્મની માત્ર બંડ ઉઘાવ
 વાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમજ “રાષ્ટ્રીયતાનો
 માંકડો ધર્મ વીમારી મુકનો એમ રવિઆણુ
 શિખવવા નીમ્યા છે !”-આમ કહેવું ને
 કવિવરને અન્યાય કરવા જેવું નથી લાગતું. ‘યુ-
 ગ્મજાન’ ના આ વિચાર માથે મહાત્મા ગાંધી-
 જીના પોતાનાં વચનો મગખાલીએ.-“દુ
 જોટલા દેશપ્રેમનો ઘવો કડધું તેટલાજ કવિ
 બારનખમિને આદનાગ છે અને એ પ્રેમજ
 એકલો જમારી વન્વેની પ્રેમની સાદળને દર-
 હાવતમાં ટકાવી રાખવાને જમ છે,” એટ-
 લુંજ નહિ પણ ગાંધીજીએ કવિવરને ઉદેશીને
 ત્યાં સુધી લખ્યું છે કે, “જે મર્ગીય રસરાગ્ય
 પોતાના દેશને પ્રાપ્ત થયેવું એવાનો કવિનો

૫

મનોરથ છે તે મેગવવાનું જો કદિ હિંદુસ્તાનના ભાગ્યમાં હશે તો તે અહિંસાત્મક અમલકારના-નિર્મળ શસ્ત્ર વડેજ મેગવાનું એવો મહાગે વિશ્વાસ છે. કવિને મહારી અરજ છે કે ત્હમે દુનિયાને ત્હમારે શાંનિનો મદદેશો ખેંચક સંબળણે જાને અને અતરમાં વિશ્વાસ રાખજો કે અસહકારની લડતથી હિંદુસ્તાન, જો તે પોતે કૃત્રી પ્રતિજ્ઞાને વધાદાર રહેશે તો, તેમના ઉચ્ચ તેમજ ઉદાત્ત મદદેશના યુવતા અને જળહળના દાખવા રૂપેજ પોતાની જાતને સિદ્ધ કરશે. સ્વદેશાભિમાન રાષ્ટ્રને તેના અધમ અર્થમાંથી ઉગારી લઈ તેને જ વિશાળ અને વ્યાપક વિશ્વમંદુલનો સૂચક બનાવવાનો પોતાનો આટલા કાળથી પ્રયત્ન છે તેજ અર્થ આપવાનો અમલકારની પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. ” આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે વિશ્વમંદુલ અને ઉદાર સ્વદેશાભિમાનના મહાન વ્યાપક મિહાંન વિશે કવિવર તેમજ મહામાણ મપૂર્ણ રીતે મંમત છે.

x x x

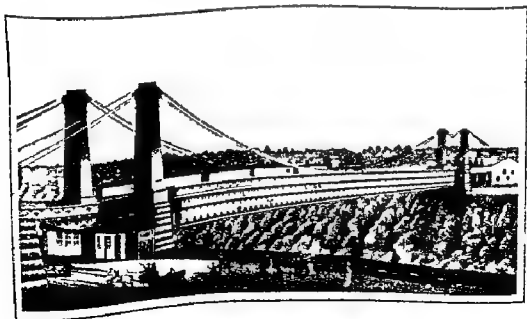
ઉપરાંત, બગાડની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને ભવ્ય બાવનાઓના અગ્ર-કવિવર અને ગદ્ય નેના દેશમંદુલ વિશ્વ-દેશમંદુલો રંગન દાસ પણ પોતાની એકમત રાષ્ટ્રભક્તિનો આદર્શ રવિ-બાપુના આદર્શ જોઈ શકાશે તેમજ રાષ્ટ્ર છે. છેલ્લી મહામખાના

પ્રમુખ સ્થાનિયીજ દેશમંદુલો કહ્યું છે કે—
“ રાષ્ટ્રભક્તિ એક એવી પ્રગતિ છે કે જે હાર એક પ્રજા પોતાને વ્યક્ત કરી પોતાના આત્માને જોગણે છે, અને તે બીજી પ્રજા-જોથી છૂટા પડીને નહિ, બીજી પ્રજાઓના વિરોધી થઈને નહિ, પરંતુ એક મહાન ઘટનાના ભાગીદાર તરીકે..... હું આજે જે રાષ્ટ્રભક્તિની વાત કરું છું તે યુરોપમાં આજે હયાતી ભોગવતી રાષ્ટ્રભાવના સાથે ભેળવી દેવાની નથી. યુરોપની રાષ્ટ્રીયતા એ દૂમસો કરનારી રાષ્ટ્રીયતા છે, સ્વાર્થમય રાષ્ટ્રીયતા છે, નફા તોડાની ગણતરી પર નિર્ભર રહેનારી દુકાનદારીની રાષ્ટ્રીયતા છે..... હું બાર દહને જણાવવા આદુહું કે રાષ્ટ્રભાવના અને જગતની સુમેદ વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો વિરોધ નથી. ” આ પ્રમાણે હિંદની ત્રણ મહાન વ્યક્તિઓ મિહાંનમાં મર્યાદા એકમત છે, અને જો બધું ‘ ગુજરાત ’ પણ આ રાષ્ટ્રધર્મ અને રિશ્વધર્મની મીમાંના વધારે સૂક્ષ્મતાથી વિચારી જશે અને એ વિશે આપણા મહાન વિચારકોની વિચારશ્રેણી સરખાવી જશે તો અમને ખાતરી છે કે ‘ ગુજરાત ’ પોતે પણ રવિબાપુ સાથે મંમત થશે.

—ત્રી.

ખચકાય છે, અને વિજ્ઞાન યુગો એક્ટર તરીકે કામ કરતાં નામની લાક્ષણિકતા મળે છે રાખતા અચૂક છે તેનું મગજ એક જ નામના દરેક લેખને માનવ જીવનના મન પ્રેરણાનો ઉત્તમ અનુભવ દેવા ઉપરાંત મનુષ્ય પ્રકૃતિનું પુનર્પુરણ તથા અનુભવ દેવો જેટલો તે માટે તેમને લોચનના તથા બદેર જીવનનો અપામ દોષ નામ લખવામાં કે નાટ્ય પ્રકાર કવિતામાં લખે છે શ્રી મન ધનનામિ નદિ પગલુ નામ પીઠ જેવી પવિત્ર રમજીમ પગથી પ્રકટ થયેલી તે વસ્તુમાંથી માત્ર ને માત્ર લેખકમાં મુદ્દા દિવ્ય સંદેશ કે જ્વનિ મદી ને દાગ યથાશક્તિ યથામાત્ર ઉપસ્થિત કરવાનો હોયો જેટલો જે તેમ કરવામાં ન આવે તો નાટ્યના માત્રિકા, તેના લેખક તેના ગાયકો તથા પાસા અને પ્રેક્ષકો મનને મમય તથા ખચ નિરૂપક બને છે એવું જ નદિ પગલુ અવ્યક્તિચિન્તાની રીતે ચનાવી તવાનું પાપ બેદાગવાના આપણે નાગી બનીએ છીએ અને તેમ કરીને આપણે નાટ્યના નામ તથા ધધાને અપવિત્ર કરી તેની દાગી કરીએ છીએ નામના મય માથે દલમ માથુમા / મળધ રાખી શકે તેમા વાગવાર જેવા જનાર સ્ત્રી પુરુષ મારા ન હોયો જેટલો અને તેના મગીનો વધી ગયેના છાંયોએ કે દનની વૃત્તિની સ્ત્રીઓ જ માથે એવા પ્રચલિત આગેનો તથા લાવને નાથુ કરવા માટે આપણા નામકોની ચિન્તિ તેમજ ઉ શમા આપણે આવી નિષ્પક્ષ અને નિર્ભય ચર્ચાદાર ધણો સુધારો કરવાની જરૂર જ આશા છે કે જનમમાજ તે મયમા દમેશા પ્રેમ ભરા ગમ નરો અને આવા સાદુમ ઉત્તરનાગને મનની મદદ આપી જેમના મયને વધુને વધુ મરગ બનાવશે હનિ શમ

લેખક—ગાંધ્યરાજ શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી,

જે પી એમ આ એ એમ

'The spirit and ideals of ancient Aryan culture are needed to-day for the building-up of our national life

Prof Vaswani

ઈંના ગ્રામીન સુન્દર્યમય દિનસોમા આ ભારતવર્ષમા મહાન સાહિત્યસમાજને
ગોખલા હતા જે મંમિતિઓને નામે ઓળખાતા હતા અને વિદ્ સહિતા
નેતાઓ નિધાને આશ્રય આપનારાઓ મહાન રાજા મહારાજાઓ રાજકુવરો
તેતુ પ્રમુખપદ લેતા અને આ મંમિતિઓમા મોટા મોટા પડિતો રિઓના
કા પો લેવો પર ચર્ચા થતી અને તે તપાસાતા આ પ્રાચીન ધર્માને અનુમરી
ચાનતી અને સરચાઓ માફક આ મંમિતિઓ માત્ર ભૂતકાળની એક યાદાગત-સ્મરણકર
આજ રહી છે આ ભારતનપના આધિક પતનની લાગી દુ ખમરી પ્રાણી છે એ પ્રહારી
હિંદુ કેવા કેવા અલો માખ્યા અને અતે ઘોર ગતિમા સુતુ એ દાખવે છે આ રોગ ગતિમાથી
હિંદુ ધર્મા ધર્મા જનગૂન થયા મથી રહ્યુ છે અને આ દેશના જુદા જુદા ભાગોમાથી મકરો
રિઓના ગાળે તેના પુરાણો શાઓ ધર્મપુત્રો અને કુરાનન સમ્યાઓમા વો પ્રવો ખમનના
ભયો હનો તેતુ મગોધન પ્રના ભગીરથ ધર્મન મરી ગ્વા છે હિંદુ અનુતિ આશના ખન
પરીક્ષા—પરા વખાણનાગ—પશ્ચિમમા છે પૂવતુ તત્વજ્ઞાન શા અથ વગરનુ એમ માનમિક
ક પનાતુ રચેતુ આજ ગણુગામા આનુ નથી, અને હેગેનીયન મન પ્રમેરીગતીયન મનુ ના
ગિનારાઓ પર પ્રગતિની હિંદુચારો આરી અમી ન આગે નાપાનાતર માનવામા આવ છે
ઝો રાયની ખતીરી ગોધખોગોએ આગે દેખાડી આખુ હ પ્રાચીન માગનમા હિંદુમા પિતાન
શાસ્ત્રથી રૂણ વામકાગ હતા અને જેમાની કેટલીક ચુરો પા મથી નાધરી હતી તેની પત
નેમને માહિતી હતી ઝો સીનુ મહાન પુત્રક The Positive S lences of the Hindus
હિંદુઓના ભૌતિક શાસ્ત્ર ગોધ-મોગનુ બીજુ અનનિમ ક્ષત મ ન મ છે

રેખા - શ્રીયુત પરશુભા બાપાબા શર્મા,

તરી આપ્યું નકામ

નમન વધારી લઈ

જગતી ભાસામાં બનેલ અમન દિદા નાટ્યના મત્ર અગો પર રાકાશ
પાગી, તે પર અત્યંત ચર્ચા કરવાન બીડે જ પનાર સામિત આ નયમન
છે ઈથી-તેનું સારિય રાકે કરાની પાટન કરનાર શ્રીયુત નૃતિ
દામ રિમાર તમજ જોશી સમગ્રે, અનેક રીતે ધન્યવાદ આપું છું
અને હ છું હ મુજગતની સારિય ગમિક નબ તોમના એ પ્રયામને

નાટકને બીજી રીતે દર્શ્ય માનકે ગવપદ્યત્મક સાથ સંગીત રમ પર કરવામાં
આવેલે સમૃદ્ધ નાટના આગળ દરેકી મન પૂર્વ ૧૦૦ વષનો ગણાય છે કે વિકસના
દગમાં સંગ સુતી વિવા રેખવ શુદ્ધિ તથા ક્ષયકૌશલ આદિમાં ભારત અનેક રીતે ઉત્તર દગમાં
દના સદકો ઉત્તરોત્તમ માયે તથા તથા નાટ્ય એ રામા લખાયા હ વિરર માગો ભ
તથા ભનનુનિએ પણ એજ સમયમાં ભારતને માતાના જ મથી અનકૂલ કોઈ દર્શ્ય કા માની
રચનામાં કાગી ભની મરા રી કાષ્ટ મી શમ્તુ નથી માનવજીવનના સન પ્રેરિત હનનરિમા
મના તરવા તથા મનુષ્ય હનનની વિનિધ ભાનાઓનું અવલોકન અને આનેખન જેની
અમય રીતે સિતર માલીદાસ કરેલે ગુ બીજા ભ મી શમ્તુ નથી શામ્તના નિકરો
વશાય તથા માનરિમાનિમિત્ર એ એમના નમિક નાટક જ જાકે માનવિકામિમિત્ર એ
કોની ભની નિ નથી એમ મલાક લખાણું માનકુ કે કે જે વિરનની અથા કરવાનું આ સ્થાન
ન દેવશી એ પ્રમને વિદાનોના પ્રિયાગ માજી રહેવા કલકત્તુ શૂ કલ્ત મુચકટિક પા. એજ

કાગમા લખાયલું છે, જેની વસ્તુમકલના અને નાટ્યગચના એની તો મનોરંજક અને કલા વિધાનથી ભરપૂર છે કે, તેની ગણના પણ પ્રથમ કોટિના ઉત્તમ નાટકોમાજ થાય છે, એટલું જતા કાળીદાસની શક્તિતથા તો શક્તિતવાજ છે કવિવર કાળીદાસના શક્તિતથા નાજે તો દેશ દેશાન્તરમા પણ ભારતનું મુખ ઉલ્લખ કર્યું છે અને એકમપીઅજ જેવાને પણ કાળીદાસની એ કૃતિએ મુન્ધ બનાવ્યા છે આકાશ મૈકામા ભવબૂતિએ ઉત્તર ગમચરિત્ર મહારીર ચરિત અને માવતી માધવ લખ્યા નાટ્યચર્યનાના પ્રાઈ કોઈ પ્રદેશમા ભવબૂતિનું ગ્થાન કાળીદાસ કરતાએ હિન્દુ છે ખાસ કરીને વર્ણનાતક શક્તિમા ભવબૂતિ કાળીદાસ કરતા અનસ્ય ચઢી મય છે, જતા કાળીદાસ તે કાળીદાસજ છે કાળીદાસનું ભાષાવાનિત્ય અને વાણીપ્રવાહ અદ્ ભુત છે કાળીદાસની શક્તિતવાની માફક ભવબૂતિનું માનતી માધવ નાજક પણ ઘણું લોખ પ્રિય છે એકમપીઅજના રોમીયો અને જુલીયટની સાથે એની હરીફાઈ કગરી રામય એમ છે એજ કાગમા એક બીજા નાટ્ય લેખક ભટનાગચણ થયા જેમણે વેણિમહાર નામ નાજક નખ્યું છે તેની ગચના ઉપના કવિઓની પામે સાધારણજ ગણાય

અગીયારથી ચૌમા મૈકા મુનીમા શ્રી હા રત્નાની ' તથા ' નાગાનન્દ નાજક નખ્યા તથાજ વિશાગદ્તે ' મુદ્રારાક્ષસ ' નાજક પ્રકર કુ એજ અરમામા કૃષ્ણ મિત્રે, પ્રેમોધ ચન્દ્રોદય ' અને જયદેવે ' પ્રમત રાધવ લખ્યા મુદ્રારાક્ષસ એઁ ઐતિહાસિક નાટક તો એમા રાજતનના શુદ્ધ મન્ત્રોતો મુદર ઉદ્દેન નજરે પડે છે એનીજ રીતે શ્રી હર્ષનું ' રત્નાની નાજક પણ તે જાળમા સરીખ્યાતિ મેળરી મઝ્યુ હતું નાગાનન્દ અને પ્રેમોધ ચ દોત્ય એ ધાર્મિક નાજકો છે નાગાનન્દમા બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તોનું આધિક્ય અને પ્રેમોધ ચન્દ્રોદયમા વાન્ત માર્ગને મમર્થન રવામા આવ્યું છે

ચૌદથી ઓગણીસમા મૈકા સુધીમા કેટલાક રૂપક ઉપરપર તથા પ્રદમન લખાયા પ્રાચીન કા યમાળામા આમાના કેટલાક પ્રકર થયા છે જેમાના કેટલાક કાગમીની પડિતોના બનાવેના મનાય છે સાહિત્ય શોધકોતો એવો મત છે કે, આજ સુધીમા મસ્કૂત માહિત્યમા પ્રવ બનાવેના મનાય છે સાહિત્ય શોધકોતો એવો મત છે કે, આજ સુધીમા મસ્કૂત માહિત્યમા પ્રવ થએલા નાજમાથી લગભગ મોએકતો પતો લાગ્યો છે, પરન્તુ તે વખતની માહિત્યની ઉમ્મતિનો વિચાર ગતા માનનું પડશે કે વિદેશીઓના અનેક આક્રમણે તથા ઉચનપાયનોમા બીજા માહિત્ય માથે વણા નાજમેનો પણ લોપ થયો હોવા જોઈએ

ઓગણીસમી મદીના અત તેમજ વીમમી મના આગલામા દિદી, ઉદ્, મગાગી, શુગતી તેમજ મગડી લાપામા મેકડા નાટ્ય લખાયા છે જેની નામાનન આપરી પગુ મુદ્દેન છે અને એ રીતે બાગતે એ થોડા વેગમા નાખ્યા માહિત્યમા ઘણી ટોળી ઉન્નતિ થી લેખાય એટલું જતા શક્તિતવા મુન્ધકટિ માનતી માધવ મુદ્રારાક્ષસ કે પ્રેમોધ ચન્દ્રોદયની નાજમા આવ એવા નાજમા આગળીના વદાજ ગગાય એવા પણ નથી

નાજ લખતું નખાતું એ કે ન્દાના કા ગના ખન નથી દરજી મનોદાન? દામ્યમિત્રપણ હોવ એ નાજક નથી પણ ભવાઈ કે ત્રિષ લેખતા નાજક લખ

નારડના ઇતિહાસ પર એક દૃષ્ટિ.

રેખા: શ્રીકૃષ્ણ પરધણા જાણના મર્મ

તની આય વકાશ

અમપૂર્વે વધારી લ

જગતી ભાષામાં અનેક અમસ્ત વિદ્યા નારડના મવ અંગે પગ પ્રમશ પાડી, તે પર અત્રત્ર ચર્ચા ગાનુ બી ઝડપનાર મામિક આ નમજ હ કેથી-તેવ સદિય રૂ કચ્ચાની પદેન ધરનાર શ્રીકૃષ્ણ નૃમિહ દામ રિમાર નમજ તેથી અધ્યયને હ અનેક રીત ધન્યવાદ આપુ છુ અને હ છુ છુ ગંગાનની સાતિય ગમિક રમ્મ લેમના એ પ્રયામને

નારડને બીજી રીતે દશ્ય માન કે ગવપદ મક સાત્ર સગીત દશ્ય પશુ કૃવામા આવછે મગૂત નારડગો આગલ દસ્વી મન પૂવ ૧૦૦ વરનો ગણાય છે હેર મિકમના લગમા સમ સુરી વિવા રૈભવ બુદ્ધિ તથા બામૈશ ય આદિમા ભારત અનેક રીત નત દગમા હના સ રે ઉનમોતમ મ તા યથો તથા નારડા એ તમા લખાયા છે અવિરગ મારી ભ તથા ભાનુતિએ રજુ એન મમયમા ભારતને યાના જ મળી અનકૂત કરા દશ્ય મ કાની રચનામા મારી ભની મરા મી કોષ બી શમ્પુ નથી માનવજીવનના મવ રે । અનવિમ સના ગ તરવા તથા મનુય અનની વિવિર ભાનસાએનુ અવનોકન બને આનેખન જેની મમય રીતે અવિરગ મવીભમ મેડે તેડ બીને માઇ મરી શમ્પુ નથી ગામનના વિદ્યો વશીય તથા માનવિમશિમિત્ર એ એમના મિહ નારક બ બે કે માનવિમશિમિત્ર એ કાની ભા મિ નથી એમ મના લેખએનુ માનવુ કે કે નિરાની ચર્ચા ક વાનુ આ આન ન હેરાથી એ રમને વિદાનોના વિચાર માજે રહેવા મ્કુટ મુકુટ અચ્છાદિક પ । એજ

કાળમાં લખાયેલું છે, જેની વસ્તુસંકલના અને નાટ્યરચના એવી તો મનોરંજક અને કળા વિધાનથી ભરપૂર છે કે, તેની ગણના પણ પ્રથમ કોટિનાં ઉત્તમ નાટકોમાંજ થાય છે; એટલું જતાં કાળીદાસની શકુન્તલા તો શકુન્તલાજ છે. કવિવર કાળીદાસના શકુન્તલા નાટકે તે દેશ દેશાન્તરમાં પણ ભારતનું મુખ ઉલ્લસ કર્યું છે. અને શેક્સપીઅર જેવાને પણ કાળીદાસની એ કૃતિએ મુગ્ધ બનાવ્યા છે. આકાશ સૈકામાં ભવભૂતિએ ઉત્તર રામચરિત્ર, મલાનીર ચરિત અને માક્ષતી માધવ લખ્યા. નાટ્યરચનાના કોઈ કોઈ પ્રદેશમાં ભવભૂતિનું સ્થાન કાળીદાસ કરતાં હોય છે; ખાસ કરીને વર્ણનામક શક્તિમાં ભવભૂતિ કાળીદાસ કરતાં અવશ્ય ચડી ગય છે, જતાં કાળીદાસ તે કાળીદાસજ છે. કાળીદાસનું ભાષાશાસ્ત્રિય અને વાણીપ્રવાહ અદ્ભુત છે; કાળીદાસની શકુન્તલાની માફક ભવભૂતિનું માલતી માધવ નાટક પણ ધણું લોકપ્રિય છે; શેક્સપીઅરના રોમીયો અને જૂલીયટની સાથે એની હરીફાઈ કરાવી શકાય એમ છે. એજ કાળમાં એક બીજા નાટ્ય લેખક ભટ્ટનારાયણ થયા જેમણે વેણીસંહાર નામક નાટક લખ્યું છે; તેની રચના ઉપલા કવિઓની પાસે સાધારણજ ગણાય.

અગીવારથી ચૌદમા મૈકા મુધીમાં, શ્રી હર્ષ, “ રત્નાવલી ” તથા “ નાગાનન્દ ” નાટક લખ્યાં, ત્યારે વિશાળદત્તે “ મુદ્રારાક્ષસ ” નાટક પ્રકટ કર્યું. એજ અરસામાં કૃષ્ણ મિત્રે, “ પ્રભોધ ચન્દ્રોદય ” અને જયદેવે “ પ્રસન્ન રાઘવ ” લખ્યાં. મુદ્રારાક્ષસ એક ઐતિહાસિક નાટક હોઈ, એમાં રાજતંત્રના શુદ્ધ મન્ત્રોને સુંદર ઉકેલ નજરે પડે છે. એવીજ રીતે શ્રી હર્ષનું “ રત્નાવલી ” નાટક પણ તે કાળમાં સારી ખ્યાતિ મેળવી શક્યું હતું. નાગાનન્દ અને પ્રભોધ ચન્દ્રોદય એ ધાર્મિક નાટકો છે. નાગાનન્દમાં બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તોનું આધિક્ય અને પ્રભોધ ચન્દ્રોદયમાં વૈદાન્ત માર્ગને સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે.

ચૌદથી એઝગણીસમા સૈકા મુધીમાં કેટલાંક રૂપક ઉપરૂપક તથા પ્રહસન લખાયાં; પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં આમાંનાં કેટલાંક પ્રકટ થયાં છે. જેમાંનાં કેટલાંક કારમીરી પંડિતોનાં બનાવેલાં મનાય છે. સાહિત્ય શોધકોનો એવા મત છે કે, આજ મુધીમાં સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રકટ થયેલાં નાટકોમાંથી લગભગ સોએકનો પત્તો લાગ્યો છે, પરન્તુ તે વખતની માહિત્યની ઉમનિનો વિચાર કરતાં માનવું પડશે કે વિદ્વેશીઓનાં અનેક આક્રમણ તથા ઉચ્ચપાથનોમાં બીજા માહિત્ય સાથે થળાં નાટકોનો પણ લેખ થયો હોવો જોઈએ.

એઝગણીસમી સદીના અંત તેમજ વીગમી સદીના આરંભમાં દિદી, હર્ડ, બગાળી, શુન્દરાની તેમજ મરાઠી ભાષામાં સેકડો નાટકો લખાયાં છે, જેની નામાવલિ આપવી પણ મુશ્કેલ છે; અને એ રીતે ભારતે એ થોડાં વર્ષોમાં નાટકના માહિત્યમાં ધબ્બી ન્દોડી ઉન્નતિ કરી લેખાય. એટલું જતાં શકુન્તલા, મૃચ્છકટિક, માલતી માધવ, મુદ્રારાક્ષસ, કે પ્રભોધ ચન્દ્રોદયની કોટિમાં આવે એવાં નાટકો આંગળીના વેદાપર ગણાય એટલાં પણ નથી.

નાટક લખવું લખાવવું એ કંઈ ન્દાનાં હાકરાંના ખેલ નથી. કેવળ મનોરંજન કે લાચરમિકાપત્તું દોવું એ નાટક નથી પણ જગત છે. શિષ્ય લેખકો નાટક લખના

જેમ જેમ રંગો જતા ગય છે તેમ તેમ આપણે વધુ ને વધુ હિંદુ વિચાર અને હિંદુ જીવનની આજ્ઞા લગી બધા રંગેની વિભૂતિઓ—વૈભવ—પ્રભિદ્ધિ આપતી ત્રેલોએ છીએ પ્રાચીન આર્યો આપણા પ્રગતા જીવનના મગને અને પ્રકાશને વધુ નજીક હતા તેનું કારણ તેઓ વધારે પરિત્ર વધારે સગળ માન તેવાથી આપણા કરતા સત્યના ઉદાલ્લુભા વધારે ઉતરી શકતા તેઓમા આપણા કરતા વધુ રમઆહુ મકિલ હતી તેઓમા નાચ માટે વધુ ઉડી નિરીક્ષણ શક્તિ હતી અને અહીં મોખે મમત્વ હિંદના નાચનાત્ત્રની ખરી કિમત માટે મદારી માન્યતા રમતુ મરીશ

હિંદુ નાચ વિશે વિવેચન કરતુ જો ખરી રીતે બૌદ્ધ—હિંદુ નાચ પર વિવેચન પ્રવા મશ બર છે મુમત્તમાનોએ હિંદ માટે ઘણુ મ્યું ડ તેમની પ્રજા અને શિષ્ય, તેમના શગધનિધુક્ત અત્યુત્તમ કા રો— હારીતના, મમતરીના પ્રગો—તેમનો ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગ તેમનું સેમેટિક મામર્થ્ય, તેમનું મજાન એકધરનાદિત્વ ની અસર હિંદના જીવન અને વિચારો પર મનોહ થઈ છે પણ મુસલમાનો પોતા સાથે નાચપ્રજા બાન્ધા નથી ખસીબનો, આગમે મોમનોમા મમતરીથી પ્રકી શમય એવા રા કીવ નાચ્યો નાચાનરો તમેતા

નો પૂર્વજ છે. આજે આપણે જોને હિંદુસ્થાન કહીએ છીએ તેથી પણ વંશજે મોટા વિસ્તારમાં હિંદુ નાટ્યોએ પોતાની અમર બેગાડી છે. મધ્ય એશિયામાં શોધાયેલા તાડપત્રોના લેખો કુશાન સમયમાં બ્યારે મધ્ય એશિયા હિંદી સામ્રાજ્યને તામે હતુ ત્યારે હિંદુ નાટ્યો કયા મુઘી ખીલ્યા હતા તે દાખવે છે. આશરે છઠ્ઠા સદીમાં હિંદુઓ ગંગામાં જઈ વસ્યા અને આગના જ્વલના નાટ્યોમાં હિંદુ નાટ્યની છાયા વ્યક્ત છે. જગમાં, શિયામ, કમ્બોડીયામાં જે નાટ્યો થતા તે રામ તથા મુઘના નાટ્યો થતા. મલાયા આર્કાપેલેગો તથા ચીનમાં પણ રામયુગના નાટ્યો થતા.

નાટ્ય તરફ હિંદુશ્ચિત્તે તેને અપાતા ગૌરવને આભારી છે. ખ્રીસ્તી યુરોપમાં ધર્મગ્રંથો તથા નાટ્યમંથરા વચ્ચે વિરોધ વારંવાર થયેલા છે. ક્રીસ્ટોપ્લર કહે છે કે ‘નવ નાટ્યકળા એ મેતાનની કૃતિ છે, હાસ્ય અને ખુશાલી, આનંદ (Gaiety) એ ધર્મિક પ્રણીત નહી પણ મેતાન પ્રણીત છે.’ ગ્રામમાં નટ તરફ બિ કમગની નજરે જોતા. ચીનમાં નગના વસજને પાસ પેટી મુઘી જાહેર પરીક્ષાઓમાં એમવા દેવામાં આવતો નહી. હિંદુઓ નૃત્યગાજને પાંચમો રેફ કહે છે. તેના આદિકર્તા ભગત મુનિએ આ નાટ્યકળા માત્રાનું શ્રદ્ધા પામેથી મેળવી, તે માટે તેણે મહા તપ કર્યું અને ધર્મિકી દૃષ્ટિ, વરજનથી નૃત્યગાજ જગનના આનંદ માટે મેળવી રચ્યુ એમ કહે છે.

મહાકવિ કાળીદાસ અને ખીન્ન હિંદુ નાટ્યો રચનારાઓના અયો કૃત્રિમ રચનાના છે એમ કહેવાય છે. આ વિષે ભવબનિના મંદ્રો યાદ આવેછે

ये नाम केचिदिह नः प्रवदन्त्यचक्षाम्
जानन्ति ते किमपि, तान्प्रति नैव यत्नः ।
उत्पत्त्यनेऽस्ति वा को नु समानधर्मः
कालो ह्ययं निग्वधिः विपुला च पृथ्वी ॥

‘જે અમાગ માટે અપરાધ માથે બોલે છે તે મિયાગઓ અજાન હ’ મહાન જ્યા ગોખવાળા કેઈ દશે, નહિ તે બલિયમાં ઉપજ થને મનુ મગ અપરિમિત હ અને પૃથ્વી વિશાળ છે ।’ આ મંદ્રો લખાયા પછી મગીઓ પછી ગેટે મહાકવિનો જન્મ થયો અને તેણે આ મગજ મંદ્રોમાં મર્વીનમના ગુન માયા હ

= Wouldst thou the young year's blossoms
and the fruits of its decline,
And all by which the soul is charmed
enraptured, feasted, fed ?
Wouldst thou the earth and heaven itself
in one sole name combine ?
I name thee, O Sakuntala, and all
at once, *સકુન્તલા* "

હિંદુ નાટ્ય મત્ત અને સ્થાનનો અવિરોધ (Unity) લેખામાં લેવું નથી; પણ તેથી તે કૃત્રિમ છે એમ ગણવાનું નથી. ગ્રીક અને રોમન યેષકા આ અવિરોધ લેખે છે; પણ દક્ષિણ-ખીચન નાટ્યગાત્રીઓ લેખતા નથી. મહાન જર્મન કલાખિત લેખીંગ, આ અવિરોધનાં બંધન તોડી નાંખનાં એ માણ છે એમ જણાવે છે. મેકમ્પિયરે પોતાનાં નાટકમાં તે અવિરોધ તરફ દુર્બલ્ય કર્યું છે. મત્ત અને સ્થાનનો અવિરોધ એ ગ્રીક કૃતિ છે; પણ હિંદુઓએ એ તરફ દુર્બલ્ય આપ્યું છે; પરંતુ અભિનય (Acting) અને ભાવના (Ideas) નો અવિરોધ તો હિંદુ નાટ્યકારે અગમર અચૂક જાળવના. તેની કર્મચોગની ભાવના નાટ્યમાં કાર્ય અને કારણની એકજ માંડળમાં મર્વ વાનુમક્યનાને જોડી દે છે; અને નાટકનો ઉદ્ભવ એકમત્તો, એકમત્ત સ્વર્ણ થાય છે.

કરુણામય અને દામ્યમત્તનાં નાટકમાં જાણીતા ચલાયકા વિભાગો મરૂન નાટકમાં મળતા નથી. હિંદુ નાટ્ય નાટક દામ્યમત્તની બરપર દેખ તે દાગી પાત્ર છે. તે નાટ્ય ધણી રખત દામ્યમત્ત અને કરુણામત્તનું મિશ્રણ દેખ છે, ક્યારે પણ એમનું કરુણામયુક્ત દેખ નથી. અનિ આવેશવાળું દૃશ્ય અને અનિ ઉત્કેષનાં જનાવ રંગભૂમિપર દાખવવો નહિ, કારણ મગજ અને પ્રકૃતિપર તેની અનર વિરુદ્ધિને બદલે ખિન્નતા લાગે છે. દુ ખ, વિપતિની અને ચવામાં આત્મ-વાગ જ શક્તિમાન નિવડે છે એ મિધાન્ત મર્વમાન્ય છે, કારણ આપણી મૃદિ નિય માનક છે અને નિયમ દમેગા કથાણુકાગી છે.

ગ્રીક પ્રારબ્ધને-માન્ય-આપે છે. હિંદુ નાટ્યકાર પ્રારબ્ધ કર્મનુનાર થાય છે એમ મૂલ્ય છે. જે નમે કર્યું તેનું તે ફળ છે. તમાની વર્તણૂકથી કર્મ બધાય છે. તમે દુ ખ પામો છો તેમાં પણ તમારું જનુ છે; માવાને અન્તે આનંદ છે, કમલ નથી; શાનિ છે દુ ખ નથી. આ હિંદુ નાટ્યની ધાર્મિક વનણુ દાખવે છે. એન, ગ્રીમ, દુઝાર અને હિંદુમાન એ નાટ્યનાં આર કેન્દ્ર સ્થાનો છે. એન અને દુઝારમાં દુનિયા અને ધાર્મિક મત્ત વચ્ચે ફાટ છે, પણ ગ્રીક નાટક ડાયોનિસીયમના પથમાંથી વિક્ષિ પામ્યું. આ પથ એક મત્તને પ્રીત્તી ધમને મ પૂર્ણ નાનુદ કરવાની અણિપર હતો. ગ્રીક નાટક પ્રમાણે હિંદુ નાટ્ય તેના દેખ અને સ્વરૂપમાં ધાર્મિક હતું, તેનો હેતુ જનમમાજની વિશુદ્ધિ, ઉચ્ચ કપના, અને શિક્ષણ આપવાનો હતો.

માધાણુ રીને દરેક હિંદુ નાટ્ય નાદી માથે ખુલ્લું છે અને પૂર્ણ થાય છે, તેની વનુ ધર્મ પુનક્રોમાંથી લેવામાં આવે છે, અને દૈવી ચમકાગે, દૈવી આકૃતિઓ દાખવવામાં અવિરોધી નથી. શુ આ હિંદુ રંગભૂમિની મૃતિમ વવણુ અને વનુની અમગ ભાવના સચવે છે? શુ શેક્સપિયર પોતાનાં કેટલાક નાટકમાં જાણે દાખવતો નથી? શુ દેમરેગમાનો જાન નાટકની ખુબીને જોઈય લગાડે છે? આ હિંદુ માન્યતા-કે આ વ્યકત જમન અને અન્યકત જમન મળી એક અલગ રચાયુ છે, મનુખ દેવો સાથે વહી શકે છે એ માન્યતા-પર પગની છે.

હિંદુ રંગભૂમિનું બીજું મુખ્ય લક્ષણ કુદરત તરફનો પ્રેમ છે. ગ્રીક નાટ્યકારો, મહાન ગ્રીક દક્ષિઓ, ગેટે, સિપર, અને હોપ્કિન્સ તથા એ ઉપગત શેક્સપિયર આગિ-નિશપજમા નિપુણ છે, અન્યતમ કળા દાખવે છે. તેમનું વવણુ વ્યખિને દેદ સ્થાન આપવાનું છે. બ્યારે

હિંદુ નાટ્યકાર કુદરતી જીવન આલેખવામાં પોતાની નિપુણતા દાખવે છે. કુદરત તેના શિક્ષક છે, મનુષ્યનો મુખ્ય પ્રેરક છે. કુદરતને લગતા ઉત્સવો-જેવા કે વસંતોત્સવ વિગેરે પ્રમુખ છે, તે વખતે નાટ્યો ભજવાતાં. હિંદુ પ્રેમનો દેવતા-કામદેવ-પુષ્પધન સાથેનો બાળક ચીતરવાના આવે છે; અને કાળીદાસનાં નાટ્યોમાં કુદરતી પ્રેમવાળા કવિતા મનનો વેગ દાખવનારાં મંગીત-કાવ્યો (Lyrics) નાં પદોનાં પદો છે. વિક્રમેશ્વરીય નાટ્યનો પ્રથમ અંક હિમાલય પર્વતના મનોહર કુદરતી દેખાવ સાથે ઉઘડે છે. ઉત્તર રામચરિતનો દેખાવ અરણ્યમાં છે. મેઘહતના નાયક યક્ષને રામગિરિ પર્વતપર દેશનિકાલ થયેલો દાખવવામાં આવ્યો છે અને પોતાની પ્રિયાને વાદળાં સાથે મદેશ પહાડનો ચીતરવામાં આવ્યો છે; રામને વનવાસની આરાધના થતાં તે ચિત્ર-કૃતના મનોહર ઉચ્ચ શિખર પર જાય છે. અહાહા ! રામ તથા યક્ષ માથે આવા ચિતાકર્પક મદાન પર્વતોનાં શિખરે આપણે વહીએ તો કેવું સુદર ? ખરંખર, તેઓ નદી, પશુ આપણે-આ ગહેગની ગીચ વન્ટીમાં, ગંદકી ભરેલી હવામાં વસતા આપણે-આ કુદરતી જીવનના આશ્ચર્ય-જનક આકર્ષણથી અજ્ઞાન આપણે-દેશવટે પડેલા છીએ.

વળી, શકુન્તલાનો પુત્ર ભરત-ભારતવર્ષનો મુખ્ય કેદ-અગ્રણ્યો વચ્ચે જન્મેલો દાખવવામાં આવ્યો છે, અને એટલું જ નહિ પણ કાળીદાસ પોતે પ્રાચીન દત્તકથાઓ વર્ણવેલે તેમ ગિર્યવદ્વીપમાં એક એકાંત પવતનાં શિખરપર સાગરમગીત માંભંગનો મૃત્યુ પામી ગયેલો ચીત-વામાં આવ્યો છે. શાંકૃતલ કુદરતી વાતાવરણથી ભરપર છે. નાયકનું નામ શકુન્તલા શું નુચવે છે ? વિશ્વામિત્રે બ્રહ્મચર્ય ખાતું-અરણ્યમાં એક સુદર બાળકનો જન્મ થયો, તેને પોતાને પશ્ચાત્તાપ થયો, તે નપમા પુનઃ પડ્યા ઉડાં, ગાદાં વનનો આશરો લેછે, કુદરત પર બાળકની નબળાઈ મોપે છે, અને શકુન્તલ પક્ષીઓ આ ન્હાની મુતેલી બાલિકાનું પોપણુ કંડે છે અને તેથી તેનું નામ શકુન્તલા પડે છે. પુનઃ તે ભરતની બાવિ રાજ્યભાગ-ભરત જેના નામથી આ હિંદુ નામ ભારતવર્ષ પડ્યું તે ભરતની માતા-અરણ્યમાં કાપિઆશ્રમે ઉછરી ઝહોટી થઈ. તે શક્ષાને, છોડેને પાણી પાય છે. તેમને પોતાના રોલીઓ તરીકે સંભોધે છે. તે ધાસનાં તીન તણુખસાંઓથી ધાયલ થતા હરિણુ શિશુને પાટાખીંડી કરે છે. રાજા દુષ્યતને પ્રેરે જતાં, આશ્રય છોડતાં, તે પોતાની બાળ સખીઓની રમ્મ લેછે-માથે માથે વનવેલીઓ, પક્ષીઓ, વન પશુઓની પ્રેમભરી-લાગણીભરી-રમ્મ લેછે. શું તેઓ પણ તેનાં એડીઓ નથી ? ન્યાયે તે તેમને તજીને નિઃકરે છે ન્યારે અગધું ખાસ તેના વસ્ત્રપટને ખેંચી રત્યું છે.

હિંદુ મદાન નાટ્યો કુદરતના પરિચયના સમગ્રની અન્યર અર્થ પ્રભાવથી વખાણેલાં છે, અને તેથી તેમાં વિદ્યુદ્ધિ, માનસિક ઉત્તરિનો મૂલ્ય સમાયેલો છે પણ દુઃખ આપતિ, દમન વગર વિશ્વાધ નથી; આત્મત્યાગ વગર આત્મમઆધ નથી. હિંદુ નાટ્યકારો આ મિષ્ટાન્તને પૂર્ણ માનતા અને પોતાના નાયક નાયિકાની વસ્તુ મક્કલનામાં ફરી ફરી એ ક્ષત્રી ગુથના જીવનના પ્રશ્નનું માત્ર તકંથી નિરાકરણ થતું નથી, પણ આત્મત્યાગ-સ્વાર્થત્યાગ-થી ધાય છે. પ્રાચીન ભારતમાં આત્મ-સ્વાર્થત્યાગ એ દરેક વ્યક્તિને પ્રથમ પગથીયે જે સત્ત્વચર્ચાત્રમમાં જોતો તેને શિક્ષણ આપવામાં આવતું. અને આ સ્વાર્થત્યાગની બાવના તે વ્યક્તિ છે-સા આશ્રમમાં એટલે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં દાખલ થતો ન્યારે આત્મત્યાગનું રૂપ લેતી. અરણ્યવાસી કાપિ મુનિઓ પોતાના આત્મત્યાગથી મદાન અલેક્ષ્ય-ગતિ શિક્ષક જેવાને મદદ આશ્રય પગારે તેમાં કાલ નવાજ

નથીજ તેજી તેમને નમાવવા માટે-પોતાને તેમજો નિગ્રેતા કહેવાડવા- બગીરથ પ્રયાસો
કયા પગ તેઓ તો વિનવે તેમના પાદ હતા તેઓને આ જગતના નિગ્રેતાઓની શી પરવા
હતી ? મરોગ મરોગ બુધનિઓ શત્રુઓ આ વનમાં વસતા ક્ષત્રિ મુનિઓ તરફ પુત્ર
બુદ્ધિથી આકર્ષાય અને તેઓમાના કેવડાજ પળુ વખત આવા ગજપાઠ વંશન તજી નનમા
વર્ધિ વામ કર તેમા નવન શુ ? ગેરની ત્રી પાના નજના વાચકજનો આનંદ છે પગ તેઓ
શકુતના માથે મગખારી નકાચ મ્મ તે જા છે કાદળ શકુતનાનુ ગદ્ય તેના આમ
નાપમા છે

આસ્તિઆના એક મહાન નાટકાર હીરા (Hero) નામનુ નાટક રચ્ય છે
હીરા એ સા રી છે તે કાંચાવનુ નન લેહે ૧૫ તે ના પાનનમા તે અમમથ થાય છે
તે તેમમા મ્મ થઈ જાય છે તેના ના શકુતનાની મહત્તા ની નથી મ્મ તે મત્ય જાજે છે
ત્રેમ મે ખરે આનંદ નથી પણ અનન્યાગામા આમનિમ્મ એ ખરે આનંદ છે-આપત્તિના
અન્નર પામેનાજ ખગ પ્રમના આનિમ્મ આનંદનો સ્વરો નહ શકે છે તે નમાએ હર્ષી
તથા પુરુષાને પચુ કુખ ખમનુ પડે છે અને તેમથી રિહિ થાય છે પુરુષા તને ગોધનો
વનેન પહાડે પહાડ ઉમ્મતામ્મામા બમે છે અને બમે નો મરે હ અને કવિના શમ્ભોમા
નના રાધમા અથ માગે પડે છે

બીજા નાટ્યમા પુન-હનુમાન નાટ્યમા એ ન તમ મુખે છે નકાના રિત્ય પડી
હનુમાનને વાનર્ય થરેનો દેખાડો છે તેમજ બોદ નાટ નાગાનદમ મહાન રાજ ગડ
બીજાઓને બચાવના પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે આજે કેવડાની ટોળી બની
આખા દેશમા ગામોગામ ફરી આવવા ના । નજવે એ જરૂર છે હિદના યુરકે ગડમપિયગના
નાટો ગોડનમા બગીરથ રચન કરે છે ૧૫ શેક્સપિર અનુચ દસ્યમા ભાગ કરી શકતા
મથી નાતાતર એ ધણીનાર રૂપાનર બને છે અને આપણ આ બનુ ન જોઈએ ક મેમ
પિયર યુરોપનો અનુભવ આનેએ છે તે અને બીજા પાશ્ચાત્ય મહાન નાટ્યકારો પોતાના અનુ
ભવોની સત્યતા જનમમાજ સમક્ષ રજુ કરે છે તથી મહાન કહેવાય છે રિદને મનો અસર
કરે મેના નાટ્યો તો હિદના લોકાના અનુભવો અને સુચરાર દાખનનારા દોના જોઈએ આપણે
વાચી ગયા તમ રોમન નાટ્ય રોમન લોકોને અસર કરનામા પહાત પડ્યુ હતુ મારણુ તેજે મીક
અનુભવ અને થાઓ અણુ મ્યો હતા આપણને નામ રોગી-જનસમ જને ઉપરાગી-નાટો
જોઈએ છીએ હિદના સદીઓથી જરૂર અખૂ બડગ્યુમ્મ અનુભવો અને નાદિત્યરાજા
રાષ્ટ્રીય નાટોની ખામ નર છે આપણને નરી રગબ્બિ જોઈએ છીએ બ્યા દિદના જનમમ
તે ઉપર લાવના ઉત્તિ કરના-ના આરોહીના રાષ્ટ્રીય નાટો લજનમા આવે રિદના ઉગના
સુવમ અને યુનિઓને માટે આપણને નરી યાત્રાઓ નરી લારત ક્યાઓની જરૂર છે મ જેથી
આ પ્રમના મિદાન અને સત્યને વક્ષર જનનાનુ શીખે ની પોતાના Defence of Poetry
મા ગાનથી નરપૂર શ દો નખી ગયો છે —

The connection of poetry and social good he pointed out
is more observable in the drama than in any other form and it is

indisputable that the highest perfection of human society has ever corresponded with highest dramatic excellence and that the corruption or extinction of the drama in a nation where it has once flourished marks a corruption of manners and an extinction of energies which sustain the soul of social life for the end of social corruption is to destroy all sensibility to pleasure

દિ નાટ્ય દિ દને મદકર્તા થશે એટલે નહિ પણ જગને મદકર્તા થશે નાનની રંગભૂમિ પાસે દેશોમાં ધમ જેનો ખગે મ્હોટો રક્ષક છે તે મદાન ઉચ્ચ સત્તા માથેનો સબધ ભૂલી ગઈ છે જીવનના નૈતિક સરકારને અનુકૂળ સુદર સાતુપયુક્ત મનોધન અને મયામાં આજના જમન નાટ્યો ન્યૂનતાવાળા છે આધુનિક જમન રંગભૂમિનો તિગ્ધર પ્રતો એક જર્મન નેખર ૧૮૧૫માં લખે છે —

Plays he said are produced so nauseating in their depravity and lasciviousness that they may well fill our soldiers with disgust at their decay of the national morals The German people must not tolerate such degeneration they must eradicate these plague spots that disfigure the radiant features of Germania

કાસમાં પણ રંગભૂમિની પ્રિયતિ આ જમન રંગભૂમિથી નિવ નથી અને ત્યાં લાંમ છગા હેડા અને મ બાગકના હકમ—આ પ્રશ્નો મુખ્યત્વે નાટ્યોમાં અચ્ચા છે એટલી-ડબ્બો પોતાના સ્વીડનનું ભવિષ્ય (Swedish Destinies) નામના ગુસ્ત મા વસા (Autumn) નામની એક વાતા લખી છે મદાન એટલે એ નવેલા યુવતિને પોતાના જાન મદિરમાં દાખલ થતી વખતે છે અને સ્ટોડમગ દે છે તેગી એમ ગાતી ગાતી આજની હતી કે જે ભૂમિમાં મદાગ પ્રિયતમ વમે છે તે ભમિનું નામ ૧ ? પગ અક્ષમામ ! નથીનો અજાજ દુઃખ અને પ્રશ્નના યુગેપ લાગા નખત થયા પુછ્યા કર છે કે જ ભૂમિમાં મદારો પ્રિયતમ વમે છે તે ભમિનું નામ ૨ ? પણ અક્ષમામ યુગપનો અજાજ દુઃખ અને પ્રશ્ન છે ના ૧ ભૂમિમાં એમાં એ નવા મુદર અપલ આન ઉચ્ચ માવના સાક મુગની ધ ડિગ જર છે પોતાના જાન્યાનિમાનના ઉચ્ચ મુદર અને મદમાન વસા ૧૨ ૩૨ તો દિદુ એ સર જગાની ગમ દિદુ નાટ્ય ધૂગીજ સગમ ગીને તના ઉચ્ચ આગાના પ્રનાયથી યુગ ડિય નાટ અને અપધામાં હકાતી ગમ મનુષ્યની અદર એના પ આજાન નાન કગારી ૧૪ માનવ જીવનના આધાર નગીઃ અલ્પ મમ સાગો મદાન મિદાન થાળ મદાન પદિમને બનારી ગમ કુ રતના મદાનથી કિપગનો અજાજનીય આનદ આ મન્યાગની મદાન અને મ નુવ રમકુમ નદિ પણ આ મત્યાગકુમ રમ ગીખરી શ જ ભમિમાં પ્રિયતમ રમ ૧૫ નમિનું નામ ૩ ?

પ્રિયતમ હૃદયમાં રમે છે અને જે રમથી મે નેમને ચલાવે ન રમના નામથી—જાગતનામાં મીના—થયા અને દુખ પડેલા વસા મે મદાન ત્યાજ કરે ના રમમય ત્યા

નથીજ તેણે તેમને નમાવવા માટે-પોતાને તેમજ વિજેતા કદેવરાવવા- બગીચ પ્રયાસો કર્યા, પણ તેઓ તે વિજિતિ પ્રેમના પાત્ર હતા તેઓને આ જગતના વિજેતાઓની શી પરવા હતી? મેળા મેળા બૃષતિઓ રાત્રીકુમારો આ નગર વચ્ચેના ઝાડો મુનિઓ તરફ પૂજ્ય ધુલિથી આશ્રય અને તેઓમાના ડોરો પછી રખત આવના નજારા વૈભવ તથા વનમા જઈ વામ કરે તેમા નવન શુ? ગેરેની સ્ત્રી પાના જગના રાજ્યદેવો આનંદ છે, પણ તેઓ શકુલના માથે મરખાલી રાગવ ધ્રુવ ન મારે મરણ મકુલતાનું ગદગદ તેના આમ પોષમા કે

ઔઞિદ્યાના એક મહાન નાટ્યકાર 'હીરા (Hero) નામનું નાટ્ય જ્યુ છે 'હીરા' એ આ ની છે તે કૌભાર્યનું રત્ન નહે પણ તે રત્ન પાનનમા તે અમમય થાય છે તે પ્રેમમા મર્દ થઈ જાય છે તેના મના નુતનાની મદત્તા કે ની બધી કે તે અન્ય જાણે છે પ્રેમ એ ખરો આનંદ નથી પણ અનગાગાના આમનિમિત્ત એ ખરો આનંદ છે-આપણના મનમાં પામેલા અગ પ્રેમના અનિમિત્ત આનંદો જ્ઞાતો નહ શકે છે તે પ્રમાણે હૃદયી તથા પુરસ્કારને પણ અમર પડે છે અને તમારી પિત્રિદિ થાય છે પુત્રના તેને ગોધતે પનેવન પહોં પહોં ઉન્મતાવચ્ચામા નમે કે અને અને તેને મરે છે અને મરિના રામ્હોમા નના હાથમા અથ મા તે પડે છે

બીજા નાટ્યમા પુન-હનુમાન નાટ્યમા-જે-તર મુદ્રોડે નકાના નિગમ પડી હનુમાનને નાનપ્રસથ થયેલા દેખાડો છે તેમ જ બૌદ્ધ નાટ્ય નાગાનદમા મનન ગળ ગર બીજાઓને બચાવવા પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે આજે કે સંકેતની ટોચી મલી આખા દેશમા ગામેગામ ફરી આવા નાટ્ય બજાવે એ જરૂર છે હિંદના યુવકો શેકમપિયનના નાટ્યો જોઈવવામા બગીચ રચન કર છે પણ શેકસપિયર અનુપ દસમા માર્ગ મરી રાખેલા મધી ભારતર એ ધણીનાર રૂપાનર બને છે અને આપણ આ બંધુ ન જોઈએ કે શેકમ પિયર યુગેપતો અનુભવ આજે છે તે અને બીજા પાશ્ચાત્ય મહાન નાટ્યકારો પોતાના અનુભવોની મત્તા જનસમાજ સમક્ષ જુ મરે છે તેથી મતાન મરેલાય છે હિંદને મનો અસર કરે એવા નાટ્યો તે હિંદના લોભના અનુભવો અને સુમરમર દાખવનારા હોવા જોઈએ આપણે વાચી ગયા તેમ રોમન નાટ્ય રામન લોકોને અસર કરવામા પગલ પડ્યું હતું મારણ તેણે મીઠું અનુભવ અને પ્રધાઓ મદદ કર્યા હતા આપણને પોતાપોતાની જનસમ જને ઉપરોચીનાટ્યો જોઈએ જોઈએ હિંદના સદીઓની જરૂર અમુક નકારતુકા અનુભવો અને સહિત્યસભા રાષ્ટ્રીય નાટ્યોની ખાત જરૂર છે આપણને ની રમણિ જોઈએ જોઈએ વ્યા હિંદના જનસમ અને ઉપર નાટ્ય-હિંદની પ્રચલના આરોપમા રાષ્ટ્રીય નાટ્યો બજાવવામા આવે હિંદના ઉમતા યુવકો અને યુનિઓને માટે આપણને ની યાત્રાઓ નવી ભારત કથાઓની જરૂર છે જેથી આ પ્રેમના સિદ્ધાન્ત અને અભ્યને વધાર મનનાતુ નીએ જેની પોતાના Defence of Poetry મા નાનથી નગપૂર રામ્હો નખી ગયો છે —

The connection of poetry and social good he pointed out is more observable in the drama than in any other form and it is

indisputable that the highest perfection of human society has ever corresponded with highest dramatic excellence, and that the corruption or extinction of the drama in a nation where it has once flourished marks a corruption of manners and an extinction of energies which sustain the soul of social life, for the end of social corruption is to destroy all sensibility to pleasure.

હિંદુ નાટ્ય રિવાજને મદદકર્તા થશે એટલે જ નહિ પણ જગતને મદદકર્તા થશે જાનની રંગભૂમિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ધર્મ જોતો ખરો મહોરો રહ્યો છે તે મહાન ઉચ્ચ સંસ્કારો સાથેનો સંબંધ બુદ્ધી ગર્ભ છે જીવનના નૈતિક સંસ્કારોને અનુરૂપ સુદર સાતુર્યયુક્ત મોક્ષન અને મર્યાદામાં આજના જર્મન નાટ્યો ન્યૂનતાવાળા છે આધુનિક જર્મન રંગભૂમિનો તિરસ્કાર પ્રત્યે એ જર્મન લેખ-વાચકો વચ્ચે ઉઠે —

'Plays he said, 'are produced so nauseating in their depravity and lasciviousness that they may well fill our soldiers with disgust at their decay of the national morals. The German people must not tolerate such degeneration they must eradicate these plague spots that disfigure the radiant features of Germania

કાસમાં પણ રંગભૂમિની ગિચ્છિતિ આ જર્મન રંગભૂમિથી ભિન્ન નથી અને ત્યાં લગ્ન છગા છેડા અનોરમ જાગરના હક્કો—આ પ્રશ્નો સુખ્યત્વે નાટ્યોમાં ચર્ચાય છે સ્વીડનમે પોતાના 'સ્વીડનનું ભવિષ્ય (Swedish Destinies) નામના પુસ્તકમાં 'સર્પ' (Autumn) નામની એક વાત લખી છે માત્ર સ્વીડ લેખક એક નવેલો યુવતિને પોતાના ગયત મદિરમાં દાખલ થતી દાખલે છે અને સ્વીડનમે તે છે તેથી એમ માતી ગાતી આપતી હતી કે જે ભૂમિમાં મદિરો પ્રિયતમ વસે છે તે ભૂમિનું નામ 'ગુ' પણ અક્ષમામ । તજીનો અસાધ્ય દુઃખ અને નશ્વર હતો યુગોપ લાગા વખત થયા પછીયા કહે છે કે 'જે ભૂમિમાં મદિરો પ્રિયતમ વસે છે તે ભૂમિનું નામ 'ગુ' પણ અક્ષમામ । યુગોપનો અવાજ દુર્મગ અને કુકળ છે નાટ્ય ભૂમિમાં એક નવા મુદ્દો અપડ અને ઉચ્ચ ભાવના પોતે યુગની ધારીજ જગ છે પોતાના જાત્યાનિજાનના ઉચ્ચ મુદ્દોજો અને અમંગલ વજા રહે તે હિંદુ એ મુદ્દો જગતી ગમે હિંદુ નાટ્ય ધારીજ અમંગલો તેના ઉચ્ચ આજોના પ્રનારથી યુગોપીય નાટ્યને અપધામાં દશાની રમ અનુષ્ઠની અદર ગદેના પગમાં માન બાન ફગાવી ગમે માનન જીવનના આધાર નગીર અદર અમંગલો માત્ર નિદાન યાત્રી મારા પશિખને બનાવી ગમે કુદરતના મદદમાંથી ઉપજતો અનનુનીય આનંદ આમ ધારીજ મદદના અને અનુત રમ અનુત નહિ પણ આમ વાગ અનુત પ્રમ ગીખતી ગમે જે ભૂમિમાં પ્રિયતમ રમ છે તે ભૂમિનું નામ 'ગુ' ?

પ્રિયતમ હૃદયમાં વસે છે જો જે રમથી મે તેમને અજા હ ન તેમના નામથી—જે ભારતમાં મીનાટ થયાં અને દુષ્ણ પામ્યા ત્યાં નમે અમંગલ ત્યાં અનુત રમ અમંગલ,

અને જ્યાં રાકુતલા પ્રેમ કરતાં અને માતાં શીખી તે—બારનવર્ષના પુત્રાને તેઓના હૃદયમાંજ વની રહેલાનાં દર્શન પામવાનો પ્રયત્ન કરવાને વિનનિ કૃં છું; હું તેઓને પોતાનાં હૃદય નપામવાની—આત્મનિરૂપણ કરવાની—અને જે મૌદર્યદેવીએ હિંદુ માહિત્ય અને કળાને અદ્યત્ત છાંદોગીના નરવો બ્રહ્માં છે તે મૌદર્યદેવીની ગ્રાંખી પણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા વિનનિ કૃં છું. મમગ્ન જગત અત્યારે નવા યુગના જન્મની પ્રમતિવેદના બોગવી રહ્યું છે; અને તે જન્મજા ભવિષ્યમાં હિંદુ શો ભાગ ભજવે છે તે, ધર્મર કૃપાથી, તેઓ (હિંદુના પુત્રો) પર આધાર રાખે છે. એટલા માટે હિંદુના પુત્રાને, તેઓ કોના વંશજ છે અને પરમાત્માએ જન્મના અનીવ દુઃખ સમયે તેઓ માટે કયો ભાગ નિર્માણ કર્યો છે તે યાદ રાખવાને મચ્છું છું; જ્યાં જ્યાં તેઓ (હિંદુના પુત્રો) વસતા હોય અને ગમ કરતા હોય, ત્યાં ત્યાં હિંદુની પ્રાચીન શાંતિ અને મૌદર્ય, અને હજુપણ હિંદુના શુભેચ્છકોને ભાવિદર્શનમાં જેનો ભાસ થાય છે તે શાંતિ અને મૌદર્ય તેઓની (હિંદુના પુત્રોની) સાથે વહી જવા વિનનિ છે. હિંદુ અમર છે. હિંદુ પવિત્ર છે એ ભાવના તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં વહી જાય એમ કહું છું; અને મહાન ઋષિઓ હિંદુના નગ-નારીઓ સાથે ફરીથી હરશે ફરશે, અને મહાન દેવતાઓ ફરીથી હિંદુની ભૂમિપર રમણુ કરવા લાગશે; અને નિરર્થક ફાંફાં મારતાં અને યાદી મથેલાં જમતને કાને પવિત્ર પ્રેમના સ્વર્ગીય મૂરો અંબળાશે અને એ સરોજ પૂર્વ અને પશ્ચિમની પ્રભાઓના ત્રણે ઝગવવાને ગકિતમાન થશે.

“ ભમતારામની કેડી ”

(“ ઉગતી યુવાની ” એ અપ્રકાશ નાટકના પ્રવેશ ૧૨મા માથી)

ઉદ્ધેશ

૧

હવેકુ ચન્દ્ર એકે જા ખામ,—
લહરીચળાધનગન પામ
માથે ગગનનો ઊગમ,
એવી કેડીનો ઉડ્યામ ।

કેડી ભામ ભમતી જાય
મેળી, મુદ્દમ મયમદાય,
નગરે ગામડે ફાય
ઝૂટે ને વગી સધાય
કિતરે ચૂકે, ચકરે ખાય,
વન ગણ ખેતરોમા ધાય
એની કેડી વાધુ ખાસ
પાસે મનિવ ખેત રાસ
ગિર પગ ગગનધુમ્રભ્રહમ
નામે મરકરે કુડ્યામ ।

૨

મિન મિન તેજ આગમ પૂર,
મિન મિન વાધવાના શૂર
આમે નવન નવનમ નર
મિન મિન બન પોરે જર

૩

જ્યાં જ્યા રાત, ત્યાં ત્યા
પહોળી પૃથ્વીખાખામણ
આરે નીલ પખીન્યાય
મરડે નત તીતી જાય

૪

મહિરે કોમ્બીના પગ
જનજનમાન કેમલનર,
મહિ નક્ષત્ર, મહિ અધાર,
ઝંકુમી સરે જાવમેઝાર
ઊઘા મલખી જે પાતાન,
ઝાસા એમ જે નભપાર,
—મનેનધ્યા તાલુમન તાર
વિશે રણજણે તે વાર
નિગરે મરે એ કંઈ સર,
—કંઈ શા મરંજનત સુર ।

હવેકુ ચન્દ્ર વાડુ એમ
કેડી ભામ ભમતી તેલ,
ને જે નોમ જે પાતાન
ભામે દાખા ને જેલ

— અસંવર્તરાય કલ્યાણનાથ હાદેજ.

© R. L. Stevenson ના The Vagabond એ લઘુકાવ્ય કૃતિ થી અંશિત

+ તાલુકા મંડળના મૂલ્ય આ ની ઉડ્યા કે વાદાયા ના નવન ન આલુકા ના અમ વાવન

+ અર્થ શબ્દ પદનિર્મિતિજનક (Onomatopoeic) એ અસ્તુતમા પદ્ય ૩૫૧૫ જે
તાલાવનમર્મરપુ (રણવગ

હોરી ધૂન !

સચરાચર ફાગુન છાયે !

મખિ ! હોરી ધૂન મચાયે ! —સચ.

રંગ રંગ રંગ પ્રાનય પરિમલકે ! રસખસ પ્રાન બનાયે !

રમ મરનાન ભયે રસ રસીયાં ! રસ માગરે ઉલ્લાસે !

ઘરે ઘરે રવગઈ રચાયે ! —સચ

પેસૂડિ ગોપી બિરહનયનાંજળ ! ભર પીયકારી ઉડાવે !

તૂત-તૂત-નાન બખવત રસીયાં ! દિલભર દિલ ડાલાવે !

દિલકા કઈ મુનાવે ! —મચ.

રંગભૂમિ રસકુંજ ગડન ! રસકાવ્ય સારિતા બહાવે !

કવિ કેવિંદ્ર મિસરી મુદ્ધબુદ્ધ ! નરે રનાન જગતકુ નહાયે !

પ્રિયે રસ પાન કરાવે ! —સચ.

નવલ કિશોર-કિશોરી મિલસત ! નવલખ રાસ રચાવે !

હોરી મચાવત દિન્દે દુલારા ! સરસ બખતે છવાયે !

‘મનિ’ મય મોહ મચાવે ! —સચ.

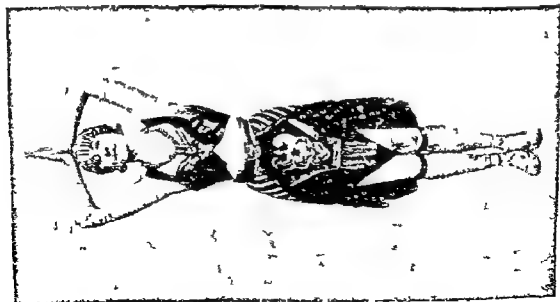
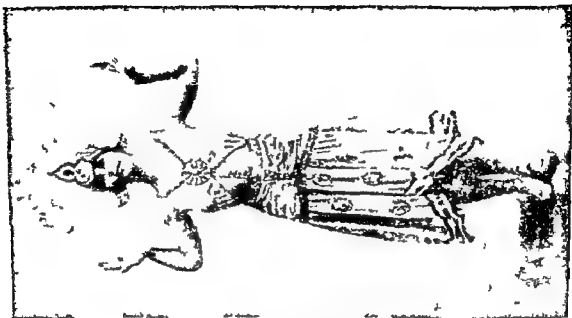
ભારતને !

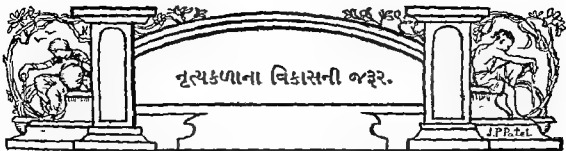
— ૦ —

અમારા દીવ્ય રત્નોને, હુપાવ્યા કેમ ઓ ભારત,
જળકતા હીંદ ગૌરવમા, દીપાવ્યા કેમ ના ભારત !
હતા જે હીંદ ઉપવનના, મધુર પુષ્પો પ્રભાવાળા,
અરે એ કુમળા પુલકા, સુગન્ધા કેમ ઓ ભારત !
અમારી “રંગભૂમિ” પર, હતી માહિય રમ ધારા
ફરી એવા મધુર દસ્યો, બતાવ્યા કેમ ના ભારત ?
હતા તુજ વીર મતાનો, મદા સ્વતંત્ર ફગારા,
પરાધીન પીજરે આજે, પૂગાવ્યા કેમ ઓ ભારત ?
વમાવ્યા ક્યા ઋષિમુનિઓ, અચળ બ્રહ્મચર્ય ધરનાગ ?
પિતામહ બીખના પાકો, શીખાવ્યા કેમ ના ભારત !
કર્ણમ્મ દાનરીરો ક્યા, પાર્થ ગાદીન ધગનાગ ?
વચન એ ગમના સુરો, બુવાવ્યા કેમ ઓ ભારત !
સીના તાગ અદવ્યા ને, પ્રતાપી નળતણી દાગ,
અંતે એવા પતિવ્રતો, મમાવ્યા ક્યા કંઈ ભાગ ?
રથા છે એક “મોદન” જે, ગભાણે હીંદ ગીનાગ,
કે, કેવળેડી “માધવ”, વમાવ્યા જેવ કા ભાગ !

આશ્વત્થ પુરોચનામ નેત્રી,

મદદવાળા

લેખક—શ્રીયુત જમનાદાસ માધવજી મહેતા,

એમ. એ., એલ. એલ. બી., આર. એલ. ડી.

મિકતા થોડે ધણે અગે તે
સૌમાં હોય, પરંતુ કાલિ-
દાસ શેકમપીયર આદિ કવિ-
ઓની કથમના પ્રમાણે તે
ગ્રન્થરૂપે વ્યક્ત થાય ત્યારે

જ આપણે રમિકાને મૂર્તિમત જોઈ શકીએ.
આ શબ્દરૂપ કૃતિ તેજ કામ્ય કળાનો નમુનો.
સૌંદર્યની દર્શનના કોને નથી? તોપણ તેનો
માકાલકાર કરવા શિષ્યકાર કે ચિત્રકારની
ગરજ રહેછે. આઓનો તાજ મહાત્મ્ય અગર
સૌંદર્યપ્રેમનું હૃદય પ્રિયનું ચિત્ર (Trans-
figuration by Raphael) જોનારને સૌંદ-
ર્યની કલાદરે મુલાકાત થયેલી ગણાય. વક્ર-
ત્વનું પ્રાપ્ત્ય માધ્યમ રીતે મને કબૂલ
કરશે. છતાં બધું કે મેડીટનનાં બાપણો વાંચ્યા
શિવાય કે કૌએમ પ્લેટોનાર્મપરથી મુરેન્દ્ર
બાપુની ગર્જના માંબળ્યા વિના વક્રત્વનો
ખરો આનંદ અમે તે કળામાં રહેતું અગાધ
નામધર્મ આપણે યથોચિત મમજી શકીએ
નહિ. કળાની મર્યાદા મપૂર્ણ વ્યાખ્યા આપ-
વાની આ પ્રમદે કદ જરૂર નથી. તેનું
મૂખ્ય લક્ષણ કહેતું બમ થયે. રમિકતા,
સૌંદર્ય, વક્રત્વ અને તેજ પ્રમાણે આપણી
ખીટ કથનાઓ, ગર્ભિઓ, બાવનાઓ, પ્રે-
માઓ અને વિચારો તથા શક્તિઓ પોતાનું
આનંદિક ન્યાન છાંદી વ્યક્ત કરીએ ત્યાં
મપૂર્ણ વિનમને પામે ત્યાં કળાનો જન્મ
થોડા એમ નમનનું.

વનુત કુરુત તથા કયા નિશ નથી.
જર્મન નવલેખા કાન્ટ (Kant) કહેડે—

Nature is at its best when it looks
like Art; Art is at its best when
it looks like Nature— એટલે કે જ્યાં
કુદરતની કમ્પ્યુટિંગ કલા મમાન હોય અને
કલા જ્યારે કુદરત મમાન હોય ત્યારે
કુદરતને અને કલાને બન્નેને ઉત્કૃષ્ટ ગ્યાન
પ્રાપ્ત થયેયું ગણાય. અને આપણે પહેલા
જોયું તે પ્રમાણે કળા એ મનુષ્યની નૈમર્ગિક
શક્તિઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ છે તેથી કલા અને
કુદરત એ બન્નેની એકતા મહત્ત્વ મમજી શકાશે.

“રંગભૂમિ” ગુજરાતમાં કલાના વિકાસ
માટે થતો કરશે એવી મ્હારી શ્રદ્ધા છે. રંગ-
ભૂમિપર સંગીત, નૃત્ય અને અભિનય એ
કળાઓની ખીલવણી થવાની ખામ જરૂર છે.
આનંદિક આનંદનું બાલ્ય અવસ્થા મગીન
અને નૃત્ય છે. તેમા નૃત્ય અને આનંદની
એકાત્મતા તો અવિચલ છે અર્થાત્
મુખના આનંદમા મર્યાદા નુબા મગીનનું
મનન મેવન કહે છે અને જ્યાં દૈન્યવરી
મન બનેલી અખગઓના દેવતાઓને આસ્થાદ
આપનારા નૃત્ય તથા અભિનયો આનંદિક દર્શના
વ્યક્ત અવસ્થા દાખવાડે છે. જ્યાં નૃત્ય
તથા આનંદ એમ કોવાના અતિગોચર
નથી. માત્ર દિવાના એવર્થ બધાં વાવન
વાવનથી દર્શ પામેનું આગ: નિનયપણું
નામનું કુરુ આનંદની શક્તિની નાટી નાખ્યા
કહે છે. ઉપવનમા ખીરેના કુપોની પગમ
વેવા એક પુષ્પથી જીવન રૂપ જનો બન
અવસ્થાની અધોક્ષિક વનજીના દર્શન આનંદ
અવસ્થા નેવનું દેડનું જાવમન મર્યાદાથી

પ્રકૃતિન હૃદયે ઉજ્જવલો મદામાગ પગુ તેજ
વાન મિદ્ધ કરે છે પુગતી વૃષ્ટિના પરિણામે પકન
થરોના ધાત્મને નેત્ર પોતાના ઉપર નિર્ગદના
માધન માગે એક વર પય ત ચિત્તાભુજ
થરોના મલાગિતો મેળ અર્ધનમ અને દુર્મિશ
કૃષિકાર શી ગડાના મગીનની મલ્લી પોતાની
સ્ત્રી તથા બાળક અને ઝેદીઓની માથે
નાચતો નેત્રે નેત્રો છે તેને આનંદનુ ખરૂ
સ્વરૂપ મમજતા વિનમ થરો નદિ લોકો
ચારના અકુશથી આનંદના સર્વ પ્રસંગમાં
આપણે નાચતા નથી પણ આપણે અનક
રણુ તો આનંદથી નૃત્ય થયાં કરે છે એ મવ
મામાન્ય અનુભવ છે પિતૃ પકારથી દેહિય
થરોન પુષ્પ તથા તો જોથી શૃંગારેન અને
આનંદની અન્ય નામક્રીઓથી મજા કરેના
બન્ય વિનામજુવતોમાં મસારની મવ ઉપા
ધિએ છુતી નર્ત અનિશ્ચિત આનંદથી
નૃત્ય કરતા પાશ્ચાત્ય રમના યુરક અને યુવ
તિએ મિનના યૌવનના મદમાં નવરો
અમ્મરો તુપૂરનો થનથનાટ મરતી જીવનના
આનંદને પરાક્ષ મીને વ્યખ કરતી બાળા એ
પણુ તેજ વાતનુ સૂચન કરે છે ચમુનાતપર
શરની પૂર્ણિમાના ચત્રોવ વખતે કૃષ્ણ
ગોપીઓએ ભ્યારે લાગતાર આનંદ અનુ
ભવે ત્યારે પણ ગમનીતાના નૃત્યને રંધા
પદ હતુ ખરૂ નૃત્ય આનનુ હોય ત્યારે
માત્ર નાચનારાજ નાને છે એમ નથી પણ સમ
ક્ર નિષ્ઠ નાચતુ દખાય કૃષ્ણની રમનીના
વખતે વનચરોને પણ નિષાદોનન થતુ હોન
તમ લાગતુ હતુ અને તેઓની અન્યતા એ
તઓની એમગતા તથા ન મયના ધનિન
ગતા ના

નૃત્યગાનુ આનુ મલ્લ એ રખત
આપડમાં મા । રીન નમગતુ હતુ
આને વમુગિયિનિ જુદી ૮ ૩ આજે નૃત્ય

મદસ્થ સ્ત્રી પુરુષને ત્યાં ત્ય ગગાય છે વાગ
મના મોહ ૮ ધધો મનાય છે બાવી એક
અનુન ઝાળી આવી અધમ દશા એક
કળાતા મેદપતુ પૂર્વગતિ ખેદ થયા વિના રહે
નદિ ભ્યારે આપણે આપડી નૃત્ય ના બૂનના
જાએ છિએ ત્યારે પશ્ચિમમાં આપ ડી દૂવની
નૃત્યકનાનુ અનેક મીને અનુકરણ થતુ જાય છે
નૃત્ય નેત્રુ, ગાયન મલ્લજતુ અને સંગીતની
મોજ લેવી એ હમ તો હનધી પકિનના લોકો
નેજ મજાને મોખો છે એક ઉલ્ટું વસ્તુને
આવો જળગજસ્ત વિપર્યાય પ્રાનની પ્રગતિને
મરો નિષાદા છે તેની કલ્પના કરવી કઠિન
નથી આપડા સુજગન મગીઆવાડમાં ગરબા
ગાવાનો તથા મડા નેવાનો રિવાજ
આનુ રહેલો હોવાથી ૧૫૨ મહિલાઓ
મગીન અને નૃત્યને મધક અંગે પોણુ આપે
છે ખરી પરતુ ને નૃત્યને કળાની દૃષ્ટિએ
ખીનવડાનો સ્વાસ કગવામાં આવે તે યત્નને
મહાનુભૂતિ મળવી મરજ અશક્ય છે નૃત્ય તો
માત્ર હનધી સ્ત્રીઓનેજ રાજગાર અને
તેને આશય આપનારાઓ પણ ગમશીમત
પણુ અગિયાર અને સરકૃતિ વિહીન લોકો
હોવા નેક્રએ એવી ને વિચાર એણી પ્રજામાં
સ્થાપિત થઈ ગઈ છે તેને નિમૂળ કરી એક
ખરી કનાના વિકાસમાં નેક્રપ્રિયતામાં

રગભૂમિ મહાપ્રભુત યગે તો તેણે પોતાનુ
કાયક્ષેત્ર મમને નિશ્ચિન કયુ છે એમ
ગણુ ઉપર નિર્દિષ્ટ મજા જાહેરો શિથિન
યગ નયા રમની પ્રજવણીમાં નૃત્ય અને
નગીનને મોજ આન મળગ તો વગોવાએની
જુનાએની નિગ્ગકાર પામેની આ દિવ્ય કળાના
જુન દાર થઈ આયબુમિના મતાનોને
આનંદના હોવા જ્વાનો એક અયુગામ માગ
પુલ્લા થગે અન તનુ શ્રય ભૂમિ મગ મી
માથ નર્તકક

સાચી રંગભૂમિ મશહૂર !

સંગીત નૃત્ય કલાની શોભા સર્વ રસે ભરપૂર,
મૌદ્ધર્ષે એ નિત્ય મુહાતી જગદર્શન આતૂર;
સાચી રંગભૂમિ મશહૂર !

રસિક જનોને અંતર રમતી નાટ્યશાસ્ત્ર દિલમૂર,
નવપદ્મવતી નિત્ય પોષતી નવચેતનતા પ્રર;
માચી રંગભૂમિ મશહૂર !

રસિક વિદ્યેની રસધૂલીમાં ઘડે જીવન રસપૂર,
સર્જન સર્જન રમ્ય ભાવના ભરી પ્રભુતા નૂર;
સાચી રંગભૂમિ મશહૂર !

રાષ્ટ્રભાવના સતેજ કરતી જગવી જનતા શૂર,
રંગરંગમાં ચેતન રેલવતી દેવદેશ ભંસી સૂર;
સાચી રંગભૂમિ મશહૂર !

પ્રજા જીવનનાં ઘડતર ઘડતી, ઉદ્ધત-અદત મંત્રતૂર,
નાટ્યકલા રમ જીવન ભરતી જગલે માનવ નૂર;
માચી રંગભૂમિ મશહૂર !

અલખેલી એ નિત્ય ધોવના રસભર મેલી તૂર,
ગુપ્તદુઃખની એ પ્રિયતમ સાથી કદિ ન થાયે દુર;
સાચી રંગભૂમિ મશહૂર !

બહાસાની એ રંગિક વદલભા. ગાની પળ ચક્રતૂર,
ઝંવરની એ નિત્ય સાધના, શૂરાની અનુશૂર;
માચી રંગભૂમિ મશહૂર !

રાષ્ટ્રભક્તિનો આદર્શ.

પણે આપણી નજર સામે યો આઠા ધરી રાખવો તોયે ? રાષ્ટ્રભક્તિ એજ આપણું મનઃકર્મ છે હવે રાષ્ટ્રભક્તિ એ શું છે ? માનુષ્ય કે તે એક એવી પ્રતિભા છે કે જે દ્વારા એક વ્યક્તિ પોતાને વ્યક્ત કરી પોતાના આત્માને જોઈ શકે અને તે બીજી વ્યક્તિઓથી છૂટા પડીને નહીં બીજી વ્યક્તિઓના વિરોધી થઈને નહિ પરંતુ એક મહાન ધર્માત્મા માગી લે તેથી જ તે એક મહાન ધર્માત્મા દ્વારા પોતાની વાણી અને વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત કરીને તે બીજી વ્યક્તિઓ આત્મવ્યવસ્થા અને આ મનિહિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

x

x

x

x

આજે જે રાષ્ટ્રભક્તિની વાત કરીએ તે યુરોપના આજે ત્યાંની ભોગવની રાષ્ટ્રભક્તિ સાથે ભેદની દેવાની નથી. યુરોપની રાષ્ટ્રભક્તિ એ જમનો મનની રાષ્ટ્રભક્તિ છે. આજે મન રાષ્ટ્રભક્તિ છે નહીં તોયે ગણતરી પર નિર્ભર રહેતારી દુનિયાની રાષ્ટ્રભક્તિ છે એમ કા સતો નહીં તે જમનીનું નુકસાન છે. એ જમનીનો નહીં તે કામ્યનું નુકસાન છે તેથી જેનું રાષ્ટ્રભક્તિ જમની સામેના દુનિયા પર પોતાનું છે અને જમન રાષ્ટ્રભક્તિના કામ સામેની શત્રુતા પર પોતાનું છે. જમન એટલે પચાસ માટે આજે નથી કે મનસ્સ માનવમનને દાનિ પડેલાઓ વિના તમે જમનીને દાનિ કરી શકતા નથી અને તેથી પચાસમાં કામ પણ એ દાનિમાંથી બચી શકતું નથી તેનીજ રીતે આજી જમતાનું અશ્રય થઈ વગર તમે કામનું અશ્રય કરી શકતા નથી અને તેથી છેવટે જમનીનું પણ અશ્રય થયા વગર રહી શકતું નથી આ યુરોપીય રાષ્ટ્રભક્તિ ! પરંતુ જે રાષ્ટ્રભક્તિની વિશેષતા છે તે આજે તમને હું તે એ નથી.

x

x

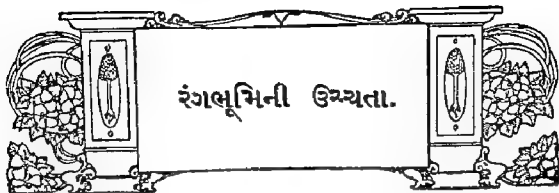
x

x

નાર દરેક જાણના આજી ક રાષ્ટ્રભક્તિ અને જમનીનું મન વચ્ચે માત્ર નકારનો વિરોધ નથી. રાષ્ટ્રભક્તિને આજે જ જમનીની શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે જેમ જાણિકારને માત્ર વ્યક્તિઓના પૂણ્ય આધારિત વિકાસ આસ્પષ્ટ છે તેમ જમનીની શાન્તિને સારા માટેના આધારિત વિકાસ જરૂરનો છે. યુરોપની કોઈક વચ્ચે રાષ્ટ્રપૂજા જ દિને ૧૧ની મુદતની આડે આવે છે પણ જે એક વાત આ સત્ય સમજાય કે પોતાનું અદિતિ થઈ વગર મીઠું પ્રગટું અદિતિ થઈ શકતું નથી તો મનને જમતાના વચ્ચેના કામ થઈ જશે. રાષ્ટ્રભક્તિનું મુખ્ય મત્ય એજ છે કે મનને જમતાના વચ્ચેના કામ થઈ જશે અને આ મનિહિને પામે તેના માટે જમનું છે કે દરેક વાત પણ આ મનિહિ આ મનિહિ અને આ મનિહિને પ્રાપ્ત કરે.

શ્રીયુત ચિત્તરજન દાસ

લેખક—છગનલાલ હર્ષિભતરામ રાવળ,

કલકત્તા.

નૃદુ-લલિત-વદાઘ્યં ગૃદશમ્બાર્ધદીનમ્ ।

અનપદસુલ્લયોધ્યં યુક્તિમનૃત્યયોગ્યમ્ ॥

શબ્દકૃતરસમાર્ગસંધિસંધાનયુક્તં ।

તદ્ ભવતિ શુભકાવ્યં, નાટકપ્રેક્ષકાણામ્ ॥

—:—

પર્યુક્ત શુભોપી અશ્વકૃત થયેલાં નાટકો, ઘણી વાર બગાડતી રંગભૂમિઓ પર દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થાય છે, કારણકે તેના પ્રયોજકો, લેખકો, શિક્ષકો, અભિનેતાઓ ઘણા ખરા વિદ્વાન હોય છે. તેઓ દિન પર દિન રંગભૂમિને ઉચ્ચ બનાવવા પોતાના કાર્યોમાં જે જે ખામીઓ હોય તે સુધારતા જાય છે. તેઓની માન્યતા એવી છે કે, “નાટક” એક જાતનું દ્રશ્ય કાવ્ય છે, જેમાં સજીવિતા, ઓજસ્વિતા, અને મનોહરતા એટલી બધી છે કે, સંભવતઃ સાહિત્યના કોઈ અગ્રમાં યથેષ્ટ રીતે જોવામાં આવતી નથી. તેનો પ્રભાવ બહુજ મર્મ-ભેદી, ચિરસ્થાયી અને હૃદયગ્રાહી છે. જે મહાકાર્ય શતશન વિદ્વાનોની લેખિનીયી, સહઆવધિ વ્યાખ્યાતાઓના ગવેષણાપૂર્ણ વર્તનથી, સિદ્ધ થઈ શકતું નથી, તે કાર્ય એક જીવ્ય આદર્શ નાટક હામ ફક્ત યોગ્ય

સમયમાં સફળ થઈ શકે છે. નાટકની પરિભાષા, શુભ, અને ફળનો અંત નથી. એટલા માટેજ જીવાત્માને માનવ સંસાર કરતાં નાટક સંસારમાં અધિક આનંદ થાય છે.

મૂઝ જૂમિમાં મદાદિની વહાવનાર, મુકા કાષ્ઠમાં નવપક્ષવિન શાખાઓ ઉપજાવનાર, ઉસર જૂમિમાં શસ્ત્રમજ્જવી ઉગાડનાર, વિષ ચિત્રકારનાં ચાર ચિત્રોનું વસ્તુત પ્રતિબિમ્બ ઉતારનાર, અચિત્ર ચિત્ર ચિત્રજુમાં વિચિત્ર ચતુરતાથી અગ્નિયમી ઉત્પન્ન કરનાર, અને અસંભવિતમાં અમ્ભવિત કાર્યને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હોય તો સંભવિત બનાવી આપનાર, અગર માનવચિત્ર કોઈ સાકાર સાધન હોય, તો તે ફક્ત નાટકજ છે. સમયાનુસાર જગતિ, ક્ષમતાની અનૌકિક શક્તિ, વિશ્લેષણ યુક્તિ, અને બચવાનની શક્તિનું દાન, નાટક અનાયમ કરી શકે છે. જે કાર્ય તત્ત્વચારની પાર, અને કંઈમાં કંઈ ગળત્રાનો પ્રચાર કરી શકતું

નથી, તે કાર્ય હસ્તા ખેલતા નાટક દ્વારા સિદ્ધ થઇ શકે છે

નાટકના સાચા સ્વરૂપની ઓળખ, તેની અપાર શક્તિનો પૂર્ણ પરિચય, અને તેમા પ્રેમ કરવાની બુદ્ધિ, ફક્ત થોડીજ જાતિઓમા છે, કે જેઓની સત્તા વર્તમાનમા પણ જવ-હત રૂપે જીવતી જાગતી છે, જેઓમા આત્મ ગૌરવની પ્રતિજ્ઞા છે, જેઓને જાતિય ધોડાડો-ડમા અગ્રેસર રહેવાનું કાષ્ટક અભિમાન છે, અને જેઓ પોતાની અકાટ્ય યુક્તિઓથી, ઐતિહાસિકોની દ્રષ્ટિ આગળીપર સંકુચી પડેલા ખેમવાની ચોખ્ખતા રાખી રહી છે કારણ, તેઓ જાણે છે કે નાટકમા કોઇ મજા વની શક્તિ છે

શક્તિ-હીનને શર, નારકીને નરદેવ, કુટ્ટને સજ્જન, વિવાસીને સન્માસી, શત્રુને મિત્ર, પાપાણુને પુણ્ય, નીરસને રસમય, નિષ્કુ-રને કરણ, નિધારીને અનુરક્ત, વિચલિતને દૃઢ, અપજને ગજીર, અને અધ પતિતને સમુત્તમ બનાવવો એ, ઉત્કૃષ્ટ અને પ્રભાવશાળી નાટકનો એક ડાના હાથનો ખેલ છે અતુ ભવીઓ તો એટલે સુધી કહે છે કે, મહા મહોપદેશકોની વાણીમા, રાજનીતિજોની

યુક્તિઓમા, અને ધર્મધ્વજોની ક્યા ઓમા, પણ એટલી વિદ્યુત શક્તિ નથી, કે જેટલી એક ઉચ્ચ વિદ્વાન નાટ્યકાર દ્વારા અભિનીત થયેલા નાટકમા હોય છે

દેશવામીઓમા વિદ્યુત-શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાની કળ, મોહનિદ્રામાથી કાન પકડીને જગ્યાડનાર નેતા, જુવા ભટકેલાઓને સન્માર્ગ પર લાવનાર પથદર્શક, નાસ્તિકોને આસ્તિક બનાવનાર ધર્મગુરુ, સામાજિક કુરીતિયોને દૂર કરનાર સુધારક, ધર્મભાવના જગ્યાડનાર આચાર્ય, પરત્રને સ્વત્ર કરી આ પનાર ઉદ્ધારક, અને અમભરિતને અભવિત કરી દેખાડનાર માયાજાળ એક ફક્ત નાટક છે

નાટકમા જ્યારે આટલી બધી અપૂર્વ શક્તિ છે, તો પણ જે ભૂમિપર તે ભજવાય, અભિનીત થાય, તે રંગભૂમિને મોક્ષનો માર્ગ, મહાપ્રજ્ઞનુ માનમંદિર, શ્રીકૃષ્ણનુ કુજવન, રાધિકાનું રાસભવન, રામનું રાજસિંહાસન, સીતાનું સત્વગુણી મરોવર, અને પતિત જનોનો પાગસ પથ્થર, માની લેવામા શુ અનિશ્ચયોક્તિ છે ? છતાં ક્યા આ આદર્શ રંગભૂમિ અને ક્યા અધોગતિને પામેની આપણી મુદ્ર નાટક શાળાઓ ।

બાપુ અરવિન્દ ઘોષ

અમર પ્રેમ.

અગ્રેજીમા મૂળ લેખક—બાલુ અરવિંદ માય.

પૂછ હત તને,
 તારી અજબ સુરખીની ખાતર,
 ઝખી હત દિલડ્રમા તારી ગુલામીને,
 ધારી હત હૃદયમા,
 તારા જાજરમાન મારની કુચલી ખુમારીને
 તો ત્યાર હતી અરધ મ્હાર પ્રભુપતી,
 એ સૌન્દર્યમતિ ।

વયો ને હત તારા મુલીન ચૌનતે,
 ખુલાયો હત વલીકગ્જો મધુરી તારી વાણીથી,
 ખેચાયો હત તારા કપાયમાન હૃદયતરંગથી,
 પનાયો હત તારા મત્તના આમદ ચક્રી
 જે હત્ય—દુવાગી ।

તો મમયના વમળમા મમાઈ જાત વુ, હું અને સકુ

તો ફિલ છુ ને ફિલ હતો
 તારી મનાનતા પગ,
 બદિસાત હતો તારા અમન જીવનની જાગમા,
 અમગતાનો હતો પિપાસુ હું,
 પીધા તો પાન તારા અમર મોહપના
 ન હો તેની કોઇ કાળુલગુર પ્રતિમા
 ન હો તેને અધન યુગ યુગાનગના

એ અમર ગમેવિ ।
 પગ છુ કાવમયાદિત સમદાણથી
 ત પગ છુ મારે
 ગૌન્દય ને મમયના પગિતવન મહેવાને

—અનુનાદ, તૃપ્તિદ નિબાકર.

[Immortal Love નામના કાવ્ય પૃ. ૫૦]

[389]

Walden

રતિયાચના—એક દૃશ્ય.

[લેખક—શ્રીયુત ઉછરંગરાય કેશવરાય ઓઝા,
એમ એ. પ્રિન્સિપાલ, મુખ્ય રાષ્ટ્રીય શાળા.]

૧. સ્થલ દર્શન.

આકાશ— આકાશગંગાના જુગમગ પગ પડેલ હતા હરિ,
આ ચક્ર કોસ્તુભ અવનિ દેખે તેમ નિજ પાસું કરી.
નિજ નીચપુત્રપ્રતિબિમ્બથી આમશ નીચ બન્યું હતું,
ક્ષીરદેનથ તારાનું જ્યૈષ્ઠ વાહનનિષે તરતુ હતું.

બીડાયવા કમળો સમા કષ્ઠ વાહણા પ્રસરણવાં,
બીજા વળી કષ્ઠ હસશા મહામૌકિનિને ચરી રલા
દૂર અન્ય વીચિયોલ કો આનંદનાન સમા રલા,
વા આહ શા દષ્ટાકરાય મુખો જીવો ખોલી રલા.

સૃષ્ટિ— ક્ષીરઠકાને સૃષ્ટિ ક્ષીરમાગર સખી છટાઈ રહી,
હરિ દર્શને ઉત્સુક બની તે શાત થઈ બધાઈ રહી,
ને પ્રીતિપર દપતોતલ્લી છલવા શી તે ગતિલીન થઈ,
ચોગીજનો પેરે પરામા અન્ય વાણી લીન થઈ

પૃથ્વી— મરુતમણિની મોર્તીવાળી પાયરી ગતરછઓ,

અંતરિક્ષ— નીવરેશમી રૂપેરી દોરાથી વણેલી વજ્રઓ,
એના પ્રભુના ચક્રકર—જુલુમ મહામહાપતિને,
એમ હતા વહાલી તને રતિલીન એ શુ આખરે !

૨. દૃશ્ય પરિવર્તન.

મેઘ— કો નીવમેરે અતરે બદ્ધનું તર્લિ પડેલો ધર્યો,
નારા બુ નીકળ્યા મ્મી “કૌમુદીનિ જુએ ખર્યો—
હરિ ને રમાના વજ્રનચ્ચે ચક્ર ચપાગો !” દસી
મુજ કદમા કાં પ્રેમજર્મિ આરના રિય ત બની

૩ ચાચના.

સભારિયો ઘડિભર મખી તે આધકવિને રસ લઇ
 પૂછ્યુ “મૃગાકૃષ્ણધરે મનને શીઁ અનગ કર્યો દહી ?
 —તે અગ તેને હોન તો પરઅગમા ન લુખાત એ !”
 —ભવગતિ—સીતારામ—ટૂંકી રાત—પૂછી વાત એ

શાકુન્તલાચિયુક્તદહણ મભારો આપ્યુ તે મને
 ને જોનમણી અયેવ વિપ્નપરે દયાગુ થઇ, પ્રિયે !
 “વિરડી બનેના પુરુષસીસગી વ્યવસ્થા ઝાઇની
 ધારો નહીં ” કહી અજનિ ધરીને ઉભી છ, મોદિનિ

૪ પર્યવસાન.

હીરોદયિ રતિગૃહ ચયુ, પરંદુક રોગ બન્યો, સર્પિ,
 મુજ પાય આપતી છ બની મુજ લક્ષ્મીદેરી પ્રેમિયી,
 “ પ્રભુ વિધ્યુ મુજ છો ” એમ કહી આત્મીયને યોગ રહી !
 પ ડ્રો ગગનમડળ ઉઘડ્યુ, મદમરત સદિ દસી રહી

સંસ્કૃતિઃ એ વિષે કાંઈક.

લેખક—“ ધૂમકેતુ.”

સંસ્કૃતિ વિશે કાંઈ કહેતાં પહેલા— આપણે જે એ વાત વર્ષો થયાં જૂઠ્ઠાતા આપ્યા છીએ તે તરફ પ્રથમ ધ્યાન

દેવું પડશે. પ્રથમ તો મનુષ્યની બ્યાખ્યા બહુ સંકુચિત બનેલી છે; હાલના વાનાવરણ પ્રમાણે જેમાથી મરધાનાં એ પાંજરાં છવાય એટલો મુનો તીકલો, એકાદ ખાલી મધ કે થોડી ખાંડ નીકળે તે મનુષ્યઃ મનુષ્યની આ કિમ્મત. અને મોઝિસે જે અનાયાચમ બાધવાં પડે એટલા નિરાધાર મતાનો તરફ પ્રજા આપ આડા કાન કરે તો રૂપિઆની જેમ મનુષ્યત્વની પછુ કિમ્મત ધડી છે, જે કોઈ એમ જાહેર કરે કે મનુષ્યનું હૃદય પામ તોય સોનાનું બનેયું છે, તો, માની શકાય કે ન માની શકાય, પણ હરેક મનુષ્ય ખીજાના હૃદય પર અચુક ધા કરવાનો. પૈસામા, આત્માનું રૂપાતર મનુ હોય તો એ કરવા માટે પ્રજાની પ્રજા તૈયાર

છે. અને એનું કારણ એટલું જ છે કે માનવ શક્તિનો ખ્યાલ અત્યંત સંકુચિત બન્યો છે; પરતુતઃ મનુષ્ય એટલેજ અન્ય મનુષ્યને મનુષ્યત્વથી જ છતાય. કારણ કે મનુષ્યમાં અસંખ્ય વર્ણોનું ચૈતન્ય બધું છે. એક વડના ખીજમાં, જમીન બેઢીને પોતાના પગ પર સ્થિર રહેવાનું બળ છે. ખીજ ઉપરથી એ બળનો ખ્યાલ ન આવે. કારણ કે શક્તિ એટલે કેન્દ્રસ્થ થયેલી વૃત્તિ. એનું કારણ એમ છે કે શક્તિ હમેશાં ન્હાનામાં ન્હાના સ્વરૂપમાં પ્રગટ થનાર તેજના ચમકારા જેવી છે. વિદ્યુત-જલધોધ-આ એનાં ઉદાહરણ છે. લાંબે મનુષ્ય એક અન્ય મનુષ્ય છે.

મનુષ્ય શાનો બનેયો છે એ જો જાણી શકાય તો એનું શું થશે એ કહી શકાય. તેમજ મનુષ્યત્વમા શું શું છે એનો જો ખ્યાલ આવે તો મનુષ્યત્વ વિજિત અવસ્થામા શું હોઈ શકે— અથવા સંસ્કૃતિ કોને કહેવાય— એનો ખ્યાલ

* જેને સંસ્કૃતિનો ઇનિકામ બળવાની ઇજા હોય, તે આ લેખ વાચવામા સમય ન મળાવે માટે પ્રથમથી જ કહી દેવ એવું છે કે ગ્રીસ સંસ્કૃતિ રોમન સંસ્કૃતિ આચીન આર્ય સંસ્કૃતિ કે હાલની યશે પીય સંસ્કૃતિનો ઉલ્લાસક અભ્યાસ કે ઇનિકામ, આ લેખમા નથી લેખીસહીને થયેલા યલ્લા રોમમા એક રોમ—નન જુનુ—એટલું કન્વાનો છે આ જમાનતે એકથી માહિતી એવેને છે આ માહિતીનું તદ્વચ કે અનુ ચૈતન્ય નહિ માહિતીને કાઈ પછુ લાગણી વિના જેથી બેગી કન્ટી એ મહાન દલ છે. વાગણી નહ બેગી કરેથી માહિતીમા તે આનુસ પોતાનું હન્ય એક પોતાનું અજિતલ ખીતે પછુ આ ધનના નિતલ છે નનુ બરે શુષ્ક માહિતીનો ભ ડાર કે જુસ બેટલી ચીવટથી પેગા માર્યે તેમ સામગી નાનવી એનો કન્વાન વાતાવન્ય હાલ નાવે છે એ વાતાવન્યથી બિજ કિયામા આ પ્રથમ છે

આવી નવા કાગળે મરફતિ એ મનુષ્યની ઉત્તમ અવસ્થા છે; અન્ય રૂપાંતર છે, કલામય બાંધાંતર છે.

ત્યારે હવે મનુષ્યનાં શું છે અર્થવા મનુષ્ય શાનો બનેલો છે ?

મનુષ્યમાં પ્રથમ તો કશું તેમ શક્તિ, ચૈતન્ય, જીવંત પ્રવાહ છે. આ જીવંતપ્રવાહને જ લગતાં બીજાં બે તત્ત્વો મનુષ્યમાં છે. “તું જીવું છું” એ ખ્યાલમાં આનંદ છે. કારણકે એમાં એના વ્યક્તિત્વના અને અભિમાનના પડ્યા છે. મનુષ્ય તમા તરવોનો બનેલો છે. શક્તિ, વ્યક્તિત્વ, અને અભિમાન. જેમ દરેક પ્રગતિ પોતાનું જીવંત વ્યક્તિત્વ છે. આપણો દાખલો લઈએ તો હિંદુસ્તાનમાં દરેક પ્રાંતને પોતાનું સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ છે—તેમ મનુષ્યને પોતાનું સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ છે. બંગાલાનું લામબીમય જીવન, દક્ષિણનું પ્રાચીન વ્યવસ્થા માટે અભિમાન બહુ જીવન; અને ગુજરાતનું વ્યવહારકુશલ જીવન—એ દરેક પ્રાંતના સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વના પડ્યા છે. આવી જ રીતે મનુષ્યનું સ્પષ્ટ વ્યક્તિત્વ એ એના જીવનનું રહસ્ય છે, અભિમાન અને વ્યક્તિત્વ લગભગ એક જ છે. લગભગ—કારણકે વ્યક્તિત્વથી માનવ શક્તિ અગ્રેય—અગ્રમેય બની રહે છે; ત્યારે અભિમાનથી એ શક્તિ મર્યાદિત થઈ રહે છે. મર્યાદા એ અભિમાનનું પરિણામ છે, વ્યક્તિત્વના વિકાસથી મનુષ્ય શું નહિ બને એ નહિ કહેવાય. પરંતુ એ જોવો છે તેવો, એ અભિમાનને લીધે જ છે. એટલા જ માટે વ્યક્તિત્વ અભિમાનથી છુટું પડે તે વખતે પ્રગતિ—વિકાસક્રમ બંધ પડે છે. મનુષ્ય મનુષ્ય છે. તે અભિમાનથી અને વ્યક્તિત્વથી, જો ધડીએ એનો આ એકજ દોર ખેંચી લીધો તે ધડીએ એ દડી પડવાનો. મનુષ્યની સર્વ

અપૂર્ણતા આપણી જાણે છે. ત્યાંથી જ એની દૃષ્ટિમાં વિકાસી તત્ત્વ પ્રવેશે છે. અને છતાં આ મરફતિનો પાયો છે.

માર્ગ મનુષ્યને પોતાની વાત કરતો આમતો દેખીતો એ વેપારી પોતાના દુધ મોકણના ખ્યાલમાં મસગુલ દશે; એમને પોતાના ધંધાનું અભિમાન અને જીવંત વ્યક્તિત્વ છે. એની પાસે કાંઈ મર્યાદા સારંગીના બેદની વાત કરતો તો એ વાતની મજા જોવાની એમનામાં તાકાત નથી. એમને પોતાના માની લીધેલા ખ્યાલના અને લામબીમના જીવ જ દુષ્કા છે. એમના વ્યક્તિત્વમાં અનેક ખુખા અને કાંડા છે એનો અર્થ એટલો જ કે આ વ્યક્તિત્વમાં અર્થદેશીત્વ નથી, પોતાના ન હોય એવા વિષયમાં, વિષયની મદત્તાની ખાતર—આનંદ જોવાની કળા નથી. અર્થવા તો વિશ્વકર્મમાં દરેક વસ્તુના મહત્ત્વનો ખ્યાલ નથી. દૂકામાં આ પાવરમાં ગણના વ્યાપારીમાં—વ્યાપારી તરીકેનું વ્યક્તિત્વ છતાં—અર્થદેશીત્વ નથી. ત્યારે વ્યક્તિત્વ આટલું મરફતિ સ્વરૂપ છે ત્યારે તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ મનુષ્યને અગ્રેય બનાવવાને બદલે તેને મર્યાદિત બનાવે છે, આવી ધિયતિમાં શક્તિ અગ્રમેય છે છતાં એ મનુષ્યનું કેદખાનું છે આ કેદખાનમાં રહેલો મનુષ્ય પોતાના કંકને વિશ્વકર્મમાં સૌથી મોટો જીએ કે. ત્યારે મનુષ્ય જાનિતા—સિદ્ધાંતના—અને એના ઝગઝગા ડાળાનો હોય છે તે આવા વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી.

સરફતિ વિષયને વ્યક્તિત્વથી જૂદો પાડી વિષયરૂપે જીએ છે, વિષયને વિષયની મદત્તા ખાતર જોતું એ સરફતિનું ચિન્હ છે. મનુષ્ય ત્યારે પોતાના કેદખાનાથી છૂટો બને છે.

હવે આ સમીકરણ તદ્દન સહેજ બને છે

વ્યક્તિત્વ + સર્વદેશીત્વ = શક્તિ + અન્યત્વ.

જે ઘડીએ વ્યક્તિત્વ રૂપી જર્ઝ સર્વદેશીત્વ આવે તે જ ઘડીએ માનવ શક્તિ અગ્રમેય-ન માપી શકાય તેટલી વિરાળ-અને અન્યેય-સૈકાંઓ સુધી અનન્ય બની રહે છે. વિજયી થવું અને અન્યેય બનવું એ બે જૂદી જૂદી મનોદશા છે. એક મનુષ્યે સતત અમથી-પોતાની શક્તિ કેન્દ્રસ્થ કરી વ્યક્તિત્વ જમાવ્યું, તો એકસ જ એ પોતાના વિષયમાં વિજયી નિવડશે. સગવડનાની ખાતર આ વાત આપણે સાહિત્ય અને કલાના વિષય પરત્વે લઈએ. એક નાટ્યકાર પોતાના વ્યક્તિત્વથી વિજયી બન્યો. કારણકે યાદ રાખવું કે મકુચિવ વ્યક્તિત્વ સંસ્કૃતિની આડે આવે છે છતાં એ બન્ન શક્તિ તો છે જ- છતાં એ અન્યેય ન બને. બવબ્રૂતિનું સુંદર વ્યક્તિત્વ-કર્ણુરમમાં આમેદુખ ખામે છે. એટલે સુધી કે એ જીવની પ્રતિમાને બદલે જીવતો કર્ણુરસ જ ચીતરે છે. પણ વિશ્વક-મમા કર્ણુરમને સ્થાન છે: વિશ્વકમ પોતે કર્ણુરમ નથી. માટે બવબ્રૂતિને વિશ્વકમમાં સ્થાન છે પણ પોતે વિશ્વઆપી નથી. સર્વ-દેશી નથી, મવં મનોદશાને અમર કરે એવું 'શર્ધક' એનામાં નથી. પણ બવબ્રૂતિનું વ્યક્તિત્વ તો સર્વદેશીત્વની પામે એટલું બધું છે કે એને અનંય કહેવામાં વાર્યા નથી. છતાં જ કહેવાનું છે તે સ્પષ્ટ થશે કે ત્યારે આદિ-ત્વના મેકાઓ સુધી પોતાના પ્રદેશમાં એકતો રહે-અને છતાં એનું સર્વદેશીત્વ-વિશ્વકમ જેટલું વિરાળ હોય ત્યારે એ અનંય છે. આ અનંય અવસ્થા મંડૂતિ અર્થે છે.

પરંતુ નવ દશિવના ખાલ આવનાર પહેલાં જે વાન વાંચવાની હોય વિશ્વકમ એ એક અવસ્થાનો નામ નથી. અનન્ય મમ

યનો સવાલ છે. એટલા માટે માનવજીવ-નમાં સંસ્કૃતિનાં પગથીયાં છે; એક મનુષ્ય એક પગથીએ હોય તે બીજે બે ડગલાં આગળ હોય. સંસ્કૃતિનું અંતિમ ધ્યેય એક છતાં, એમના માર્ગ કદાચ જૂદા પડે, સંસ્કૃતિના મંદિરમાં મનુષ્ય કેમ પહોંચશે એનો આધાર એના સંસ્કાર પર છે. સંસ્કારને આર્ય-સંસ્કૃતિમાં જે માનવર્ણુ પદ આપી, કેળવણી કરતા પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે એનો આ હેતુ છે.

બીજું વ્યક્તિત્વને અભિમાન-મિથ્યાભિ-માનનો તો આંહી સવાલ જ નથી-જેવું તે પોતી-અન ક્યારેક રાખતો તે સંસ્કૃતિના જાનરજસત પાયા છે; એમાં સંસ્કૃતિ નથી; છતાં એમા-થી મંડૂતિ છે.

અભિમાન ખરાબ અર્થમાં ન લેતાં—વ્યક્તિત્વ સાથેજ જોડાયેલી એક મનોદશા એ અર્થમાં લેવાનું છે. અભિમાન-આવી મનોદશામાં બળ છે. દરેક અભિમાની માણસ સારો કાર્યકર્તા થઈ શકે અને દરેક મારો કારીગર પાલુ-ચોડા થયો અભિમાની હોય છે. અભિમાન આવી રીતે પ્રગતિનો પગધાર છે; વિજય મેળવ્યા પછી વિજયમાંથી વિરમિ પામતી તે વિજય મળનાં પોદડાં નિર્માલ્ય મનો-દશા રાખતી એ બે જૂદી જ અવસ્થા છે. પહેલી અવસ્થામાંથી મનુષ્યની મંડૂતિનો આદાર જન્મે છે.

પરંતુ મંડૂતિ જેમાંથી જન્મે છે તે ત્યા પછી આટલું કહેવું જોએ કે તે પોતે મંડૂતિ નથી. દુનિઆમાં કોઈ પણ પ્રગતી મદતવાનતા શું છે? આગળ વધવાની, વિસ્તાર બનવાની. પણ ખુબી એ છે કે ત્યા સુધી કાર્યમાં વિજયની આવના રીત છે. ત્યા સુધી એ કાર્યમાં એક અથવા બીજી રીતે મનુષ્યના પોતાના દેહ જેની રચાય છે ત્યા કુબી મનિઆ બવબ્રૂતા રહે છે: પોતાના પૂન પૂન 'આવગમન' કરીને કોઈક વ્યવસ્થા.

એની શક્તિમાં અપૂર્ણતા રહેવાની. કારણ કે કાર્યને મદત્ત આપવા કરતાં તે પોતાની યાગ્યતાને મદત્ત આપવાનો મંત્રકૃતિ મર્મ મનોદશાની મના-નુસા નેહી છે. જ્યારે આશુભ પોને પોતાની મામે તૈયાર થાય છે ત્યારે એ મનોદશામાં મર્મ સ્વસ્થ થોડી, ઘસતુને ઘસતુ-અરૂપે નોવાળી અદ્ભુત મહાનુભૂતિભરી અવસ્થા મેળવે છે. મનુષ્યને મંત્રક મર્યાદાથી મરે છે; કારક મેળવશીથી; મંત્ર આશુ-પામના મર્યાદાથી. એના વિચાર-એની મનોદશા-એનું કાર્ય આ મદત્ત યિચનિથી મર્મ સ્થિત રાખે છે. જ્યારે આ મર્મદા છડી જાય-આને પોતાના ચેતન્યમાં મંત્રગતને, વંકામળ નાંખવ કેળવાઈને, અને લેખાંદી મર્યાદાને, તે ગાળી નાંખ-ટુકામાં અશ્વિત્વને વિશુદ્ધિની નગણ પર અરૂપે ભાગે એનામાં મંત્રકૃતિ આવી છે એમ કહેવાય. આ મનોદશા ભારે જ શક્તિ છે કે જ્યારે મનુષ્ય કાર્યપત્રિક છતાં કાર્યવાહી રાખે; વિજયી છતાં નિરભિમાની રાખે; પ્રતિનિધિ છતાં કૃત્યાગી રાખે. આ અવસ્થા અત્યે છે. અનેક વિરોધી મર્યાદાને મનોદશામાં બરી રાખવા અને છતાં તેમની મતા નુસા જાળવવી એ મંત્રકૃતિનો આદર્શ છે. આર્થ મંત્રકૃતિનો આદર્શ શંકર-અને-કૃષ્ણ છે. કૃષ્ણના જીવનમાં શું છે એ કહેતું એટલા માટે જ મુશ્કેલ છે કે તેમાં શું નથી એ ખબર પડે તેમ નથી; એ કાર્યપત્રિક છતાં કાર્યવાહી અનેક છે, વિજય મેળવેના એ અશક્ય નથી, વિજય મેળવ્યા પછી, વિજયને છડવેના એ અશક્ય છે. કૃષ્ણ અનેક વિજય મેળવ્યા અને છતાં દરેક વિજયનો ભાર-બીજને વ્યાપી દીધો !

વિજયને એ શું કરે ? વિજય પ્રાપ્ત થયાં પછી એને મોટા એ મનુષ્યની અશક્તિ બતાવે છે. જાણે કે આ વિજય એની મદિતનું

માપ રાખે ! અત્યે જનનાગ વિજય મેળવવા મરે છે તે વિજય મેળવ્યા પછી કાંઈ રાખ તેમ કેટલા કેટલા ? એ જાણે છે કે વિજયને જનનાગ એ મમયને દાણે માર આપા જેવું છે, વિજયને કેટલા કેટલા એ આશુ મમયને દગવજાની કળા છે. કૃત્યાગીની યોગ્ય કરનાર જીવનમાં બંધીત રમન એમ રહેવા છે; એજેન મંત્રકૃતિનો આર્થ નિહાન રાખવો છે. નિરાદી નિર્મયો મૂલ્યા યુક્તિય વિગતજ્ઞરઃ આ માનમગાનના મિહાંતમાં ખુબી એ છે કે ત્યાં મુખી આગા છે ત્યાં મુખી મુખ કે દુખ છે, અદકાર છે ત્યાં મુખી જાય કે પગજાય છે, જગ-આની લીંદથી વિચાર પ્રભાવિ-મર્યાદા એટલે મદિત અમાપ બની. આ નિહાન પર કાર્ય કરનાર દમેમાં અત્યે અપ્રમેય રહેવાનો, જગતના બધાં કાર્યો કરનાં એ મોટો. એટલાજ માટે કે દોષ કાર્યથી એ દાકરો નહિ. કૃષ્ણની બંધીત ધુરંધરના અત્યે જનનાગી હતી.

મંત્રકૃતિમાં મહાનુભૂતિનું ક્ષેત્ર વિગાળ બને છે, તે તેથી મનુષ્ય વિશ્વક્રમનો આવશ્યક તત્ત્વ જેવો-તેજ વાયુ આશાજ જેવો-માગ બને છે. કૃષ્ણ આગ પાંચ દગર વારંથી જમાવેયું વાનાવગળ જેનાં એને શું ન માને ? યમનાના ઘેરા કાળા તરંગમાં એવી બસીનો સંગીતમય પ્રવાહ-અને ! દરેક તે જાણે કાર્યજ માંબળો રાખ તેવો-આજ સાવિત્ય રહે છે; પાંચ દગર વર્ષો જેને મનુષ્યો નહાના છોકરાએ પૂજે છે, જુવાન ગોપામરૂપે પૂજે છે બસીના કૃષ્ણસ્વરૂપે પૂજે છે, ચાલકાને કૃષ્ણરૂપે પૂજે છે, એમજ કહેવાય કે એના જીવનના દરેક પક્ષે પૂજા રહ્યા છે; જેની દરેક પાંચ પક્ષે રહી છે, એણે અડગ બની કાર્યને દક્ષાનુ; અત્યે બની મમયને દક્ષરૂપો. વિશ્વવ્યાપી યજ્ઞ મહાનુભૂતિનું ક્ષેત્ર દક્ષાનુ, કૃષ્ણ શું નથી ? એના વિના છતિ-

હાસ ક્ષિપ્તો બને છે, સાહિત્ય નીરસ લાગે છે, કવિતા ગદ્ય જળાય છે, સંગીત શબ્દમા પલ ટાય છે, એકજ અદ્ભુત પુરુષ આટલો અદ્ભુત ડાઘ દર્શાવના જે મનોદશા કેળવે તે સસ્કૃતિનો આદમ છે કલ્પનાના તરંગમા ઉડતુ આ વ્યર્થ તર્કનું જળુ નથી, પરતુ મનુષ્યની અન્યેય શક્તિનો સલ દનિહાસ છે અને એનું એક કારણ છે, ખીજમા અનત ચેતન્ય ભર્યું છે માની રાનય કે મસ્કરી લાગે પરતુ જમીનના જે ટૂકડા પર આવો પુરુષ જન્મે તે જમીનમા આવો પુરુષ જન્મ વાનુ સર્વ ચેતન્ય ખીજ સ્વરૂપે ભર્યું છે સસ્કાર અને વર્ણાશ્રમની પ્રણાલિ સસ્કૃતિના ખીજ જળનના માટે ગોઠી છે આજે પુનપના સમાજનાદમા પણુ 'પ્રેસ્થાલીમ'ની યુગ પડતી નથી ? લોહીના શુણ્ણને ફેરવી નાખ્યા પછી કહેતુ કે વર્ણાશ્રમ જળનાય છે એ સવાય જૂદો છે તે વિશુદ્ધ લોહીને જળ-પનાર તરીકે વર્ણાશ્રમની પ્રણાલિ સ્વીકારવી એ સવાય જૂદો છે આજે આપણે તો નવો જ પણુ વિવેચનર્થે વર્ણાશ્રમ ટચવો રહ્યો.

સસ્કૃતિનું હાનતુ સ્વરૂપ ભયંકર છે, એટલા માટે કે દરેક સુધારામા હેતુ જૂઠી જવાય છે, મબલિન છે કે આપણા આપદાદ વવારે 'Decent' નહિ રહેતા હોય, એમ પણુ ગાય કે એ જૂના ચરમામા કાષ્ઠક નિવ્રતિ વવારે હોય, પ્રગતિ એકી દેય, છતાં આપણી બધી ધમાન ને નધા સુધારા માથે વસ્તુત સસ્કૃતિ-એના ખરા સ્વરૂપમા-લેશ માત્ર પણુ જળણી શક્યા નથી પ્રાચીન પ્રથા માટે અદિત માન કે અસંચીન જીવન માટે અહેતુક અમતોય આ અવગત કરવા માટે ચાક્રમ પ્ર રણુ રૂપ નથી કારણકે આપણી મનોદશા આજે વધારે વ્યથ, નિદવય ને નિર્વાર્ચ બની છે

જમાથી વ્યક્તિ નિકાસ થઈ મા પિણુ સસ્કૃતિ પ્રવેશો શરૂ તેડુ સાધન દતુ તે મધુ

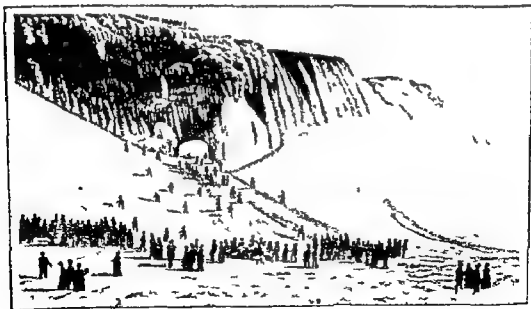
ગુમાચુ છે શુ આ પોલાણ ને દભમાથી નીકળતો અવાજ ભવિષ્યની સસ્કૃતિ સ્વયે છે ? શુ મનુષ્ય આજે વધારે સ્વાઘથી બન્યો છે ? મનુષ્યે યત્રમા કામનો કામ તરીકેનો આનદ મુશ્કાળો છે, ને તેથી આજે માનવ જીવન જેટલુ દબી, અચોક્કસ ને સસ્કૃતિવિહીન છે તેડુ મનુષ્ય સાદો ખેડૂત હતો ત્યારે ન હતુ. ફરીવાર કહુ છુ કે પ્રાચીન એટલુજ સાર એવો સિદ્ધાંત તારવો નથી, પરતુ આજે મનુષ્ય-કઈ મનોદશામા છે ? મનુષ્યમા જે કાષ્ઠ જીવનની સામયો હતી તે લૂટી લીધા પછી આજ એ બિખારી મનોદશામા છે જીવન એકની વટ નથી એકવા પૈમા નથી પૃથ્વીને ફેડીને પાણી કાઢનામા કે વીજળીને શક્તિ કામ કરાવનામા-જીવન-જીવનના અર્થમા નથી. એ ધન્ય પ્રગતિ છે, પરતુ એ પ્રગતિ જીવન ત્યારેજ બની શકે કે બ્યારે આ જમીનમાથીજ પેદા થયેલા માણસો એના સચાલક દેય એક પ્રગતો સુધારો ખીજ પ્રગતે સસ્કૃતિથી દૂર પેચે, વધારે ગુલામી મનોદશામા-વધારે ભયંકર દભમા ખેચે. આપણી પોતાની પ્રગતકાય સસ્કૃતિ જમાવવાને માટે પ્રથમ આપણે 'પ્રગ' જીવન જોએ અહારથી લાવેસો સુધારો એ હમેશા પ્રગતો મૃત્યુવટ છે સસ્કૃતિ હમેશા જન્મે છે, આવે છે ખરીદાતી નથી સસ્કૃતિ વસ્તુ નથી, મનોદશા છે. મસ્કૃતિ એટલે મુધાગે નહિ, અતુકરણુ નહિ જ્વાલર નહિ, પોતાનામાથી જન્મેત અન્યેય તરન જેને કાર્ન જીતે કે પ્રેષ ન સકાય તે સૌથી વધારે સસ્કૃત. મસ્કૃતિ જૂના ખડિએરના શીયાતેખમાથી ન જડે એમા તો મસ્કૃતિનો દતિવાસ હોય નિદામની જગ છે પણુ વવારે જ ર તો જીવન એતિદામિ- પાનની છે

જૂના હાકાના આગખામા સસ્કૃતિ ગોરા મગા જીવના જાગમાથી મસ્કૃતિના

તળુખા શોધતા જડશે જગન્ દને માદિ-
તીથી ધર્મી ગયુ છે. અન્ત ઐશ્વર્ય રોય
તો રેડો મસ્કુનિ આજે તળુ વચ્ચુના બચ-
કર યોગથી દામિક વિદુનિ બની છે વર્તમાન
પત્ર, જાહેરબાષણ, ને વધતો જતો પત્ર
વાદ તળુ વચ્ચુના મુદ્દર મયોગથી મસ્કુનિ,
સરકુનિ બને તેમ છે, વર્તમાનપત્ર, જાહેર-
બાષણ, પત્રવાદ માત્ર એમની પાળળ મમ
કરનાર અનિદામિક અપત્ર પાત્ર જોડેજો ને
બીજાને માટે દિઆ રોય તે શિવાજી મદ્દા-
રાજને માટે અદિઆ કહેવાય, દિઆ
અદિસા મનોદશા છે તેવીજ રીતે ને
બીજાના હાથમા વિદુનિ દેશને તે બન્ય પુર-
વાના હાથમા મસ્કુનિ દેશને

મનુષ્ય બીજાને છીનીને વિગળી બને છે પો-
તાને છીનીને અજોય મનુષ્ય કાર્ય કરીને શક્તિ
મિદ્દ કરે છે કુલસાગ કરીને પોતાનુ અપ્રમેયત્વ
બમ મનુષ્યની કે પ્રગતી મસ્કુનિના આ
આધારજૂત પાયો છે, પડી બીજુ. બધા
દેશની જુની જુની મસ્કુનિમા આ મુજાત્તવો
છે શુ શ્રીમ શુ રામ કે શુ દિન્દ મન્ય
બધે એકજ દેશ રાષ્ટ્ર પ્રગતિ ને પ્રગતિને
એના શુદ્ધ અવસ્થામા જમાવી એ માનવ
અવનનો કુદરત અને કુદરત માથે મબધ
જાગવવા બરોગર છે પશુ લમેશા એક સૂત્ર-
બધાના મળમા—રોડુ જોડેજો—

Culture Corrects the theory of
Success

નેખ—શ્રીયુત જયકૃષ્ણ ના વર્મા,

બી એ એનએન બી એમ એમ મી [હાંડન],

માર્ગ—ઓ—ના

[ગામના ૬ ૧૧૭ થી આન]

આં એ નર—નરીઓ અભિનય કરી
આની બની ચિકમાની ગરુ જે
એના અનેક મરણો ગણારી
શકાય પરતુ તેમથી મે ત્રણ
મુખ્ય મ જોઈ જ ઉત્તેજ કરવો
અત્ર મમ થગ આ વ્યવસાયમા
મીલત અમરોના રમાણુમા નાણા—નાણિ
મહાપણુ રીતે એકાદી નથી થતી આના
રણ નર નરી પણુ સતિમામ માન પવર
મીનીથી એક તલ્લિ કમાતા હોય અવપત
મુ માનના રમાણુમા આ કમાણી મ જોઈ
ગણાન પ તુ મુ માહ કરતા નડનુ ડન
તણુ ચાર ગણુ વનાર અથા હે એ જુન
ન વેદએ એ દૃષ્ટિએ આ ધધો બહુ
લાનતે કલમ ન લાગે પરતુ કાળે ઉચ્ચ
સિખર પગની ચિખ્યાની પામેના નર પરી
ઓની કમાણીની દૃષ્ટિએ વેદએ તા આ
અમાય આના લાગ્યા રિના ન ગે

એમની કમાણીની ભાગેજ ૧૦૦ હોયકે
મમય અને સરોજેજ આ સીમાનો નિર્ણય
પરી શક ચિખ્યાન થરેના અનેક નર—
નરીઓ ગજપતરીથી ચિત્તરિત થરેના અને
નાણાની ગરમા તણાતા આગ્ય ભૂમિમા
મળી આરો જ્યાં આપણા નટો ધાપક
અજાન આમા અને મરીમાહમા જ ડન
૧૩ કટે ૨૨ મુમિની હાગ આપણા નટોને
માત્ર નખતુ પણ નથી તમનો વ્યવમાય
અગાપિ એ નીચ ધધાર ગણાનકે તા
પડી જનમમાજમા તમની રતિગતી વાનજ
શી રી? એથી ઉતરુ આગ નર નરી
ઓની જનમમાજમા રતિગતી સ્ત્રી પુરુષ
તરીકે ગણના થાય અમીર ઉમરાવા પણ
પોતાને શુકે ગુબ રમજો પર તેમની રાજ
રીની નાવસા રામેક અને એથી પોતાને
મદદ માન મરતુ સમજે હનના અનેક
ભીષીએ ચિખ્યાન સા નાન નરીઓને

પોતાની પત્નીઓ તરીકે પમદ કર્યાના પણ્ય અનેક દાખના મળી આવશે

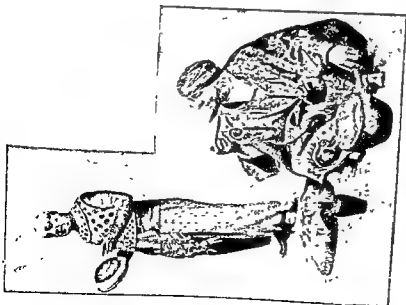
જેટલી નાણા પ્રાપ્તિ આ ધધામા થઈ શકે, તેટલીજ નજીકે તેથી વધારે પ્રીતિ પણ્ય સંપાદન કરી શકાય છે આ દૃષ્ટિએ જોના નાટકની રંગભૂમિના નર-નરીઓ કરતા સીને માની રંગભૂમિના નર-નરીઓ વધારે વિખ્યાતી મેળવી શકે છે આગ-બુમિમા સીનેમા કરતા નાટકો વધારે ખર્ચાળ છે અને તેથીજ માધ્યમણ જનમમાજ મીનેમા તરફ આકર્ષાય છે આ કારણે નર-નરીઓ મીને માના અભિનયથી જનમમાજમથી વધારે મોગી અપ્પામા ઉપારમ્મો મેળવી શકે છે જગ વિમાન આવી ચેપિન બ્યાટે છેલ્લો લડન મા આગે ત્યારે લડનની આખી પ્રગ્ત તેના દર્શન કરવાને નીકળી પડી હતી મેગી પિક્ચર્ડ આરી ત્યારે પણ્ય એજ સ્થિતિ હતી પોતાના રાજકર્તાને જે માન લડનની પ્રગ્તએ કદી પણ્ય નહિ આપ્યું હોય તે માન આ બળને મરુતુ હતુ આ પ્રકારની વિખ્યાતી પ્રાપ્ત કરવાની લાનસા કાળાના પિકાસમા કેટલી બધી ઉત્તેજક થઇ શકે એ એકેનાઈથી વિચારી શકાશે

પ્રગ્તનો શોખ પણ્ય એક મુશ્કેલ ઉત્તરક કારણે તરીકે ગણ્યારી શકાય આગળ પ્રગ્ત સ્વભાવત શોખીન છે અને તેથીજ નર-નરીઓની મોગી સ આ એ રંગમા પોતા થઈ દિવસને છડે મીનેમા કે નાટકના થીએટરો આગળ મોખની મોગી દર દમેશા મમેરીજ રહે છે એવું બારોજ મા થીએટર મળી આવશે જે સમય થતા ગ્રેફકોથી ચીકાર ન બરાધ ગણ્યુ હોય ગરીમમા ગરીમ માણસો પણ્ય અમારીઆમા એકાદ વખત તે બે-ચાર શીનીંગ આ શોખ પાડળા જરૂર ખર્ચા નાખતા દરે આપણા થીએટરો

આગળ મીટીંગ ખરીદતા ૨ અદર જતા પહેલા વર્ગમા બેસનારાઓ પણ્ય નિત્ય ધક્કા-મુકકી કરતા દેખાશે પરતુ લડનની પ્રગ્ત એક તારીખ પામેના સૈન્યની જેમ મીટીંગ ઓફિસ આગળ હારમધ ગોપાધ વ્યવહે, અને કાંઈ પણ્ય પ્રકારની દોડા-દોડી કે ધક્કા-મુકકી કર્યા વિના કે અમલ્ય રાત્રો મે આ વિના શાંતિપર્વક પોત-પોતાની જગ્યા મ બાળી શે છે આપણા થીએટરમા અનેકવાર નજીક કારણે માગમાગી થાય છે કે દડા ઉડે ગેડે, પરતુ એવો એક પણ્ય પ્રમગ લડનના કાંઈપણ થીએટરમા ઉપસ્થિત થશે તોય એમ જાણુશા કે માનમમામા નથી આ યુ પ્રગ્તનુ આ પ્રકારનુ વનન તેમની રમિકતા અને શોખની સમો પ્રતીતિ આપે છે આ શોખ કેમ રીડ વેળા તે એના સ્વરુપમા દેખાય છે કે આપણે તે આશ્ચર્યચકિત જ થઈએ મીનેમાના પ્રોગે માટે બહિની જેમ મન્ય નિયમ કરામા નથી આવતાં એને એ થીએટરો આગળ રમના શોખ કે મલન લીનતાની પ્રતીતિ નથી મળી શકતી પરતુ નાટકના થીએટરો આગળ એ નળે શુગો અદ્વુત રીત પ્રમણી ઉડે જે કોઈ નાપ્ય પ્રસેમ બહુ વિખ્યાતી પામે તોય અથવા તદન નવોજ નાટક પાસેતો હોય અને તેમા મેમ વિખ્યાત નર-નરીઓ ઉત્તરનાતા હોય તો પ્રગ્તને આબારિ મીન જ બ્ય નામે કે જે નાટકના નારખ મમરે જ જઈયુ તે જગ્યા નહિ મેગે અનયત જેઓ નાન નાણા ખચી શકે તેઓ તે જગ્યા આગળથી મીટીંગ મરાની ન નિશ્ચિત નહી શકે પરતુ ગરીમ પ્રગ્તનો-પોત-પોતનો વામ લેનારાઓ તેમ નથી મગી શકતા આના જનસમુદ નાટકના સમયની આગમ્ય ત્રુ-ચારે કસાક પોતા આરી દરમજ આગળ ઉભો રહે એ તે લડનની માધ્યમણ ધનાં એથી આગળ વધીને યાગ યાગ નાટક આગ

“હીઝ મેજેસ્ટિક થિયેટર”માં ભજવાયેલ “કેરો” નામના દ્રશ્યમાં ઓસ્કર વૉશ
“અલી શાર”ના પાદમાં, અને મિસ લિલી એક્ષટન “શરાઝાદ”ના પાદમાં.

“કેરો”ના નાટકમાં મિ. કોલિસ પાઉન્ડ્ર “આયુ”ના પાદમાં,
અને ઓસ્કર વૉશ “અલી શાર”ના પાદમાં.

હંનમાં બજાયેલ “કેરા”ના નાટકમાં નિસ મિલી એટલે “શરાબદ”ના પાકમાં,
તથા નૌરખત હાર્વે “અમદુલા”ના પાકમાં.

મય સવારના આઠ વાગ્યાથી તે રાતના આઠ વાગ્યા સુધી ભુખ્યાંતરસ્યા હજારો પ્રેક્ષકજન થીએટર આગળ શાંતિપૂર્વક હારખંધ ઝોફવાળે ઉભાં થઈ રહે, એવી ઘટનાઓ પણ લંડનની રંગભૂમિના ઇતિહાસમા અનેક વાર ખની હશે. વિખ્યાત નટી મેડમ એવન ટેરીએ પોતાની રંગભૂમિની કારકીર્દીની કાયમંડ જ્યુબીલી થોડા મયમ પર ઉજવી અને પોતાના મુખ્ય મુખ્ય ભાગો પ્રજા મમક્ષ ભજવી બતાવ્યા ત્યારે આવે એક પ્રશ્નનીય પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો. “કરો” નામનો નવીન નાટ્યપ્રયોગ થોડા મયમ પર પહેલ-બહેરો રંગભૂમિ પર આજે ત્યારે પણ લાગ્યાગટ ત્રણ-ચાર દિવસ સુધી આ ઘટના ખની હતી, અને મેનેજરે મહાનુભૂતિ બતાવી ઉત્સુક જનોને તેમની જગ્યા રીઝવડ રાખવાની લેખિત ખાત્રી આપતી પામ આપી વિદાય કરવા માડ્યા ત્યારેજ આ હક જનમની આખરે બધ થઈ હતી. મુખ્યાત્મી પ્રમુખે આટલી હદ સુધી શોખ કે સહનશીલતા દાખવ્યા હોય એવો એક પણ પ્રમુખ આપણી રંગભૂમિના ઇતિહાસમા તો હજી સુધી બન્યો નથી અને ભવિષ્યમા બનશે પણ નહિ, એ નિમશય છે. જે દેશમા પ્રજા આવા પ્રકારની રમિકના ધગવતી હોય તે દેશના નટ-નટીઓ પોતાની કળા ઉચ્ચત્તમ ભૂમિકા પર બઈ જઈ શકે એમા જગા પણ નવાહ છે.

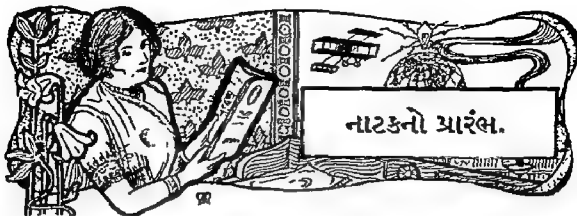
હવે આપણે લંડનની રંગભૂમિની બીજી કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ પ્રતિ દ્રષ્ટિ ફેરડીએ. આપણી રંગભૂમિ પર સખ્યામય ઐનિદાનિક નાટકો ભજવાય છે જ્યાં આપણી નાટક-મહાગીતોના મેનેજરો તે નટો ઇતિહાસનો ભાગ્યેજ ઉડા અભ્યાસ કરતા હશે. નાટકનું પરતુ પાચ-પચીશ મહી પ્લેયાનું હોય છતાં મીનસીનટીમા કે પોગામયા હમેશા અર્વાચીનતાજ દેખાય છે. સમા-

યણ કે મહાભારતના પ્રમુખો નાટકમા ભજવી બતાવાતા હશે છતાં દિવાનખાતાં કે શયનાગારનાં દરેકો છેલ્લામા છેલ્લી ઢખના વિદેશી ફરનીયરના મિથ્યા કાઠમાડથી નાટ્યકળાને કલકિત કરી મુકે છે. ગીતા કે દ્રૌપદીના વસ્ત્રો એ હજાર કે પાચ હજાર વર્ષ પહેલાના પોશાકને મળતા આવવાને બદલે તદ્દન અર્વાચીન ફેશનના અને લૅંકેશાયરની લુમોમાથી તાજ નીકળેલા કાપડનાજ બતાવેલા દેખાશે. લંડનની રંગભૂમિની દશા આવી ગોચનીય નથી, એથી ઉંડુ વ્યવસ્થાપકો ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવાની ખાસ કાળજી રાખેછે, અને ઇતિહાસ વિરહ હોય એની એક પણ બાબત ચકાવી લેતા નથી. રંગભૂમિ માટે પોશાકો તૈયાર કરનારા પણ આવી બાબતોનો ખાસ અભ્યાસ કરેછે. પુસ્તકો લેખોના જુના પુસ્તકો ઉચ્ચારીને કે ચુકી અમેમા સમજેલા જુના ચિત્રોમા આયેખેલા પોશાકો જોઈને તેમની આમેદુખ નકલ ઉતારી રંગભૂમિ પર એ પ્રાચીન મમયના દરેકો પ્રત્યક્ષ કરેછે. ફરનીયરની પણ તેજ પ્રમાણે નકલ કરવામા આવેછે. દુકમા કલીએ તો લંડનની રંગભૂમિ પર એવું એવું પણ ઐનિદાસિક દરેક નહિ ભજવાયુ હોય યા ભજવાનું હોય જેમા ઇતિહાસનું અજ્ઞાન યા તે મયધી એન્કકરી જરા નરખી પણ દેખાઈ આવે, ત્યારે આપણી રંગભૂમિ પર તો એવી વડ નાઓ મામાન્ય થઈ પડી છે.

મીનસીનટી ગોઠવવાની જગા રંગભૂમિનું એક મુખ્ય અને અનિ આરસક અંગ છે, અને પ્રેક્ષક વર્ગને આકર્ષવામા મોટો ભાગ ભજવે છે આ જામનમા કેટલેક અંગે આપણી રંગભૂમિના વ્યવસ્થાપકો સારી પ્રતિજ્ઞા દાખવે છે, ખામ કરીને એક મીન ઝડપમા બદલી બીજે સીન પ્રત્યક્ષ કરવાની કળા તે ગણાવેલા છે.

ભૂમિપત્ર એવી રીતેનાઓ બાપેન જોનામા
આવતી હશે અનન્ય ઉચ્ચ પ્રતિની મીન
ગીનગી ત્યાં અનેક વેળા પ્રત્યક્ષ થાય છે, પરંતુ
આપણી રંગભૂમિની જેમ પ્રત્યેક નાપકમાં મીન
ગીનગીનો મોટોગો ઉપયોગ નથી થતો. વળુ
ત ના ના વક્ષણો ઉપર સીનગીનગીનો મોટો
આધાર રહે છે. મ્યુઝીકલ કોમેડીમાં, ઓપે-
રામાં કે પેન્ટોમાઇમમાં ખયાલ સીનગીનગીનો
મોટોગો ઉપયોગ મુખ્ય વ થાય છે. મ્યુઝીકલ
કોમેડીમાં મરથા હાસ્યગમ અને નૃત્ય-મગીન
પ્રાધાન્ય બોગવે છે, જ્યાં ઓપેરા વધુ
શબ્દિય પણ હોય છે. આના નાપકોનું
નમુનું જરા પણ મુશ્કેલી વિનાનું, તદ્દન સાદું
રાખવામાં આવે છે અને ખર્ચાળ મીનગીન
રીતો ન તો ત્રણ-ચાર દરજ્જાનાં હોય કે
પેન્ટોમાઇમ મુખ્યત્વે ક્રીડામયના મનમમાં
રંગભૂમિપર આવે છે એ તરેસારો દર્શન
આન માગકોને આનંદ આપવાના આન
ઉદ્દેશથીજ એ નાપકો બની ગયાં હોય છે,
અને તે કાગળે તેમનું વળુ પ્રચલિત અને
ધોધપ્રિય જનકથાઓ ઉપરથી લેવાનું
આ જનકથાઓ ઘણા ખરા આખરે જાણના
રેતાથી નાપકમાં તેઓ સાંતી રીતે રચાઈ
શકે છે. આજનું જાણીતું બુદ્ધિ અને જદ
પ્રેમકર્મને કને એવા પછુ ઘણા લખાણો
આમ કરીને નૃત્ય અને સગીન આ નાપકમાં
હોય છે. મીનગી પણ આમાં જદ મરને
આપે છે એવી હોય છે. મ્યુઝીકલ-કોમેડી કે
ઓપેરા જતા આ નાપકોની મીનગી વચ્ચે
ખર્ચાળ થઈ પડે છે અને એવા દરજ્જાની
મજા પણ મોટી હોય છે. આના દરજ્જા
ઉપરાઉપરી આપવાના હોય ત્યાં નાપક બ
વચાનું કાર્ય અનિવાર્ય રીતે મધે કરવું પડે છે
અને મીન ગોશ્વણ રહે ત્યાં મુખી પ્રેમક
વગનો તેમજ મનમ નકામો મળે છે આ
પરિસ્થિતિ આગળ-નાપકોની રચનાને આ
ભારી છે એમાં સ્વચ્છાપકોનો ચેર નથી

આપણા નાપક-રેખામાં આ આનંદમાં વધારે
ચતુરણ મનાવે છે એ મહારથિઓ પ્રા
અત્યુત સચિત્ત રંગભૂમિ પર પ્રત્યક્ષ પ્રેરે
એનું નાપકમાં અનેક પ્રકારના-પરત્યપ વિ
ગેધી-રમ અને દરજ્જાનો મહાર બરવાનું
મુશ્કેલી કાર્યતો આ સપ્તાઓજ કરી શકે છે
આ નાપકોની રચનાજ એવી હોય છે કે
મીનગી ગોશ્વણમાં મહાયક થઈ પડે અને
પ્રેક્ષક વર્ગને પોતાનો મનમ વ્યર્થ જાય છે
એમ ન તો નાપકના મુખ્ય વળુની મારે
સમધે હોય કે ન હોય જતા, -મુખ્ય વળુ બનેને
ક જ્ઞાનમ-પ્રધાન હોય જતા-પ્રેમકને આનંદ
આપવાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશથી તેમાં હાસ્યરસ-
પ્રધાન નમુનું દર્શના મિશ્રણ કરવામાં આવે
છે. આગળ નાપક-રેખામાં આના મિશ્રણથી
નાપકમાં નિર્મિત થાય છે એમ નામ માનતા
હશે, પરંતુ આપણા ઘણા ખરા નાપક સપ્તા
ઓની ઉચ્ચ પરીમાન ગતિ એ સત્ય મીનકા
ગીનગી મરથા નાપક પાડશે. રંગભૂમિના
ઘણા ખરા વ્યવસ્થાપક પણ અસ્થિતિ પ્રેમક
વર્ગને ગમે તે પ્રકારે આનંદ આપી નાળા
આપન કરવાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશથી આની મામતો
ચલાવી શકે છે. અથવા સત્ય કહીએ તો
નાણાને આનંદ આપવા મિશ્રણ કરી નાપક
ગીતો બોગ આપવાનું નાપકોનું તેઓ ધારી
નાપકમાં દવાળું જોડે આ હાસ્યગમિ-
પ્રમગો જાહેર બની જતા હોય છે ત્યારે નેન
ના પાડળના ભાગમાં મીનગી ગોશ્વણનું મન
મોહકથી કરી શકાય છે. આજનું નાપકમાં
આની મહાન રચના નહિ હોવાથી નાપક
મીનગી મનની મનની નથી એ મારે ધારી
વાર પ્રેરે ના પ્રાપ્તભાગ એવા દરજ્જા
ગોશ્વણમાં આવે છે. યોરિક મનમ થવા
વળી એક મીન ગોશ્વણ પણ કદાચ થીએ
પરેમાં મરથામાં આવી છે. જેમાં રંગભૂમિ
માટે એમને મન મે-નજા ગેજા રાખવામાં
આવે છે એ નેન ઉપર એક પ્રવેગ

લેખક—દીવાન બહાદુર રણછોડલાલ ઉદયરામ.

[ગતિકં પૃષ્ઠ ૧૩૨ થી આપુ]

રંગભૂમિ વિષે લવાઈનું પ્રથમ સ્થાન.

મ હુધામાં મારું એક ઘર, જે હાટના નામથી એળખાય છે, કેમ કે પ્રથમથીજ, હાટ માંડીને પ્રચલ્ન માસ વેચનાર આધીન તે ભાડે આપતા હતા. એ હાટના એટલાની પાસે અને હવણું બધા મારો બંગલો તેની આમી બાજુએ સમગ્ર અમૃતલાલ દેસાઈની ધર્મશાળા છે, તેની એસારમાં હાટડિયોની હાર છે. આવા પ્રેક્ષકોને બેસવાની સોજવાળા વિશાળ એગાતમાં એક સમયે ભવાયા ભવાઈ કરતા હતા. પ્રેક્ષકોની હઠ ભરાઈને બેઠી હતી. ધૂસની પોતી સવાળી લાગની માર્ગની બોંય ઉપર ફેટલાક બેઠા હતા. આવી આક્રમણની ડાયા નીચેની ખુલ્લી રંગભૂમિ પર્વદ કરીને અમદાવાદથી આવેલા ભવાયાનું ટોણુ બવાઈ બજવવા ચુથાયુ હતુ. પાંચ માત્ર લાખી પિટોડિયો એ એમનું નેપથ્ય હતુ. દરમિયાં લુંગણ ફૂંકીને વગાડે છે એવી બે પિત્તળની બુગડો એ એમના મુખ્ય વાજનું કામ માગની

હતી, બે જણ મારગી વગાડતા હતા, એક જણ તખ્તમાં ફેટવા મંડી પડતો ત્યારે ધૂણતી દેવી પ્રભાણે તેનું માથુ ધૂણતું હતુ. સ્ત્રીનો વેશ લેવો હોય ત્યારે ચોરસો વધારેજુ એજ માથુ સજિત લલનાના વરીકરણ કગવાવળા શિર બધેનને મ્થાને ઉપયોગી થઈ પડતુ હતું. મુછો મડી નાંખી હતી, એટલે, મોહિત કરતા આળા કરતું સ્ત્રીસમાન મુખકું પોતાની અચળતા બતાવવાની હિમાયત કરતુ હતું. કમ્મેડની બવાઈ બજવવાનો મારંબ થયો, સારગીવાળાએ સારગી છેડી, તેમથી નાદ છૂટ્યો. “હે-એ-એ કરમે કમ્મેડું મારે થયું ન મમ્મેડું” હું તો સમિપોમા લાજી મરતી” એ ગાયન ઉપાડયુ, લાંબી લાંબી, જલ્દી જલ્દી આંગવિયો, કોડિયાગેવા કપાળે ધરીને કિસ્મનના ફાળનાવનો હાવ ભાર કરતો પેતીના મિત્રના ઉપર દળી દળીને પોતાના ઘોઘરા અવાજથી, તરણ નાધિકાએ વેસધારી આવા લાગ્યો. વીમ વર્ગની મુવક અજવા બનેલી આ વેપધારી બીનુ ગાયન અંબળીને એક વેગળે બેમાટેલા

“બેલા મોટા થાઓ આરા ન્હાનકદા નાવલિયા”.

ઠોકરો ફોડી આ રો તેણે મનેડાના નાચમની
બૂમિકા ભજવવા બૂગળવાળા પામેથી બૂગળ
ખેચી લઈને પોતાની ષગ્ગેનર વહ ષ્ટરી
ઉચી છે તેનું માપ નેના લાગ્યો તેનો હાથ
માથા સુધી પોચવી રો એવલા માટે તે જરા
નીચી નમી એવે બૂગળને ઝપાડે તેને
ઝપાડી નાખી આ દૃશ્ય જોઈને જોનારા
પ્રેમપ્રેમા હ્રાદસ યદ રહી વરરાજન જરા
એડિયે પગ ઉચા ધરીને નીચી નમેથી નવેદા
સ્ત્રીની માટે બાજી પડીને તેની ઇડે ચડી મેરો
મારગી વાળાએ ગગ ઠેડયો તે પ્રમાણે નહએ
ગાવા માડયુ

જ્ઞાનો લાગે જ્ઞાનો લાગે મારો નાનમ્ડો વર
મને જ્ઞાના નાગે

* * *

જ્ઞાનમ્ડો વર—

જ્ઞાનો હવો તારા માડી જાન મરી પાળતી
જોગીમા નાદી હાનેડા ગાતી દિ આડતી

જ્ઞાદી વહુ—

આવો મારા નાનના હાથમા દિઆ

જ્ઞાનકડો વર—

હે નિઆડ હાથમા ને નાગ માડ માડ

જ્ઞાદી વહુ—

આડુ તેનું નામ રૂડુ સુખડુ ઇ પાડુ
હારારે હારો મારા હાથમા દિઆડુ

જ્ઞાનમ્ડો વર—

મેળા દેતી જ્ય તારો માનુ હાડ માનુ

જ્ઞાદી વહુ—

કોડ એવા પૂરવાને આ આપુછુ ટાચ

જ્ઞાદી વહુ—

એવા સુખ માણવાને વેદના મહોદા થાઓ
દૂધે રીઆ રેખા ને આખલુ હાથે ખાઓ

વેદના મેળા થાઓ મારા નાનકડા નાવનિયા
ભવાઈભજવા મારા મારા મન માખવાનિયા

સાખી

‘લાછ મરુછુ હરતા હરતા આપુ અગલજવાય
પરબુ બ્યાગે પાસર મરે તારો સુખી થનાય
વેદના મેળા થાઓ મારા ન્દાનમ્ડા નાવનિયા
વિવા મરો નાજો જોગીની માટે

ઝંજાતા મા । વીર

હરખાતી તીહૈયાની માટે ભાગરો મારી અધીર
વેદના મેળા થાઓ મારા ન્દાનમ્ડા નાવનિયા

આ પ્રમાણે વિનાશુ ગાયન ચાલતા ન્દાના
વરના અપકર્યાળા આળા અને વેદની વહની
આનુગતા ભગેની અધિગઈ અને ઉત્તર ભગેની
મરુછીના લગભણુ હાર માન આ રથાને પ્રક
કરી મમર એવા નથી પણ પ્રેક્ષા તો પેળા
મે રીને રાજ થના હમાહમ કરતા જોઈને
આપણને લા / આવે બનાઈના મમમા
તલીન સર્ધ મરેના પ્રેમમાના એ પીત્ત
અનિના લજ્જામુકત રચનો અને માનુષ્યનિ
પ્રકથ કરનારી નમની મનોવૃત્તિ ને અનુમતિ
પવત્ર તેમના નામોગ સામળીને ના દિગ
મ / મની મરો

જ્ઞાના વાચન ને મને મારા મનની
નામણી કરી જેનાની છૂટ આપે તો કડી
હકિ કે કુ જાણે બરનમુનિનો અનુયાયી હોઈ
એવી મારી લાગણી ઉરમરાઈ આની અવર
પ્રેક્ષકોનો આનંદ તે મારો ખે હવો તેમનો
ઉમાહ તે મારી નાનિરતી ભરાયાની એની
એ જ્ઞાની વહ તે અખર જી હોય અને
જ્ઞાકો વર તો ભને જોવાને તેજોજ ભય
પિછોડિયોને બદને નેપથ્યના ચિત્રેના પડમ
ગાય-મુખર્તિ જોઈળી ચિએમર મથરાય છે એવી
નાજસાળા માર અને નિન્દશુ માર વચ્ચે કનના
ચરિત્ર મુગારી હાનભન થના કોય તો અરોચ
એવા મનેડા મધાન છે તે વચ કાવાનો
મેલ રપ ના જો આ રી મમર છે

આવા વિચારમાળાના મણકા જાણે ગૌ-
મુખીમાં હાય મૂકી ભરતમુનિ માળા ફેરવતા
મારા આગળ ખડા ધ્યા હોય અને મારી પીઠ
ઠેકતાં કહેતા હોય કે હે વત્સ ! તું તારી
ભાવનાપ્રમાણે મુખોધકારક કૃતિનો પ્રચાર કર,
હું તને સાહાય્ય થઈશ. આવું દૃશ્ય મને
દિગ્ગોચર થયું. બદાવરે બનેલો હું ઘેર જઈ
પલંગમાં પડેડી ગયો પણ મને ઉંધ આવી
નહિ. ગૌમુખીમાં પહેલો નાંખેલા ભરતમુનિ
મારી આમપાસ બ્રમણ કરતા મ્હારા જોવામાં
આવ્યા. તેઓ મને એમ આજ્ઞા કરતા સમ-
ભયા કે માફ નાટ્યશાસ્ત્રમે લોકોના કલ્યાણને
અર્થે શિવ પાર્વતીની આગામી આધીન થઈને
રમ્યું છે, જે દેવતાઓને માન્ય થઈ ચૂક્યું
છે એટલું જ નહિ પણ તેઓએ મારાં રસેલાં
રૂપક ભજવી બતાવવામાં સદ્ભાવ્ય ગણી
પાત્રો રૂપે અનુકરણ કરી તેની મહત્તા પ્રકટ
કરી છે. એવી આ અભિનય કળાનું આતુર્ય
રૂપકની કાલાન્તરે કરીને કેવી અધમ સ્થિતિ
થઈ ગઈ તે તે તારી દૃષ્ટિએ જોઈ તેનો ઉદ્ધાર
કરવાને તારાથી બને એટલો પ્રયત્ન કર અને
આના આ જ ભવાયા (તાદૃશ્ય રૂપ ધારણ
કરવાવાળા) ની સ્થિતિ સુધરે એવા ઉપાયની
યોજના કર.

ઉપા કાળનો સમય વ્યતિત થયો. ભરત-
મુનિ અદૃશ્ય થઈ ગયા. મારા પવનની સામી
બાજુની જાળીમાથી સૂર્યના કિરણોએ ડોકિયા
કરવા માડ્યા. હું આંખો યોગતો પવન
માથી છલંગ મારી ઉઠ્યો મારા બહાવા
માતાજી, જેમને અમે છજી કહિને સંબોધના
હતા તેમણે, પેલી જાળી નીચેના પથ્થરમા
પાડ્યો માડી પાસે પાણીનો કળંગ મૂકી પાટલા
ઉપર દાનજી મૂકી રાખ્યું હતું. હું ભવાઈ
જોવા ગયો હતો અને મોડી રાત્રે ઘેર આવ્યો
તેથી પગેડિયાની ગુલાબી ઉધમાથી મને
પછેડીને ઉડાડવાનું તેમનું મન થયું ન હતું.

પણ જોવો હું બહેવાઈશો મારા પલંગ ઉપરથી
છલંગ મારી ઉછળ્યો તેવી જ મ્હારી બહાવી
છજી ગમરાઈને મારા સામી આવી અને મને
બાહુડે ઝાંલી પડતો સમયવી લીધો.

ભવાઈની ફહાણી ઉચી મૂકી, અભાવનો
એક ખીજો પ્રકાર નિવેદન કરે છું.

ભવાઈનો બનાવ બન્યાને કેટલોક સમય
વ્યતિત થયો. ચૈત્રમાસ આવ્યો. અનુષ્ઠા
વ્રત ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ આખાના દાખલા
ઉપરથી ચૈત્ર-વૈશાખ માસમાં મીઠું (લવણ)
ખાતું નહિ એવું વ્રત કરે છે. તેવે સમયે
આખાહરણ ગાવાવાળા બ્રાહ્મણને બોલાવી ભા-
વપૂર્વક આખાહરણનું શ્રવણ કરે છે. મહુ-
ધામાં ઉદુમ્બર બ્રાહ્મણોની ખડકી ગામને છેક
છેવાડે છે તેમાં વસનારાઓનાં સગાં બહાવાં
વડોદરામાં વસે છે. વડોદરાના નામાકિત કવિ
પ્રેમાનંદકૃત આખાહરણના તેઓ અભ્યાસક
હોવાથી, લલકારી, સુવરથી આખાહરણ વાંચી
સભળાવે છે.

અમારા જનાર્દન દાકરના મહેલ્લાના વિ-
શાળ યોગાનમાં આખાહરણ સભળાવવાને
એક વૃદ્ધ ઉદુમ્બર બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો. વાળુ
કરી પરવારીને ભાવિક શ્રોતાજનોનો સમૂહ
જ્યા અનુકૂળ લાગ્યું ત્યા બેસી ગયો.

પુરાણીને માટે એક મોટો તકિયો મૂકી
ગાદી પાથરી બેસવાનો સહોદ્ય કરી હતી,
તેની અડખે પડખે વિશાળ ભજન ઉપર
લુગડા પાથર્યા હતા તે ઉપર શ્રોતાજનોને જેમ
આવતા ગયા તેમ કેટલ વાડકી ભરીને મીઠું,
કેટલ યોખા, કેટલ દાળ એમ પાથરણા ઉપર
મૂકતા પુરાણીને વેગવેથી પગે લાગી બેગી
ગયાં બીમડળ નોખું મડાયું.

છોકરો દોડી આવ્યો. તેણે કળેડાના નાથકની બુમિકા ભજવવા, ભુંગળવાળા પામેથી ભુંગળ ખેંચી લઇને, પોતાની પરણેતર વડ કેટલી ઉઘી છે તેનું માપ ચેલા લાગ્યો. તેનો હાથ માથા સુધી પહોંચી વળે એટલા માટે તે જરા નીચી નમી, એટલે, ભુંગળને ઝપાટે તેને ઝપાડી નાંખી. આ દૃશ્ય જોઈને જોનારા પ્રેક્ષકોમાં હસાહસ થઈ રહી. વરરાજા જરા એડિયે પગ ઉઘાડીને નીચી નમેલી નવેદા સ્ત્રીની કોટે બાકી પડીને તેની કંઠે ચડી બેઠો. મારંગી વાળાએ રાગ છેડયો તે પ્રમાણે વચ્ચે ગાવા માંડ્યું.

“વ્હાયો લાગે વ્હાયો લાગે માગે નાનકડો વર
મને વ્હાયો લાગે.”

x x x

ન્હાનકડો વર—

ન્હાનો હતો તાણે માડી વ્હાવ કરી પાળતી
ઝોળીમાં ઉઘાડી હાથેમાં ગાતી દિંઆડી.

વ્હાલી વહુ—

આવો મારો નાવવા હાથમાં દિંઆડું

ન્હાનકડો વર—

હે દિંઆડ હાથમા ને બાળ માડ ચાડું

વ્હાલી વહુ—

ચાડું તેનું નામ રૂડું મુખરૂડું હું પાડું.
હાંધારે હાથો મારા હાથમા દિંઆડું,

ન્હાનકડો વર—

બોધા ફેલી જન્ય તાણે માનુ લાડ માનુ.

વ્હાલી વહુ—

કોડ એવા પૂરવાને આ આપુંછું ટાણું

વ્હાલી વહુ—

એવાં મુખ માણુવાને વ્હેવા મ્હેટા યાઓ.
દંધ મીઆ રોટવા ને માખણુ હાથે આઓ

‘વ્હેવા મરોગ યાઓ માગ ન્હાનકડા નાવવિયા
બવાનિજવા મજા મ્હાગ મનડના બાવવિયા’

સાખી

“લાજ મરંધું દરતાં કરનાં, આખું અંગ લજવાય
પરશુ બ્યારે પાંમર કરશે, તાણે મુખી થવાય
વ્હેવા મ્હેટા યાઓ મારા ન્હાનકડા નાવવિયા
વિવા કર્યો તાણે ઝોળીની મોટું

મજનાંતા માગ વીર

દરખાતીતી દૈયાની મોટું, બાગશે મારી અધીર
વ્હેવા મ્હેટા યાઓ માગ ન્હાનકડા નાવવિયા”

આ પ્રમાણે વિવાદનુ માયન ચાલનાં ન્હાના વગના અટક્યાળા ચાળા અને વ્હાલી વહુની આનુરુપા ભરેલી અધિરાઈ અને ઉપટ ભરેલી કરણીના લજમણા હાવ બાવ આ મ્થાને પ્રકટ કરી શકાય એવા નથી, પણ પ્રેક્ષકે તો પ્હેળાં મોં ફરીને ગજ થવા હમાહમ કરના જોઈને આશ્ચર્યને લાગ આવે. બચાઈના રસમા લચીન થઈ ગયેલા પ્રેક્ષકોના એક ખીમ પ્રતિનાં લજ્જવપુત્ર વચ્ચેનાં અને માનુશ્વરિ પ્રકાન કરનારી તેમની મનોવૃત્તિ ને અનુમતિ-પૂર્વક તેમના તામોશ માંભજીને હું નો દિગ્-મટ બની ગયો.

વ્હાલા વાંચકો, જો મને મારા મનની લાગણી કહી દેવાની છૂટ આપે તો હું કહી દઉં કે હું જાણું ભરતમુનિનો અનુયાયી હોઉં એવી મારી લાગણી ઉપકેરાઈ આવી. અથવા પ્રેક્ષકોનો આનંદ ને મારો ખેદ હતો, તેમનો કલ્પાહ તે મારી જ્ઞાનિ હતી. બવાયાની એની એ વ્હાલી વહુ તે ખરેખર જી હોય. અને વ્હાયો વર તો બધે જોવોને તેવોજ હોય. પિછોડિયેને બધે નેપથ્યના ચિત્રેલા પડદા ટોપ-સુબર્નિ ગેહાટી ચિત્રેટર મ્થપાયું છે એવી નાટકસાળા દેખ અને નિ-લગુ માર વર્ત્ય કરતાં લટિન મૃગાની હાવબાવ ચના દેખ તો અચોત્ત એવા મ્જોડાં બધાય છે તે વર્ત્ય કરાવાનો મોધ, રપક હાગએ આખી મદાય છે.

આવા વિચારખાજાના મલુકા જાણે ગામ-
મુખીમાં હાથ મૂકી બરતમુનિ માળા ફેરવતા
મારા આગળ ખડા થવા હોય અને મારી પીડ
હોકાનાં કહેતા હોય કે હું વત્સ ! હું તારી
બાવનાપ્રમાણે સુખોપકારક કૃતિનો પ્રચાર કર,
હું તને માદાપ્ય યદ્યપિ. આતુ' દૃષ્ય અને
દૃષ્ટિઓચર થયું. ખ્દાવગે બનેયો હું ધેર જઈ
પવંગમાં ખેડી ગયો પણ અને ઉંધ આવી
નહિ. ગામુખીમાં પ્દેયો નાંખેલા બરતમુનિ
મારી આમપામ બમણ કરતા મ્દારા જ્વેલમા
આવ્યા. તેઓ અને એમ આજ્ઞા કરતા મમ-
ન્યા કે માફ નાટકશાસ્ત્ર મેં લોકોના કલ્યાણને
અર્થે શિવ પાર્વતીની આત્માને આધીન થઈને
રમ્યુ છે, જે દેવનાઓને માન્ય થઈ ચૂક્યું
છે એટલુજ નહિ પણ તેઓએ મારાં રચેલાં
રૂપક બજવી બતાવવામાં સદ્ભાગ્ય ગણી
પાત્રો રૂપે અનુકરણ કરી તેની મહત્તા પ્રકટ
કરી છે. એવી આ અભિનય કળાનુ આતુર્થ
રૂપકની કાલાન્તરે કરીને કેવી અધમ સ્થિતિ
થઈ ગઈ તે તે તારી દૃષ્ટિએ જોઈ તેનો ઉદ્ધાર
કરવાને તારાથી બને એટલો પ્રયત્ન કર અને
આના આ જ બવાપા (તાદૃશ્ય રૂપ ધારણ
કરવાવાળા) ની સ્થિતિ સુધરે એના ઉપામની
ચોજના કર.

ઉપા કાળનો સમય વ્યતિત થયો. બરત-
મુનિ અદૃષ્ય થઈ ગયા. મારા પવંગની સામી
ખાણુની જાળીમાંથી સર્જના કિરણોએ ડોકિયા
કરવા માડ્યા. હું આંખો યોજતો પવંગ
માથી જકગ મારી ઉઠ્યો. મારા બ્દાત્રા
માતાજી, જેમને અમે જીજી કહીને મખેલતા
હતા તેમણે, પેલી જાળી નીચેના પચ્ચારમા
પાટલો માડી પામે પાણીનો કગસ મૂકી પાટવા
ઉપર દાનણ મૂકી રાખ્યુ હતુ. હું બવાઈ
જ્વેલા ગયો હતો અને મોડી રાત્રે જે આજ્ઞો
તેથી પગડિયાની યુવાળી ઉધમાથી બને
છેડીને કગડાણુ નેમણુ મળ થયુ ન હતુ.

પણ જેવો હું બ્દેઆકળો મારા પવંગ ઉપરથી
છલંગ મારી ઉઠ્યો તેની જ મ્દારી બ્દાત્રી
જીજી ગબરાઈને મારા સામી આવી અને મને
બાહુડે ઝાડી પડતો સાવચી લીધો.

બવાઈની કહાણી ઉચી મૂકી, અમાવનો
એક બીજો પ્રકાર નિવેદન કરું છું.

બવાઈનો બનાવ બન્યાને કેટલોક સમય
વ્યતિત થયો. ચેત્રમાસ આવ્યો. અનુણ
વ્રત ધારણ કરનારી સ્ત્રિયો ઓખાના દાખવા
ઉપરથી ચેત્ર-વૈશાખ માસમા મીઠું (ભવણ)
ખાતું નહિ એવું વ્રત કરે છે. તેવે સમયે
ઓખાહરણ ગાવાવાળા બ્રાહ્મણને ખોસાવી બા-
વપૂર્વક ઓખાહરણનુ શ્રવણ કરે છે. મહુ-
ધામાં ઉદ્ધમ્યર બ્રાહ્મણોની ખડકી ગામને છેક
છેવાડે છે તેમાં વસનારાઓમાં સગાં બ્દાવાં
વડોદરામાં વસે છે. વડોદરાના નામાંકિત કવિ
પ્રેમાનંદકૃત ઓખાહરણના તેઓ અભ્યાસક
હોવાથી, લલકારી, સુસ્વરથી ઓખાહરણ વાંચી
સંભળાવે છે.

અમારા જનાર્દન કંકરના મહેલ્લાના વિ-
શાળ યોગાનમાં ઓખાહરણ સંભળાવવાને
એક જલ ઉદ્ધમ્યર બ્રાહ્મણને ખોસાવ્યો. વાણ
કરી પરવારીને ભાવિક શ્રોતાજનોનો સમૂહ
બધા અનુકૂળ લાગ્યુ ત્યા બેસી ગયો.

પુરાણીને માટે એક મોટા તકિયો મૂકી
ગાદિ પાથરી બેસવાનો સ્હોદ કરી હતી,
તેની અડખે પડખે વિશાળ જાગમ ઉપર
બુગડા પાથર્યા હતા તે ઉપર શ્રોતાજનોને જેમ
આવતા ગયા તેમ કોઈ વાડકી બંદીને મીઠું,
કોઈ ચોખા, કોઈ દાળ એમ પાથરણા ઉપર
મૂકતા પુરાણીને વેગથી પડે લાગી બેઠી
ગયા આમ જ નોખુ મડાલુ.

મારા પિનાગિયે બધાંનેલી લહેલીના મામા એટલા ઉપર હું પણ બિંતે રેકા છબ્બે બિરાજમાન થયો હતો. ઓખાદરણ વાંચવાનું શિક્ષક થયું. પુરાણી જુદા હતો પણ એમનો સ્વર થયકાનો ન હતો, મધુર લાગતો હતો. એમણે લલકારીને ગાયનવાંચન ચલાવવા માંડ્યું. સર્વેનાં મન કથાભાગમાં પરોવાતાં હતા. એકચિત્ત થવાથી ઉંઘ દેવીની છાયા છવાતી જતી હોય એવો પ્રસંગ પણ આવતો ગયો. એક બાળકી અમારી ખડકીના પગથિયામા ભેડી હતી તે ઝોકાખાતી તેની માને કહેવા લાગી કે આપણા વાહડાની પેડે આ પુરાણી ક્યા મુધી આવડાં કરશે? મને તો ઉંઘ આવેછે. પવનનું મોજી આ શબ્દોને પુરાણીના કાન ઉપર જઈ અથડાયુ હોય એમ એમણે વાંચન બંધ કર્યું. એક બે બગાસા પણ ખાધા, પાંચડી પડખે મૂકી હતી તેમાં ખોરી રાખેલી છંકણીની ડાચલી કહાડીને ડાખા હાથની હાથેળીમા છીકણી દાળી, અને એક બે ચિપટિયો ભરીને નાકમા ભરી, ચાર પાંચ છોકો આની, એટલામા એક બાલિશી કોટામા ખાડતું પાણી ભરીને લઈ આવી, પુરાણીજી ને ગટગટાવી ગયા. પોથી મુકવાની પાટલીની પડખે પિતળની બે ઉચી દીવિયો રાખી હતી, તેમા ઘી ખુટ વાથી છબ્બે દિવરો ઝાંખી બળતી હતી. એક સ્ત્રી આવી, તેણે નીચે મૂકેલી ન્હાની વ્હાડી-માથી પ્રત્યેક ચાડામાં ઘી ઉમેર્યું અને દિવરોને પામતી કરી. પછી બે ચાર કડવાં ચાતા મધ્ય રાત્રીનો સમય થયો. ગામમાં ફરતા ચોકીદારો, નગજો! નગજોની ખૂંસો મારતા અમારા કુળિયામા આની 'હોઆ'. તેઓ-પણ ઓખાદરણ સાંભળવાને મારી પામેના પગથિયા આગળ ઉભા રહ્યા ને પુરાણી મદારાજ ગાતા બંધ થયા. પ્રથમ રાત્રીની કથા બંધ થઈ. પુરાણીના માણમે મીઠાની પાણીની દમનિયો પાથરેલે પોનિયે પોનિયે

બાધી લીધી ને વિદાય થયા. મો પોતપોતાના ઘરમાં પેશી ગયું.

બીજી રાત્રીની તૈયારીમાં ફેરફાર એટલો થયો કે ભીંતશરથી એક પાટ ગોડાની પુરાણીને એમવાના ગાદી તકિયાની ગોઠવણી થઈ.

પરજીયાના લેકિા પણ ખખર પડવાથી આવવા લાગ્યા હતા તેથી બીડ મારી થઈ હતી.

ઓખાના માળિયામાં અનિરૂદ્ધ આવીને ભરાયો છે એ વાત બાણીસુરને કાને જતા તેને કેદ કરી બાધીને લઈ જતા હતા તે જોવા માર્ગમાં ભિખુઓની હારો બધાઈ હતી આમ મિથો-ની સામે કટાક્ષ કરતો વ્યભિચારી ભાવ ઉત્પન્ન થાય એમ નયન નચાવતો કવિ પ્રેમાનંદ તેને વર્ણવ્યો છે એ ભાગ મને નિન્દાશૂભાર જોવા લાગ્યો. મારા ઘરમા ઓખાદરણની દગ્ત-ચિખિત ચોપડી હતી તે મે રોપી કહાડી મારા કાકા દેવાકર પ્રતાપી પુરુષ હતા. ને વેળાએ વડોદરામાં દક્ષિણિયો-સિવાય બીજી કોમ સગકારી નોકરીમાં દાખલ થઈ શકતી ન હતી તેવો પ્રમગ છતા પણ વડીલ દેવાકર પોતાની કુશળતાના બળથી સાવથી મહાવના કુમા-વિશાલરના માનવતા ગણુતા અધિકારે હોઆ હતા. તેમણે પોતાને હાથે ઉતારી લીધેથી પ્રતિ હતી ને મે પ્માનપૂર્વક વાચી. તે વેળાએ પણ મને એ ભાગ કીક લાગ્યો નહિ. લવાયા લેકિા સુધરે તો લવાઈમા શિક્ષણ આપવાને બની રહે એવો વિચાર મારા મનમા ચોળાયા કરતો હતો તેથી મારે જ્યારે અમદાવાદ જવાનો પ્રમગ આવ્યો ને વેળાએ કીશ્વર સ્વપનરામને અને રાવગાદેશ મદિપન-ગમ રૂપરામને લાગવાને મુદારાની વાન કરી. મુખ્ય મુખ્ય લગ્નવાને બોલાવીને તેઓને બિલામ અને ફૂડા, તેમજ લગ્નમણ્યા દાવ ભાવ નદિ કવવાનો બોધ કર્યો આ

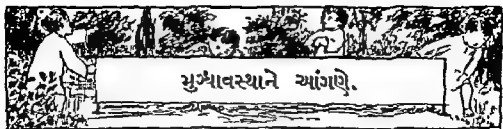
લેકોનો આપદાદનો વશપરપગનો ધધો
એજ લેકોના હાથે સુધરાવવો ઉચિત છે
એમ અમારી ખાતી થઈ હતી તેથી તેમની
સાથે માયુ ફટામણી કરવા માંડી કીશ્વર
દવપતગમની એક કવિતા 'પિતાજી તમે જે
કહો તે પ્રેમથી હું પાળું' ગવરાવતાં ગાવા
લાગ્યા કે પત્યાજી તમે જે કહો તે પરેમથી
હું પાળું " તેમને સમજતીને કહ્યું કે
પિતાજીનો ઉચ્ચાર તમે પત્યાજી કરો છો
અને પ્રેમનો ઉચ્ચાર પરેમ કરો છો ને બગ-
બર નથી એમ ચમજે માટેજ પત્યાજીને
પરેમ એવા ખરા બોલ બોલિયે ક્રિયે ને ?
માડમાડ માયાકૃત કરીને તેમને બે શબ્દોના
શુદ્ધ ઉચ્ચાર શીખવ્યા રાવમાટેજ મહિપત
રામની પાસે લવાઈ મંત્રાદત્ત પુસ્તક લોક-
માન્ય થાય એવું રચવાનું કહેતા તેમને એ
વાતપસદ પડવાથી એ મમ એમણે ઉપાડી
લઈને પૂછું કર્યું. આ વેળાએ ઉત્તર
પ્રાન્તના એજપુરેશનય હિન્દુકેટર ગમલ
માટેજ હતા તેમને આ દેશના લેકોની રીત-
ભાત જાણવાનો મોખ્ખ હતો તેઓને લવાઈ
વિષે વાત કરતા તે જોવાનું મન થયું જેઓ
ની સાથે અમારો પરિચય થયો હતો તેઓને
મમજનીને ડાહ્યાભાઈ શેની વાડીમા લવાઈ
ભજવાની તેઓને નિત્યનો અભ્યાસ પડી
ગયેયો તેથી નિન્ધ હાવજાન નહિ કરવાને
ચેતાવતા હતા પણ તેઓથી તે થઈ જતા
હતા તેઓને વારવા જતા હિન્દુકેટર પોતેજ
કહેવા લાગ્યા કે એમને કેડો નહિ, જેમ
કળા હોય તેમ કળા છો એટલે ખરૂં જ
આપણા વક્ત્રમા આવજો

સારા કેળવાયવા લવાયા મુખ્ય મરખી
રગીચી નગરીમાં જાય તો ત્યાં તેમનું પોપણું
લવાયાઓને આમ ઉત્તેજન મળવાથી
તેમની ઉલટ વધવા લાગી.
થાય અને નાટકની નવિનતા મદ્ય કરવામાં
ફાતી જાય પછવાડેથી તેમજ થયું. તેમના
હોકરા નિશાળમા લાણુવા લાગ્યા એટલ
ભાણુની શુદ્ધતા પણ તેમનામાં દાખલ
થઈ અને ગાયનકળામા પ્રવેશ કરાવવા
શરૂ થયો

લવાઈ મુધાગ્વાની બીજી અગત્ય એ
જણાઈ કે અપા માતાએ યાત્રા અર્થે પ્રતિ-
વર્ષે અમરાવાદના નામરો સહ લઈ જતા
હતા તેમાં જોઈતાભાઈ મુખ્ય હતા. મા-
તાને રીતવાવા તેઓ ત્યાં લવાઈ ભજવતા
હતા માતાના આગળ સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ
કરવાથી માતા પ્રમત્ર થાય છે એવી માન્યતા
હતી, જિયોને આવી લવાઈ જોની તેમા
ધર્મની માન્યતાને લીધે બાધ ગણવામા આ-
વતો નહિ લવાયા નામકોને વેળાએ એમારે
એની તેઓ મરમ લવાઈ ભજવતા હતા
આવતા મુધી બીલત્સ ગમ્તો જમાવ થાય
નહિ એની કાળજી રાખતા હતા

આવા ઉચ્ચ પકિતના યાત્રા નાટકમા
ભજે તો નાટક ભજવી જતાવતો યોગ
મદ્ય નિવડે પણ માતાના દ્વાર મિનાય
બીજી કેડણે તેઓ બેલમા મામેન થાય તો
ને લનાથાનું હવકું હોત હોતા નિન્દાને
પાત્ર થાય

મુખ્યાવસ્થાને આંગણે.

લેખક—પરિમલ.

એ છે તો, આ નવોકરે નવપદસે નવકુમુદે ફાલી ફાલી ભગવાન કુમુ-
માયુધની લીસારમ્ય કુમુભવાદિકા જીવનમાં પહેલીજ વાર પાવન કરી.

એકલી અદુલી એ
એક વિનુત આઝવૃક્ષ-
ને છાયાએ ઉભી રહી
અડધાગા મલયાનિસે
અડધું કરી આગે
લીલીજમ જેવી ફળી
આઝ મંગરીઆ વૃક્ષ-
પરથી નીચે પાડી દીધી,
પડતાં પડતાં અધુર-
જ એની કુલલધવલ
કુંગુલિયોમાં સહજ
લીસાઈ ગઈ.

મીલનારી ભેતાંજ-
વેત અવરજા બની
બાસિગ ભાવે વિચારે
રહી.

“અહો! શી મુંઢ!
એને કાનમાં ઘાસી
હોય તો?”

નિરંકુશદતી એરસે
એણે તો ઘાસીજ.
વૃક્ષપગની કોઠક કડા
કોઠકિલાએ હુલુલવ કરી
એના અવરજાની કાર્યમાં
મહાનુભૂતિ દર્શાવી.

“એમ્મી અડુની આલમસને જાવામે ”

પાનેજ મેલેક મેલેક થતા મનાદુ કુમુમસોએ એને પાતા પ્રત્યે આકર્ષ્યા.
એ આકર્ષ્યાએ અને ચિત્તચિત્તિય કુમુમ કુજમાં ચિદાન દેવા ન પડી

દૃષ્ટગમ એવાં ડાલરનાં થોડાંક ફૂલ એણે ચૂંટી કાઢ્યાં, એમાંયે મનો-
મુગ્ધ થઈ સ્વગત બોલી ઉઠી.

“વાહ ! એણે વેણી ગુંથી હોય તો કેવી મજેની લાગે ?”

પણ ગુંથવી શેણે ? આ એક વિદ્યના આડે આવી.

ધડ લગને પોતે પહેરેલા પદ વચ્ચેને પાલવડેથી ફાડી નાંખી એનીજ દારીયે
એણે વેણી ગુંથી લીધી. પુષ્પપુંજમાં અગેષ રસદહાણ લૂટતા દોઢકે રસ
લાલચુ લુચ્યા મધુકે પાંખો ફેફસાવી એને અમિત બનાવી દીધી.

મધ્યેનમાં ડાલતી ડાલતી નજીકમાંજ એ એક જળાશય આગળ આવી
ખેંડાંથી. શી ખખર ? જાણે અજાણે જળાશયના પાન્દરકે નિષ્કૃપ જળમાં
એનાર્થી જરીકે ડાકિયું કરી જવાયું.

‘ પોતાના પ્રતિબિમ્બમાં પોતેજ મોહવશ થઈ ગઈ

સમલંકૃત વેણીમહ મજરી ફણાંબળે ભુવનમોહન કુસુમાકન્તી કમની-
યથી જેવી ગોલના ! પોતાના પ્રતિબિમ્બમાં પોતેજ મોહવશ થઈ ગઈ.
ફેની ફેરીને સોસાહ સમ્મિત સગર્વ પારી ધાગીને એણે ઘણીનાર સુધી આમને
આમ એમાં જોયા કર્યું.

જેનાગી સોન્દર્યમ્માં ઘેલીતૂર જેવી મયુરો પેઠે થે થે નાચવા મંડી ગઈ.

સંધ્યાને આંગણે પ્રકૃતિ સખરિવાર રસઝરણી જ્યોત્સ્નાને ઝીલતી
ઝીલતી સંતોષ દૃષ્ટો ફાગી રહી હતી એને કે ત્યામયી જ્યોત્સ્નાને કંઈ થોડાજ

પક્ષપાત હતો કે સંસારભરમાં માત્ર એકલીજ એ જન્મોદ્ધત્તા પીયૂષ પાનથી વચિત રહી જાય ! બધાંની પેઠે એને યે ભગવાન શશાંકનાં શીતરશ્મિઓએ ઉદાર ભાવે મૃદુ સ્પર્શ કર્યો. એણે એ અનુભવોએ ખરે, પણ હા ! હતાભાગ્ય ! હિમાંગુના સ્પર્શ માત્રથી એને તો જૈત્યને બદલે સર્વોગ ઉણુ પ્રસ્વેદ કરી વળ્યો ! એની હૃદયતન્ત્રીના બધાંયે તાર આકર્ષિતક અણુઅણુ નિકળ્યા, ગાત્ર સમસ્ત કોઈ અનિર્વચનીય કષ્ટથી થર થર ધૂણુ ઉઠ્યું, રોમાંચ ખડા થઈ ગયો, વક્ત્રસ્થલી કોઈક અદૃશ્ય ભયથી ઘડક ઘડક થવા લાગી, અને પગની પાનોથી શિરોભાગ પર્યંત રક્ત સમસ્ત વિષ્ણુવેગે અજન્મ રીતે દોડા દોડ કરવા લાગ્યું !

આ અચિંત્ય ઉત્પાતથી બહાવરી જેવી એ ગર્વગલિત ઘડ ભયવિસ્ફોરિત નેત્રે આમ તેમ જોવા લાગી, પણ કંઈયે જણાયું નહિ. માત્ર ફર ફરવું વાતાવરણ ભેદી ધ્રુવો આવતો—

‘આવોજી આવ.....મેરે પ્રાનકે બચાનેવાલે’ એ કર્ણપ્રિય મંબુલ સંગીતધ્વનિ એના કર્ણપરને અથડાયો.

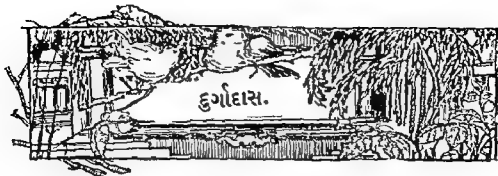
હૈયાસૂત્રી સાંભળનારીયું હુલાયણું દિલ “દાઝયાપર ડામતી પેઠે” બેવડું હુલાયું. હૃદયના ઉંડાણમાંથી એક દીર્ઘોષ નિઃશ્વાસ નિકળી ગયો.

નિઃકુર હૃદયની પ્રકૃતિ તો એણું ઉપહાસ્ય માત્ર કરતી’તી.

પ્રિય પાકક ! એ બિચારી બાસ્થાવસ્થાની કાચી મર્યાદાઓ ઉલ્લંઘી જઈ હતી તો હામગુજ મુશ્કાવસ્થાને રસાંગણે કુંકુમ પગલિયો માંડવાયું મંગળ મુહૂર્ત કરતી’તી.

ધવસશીલાના જેવી નિસ્પન્દ સ્વેદ કતેદ હ્રીન કંથાણી કુમારિકા, અધા-વધિ ભુવનમોહન કુમુભાકર કે ભગવાન કુમુભાણુવની કળાયલ રસલીલાઓથી સાત અઝાણી હતી.

જે મોડી રાતે ભારે પગલે ત્યાંથી બહાર આવી કોણ જાણે એ ક્યાં ચાલી ગઈ ?

[ત્રિઅંશી નાટક]

લેખક—કવિ મહારાણીશાંકર રામાઈ, આચાર્ય, કન્યા ગુરુકુલ, વડોદરા.

અંક ૧ લો, પ્રવેશ ૧ લો.

[ગતક ૫૪ ૧૨૭ થી ચાલુ]

સ્થળ—જમડ (કાપૂલ) માં ભેધપુર નરેશ યશવન્તસિંહનું વન્ય-ઉદ્યાન.

સમય—આપકાલ.

પાત્રગણ.

દુર્ગાદાસ—સ્વરાષ્ટ્ર મારવાડ ભક્ત શક્તિનાથ

યશવન્તસિંહ—મારવાડ નરેશ કામૂઘનો મુખો.

અનિતસિંહ—અવિધનો મારવાડાધિગજ યશવન્તમુક્તિનો બાપ.

સુકુંદલાસ—મારવાડી મેના નાથક.

અમરસિંહ—યશવન્તસિંહનો મહોદોબાઈ, દેશદ્રોહી ખાનખાનાન લખ્યો છ હજુર.

અકબર—ઐરગઝેગનો શાહનશો. શક્તિનો ઉમેદવાર.

કાસમ—ઈમાનદાર સુમવમાન, યશવન્તનું વિશ્વાસ મ્થાન.

શક્તિ—દુર્ગાદાસની મહુધમિણી.

મુક્તિ—યશવન્તસિંહની મહારાણી મેસાધીશ મહારાણી રાજસિંહની ભગિની.

અનિતની જન્મદાત્રી

ભક્તિ—દુર્ગાદાસની જનની અનિતની ધાત્રી.

ઉપગાંત—મેવકા, સૈનિકો, મખીઓ, દાખીઓ વગેરે

[દીપ્તી શહનશાહ ઐરગઝેગને એક તરફથી મુગલ સત્તાનત મામે હ મેસાના હુલક-
ખોરો અધધાનોનો ખોડ અને બીજી તરફથી તેથી પશુ વધારે મારવાડ નરેશ યશવન્ત-
સિંહનો ખોડ ચુલ્હાના યત્નરતનો લાટ લગતો અસક્ષ એટલે એક લાથી બે પક્ષી પાડવાના
મિત્રે ઐરગઝેમે યશવન્તને કાપુલનો મુખો બનાવી જમડ મોકલેલો થાનો અધધાનો યશ-
વન્તથી દમાય કે યશવન્ત અધધાનોથી હણાય કે કાતો સ્વરાજ્ય સત્તાથી અતિહાર રહેલા યશ-
વન્તનો બીજી ત્રીજી કપટ કળાથી દેજ કરાય—યશવન્તનું કાપુલમાં હોવાનું આ કારણ અને
તેથી આપણા નાટ્યનું અર્થાથી પ્રારંભિક પ્રકરણ]

પક્ષપાત હતો કે સંસારભરમાં માત્ર એકલીજ એ દેવદોહડા પીયૂષ પાનથી વંચિત રહી જાય ! અંધાની પેઠે એને યે ભગવાન શરાંકનાં શીતરશ્મિઓએ ઉદાર ભાવે મૃદુ સ્પર્શ કર્યો. એણે એ અનુભવોએ અરે, પણ હા ! હતા-ભાવ્ય ! હિમાંગુના સ્પર્શ માત્રથી એને તો શૈલને બદલે સર્વોગ ઉંચુ પ્રસ્વેદ ફરી વળ્યો ! એની દૃઢચતત્રીના અંધાચે તાર આકસ્મિક ઝલ્લઝલ્લી નિકળ્યા, માત્ર સમસ્ત કોઈ અનિર્વચનીય કપથી થર થર ધૂણુ ઉઠ્યું, દોમાંચ ખડાં થઇ ગયાં, વક્ત્રસ્થલી કોઈક અદૃશ્ય ભયથી ઘડક ઘડક થવા લાગી, અને પગની પાનોથી ગિરોભાગ પર્યંત રક્ત મમરન વિઘુનવેગે અજામ રીતે ઢાડા ઢાડ કરવા લાગ્યું !

આ અચિંત્ય ઉત્પાતથી બહાવરી જેવી એ ગર્વગાસિત થઇ ભયવિસ્ફારિત નેત્રે આમ તેમ જોયા લાગી, પણ કંઈયે જણાયું નહિ. માત્ર ફર ફરતું પાતાવરણ ભેદી ધસ્યો આવતો—

‘ આવોજી આવ.....એરે પ્રાનકે બચાનેવાલે ’ એ કર્ણપ્રિય મંજુલ મંગીતવનિ એના કર્ણપરને અધડાયો.

હૈયામ્તની સાંભળનારીનું દુભાયલું દિલ “ દાઝયાપર ડામની પેઠે ” બેવડું દુભાયું દૃઢપના ઉંડાણમાંથી એક હીરોંચુ નિઃશ્વાસ નિકળી ગયો.

નિષ્કુર દૃઢપની પ્રકૃતિ તો એનું ઉપહાસ્ય માત્ર કરતી’તી.

પ્રિય પાદક ! એ બિચારી બાહ્યાવસ્થાની કાચી મર્યાદાઓ ઉલ્લંઘી જઈ હતી તો હામણાંજ મુખ્યાવસ્થાને રસાંગણે કુંકમ પગલિયો માંડવાનું મંગળ મુહૂર્ત કરતી’તી.

ધવલશીલાના જેવી નિરપન્દ સ્વેદ કલેદ હીન કલ્યાણી કુમારિકા, અધા-વધિ ભુવનમોહન કુમુમારકે ભગવાન કુમુમાયુધની કળાયલ રસલીલાઓથી સાથ અજાણી હતી.

છક મોડી રાતે ભારે પગલે ત્યાંથી બહાર આવી કોણ જાણે એ ક્યાં ચાલી ગઈ ?

દૃશ્યગમ એવાં રાસનાં ધોણક ફૂલ એણે ચૂંટી કાઢ્યાં, એમાંયે મનો-
મુન થઈ અવગત બોલી હતી.

“વાહ ! એણે વેણી ગુંથી હોય તો કેવી મજેની લાગે ?”

પાન ગુંથવી નેણે ? આ એક વિરંબના આર આવી.

ધા લગ્ન પોતે પહેરેલા પર વચ્ચે પાસવરથી કાઢી નાંખી એનીજ દારીયે
એણે વેણી ગુંથી લીધી. પુષ્પજમાં અગેય રમણદાણુ સૂરતા કોઈક રસ
લાસચુ લુચ્યા મધુકે પાંખો ફેડાવી એને ભ્રમિત બનાવી દીધી.

મધ્યેનમાં રાસતી રાસતી નટકમાંજ એ એક જગારાય આગળ આવી
પહોંચી. શી ખબર ? જાણે અજાણે જગાગયના પાન્ડુર્ગક નિષ્કંપ જગમાં
એનાથી જરીક રાકિયું કરી જવાયું.

પોતાના પ્રતિબિम्બમાં પોતેજ મોહવશ થઈ ગઈ

સમલક્ષ્મી વેણીમહ મંજરી કર્ણાભિણે લુવનમોહન કુમુભાકગ્ની કમની-
યથી જેવી શોભના ! પોતાના પ્રતિબિम्બમાં પોતેજ મોહવશ થઈ ગઈ.
ફરી ફરીને મોતસાહ સસ્મિત સગર્વ યાગી યાગીને એણે ઘણીવાર મુઠ્ઠી આમને
આમ એમાં બેસા કર્યું

જેનારી સોન્દર્યમદમાં ઘેલીતૂ જેવી મધુરો પેઠે છે છે નાચવા મંડી ગઈ.

મધ્યાને આંગણે પ્રકૃતિ સપન્નિવા રસજરણી જ્યોત્સ્નાને ઝીસતી
ઝીસતી સંતસ દ્વેષો યાગી નહી હતી. એને કે ત્યામથી જ્યોત્સ્નાને કંઈ ધોડાજ

અમરસિંહ—(પ્રવેશતા) જાણ મારે છે ‘ ખૂબ કરી ’

અકબર—વાહ સસરાજી ‘ ખૂબ કરી ’ પરણાવો શક્તિ દીકરી .

શક્તિ—(સ્વગત) ઘૃણિત શાપ સમાન છૂપા વેશમાં આ કોણ મારે બાપ ?

અમરસિંહ—શાહનંદા અકબર સાહબ, હું જોધપુરનો હકદાર માદોવાતસ હોવા છતાં મારા બાપે મને વર્ષો સુધી દેશનીકાન કરી મારા ન્દાનાબાહએ યશવંતમિંદને જોધપુરની ગાદી આપેલી તે વેરની આજે વસુધાત લીધી અને શહનશાહ ઔરંગઝેબની મુરાદ આપાદ કીધી

અકબર—પણ કહેછે આપે નિજ બાપ તરફ ઉદ્ધતતા હતી કરી,

અમર—જ્યમ તમ બાપે દાદા મામે

અકબર—વાહ મારા અમર

અમર—ખૂબ કરી.

આજ લીધો છે બહોલો હણી યશવંત માગી બંદૂક—હરી,
દેગે ઓરગઝેમ જોધપુર ગાદી કહી કે ‘ ખૂબ કરી. ’

શક્તિ—(પ્રકટ) દેશ, જાતિ, કુલ, રાજદોહી આ બાપને હણી દુ દીકરી
(અમર તથા અકબર ન્દાસવા જાયછે ત્યાં રીંચાવર કાઢી) ખખરદાર જો જરા અમ્યા તો,

અમર—દીકરી તે પણ ખૂબ કરી

થઈ જોવાઈ આલમગીરનો અમ્બરનેજ જમાઈ મગી

શક્તિ—જિલ કાપી લાઈશ કરી બોન્ના તો

અમર—હાય રે બેગી, ખૂબ કરી

અરે પણ દુ મને અહીંથી લાઈજ વા આ પોણુ અહીં જેમ જેમ રખત જાય છે તેમ તેમ અમારી જીદગી જોખમાય છે

શક્તિ—મારી એજ ચાહ છે કેમકે —

જે ઘાસનો પૂજો બીજને બાગનાને જાય છે,
તે ખુદ પણ બાગીને ખરેખર બાપ બિલકુલ થાય છે.

અમર—પણ બાપ હુ તુજ તેમને નુકસાન કરવે પાપ છે,

શક્તિ—પ્રભુ-દેસ-ધર્મદોહી એવા બાપ નહિ પણ શાપ છે

અકબર—એ બાપ તે તો શાપ એ તુજ વાત મિલકુલ છે ખરી તેને ત્યજ

મારી થા

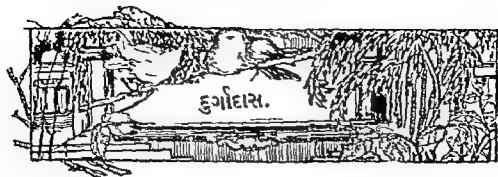
અમર—વાહ તેવ જોશ ખૂબ કરી

શક્તિ—કરી કેદ છુત બાપને જેણે હણ્યા નિજ ભાઈને, યુક ન એના શહનશાહના શાહનંદા કમાઈને.

અમર—મગસો કોણ તને આવો શાહનંદો—અમીર મપૂતગી યદરા અખિય બારતની રાણી

શક્તિ—યુ યુ તમને

અમર—ખૂબ કરી.

[ત્રિઅળી નામ]

પેખ—કવિ મહારાણીગક નરમી, આચાર્ય મ્યા શુકુન વગેરે

અ ક ૧ લો, પ્રવેશ ૧ લો

[ગતાક ૪૪ ૧૨૭ થી આન]

અધ્યા—ગમક (મધુન) મા નેષુગ નરેશ યશનન્તમિહનુ વન્ય-કપાન

મમથ—માનમન

પાત્રગણ

દુર્ગાદાસ—વરાળ મા સા ભક્ત શમિનાથ

યશનન્તસિંહ—મારવાડ નરેશ મધુનો સુમે

અજિતસિંહ—અનિષ્ઠનો આગ્રાધિરાજ યશનતસુકિતનો બાન

શુકુનદાસ—મારવાડી મેના નાયક

અમરસિંહ—યશવતસિંહનો મોટોનાથ દેશ હી ખાનખાનાન લખ્યે છ હજુર

અમર—આગ્રાગંગેનો શાહજહાં શકિતનો ઉમેનાર

કાસમ—હમાનગ મુમતમાન યશનન્તનુ વિશ્વાસ ગ્યાન

ગકિત—દર્ગાદાસની સહધમિણી

સુકિત—યશનતમિહની મહારાણી મેવાડધીગ મહારાણા રાજસિંહની ભગિની

અજિતની જન્મદાત્રી

ભક્તિ—દુર્ગાદાસની જનની અજિતની ધાત્રી

ઉપનાત—મેરઠા મૈનિગ મખીઓ દમીઓ વગેરે

[દીની શહનશાહ આગ્રાગંગેને એક તરફથી મુગન સ તનત સામે દ મેશના નાડ

ખોશ અફધાનોનો મોહ અને બીજી તરફથી તેથી પણ વધાર મારવાડ નરેશ યશનન્ત સિંહનો મોહ સુહદા યશનતનો ધાન ધાત્રો અશય એટલ એક ધાથી મે પદી પાડવાના બિને આગ્રાગંગેને યશનતને કાસુનો સુમે બનાવી જન્મકે મોખનો થાનો અફધાનો યશ વતથી દમાય યશવત અફધાનોથી હણાય કે કાનો સ્વરાજ્ય મત્તાથી અતિર રહેના યશ નતનો બીજી ત્રીજી કપા ગ્યાથી ફેજ કરાય—યશવતનુ કાસુનમા હોવાનુ આ કારણ અને તેથી આપણા નામકુ અદાની સા નિષ્ પ્રકરણ]

અમરસિંહ—(પ્રવેશતા) જામ મારે છે ‘ ખૂબ કરી ’

અકબર—વાહ સસરાજી ‘ ખૂબ કરી ’ પરણાવો શક્તિ દીકરી

શક્તિ—(ગ્વગત) ધૃષ્ટિન શાપ સમાન છૂપા વેશમાં આ કોણુ મારો બાપ ?

અમરસિંહ—શાહનવાઝ અકબર સાહબ, હું નેધપુરનો હક્કદાર ગાદીવારસ હોવા છતાં મારા બાપે મને વર્ષો સુધી દેશનીકાલ કરી મારા ન્હાનાભાઈએ યશવતસિંહને નેધપુરની ગાદી આપેથી તે વેરની આજે વસુલાત લીધી અને શહનશાહ ઔરંગઝેબની મુરાદ આગળ કીધી

અકબર—પણ કહે છે આપે નિજ બાપ તરફ ઉદ્વેગતા હતી કરી,

અમર—અમ તમ બાપે દાદા સામે

અકબર—વાહ મારા અમર,

અમર—ખૂબ કરી

આજ લીધો છે બદલો હુણી યશવત મારી બંદક-છરી,
દેશે ઔરંગઝેબ નેધપુર ગાદી કહી કે ‘ ખૂબ કરી. ’

શક્તિ—(પ્રકટ) દેશ, જાતિ, કુળ, રાજદ્રોહી આ બાપને દણુ હું દીકરી,
(અમર તથા અકબર ન્હાસવા જાય છે ત્યાં રીચીબર કાઢી) ખળગદાર ને જરા અગ્મા તો,

અમર—દીકરી તે પણ ખૂબ કરી

ચલિ બહેવાઈ આક્ષમગીગનો અકબરનેજ જમાઈ કરી

શક્તિ—જિભ કાપી લપસા ફરી બોલ્યા તો

અમર—દાગ રે બેગી, ખૂબ કરી.

અરે પણ હું મને અહીંથી લઈ જવા આ પોણુ અહીં જેમ જેમ રખત જાય છે તેમ તેમ અમારી છદ્મી નેખમાય છે

શક્તિ—મારી એજ માહ છે કેમકે —

જે ઘાસનો પૂળો પીજાને બાળાવાને જાય છે,
તે ખુદ પણ બાળીને ખરેખર ખાખ બિલકુલ ધાય છે.

અમર—પણ બાપ હું તુજ તેમને ગુકસાન કરવે પાગ છે,

શક્તિ—પ્રભુ-દેશ-ધર્મદ્રોહી એવા બાપ નહિ પણ શાપ છે

અકબર—એ જાખ તે તો શાપ એ તુજ પાત મિલકુલ છે ખરી, તેને ૧૫૯૭
હું મારી થા,

અમર—વાહ તેજ બેગ ખૂબ કરી

શક્તિ—કરી કેદ છતાં બાપને જેણે દણ્યા નિજ ભાઈને ચુક ન એવા શાદનશાદના
શાદનવા કમાઈને.

અમર—મગમે કોણુ તને આવો શાદનવા—અમીર મધુનગી ‘ યદશ અખિય
મારતની રાણી,

શક્તિ—ચુ ચુ તમને

અમર—ખૂબ કરી

શક્તિ—પ્રખળ અરિદળ દળી બળે જે દેશ બચાવે,
શત્રુધિર તરશી છૂમિની જે તરશ બુઝાવે,
મુક્તિ-કીર્તિની ધ્વજ ગગનને ભેદી ઉડાડે,
ક્ષત્રિય કુળ, મરૂ જન્મભૂમિનું નામ વધારે.
તેની સાથે પરણીને સુખ સૌભાગ્યજ પામશું,
નહિ તો આ જીવન સદા કુંવારૂં જ વીતાડશું.

(અંદર બધા માટે છે)

અમર—હવે એને પકડી ઉપાડી ચાલો. (બંને શક્તિને પકડવા મથે છે)

શક્તિ—ઓ હરિ, ઉગારો.

દુર્ગાદાસ—(પ્રવેશ) ઉભો રહે ધાતકી ! ખબરદાર. (ભયુક્તી દારી બેંચી કાઢે છે.)

અમર—તેં પણ નસીબ ખૂબ કરી ચાર. (શાહબંદો બીજી તરફ નહાસવા ભય છે છે)

મુકુન્દદાસ—શાહબંદ હોશિયાર. (શાહબંદને પકડે છે)

દુર્ગાદાસ—આ તો અમરસિંહ વટારો, ભાધનો દલારો ! ચિહ્નાર, ચિહ્નાર !

મુકુન્દદાસ—અને આ શાહબંદો ધૂતારો, ખસ બને ખૂની બસસોને દાર કરો.

અમર—તું છેડ મુજને ફરગા, તો દઈ હું મારી દીકરી,

અકબર—અદર દીગાડયો તે મને કે વાહરે સસરા ખૂબ કરી,

મુકુન્દદાસ—જે છે સ્વર્ગેશ હરામ તેની સગાઈ તે શા કામની ? આ હરામીના ફર-
જંદમાં દાનત હરોજ હરામની.

શક્તિ—(ચળ) ઓ પ્રભુ, આ સાંભળી મારી કર્ણેન્દ્રિય કપાઈ રહી છે, મારા
પગ નીચેની પૃથ્વી કપી રહી છે.

દુર્ગાદાસ—તુ-કીચડને સંધને આજે મારી શક્તિપરની પણ પ્રીતિ મઠ. હવે તો,
પરણ્યો હું સ્વભૂમિને સ્વરાજ્યની ભક્તિને નિષ્કામની,
તેવી નીવાડશે કેઈ કામિની તેજ મુજને કામની.

શક્તિ—(ચળ) હામ, વૈરી પિતા ! પણ શીકર નહિ. હું કીચડમાંથી કમળ
બનવા પ્રયત્ન આદરીશ અને સૂર્ય-દુર્ગાદાસ ! તારા પ્રેમનું ફિરજ મેળવીશ.

ઉદ્ધારવા મરૂ જન્મભૂમિને વારૂં હું તન, મન, જીવન
મુજ નામની શક્તિ બતાવીને જીવીશ નહિ તો મરણ. (પ્રવેશ)

મુકુન્દદાસ—હવે આ હિંચકારા છૂપા ખુનીઓને મહારો.

દુર્ગાદાસ—ખસ મારો.

અમર—અરે બાપલા, ઉગારો ઉગારો.

યશવંતસિંહ—(નેપથ્યમાંથી) સત્તૂર કરો. (ધવલપત્રો તથા અનુચરોથી ઝલાયતો પ્રવેશ છે)

માઈ અતિમ પુણ્ય ગ્રાધડીઉ સુધારવા મારા ખૂનીઓને પણ છૂટા કરો.

મુકુન્દ—હાથ રાજપૂતાઈ મૂગવીએ ચાનેલી મિથ્યા દયાના આજવાનો ઝરો ! તેમાજ
તેઓનો હમેશનો મરો !

અમર—ભાઈ વૈતરણીમાંથી મને બળદીઆને તાર્યો !

યશવંત—કપટી ઔરગઝેબ કુદાડાના બનેલા મદદગાર દાયલા-ઉંમરા ! તમારા-

જેવા સ્વાર્થી—દોહી લાકડાંઓએજ આ હિંદના સંપ મૌલાઓના નંદનવનમાંથી અલગ પડી તેને કાપી ખેદાન મેદાન કરી તેમાં પરદેશી પરધર્મીઓને હાથે ગુલામીની નાટકી આગ સળગાવી છે. તમારૂં કયું તમે બોગવશો જાઓ, ચાલ્યા જાઓ. મારા અવસાનના કલ્યાણ કાળમાં હું તમારા જેવા ચાંડાળનું દર્શન ચાહતો નથી.

મુકુન્દદાસ—(જતા અમર તત્ત્વ) શુ છે તારા નામ ઉપર કુળ, દેશ, કામ-ધર્મના અરિ.

અમર—યુંકી લે પણ જીવ બચાવ્યો,

અકુખર—વાહ મારા મસરા,

અમર—ખુબ કરી. (અમર, અકુખર જાય છે.)

મુક્તિ—(ભક્તિ સાથે પ્રવેશ) ઓ મારા પ્રાણુધાર, તમારા આ હાથ !

યશવંત—હૈરિ કિરતારની મરજીને શિરે ધાર. મારો હવે આખર કાળ.

મુક્તિ—તો નાથ, હિન્દુ રમણીના પરમ ધર્મ અનુમાર હું આપની પાછળ મતી થનાર. અર્ગમાં પણ આપનાં ચરણ મેવનાર.

યશવંત—ના, ના એમ મારી પાછળ મરવાથી મારા આત્માને સદગતિ નથી મળનાર. પાટી કુમાર પૃથ્વીસિંહને તે પાપી પાદશાહે નેધપુરથી સિંહી બોલાવ્યોછે તેની પણ તે જરૂર ભૂરી દશા કરનાર. અત્યારે તો હવે મારવાડની મુક્તિસત્તાપર ખીમેયાં આ છેલ્લાં કુલ અગ્નિતને સભાળ, અને આપણી મરતી સ્વનંત્રતાને વીરોચિત ઉપમારથી જીવાડ.

મુકુન્દ—સ્વામી, એ ઔરંગઝેબ ખાતર આપે ગું શુ નથી મંદુ છતા તેનો આવો વિશ્વામયાનક બદલો !

દેશ તથા પરદેશ રહ્યા મરવા ઘરની ધરતી નહિ પામ્યા,

ધૈરી વાઘપંડે મુકી પૃથ્વી—ગાય પુત્ર આ મુક્તિ રામા.

દુર્ગાદાસ—અદ્ભુત સાહસ શૌર્ય—ફૂધને પાયાં ઔરંગ—સાપનાં મોમાં,

આખર સાપ તે સાપ રહ્યા, પી ફૂધ રચ્યો એ છેર નકામાં.

યશવંત—ભાવિ મિથ્યા થનાર નથી તેમ કૃતગતા પર કૃતમતા કરનારને આ મંમા-રમાં યોગ્ય બદલો મળ્યા વિના પણ રહેનાર નથી. અત્યારે તો હવે દુર્ગાદાસ, મુકુન્દદાસ, ભક્તિ મા તથા ઓ સાચા ધર્માનુદાર મુસલમાન કામમ ! હું તમારી પામથી માફ બીજું કંઈ પણ શ્રાદ્ધ મગવવા માગતો નથી, પણ—

મરતેય મારે જિગર છલ્લી ઉંચુ આશ રહી જશે

એ આશ નહીં પૂરાય મારી ચિતા ગાન્ત નહીં થશે.

“ આ મારવાડની મુક્તિને માતા તમારી માન જો.

તમ રાજપુત અગ્નિત ચરણે પ્રાણ પણ ઓવારજો.”

દુર્ગાદાસ—મહારાજ, અમે આપના ચરણમાં પ્રતિજ્ઞા લઈએ છીએ કે —

મુક્તિ અમારી હવા ભડકા આગના ધર્મગું અમે.

અમ દેશભક્તિ—ભરતી સિન્ધુ છાળ ઉછળગું અમે;

વીજ વજૂરો કકડાવગું અમ રાજ પુત્ર અગ્નિતને.

ને કરશું ઉત્થલ પાથલજ એ બુદ્ધીની મલતનતને.

યશવંત—દુર્ગાદામ, વિશેષ મારી તારામાં જ આશ.

દુર્ગાદામ—હવે આપની આસાનો પુનર્જન્મ જ આ દુર્ગાદામ.

યશવંત—અમ તો હવે મને શાન્તિ, આ...રા...મ. ઓ, સ, મદ્ય. (મૃત્યુ)

મુક્તિ—(સમય મુક્તિ થતી) ઓ મારા પ્રાણ ?

અમર—અમર—(ઐનિકા સાથે પ્રવેશી) વર્તીવો ઔરંગઝેબની આણ.

(ઐનિકા આને ઘેર હલે છે.)

ફેબ્રુઆરી.

(જવનિકા પતન.)

અંક ૩ લો, પ્રવેશ ૨ બે.

પાનગણ.

ઉદ્દેપુરી—જ્યોત્સિયાની ધરાની ઇસાવણ. મરહુમ દ્વારા શિક્ષાદી અને પાછળથી ઔરંગઝેબની રખાત.

કુમતિ—અમરમિદની સ્ત્રી.

મુખારક—અમરમી મુલામ.

સ્થળ—દિલ્લીમાં ઉદ્દેપુરીનું ઉદ્યાન દર્મ.

ઉદ્દેપુરી—(કુમતિ સાથે પ્રવેશી)

મારા-નાથણના પંડામાં આવી તું મુક્તિ બકરી,

ગર્વ-સીંગડાં તારાં તોડું તો જ ખરી હું ઉદ્દેપુરી.

કુમતિ—(જવન) આ ઉદ્દેપુરી બેગમના કબજા સાથે તારામાં મપડાયલી મારી ફેરાણી એ મુક્તિ-સાપણની દ્રણને આના અરણીએ છુદ્ધવા અત્યારે હું આને ખૂબ ઊરકે.

ઉદ્દેપુરી—(આવેશમાં આપે આપ) શહનશાહ ઔરંગઝેબે માઝ નામ ઉદ્દેપુરી બેગમ રાખ્યું તે ખાતર તે મારી દામી અને બદનદી કરેલી કેમ ?

કુમતિ—કેમ ન કરે ? એમાં જ તો એ ઉદ્દેપુરની કુમારીની ખુમારી છે. કેમકે બીજી સધળી રજપૂત રિયામતોએ પોતાની કન્યાઓને મોગલો બેઠે પગલાંની છે બ્યારે એક ઉદ્દેપુરે જ અત્યાર મુખી પોતાની કન્યા, મોગલોને વિદેશી વિધર્મી ગણી નેઓને નદિ પરણાવવામાં કાયમ મગરૂરી માની છે અને નેથીજ તે મુક્તિ પોતે ઉદ્દેપુરના મહારાણા રાજમિદની બહેન હોઈને, શહનશાહ ઔરંગઝેબે રજપૂતોને ચીકવવા તમાઝ ઉદ્દેપુરી બેગમ એ નામ રાખ્યું તે પર યુ કેવી ! !

ઉદ્દેપુરી—આહ કુમતિ પણ તું જોજે કે તે તો મારા પરેશ નામ પર યુ કેવી પણ નેના મો પર અન્યથા યુકીજ. મોગલવણી કે કોઈ નેના ઉમરાવને તો મુ પણ નેના મુલામના

ચુલામ માગ મુખાગક મીંગે જોડે તેણીને ઘરધાની દુ તેનું ઉંપુરી અભિમાન તોડીય.
(નેપથ્યમાંથી કોઈ માધુન ગાન.)

અભિમાન-તુફાને ચડી, મદ-જળભરી વાદળી ગરજમાં,
વાર ન લાગે વિખરતાં, ખરતાં જીવન-કષ્ટ રજમાં,
તનદ્રિત વિદ્રુત ગતિ સરખી ઘડીકમાં હતી ન હતી ઘટી.

ઉદ્દેપુરી—(નેપથ્ય તરફ જોઈ) મારા પ્રદીપ વેર-વહિને જુગાવવા માર્મિક ગાનનું
શીતળ જળ રેડનાર એ કોઈ કુદીર લાગે છે તેની વાન પછી. અત્યારે તો એ મુક્તિને
લાઈને અમરમિદ્ધ આવી પડેલ્યા તેનો દિમાખ પડેના ચૂંચી લઉં

અમરમિદ્ધ—(મુક્તિ માથે પ્રવેશી)

ફેતેલ કડીને આઠ્યો છું હું બેગમ હુકમ તમારો કરી,
પકડી લાઠ્યો આ સર્વેને એ પણ માલુમ ખૂબ કરી.

ઉદ્દેપુરી—નમારી વફાદારીની જરૂર કદર થયે

બેઠેપુરનું રાજ્ય અપાવીગ ખાનખાનાન તાણી ટીમી,
હવે તમે બે ગઝતાણી,

અમરમિદ્ધ— વાહ મારાં બેગમ, ખૂબ કરી.

આ તાજ તરફ વફાદાર કહાવવા જાને કહાળને માગ્વે પડે, પણ ખાનખાના
નનો બિનો તો મળે. લાઈને માથો તો ખાનખાના અને જો માથે ચોનાતોજ આપરાત
કે કે પડી પાનપીનાની પણ મિચી લઉં

ઉદ્દેપુરી—(મુક્તિને) કેમ ઉંપુગની કુમારો હવે ઉનરી ખુમારી ? આ ઉદ્દેપુરી બેગમની
બદનકી કરવા તદ્દન જોઈને તારી મનગી ખુમારી !

મુક્તિ— દીવાસણી સગાળી બીજાને ખાજતી તો જાય છે,
પણ ભોળી તે નથી મમજતી કે ખુદ ખાખજ થાય છે,
અભિમાન તોફાને ઉ ચે ચડતાં મનુષ્ય કુલાય છે,
પણ કુદતી કાનૂન કે જે ચડે તે પડકાય છે.

કુમતિ—સુદિત, તુ કોની સામે વાત કરી ગ્વી છે તેનું તને લાન છે કે રાજકોહિલી ?

મુક્તિ—હા, તમારા જગવાન પણ મારા સપતાન સામે, મમજ રેસ્ટે હિણી !

ઉદ્દેપુરી—ના ના આખા હિન્દુસ્તાનની મહારાણી સામે

મુક્તિ—તુ મહારાણી કે ચુનામડી ? મરહુમ રાદગજા મગ શિદાઈના હાથમા
પમ્તાયવી ન્યોગિયાની ઈંગની ઈમાયણ બાદી પાછાણી તેની ગ્યાન નાયનાગી ગાનાગી

ઉદ્દેપુરી—મક, મક મારા જુમાના દારૂમા તારો કાલિન જમાનની ચીજુમારી અને
પડી યજે માગ મુખાના લડકાની ભારી

મુક્તિ—મીંગે જોડેન ધીરી, હજી તો ઉદ્દેપુરી નામની તારીદ બલ્લાગી છે નારનાં મગજ
બાદ તેને વિમારી એકજ લવમા બે લવ કરવા ઔરગજેબને બીજે ધણી ધાગી તેની સાથે
નાતરનારી અને આમ છતાં ઉલ્લાસ ઉદ્દેપુર સૂર્યવગપર ધૂળ ઉડાવના નામ મળી બેરબી
ઉદ્દેપુરી ? અને તેથી કુદીને પણ કદું છુ કે અમારે મન તો તુ મોન લીલેલી બાદી-
કિંગી-ચુનામડી

“ શહેનશાહ ઔર નઝીને મહાર નામ ઉરે પૂરી તે ડમ - ૧૫૫
તે ખાતર તે આગે હાસિ કરે ની રૂમ ૨ ”

(પૃષ્ઠ ૧૬૭)

ॐ श्रीगणेशाय नमः, श्रीगणेशाय नमः

(पृ. २०२)

ઉદ્દેપુરી—હુ તારે મન મોલ લીધેલી બાંદી કાં રૂંપણ તને ખબર નહિ હોય કે અત્યારે તો આ બાંદીની આંગળીને ધસારે આખી મોગસ સંસ્તનત મર્કટની પેઠે નાચી રહેલ છે. દુનિયાને ટોકાવનાર ઔરંગઝેબ જેવો શહનશાહ પણ આ બાંદીના હાથની કડપુનળી બની રહેલ છે.

મુક્તિ—અને તેથીજ તેની ગજનીતિ આંધળી ચાલી રહેલ છે

ઉદ્દેપુરી—હા, હા. મારી એક આંખ કપાના આગમાં ખીલી રહી છે અને બીજી ખફાની આગમાં ખળી રહી છે. જેના પર રીઝું તેને દારી શકું અને ખીઝું તેને બાળી શકું. મારા એક નયનના ચમનમાં આ અમર અને કુમતિ ચથે જોધપુરનાં ગમ્મ શાહી અપધડી.

અમરસિંહ—(ઝુકીને) વાહ ખુદાવન્ ખુચ કરી ખુચ કરી.

ઉદ્દેપુરી—અને ખીજ નયનની અગનમાં તારા ખાવિન્દની એક આદુતિ લેવાઈ અને હવે જોજો કે તારા પુત્રોની માથે તુ પણ કેવી હોમાય છે !

મુક્તિ—પણ એમાં તારા કયુ સ્વર્ગ સંધાય છે ? પણ ખરાખર છે.

મજે ઊચને સાહુખી ભણું સર્વંતું ચાહિ,
નીચ વાઘ વરૂને મળ્યે દીન પ્રાણીને ખાય.

ઉદ્દેપુરી—હા, હા. હુ વાઘ, વઝ, શયતાન, માપ જે કહે તે છું, અને તમને ખાકી રહેલાંએને ધીમે ધીમે ડમવાની છુ.

મુક્તિ—એની તો અમને ખાત્રી છે. કેમ કે—

નધી લાલ વસિ તોય ડસતું આપને મન રમત છે,
ત્યમ પીડવાં નિર્દાપને એ જુદમીએની ગમત છે,
પણ સાપરૂપ શયતાનને આખરે તો જહાનમ આગ છે,
શયતાન સાથી જુદમીના પણ એજ આગે લાગ છે.

ઉદ્દેપુરી—અમ ત્યારે હવે તો હું તારા પર શયતાનજી ચઢિશ.

મુક્તિ—તો હું શયતાનના પણ ભગવાનને મારી મરું જઈશ.

ઉદ્દેપુરી—નાહ ત્યારે જોડહુ કે આ ગયતાનને તારા ભગવાનનું કંઈ શકે છે ?

મુક્તિ—મને જોજો કે ભગવાનની આડે આની ગયતાન કોખતો વાકોવાળ પણ કેમ કરી શકે છે !

ઉદ્દેપુરી—એમ છે ? અરે મુઆરક !

મુઆરક—હજુર, મેવક હાજર

ઉદ્દેપુરી—મોગલો તરૂના ઉદ્દેપુરના નિગઝગતો પ્રતિકાર આજે આ ચુવામને દાથે તારા લાગ જરાવાથી થયે

મુક્તિ—તો આ ખરી ઉદ્દેપુરી તુ ગનાવટી ઉદ્દેપુરીની સાફક પોતાના પ્રાણથી પણ પ્રિય મનીન્વ ધર્મને તથા મદનાણા પ્રતાપથી લખને ગણા ગજમિદ મુઝીના સ્વાનઅધામગ્ય નામને લાઠન નદિ ડગાડ્યો પણ સીયળતુ ગસણ કરને પ્રથમ તો તેના દુશ્મન વાન્વ ઉપર ચીંગળી યમને કડક્યો તેને બેઠ્ઠો, હાંઠો અને આખરે કઈ નદિ આવમે ત્યારે હાથ કરડી મગ્ગે પણ અમાન અને ધર્મદાણુ તો નદિ નદિ ને નદિજ કરગે.

ઉદ્દેપુરી—આહ તે જાઈ લેવાજો મુઆરક, અમર, તુ જુઓ છે ! જો એની લાગ.

મુઆરક તથા અમર—અમે તૈયા

દુર્ગાદાસ—(પ્રવેશી) અમર ! આગલે મોનાની અતિથિ દેવતા પર આ અનાયાર ? મુકિતમાના જાગે દુગાદામના નમસ્કાર (મુક્તિ જાય છે)

ઉદ્દેપુરી—(સ્વગત) આહા ! આ દુર્ગાદામ-રામેડ મઠદાર ! એના દિદામના અમરમા મારા આ તર્પણ અ મર આજ હરગજ હરગજ

દુર્ગાદાસ—(અમરને) ભાની માન પર કુકર્મ કરતા અમર સરમ નદિ આવી જતી ! અમર—હવેવા ? હુ આ મે જઈ છુ (દુર્ગાદામ ધકકો મારી પ્રગ્છે)

(જતા) દુર્ગા તે પણ ખુબ મી (જાય છે)

ઉદ્દેપુરી—કુમતિ તુ પણ અદીથી ચારી જા

કુમતિ—(જતે જતે) આ આગનો ધખારો એમ્મ પાણીનો કુવારો કેમ થઈ ગયો ?

દુર્ગાદાસ—જતી કુમતિને) ધિમા છે તને સ્મિયકુલધ્વમ્મિની કુનટા ! (કુમતિ જાય છે)

મેગમ માહમ, “ જો હોય ભોગવતુ મુરાર્ય પ્રજાતણી પ્રીતિ અહો

જળા પ્રજાધી નાન્યકર્તા વાત એ દિવમા વિધો

નહિ પ્રજાને મનડો, ન અતડા રહો સાથ હોમો મગો,

નિ તાયા ગખ તે કે— ખીજેથી ખીડિત પ્રજા તખા નાજ તલો જ્યની મગ ॥

એ મનામ (જવા માંડે છે કે)

ઉદ્દેપુરી—ગમે મઠદાર જગ આમ

નજરે નજર તો મેગમે આઠે તમાર કામ છે,

દુર્ગાદાસ—મેધી પગ્ગી ાથી નજરે આપ રમ્મ હજમ છે

ઉદ્દેપુરી—મુજ ઉપલુ જનાહીર આ મરાહૂર મુલકે આમ છે,

દુર્ગાદાસ—નાપા ને તે કામલુ પામને પેડી દામ છે

ઉદ્દેપુરી—(સ્વગત) આ તે કોઇ ધનિસાન કે ફિરંગો ? મારી દુસ્નરોશનીની આગમા મ મે આગમ આગિયાની માફ નિગામા અપનાઈ મુવા અરે ઓરમગેજ જેવા ગુખમા સુક્કા બાદમાલના પણ પાણી સુધાઈ ગયા જતા આ તો નિમાલયની પંડે દરે કનેકે ઉભો છે મામે જતા સુદ્ધ નથી !

(નટ) રમેડ તમે કદાચ આ માહ આનમગીથી દરતા હશે પણ તે તમારા જો કે આનમગીર પણ આ ઉદ્દેપુરીની મટેગનાનીની તો બીજા માગનો ફરાર છે

દુર્ગાદાસ—દુગાદાસ પાનાનો નેકધર્મ ક્ષાત્ર સ્વાતજ્ય અને જીવન મૌરવ પર ચાનવ આ દુનિયાના ઓ ગમેજ જેવા એમ તો મુ પણ મેકડો આલમગીરથી પણ દરતા નથી જ્ય રે અધર્મ મ કરતે અનેક આનમગીશના પણ એક ઉપરી આલમગીરથી ફક્ત દરે છે

ઉદ્દેપુરી—તારે મુ કોઇ બીજના ઉપર તમારી આમકિત છે ?

દુર્ગાદાસ—મારા દેશની અકિત રાજ્યની મકિત અને મારી શકિત પર

ઉદ્દેપુરી—તે અમગિહની શકિત પર ?

દુર્ગાદાસ—(ઉપેક્ષથી) હશે

ઉદ્દેપુરી—(સ્વગત) આહ શમિત રમિત તુ મારી નિતરની ॥

(પ્રનટ) દુગ દાસ એ શકિત અકિતને જતી કર

ઉદ્દેપુરી—મારું કહ્યું બે માન તુજને દિલ્લીના તખ્તે સુકું,
 દુર્ગાદાસ—બુરી રાહ પકડી દિલ્લી શું પણ જગત સદતનતને થુંકું.

(દુર્ગાદાસનું પ્રસ્થાન.)

ઉદ્દેપુરી—ફિકર નહિ દુર્ગાદાસ, હવે મારી છંદગીની શેવજ બાજુ તને મહાત કરવા માટેજ આગળ વધનાર. મારાં અધુતીરનો તુંજ શીકાર, મારા વાળજળમાં તને માછલાં-નેજ હું ફસાવનાર. મારી જીવાનીની ગરમીથી તને હિમાચલને પણ હું પીગળાવનાર. મારાં સૌન્દર્ય અને તારાં ધૈર્ય વચ્ચેના જંગમાં બેઉંહું કે હવે કોણ જીતનાર ?

(જ્યાં માટે છે કે સાધુના વેશમાં શક્તિ પ્રવેશે છે.)

શક્તિ—ઉદ્દેપુરીનો સુરને બહાર.

ઉદ્દેપુરી—(સ્વગત) આહા ! આ ફકીર પણ જાણે સૌન્દર્યનું ઉગતું પ્રમાત ! મારી અભિમાની જીવાનીની આંદની પર આ બીજો આઘાત !

શક્તિ—(સ્વગત) મારે મારી યુક્તિગળની આને માછલી બનાવવી છે અને એના પેટમાં પેરો જાસુમી સાધવી છે.

ઉદ્દેપુરી—તમે ક્યાંના સાધુ છો ? અને આ દિલ્લીમાં શામાટે આવ્યા છો ?

શક્તિ—તમારા ઇસાઈ મજહબમાં જેમ પાદરી હોય છે તેમ હું રમપૂનોનો ધર્મ આવ્ય છું. દુર્ગાદાસ મારા આમ શિષ્ય છે જેથી તેને મળવા આવ્યો છું.

ઉદ્દેપુરી—(સ્વ) નિરાશાના દરિયામાં આશાનું પાટિયું ?

(પ્ર.) ત્યારે તો અમે જેમ અમારા પાદરીના કુકમને તામે રહીએ તેમ દુર્ગાદાસ પણ તમારા કુકમને તામે ધાય કે ?

શક્તિ—એલાશક.

ઉદ્દેપુરી—શું કહો છો ? જરૂર ધાય ?

શક્તિ—એલાશક, દુર્ગાદાસની આશક !

ઉદ્દેપુરી—તમે બધું જાણતા લાગો છો ?

શક્તિ—એલાશક, મેં તમારી અને દુર્ગાદાસની બધી વાતચીત દરથી માંબળી છે. હું પાસે હત તો દુર્ગાદાસને તેજ વખતે મનાવી શકત.

ઉદ્દેપુરી—અરે સારે તો તમારે અહીં આવવું હતું નાં ?

શક્તિ—પણ મારે તમારી ખાનગીમાં વાનગીરૂપ થવું ન હતું નાં ? લગનમાં વધન પાડવું ન હતું નાં ? ખાફી અરેખર દુર્ગાદાસ ભોટજ રહ્યો કે તમારા રૂપ ઉપર ભોલી ન પડ્યો.

ઉદ્દેપુરી—અરે મારા આવા ચહેરા ઉપર હોયો ડોળાજ ક્યાં કર્યો !

શક્તિ—જળજનો ગોળા. હાથરે તમારા જેવાં પર ડોળા ન કર્યો ?

ખાફી મારા જેવા ફકીર પણ તમારા ડપના કુપમાં તો લપસ્યા વિના ન રહે.

ઉદ્દેપુરી—અરે પણ તે તો ન લપસ્યો.

શક્તિ—મગજનો ચસકચો. હાથરે ન લપસ્યો. ત્યારે તો તેજે તમારાથી પણ વધારે કપાળી કોઈ કુમારીને બેઠું હશે.

ઉદ્દેપુરી—મારાથી પણ કોઈ વધારે કપાળી હોઈ શકે ?

શક્તિ—ત્યારે જ તો તેની આંખ તમારા પગ ન ભોલી હશે.

ઉદ્દેપુરી—હા, હા. લલ્લા તમે એ અમરસિંહની હોખી મળિતો ને... ?

શકિત—અરે હા. હવે મમનયુ કે તમે શામાટે બાહ્ય બોઈ છે. એજ દારણ છે કે મારી શકિત તમારા કરનાં દુર્ગાદામ ઉપર બાહ્ય હતી ગઈ છે.

ઉદ્દેપુરી—તમારી શકિત એટલે ? શું તમારે એ શકિત માથે કાંઈ બોળખાણ પાછાણ છે ?

શકિત—અરે એ શકિત તો મારી ક્ષિયોગ્યન છે.

ઉદ્દેપુરી—શું તમે એને ચાહો છો ?

શકિત—એમ મને પોતાને ચાહુ તેમ.

ઉદ્દેપુરી—પણ દુર્ગાદામ તેને ચાહે છે તેનું કેમ ?

શકિત—મહે તે ચાહે બાહ્ય શકિત છે તો બિલકુલ મારી. મારી ને તેણીની એકજ છગારની પારી.

ઉદ્દેપુરી—ફરી મહારાજ, તો તો એ શકિતને મારા હાથમાં મેળવી આવો. હું જોઉં તો ખરી કે એવી તે કંઈ બેદસ્તની પરી છે ! પછી હું તેણીને તમારી જોડેજ પરણાવી આપીશ.

શકિત—અરે પણ હું તો ફરી તદ્દન સ્વધી મેનીનું સંવગન ગણુ.

ઉદ્દેપુરી—હવે વહે એ ગણુમાં હવે પ્રણયનું અમૃતઝરણ, અને ઉમે ત્યાં નદનયમન. મારી હૃદયસ્તીને પણ તમેજ નાડમેદસ્તી આંધીમાથી ઉત્તરના દરિયા પાર લઈ જઈ શકો તેમ છે. તમે શકિતના થાઓ અને દુર્ગાદામને મારા તરફ ખુલ્લો. ત્યાંમુખી બોગંગ્રમને કહીને હું તેને બધનમાંજ ગણીશ.

શકિત—હવે ત્યારે તમારા ખાતર હું લકારતો ફરી યજ્ઞ જવા તૈયાર છું. પણ મને ગમે ત્યારે કે ગમે ત્યાં એ દુર્ગાદામની સુલાકાત લેવાની છુટ મળતી જોઈએ.

ઉદ્દેપુરી—હીક છે. હવે આ વીંટી તેને બતાવ્યાથી મહેલ કે જેલ ગમે ત્યાં તમે જઈ શકશો અને મને પણ આદરો ત્યારે મળી શકશો.

શકિત—તો હવે તમે મારા મપાટો પણ બરાબર જોઈ શકશો.

(ગ્વગન) અને વખન આવે ખૂબ ગૌહ શકશો.

(પ્રકટ) પણ કદાચ મારે તેમને પૈમા ટકાની લાયક દેખાડવી પડે ને.

ઉદ્દેપુરી—ઓહો તો એમાં શું છે ? હું તમને એકથી કમવાખ મહેરો આપવા મારા અગ્નિચીતે ચીટી બખી આપુ છું (ચિટી લખવા માંડે છે.)

શકિત—[ગ્વગન] બસ આ પૈમા વહે હું દુઃખમાં સપડાયવા મારાં દુઃખાઓને મદદ કરી શકીશ અને દુર્ગાદામ પ્રતિની મારી પ્રીત મીટીના પગથીઆ ચડી તેની દુઃખાથી લાગણી ને કેળવી શકીશ.

ઉદ્દેપુરી—ઓ આ ચિટી. હવે માવધાનીથી કામ પાર ઉતારશે. [પ્રગ્ધાન]

શકિત—એ મવાધ તમે મને બરાબર યાદ કરજો [પ્રગ્ધાન]

—[અખર્ષ.]

સાંપ્રત નાટ્યકલા.

લેખક:—ચૈદ્ર કવિભૂષણ દુર્લભ સયામ ધ્રુવ.

[ગાંધી પૃષ્ઠ ૧૨૩ થી આપું]

નાટકમાં ભજતા વિષયોનું ભરણું તો નજ આવી શકે. રંગભૂમિ ઉપર આવવું અને થોડાક અપ્રસ્તુત નખરાં કે ચાળા કરવાની સાથે મુખપાક કરેલા શબ્દો કિંવા વાક્યો બોલી

ચાલ્યા જવું એમાં નાટકનો ખરો હેતુ જળવાતો નથી. નટ આમ ઘર્ષ શકાવું નથી અને નટવિદ્યા આ પ્રકારની પણ નથી. રંગભૂમિ કેષવાર પ્રશ્નોત્તરની ગર્જનાયુક્ત રમત થી ગાળા ઉઠે છે. શૂંગાર કે કૃષ્ણામાં ગણે રોદ કેમ બળી ગયો હોય એવા કર્ણુકંકુ અવાજો સાંભળવામાં આવે છે. નટનો આવો ગર્વાકુર પ્રેક્ષકવર્ગના મનમાં કંટકની પેઠે ખુચે છે. હાસ્યરસમાં પણ અનેક પ્રકારના અપ્રસ્તુત ટિપ્પણોની ભરતી કરવામાં આવે છે. આ ભરતી ખરા હાસ્યરસને અસ્વાભાવિક બનાવી દે છે. ઉપરિચિત કરેલા નાટકમાં અનુસંધાનનો યોગ બરાબર રાખી હાસ્યરમના પ્રવેશો લખવા તથા ભજવવામાં જે મુશ્કેલી રહી છે, તેવી મુશ્કેલી ધત્તર રસના પ્રવેશો લખવા કે ભજવવામાં રહી નથી. હાસ્યરસમાં ક્રિયાહાસ્ય તથા શબ્દહાસ્યની આવશ્યકતા છે. એકનું ક્રિયાહાસ્ય કાર્ય-

સાધક નિવડવું નથી. ક્રિયાહાસ્યમાં શબ્દહાસ્ય પ્રધાનપદે હોય તોજ ક્રિયાહાસ્યની સચોટ અસર પ્રેક્ષકોના મનમાં થાય છે. શબ્દહાસ્ય વગરનું ક્રિયાહાસ્ય ઉસડું હાન્યાસ્પદ થઈ પડે છે.

પ્રથમ તો નાટકનો કર્તા અનુભવી તથા અભ્યાસી હોવો જોઈએ. સંસારના અનેક બનાવોનું અવલોકન સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિક્ષારા તે જો કરી શક્યો હોય તોજ તે આ અટપટા કાર્યમાં વિજય મેળવી શકે. આજ કાલ આવાં નાટકો લખનારનું માન ભાગ્યેજ કોઈ નાટક મળીતો રથાપક બળવતો હશે. શાસ્ત્ર તથા દૃષ્ય નાટકની રચનામાં ઘણો ફગ્ગ પડે છે. જે નાટકની ભજવણી રંગભૂમિ ઉપર કરવાની હોય છે તેમાં પાત્રના સ્વભાવનો, પાત્રની સંજિનો, સમયનો તથા પ્રેક્ષક વર્ગની મુખ્ય રૂચિનો પણ વિચાર કરવો પડે છે. ખરી વાન છેકે પ્રેક્ષકવર્ગની રૂચિને ડેવળ પોપવામાજ નહિ, પરંતુ તેને ઉચ્ચ કક્ષામાં લઈ જવાની ઇચ્છા રાખી વર્નવામાં આપણું કર્તવ્ય સમાધનુ છે, તો પણ નાટક, એક રીતે કહીએ તો ભિન્ન ભિન્ન માગત્રીથી ભરેલા બાણા જેવજ છે. નાટકની આવી ચિતારપેંડ.

રચના કરવી અને નિર્ધારિત ગિરિવાળા પ્રકારને મદુપદેગની સાથે જોડવા એ માત્ર મામાન્ય નહિ પણ અનાધારણ છે

મન કપિત તરંગોને વગ મર્ધ જે માં અનુમધાન વગરના પ્રવેગોની ભરતી કરી નાગકની રોગના રોગે છે તે નાગમા પડી નાગપરમનો સ્થાયી ભાવ જામતો નથી બનુ નાર ગંગાબાન ઉપર ભગવાનના નાગમા આપણે શૃંગારમા બીજાનું, યજુમા શાન્ત અનુ વીરમા ગાનુ અને હાસ્યમા અનુભવતુ મિથણુ નેહએ છીએ કે નાગકમા તો મમમય સુદાસી જેવાજ આગે નગરે પડે છે આરાભ કે પશિષામની સમજજ નથી પડતી આવા નાગકે જનમમાગને શુ ગિખરી શકે ? આથી નાગકની ખરી સ્તિષ્ઠતા આવી જાય છે અને તે અસ્વાનાવિ દોષથી રમ જણાય છે નાગક નખતુ બાજુ તથા તેમથી પ્રેરક વગને માફ અર્થજુ એ માથેને અગે જે નિરૂપા રવી છે તેવુ મૂલ્ય થાય તેમ નથી

આ દેશમા પૂર્વે નાગકો હાવની પેઠે બજ વાતા હતા કે કેમ ? આ શક્ય સમાધાન હિંદાસકારા થઈ શકતુ નથી ભરતુનિ નાગકના આઆપરે ગણાય છે અને આ મહાનુભાવે તેની પ્રવીર પ્રજ્ઞાની દર્શાવી છે પરંતુ એવું તો આપણે ક્ષી રાખીએ કે પૂર્વે દમ્ય નાટકાનુ અસ્તિત્વ અધુના જે ગિરિવાળા છે તેવુ નરોત્તુ કદમ્ય માણુ પ્રકારે હોય પણ આપણે ને વિરમમા કશુ જાણના નથી આન્ય નાગકની રચના તો આપણી દૃષ્ટિ આગળ તરી નિકળી છે મહા મિત્ર મનીદાસ તથા ભવજીનિ આ મયમા ફરીજીત થાય છે અને એમણે હાલ જન સમા ર તરફથી જે માન મેળવ્યુ છે તેવુ અનુના મધણુ અગિન મેળવના પામી નથી

રમગમિ શુ ? નાટક શુ ? ગોપ અને દર્શનુ અવકષ શુ ? મયોગ તથા વિરોગનુ આદર્શ તથા આદર્શ શુ ? સ્ત્રી અને પુરુષી વચ્ચે થતા મવાન તથા વિવાનુ તારતમ્ય શુ ? બાનક, બાલિકાનો પિનો ગો ? સુખ કુખનો પડો ગો ? યજુવતુ પુત્રી આખ્યા સી ? અભિનયનુ રદમ્ય શુ ? નાચ નાચી કાનુ સ્થાન શુ ? અને નાગકનુ પરિણામ શુ ? આ પ્રતોની પરપના થયાર્થ મમજ નાગે નાગપરિમા ક્ષિત્તિ વિગત ત્રામ કરી શકે સ્થળ અને પાત્રની પમદગી રજુન અપ્રમુનનો ભેદ અને રમનો પ્રવાહ જે અથેનિ કરી શકે મમજ શકે તથા વગેવ ની રાત તેજ આરામા આ નાગક નખી શકે નાગકને અને આ શાન અગત્યનુ છે અતઃ માને જે નેહએ તે જે આનુ મમગને નાગક લખી શકે તે નાગક લખનાની ફિનિમરીગ મેળવી શકાય જેની સ્થાનુદિ દોષ ને આવ ઝીક અને આખ્યા પ્રમયવગને એમરપુ માફ આરે તેવુ તા નજ લખી શકે જે અતગ માને આપણે છે તથા જે માન પોતા નાગ નહિ પરંતુ અન્યના સુખ દ અનુ બાન ધગતે છે, તે આનુ મવને બાનુ બોલ ન અપી મ

નાગમા એક રમની પ્રધાનતા અને અન્ય રમની ગોણના રેની નેહએ વીર અને મજ્જા વગર નાગકનો રમ મદ પડી જાય છે એમો ગમાર એકનો હારરમ પ્રમને કટાનો ઉપજવે છે મગરમા પણ એનો શૃંગાર એને સરોમશમાર છે તે વિર લખ શૃંગાર વગર રાનતા નથી હાસ્યમ પણ એણુપ્રમરનો રડેતા નેહએ અને સગીન નેહએ વાગવા ની પુત્રનુ નેહ પ્રમના આણ મરુ નિધે એવી વસ્તુ પડી પ્રમયવગને ગમતી નથી શૃંગાર મકારણ હોનો નેહએ અને તેમા વિરનબની પ્રધાનતા

હોતી જોઈએ. વચ્ચે આંક જોડે નાટકનું કેન્દ્ર છે, તો પણ પહેલા કરતાં બીજાં અને બીજા કરતાં ત્રીજાં કે છેલ્લાં આંક એક એકથી અડધાનો મહેવો જોઈએ. જો નાટકનો કર્તા નાટકની આ પદ્ધતિ ન જાણતી શકે તો જોનારના રસમાં ભગાણ પડે છે.

કોઈ કોઈ અપૂર્ણ નાટક લખનાર આરંભથી તે અંતરંગી દરેક પાત્રનો સ્વભાવ માન્યતી શક્તા નથી. જે પાત્રનો ગરવાતમાં જે સ્વભાવ દર્શાવવામાં આવ્યો હોય તે પાત્રનો તે સ્વભાવ, સ્વભાવ બદલવાનું બીજું કોઈપણ કારણ ન આપ્યું હોય તો એ સુધી રહેવો જોઈએ. પ્રથમથીજ જેણે કહાણી બનાવ્યું હોય તેને અકારણ દિવાના જેવો મજા દેખાડે એ કાર્ય ખરા નાટકના કર્તાનું નથી. આનીજ રીતે જે મૂર્ખની પેઠે એકા કરતો હોય તે કહાણીનો દરિયો અનાયાસ બની જાય એવું જેમ સંભારમા બનતું નથી તેમ નાટકમાં પણ ન બને. નાટક એ સંસારમા બનતા બનાવોનાં દ્રશ્ય છે. બહુવાર નાયક નાયિકા એક લઘુવયની બાલિકા કે લઘુવયનો બાલક વેળા ધારણ કરીને રંગભૂમિ ઉપર આવે છે અને તે સમયે જે અસ્વાભાવિક કાંઈક કરીને તથા પ્રત્યેક શબ્દના સ્વભાવમિદ્ધ સ્વરને કંટાળી જે રીતે બોલે છે તે વાસ્તવિક નથી. આપણે આપણાં શબ્દો આપણાં મર્મદા બહારનું કશું કરતા નથી. સુઝ નમાગને તો આ બધું કુદરતની વિદ્યુતજાળ જણાય છે તદુપરાંત મર્મદાનું ઉત્તરનારના આત્મા લટકા અને બોલવાના આત્મા લહેન કાઢી સમગ્રના બાલક બાલિકા સીબી જાય અને તે પ્રમાણે વર્તે એ પણ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

નાટકનો હીનયોગ—જે રમતો તથા પ્રકરણનો જેમ મત્સ્યાના જોઈએ તેવો યોગ ન મત્સ્યાય અને તેને બદલે તેમા ન્યનતા

દેખાય તો તેને નાટકના હીનયોગ રૂપે આપણે ગણી શકીએ. કોઈવાર આત્માક પાત્ર રંગભૂમિ ઉપર આવ્યા પછી આ ત્રી સમજી જાય છે અને કર્તાની અપૂર્ણ ઘટના પોતાની મનસસ્યકતાદારા પૂર્ણ કરે છે, પરંતુ આવી આવધતા કે વિદ્યતા દરેક પાત્રમા હોતી નથી.

નાટકનો મિથ્યાયોગ—જે રમતો તથા પ્રકરણનો મિથ્યાય-આવિર્ભાવ હોવો જોઈએ તે રમ તથા પ્રકરણનો તિરોબાવ થઈ જાય ત્યારે તે નાટકનો મિથ્યાયોગ કહેવાય છે. આવો મિથ્યાયોગ પ્રેક્ષકવર્ગને અત્યંત અસહ્યકર થઈ પડે છે.

નાટકનો અતિયોગ—જે રમતો આત્મતા પ્રકરણને અંગે જમાવ કરવો હોય તેમા તે રસ ઉભરાવા માટે અને તેનું સ્વરૂપ તેની અતિશયતાને લીધે વિરૂપ બને તો તેને નાટ્યશાસ્ત્રના સાત્તા નાટકના અતિયોગ તરીકે ઓળખાવે છે. આવો અતિયોગ અધુના જે નાટક બજવાય છે તેમાં અનેક સમયે જણાઈ આવે છે.

નાટકમાં નવીન કંપનાને સ્થાન છે ખરૂં; પરંતુ મળ દત્તિદાસને ઉવટાવી નાખી તે દેઝણે કંપોત્કર્ષિત દ્રશ્યો લાવવા એમા મને તો નાટકના લખનારની ખામીજ જણાય છે. આની રીતે નાટક લખનારા ખરા દત્તિદાસનો નાશ કરે છે અને પ્રેક્ષકવર્ગને ઉવગી દિશામા ખેંચીને લઈ જાય છે. દત્તિદાસમા ક્યાંક ન્યૂનતા જણાય તો તેને તે વિશેષ રસમય બનાવી શકે, પરંતુ દત્તિદાસના મળ આશયનો તો લય નજર કરી શકે. પાંચો હોય તો આપણે તે ઉપર મહેલ ઉભો કરી શકીએ અને તેને સુદૃઢતામા મૂકી શકીએ, પરંતુ પાયા વગરની દહેલી આપણે ગમે તેની મહોટી બાંધી હોય, તોપણ તે નિબી તો નજર શકે. હું જોકે એમ નથી કહેતો કે નાટકમા દત્તિદાસનોજ ભાગ જોઈએ. બહે

નાટક ઐતિહાસિક હોય. તેમાં ફેરફાર કરવાની છૂટ છે; પરંતુ આ ફેરફાર એવો હોવો જોઈએ કે દનિદાસનું મૂળ તેથી નિર્મળ ન થાય. અતઃ આ કથનનો લાવાયો એવો છે કે, જે પ્રમંગ બની ગયો છે અને જે પ્રમંગને દનિદાસમાં મ્યાન છે તે પ્રસંગને જો નાટકના આકારમાં પ્રકટ કરવો હોય તો તેના હેતુની શક્તિ યશી નહિ જોઈએ. માંધન મમયમાં આ કમ ક્યાંક જાળવાતો નથી અને તેથી ખરા દનિદાસને ઉપર કલંક લાગે છે. સંસ્કારમાં અનેક બનાવો બને છે અને તેમાંના કેટલાક તો દતિદાસને લગભગ મળના આવે છે; તથાપિ એવા બળતા બનાવોને દનિદાસના મૂળ વિષયની માથે કાપ, અથવા કે કમોનો વિચાર કર્યા બગર જોડી દેવા એમાં નાટકના લખનારની અપૂર્ણતા છે.

આપણે દનિદાસનો કાર્ત્ત્ત્વ પાત્ર આધાર લીધા બગર આપણા ખાત્ર અનુભવને આધારે કેવળ ક'પનામય નાટક લખીએ તો લખી શકાય તેમ છે. આવાં અનેક નાટકોની ઘટના આપણી દૃષ્ટિની સામે તરી આવે છે; પરંતુ જો અમુક ઐતિહાસિક પ્રમંગને પ્રતિદિમા મુકવો હોય તો તે દનિદાસને ખડિન કરવા એ મૂળ દતિદાસની ખૂબીને ઉડાડી મુકવા જેવું જ થઈ પડે. દનિદાસને શોભાવવા તથા લખાવવા સાઠ તેની સાથે કેટલીક બીજી મનુન ક'પના ઉમેરવાની આવશ્યકતા છે, પરંતુ તેની મૂળ આકૃતિનો નાશ કરી તેની જગ્યાએ નવીન આકૃતિ ઉભી કરવી એ જેન વાસ્તવિક નથી તેમ વ્યાખ્યાયિક પણ નથી.

કેટલાંક નાટકોમાં તો એટલુબધુ મર્યાદા બહારનું હોય છે કે, આવા નાટકોનું અવલોકન કુલીન કુટુંબની વડુ દીકરીઓને વિષ પાવાનું કામ કરે ! આમ છતાં નાટક દેખાડવું છે અથવા જોવું છે એવા વિચારથીજ પોતાની વડુ, દીકરીઓ તથા લઘુવધી બાલકોને સાથે

લઈ ખુદ મુદનો નાપક નાટકશાળામાં દાખલ થાય છે ! કેઈકેટને તો આ પ્રકારનું વ્યસનજી હોય છે. કુધાનું સમન કરવા માટે ગમે તેવું ખાઈલેવા જેવો પ્રકાર બજવાય છે. પોતાની કાચી વયની મંતલિ સદાચારને બદલે દુરાચારનો વારસો, અલ્પ મમય આનંદ મેળવવાની ખાતર નાટ્યભૂમિમાં આવીને ન લઈ જાય તેની કાળજી પણ આવે પ્રમંગે બાંધેજ કેઈ મુદનાયક રાખતો હશે ! હું માન્ય કંઈ છું કે ઉગતાં બાલકોને મનમાર્ગ શિખવાનું નાટક પણ આપન છે ખરું; પરંતુ આ હેતુ મક્કસ થવાની આવી તેની પમંદગીમાં રહી છે. મિથ્યા યોગમાં દ્રવ્ય તથા સમયનો ભાગ આપવો અને તેની સાથે ઉત્તમ કરવા અમર કરાવવા એમાં ખરું હકાપણ મનાયનું નથી. આવા અનુકરણીય આવેશને વશ થઈ નાટક જેવા આવેશ અનેક મુદ્દાઓને મેં પશ્ચાત્તાપ કરતા જોયા છે તથા માંખળ્યા પણ છે. નાટકના આવા પ્રયોગો જનસમાજને માટે નિષ્ફળ તથા નિષેધ છે. રંગભૂમિ ઉપર અનુચિત દ્રવ્યો, બાળો, અભિનયો તથા અસ્વાભાવિક દ્રિષ્ટો જોનારના મનમાં શુદ્ધિ આપી શકે છે અને તેથી તેને નાટકનું નામ આપવું ઉપયુક્ત નથી. નાટક એ ભવાઈ નથી. નાટક એ રસશાસ્ત્રનો સર્વોચ્ચ ભાગ છે. આવે ભાગ લખવો અને ભજવવો એ કાર્ય મામાન્ય વ્યક્તિની શક્તિની મહારનું છે. કેટલાક તુચ્છ પાત્રો પોતાનું સ્થાન તથા કર્તવ્ય ભૂલી જઈ જનસમુદાયને પરાણે જાણે કેમ ખુશ કરવાનો પ્રકાર લઈમેલ હોય ! આવા અપ્રમુત ચાળા કરે છે ! આ નાટક નહિ પણ ચેટક કહેવાય. નાટ્ય શાસ્ત્રમાં નટ, વીટ અને ચેટના ભાગો આવે છે, પરંતુ તે મર્યાદા વિરૂદ્ધના નહિ. પાત્રોની જનમ્વભાવને અનુસરતી બોલવા વર્તવાની ક્રિયા ન હોય તો તે લજ્જામ્વદ તથા હાસ્યામ્વદ થઈ પડે.

આધુનિક નાટક અને નાટકશાળા

[લેખક — શ્રીયુત અંબાલાલ નં. શાહ.]

નાટકની દિપતિ મનુષ્યના સ્વભાવથી થઈ છે; છતાં એ નાટકમાં મનુષ્ય સ્વભાવનું નમું અનુકરણ નથી હોતું, પરંતુ મનુષ્યની દૈન્યગત ભાવનાનું અનુકરણ કરવામાં આવે છે. જ્યાં અન્યના મુખદુઃખને પોતાનાંજ મુખદુઃખ મનાય—સમજી લે—ત્યાં એ સહાનુભૂતિ છે. સાચું પૃથ્વીમાં આવે તો આ સિદ્ધાંતના આધારપર માનવસમાજ સ્થિત છે, અન્યથા માનવસમાજ છિન્નભિન્ન બની જાય. અસ્તુ. અમારા કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે નાટકોનું મૂલ રૂપ મનુષ્યોના અંતર્ગતમાં છે—બાહ્ય જગતમાં તેનો વિકાસ કંમલ થયો છે.

નટના અનુકરણને અભિનય કહેવામાં આવે છે. આ કળા છે. ભાવના આ-વિષ્કરણને કળા કહે છે. કોઈપણ કળામાં નૈપુણ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે વિશેષ યોગ્યતાની જરૂર છે. અનુકરણ કરવાની શક્તિ સર્વનામાં હોય છે, પરંતુ નાટ્યકળામાં સાહેલાથી શક્તિ થવું સંભવ નથી.

નાટક અને નાટ્યકળાનો પારસ્પરિક સંબંધ છે નાટકને માટે નાટ્યકળા આવરયક છે, પરંતુ નાટક સ્વયં એક કળા છે અને એની દિપતિ મનુષ્યના દૈન્યમાં છે. બાહ્ય જગતમાં પ્રત્યક્ષ કરી બતાવવું એ નાટ્યકળાનું કામ છે. નાટકની ગણના કાવ્યમાં થાય છે અને એને દૈન્ય કાવ્ય કહે છે, એટલે કે જેમાં કવિની કુશળતાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ શકે છે. કવિ ગંગાબિપર નથી આવતો છતાં નદી દ્વારા એની વાણી સાંભળી શકાય છે. નાટ્યશાળા શરીર છે અને કવિ એનો આત્મા છે.

ઇંગ્લેંડમાં નાટકોનું પ્રાચીનતમ રૂપ Mystery અને Miracle નાટકોમાં મળી આવે છે. આ નાટકોનો વિષય ધાર્મિક હોતો. બાયબલ અથવા કોઈ મહાત્માની દંતકથાના આધારપર એની રચના થતી. ભારતવર્ષમાં એવાં નાટક તાડપત્રપટ

લખવામાં આવ્યાં છે. આ નાટકોના રચયિતા મહાકવિ અંબેદેવ જાણવામાં આવે છે. એમાં શુદ્ધિ, ધૃતિ, કીર્તિ આદિ સદગુણોને અને શુદ્ધ, પ્રાદુર્ભાવન, કૌટુંબ આદિ મહાત્માને રંગભૂમિમાં ઉતારવામાં આવ્યા છે. ઇંગ્લંડમાં એવા નાટકોમાં હાસ્યરંગનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ત્યાં ઇ. સ. ૧૫૬૦ થી ૧૫૮૦ સગી નાટકનો રોગવકાસ હતો. સને ૧૫૭૬ થી નાટક નાટ્યશાળામાં ભજવવા લાગ્યાં. સને ૧૫૭૪ માં અર્લ ઓફ લીસ્ટરના નાટકોને સર્વ નગરોમાં નાટક ભજવવાને અનિકાર મળી ગયો અને ૧૫૭૬ માં એમણે બ્લેકફ્રાયર્સ થિયેટર (Blackfriars Theatre) ની સ્થાપના કરી. સને ૧૫૮૦ થી ૧૫૮૬ સગી નાટક અને નાટ્યશાળાની ઉત્પત્તિ થતી ચાલી. ઇંગ્લંડના જગદિગ્ધ્યાત નાટકકાર ગેકસપિયરનો અવિભાવ પણ થઈ ગયો હતો. ગેકમપીઅર નાટકકાર સાથે નટ પણ હતો. આથી નાટકમાં સારી ઉન્નતિ થઈ. તે વખતના અને અત્યાગના નાટકોમાં આમમાન જમીનનો તફાવત પડી ગયો છે, કારણકે તે વખતે કેટલાંક દ્રશ્ય તો કલ્પનાથીજ મમજી લેવાં પડતાં હતાં. ચાર્લ્સ પ્રથમના સમયમાં ઇંગ્લંડના રાજ્ય વિસ્તરથી નાટક અને નાટ્યકળા પર બહુ આધાર થયો. થિયેટર બંધ થઈ ગયાં. ચાર્લ્સ દ્વિતીયના સમયમાં તાકાલીન સમાજના અનાચારે નાટકોમાં પ્રવેશ કર્યો અને રંગભૂમિ પર પહેલીજ વાર નટીઆ આવવા લાગી. નાટ્યસાહિત્ય પર ફ્રાંસના નાટકકારોનો ખુબ પ્રભાવ પડ્યો. કાર્લીન, રેશીન અને મોલિયરના નાટકોનો અનુવાદ, હાવાનુવાદ, ભાવાનુવાદ આદિ નીકળવા માંડ્યાં. ડાઉડન, ગોલ્ડસ્મિથ અને ગેરીડને ખૂબ ખ્યાલિ પ્રાપ્ત કરી. ત્યાર પછી અંગ્રેજોના વર્તમાન નાટ્યસાહિત્યનો આરંભ થાય છે.

ઓગણીસમી સદીના પ્રારંભમાં નેપોલિયનના પતન થવા પછી ઇંગ્લંડની પ્રભુતા સ્થાપિત થઈ. વ્યવસાય અને વાણિજ્ય વધ્યાં. વ્યાપારનું કેન્દ્રસ્થળ નગર થયું. એથી નગરોની જનસંખ્યા ખૂબ વધી પડી. નગરોમાં જનસંખ્યાની વૃદ્ધિ સાથેજ નાટ્યશાળાની વૃદ્ધિ વધી પડી. અત્યાર સગી નાટકોમાં ધનિક વર્ગ ભરતો, પરંતુ હવે તો ફિલ બહુલાવવા, દિવમના કલાન્ત જીવનને શાન્ત કળા—રૂઝિતિ આપવા, અને કંદાગેલા મગજને આશાપેશ આપવા માટે સાંવારણ સમાજે નાટકને મનોરંજનનું સ્થાન માન્યું. પરિણામે ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં નાટક અને નાટ્યકળાની ખૂબ ઉન્નતિ થઈ.

આધુનિક નાટ્યસાહિત્યના પહેલા મૌલિક નાટકકાર ડી. ડબલ્યુ. ગૅબર્ડસન (૧૮૨૯—૧૮૭૨) હતા. નાટકના બે લેદ કૅમેડી અને ટ્રૅજેડીમાંથી કૅમેડીનું તેમણે પુનઃસ્થાન કર્યું. મિન્સ ઓફ વેલ્સ થિયેટરમાં અધ્યક્ષ બેન કૅફ્ટ સાહેબે નહીં નાટ્યકળામાં કાયાપલટ કરી કીધી. ૧૮૮૭ માં એમને સરની ઉપાધિ મળી.

આ વેળા લીસિયમ થિયેટરમાં ઇંગ્લંડના પ્રસિદ્ધ નટ હેન્રી અરવિંગે રંગભૂમિ પર પર આવી ગેકમપીઅરના મર્યાદા ઓફ વેનિસમાં શાયલેકનો પાર્લ ભજવી પોતાની અજબ કીર્તિમાં કમાલ કામ કરી બતાવ્યું. ૧૮૮૫ માં એમને નાટકની ઉપા-

ધિ મળી. સારા સારા કવિઓએ નાટ્ય લખ્યાં પણ જનતાનું ધ્યાન આકૃષ્ટ ન કરી શક્યા. પરિણામે ફ્રેંચ નાટકોના આધારપર અંગ્રેજીમાં નાટક લખવાવા લાગ્યાં. ઇંગ્લેંડના રાજપરિવારમાં પણ પ્રિન્સેસ લુઇઝ અને ડ્યુચેસ ઓફ આરગાઇલમાં ઉચ્ચ કેટરિની અભિનય યોગ્યતા અંકાય છે. કાઉન્ટેસ ઓફ મૂરલેન્ડ પણ સારી અભિનેત્રી લેખાય છે.

લવ્ય ભવન, વિરાળ રંગભૂમિ, આકલ્પકારક સંગીત, આશ્ચર્યકારક દૃશ્ય, ચિત્તાકર્ષક અભિનય અને કર્ફકોના આરામ માટે ઉત્તમ વ્યવસ્થા કંમરો: નાટકોમાં વધવા માંડી.

શૉની માતાએ આકર્ષિત નાટ્યશાળામાં કેટલોક વખત કામ કરેલું હોવાથી ખાલ્ડકાળથીજ સંગીત અને નાટ્યકળા સાથે તેના પ્રેમ બંધોઈ ચૂક્યો હતો. એ કાળે સામાજિક જીવન પર સંસ્કૃતિ અને વિલિયમ મૉરિસનો ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો હતો. સૌ કલોકાવિદ સમાજમુદારક થઈ ગયા હતા, સર્વત્ર 'સૌન્દર્ય' અને 'સરળ જીવન' ની ચર્ચા થઈ રહી હતી. શૉએ ભાષણથી શરૂઆત કરી, સામયિક પત્રોમાં લેખ લખી, 'વર્ડ્સ', 'રહેર' અને 'સંસ્કૃત રીબ્યુ' માં સંગીત, કળા અને નાટકોની સમાલોચના કરી. એનાં " Plays Pleasant and Unpleasant " માં ખાસ કરીને ' Mrs. Warren's Profession ' નાટકે તથા Man and Superman ની કૃતિએ ભારે ખ્યાતી મેળવી.

ઓસ્કર વાઇલ્ડના Salome નાટકનું રિહર્સલ સને ૧૮૯૨ માં પેલેસ થિયેટરમાં થતું હતું તે સેન્સરે (Censor) ના ભજવવા દીધું અને એફરી સને ૧૮૯૩ માં પ્રકાશન પામ્યું ત્યારે તેની બહુ કડવી આલોચના થઈ. ફરી તેજ નાટક પેરિસમાં બહુ સફળતાથી ભજવાયું. યૂરોપના નાટ્યસાહિત્યપર બેસજીયમના વિખ્યાત કવિ માર્સિસ મેટરલિંકનાં આધ્યાત્મિક નાટકો બહુ બાણીતાં છે.

આધુનિક નાટકોમાં ડબલ્યુ. બી. યેટ્સનાં The Countess of Kathleen અને The Land of the Heart's Desire નાં અભિનય પ્રખ્યાત છે. ભારતવર્ષના કવિસમ્રાટ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં નાટકો પણ ત્યાં ભજવાય છે. પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ થિયેટરમાં એમનાં ચિત્રા અને Sacrifice નામક નાટકોનો અભિનય થયો હતો.

નાટક દૃશ્ય કાવ્ય છે; આ રંગભૂમિપર ભજવી શકાય છે. અન્ય વાંચી ભાવ સમજી શકાય છે તે શ્રાવ્ય કાવ્ય છે. યેનિસનનાં નાટક એ કેટરિનાં છે. ભવભૂતિનાં નાટકોમાં પણ કવિત્વની છાયા અધિક છે. વાંચવાથી અને અધ્યયનથી જે આનન્દ પ્રાપ્ત થાય છે તે જોવાથી નથી થતો. અહીં આપણે કાવ્યની દૃષ્ટિથી નાટક પર કંઈક વિચાર કરીએ.

નાટકનું પ્રધાન અંગ ચરિત્ર ચિત્રણ અને વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શન છે. નાટકમાં કવિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ માનવજીવનના રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કરી એને શબ્દોદ્ધાર રૂપે કરી દેવાનો છે; પરંતુ આ વિશેષતા સિદ્ધિ નાટકોમાં નથી દેખાતી.

મહા કાવ્ય, નાટક, અને ઉપન્યાસમાં માનવ ચરિત્રનું ચિત્રણ તો હોય છે, પરંતુ એમાં દેર છે. મહા કાવ્યમાં એક અથવા એકથી વધારે મનુષ્યોનાં ચરિત્ર વર્ણિત હોય છે, પરંતુ એમાં ચરિત્ર ચિત્રણ ગૌણ રહે છે. વર્ણન જ કવિનું મુખ્ય લક્ષણ રહે છે. અજ્ઞપિલાપમાં હન્દુમતિનું મૃત્યુ ઉપલક્ષ માત્ર છે. આ વિલાપ અગ્નિ માટે જેમ છ તેમજ અન્ય કોઈપણ પ્રેમીને માટે ઉપયુક્ત હોય છે. પ્રિય જનના વિયોગથી જે વ્યથા ધાય છે તેનું વર્ણન કરવું એ કવિનો ઉદ્દેશ છે. હન્દુ-મતિના મૃત્યુના ઉપલક્ષમાં કવિએ એવું વર્ણન કરી દીધું. ઉપન્યાસમાં મનોહર કથાની રચના પર કવિનું ધ્યાન અધિક રહે છે. વાર્તાની મનોહરતા એની વિચિત્રતાપર નિર્ભર છે. વાર્તાની મનોહરતા અને કવિત્વ ઉભય, નાટકમાં ત્યાં મહા-કાવ્ય અને ઉપન્યાસ બન્નેની વિશેષતા હોય છે ત્યાં જોડાએ. એના માટે નિયમો યોજવામાં આવ્યા છે. પહેલો નિયમ એ છે કે એમાં આખ્યાનની વસ્તુની એકતા હોવી જોઈએ. નાટકનો વર્ણનીય વિષય એક હોવો જોઈએ. એના પરિસ્ફુટનાર્યે અન્ય ઘટનાનો સમાવેશ કરવો આવશ્યક છે. જે નાટકનો મુખ્ય વિષય પ્રેમ હોય તો પ્રેમના પરિણામમાં જ તેનો અંત આવવો જોઈએ. બીજો નિયમ એ છે કે એની ઘટના સાર્થક હોવી જોઈએ. એ ઘટના નાટકની મુખ્ય ઘટના સાથે પ્રતિ ફક્ત કે અનુસૂદ હોય તો પણ તેની સાથેના એનો અંબંધ જરૂરે તૂટવો જોઈએ નહિ.

નાટકોમાં અલૌકિક ઘટનાનું વર્ણન પણ હોય છે. જોએ નાટકમાં સ્વાભાવિકતા ઈચ્છતા હશે તેમને કદાચિત્ અલૌકિક ઘટનાનો સમાવેશ શ્ચિકર નહિ થય પડે. આધુનિક નાટકકાર હજારો પોતાનાં નાટકોમાં અલૌકિક ઘટનાને સ્થાન નથી આપ્યું. પ્રાચીન હિંદુ નાટકોમાં અલૌકિક ઘટના વર્ણિત છે. ઉદા-હરણ તરિક કાલિદાસનું અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ જ જોડાએ. એમાં દુર્વાસાના શાપથી કુષ્મન્તનો સ્મૃતિભ્રમ, શકુન્તલાનું અંતર્યામિ, કુષ્મન્તનું સ્વર્ગારોહણ, —આ સર્વ અલૌકિક ઘટના છે. શેક્સપિયરનાં નાટકોમાં પણ પ્રેતાતમાનું દર્શન જોવામાં આવે છે. હિંદુની માન્યતા છે કે માનવજીવનમાં એક અદૃશ શક્તિ કામ કરી રહી છે. આ શક્તિનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે અલૌકિક ઘટનાનો સમાવેશ જોવામાં આવે છે. શેક્સપિયર પણ આ અદૃશ શક્તિને માનતા હતા. એમણે કહ્યું છે કે—
There is a tide in the affairs of men
નાટકોમાં તત્કાલીન સમાજનું ચિત્ર અંકિત કરવામાં આવે છે. શેક્સપિયરના સમયમાં પ્રેતોના અસ્તિત્વ પર લોકોનો વિશ્વાસ જખરો હતો. એજ પ્રમાણે કાલિદાસના સમયમાં મુનિના શાપ પર લોકોનો વિશ્વાસ હતો.

નાટકની એક વધારે વિશેષતા છે. એમાં ઘટનાનો ઘાત—પ્રતિઘાત સદૈવ રહ્યા કરે છે. નાટકીય મુખ્ય ચરિત્રની ગતિ સદૈવ વકર રહે છે. જીવનઓત એક બાજુ વહ્યા જાય છે, એટલામાં એક ધક્કો લાગતાં તેની ગતિ બીજી બાજુ થાય છે અને તુર્તજ ફરી ધક્કો આવતાં ત્રીજી બાજુ વહે છે. નાટકમાં માનવજીવનનો આ ચિતાર ચિતવ્યો પડે છે.

ઉચ્ચ શ્રેણિનાં નાટકોમાં અંતર્દ્વંદ્વનું ચિત્ર ખતાવવામાં આવે છે. મનુષ્યોના અંતઃકરણમાં સદા એ પરસ્પર વિરોધની પ્રવૃત્તિ કામ કર્યા કરે છે. ધર્મ અને અધર્મ અથવા પાપ અને પુણ્ય એ બેની વચ્ચેજ યુદ્ધ થયા કરે છે એવું નથી, પરંતુ કંઈ કંઈ વાર તો સતપ્રવૃત્તિ પણ એક બીજાનો વિરોધ આદરે છે. ભવભૂતિના ઉત્તર રામચરિતમાં રામચંદ્રના દૃશ્યમાં એ સત પ્રવૃત્તિનુંજ અંતર્દ્વંદ્વ પ્રદર્શિત છે. એક બાજુ રાજાનું કર્તવ્ય છે અને બીજી બાજુ પતિનું કર્તવ્ય ઉપસ્થિત છે. આધુનિક નાટ્યસાહિત્યમાં ઈંગ્લેન્ડના એક નાટક An Enemy of the people માં એક મનુષ્ય સંસારની કલ્યાણ કામનાથી સંસારનીજ વિરુદ્ધ લડે છે.

પાશ્ચાત્ય નાટકના એ વિભાગ ટૂંકોડી અને કાંમેડી આપણે પહેલાં જોયા છે. ટૂંકોડી દુઃખાન્ત નાટકને કહે છે અને કાંમેડી મુખાન્ત નાટકને કહે છે. પ્રાચીન હિંદુ સાહિત્યમાં દુઃખાન્ત નાટક એક પણ નથી. હિંદુ નાટ્યશાસ્ત્રના આચાર્ય પ્રમાણે નાટકોનો અંત દુઃખમાં નહિ થવો જોઈએ. જો નાયક પુણ્યવાન હોય તો પુણ્યનું પરિણામ દુઃખદ હોઈ ન શકે. સત્યનો જય અને અસત્યનો પરાજયજ ખતાવવો જોઈએ. અધર્મનો જય ખતાવવાથી જનસાધારણ પર તેની નકારી અસર થાય અને કદાચ અધાર્મિક બની જાય. ધર્મનો પથ એયરુકર છે—મુખરુકર કે દુઃખરુકર ન કહી શકાય. જે પાર્થિવ મુખ અને સમૃદ્ધિના ઈચ્છુક છે એમને માટે ધર્મનો પથ અતુસરણને યોગ્ય નથી; કારણકે આ પથ મુખનો નથી, પણ કલ્યાણનો છે. નાટકોમાં ધર્મનો પરાજય ખતાવવાથી એની હીનતા નથી થતી, પણ ધર્મ ધર્મજ રહે છે. દુઃખ અને દારિદ્રની છાયામાં રહેવા છતાં પણ પુરુષ ગૌરવાન્વિત થઈ શકે છે. પૃથ્વીમાં પરાજીત થવાથી એ અજેય બને છે. ગમે તેમ હો પણ હવે વર્તમાન સાહિત્યમાં અહીં દુઃખાન્ત નાટકોની રચના થવા લાગી છે.

હિંદુ સાહિત્યગ્રાન્થકારોએ એવો નિયમ કરેલો છે કે નાટકના નાયકને સર્વ ગુણથી યુક્ત અને નિર્દોષ અંકિત કરવો જોઈએ. હિંદુ સાહિત્યશાસ્ત્રમાં નાટકના નાયકોદોષશૂન્ય રાખવાના વિચારનો એટલો ઉદ્દેશ છે કે નાટકનો વિષય મહાન રહી શકે. પ્રાચીન સંસ્કૃત નાટકોમાં રાજા અથવા રાજપુતજ નાટકના નાયક અંકિત કરવામાં આવ્યા છે. નાયકના ચાર ભેદ રાખવામાં આવ્યા છે—ધીરેન્દ્ર, ધીરેન્દ્ર, ધીરેન્દ્રિત અને ધીરપ્રશાન્ત. આ નાયકોમાં લિંગ લિંગ ગુણોનું પ્રદર્શન કરવામાં આવે છે. આધુનિક નાટ્યસાહિત્યમાં આ નિયમની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. હાલ તો મચ્છર, કેદી અને પાગલ સુદ્ધાં નાયકના પદપર અધિષ્ઠિત કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એવું છેકે હવે નાટકોમાં વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શન પર આંધક ધ્યાન દેવામાં આવે છે.

નાટક હરેક મમયમાં અને હરેક દેશમાં લોકપ્રિય છે. કાલિદાસનું કથન છે—
નાટ્યં મિત્રમુચ્ચેર્જનસ્ય વહુધાવ્યેકં સમારાધનમ્. હવે તો નાટક જીવનની આવશ્યક સામગ્રી બનવાથી અધિક લોકપ્રિય થયું છે. લંડન આધુનિક સભ્યતામાં કેન્દ્રસ્થાન

રસિયાંનો એક રંગ. *

મગયાં હોય તે મળે હો એક રંગ-
 રસિયાં હોય તે રાખે
 આલી દાગી દુનિયાં શું દાખે ?
 પથરાય પ્રેમથી, ખરું જ નજમી,
 નવનસ નવગી ગળે;
 એ તો એ એકલો નેહનમ આવેગ-
 જે સાથે તે જગ ગળે-હો એક રંગ !

નેહ નસ આવડી, મનસ તગડી,
 ઉજવળ ઉમંગી એલે;
 ફિલ માજિસાં એ રનિયાથી ઉગે ને
 જીવન જીવેગે રસમદિલે-હો એક રંગ !

મહોત્તમ મનડાંનાં એ નહાતલ નયણાઓ તો-
 નિર્મળ અમી જન્મે નહવગવે,
 ગાયા ગરગવે અક્ષાંડને ગમવે એ-
 અક્ષતે અહુનુભા મીઠાવે-હો એ- રંગ !

મુખમની
 મોતી ૧૨૨૫

— રહિત

* [ગમવાણું વામી હોય તે જાણે થીંગ લખના એવનામીના લખનની નં]

ગમિયાનો એક રંગ

(પૃષ્ઠ ૨૧૦)

ભોગવેછે. ત્યાં સેંકડો નાટકશાળા છે. હજારોનો જીવનનિર્વાહ એથી થાય છે. કોઈ કોઈ સ્થળે તો દિવસ અને રાત્રિ બે બે વાર નાટક ભજવાય છે. કેટલીક વાર એકજ નાટક બે વર્ષ સગી ભજવાય છે. લંડનની એક નાટકશાળા Hippodrome માં દિવસમાં બે ખેલ બનાવવામાં આવે છે. પ્રતિદિન જ હજારોથી વધિક પ્રેક્ષકો આવેછે. રવિવારે નાટકશાળા બંધ રહે છે. પડદાની અંદર કામ કરનારા અને પડદાની બહાર કામ કરનારાના એમ બે 'હિપ્પોડ્રોમ' નાટકશાળામાં ભાગ છે. બહાર કામ કરનારાઓમાં નોટીસ બહેનનારાઓથી તે મનેજર સગી આવી જાય છે. રંગભૂમિપર જુદો મનેજર હોય છે અને તેને સ્ટેજ મેનેજર કહે છે. પડદાની બહાર ૧૫૦ અને અંદર ૧૭૦ માણસ હોય છે.

બહારના મેનેજરના હાથ નીચે બે સહાયક માણસો હોય છે. નાણાંનો હિસાબ અહીં રખાય છે અને તે ઉપરાંત રંગભૂમિપર ફરી પ્રેક્ષકોની ઈચ્છાને લેખ કરવામાં કાળજી રાખવાનું કામ તેમજ પ્રેક્ષકના હૃદયને જોવાનું કામ તેમનું છે. લંડનમાં ધૂરોપના સર્વ દેશના લોક આવતા હોવાથી મેનેજર બહુભાષા-વિદ્ હોયો જોઈએ. ફ્રેન્ચ, ઈંગ્લિશન, જર્મન અને રશિયન ભાષા તો તેણે જાણવીજ જોઈએ.

નાટકશાળામાં સ્ટેજ મેનેજરનું પદ વધિક મહત્વનું છે. રંગભૂમિપરના સર્વ પ્રમુખ કરવાનો હોય છે. ખેલને ચિત્તાકર્ષક અને પ્રભાવોત્પાદક બનાવવાનું કામ એનું છે. તેને અધીન કામ કરનારમાં મારેટર કાર્પેન્ટરનું કામ બહુ મહત્વનું છે, કારણકે સ્ટેજનો સર્વ સામાન, સીનસીનરીથી તેમજ ખુરશી સગીની રખા-રેખ રાખવાનું કામ એનું છે.

અર્થ પજુ અઠગક કરવામાં આવેછે. એક વાર એક કોથ બનાવવામાં એક હજાર પૌન્ડ અર્થ થયું હતું. કાચની ગાડી બનાવવામાં આવી અને એમાં વિજ્ઞાનીના દિપકો સજાગવવામાં આવ્યા. ગાડી એવી હીસિમય બની ગઈ કે જાણે બરેબર સ્વર્ગીય સ્થળ જોઈ લેા ! દૃશ્યને પ્રભાવોત્પાદક બનાવવા અને એમાં સ્વાભાવિકતા લાવવા માટે ભિન્ન ભિન્ન રંગોનો પ્રકાશ નાંખવામાં આવેછે. એને માટે એક ઝેલેરીમાંથી રંગભૂમિપર પ્રકાશ નાંખવામાં આવેછે. કેટલાક સમયથી પાશ્ચાત્ય દેશોની રંગભૂમિપર પ્રાચ્ય દેશનાં દૃશ્ય ખુબ બનાવવામાં આવે છે.

નાટ્યકળામાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરવાનું કામ સર્વને માટે નથી બની શકતું. જન્મસિદ્ધ પ્રતિભા હોવી જોઈએ, છતાંય શિક્ષણ અને અનુભવથી પણ સારી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. હિપ્પોડ્રોમના મેનેજરપર હજારો અરજીઓ આવે છે, પરંતુ તેમાંથી તે પોતાના ઉંડા અનુભવથી જેનામાં વિશેષતા હોય છે તેનેજ ચૂંટે છે— પગાર પણ મારો અપાય છે.

નાટકગાળામાં નાનાં નાનાં બાળકો પણ નિયુક્ત થાય છે. બાલ્યકાળથી નાટ્ય-શાળામાં હવન વીતાવવાથી એ બહુ પ્રવીણ બની ગઈ છે; પરંતુ કેટલાક એના વિરોધી હોવાથી ઈંગ્લેન્ડમાં એ વિષયમાં એક કાયદો પણ લગવામાં આવ્યો છે.

નાટકગાળાની છત એવી હોય છે કે જ્યાં આકાશ સ્વરૂપ હોય છે ત્યાં તેને હરાવી ગકાય છે. ઋતુપ્રમાણે અનુરૂપ હવા મળી ગઈ એને માટે Ventilating apparatus રાખવામાં આવે છે.

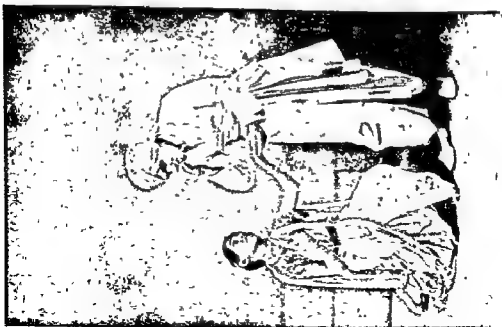
આપણા દેશમાં પણ નાટકોનું બહુ માન હતું. નટ અને નટીનાં બહુ માન, ગચ્છાતિ અને પ્રતિષ્ઠા હતાં. એમને અભિનય કળાનું શિક્ષણ આપવામાં યોગ્ય શિક્ષકની નિયુક્તિ થતી હતી. કાસિદામના માલવિકાગ્નિમિત્ર નાટકથી ઉપયુક્ત હકીકતનો સિદ્ધિ મળી આવે છે. હવે નાટકકળાનો પુનરુદ્ધાર થવા આવ્યો છે. મહાનટ્રૂ અને બંગાલામાં સારી મારી નાટક મંડળીઓ છે અને એમાં સારાં સારાં નાટકો પણ ભજવાય છે. આગા છે કે ગુજરાતી નાટકોને માટે એક આદર્શ નાટક મંડળી સ્થપાય અને ગુજરાતીમાં ઉચ્ચ શ્રેણીનાં નાટકો મળી આવે.

“મધુ-બેચેલી” માં કુલેશ ગુપ્તા બાલમ.

[પૃષ્ઠ ૨૧૬]

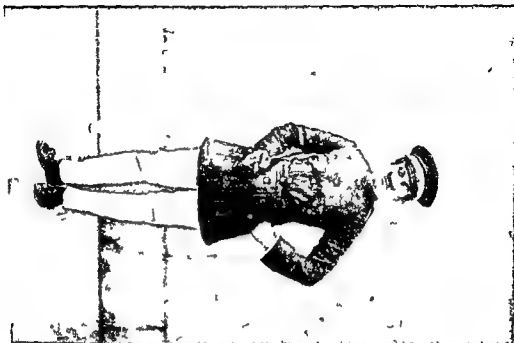
“જડા કડોલ આવનિય સો ભણે ક્યાં જ”

[“મધુ-બેચેલી”]

રૂપભારી બેચેલી-ગુલ્શન.

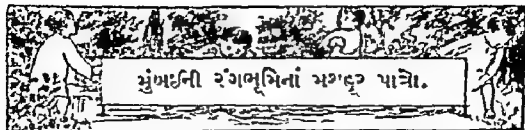
દશરથ-દાસી પે. ૧૬૫.

૦૦૨૨ શ્રી] ભગવાન હરદાસ દ્વારા પ્રસિદ્ધ—ફિલ્મ

ભગવાન હરદાસ દ્વારા પ્રસિદ્ધ—ફિલ્મ

“ મુંદરી ” ઉદ્દેશ્યગાંકર.

રેખા—મીયુન રેવીનગન

‘ મના ૫૨ ૮૫ થી આ ।’

તેમા બીડ યોડી વધાર આદિની જેવાની
ગત વડુપુ

‘ મુંદરી એ મનાની રંગભૂમિનું
નામની દિવિઆમ પ્રવેશ મોં ત્યારે તેનો
પગાર માનિ ૫ હોતો ત્યાર બાદ ૩ ૧૦
અને પ્રવેશ દાડ્યુ ત્યારે ૨ ૨૫ ની બાજુ
તેજો હતી કે તે વખતે નગની ની ગણતરી
હતી તેનો આ કુપરથી અનુદા પ્રધાન
આમો ! જેમનીમા મુંદરીએ ૩ ૨૦ ના
માનિ પગારથી મુંદરી પ્રેમ પ્રદેશ્ય છે
ત્યાર બાદ ગેટીમા તેના પગારના આ
કામો નીવ પ્રમાણે છે —

મે મામ ૨૦ આર મામ ૨૫
મોનામ મુંદરી જહાન પડ્યા માત્ર પાવ
મમ મુંદરી ૩૫ ત્યાર પછી ૨ ૨૦
૫૦ અને ૧૫૦ મુંદરી તેજો દરમિયાન વેચેલા હતો
૨ ૧૫૦ નો પગાર થતા તેને ૧ આનાની
બાગી લી પગ મળી અને નિશ્ચિત મુંદરી

દાડ્યા સુધી ૩૧ અવનત હાન મુંદરી
નામ પ્રવેશીમા બંધાર ૨ કિશોરને
જે મોળ પગારને મને છે તેના દિમાને પ્રદેશ્ય
‘ મુંદરી ’ નો આપ પ્રવેશ મોટો અમારો
મામો તો પગ મેળીતો । મુંદરી ને ખર્ચ
પ્રમાણે ૬ અને એમદરે જે આધિક નામ
તેને મળે છે તે આપની રંગભૂમિની દાવનનો
વિચાર કરના બલ મોટુ નહિ મળતો નાને
ગેટીમા મામને તેના નમ્દ જે હાલ વનન
નામ્યુ હતુ તે જેથી તેથી મદ નહિ રખાય
આ પ્રમાણે મુંદરીનો અવનત ૩ ૬ આપ
દિવિ આપને જે મળ્યા હશે તેની યોડી
નિગતો કપર એ દિવિમાન મળી નહ્યે

પ્રથમ તો Make-up કાર દાવની
એ વિનમ્ય મુંદરીને ૨૧ નહનના મેમરી
છે તે નવાનીએ ખર્ચી રીતે આપ ૧૧ ગનમિ
કપર Make-up ‘ મેદ—અપ ’ ની
માનો પ્રેમ વિનમ્ય થશે નથી તમા
પગ સ્વીકારોને તો એ વિનમ્ય થશે દુર
સર્વિસ મેલેસ એમ નામે છે । ખર્ચ
દરમિયાન પુરો મેલેસ આમીસ નામ નમની
વિગો જુદી જુદી મડો વિગે ના । થી
તેનાની મુખાકૃતિમા ૨ પ્રમાણ અનાવી
અ છે પગતુ સ્વીકારોને મે નામ ના

હોતીજ નથી, અને પેહન્ટે વડે ચહેરાનો ઉકાલ બદલવાની કળા તેઓએ હાથ કરી નથી. એટલે લગભગ એકજ ઓળખાઈને અનેક નાટકોમાં દેખા દે છે. મુકુમાર વયમાં મધ્ય બાંધે બતાવવા તે મહેલા છે, પણ મોઝી ઉમ્મરમાં એ બાંધે બતાવવા તે મુકેવ છે, છતાં તેમાં પણ સુદરીએ પોતાની ઝાલો મારે બિનમ બતાવ્યો છે તેમા ગદ નથી.

પરંતુ પુરુષ પાત્ર તરીકે સુદરીએ “ઉદય” ની બાબતમાં વધારે ફોટો મેળવી છે અને તેમાં “મુંદરી” ને આ કલાના વિકાસ માટે ઘણા અવનગે મળ્યા છે. ઘણા તરીકે, એલ-અરિનામા “પરિભવ,” મુધા-મદમાં “ગેશન” તથા “હા-પેક્ટર” મુ-અસરીમાં “આમપ્રકાશ” અને “કમ-વાકર” આદિ વેગધારી પાટોમાં મુંદરીને “ઉદય” ની બાબતમાં પ્રગતિ કરવાની ધાર્મિક તકો મળી છે, અને તે તકોનો તેણે અત્યંત ઉપયોગ કર્યો છે એ દ્રષ્ટિપણ મદમ અવધાનકાળે જણાયા વિના નહિ રહ્યું હોય.

મગીનની બાબતમાં “મુંદરી” ને ફરજની બાબત છે. તેના ગળામાં માદવ અને મા-ધૂર છે, જે કે ગળાની વિષુવત્તા કદે ઓઝી છે. મગીનની તાલીમ માટે તેને ઉત્તર વાદીયાનની ધની માદામ મળી છે અને

હજુ પણ એ વિષયમાં પ્રગતિ કરવાની તેની ખત જેરી ને તેરીજ છે.

“મુંદરી” ની અભિનય કલા એકદરે ઘણી મહત્તા પામી છે. ખામ કરીને ગમ-નિયાળ, હમમુખો, તોફાની, શૂગાળી પાક તે આમાદ ગેછે. ગભીર, કટણ અને વેરામ-પ્રધાન પાટોમાં પણ બ્યારે તે પોતાનું હૃદય હાવે છે ત્યારે તે પ્રેક્ષકોને પીગાળી શકે છે. કોઈ કોઈ વાર અતિ સૂક્ષ્મ અભિનયો તે બતાવી શકે છે. પણ તેના કરતા પણ તેની ખરી મહત્તા તો ન્દાનાં પાત્રોને યથાર્થ અભિનયો બતાવવાની તેની કલામાં છે. ગમે તેવા ન્દાના અને અબુમમુજી ઓ પાત્રોમાં અભિનયોથી ખરી પાત્રના ઉત્પન્ન કરવામાં “મુંદરી” નું કામ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે.

“મુંદરી” એ હવે એક નટ ઉપરાંત દિરેક્ટર તરીકેની જવાબદારી પણ માવે લીધી છે, અને એટલું નિમ્ન છે કે આ તેની કળા અને અનુભવનો તે ઘણો ઉપયોગ કરી શકે. એ ઉપયોગ અન્યાયીજ નેણે કરવાનું શ-ક્યું છે તે “અમત્તના બધન માં તેને આપેલી કલમ પ્રકાશની તાલીમ ઉપરથી પ્રતીત થાય છે. હવે એટલું જ નહીં કે આ મુનદા એકદરે પ્રાન્દેશના તમા તાતા વજુમાં પાગ પ્રકાશવાને ગતી નાં મળે

કરમાઈ કુમુદિની સરવરે, મુજ મનની મનમાં રહી ગઈ.

— ૦ —

રાત્રિ હતી મધુ માસની મધુ રાત્રિ કોઈ કુજતી,
મધુરા મૃદુલ મવયાનિતે મધુ મજગી એ યે હતી,
વચ્ચત જગતે આગણે વસત મૃદ કુજે હતી,
વહાનમ તણી વહાનપ ભરી વચ્ચત તો એ હતી
મધ્ય રાત્રિના આગણ પ પર ચંદ્રિકા હતી નીનરી,
મદ યેન પ્રિયજન નયનમાં હુ પણ હતી આગણ ભરી,
ઉર સિધુ એ હીચાવના મમ પ્રાણુમા ભરતી હતી,
કૃં કૃં તરંગ જગ્યાની વહાનમ નયનને નીરખતી

‘ શુ બોલ મરી મૃદુ ચંદ્રિકા બની નીરન રજની મન હરે.
પ્રિયજન તણા ઉર સાગરે સફરી બની તરની ફરે ?
પરિમન બનુ એ જીવનની મહત્તર કુજની કોકિલા ?
વન-મદની બની મૃદુઆગણે શુ ગાન ગાઉ વસતના ?
મધુમાસ પાડો આનરો ? હુ મ્યા પ્રીતમ એ ક્યા હરો ?
રે રે જીવનના સ્વપ્ન મધુરા ક્યાક અત્રરા રહી જશે,
ગિરિઝરણુ મમ મમ સ્વપ્ન સમ આશાત રજની વડી જરો,
અસ્તાવ્યગે પ્રિયવદન સમ આ ચંદ્ર હમણા છુપશે ”
કુસમો ખીલ્યા રજની વહી જ્યોત્સ્ના ગઈ ઉપા ચઈ,
કરમાઈ કુમુદિની સરવરે, મુજ મનની મનમાં રહી ગઈ

—રઘુનાથ

આધુનિક ઐતિહાસિક નાટકો.

ગેબ્રિયેલ ગાર્સિયા માર્કેસ પુરસ્કૃત વિશ્વ ભાષા,

— ને પી એમ બાર એ એમ

નિહામિક નાટક જનમમાજ માટે ઘણા ઉપયોગી અને શિક્ષણ આપનાર છે અને તેના નાટકોની જનમમાજની મજકુતિ માટે ખાસ જરૂર છે એ સ્પષ્ટ છે. પરંતુ નિહામિક નાટકો ગચનામા અને ભજવનામા મુખ્ય ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓના ચરિત્રોમા તેમના જીવનના પ્રમુખોમા દેખાડે છે અને તાગીતોદીને માગ પ્રમુખને વિષય મનાવના અને લેખ પોતાને મામાની છા આ પ્રમાણે તેની પ્રખરખર ઘણ ગોચનીય અને વાંચાભરેન કે એનાથી જનમમાજ ને રાજ ખ પ્રતિદામથી વાંચે નથી હોતી તે ઉપર રમ્ને દોનનાનો પૂણ મબન ન નિહામિક નાટક ગચનાગઓએ અને ભજવનાગઓએ આ બનતુ નેહતુ નથી

મામાની છા આ પ્રમાણે તેની પ્રખરખર ઘણ ગોચનીય અને વાંચાભરેન કે એનાથી જનમમાજ ને રાજ ખ પ્રતિદામથી વાંચે નથી હોતી તે ઉપર રમ્ને દોનનાનો પૂણ મબન ન નિહામિક નાટક ગચનાગઓએ અને ભજવનાગઓએ આ બનતુ નેહતુ નથી

કરમાઈ કુમુદિની સરવરે. મુજ મનની મનમાં રહી ગઈ.

— ૦ —

રાત્રિ હતી મનુ મામની મધુ શબ્દ કોઈકે કુજતી
મધુરા મૃદુલ મનયાનિને મધુ મજરી ઓ ડાનતી
વમત જગને આગણે વસત શુદ્ધ કુજે હતી
વ્હાનમ તણી વ્હાનપ ભરી વમત તો કુએ હતી
મધ્ય રાત્રિના આગ્રાશ પા પગ ચંદ્રિકા હતી નીનગી
મદ્ધ ધેન પ્રિયજન નયનમા કુ પાજુ હતી આગા ભરી
ઉર સિતુ એ હીચાવતા મમ નાણુમા ભરતી હતી
કે કે તરંગ જગાવની વ્હાનમ નયનને નીરખતી.

શુ બોમ ચની મૃદ્ધ ચંદ્રિકા બની નીરવ ગગની મન હૃદ
પ્રિયજન તણા ઉર સાગરે શફરી બની તગની ફરે ?
પરિમન બનુ એ જીવનની સહકાર કુજની મંદિરા ?
વતનદમી બની શુદ્ધ્યાગણે શુ ગાન ગાઉ વમતના ?
મધુમાસ પાછો આવશે ? હુ કયા નીતમ એ કયા હશે ?
રે રે જીવનના સ્વપ્ન મધુરા મ્યાન અધુત રહી જશે
ગિરિઝરણુ મમ મમ સ્વપ્ન સમ આ શાન રજની વહી જશે
અસ્તાચગે પ્રિયવદન સમ આ ચંદ્ર હમણા હુપગે
કુસુમો ખીત્યા રજની વહી ન્યોઆ ગઈ હતા ચાઈ,
કરમાઈ કુમુદિની સરવરે મુજ મનની મનમાં રહી ગઈ

—રઘુનાથ

આધુનિક ઐતિહાસિક નાટકો.

રેખા-નિર્ધારણ ગ્રંથ પુસ્તકોત્તમ વિશ્રામ માધ્યમ,

— ને પી એમ આર એ એમ

નિહામિત નાટ્ય જનમમાજ માટે ધણી ઉપયોગી અને શિયણ આપનારા છે, અને તેના નાટ્યોની જનમમાજની મરુતિ માટે ખામ જરૂર છે એ સ્પષ્ટ છે પરંતુ ઐતિહાસિક નાટકો સ્વતંત્ર અને ભજનરમા મુખ્ય ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓના ચરિત્રોમા તેમના ડવનના પ્રસંગોમા દેશગરો અને નાણીનોડોને મારા પ્રસંગોને મિડા જનાના અને લેખ પોતાને મનમાનની આ પ્રમાણે ની એ ખગખગ ધાડ ગોચનીય અને વાધાભરે છે એવાથી જનમમાજ ને વાડ ખ દનિદામથી વાધક નથી હોતી તે ઉલ્લેખે દેશનાનો પર્ણ મભવ ઐતિહાસિક નાટ્ય સ્વનાગઓએ અને ભજનનાઓએ આ ભૂલુ નેવુ નથી

આ ઉપરાંત હાલમાં એજ કંપનીએ બહાર પાડેલ 'રામ સંભાણ' માં કરેલી ભૂલો ખરેખર અશ્વચર્ય છે. શિવાણ જેવા મહાન, ધર્મધુરંધર, અને ન્યાયી નૃપતિએ પોતાના પુત્રને મરતી વખતે આપેલા શ્રાવણ દસ્ય, કોઈને પણ શિવાણને ઉતારી પાડવા જેવું અને તે સ્થાને સંભાણને ચડાવ્યા જેવું લાગ્યા વગર રહેશે નહિ. આ પ્રસંગ નાટકકારે ન દેખાડ્યો હોત અને ખરા ઇનિહાસને વળગીને સંભાણ શિવાણના સ્વર્ગવાસ પછી રાયમદનો કબજો લેશે તે વખતે પોતાની અપરમાણ સૌયરાજ્યને ભીંતમાં છવવી ચણવી લઈ મારી નાંખે છે અને તે વખતે સૌયરાજ્યમાં તેને શ્રાપ આપે છે એ દેખાવ વધારે આકર્ષક અને ઇનિહાસની નજરે ખરે થાય. શિવાણના મૃત્યુ વખતે સંભાણ પરના ત્રા કિલ્લામાં રહે હતો, જ્યારે શિવાણ રાયમદમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. વધારે ગૌરવીય તો એ બાબત છે કે તેજ દસ્યમાં શિવાણનું શય પડ્યું છે ત્યાંજ તુલસીનો પ્રવેશ, સંભાણનું તેના તરફ ખેંચાતું, અને શીકેના નાગનું દસ્ય એ અસ્થાને અને નૈતિક દૃષ્ટિથી જોતાં ધણું અયોગ્ય છે. કોઈ પણ પુત્ર પિતાના શયની હાગરીમાં આવું ઘોર કામ કરી શકેજ નહિ. સ્ત્રીના આસક્તિ અને મધપાન એ બે વ્યવસ્થા સંભાણમાં જળમરુત્ત હતાં અને તે તેનાં નાશનાં કારણ થયાં. પરંતુ તે માથે બે લેખકે સંભાણનું શુદ્ધ કાવિયત્વ, વીરતા, સાહસિક હતાં બોળ્યા અને ઉચ્છ્વ સ્વભાવને ધ્યાનમાં રાખ્યાં હોત તો જે પિતાની કૃત્યનો અધિકારી તેને બનાવવામાં આવેલ છે તે બૂલ ન થાય. પણ આ પ્રશ્નોનો વિચાર કરતાં તેનો હવાથો નાટકકાર પર રાખવાનું ઉપયોગનું નથી. નાટકકારો જોઈએ તે પુરુષનું નાટક લખી પોતાની કૃતિમાં વિશેષ રમ લાવવામાટે હાથમાંનાં પાત્રની જોઈએ તેવી દુર્દશા કરે છે. ઐનિહાસિક નાટકોમાં તો આવા પ્રકાર થોડાજ થાય છે. તેમાં દુર્દેશની વાત તો એ છે કે આપણી શુર્જર બાપમાં ઇતિહાસકાર કરતાં નાટક અને નવલકથાઓના કર્તાઓ આવી પદ્ધતિ મદલ્ય કરવામાં મગદ્દર છે; અને ઇનિહાસની ખરી બાબતને ઉચ્છાલી, ઉધા અવગણ પાડા બધાંવ છે. આ નાટકમાં રામ સંભાણના સંબંધમાં તો આ પ્રકારનો વિશેષ ઉપયોગ થયો છે. નાટકકારે શિવાણનો મૃત્યુ પ્રસંગ અને સંભાણ પછે પડે છે ત્યાંજ દેખ્યો કરી પડેલ પાડ્યો હોત તો વડુ ગૌરવન. તેમજ, સંભાણના પુત્ર શાહુનો જન્મ શિવાણનાં મૃત્યુનાં વર્ષમાં એટલે ૬૦ સં ૧૬૮૦ ના ડીસેમ્બરમાં થયો છે-શિવાણના અર્ધવામ પછી લગભગ ૭ મહિને શાહુનો જન્મ થયો છે-તો શિવાણના જીવન વખતમાં તેને દૈનિક બાર વર્ષનો દેખાડવામાં આવ્યો છે તે બહુભરેલું છે.

આ ઉપરાંત ચેસુઆબને તુલસીને પછે લગાડવામાં આવી છે અને તેને મધપાન કરવાની બ્હેંમ કરવામાં આવી છે. પણ લેખકે બૂલી જાય છે કે સંભાણ ગમે તેવો વિચારી હતો છતાં ચેસુઆબ પ્રત્યે તેને અતિ માન અને ગ્રેમ હતાં; અને તેણે ચેસુઆબનું આવી રીતનું અપમાન કોઈપણ વખતે કર્યું નથી. ચેસુઆબની મદત્તા અને ચોખ્ખા સંભાણ બરાબર જાગૃતો હતો અને તેના પ્રત્યે તેને પૂર્ણ માન હતું. ક્યારે પણ તેનું અપમાન તેણે કર્યું નથી. તેણે તેને ગાજીથી કે વર્નલુકથી દુભાવ્યાનું કિલ્લકણ મળ્યું નથી. સ્ત્રીવંપટ ચર્ચ તેણે તેના તરફ દુર્લભ્ય કર્યું હશે તો પણ ક્યારે પણ તેનું તેણે અપમાન કર્યું નથી. ઉલટું અનેક વખતે ને તેની પાસે પોતાની ભૂલો કબૂલ કરતો; પરંતુ અમનનો નાદ અનિશ્ચય લાગ્યાથી તે પોતાની વર્નલુકપર માર્ગ પણ પ્રકારનો દાખ રાખી રાખતો નહિ. આ માટે શિકકો મોર્ગન (રાન્યાધિપત) તેણે દર્શાવે માટે પોતાની આંતરી પત્ની ચેનુઆબના દાઢમાં મોંપા દતાં. તેને જાણે આ ઐનિહાસિક બાવ-

નાને બદલાવી હાન ભજવી જતાવરામા આવેલ 'સમ્મત મલાલ' ના નામકમા પદેપદે યેસુમાર્તિનુ થતુ અપમાન થાતુ સોચનીય છે.

વળી સમર્થ શુ રામદાસજીવાળી યેસુમાર્તને -રાનાના મવધાન વખતે મલાલ પામે આવેલે તે પણ તદ્દન ખોટુ છે કાણુ શિશુઓના અંગવાસ પડી મમથ શુ શુદ્ધામી બહાર કદી નીકળ્યા નહતા આ ઉપરાંત, જોતાજી, જે મલાલનો નિમ્ન જનાર ૧ જુરીઓ હતો તેને શિશુઓને મેનાપતિ જનાવવામા ગમી જાય છે

સભાજી કેદખાનામા છુટા થઇ મોગરો અમે લોકે કે એ પણ ઇતિહાસથી મિલકે છે ઔરમજીમતુ સભાજીએ લરદગમામા ફરેતુ અપમાન અને ઔરમજીમે પોતાની નજર મમલ તેને ગીમારી મગની નાખે એ દસ્ય વધારે આપેલ અને ચોર થઈ ગયેલ.

પહેલા અકમા તારામાર્તની મહત્ત્વાકાંક્ષાનો પ્રસંગ અને સમ્મતમનો યુગગાળા ન આવી રાનાનો પ્રસંગ અગ્રધાને છે ખરી રીતે તો એ પ્રસંગ મોગરોએ મલાલને કેદ થઈ પડી દેખાડો હોત તો વધારે દીપી ની જત કારણુ સમ્મતમની મોગી તે વખતે થયેલી છે સભાજીની આખી ધરખીર્દામા સમ્મતમને નજર કેદ ગણનામા આપેલો હતો હતા મલાલ કે થયા પડી ગજારામ છુટો થયો અને ગ થયેલને રંગ ન થતા જા ને પોતાને હાથે ગત્યમુકુ પહેલેયો એ તેતુ ઔરમજી અને મર્મચિનિગ દેખાડી આપેલે આ દૃશ્ય વધારે શોભામ્ય થાત

દહાચ ઐતિહાસિ નામને આવી રીતે મલ્યથી મિલકે અને ૧૫ જનાવરામા અને ઇતિહાસનો વ્યવિચાર કરવામા લેખક અને નામકાગી મુખ્ય હેતુ જૂન રાગના ઇતિહાસની આધુનિક પ્રસંગો સાથે ઘટના મરી એ રીતે જનમમા લે નવમાન અને બલિહતા પ્રસંગો માટે તૈયાર કરવાનો હોય પરતુ જો આ હેતુ હોત તો અમને લાગે કે તે ધણીજ અનિ ટરીતે મિલકે મરાનો પ્રનામ થાય છે અને ઇતિહાસ અને વતમાન પ્રસંગોના મર્મ જળીરાનાને બદલે બન્યો અન્યાય થાય છે ઐતિહાસિક નાટ્યોતુ ખૂબ દૃશ્ય જનમજાની બનેલી લોકીકતને ભજવી જતાની જનકાગના ઉચ્ચ સ્મરણો માયની રામી વતમાન ન નવે શિક્ષણ આપનાનો છે અને એ માર ગુલક, રમલીન કે અગ્રસમિત ન થાય તે માટે નામને ભજવવામા ભમા નામ્ય રામ્ય ભાવ કે બીજા રંગથી નામને રંગિત કે તો તે સવથા લાનત ન અને મધ અશે આનરમ્ય પણ છે પરતુ આ છુટા નામકા બાલ અગ પુરની નાટ્યને નજરનાની ગીત કુની જ હોવી જોઈએ તેના અનગત મ થને ક્ષતિ પહેલેયે તેમ નહિ ઐતિહાસિ નામની સત્ય દર્શન થથી નાખી અથ માધનામાટે ગમે તે અરૂપમા નવે ઇતિહાસપે ભજવી તે ઐતિહાસિ નામ ભજવ્યુ એમ નથી પરતુ ઇતિહાસનો અનિચાર છે તેથી જનકાગના ઉચ્ચ સ્મરણો મચ વાતા નથી પરતુ કમે કમે જુમાના જાન છે તેથી જનમમા લે જિજ્ઞાસુ મગરો મલે અનેક અનુભવી રિચારે તેનામા લખન થવાનો બન રો છે અને ઇતિહાસતુ અગ્ર ૨૦૧૧ પનટઈ જઈ એવી દર્શકન બધાન કે નરિ નવી રમમા ૬ દર્શન અન્ય ઇતિહાસ નગી ગણાને તે ગ્રામ ૫ ને કે ઐતિહાસિક નામ આવી રીતે બાવનામા જનમમાજની મરાને

બદલે તેમને તુકસાન થવાનો ભય વધારે છે. નાટકકારને દાક્ષતા પ્રસંગો ભગ્નવવાની ઉત્કંઠા હોય તો બેશક તે વિચાર સ્તુત્ય છે. પરંતુ તેમ કરવામાં તેણે નવલકથા કે કવિત્વ પાત્રોનો આધાર લેવો જોઈએ; પણ હતિદાસને છિન્નખિન્ન કરી, રૂપાન્તર કરી, હેતુ માધ્યમનો પ્રયામ કરવો ન જોઈએ. આવી જાનનાં પ્રસંગોચિત નાટકોનાં ઉદ્ધારણો ઈંગ્લેંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની વગેરે યુક્તજ્ઞ આપી શકે તેમ છે અને એજ ધોરણ હિંદના નાટ્યકારો સ્વીકારે તે બહુ ઇચ્છવા જેવું છે. અમને લાગે છે કે હાલનાં ઐતિહાસિક નાટકોમાં જોવામાં આવતા જે દોષો ઉપર જણાવેલા છે તે કાંઈક આવાજ અંતર્ગત હેતુથી થાય છે. અમને નથી લાગતું કે તેને માટે અસાધ્યતા જવાબદાર હોય. અને જાણ્યા છતાં તો કેવળ દરદાનપૂર્વક આવી જાનના દોષો ભગ્નવવામાં આનંદ લેખાતો હોય તો તે બાબત અપહ રીતે નિંદ છે એટલે તે સંબંધમાં વિશેષ લખવા જેવું કંઈ રહેતું જ નથી.

નાટકના ગુણદોષો જોવા કે લખવા માટે આ લેખ લખાયો નથી. પરંતુ ઐતિહાસિક મહાન વ્યક્તિઓ વિષે નાટકકારે કરેલી ગભીર ભૂલો જોઈ ધણી દિલગીરી માયે આ લેખ લખવાની ફરજ પડી છે. અને નાટકકારોનાં ધ્યાનપર આ વાત આવનાં તેઓ ખરે મુધાગે કરશે તો હતિદાસ તથા જનસમાજને ઈન્નાદ આપ્યો કહેવાશે.

લેખક-રા. આણંદલાલ સંજીવરામ દેસાઈ, ખી એ.

હિંદુ શાસ્ત્રશિલ્પીએ કળાના ચોસડાં એક દર્શાવ્યા છે તેમાં નૃત્યકળા પણ એક છે. મનુષ્યની સુખવાદસા નૃત્યકળાની ઉત્પત્તિનું સુખ શરણ છે. અંગ સ્વામીની સર્વ કોઈ પ્રાણીને આભાવિત્તિ આનંદ થાય છે. નૈસર્ગિક વૃત્તિનું અવલોકન કર્યું તો માનવ પક્ષે કે મેળેના પ્વનિ માનવીને સ્વપૂર નાચક ઉત્સુક થાય છે. પરંતુ અંગ પ્રવાહનની વિગેવના તે સ્વપૂરમાં પણ

નથી હોતી. અર્વ જીવધારીઓને છલંગ આરવામાં, કુલ્લામાં, દોડવા જાત્યામાં સુખ-આનંદ અનુભવાય છે. પ્રાણધારીઓના શરીરમાં જે પ્રાણ-શક્તિ છે તે સદૈવ બહાર પડવાને એજા કરે છે. બ્યારે આ શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે શરીર નિમ્નેજ ચર્મ વચ્ચે છે અને ફરી ઉઠાવ આરવાને, કુલ્લા નાચનાં આનંદ થતો નથી. બ્યારેમાં ક્રીડા કરવાને જે ચાહ માલમ પડે છે તેનું કારણ પણ આજ છે. તેનું પ્રકેક અંગ ફરકતુજ રહે છે. સુખવાપ તો એક કાણું પણ સેનાથી બેસીજ નહિ શકાય. આ પૃથ્વી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે મનુષ્યને અંગ સંચાલનમાં એક વિગેવ પ્રકારનું સુખ મળે છે. તેટલા માટે-સુખની શક્તિ ચાટે-નૃત્ય કળાની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે.

આર્થ અન્નએ કળા કૌશલ્યમાં જે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી છે તે ધાર્મિક ભાસ્નાની પ્રેરણાથીજ થઈ છે. નૃત્યકળાની ઉત્પત્તિ બને આભાવિત્તિ સુખવિખ્યાને શરણે થઈ હોય, પરંતુ તેની ઉન્નતિનું કાગળ ધાર્મિક ભાવ કે આજ્ઞાકાંક્ષ અસભ્ય જનિઓમાં પણ નૃત્ય ધાર્મિક ઉત્સવના પ્રસંગપર થાય છે. હિંદુ જ્વતિમાં

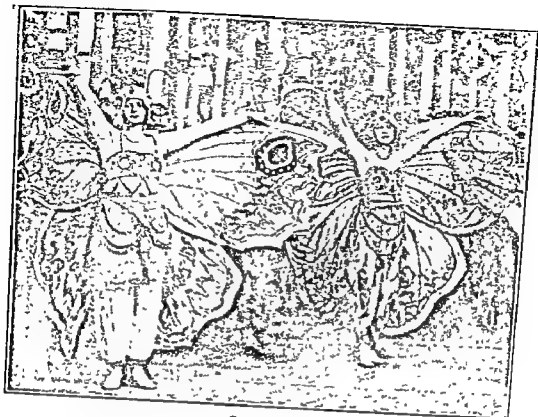
નૃત્યના પ્રચારના વિધાયમાં જે કયા પ્રચલિત છે તેથી તેની ધાર્મિકતા સિંધ થાય છે. એવું કહેવાય છે કે યજ્ઞાગ્રએ એક વાર સ્વરચિત એક જાગ્યપ્રયોગ મગજો. તે અમરે મહાદેવજી પણ તે પ્રયોગ જોવા ત્યં કપચિત થયા હતા. નાચકો અમિનય પ્રયોગ જોઈને થી ઉમાપતિ આતિ અમલ થયા, પરંતુ પોતાના નૃત્યને તેમાં અમાવેશ કરવાની તેમની મીત્ર ઈચ્છા થઈ. સંસ્કાર પણ આમાં સમાન થયા. ત્યારે મહાદેવજીની આત્મીય તપ્કુએ બરત મુનિને નૃત્યના સર્વ બેદ-પ્રકાર બાજવાયા. આ નૃત્ય તપ્કુથી પ્રાપ્ત થવાથી તે નૃત્ય નજ સકરતુ તાણાય નૃત્ય પડ્યું.

રાષ્ટ્રીય ભાષા ભારતના કોઈ એક જ માટે વિખ્યાત હતું. રાષ્ટ્રીય આયત્ત્વભિમાન મવ કાળોએ ઉત્તરિની પગપદ્મીએ પગથી હતી નૃત્યમળાની પણ ચારી ઉત્તરિ યદ્દિ હતી મોગ મોગ રાગ મદાગમનો આ કાળો પુષ્ટ પોષ હતો.

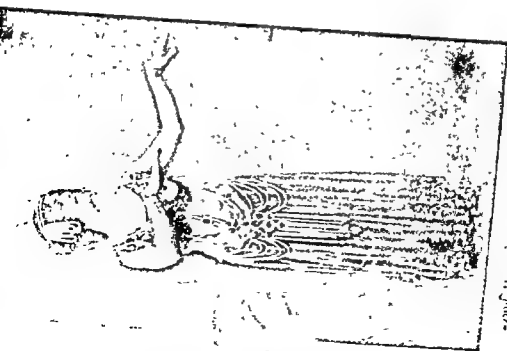
નૃત્યકળાનું એ ૧૯૪૮ નાદિ પણ તમોનાં તત્કાલિન નૃત્યમળાનું સાર માન હતું. મહાગાંધીજીના દિલ્હીમાં પ્રાચીન ગ્રંથ મતભારતના પણ નૃત્ય કે કે અગ્રણ્ય રાષ્ટ્રમંડળી ઉચારો નૃત્યકળાનું ગિરિમથક બનેલો હતો. કનિકનનું કાળોના નના 'માનવિકાગિત મિત્ર' નામના નાટકમાં માનવિકાનું નૃત્યમળાનું દર્શનવામાં આવ્યું કે કમલ આ કાળો કાળો અંધ પાન થયા નાહતું જે લો ન મહાગાંધીજીના ઉચ્ચ નથી તેનાઓની પામ આગમનનો આ કાળો ૧૯૪૮ નાદિ આગમનનું મરણથી આગમન મમયમાં કહેવાની નૃત્ય કાળો માટે આવું નથી પાશ્ચાત્ય 'શાસ્ત્ર' નૃત્યમળાનો માગે નવા કે ત્યાં નાના મોગ આમ આમીર કમરાન મત નાક નત્યમાં મારે ન હોય છે તે મરણે ત્યાં નૃત્યકળાની ઉત્તરિ દિલ્હીમાં થયું નૃત્ય ત્યાં કાળો હતી તેનામાં આવું છે.

આધુનિક પાશ્ચાત્ય નૃત્યકળામાં જન્મલતા કામ છે કાન્સમાં મવ દેશોના નૃત્યના પ્રયોગો થયા હતા તેને નૃત્યોનું નવાન હવામાં આવતું હતું. ૧૯૪૮ નૃત્ય મા કાન્સ અને વિશાળ નૃત્યની આમીઓ અથવા કુટિઓની નાગી તહેલથી પરોક્ષ નૃત્યમળા અથવા કોઈ કોઈ હતા તદ્દનતર તેનું મરણ થતું હતું અને આવું આવતું થયા પછી તે નૃત્યનો નવાર થયો હતો. નવા દેશમાં આવતો હતો. કાન્સ નૃત્યોમાં કિન્નરો (Kinnars) નામના નૃત્યની અતિ રમિયિય થઈ આ નૃત્ય કાન્સ દેશમાં ૬ સ. ૧૯૫૦ માં નામન થતું પછી તો વિશાળ રૂપ આપવામાં આવ્યું. કાન્સ કાળો વિદેશની દૃષ્ટિમાં તત્કાલિન નૃત્ય નિર્દેશન જાહેર થતું ત્યારે તો નવાર વલ્લભ લા પેર આનમ ધીમતા અમનમાં આ વિખ્યાત નૃત્યનો નવાર કાન્સમાં થયો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ૨૫૦૦ પ્રા. ના નૃત્યો અનિત છે આ નૃત્યનો અનગ દિનિત છે નૃત્યમળાનું મંડળે નૃત્ય લખાયું ન તેનું શિક્ષણ આપવાનું કાન્સે આપ્યું છે ત્યાં નૃત્ય સામાજિક નિધિઓમાં પણ સામેલ નૃત્યના મરણે સર નાકમાં નૃત્યનું થા. વલ્લ રાજ તે અનસ્ય હોય કે ન આન નોમને નાક આ નૃત્યમાં ૧૦૦ જાદી નૃત્ય આપણા અરણ્ય રાખવું જોઈએ નૃત્ય સમયમાં કોઈ આપણા આ નૃત્ય રાશી પણ નૃત્યમાં નાન પાળા બહેનમાં નવામાં નવારમાં હતું, અને જેમાં નૃત્યની સુકમ મિલેવના નૃત્ય હતી આ મહત્વનાં આપણા પાદ નૃત્ય નિર્દેશન નૃત્યની નાગી મીત નામન મરણ.

નિત નિત નાગીનું નૃત્યન કર્યો માટે હાથ અને પગના મરણથી વિરિય નવાર નૃત્ય થયું નૃત્ય હરન આવતું એક જ મરણ તેને નૃત્યોનું મરણ નૃત્યમાં આવે છે જે મરણોની એક નૃત્ય માત્ર થયું કે નૃત્ય નૃત્ય અથવા ચાર મરણોનો એક અગ-હાર થાય નૃત્ય નૃત્યમાં ભરતમનિએ વિચર હરન અપરિત નિર્દેશન-પચનિક મતા કોઈ આગમિત અથ નૃત્ય સ્પર્શનક સ્પર્શનિક ઉવાનિત કિન્નરિ ૩૦ નવારના અમ-હારોની ગળુના કરી છે કરણ પણ ૧૦૮ નવારના હોય છે, જેવા કે પુષ્પ, અતિતે, વિશ્વપ્રદિશ્વ કાન્સ સુદ.

पनगियां नृत्य

चंगलूभि 'नाग' ना दमसा मिम भोद कोपलनु
दिवदाक नृत्य

અભિનય (Acting) દ્વારા નૃત્યનું વિરામ દેખાડવાને જો અગ મરોડ થાય છે તેને રેચક કહે જ તે ચાર પ્રકારના હોય છે—અર્થાત્ પાદરેચક કટિરેચક તૃતીય અને ચતુર્થ રેચ

પ્રિન્સિપાળી અતીત દેશ છે તેને હિંમિયાય જનાવસામાં આંતરે છે. ક'પતા નર્તિમાન થઈ જાય છે. નૃત્યકલામાં આંતરમંગી બિન એકલની શાળી પ્રતિદિ થઈ છે. તેની પોતાના સંગીત મંગાવનથી મનોનન બાવ પ્રવસ કરી જતાં છે. તેની કંદેરું છે કે નેરેયા જગ્ન વિવસન મનોભાવ તેમ નેરેયા વિવસન બાવ સાલોમનું નૃત્ય. ગરીબના હાથ અમ મંગાઈથી અનિવચન થઈ શકે છે. નૃત્યને આજે નિરન મંગીન કદી મંગાએ. નેરેયા હાથની નામકમંડગીએ તેમના નામ પ્રયોગમાં આ નિરવ મંગીન નેરેયા છે. આ નેરેયાએ નર મંગીન લયકારના નથી પાન પ્રમંગનો બાવ પોતાના નેરેયા, અંગ મંગાઈથી અને બીજા દમ્પવાદિના હાથમાંથી પ્રેશક મંગીને હાથે છે. આ પ્રયોગ સાધારણ પ્રેશકનમદને મમગરવા માટે તેજ નર તેજ પ્રમંગનું જાવન જાય છે. આજ નૃત્યમાં નર ધણી કુગા નેરેયા નેરેયા. મિમ એકલના નેરેયા નૃત્યો મુખ્ય છે. ' સાલોમની મન મંદિ ' (Vision of Salome) નામનું તેની નૃત્ય મવંચ છે. આલેખમાં એક કથા છે. સાલોમ નામની એક યુવતિ તેજ નામના એક રાજાના દરબારમાં નૃત્ય કરવાને ગઈ હતી. પોતાના નૃત્યથી રાજાને પ્રમત— મોદમંગ—કરીને તેનીએ જ્ઞાન થી અપિર નામના ધર્મ મંગીને તેની પ્રમંગવાના મંગવા મંગ પામેથી પ્રાણુદ લીધે આ ધર્મમંગ મંગવારી લેતા. તેણે માલોમના મોદ પાગમાં કમાવાની ના પાડી ત્યારે નાલેએ તેના નાગ આડી રીતે પોતાના નૃત્યકલાનિપુણતાથી મંગ પામે કરાવે. નદનંતર તેણીને અંગાતક માવમ પામ્યું કે તેણીએ આવેશમાં કેરુ બીજા પાપ કર્યું છે. તેણીએ અસવ મુદ્ય વેદના અનુમવવા માંડી ગરીથી બિન થયેનું નેરેયા મંગ પોતાના દમ્પમાં લઈ, નેરેયા પર તેના જવાનાં તે તેની મંદિનમાન નેરેયા થઈ તે એકાદ પર તેણીએ મુખન લીડું, અને પડી અસવ મંગવામાં તેણીએ પ્રયોગમાં કર્યો. આ કથાને મિમ એકલે પોતાના નૃત્યકલા કૌશલથી આલેખ પ્રવસ કરી જતાં છે. સાલોમનું આ નૃત્ય દવે અનિ પ્રમિધ થઈ મુક્યું છે. મિમ એકલે આ નૃત્યથી ધન અને યજ જને પ્રામ કર્યા છે. અમેરિકા અને યુરોપના મંગ મંગાનાં આ નૃત્ય લોકપિય અને યજ પ્રસશાને પાન નિરમું છે. મોટા મોટા નૃત્યકલાવિદારેએ આ નૃત્યની બારે પ્રમંગ કરી છે. એક મંગાવાયક (Magazine) ને આના અભિપ્રાય છે —

"Its originality of conception, its intensity, its realism and the horror of its story are things not easily to be forgotten."

અર્થાત્ " આના બાવની મેલિના, લીનવા, થાથવા અને કથાની બોધા- દમ્પના આ મંગ એક વાગ નેરેયા તે મનમાંથી સહેવાઈ થકી જુનાઈ મકે તેવાં નથી. "

દવે આજે એક બીજા પ્રમંગ નર્તકીનું નૃત્યકલાનિપુણ નેરેયા. આ નર્તકીનું નામ

આરે વેનેરી છે તેણીનું એવું માનવું છે કે નૃત્ય નર્ત્યશ્રેષ્ઠ મગીતનું મુતિમાન રૂપ છે તેણીની નૃત્ય પ્રાપ્તિ નમનો કિનયોપેદ્રા નામનું નૃત્ય છે આ નૃત્યમા કિનયો પેદ્રાની સમસ્ત ઝનન કથા અગમ્યાનનકારા વ્યક્ત કરી છે જેઓએ યુગેપના ણીલાસ જે અપિનરનું 'એનની અને કિનયોપેદ્રા' નામનું નાટ્ય એક વાર પાશુ વાન્યુ હરો તેઓ કિનયોપેદ્રાને બહી નથી નાના કિનયોપેદ્રાની ધ્યા પ્રોલમ્પિત નથી હતા નૈસર્ગિક પ્રિ જે અપિયે તેને કે પનાના રગમા રગી દીધી છે કિલયોપેદ્રા મિસર (Egypt) રાજની મહારાણી હતી તેણીની નૃત્યના બારામા એક કથા પ્રચલિત છે

જેનાય ન ગમના મત્રા સીઝરના મિત્ર અને સેનાપતિ માર્ક એનનીએ કિનયોપેદ્રાને માટે ફ્રાન્સમાં આ ફૂલોમા મર્ષ છુપાઈ રહ્યા હતા જ્યારે કિનયો પેદ્રાએ આ ફૂલોને પોતાના પ્રિયતમ નૃત્યથી આવેના જાણી સીઝરના અને પોતાના નગર પર અત્યુચ્ચાર્યા ત્યારે આ મર્ષ તેણીના પર નિગળાઈ લપગાઈ ગયો મહારાજની કિનયોપેદ્રાએ નપને વગીભૂત કરવાની એટલું કરી તેણી તેની સાથે કોયોડ મમય ખેલ-જોન કરી રહી તે

મમરો તેણીને બાન નહિ રહ્યું કે આ એક વિચર સર્પ છે છંદો સર્પે તેણીને ડખ માર્યો વિષ કિનયોપેદ્રાના ગરીરમા પ્રવેશ થયું આ વિષની વેદના અમલ લાગના માફી અને આખર એ મર્વોત્તમ સુદગી અને મિસરની મારાગી સીઝર મત્રાએ મોત્યુન કરનારી નિરમુન થઈ આ ફુલિઆ છોડી ગઈ આરે વેનેરી તેણીના કિલયોપેદ્રાના નૃત્યમા આ ભાન આનિ કુગળ તાથી મુદર અમિતયકારા પ્રમ્દરે છે તેણીએ નહુ મર્ષ પાગી ગળ્યા છે અને આ મર્ષોને ગળામા રાખી તેણી નૃત્ય કરે છે મહેવાની જગત નથી આ નહુ મર્ષ નિધર મય નથી +

હવે વધુમા ફ્રાન્સ એ જ નિન ઇશુ નૃત્ય ગ્યુ The Dance of the Butterfly અર્થાત પતંગીઆનો નાચ જે નર્તકી આ નૃત્યમા નિપૂણ ન તેણીનું નામ

પતંગીઆનો નાચ કિનિય મા મેન છે આ નૃત્યમા પતંગીઆનું જીવન નદશિન નગના આવે છે આ નૃત્ય માટે આનિ પશ્ચિમથી પોરાના તંત્રાર કરી મત્ર થતુ થકે છે નર્તકી જે પોરા પરેર ને તના પર, અપ્ય વે તના મોડા પોરા શેગનાના નારાપર પતંગીઆની પાખોનો રગ નગાડનામા નપર નાન, પીગો, બૂકો, લીનો નના નાખનામા આવેદ

જે દેશ સિધ્ધિ સિધ્ધિ અપ્પન હોય ન તે નૃત્ય પ્રાપ્તિ જનન કરી આમોદ રમો માન મનુજ નહી રાકે છે પાશુ જે રગ દુખ દારિદ્ર્યથી પીડિત ને રોગગ્રાસ્થી જલગિન નેને માટે નૃત્ય ગાન આ બન્ધ દર્ય ના પ્રમનુ ફરેલી ધનાદય નામકમડગીઓ આ શિશુમા દિવસમા મીન્દી છે

• આ નામની રીપમ મુજ આ બનાવવામા આવી હતી

+ આધુનિક નર્તકી રોમન-આ ના નહીઆજ માગ મરણી લીધ્યા અર્પના નનન રચ ન પ દી મનન નાવનો કિશિન પતિવદક ર છે

૧ આવાજ મહારાજો નાચ વગ ના આ ના નાટકમા હિના વામા આપ્યા છે
૨ હિદી પત્યી

અમારું એ છે ભારતવર્ષ !

અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 દ્વિમાસ્ય નિજ બાહુ પ્રમાણે પરતાવે જ્યકાગ;
 કાય અનાદિથી ઉપચિત્ત જાણે એ ભડીગ;
 પ્રનાપી રક્ષક એ કુર્ષય;
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 પદતલને જે ચૂર્મી રહ્યા છે વિસ્તૃત જ્યાં દરિયાવ,
 ક્ષણક્ષણમાં જ્યાં ભીષણ નિનાદે ધૂનવે ઔગ્ધ્યાન;
 મહે ના દૃઢિએ એ આર્મર્,
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 વાડી મનોહર નવપુષ્પોથી પમરો ભરે કુશામ,
 ઉર ઉર એથી પચ્ચવિત બનતુ એ જૂનો ઉત્કૃષ્ઠ,
 બનાવો જૂનો એ નિઃકર્ષ,
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 દિવ્ય પ્રભાથી કાંખાં કાંખાં એ ક્યાં માનવદેશ ?
 નન્દનકાનન લગિજત કાંખાં એ ક્યાં અન્ય પ્રદેશ ?
 પ્રકાસી ઉન્નત્ય એ અમ દર્શ,
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 અનન્ત વૈભવના સચ્ચથી લોભાયા અગાણુત;
 વિવિધશાનાગાર અક્ષયથી આર્યાવર્ત મણિડન.
 દીપે મૌલર્થ-વન-સંકર્ષ;
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 હુપ્ત મરિમા મહિમા તોયે આભવિન્ય દંકાર;
 પ્રાચીન પ્રતિમા અકિત ઉરપર, જૂનો છે સચાર,
 જનનો સાધન જે આદર્શ,
 અમારું એ છે ભારતવર્ષ !
 પયગમ્બર વૌર ધન્યશ્રુતિ જે લોહ ત્યા નિરદિન;
 કર્મ સુજનતા, પ્રયતે પ્રજ્ઞતા, ચીટ ન દૂર લગી !

રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞા મંદિર
 કરમઘડ.

અખાલાલ વૃ. શાહ

“અમારૂં એ છે ભારતવર્ષ”

રંગભૂમિનું કાર્યક્ષેત્ર.

વેપાર-શ્રીયુત અંબાલાલ ગંધસાલ ઉપાધ્યાય,

ની એ. એચ.એચ. લી

‘વિશ્વભારત’ ના સંપાદક

વિશ્વભારતના એક અપૂર્વ
ગ્રન્થ-નાની કથાની દૃષ્ટિએ
અર્થો મર્યાદાની છંદા એજ
રંગભૂમિના ઉદયે માટે આન
મગ્દાયક છે તેમા વળી
ન્યારે માદિત્ય, -ના, અભિ
નય દૃશ્યાદિ નિરોધની અર્થો એક ઉચ્ચ
નામના ઉપાદી વર્ણસમૂહની પૂજામા એ
અભુતીયુ પુષ્પ ધગવવા ધાર્યું, તે વળી વધુ
આવશ્યક.

રંગભૂમિને આનંદના ધ્યાન માટે ધણી
ઓળખે છે કમાવાના આધન તરીકે ધણીની
લાન્યુ આખ એના તરફ દબર દબર બેઠા
કરે છે અર્નાતિના પામે ધણીવાની સાગા
તરીકે ધણી એના ઉપરોગ રતા આન્યા છે
તો ધણી નીનિ, ધમ સમાગસેવા અને
દેશજિનના મિધ્યાન્તોની અમૃતાનિઓ
પીવા આ ઉગના ગ્રમઆગ તરફ વળ્યા છે
પ્રેમના વખત નીનાડવા કે શ્રમિત શરીરને
આરામ આપવા આનંદના રજા એવા છે કે
જો નિયમિત સનિવારે રવિવારે ત્યા હાજ
રજા દોષ તો ધણી કોઈની ઉપજાવેલી
છંદાએ બગાડા ખાતા ખાતા પ્રેક્ષક વર્ગના
એક ભાગમા મજબૂતી પડતા દોષ-એ સૌમા
કવાની દૃષ્ટિવાગા પણ કોઈ હશે ખગ પગ્નુ
ગુર્જર રંગભૂમિના મદરયાનમા જાહેર ચર્ચાનું
એક પણ ઝગઝગ-અતન વહેતું નિર્ભળ ઝરણું—
ફૂવા પામ્યું નથી આ એક જ મહાદેવિમાથી

મોં મોં પોતપોતાને ગમતા ગત ઉપાદી તમને
ગત બેગા મોમનના મકા પળ ગોગ
ઉપડતા નથી બક વધુ વગેરાય છે પરતુ
આપંસરકૃતિના કનક શિખર પર જળદળની
આ ગતીપિમ તરફ, મોની દટિ દતુ મુડી
વીચાપતીત રડી છે ઘોર આધારી ગનિએ
વિષમની વિશ્વનીના નેત્રી-ગ્રામની દૃષ્ટિ
ઉડી ન ઉડી થઈ નીચા મરફદો કાદ
નિરવ દૃષ્ટિએ મહેર પોતાનો ચમત્કાર પળ
દેખાડે હશે. કાઠ એ રોગનિશાપી જગા
હવા એક બે-અની ન અની વિવેચન લા
પળ મારી હશે તે તે કમત નીજ
જોડિમપર અર્ધો આખ ઉડાડી રાખી
જગામા ખાતા માનિતના મન સૂધી પગેડી
પણ નદિ દોષ.

આજ તે હાક હમેશ ગુર્જર રંગભૂમિના
પૂજારીઓ પ્રચારને ને પ્રેરકો માલબ્યા છે
એની છંદાને આરબ થયો છે પુરાતન
કળાની ગમનિષ્પત્તિને પ્રધાન ગણી પાન
સમ નાની પ્રીણાને ગ્રમધ્યાન આપનાગ
નાકના હૃદય આહ્વાદક મોધમદિર તેમજ
એક મે વડી આનંદના ગમે તેવા પણ સ્વૃષ્ઠ
વરપતે પોતાના કે ‘ગેજ’ પર દોડધામ
મચાવી ફક્ત પેટ પકડી દમાવનામાજ
ફૂલાર્થતા માનનારા નાનના—પ્રેમના મોજ
મજાના આરામજોરો—એ બનેની ચણુત
રની ચર્ચા કરવા સૌને આમત્રણ કરામા
આજ છે ભારતવર્તિન ગૃહ અનનામાથી

ચતુરાધી રત્નો શોધવા જમ સૌને નોતયા છે તેમ દેશ પરદેશની રંગભૂમિના જીવનભૂત નાટકકારોની પ્રતિભાની વાનીઓને પીર-મત્તા-પરખવા-ને પચાવવાને પણ નિમત્તજી કર્યા છે. ભરત મૂનિથી માંડીને ગસગાધરના પ્રણેતા જગન્નાથ પડિતા, 'દૃષ્ટિએ જડ અને અવ્યવહારિક લેખાતા' નિયમેને કાદળી લઇ ખોદી કાઢનાર નાટકકારો પરત્વે પણ રંગભૂમિ માનની દૃષ્ટિએ જોવા-વચન આપી ચૂકી છે. તેમજ વિદેશી સંકલનાથી અખ-ડાઇ જતા જરી પુરાણના ભદ્રભદ્રના તડવા બાંધેને પણ થોડા સમાન કરવા રંગભૂમિ તૈયારજ છે. રંગભૂમિના પ્રચાલક એક હોના છતાં હિરેકદરે કિરેકદર, લેખક લેખક, નટે ના કે પ્રેક્ષક પ્રેક્ષક સૌના મતાતરને મદન કરવા સન્નજનતા દર્શાવી છે. પ્રેક્ષકોની જૂમ ભાગવાની ભીમ-પ્રતિજ્ઞા લેખ લિખ લિખ ભાવતી ચીત્તે પીરમવાનો પર-વાનો લઇ કરનારા ગમે તો ગળવા તરફ દૃષ્ટિ રાખે-કે ગમે તો પેટ તરફ પક્ષ કરે-પણ મોને અહિ થોડા સન્માન જ મળવાના છે. પિટ જ્વામની તાળાઓ માટે તરફડીયા મારતા બંધે લોકરચિની લેખણ લખ આવે, બે ચાર ગાગો કે કચસી મઝાના મેઝાની બલે હિમાવન કરે-પરતુ મૌમાથી ગુર્જર રંગ-ભૂમિ ટાવ છેક યુરપ અમેરિકાના ખૂણે જવાની તરફી ન લે તો ભલે, પણ એકજ ઉદરે ઉઠેરની પોતાની મગી જેન મગી દિદી, બગાવી, કે મગી રંગભૂમિની સાથે યાર એમના યોગ્ય બને તો પણ સા.

ટકમા ગમે તે ગીતે રંગભૂમિ આટલુ તો ફગી શકે-જ

દનિયાના દર્પણની ગજ માગવા ઉપગન ભવિષ્ય બતાવી તેને સુધારવા કરવાના ઉપાય બતાવનાર નદુદ્ધ-આવેનો બને.

માનવ જીવનના ઉદાસ ઉડા તત્ત્વપર્યા બનાવો, તેનાં કાગણો બતાવી માયાના રમક ડાના હૃદયની ગહનતા માપી મગાજના સંજની સુદ્ધિ કરાવે

આત્મગૌરવ, પોતાનો તેમજ પાગકાનો ઉદય, દુ ખીને પિમામો, સુખીને સહન કર-વાની મદ્ભાવના, આર્થ સંસ્કૃતિના વિશાળ પ્રિમાવધના એકે એક શિખરોનું દર્શન-અને બ્યારે જોઇએ ત્યારે કર્તવ્યના પદાડ પાછળ કે દુ ખની ખીણને તળીયે પણ સતન વળેલી નિર્મળ-ગગાના 'શાન્તિ નીર' ના પાન કરાવે

બુલતા, અચડાતા, પડતા, કે તણાન જતા આપણા આર્થબંધુઓની બાય કાયે પ્રાણુહીન કેવળ મૂકા-આર્થસંસ્કૃતિના ફક્ત હાડમાસ રહેલા શરીરના ખોખામા રસ, કમ, ને શૌચ બરે—

છેવટે આર્થ નીતિ, આર્થ ભાવનાઓ, આર્થ સુદ્ધિ, આર્થ હૃદય, આર્થ સસાર-આર્થ સંસ્કૃતિ અને આર્થ ધર્મ-મૌનુ પથાર્થ દર્શન કરાવે

એ મોનેરી મોહામણા મમયની ગહ— શ્રદ્ધાથી જોતા રડીશુ-ને રંગભૂમિના મોહથી આદર સમાન કર્યા ફરીશુ જે જોવા-આખ વીચીને પણ જોવા-ફટોફટ મીઝી ઓદિમ આગળ રૂપિયા ખલખણાવેડે, ને ગાંધી-એક બે ટીકીનું મુલ અડી આપણે શુ જોઇએ છીએ' ને બાણવા ખગગના અચ-કાથે નહિ ગરીબવગ જોવી આખ ઉધાડી-તાણી-જેજપગ ૧૨૨૨ જેઈ ગેવાની ઉદાગના બનાવ છે, નેખી આ 'રંગભૂમિ' ના મોઢ ના દાયમા ફગા પાના તરફ જોઈ લેવાની ઉદારતા બતાવને પણ ખગ

હિન્દુ ‘ભુવભુવ’
શ્રીમતી સરોજીની નાયક

વસંતનો વિહાર.

[ગરજની ધૂનમાં]

મુછાવી દે વસંત તુરં
જીવનના મર્મ શા ન્યાસ ?
મીઠું શું ગાન યુક્તયુક્તનું ?
ગુલાબે વા હસન તું શું ?

રૂપેરી ચંદ્રબિંદુ પર
થનથન નાચતી ઝાકળ ?
અગર છે શું સમીરનો સ્વર ?
વરેલીના શું આશાવર ?

મધુર સ્વપ્ન કુમારીનું ?
હૃદયના રંગ નિરખનું શું ?
ઉઘડતી પાંખડી દિલની ?
મુરેખા શું કમલદલની ?

વસંતે શા છુપ્યા ભેદ ?
કહે ઝગુરોજ, ટુલારે ઓ !
ઝર્યાં શાં હર્ષનાં જાડુ ?
પ્રભાતે ચેતના આ શું ?

સિન્ધ્યા સૌદર્શમાં શા પ્રાણ ?
કર્યાં શાં સ્વર્ગ બંદિવાન ?
ખિલાવ્યાં પૃથ્વીનાં શાં ઉર ?
વિજયત્રીનાં ભર્યાં ગાં નૂર ?

— તિલક વિભાગ.

[શ્રીમતી મહેશ્વરીની નાયકતા " The Joy of Springtime "

નામના અંગ્રેજી કાવ્યપાઠ્ય]

ચિત્તોડની વીરાગ ॥

મતી પમિની

લેખક—સૌ. લીલાવતી.

દ્રમોલીના તપશ્ચર્યા મરી-
ખડ આર્ય સ્ત્રીઓના હૃદ-
યતેજ પશુ જગતને સર-
વા માટે અને સાંસ્કૃતિક
ક્રોધ જાગે ત્યારે સહારવા
માટે છે. આર્ય સ્ત્રીઓના આરિયત્વ પાવક
નમા પ્રગ્લબિત હોય છે. એમની હૃદયી
આલમમા જીવન રેડાય છે. એમને કોઈ છેડે
તો દાવાનવ મમી એમની પ્રયત્ન શક્તિ
આદ્રતિ માગે છે અને રવનો અને પરનો
બનેનો નાશ કરે છે.

મતી ગખ્દમા રહેલો આદર્શ આર્યજીવનમા
દરેનું મધ્ય નથી પણ દરરોગના જીવનક્રમની
એક આવરણ વસ્તુ છે. મનીત્વ એ આર્યોને
મન જીવન નેટલુજ પવિત્ર અથવા એથીયે
મોયુ અને અમોય છે. મનીત્વના ઉપવનની
ગ્લા અર્થ બાનેવી વારોમા જાખરા વંધી ગયા
છે એ ખરૂં, પગ્લુ ગની પગ્લુઓથી નેટલુ
રક્ષણ આર્યમમારમા થયુ છે નેટલુ પૃથ્વીની
બીજી જાનિઓમા સુરક્ષિતપણે નથી થયુ

કેટલાક દેશોમા ક્યાનો વિકાસ ન્યુન કેમ
બોગની નામગીરિ વધારના અર્થે થાય છે

ભારતીય જીવનમા એ વિકાસ માનવજીવનના
ઉંડાણમાં રહેલા સૂક્ષ્મ સત્ત્વના સાક્ષાત્કાર
અર્થે હોય છે. કોઈ દેશોમાં મુદરીઓના
સૌન્દર્ય દુનીઆની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ પ્રેરવાના કે
તેમને પહોંચવાના સાધનરૂપ હોય છે. આપણા
દેશમા એ સૌન્દર્યની જગ્યાત અખડ અને
સુરક્ષિત રાખવાના ઉત્સાહમા પરાક્રમ અને
સ્વાર્થણના શિક્ષણની શાખાઓરૂપ બને છે
કહોંક સૌન્દર્ય એ ઉપભોગ અર્થે હોય છે.
આપણે સા સૌન્દર્ય એ મામમી નહોં, પણ
વિભૂતિ છે.

ચીનોડની વીરાગના પક્ષિનિની જીવનકથા
એ આ એ જાદુઈ કે દૃષ્ટિકોણના કવનની
કથા છે. એક જાનિમા સૌન્દર્ય એ માલીકી
અને ઉપભોગ અર્થે પ્રાપ્ત કરતુ એ પુરુષાત્વનો
જન્મમિદ્દ દષ્ટ મનાનો. બીજી જાનિમા પ્રભુ
નાની પ્રમાદીરૂપ એ માન્દવની ઉન્નતવનમા
એક પશુ ડાઘ ન લાગે એટલા ખાતર પ્રાણી-
પશુ મનુ એ બીજાના વગરની વાન દની
પ્રાણી જ્યાવના એ નહોં પણ પ્રાણીવાન થતુ
એ મદન્દવનુ દનુ એમના ગાગરની ગાથા
પ્રાણીવાન થવાની એ નવગતારીન અમર
થા છે

અસામાન્યતા કોઈ પણ વિશિષ્ટ ગુણની સાથે સંકળાયતી હોય છે. આદર્શની ખાતર મટી જતું કે મીઠાવતું એ દરેક જોગસ્વી આત્માનો સંકલ્પ હોય છે. સતીઓનાં સત્યત્વ અને વીરોનાં દેહવિસર્જન એ બંનેની પાછળ એકજ જાનની મનોદશા ધણું ખરું હોય છે. પશ્ચિમિ પણ એવીજ એક અપૂર્વ સ્ત્રી હતી. ત્યાંના વીરોનાં જોમ પણ અક્ષય હતાં. વસુધરામાં એકત્રિય થયેલાં મર્વ મૈત્રેયોના મારત્ત્ય સુકુમાર અને અદ્ભુત દેહવત્તાને અગ્નિમાં વિસર્જન કરતાં એ કંપી ન હતી. સમૃદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓને સ્મરણ બનાવના ત્યાંના કોઈ પણ વીરનો આત્મા ડચ્છો ન હતો.

સૌંદર્ય અને સતીબના સંગમ વિરલ હોય છે. અને તેથીજ એની કીર્તિકથાઓ કાલના પ્રવાહ જોટલી ઘુની હોય તો પણ નૂનન સ્વરૂપવતી સદાય રહે છે. રાષ્ટ્રના ભાવિનાં નિર્માણ પણ એ નૂતનતા ટકાવવા પરજ આધાર રાખે છે. પશ્ચિમિની કથાની સુગંધ આત્મેય આપણને આકર્ષે છે. કારણ એ પણ એવા સગમનીજ વિરલ કથા છે.

એ અપૂર્વ સુંદરીની છબિ દોરતાં આજે પણ આપણે કલ્પનાને થકરીએ છીએ. એની મોહકતાના વિચારે આજે પણ આપણે પ્રભાત બનીએ છીએ. હજારો યોધાઓને મૃત્યુની લેહ લગાડનાર એ મનોરમ સ્વરૂપવાળી જોગ-માયા હજી આપણને વિચ્છિન્ન કરે છે.

તે કેવી હશે ? બગવાન સંકરની ચક્ર-કલા મમી તે નમણી તોય અપ્રાપ્ય હશે કે બાહ્યસૂર્ય સમી કુમળી પણ તેજસ્વી હશે ? પુષ્પના પરાગ સમી તે મૃદુ અને મન કરે તેવી હશે કે વનસ્પતિ સમી માદક અને ઉત્તેજિત કરે તેવી હશે ? વીણા મમા તેના

સ્વર આત્મામાં ઉતરી કે દિવ્ય આદેશ જગાડે તેવા હશે કે રણુવાદો મમા તેના સુર જંગમમાં ઝંપલાવવાનું જોમ ઉમેરે એવા હશે ? સૌંદર્ય અને સયોગ્યતા માત્ર અમર થયેલી એ અબલા હશે કે વીરોનાં દેયાં ધ્રુત-વનાર એ કોઈ શક્તિ હશે ?

અન્યાચાર કરવાને તત્પર થયેલા બાન બૂલેલા દુરાચારીને બુલ્લથાપ આપવાની યોગ-નાની વિધાયક એ હતી. આશાની છેલ્લી પાંખ કપાતાં મુઠી દરનાથી ગદ્ગદ જોનાર અને પરિણામની વિધાત્રી યનાર પણ એજ હતી. જિતેયાને પરાજિતની મરમ અને ગિયિલના અનુભવાવનાર એવીજ પ્રતાપી સ્ત્રીતાના અવશેષ હતા હજારો કે મૃત્યુ પછી એ અજોધ્યજ રહી છે.

તે માત્ર નિર્જલ અને નમાત્રી છતાં સૈંદ-ર્યથીજ પૂજ્યવતી પ્રતિમા હોય એમ માનવા કંપના ના પાડે છે. એકવું સૌંદર્ય પ્રેરે છે પણ ટકાવતું નથી. મૌર્યની મૂર્તિને યોદ્ધા માયવે છે પણ અંતકાલ લગી ઉપાસના કરવા તો જગદંબાને સરજોજ નત્ય છે. અપ્પર ભરવા આવેલી મદામાયા મમી એ વધાડે લાગે છે.

પણ એને એના સૌંદર્યનો ગર્વ હશે કે નહીં ? પોતાની શક્તિને માપવાની આકાંક્ષા હશે કે નહીં ? અધાકેદીનને અગ્નિસામાં દર્શન કરાવતાં એણે સણુગાર મચા હશે ? એને છેતરી બીમદેવને હોડાવના એને મંત્રોત્તમ અને અભિમાન નહીં ચ્યાં હોય ? મહાટની આગુત્તીકરેતી ગદ્ગદા સર્જનવતી થાયાનાઓને નીલાળનાં એ આત્મમતોત્તમ કે અન્માનપૂર્વક નિરસ્કારનું નહીં હમી હોય ? ઉન્મત્ત પ્રણયી વિરેગતા બની શોધવા આવશે ત્યારે સ્ત્રીનાની રાખથી એનો ગર્વ કેવો ગળગે એ વિચારે એની આખો નદી અમણી નેય ?

મહાનગકિતથી માનવીમાં અભિમાન વધે છે તેમ નારા કચ્વાની કે કરાવવાની ગતિથી પણ એક પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે. એના હૃદયની મદત્તાએ આ સર્વ નારાના કારણરૂપ પોતાને કૃપી જન પર ધિક્કાર વર્ષાઓ હજો પણ એમાના એક ખૂણે એ મલનાગની અધીશ્વરી પોતે છે એ વિચારે પ્રવચની યાદ આપતું જિન પણ મુકુરું હજો. અને તેમજ-એ નાગના ઐશ્વર્યના ખ્યાલ-વીજ એક પાપણુનો પવકારો ક્યાં વિના કે દુ ખના એક પણ નિશ્ચયથી મુખ કર-માના વિના એ પ્રમથમુખી મહામાયા ચીતા પા ચઢી હજો અને અનેને ચઢવા આમઆ હજો.

એ જાનનુ અભિમાન આજો ગર્ભ અને અને નિરઝાગપાત્ર ગણાય. ઝાપિઓ અને આર્થ પાત્રોએ એ જાતના અભિમાનને ઉદ-ન્યસપમા સકાન્ત કર્યું. પ્રથમમા પણ તાડવ નૃત્ય છે એ ઉદની શક્તિ અને માયા. એના અગાયનાર માનવોએ નાગના વિધાનાજ અને છે અને તોયે તેમના તેજ આખા થતા નથી

પદ્મ સમી એ નુકુમાર છતાં એના ચિત્ર પાંચી અમારના વૈજનની કથા તુષારમિંદુ

માફક સર્જી જતી પવન મમી એ મનવી હજો તેથીજ એના હૃદય ઉપર આધિપત્ય સ્થાપતુ શક્ય ન હતુ. એનો કેન્દ્રિકકં ચીતોડ શીવાય ખીજાં આંખા-સાડીયાં ગળનવા નાજ પાડતો. એના ખજનની ચપવતાના ઓળા ઝીનવા તો રાણા બીમદેવનો આવા-મજ સદ્ભાગી હતો

ચીતોડના દુર્ગ પરથી સખન ખીડાયવા અધરપ્રનાય પર લપકતા મોનીથી સુરોભિન, ચિન્તાતુર છતાં ગર્વભરી, ચવનદયને દૃષ્ટિના તીરથી વિદેહી એ માનિનીતુ ચિત્ર એનો વિચાર કરીએ ત્યારે આખો આગળ આનીને નથી ભિજ ચતુ ? એના ઝડખાની જાગીમાથી એની નાનકડી દેહવનાનો પ્રતાપ મગજના સજ્જ થયવા વીરેતી વિદાયને દુઃખકારી વધાની એ પક્ષિનિતુ લાવણ્ય હજીયે એવુ ને એવું પ્રુણ દોષ એમ લાગે છે. ૭ શનકો કરતાયે વનારે સમય વધી ગયો. ખીજા અનેક ગતદોના જય એમને એમ વહી જશે પણ પક્ષિનિના પગસ્તોત્રા એમને એમ ગનાયાજ કુરો અને એની ભક્તિમા અમર થયવા બાદન અને ગોગના પગકમથી દિશગિન ઉમાદિન થયેલી ચિનોડની વીર રાજપૂતમેનાના પરાક્રમ પણ તેમવાજ ચિત્રન ગરો

✽ अवलोकन. ✽

ਦੇਖਾ ਕੁਮਾਰੀ.

એ નારક મોરખી આપં મુખોષ નારક
મંડગાનું નરું નારક છે, આ ખેલ કંપની નરક-
થી પ્રથમ અમરવાદ મુદ્દાને નાંખવામાં આવેલો
દનો. તે પછી તે આગેક મદિના પર મુખર્ષ
ખાને પહેલી વાર બજવવામાં આવેલો; વધા-
કુમારીના લેખક નડીયાદવાળા રા. રમુનાથ
ત્રિભુવનદાસ અખમટે આ પૂર્વે સુહરે,
અપંકુમારી અને છત્રવિજય દર્શાવે ખેતો
અખાને મારી પ્રતિદિ મેળવી છે.

“કપાડુમારી” નાટકની વસ્તુ, અક્ષરથી રમુટોડાભાષી ઉપરાશના બાબુસુર મઠમઠન તથા પ્રેમાનન્દના ઓખાહરણ પરથી સેવાયવી લાગે છે; જો કે સેખકે એમાં પોતાની કે કંપનીની ઇચ્છા તથા જરૂરીઆત મુજબ ફેરલાકે નવા ફેરફારો કર્યા છે કે જે ફેરફારો અમલ વસ્તુ કરતાં વધારે મારી અમર નથી ઉત્પન્ન કરતા એમ કહેવું પડશે. એ ઉપરાંત કૌમિક (હાસ્ય પ્રયોગ) ની વસ્તુ તો, હાજમાં સહજ યજ પડેલા નવા નાટ્ય નિયમ મુજબ (પછી તે સારા કે ખોટા ગમે ત્હેવો ગણુનો હો.) તદ્દન નિરાશી લમભમ થીમણ જેની-એટલે સેખની માથે જેને કંઈજ સંબંધ નથી એવી સેવામાં આવી છે. એમ જણાવવામાં આવેછે કે, પ્રેક્ષકોની વૃત્તિને પોષવા ખાતર, સેખકો તેમજ કંપનીના માનીકો તથા કીર્તિ કટ્ટરોને ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ આમ કરવું જ પડેછે; આ દલીલનું સત્ય અમારાથી હજુ સ્હમગતું નથી. કારણ કે, ઉંચા પ્રકારના સેખક તથા ઉંચા પ્રકારના નાટોની સંકીર્ણ એવો યોગ યવા છતાં, જો આમ કરવું પડતું હોય તો આપણી એ પરિસ્થિતિ ખરેખર ગોચનીય હોઈ તે માટે વધુ જવાબ

પ્રયત્નો થવાની જરૂર છે. પ્રેક્ષકોની જિજ્ઞાસા તથા રમવૃત્તિને આગમ અને આનંદ આપવામાટે નિર્માયણે લાભ્યરૂપ મુખ્ય વસ્તુની રિદ્ધ કે નેથી મરંથી અન્યથા ન થતાં હોનો પાલક હોવાની જરૂર છે; આ ફરીપાદ એક એ મિષ્ટ લેખકોના અવગણ્ય નિવાસ લગભગ ધણાં ખર્ચ નાટકોના લાભ્યરૂપ માટે આમાન્ય લેખકથી અમુક લેખક કે અમુક કેપેનીનો હોખાં હોય કાઢી શકાય એમ નથી, પરંતુ એ હોખાંથી જે લેખક કે રાવરેકરર જાયે, તે આમાન્ય રીતે મુશ્કેલીપર અને ખાનફરીને રંજખમિષ્ટર મદદ ઉપકાર કરી ગયે. આ ખેત્રમાં આવતો લાભ્યરૂપ જન હોયથી મુશ્કેલી નથી. જયકે કેટલેક રથને તો (લેખકના શબ્દો દર્શકે નહિ તે અમે કહી શકતા નથી પરંતુ) કૌમિક એકરર તરીકે કામ કરનાર પાત્ર, પ્રેક્ષકમુખે સંબોધીને એવી તો વધારા પડતી અને અમર્યાદ છટ લેછે, કે જે જોઈમાંજાતીને કૌમિકાનુ મુદ્દમ્મ સ્ત્રી પ્રુપત્રને જ્ઞાનિ ઉત્પન્ન થયા વિના ન રહે. ઉત્ત કૌમિક એકરર કામ કરવામા ધણી લોશિયાર નટ છે, અને તે આવા વધારે પડતા ભાવ ન બજાવે તોએ આયે એમ છે, પરંતુ એ વાતની હોને લેખક કે રાવરેકરર પ્રતીતિ કાલવાની જરૂર છે. કારણ કે ખીજી રીતે કુશળ કૌમિક એકરર તરીકે એ પાત્રનુ કામ પ્રશ્નાયુક્ત છે; “છે દાદા ઉમેદવાર !” એ પ્રેક્ષકે પ્રયેતું ઉક્ત પાત્રનું વાંધામયું સંબોધન જુઓ અને “કંઇ જોયો ! કંઇ જોયો ?” એ શબ્દોના મોદક ઉચ્ચારણ વખતે, એજ પાત્રના તદ્દન અભ્યાવિક અને ઉચ્ચા પ્રકરના ભાવ જુઓ તો ખરું કૌમિક કેતું જોઈએ ? અને કુશળ નટ આ વિષયમાં પોતાની હવ્ય શક્તિઓ વડે મું કામ

કરી શકે છે તેનો યથાર્થ ખ્યાલ આવે. હલકી પ્રતિભા કૌમિક કે ચાળાથી ખેલ હાસ્યપ્રધાન થઈ જાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ ખેલની મુખ્ય વસ્તુ, ઉદ્દેશ અને તેની ખરી ખુબી પણ મારી જાય છે. એટલા માટે ગમે તેવું સાત કૌમિક હોય તોય તે ઉક્ત ખેલનો Sub-plot ઉપવસ્તુ છે એમ સ્ક્રમશને જ તેની ચુચ્છી થી જોઈએ, અને તે બજાવવામાં પણ એ બાબતની પુરતી કાળજી એજ દૃષ્ટિએ રખાવી જોઈએ.

નાટકકારે પસંદ કરેલી વસ્તુમાંથી નાટકનો મુખ્ય ઉદ્દેશ "બાણ મહર્મદન" છે, એમ કહી શકાય. એજ વિષયના ઉકાણુમાં ઉતરીએ તો એમાંથી એવો પણ અર્થ નિકળી શકે કે, પુરુષાર્થ વડે કરીને ડોષપણ વ્યક્તિ દેવોના દેવને પણ હદાવે એવી મહત્તી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરંતુ તે સાથે એવા કષ્ટની પ્રાપ્ત કરેલી શક્તિનો સદુપયોગ ન કરતાં જો તે મદમા આવી જાય તે વડે બીજાને હદાવના કે હેરાન કરવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કરે તો પ્રભુના કે કુફરતાના ન્યાય મુજબ અન્તે મત્ય અંત ધર્મનોજ જય થાય છે. ગગાર રમતી ઉપવસ્તુમાંથી આદર્શ પ્રેમયત્રનો માણે સ દેશ મળી આવે છે. નવી વધારેલી યજ્ઞમાં શુદ્ધ થવાની નેયની કદાની આશ્રિતિ તેમજ હિંદુ ગાડી થાય છે એ મિહરક્ષ દ્રવિયાદિને પૂછે છે, એ હમયત્તીની ત્રેલગણુ અનુકરણુ ન કર્યું. હોત તો પ્રયોગ મિથ્યાનુકરણુના દોષથી બચી જાત. પુરાણુ અને આખ્યાનોની દૃષ્ટિએ એવા ડેટલાઝ ચમકારિક સુદર સંમિતિ મુદ્ધિમાં ન ઉતરે છતાં પ્રેક્ષકોને અચ્ચુન રમમાં બીન કરી મૂકે છે.

નાટકની ચુચ્છી તથા રમતી ખીલવખીની દૃષ્ટિએ લેખકે માત્ર કામ કર્યું છે એમાં કમી શકે નથી. ન્યાયે માહિત્ય અને સચીનની

દૃષ્ટિએ તો કવિનું કામ ઘણું જ સરસ છે એમ કલ્યાણિના માથે એમ નથી. કૃતિના પ્રમાણમાં ભાષણ અને ગાયન કરનાર પાત્રોનું કામ કંઈકે એકંદરે નરમ છે, છતાં પણ બાણુ-સુર, ઉપા, ચિત્રવેખા, અનિરૂધ્ધ, શ્રી કૃષ્ણ, નારદ દ્રવિયાદિ મુખ્ય પાત્રોનું કામ ખોટું નથી. ઉપા, ચિત્રવેખા અને અનિરૂધ્ધ સાત કામ કરી જાય છે, એ પાત્રે જો વધારે કાળજી રાખે અને હેમને સારી તક મળે તો હજુ ધણા ખીલી ગડે એમ છે.

આ નાટકમાં કવિએ તૈયાર કરેલા સભાષણોમાં એનોનો પ્રયોગ સ્થળે સ્થળે વિશેષ જણાય છે, જેકે તેની-બાણુ સુદર અને ભાવ વાહક હોય છે પરંતુ બધા બધાં મભાષણો આવે ત્યાં ત્યાં ઉચી કોટિનું-ગદ્ય લખાય એ પદ્ધતિ નાટકોના લેખકોએ વધારે ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે, સામાન્ય રીતે રા. વિભાકરના અપવાદ જિવાય નાટકના લગભગ તમામ લેખકો ગદ્યને બદલે એતોમાં બહુ લખે છે, નાટકના મભાષણોમાં ગદ્યની જગ્યાએ સચોટ અને ભાવવાહી ગદ્ય વાપરવાની પહેલ ભાઈશ્રી વિભાકરે કરી અને તેમાં હેમને સારો વિજય મળ્યો છે. એ ઉપરથી જણાવે કે જો માર ગદ્ય લખવામાં આવે, કે જે ખરેખર મુરકેલ છે- તો પ્રેક્ષકો હેને જરૂર વધારી વે

આ ખેલમાં કેટલીક જુની તરત્તેની પુનરાશ્રિતિ થએલી છે છતાં એ તરત્તે પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચ્યા વિના નથી ગહેલી.

“આત્મચાગના અમોચનથી વિશ્વ વિમળ કરજે.”

x x x

“ભારતજીમિની સ્વતંત્રતાના ૫૦મી ફરફરો,”

“દેશ અમ સ્વતંત્રતા વરને”-આ ગાયનમાં ભાવ તેમજ કાવ્ય અભવ હૃદય પ્રેરિતા

રબમા હાગર થઈ દુનીયાસુના “અમ
તેના બધેનો” તોડે છે મદાર મહેડુ
ને જો કે આ અતિ મિક્ષ અને બન્ધ પ્રમગ
ઓની સૂક્ષ્મ અને કસરિધારક પિત્રીથી
દોગરો છે એ આખા પ્રમગ તરફ પ્રેક્ષક
ગણમાન કે પિત્ર પોતાની દિદાગીંગી ધુપારી
સકંતુ નથી

આ નિરાશ બીજા અને કુચ્છ ડાગિના
પ્રમગો નાકમા બંધના છે મદારી વિના
શરૂ થેન જાપર દુનીયાસુના પ્રદાગ ગમે
તેના મુખ મદારાને પણ એકનાર મદાર
મર તેવા છે તેની જ ગિને દુનીયાસુના બને
ફગરો વારમાની માગી કહે છે ત્યાર પા
મા મારને નિમળા મરનારો દુનીયાસુનો અ
ભુત મિધાન ધડીતર નીમત નમીન મોના
હાલ ગગડાની નામે છે

રિદાવિજ્ઞિની અપન મોગનારો સિદ્ધ
કરના પાર અમ તુ દુનીયામ રિજ્ઞિના
દાયમા મહે છે, અને તેને પગિણામે દાન
અને અમીધારાની ગરીમ વાચા દાનનુ
અમરકારક ચિન આનેખાણ છે રિજ્ઞિની
ગિનિધી આ બાહ બેનને દુનીયાસુ પામેથી
તમેની સ્વર્ગસ્થ માતાના મે કરેડ મળતાજ
દોનતકુમાર તે કમ ગીગાજ મના જમરની
રોગીમા રોમરા કિપડી બધ છે એ દસ્ય પણ
જેતુ તેતુ નથી અને કે અમરના દસ્યમા
આટીથી અતસધી નખે કમાન કરી છે એમ
મદાર વિના આનુ નથી એ અમરની પળપળ
બદલાતી આમમાની મુનતાનીમા આમેમ
(Realistic) ખાલ દોનતકુમારના મે
કરાડતુ પાગી દુનીયાસુનુ આવી અડવુ,
મારવાડી મારને જવા નીર અને દુનીનો ઉપદેશ

વીસમી સદી એટલે નાલર રિયાસત એ
હદયને વનોરી નાખનાર માગી પ્રભાન હતુ
નિદાન રિદાપીર માટે દુનીયાસુ પાસે મારિ

નિદા, સર્વ અપી મુચ્ચ ખાદી મારી મુક-
લીમ દુનીયાસુની વાચાગી, અને હેવટે તેની
ખાદીની ઝાગીના લીસમથી પનાના મુગર
મીન મરેશને દાયે વિદાપીનુ સમુ અગ
મરુ આ બધા એ મામટા ધોનમધ પ્રમગો
મદી મિગરાય તેના નથી

આ દસ્ય પત્રી એ ખાણુ અમનેના
બધેનોથી મુખ ધરો દુનીયાસુ પોતાના
બુતા મેની કમનગીમ દાનનમા મેના આ
ધગાર હોડી છપા વેગમા નીમળી પડે છે
બીજા માણુ દોનત મદારના તમામ વનવો
એકાએક અદ્યથ યતા અમીધારાની કણ્યા
ગનન રિચિતિમા દુનીયાસુનો બાહનેલી
નો પટેલ કે ને જનારીગના છપા વેશમા
બામને ત્યા નોમ્મ હોનો ને આ અગીને વખને
અમીધારાને રિમામારપ અધ પડે છે અને
નન્દનપુરમા પોતાના ન્દાનાના કંદેયા માધે
અમીધારાને નિરા મરે છે આ પ્રમગે બાહ
મનની પુત્રી સિજા હાના અને મદુ કંદેયા
અમનેના નિદાર મારી મોલાનાપ પ્રેક્ષને
આનદમા ડોમરે છે ત્રીજા બાણુથી સવસ્થ
સુમારી મેરના દોનતકુમારની નિમ્રમ અન
સ્થામા રિજ્ઞિ પોતાના મેમારનતતુ બનિદાન
આપીને દોનતકુમારમા નવુજ અમમન
અને એતન રેડ છે અને મોગકોમુનની
મદાયથી પુરાયતા મેશ તરફ નૈલન તથા
વિજ્ઞિત જળમાગે કપડે છે

અન કુમારનુ ઉપમાત પણ પથાય ચિત
ગયુ છે નન્દનપુરનો એ પારી સુધિ
આથમમાથી ન્દાસી પુર સાથ પામરા માર
અમજના દુરેની કમેદાસી નોરાસી પાડો
ગળમધર્મ ઉપર કેવો ચિયર ચાલે છે એ
આ પુરાયની કથામા નાણુ મોચ્ય મરણ છે

પદમ્બ ધરેના સનતકુમારનો સાવન
નાઈ જોરાનસિદ્ધ એ મનનાના દષ્ટ પાનના

રાગ શંભાળ.

“ આર્થ નૈતિક નાટક સમાજ ” તરફથી આ અનિદાસિક પ્રયોગ હમણાં જ બહાર પડ્યો છે. શંભાળનો ઇનિદાસ મથક છે તેથી તેની વસ્તુની વિગતમાં અમે ઉતરવા માલુમ નથી વળી, અન્ય રથએ અમારા આ અકર્મણ શ્રીમાન પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી તરફથી અનિદાસિક નાટકો મંજૂર થી જે લેખ અપાયેલ છે તેમા શંભાળના ઇતિહાસ વિશે નિર્દેશ કરવામાં આવી ગયેલ છે એટલે તેની પુનઃક્રિયા કરવી જરૂરની નથી અમે એટલીજ આગા કરીએ છીએ કે અનિદાસિક નાટકોના લેખકો શ્રીમાન શેઠ પુરુષોત્તમે કરેલી મર્મમાલી સૂચનાઓ ધ્યાનમાં લેશે, અને તોજ આપણા ઇતિહાસને તેમજ રંગભૂમિને વધાર્થ ન્યાય આપી શકાશે.

આટલી સૂચના પછી અમારે કહેવું જોઈએ કે ઉક્ત કંપનીના માલેક રા. નકુભાઈએ હાલની લોકશક્તિને અનુભવીને શંભાળનું જે વજુ તૈયાર કરાવ્યું છે તેમાં તેમને આજુબારી મહત્તા મળી છે. જે કે આ નાટક જુના જુના કાલથી ટૂંકડે ટૂંકડે લખાવતું પડ્યું છે, છતાં તે બધા ટૂંકડાઓનો એકમેળ કંપામા રા. નકુભાઈએ જે જાત મહેનત ઉઠાવી છે તે ખરેખર એક નાટકના માલેકને માટે અભિનન્નીય છે.

શંભાળનો મુખ્ય પાત્ર લક્ષ્મીનાર મિ. મોહન સાલાજી પોતાનું કામ એટલા ઉત્તમ અને સફળ અભિનયથી લજવે છે કે તે મારેનો અમારો મોહ અમે છપાવી શકતા નથી તેવીજ રીતે મિ. મજાજનો શિવાજીનો make-up (ઉપા અને પહેરવેશ) એ મહારાષ્ટ્રના શિશમજીનો એટલો તો આજે દુષ્ણ ચિતાર આપે છે કે પ્રેક્ષકને ઘડીબઝ પત્તપતિના જીવન દર્શન થતા ન હોય એવું

ભાન થઈ આવે છે. રાગરામનું કામ કરનાર ભાઈ સનિમાસનર પાત્ર જે છટા અને સૌંદર્યથી પોતાનાં બાવળો બોલી પ્રેક્ષકની તાજીઓ મેળવે છે તે સર્વથા યોગ્ય છે. અહિં અમારે એક સૂચના કરવી જોઈએ કે જોતોમાંજ બધાં મંભાવળો ગોઠવવાની જે પ્રથા શુર્જર રંગભૂમિ ઉપર ઘુમી છે તે શુર્જર માલિયને માનપદ નથીજ. જ્યાં મૂંધી નાટકના લેખકો અમરકારક ગણ લખવાની શક્તિ ખીસવજે નવી સાંમૂંધી રંગભૂમિ ઉપર કદિ પાત્ર ભાવાની આભાવિકતા કે વિચારોની વિપુલતા આવી શકશે નહિ.

કળજીનો હાથનો પાત્ર લેનાર ગ. ચિત્રકામ તેની અચ્છી આવડત અને કળા આ પ્રયોગમાં પણ અપૂર્વ રીતે જાગવી ગેલ છે. ગુજરાતી પાત્ર પણ સગમ આકર્ષણ કરી શકે છે. તેનો ઝીજો છતાં તીજો અવાજ અને તેનું તાનમય સંગીત આંકિયમના છેન્દ્રા ખુલા મૂંધી પહોંચી વળે છે. યશુબાઈનું કામ કંતાર ભાઈ છાટાસાલ પોતાનું ગંભીર કામ ખરેખર બહુજ ભાવયુક્ત બતાવી શકે છે એ જોઈને અમને ભારે મંતોય થયો છે સજીલાનો પાત્ર લેનાર પતંગિયુ આટલી મોટી ઉંમરે પણ પ્રેક્ષકને ઉચાનીચા કરે છે તે ખાતે તેને ધન્યવાદ ઘટે છે તેનો અભિન Make-up ઉકાલ, હાલભાવ અને પહેરવેશ કોઈ પણ મદભગ નયનાવાળીને મદાન કરે તેમ છે. બાકી મટવાજી તો રેજીપર દેખાતાજ હાથના અવતાર જેવા બાજે છે એટલે તેને માટે કહેવુંજ શુ ?

લક્ષમડપનો પહેલોજ પ્રવેશ અનિશય અસરકારક રીતે લજવાય છે. તેવીજ રીતે શિવાજીના મુલુનો પ્રસંગ ધ્યાન ખેંચનારો થઈ પડે છે ખાસ કરીને સભાજીની વિદગ્ધ વાટિકાના દૃશ્યમા શંભાળના લાજુ કાજુ

નમુના તરીકે રજુ કરવામાં આવેલ છે. તેનાજ હાથે મનનકુમાર ઉપર ખુની દુમપો થાય છે, ઇશ્વરચંદ્રની આપવિદ્યા ગુમ થાય છે, વિભૂતિનું યોગકૌસ્તુભ લગાય છે અને ગુરંગથી વિભૂતિ અને દાંવતની સ્ત્રીમર્ચા ઉદ્ભવવામાં આવે છે.

મન્નાલની સુરંગના અદ્ભુતપ્રાચીન દૌસત અને વિભૂતિ નિર્ગન નિવાસીન હાથમાં ખેંચાઈ આવે છે. ત્યાં વિભૂતિના પ્રેમાદનથી દૌસતકુમાર પુરગાયની પરાકાષ્ટાએ પહેલે છે અને યોગવિદ્યાની અદ્ભુત મહિત મેળવી યોગવિમાનદ્વારા નન્દનપુર ઉતરે છે. છેવટે દૌસતકુમારનું પુરુષાર્થની પરમ ક્રમોદીમાં પ્રથમ પદ મેળવે છે અને બાર અબજ તેનેજ પાઠા સુપ્રત થાય છે. છતાં એ પુરુષાર્થ નરવીર પોતાની પ્રિયતા વિભૂતિના હાથેજ માનુષ્યમિતે અર્થે અન્નનેના ન્યોછાવર કરાવે છે.

આ નાટકમાં જુદાં જુદાં કામ કરનાર પાત્રોમાં દુનીયાકુનો પાક ભગવનાર બાદોશ ખેસાડી પોતાના ઉત્તમ કાર્યથી પ્રેક્ષક વર્ગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. શિવજીવાનું કામ કરનાર હોહરો પણ ધણાજ કુદરતી અભિનયથી કમાવ કરે છે. હાલમાં બાદર બેગોડા અને કન્દેયો અચ્છી રીતે જીજ્ઞે છે. ચંબીર હાથમાં મળચંદ મામાએ આ નાટકથી નવું છતાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એમ કહેવું જોઈશે.

વેધર, મિત્રીરી આંદ્રિસર તથા પટનાના દરવેશ તરીકે પાક લેનાર મિસ્તર બાદમીકર પોતાનો દરેક પાક બહુજ આભાદ રીતે બજાવે છે. સનહુમાર તરીકે કનુજી, અહાનદ તરીકે માધવ, અને અગ્રીધારા તરીકે રનિયાવને પ્રમાણમાં થોડું કામ મળેલું છતાં પોતાના યોગ કામથી પણ તેઓએ ભાત પાડી છે. દૌસત કુમારનું કામ કરનાર મિ. ગોપાલ આ

નાટકમાં ઘણીજ ત્રીમુવટથી અને અમરમાન્ક રીતે કામ કરે છે.

અને “ વિભૂતિ ” મંબંધી તો અમે એટલુંજ કહીશું કે મુંદરીની કુદરતી મહિમો તો આમાં પણ તરવરી આવે છે. તેમજ ‘ મુંદરી ’ એ ડિરેક્ટર તરીકે કેટલાંક પાત્રોને જે તાલીમ આપી તૈયાર કર્યાં છે તે ખરેખર ઘણીજ સફળ અને ઉચ્ચ પ્રકારની છે, અને તેમાં બાઈ જયશંકરની કુશલ અને મર્મગ્રાહી તાલીમ મંબંધી રા. વિભાકરે કહેલી તરીકે સર્વથા યોગ્ય નીવડી છે એમ કલ્પા વિના ચાલતું નથી. ખામ કરીને શિવજીવાને તથા કન્દેયાને આરક્ષા બાવયુક્ત અભિનયો બનાવવામાં “ મુંદરી ” એ અવધિ કરી છે. તે ઉપરાંત નાચના એ ત્રણ રમ્ય પ્રમંગો તૈયાર કરી તેણે બનાવી આપ્યું છે કે નાચના એસ્પ્રાસિર તો બાઈ જયશંકરને હોઈ શકે. તેવીજ રીતે રા. વિભાકરની અનુપમ ભાષા શીલી અને છટાને તેણે દુનીયાકુનો મ્હોડામાં આપેલ ઉનારી છે તે એક બાગુથી ગુજરાની ભાષાથી અપરિચિત મિસ્તર એનીઝરની મહાજુગલિતની કમાવ છે અને બીજી બાગુથી ડિરેક્ટર જયશંકરની ડિરેક્ટર તરીકેની કુશલતા અને સિદ્ધિ છે.

છેવટમાં ગાયનો સંબંધી એટલુંજ કહેવાનું કે તમને આપવામાં સગીનશાસ્ત્રી બાઈ વાડીશાસે પોતાની ઉચ્ચ શક્તિ આન્દોશના વાત્સર્યભૂમાં પણ મંપૂર્ણ રીતે જ્ઞાપવી ગાપી છે એ જોણું અભિનન્દનીય નથી, અને તે મધુર તમનેને અનુરૂપ રા. વિભાકરની કવિતાઓ પણ એટલીજ મોલક પાનીમાં લખાપેલી છે. આ નાટક તૈયાર કરવામાં ‘ શ્રી લક્ષ્મીમિત નાટક મમાએ ’ ઘણાજ બહોળા હાથથી ખર્ચ કરી નાટકને દીપાવવામાં ખામી રાખી નથી.

—વિદ્યુત.

આપ્યા પછી તેની પામ બીજી વખત વિષ-
યની અયોગ્ય ભાગણી કરાવી છે તે હીક નથી.
બીજા અને ત્રીજા અંકમાં પ્રસંગે તથા
પાત્રોની હીક ખીલવણી ચાલુ છે. કૌંમિક
ખેલની સાથે સંબંધ ધરાવતી વસ્તુ છે, અને
મામાન્ય રીતે હીક જાય છે—એક બે અપવાદો
સિવાય મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. જ્ય-
દેવ હૈં સિદ્ધરાજ પોતાનું વ્યક્તિત્વ હીક
ખતાવે છે. બીજા અંકનો છઠ્ઠો તેમજ આઠમો
પ્રવેશ અને ત્રીજા અંકનો પહેલો તેમજ
પાંચમો પ્રવેશ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. સર્વ
પ્રસંગોની એકંદર ખીલવણી હીક ચાલુ છે
અને રસલાક્ષિત્ય જળવાઈ રહે છે. એકંદરે
નાટક પરિણામપથ્ય છે.

ગાયન અને તરજોની દૃષ્ટિએ આ ખેલ
સારો રમ જમાવી શકે છે. કેટલાંક કાવ્યોની
ભાવના સારી છે તથા કેટલાંકમા વિચારો
અને અલંકારો વિગેરેની નવીનતા છે. કવિએ
“ગુજરાતની વાડી” વાળા બીજા ગાયનમાં
ગુજરાત માટે ભવ્ય ભાવના રજુ કરી છે.
“દેવતર ગુજરાત જમનનું”

x x x

“જેના પાને પાને લખાયા કર્મપ્રોગના
લેખ” ઈત્યાદિ પંક્તિઓ ગુજરાત સંબંધી ઉચ્ચ
ભાવનાને પ્રકટ કરે છે. મીનજદેવીની રાજ-
સભાને પ્રથમ સીન તથા એ આખો પ્રવેશ
હીક ધ્યાન ખેંચે છે. વીરનું ભૂખણુ શુ ?
રાજ્યનું બંધારણુ શુ ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નો વાળી
અર્થા ઉચિત રીતે આલેખાયલી છે

મીનજ તથા મુન્નલના પ્રથમ દર્શનવાળો
પ્રવેશ હીક બજવાય છે. બન્ને પાત્રો પોતાનું
કામ ધણુ સાર કરી જાય છે. મીનજના
પ્રશ્નોત્તર હીક અપાયા છે અને મુન્નલ
પોતાના આત્મબળથી મીનજને હીક વગ કરે છે.
બન્ને વચ્ચેના અભાષણમા આત્મનેજના

હિમાયતી મુન્નલ જરૂર ગરમ થઈ જાય છે
તે ન થતાં સમુદ્ર માફક ગંભીર રહે તો કામ
ઝોર દીપી નિકળે.

મીનજદેવીને કવિએ પરદેશી સત્તા સાથે
સરખાવી છે અને એ રીતે રાજ્યની ભાવનાનું
આહું રેખાચિત્ર રજુ કર્યું છે.

હંસાને જોલમાં પુરી એ દ્વારા દેશસેવાર્થ
મજેલી જોલને મહેલ ગણવાનો કવિએ સદેશ
પ્રેર્યો છે. અને એજ પ્રસંગે પદવીના મોહને
વિકાર્યો છે. પ્રસન્ન અને ત્રિભુવનનાં પાત્રો
પણ સરસ કામ કરી જાય છે.

—પરધુભાઈ વઢાલાભાઈ રાખાઈ.

પુસ્તકો.

—:૦:—

મહારાજ નન્દકુમાર કો ફાંસી—

મૂળ બંગાળી લેખક, સ્વર્ગીય ચંદીચરણ
સેન; હિંદીમાં પ્રકાશક—પ્રતાપ પુસ્તકાલય,
કાનપુર. મૂલ્ય રૂ. ૨૧, પૃષ્ઠ ૫૪૩.

સિરાજુલૌલા સિલાસનથી દૂર થયા બાદ
બંગાળમા ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની નોકર
શાહીએ બંગાલમા કેવો સીનમ મુજબો હતો
તે કમકમાટ ભરેલુ ચિત્ર આગ્રથમા આપવામાં
આવેલ છે. મૂળ બંગાળી અથવા અસર-
કારક હિંદી બાનીમા લાખાતગ છે

આણુમતિશ્યા—

પ્રકાશક, ‘નવજીવન પ્રકાશન મંદિર’
અમદાવાદ. મૂલ્ય છ આના. પૃષ્ઠ ૧૧૨

અસહકાર વિરોધા ગાંધીજીનાં આ વ્યાખ્યા
નોનો સમગ્ર રાજ્યદારી ચળવળમા જરા પણ

પાટણના મનોભાવો અરેખ્ય મર્મી આના ઇતિવચ્ચ અભિનેતા (Actor) ને પણ અનુકરણીય મર્મ પડે નેવા છે.

૨૧. નકુખાએ આ નાટક પાછળ જે ગદ્યોટો ખર્ચ અને ભાર જઈએમન ઉદાગર છે તે મર્મમાં મહત્ત્વ થયેલ છે એમાં મત નથી. આ નાટક પ્રયોગ માટે ગા. નકુખાએ તે અમારે અવ્યય અભિનંદન આપવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

— તન્નો.

મીનળ-મુંગલ.

આ ખેતના લેખક કવિ ન્દાનાવાસ ધ્રુવભે અગાઉ એક બે નાટકો લખેલાં છે, પરંતુ તે આ ખેત જેવી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શક્યાં નહોતાં. આ ખેતમાં કવિ ન્દાનાવાસને અણુધારી મફળના મળી છે, તે માટે અમે એમને ખામ અભિનંદન આપીએ છીએ. ખેતની વસ્તુ કેટલેક અંશે ગુજરાતના ગ્રામીણ જનિદાસ તથા રા. મુન્શીકૃત 'પાટણની પ્રભુતા' પરથી લેવામાં આવી છે. કવિએ એ વસ્તુમાં પોતાને હીક લાગ્યા હોવા સાંમારિક, ધાર્મિક અને રાજકીય વિષયોના સુધારા વધારા કર્યા છે, જે એક બે અપવાદો શિવાય પ્રેક્ષકોની રમજતિને હીક પોલી શકે છે. રાજકીય અર્થમાં લેખકે ખજાતમાં આવીતી મજાજનના વિચારોને કેટલેક સ્થળે આગ્રય લીધો છે, જે કે કોઈ કોઈ પ્રસંગે તે મળે ઐતિહાસિક વસ્તુ સાથે બધમેમતા ઘટ્ટ પડતા નથી, છતાં કવિએ પોતાની વસ્તુ મકનના એવી રીતે કરી છે કે, એ અનોચિત્ય, પ્રેક્ષકોની રમજતિ કે નાટકના સુદેગની આડે આવતુ નથી. આ સ્થળે એક વસ્તુ ખાસ વિચારવા જેવી છે તે એ છે કે ઐતિહાસિક વસ્તુ કે ઐતિહાસિક

પાત્રો મંજરમાં કેટલેક નવવક્ષા કે નાટકનો લેખક કર્યા સુધી અને કેવા પ્રકારની છટલર્મી ગણે? ન્દાના નક મન પ્રમાણે દરેક લેખક કે કવિએ કેટલેક જનિદાસ કે ઐતિહાસિક પાત્ર વા ઇવનના કેટલેક પ્રયંગને પમદ કરી તે આવેખની વખતે હોવા ઐતિહાસિક મન્યનું ઉલ્લંઘન નહિ કરવું જોઈએ. કેટલેક નવવક્ષા કે નાટકકાર પોતાની નવવક્ષા કે નાટકને વડુ રમિક કે એલેક બનાવવા માટે હોમાં બહુ તો નવા પ્રમગો કે નવાં પાત્રોની વૃદ્ધિ કરી શકે, પરંતુ જુના પાત્રોના આત્માવિક ઇવનને ન્દેતા ઐતિહાસિક જુના પ્રમગોને ઉપસાવી નાંખવા ન જોઈએ. ઐતિહાસિક નવવક્ષા તેમજ નાટકોના ધબ્બાખગ લેખકો આવી નહિ જોઈવા પોત્ત છટ લેટે, અને મીનળ મુંગલ પાત્ર એ હોવાથી મર્મવા મુકન નથી. મુખ્ય વસ્તુનિર્દેશ મંજર આડસું કરવા પડી, જુદા જુદા પ્રમગોથી કવિએ પ્રેક્ષકોને કપો મરજો પલોચાકવા ધાર્યો છે તે જોઈએ.

નાટકની મળ વસ્તુમાં વચ્ચે વચ્ચે અલિસાત્મક અસહકારની ભાવના પણ રજુ કરવામાં આવી છે અને એમ કરીને કવિએ વર્તમાન મળવખના અમર્ધનમાં પોતાનો દિગ્ગે આપો છે. વસ્તુનિર્દેશ તથા વસ્તુસક્ષનામાં કવિએ જેમ ઐતિહાસિક સ્વાતંત્ર્યની છટ લીધી છે, તેવીજ રીતે પાત્ર નિરચ્ચુઆ-નર્મક નાસિકો જેવાં મુખ્ય પાત્રોના આત્માવિક ઇવનમાં પણ એક બે સ્થળે ઐતિહાસિક મન્યને આજુએ મૂકીને મીનળ-મુંગલના આરિત્યમાં કવિએ ઐતિહાસિક ફેરફાર કર્યો છે. મુંગલનું ઐતિહાસિક ઇવન સ્વભાવે આજુકાને કરક મળતું છે-ન્યારે હોને મદદમાં ગાંધીજીના ઇવનના પ્રતિબિંબ રૂપે આવેખેવ છે; જીજી આજુ મીનળ-દેવીએ મુંગલને ભાર્મી મળવાનું વચન

આખા પાંચી ત્હેની પામ ખીજ વખત વિપ-
યની અયોગ્ય મારણી કરાવી છે તે ઠીક નથી.
ખીજ અને ત્રીજા અંકોમાં પ્રસંગો તથા
પાત્રોની ઠીક ખીજવણી થાય છે. કૌમિક
ખેલની સાથે સંબંધ ધરાવતી વસ્તુ છે, અને
મામાન્ય રીતે ઠીક જાય છે—એક બે અપવાદો
સિવાય મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. જય-
દેવ ઉર્ફે સિદ્ધરાજ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઠીક
બતાવે છે, ખીજા અંકનો છૂટો તેમજ આંત્રો
પ્રવેશ અને ત્રીજા અંકનો પહેલો તેમજ
પાંચમો પ્રવેશ ખામ ધ્યાન ખેંચે છે. સર્વ
પ્રમંગીની એકંદર ખીજવણી ઠીક થાય છે
અને રસસાક્ષિત્ય જળવાઈ રહે છે. એકંદરે
નાટક પરિણામપથ્ય છે.

ગાયન અને તરજની દૃષ્ટિએ આ ખેલ
સારો રમ જમાવી શકે છે. કેટલાંક કાવ્યોની
ભાવના સારી છે તથા કેટલાંકમાં વિચારો
અને અલંકારો વિગેરેની નવીનતા છે. કવિએ
“શુજરાતની વાડી” વાળા ખીજા ગાયનમાં
શુજરાત માટે ભવ્ય ભાવના રજુ કરી છે.

“દેવનર શુજરાત જમનનું”

x x x

“જેના પાને પાને લખાયા કર્મચોમના
લેખ” ઇત્યાદિ પંક્તિઓ શુજરાત સંબંધી ઉચ્ચ
ભાવનાને પ્રકટ કરે છે. મીનજદેવીની રાજ-
સભાનો પ્રથમ સીન તથા એ આખો પ્રવેશ
ઠીક ધ્યાન ખેંચે છે. વીરનું ભૂષણ શું ?
રાજપુત બધારણ શું ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો વાળી
ચર્ચા ઉચિત રીતે આલેખાયેલી છે.

મીનજ તથા મુન્નલના પ્રથમ દર્શનવાળો
પ્રવેશ ઠીક બજવાય છે. બન્ને પાત્રો પોતાનું
કામ ઘણું સારું કરી જાય છે. મીનજના
પ્રશ્નોત્તર ઠીક અપાયા છે અને મુન્નલ
પોતાના આત્મખજી મીનજને ઠીક વજા કરે છે.
બન્ને વચ્ચેના મુલાપણમાં આત્મનેજના

હિમાયતી મુન્નલ જરાક ગરમ થઈ જાય છે
તે ન થતાં સમુદ્ર માફક ગંભીર રહે તો કામ
ઝોર દીધી નિકળે.

મીનજદેવીને કવિએ પરદેશી સત્તા સાથે
સરખાવી છે અને એ રીતે રાજ્યની ભાવનાનું
આહું રેખાચિત્ર રજૂ કર્યું છે.

હંસાને જોવામાં પુરી એ દારા દેશમેવાઈ
મજેલી જોલને મહેલ મણવાનો કવિએ સદેશ
ત્રેયો છે. અને એજ પ્રમંગે પદવીના મોહને
ધિકાર્યો છે. પ્રસન્ન અને ત્રિભુવનનાં પાત્રો
પણ સરસ કામ કરી જાય છે.

—પરશુભાઈ જ્ઞાણભાઈ શર્મા.

પુસ્તકો.

—:૦:—

મહારાજ નન્દકુમાર કો ફાંસી—

મૂળ બંગાળી લેખક, સ્વર્ગીય ચંડીચરણ
સેન; હિંદીમાં પ્રકાશક—પ્રતાપ પુસ્તકાલય,
કાનપુર. મૂલ્ય રૂ. ૨૫, પૃષ્ઠ ૫૪૩.

સિરાજુદ્દૌલા સિંહાસનથી દૂર થયા બાદ
બંગાલમાં છૂટ છડિયા કેપનીની નોકર
શાહીએ બંગાલમાં કેવો સીતમ શુભર્યો હતો
તે કમકમાટ ભરેલું ચિત્ર આ ગ્રંથમાં આપવામાં
આવેલ છે. મૂળ બંગાળી ગ્રંથનું આ અસર-
કારક હિંદી બાનીમાં ભાષાંતર છે.

પ્રાણપ્રતિષ્ઠા—

પ્રકાશક, ‘નવજીવન પ્રકાશન મંદિર’
અમદાવાદ. મૂલ્ય છ આના. પૃષ્ઠ ૧૧૨.

અમલકાર વિરેના ગાંધીજીનાં આ વ્યાખ્યા-
નોનો સમૃદ્ધ રાજ્યદારી ચળવળમાં જરા પણ

રસ લેનાર નગારીઓને માટે અને મનનીય
મથ છે

એક ધર્મી યુદ્ધ—

પ્રકાશક, 'નવજીવન પ્રમાણન મહિન',
લેખક—મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ મુ.વ ૮
આનાં. પૃષ્ઠ ૧૪૫

અમદાવાદના મીય મનુરોની લડતનો આ
ઇતિહાસ છે, પ્રમાણ તેને 'ઇતિહાસે નદિ
જોયેલા એક ધર્મયુદ્ધનો ઇતિહાસ' કહે છે ને
મવથા યથાર્થ છે

કાગવાસની કહાણી—

(શ્રી અરવિન્દ ધોષ રચિત), અનુવાદક,
નવનરામ જી ત્રિવેદી પ્રકાશક, ગુરૂપ મા
હિત્ય કાર્યાલય, અમદાવાદ, તૃતીયાર્કત મથ
૧૨ આના, પૃષ્ઠ ૧૭૮

શ્રી અરવિન્દ ધોષની આ રાત્રમદારી કદા
શ્રીઓમા એકનો મર્મગ્રાહી સહાર કર્યો છે
કે દિનને રાત્રમદારી ઇતિહાસ સમજવા
ઇચ્છનારે તે વાંચેજી છુટકા છે

કુરખાનીની કથાઓ—

પ્રકાશક, સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મં.ળ., ગામપુટ
૫૪૬ ૧૧૧

મહાત્માજીની જોના નિદાવગીરીના પ્રત્યેક
૧૮ મી તારીખના સ્મરણાર્થે પૂજનમા આ
પ્રકારના પુણ્ય ધરવાને " સૌરાષ્ટ્ર " ના સાહ
સિક પ્રકાશક મડળે નિરધાયુ છે, એ સુદર
નિરધારને અમે સહૃદય આવશ્યર આપીએ
છીએ કવિવર રવીન્દ્ર બાલુની આ પદાત્મક
કથાઓને ' સૌરાષ્ટ્ર ' કાર્યાલયે બાકી ગુજર્

વાનીમા ઉનારીને ખરેખર મુન્દરાની માદિ-
ત્વમા મિત્રી ઉમેના ક્યો છે

ખેડાની લડત—

લેખક, શકુન્તલાવ દાગદામ પરીખ,
પ્રકાશક, ગુરૂપ માહિત્ય કાર્યાલય, અમદાવાદ
મથ : ૧૧૧ ૫૪૬૮.

મને ૧૯૧૭-૧૮ ની જગમરાદુર ખેડાની
લડતનો આ ઇતિહાસ ન લખારો દત્ત તો
ખખખ ગુજરાતના તેમજ દિનના ઇતિહાસનુ
એક અવનવુ પ્રકરણ અધાગમાન ગદી જન,
આ લડતનું મળ ગેપનાર લેખક પોતેજ
રોહને અને લડતને પાઠ ઉનાગનાર મદા માજી
રોહને આ મથ થગો કિમતી અને ઇ

નીલમ અને માણેક—

આ લાગ, લેખક, ગ ઝોપાનજી કલ્યા
ભુજ દેવરાયકર, મુળક્રમ ય કહે- એ ભાગના
૩ ૮૧, આ ભાગના ૩ ૮.

આ મામાજિક નવન કથા દિનર ગાર્-
નના જૂના અભિનાતા થીયુન દેવરાયકરના
દાયથી થણા વખન થયા લખારેવી છે આ
કથા દિકુ મમાજનુ તાદશ ચિત્ર આપે છે
અને ગુજર્ નવન કથાના માદિત્વમા આન
ખેડાનાં આન રોહ છે

ખેખેક આવા વણી સંજન અને અમળુ
વાપરી છે, તે કેટલાક દાયના નવનકથાઓરો
મારે અનુકરણીય છે નીલમ, માણેક, ગુણવતી
અને શાતનાના પારો જ જ ગ્રીણવતી અને
અસરકાર રીતે ચિત્રગયા છે ગેલીનર દિન
કપની આ નવનકથા સોનેમામા ઉતારનાર છે
એ જુલુ આવકારદાયક છે આ નવન કથામા
દેર દેર જુલુ ચોચ મિત્રો અપાયા છે એકલો
વાચકને વાળી અને આમક ફે

પડશે એમાં શક નથી. આ નવવક્રયાની ચાર પાંચ આવૃત્તિઓ થઈ છે એજ એની લોકપ્રિયતાની નિશાની છે.

લાલન-વણુગરી—

લેખક, રા. ગોપાળજી દેવવાડાકર, મુખ્ય મથક ૩, ૧૧; પૃષ્ઠ ૨૧૧.

આ સચિત્ર નવલકથા પણ ગ. દેવવાડાકરની એક મફલ કૃતિ છે. લાખા વણુગરીની કથા અને એલક્ષવાળીની ઐતિહાસિક કથા આમાં યોગ્યેલી છે. આ નવલકથામાં મુખ્ય ભાગ એલક્ષવાળીનો અને માંધ નેરડીનો છે, જેનું વૃત્તાંત ગમગામમાં મરમ રીતે અપાયેલ છે. 'ગ માણીક' ના ખેલમાં એલક્ષવાળીનો પ્રમુખ ભૂમિએ મકદમાં આવ્યો ત્યાં ઉપગ્રિયન થયેલી ચર્ચા વાચકોની ધ્યાન ખેંચે નહિ હોય. અમારા માબજવા પ્રમાણે કોડીનગર કિંમ કંપની આ વાર્તા પણ પોનાની કિંમમાં ઉતાવળા છે— તે જગત પ્રેક્ષકોને રમપ્રદ થઈ પડશે.

ફૂટરથેટો—

પ્રથમ પર્ચિયટ, લેખક, ફૂટરથેટી. આ કે લેશ્વર. પ્રકાશક, હીંગાવાલ તુમ્બારામ દેસાઈ, અંદરેશ્વર. મથક ૩ ૧૧, પૃષ્ઠ ૪૭૮

આ તાત્વિક વિચારોની લગપુર ગ્રંથ ખરેખર બારે મનનીય છે. જાણે ગાંધીના સૂત્રા ન હોય તેમ લેખક મહાશયની વિચારગારા આખા પુસ્તકમાં વહે છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની મીમામા સમજના અર્થ આ અતિ કિમની ગ્રંથ છે.

માનવશાસ્ત્ર—

લેખક, ગિરધરલાલ ગોવિંદજી મહેતા, ફ્રેન્ડ્સજિન્ટ અને શીઝીયોમોમિટ. કિ. ૩, ૫, પૃષ્ઠ ૪૪૮.

મસ્તકવિદ્યા અને મુખ્યમામુદ્રિક ગાંધી ઉપર ગુજરેલામાં આ અપૂર્વ ગ્રંથ છે. લગભગ ૨૦૦ મુદ્રા ચિત્રોથી પુસ્તકના વિષયને ધબ્બીજી મરક્ષતાથી મમજનવવામાં આવેલ છે. પશ્ચિમમાં મન્નિષકવિદ્યા વિશેના ઇતિહાસનું પાણું લેખકે મુદ્રા રીતે દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે જેને મનુષ્યની માનસિક ગતિઓ ઓળખવાનો અગ્રમ કલાની ઇતિહાસી હોય તેઓને માટે આના કરતાં વધારે મગ્ન અને યોધપ્રદ ગ્રંથ મળી શકે નહિ. ગ. ગિરધરલાલે આ ગ્રંથ ગ્રંથમાં જે પરિશ્રમ, ઉદ્યમ અને ધૈર્ય દાખવ્યા છે તે માટે અમે એમને હૃદયપૂર્વક અભિનંદન અર્પીએ છીએ, અને આ પ્રકારના ઉચ્ચ કેટિના પ્રયત્નોથીજ ગુજરાતી માહિત્ય ભંડારની ખરી ખીલવણી થઈ શકશે એમ અમારું માનવું છે.

કવિ-વાણી—

ભાગ ૧, ૨, ૩ પ્રકાશક, શ્રી વિવે પાઠવે માહિત્ય મળા તમિષી—

મત્રી ગોકુળભાઈ દોશનગમ ભટ્ટ, મુખ્ય ૩૧, પાલ અને ૬૧૧ આના

ગાંધીય શાળાના ઉપચાય માટે કાવ્યોના આ ગ્રંથ મત્રી પ્રકાર કરવામાં આવેલ છે. પાંચેલા ભાગમાં નવનગમ, બીજામાં નમન અને ગામગ અને ત્રીજા ભાગમાં પ્રેમાનંદ નથા અર્વાચીન કવિઓના પત્રો આપવામાં આવ્યા છે. એકદમ નુરુણી ધબ્બી મારી, પગતુ અર્વાચીન કવિઓની અગાળી લગુ વધારે વ્યાપક અને સાગ્રાહી થઈ શકે. વર્તમાન અનેક નુદર ગીતો અને કાવ્યોનો આમાં

રસ લેનાર નરનારીઓને માટે અતિ મનનીય અંચ છે.

એક ધર્મ યુદ્ધ—

પ્રકાશક, 'નવજીવન પ્રકાશન મંદિર,'
લેખક—મહાદેવ દરિયાઈ દેશાઈ. મૂલ્ય ૮
આના. પૃષ્ઠ ૧૪૫.

અમદાવાદના મીઠા મલુરોની લડતનો આ
ઇતિહાસ છે; પ્રકાશક તેને 'ઇતિહાસે નહિ
લેગેલા એક ધર્મયુદ્ધનો ઇતિહાસ' કહે છે ને
મૂલ્યમાં મધ્યમ છે.

કાશ્યાપની કહાણી—

(શ્રી અરવિન્દ ધોષ રચિત); અનુવાદક,
નવલરામ જી. ત્રિવેદી. પ્રકાશક, રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય
કાર્યાલય, અમદાવાદ; તૃતીયાકલ્પ; મૂલ્ય
૧૨ આના; પૃષ્ઠ ૧૭૮.

શ્રી અરવિન્દ ધોષની આ રાત્નકારી કહાણીઓમાં એટલો મર્મગ્રાહી સંભાર લખ્યો છે કે
કે દિન્દેનો રાત્નકારી ઇતિહાસ સમજવા
હજીનારે તે વાંચ્યો છુટકો છે.

કુરુખાનીની કથાઓ—

પ્રકાશક, સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંડળ, ગણપુર,
૪૬ ૧૧૧.

મહાત્માજીની જીવનમાં વિદ્યમયીરીના પ્રવેશ
૧૮ મી તારીખના સ્મરણાર્થે પૂજનનાં આ
પ્રકારનાં પુણ્ય ધરવાને "સૌરાષ્ટ્ર" ના સાહિત્ય
પ્રકાશક મંડળે નિરાધાર્ય છે, એ સુંદર
નિર્ધારને અમે સહૃદય આવકાર આપીએ
છીએ. કવિવર રવીન્દ્ર બાગુની આ પદ્મામ્બ
કથાઓને "સૌરાષ્ટ્ર" કાર્યાલયે બાંકી ગુર્જર

બાનીમાં ઉતારીને ખરેખર ગુર્જરાની સાહિત્યમાં
કિમતી ઉમેરો કર્યો છે.

એડાની લડત—

લેખક, શંકરલાલ દ્વારકાદાસ પરીખ.
પ્રકાશક, રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય કાર્યાલય, અમદાવાદ
મૂલ્ય રૂ. ૧૧, પૃષ્ઠ ૫૬૮.

સને ૧૯૧૭-૧૮ ની જંગમશરૂર એડાની
લડતનો આ ઇતિહાસ ન લખાયો હતો તો
ખરેખર ગુર્જરાતના તેમજ દિન્દેનો ઇતિહાસનું
એક અવનવું પ્રકરણ અધારામાં જ રહી જતો.
આ લડતનું મૂળ રાખનાર લેખક પોતે જ
હોઈને અને લડતને પાર ઉતારનાર મહાત્માજી
હોઈને આ અંચ ધણે કિંમતી બને છે.

નીલમ અને ભાણેક—

આઃ ભાગ; લેખક, રા. ગોપાલજી કલ્યાણજી
દેવવાડાકર, મુંબઈ. મૂલ્ય દરેક બે ભાગના
રૂ. ૨; આઃ ભાગના રૂ. ૮.

આ સામાજિક નવલ કથા કિન્ડર ગાર્ડ-
નના જૂના અભિગ્રાતા શ્રીયુત દેવવાડાકરના
દાધથી ઘણા વખત થયાં લખાયેલી છે. આ
કથા કિંકુ સમાજનું તાદરા ચિત્ર આપે છે,
અને ગુર્જર નવલ કથાના સાહિત્યમાં ખ્યાન
ખેંચનારૂં મ્યાન ગ્રેકે છે.

લેખકે બાપા ઘણી સરલ અને ધરમનુ
વાપરી છે, તે કેટલાક દાષના નવલકથાકારો
માટે અનુકરણીય છે. નીલમ, ભાણેક, ગુણવતી
અને શાંતનાના પત્રો બહુ જ ઝીણવટથી અને
અસરકારક રીતે ચિત્રણમાં છે, કોલીનર દિલ્લ
કંપની આ નવલકથા સંનિમામાં ઉતારનાર છે
એ બહુ જ આવકારણીય છે. આ નવલ કથામાં
દેર દેર બહુ યોગ્ય ચિત્રો આપ્યાં છે; એટલે
વાચકને વાર્તા બહુ રમમ્ય અને આકર્ષક થઈ

પડશે એમાં શક નથી. આ નવલકથાની ચાર પાંચ આકૃતિઓ થઈ છે એજ એની લોકપ્રિયતાની નિશાની છે.

લાલન-વણગરી—

લેખક, રા. ગોપાળજી દેવવાડકર, મુળક મુદ્ર ૩, ૧૧; પૃષ્ઠ ૨૧૧.

આ અગ્નિ નવલકથા પણ ગ. દેવવાડકરની એક સફળ કૃતિ છે. લાખા વણગારની દત્તકથા અને એલસવાળાની ઐતિહાસિક કથા આમાં યોગ્યેવી છે. આ નવલકથામાં મુખ્ય ભાગ એલસવાળાનો અને આઠ નેરડીનો છે, જેનું વૃત્તાંત ગમભાગમાં મરસ રીતે અપાયેલ છે. 'રા માડળીક'ના એલસા એલસવાળાનો પ્રમથ ન્યારે મુકવામાં આવ્યો ત્યારે હિપ્પિયન થયેલી અર્થો વાચકોની ધ્યાન ખેંચે નહિ હોય. અમારા માનવતા પ્રમાણે કોઈનું દ્વિત્વ કેપની આ વાર્તા પણ પોતાની દ્વિત્વમાં ઉતાવળા છે— તે જરૂર ગ્રેસકોને રમપ્રદ થઈ પડશે.

કૂદસ્થાદેશ—

પ્રથમ પત્રિકા લેખક, દ્વિત્વ શ્રી, અકે લેક્ચર. પ્રકાશક હીંગલાલ તુલગરમ દેસાઈ, અંકેશ્વર મુલ્ય ૩ રા., પૃષ્ઠ ૪૭૮

આ તાત્વિક વિચારોથી ભરપૂર ગ્રંથ પરેખા ભારે મનનીય છે. જાણે ગાંધીના નૃત્ય ન હોય તેમ લેખક મહાશયની વિચારધારા આખા પુસ્તકમાં વહે છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની મીમામા મમજવા અર્થે આ અતિ કિમતી ગ્રંથ છે.

માનવશાસ્ત્ર—

લેખક, ગિરધરલાલ ગોવિંદજી મહેતા, ફ્રેન્ચોલોજિસ્ટ અને શીઝીયોલોજિસ્ટ. કિ. રૂ. ૫, પૃષ્ઠ ૪૪૮.

મસ્તકવિદ્યા અને મુખ્યમાનસિક શાસ્ત્ર ઉપર ગુરુત્વ ભાષામાં આ અપૂર્વ ગ્રંથ છે. લગભગ ૨૦૦ સુદર ચિત્રોથી પુસ્તકના વિષયને ધાર્મિક મરસનાથી મમજવવામાં આવેલ છે. પવિત્ર મમા મસ્તકવિદ્યા વિશેના ઇતિહાસનું પણ લેખક સુદર રીતે દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે જેને મનુષ્યની માનસિક શક્તિઓ ઓળખવાનો અભ્યાસ કરવાની ઇતિહાસી દોષ તેઓને માટે આતા કરના વધારે મગ્ન અને યોગ્ય ગ્રંથ મળી શકશે નહિ. રા. ગિરધરલાલે આ ગ્રંથ રચવામાં જે પરિશ્રમ, ઉદ્યમ અને ધૈર્ય દાખવ્યા છે તે માટે અમે એમને હૃદયપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ, અને આ પ્રકારના ઉચ્ચ કોટિના પ્રયત્નોથીજ શુભરાત્રી માહિત્ય ભંડોળની ખરી ખીલવણી થઈ શકશે એમ અમારું માનવું છે.

કવિ-વાણી—

ભાગ ૧, ૨, ૩ પ્રવાસક, શ્રી વિશે પાઠ્યે સાહિત્ય સભા તરફથી—

મત્રી ગોકુળભાઈ દૈવતગમ ભટ્ટ, મુલ્ય ૩૧, પા. અને ૬૧ આતા

રા. શ્રીય ગાળાના ઉપયોગ માટે કાવ્યોના આ ગણ મઝરો પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. પહેલા ભાગમાં દનપત્રગમ, બીજામાં નર્મદ અને ગામળ અને ત્રીજા ભાગમાં પ્રેમાનંદ તથા અર્વાચીન કવિઓના પંદો આપવામાં આવ્યા છે. એકદરે ચુટણી ધણી સારી છે, પરંતુ અર્વાચીન કવિઓની ચુટણી હજી વરાંતે વ્યાપક અને સાગ્રાહી રહી શકે. વર્તમાન અનેક પુદ્ગલો અને કાવ્યોના આમાં

સમાવેશ નથી. આશા છે કે ચોથા ભાગમાં અગર બીજા આદ્યતિમાં એ ઉણુપ પૂરવામાં આવશે. તે સિવાય પ્રયત્ન જરૂર અશિનદનીય છે.

—ત'ત્રી.

વનિતા વિશ્રામ રિપોર્ટ—સં. ૧૯૭૬-૭૭.

વનિતા વિશ્રામની ત્રણ સંસ્થાઓ હાલ કામ કરી રહી છે; મુબઇ, મુરત અને રાજકોટ ખાતે વનિતા વિશ્રામ ગુજરાતની વનિતાઓની સેવા બળતી રહેલ છે. સને ૧૯૦૭ માં મુરત મુકામે આ સંસ્થાની સ્થાપના થઇ, જે સમયે મુરતનાં બે સ્ત્રીઓએ પોતાનું સર્વસ્વ આ સંસ્થાને અર્પી દઇ સાચા સેવાધર્મની દિક્ષા લીધી હતી. રાજ્યપ્રકરણ અને બીજાં અનેક સામાજિક સંઘટનોના કાલાહલમાં આપણી કિંમતી સંસ્થાઓ અને સુપડીથી સમાજસેવા કરનારાં આપણાં નિરુપ્કી સમાજસેવકોને આપણે

બચી ગયા છીએ અને બૂલતા ન્હાએ છીએ. રખેને સ્વરાજ્ય હાંસલ કરવાને સમયે સ્વરાજ્ય ભોગવવાની તાકાત આપણે ખોઇ ન બેસીએ; તેટલા માટે અમારી અપીલ છે કે વનિતા વિશ્રામ જેવી પવિત્ર સંસ્થાઓને સાદામ્ય આપનાં આપણે સુકી ન જઇએ.

—ત'ત્રી.

સાહ્યાર સ્વીકાર—

ઉપર અવલોકાયેલાં પુસ્તકો ઉપરાંત જે અન્ય પુસ્તકો, છાપાંઓ વિગેરે અમને મોકલાવવામાં આવેલ છે તેની અમે ઉપકારપૂર્વક પહોંચ સ્વીકારીએ છીએ. સ્થળ સંકોચને લીધે તે બધાંની સમાલોચના અમે હજી શક્યા નથી તે માટે મારી આહીએ છીએ; પરંતુ સ્વીકાર્યેલાં અવલોકનો આવતા અંદામાં લેવાને અમારાથી બનતું કરીશું.

—ત'ત્રી.

Victoria Terminal Hotel

નાણાંની સહીસલામતી વારસામાં મૂડી જવી હોય તે તમારી મિલકતની
 ઘોડીઘણી રકમ પણ એસ્ટેટમાં જરૂર રહેજો અને એસ્ટેટ
 ખરીદવા, બહેનવા કે મોટાંત્રેજી મૂકવા પહેલાં
 જીના બજારીતા એસ્ટેટ દલાલ નામઝાડજી
 કુવરજીની સલાહ લેવા
 મુમ્તો નહિ

એસ્ટેટ દલાલ

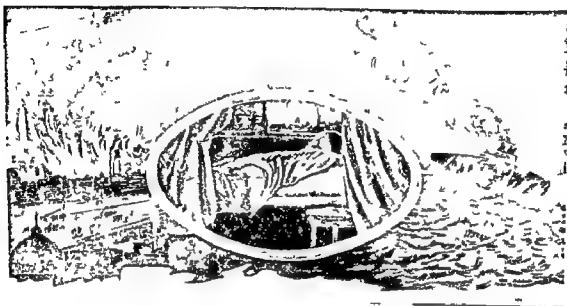
રાણાજીડજી કુવરજી

૬. મોગરજી ગોકલદાસ માર્કેટ
 પહેલે માળે, રૂમ નંબર ૧૪૩,
 કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ.

આગ

ગુલાબી નિદ્રામાં
પોઢેલ વેપારી.

દરીયાઈ
અકસ્માત.

વીસમી સદીના જોખમી ઝંઝાવાતમાં
આગપાણીના અકસ્માતોની ચિંતા
યુનીવર્સલ ફાયર ઍન્ડ જનરલ
ઇન્શ્યુરન્સ કંપની
ને સોંપી

મીઠી-ગુલાબી-શાંત નિદ્રાની લહેઝત લઈ શકાય છે.

કલ્યાણ

૨૧૧૫ ૧૯૭

— ૦ —

૧૧૧ ૫૬૩

અધિપતિ અને તારી—વૃગિહ વિલાહ
બી એ એલ એવ બી મેરિટ એવ-બો
મદ્દ તથા પ્ર મન્-મેગી થાસી
૭૬ બન ૭ દે. ૫ બધ

— ત્રિમાસિક —

— ૦ —

લવાજમ

વાપ ૨ ૭

જુલ ૩ ૨

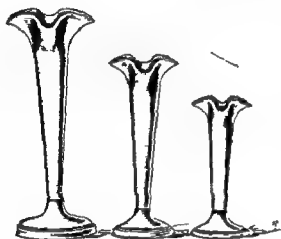
સોનું બેલું ફસી

ખાણસ બેલું વસી

તેથીજ રીતે અમારી માથે કામ પાડ્યા વગર શું ખર્ચર પડે કે અમે
કેવો માલ અને કેવા ભાર નખાઈએ છીએ માટે

એકજ મુલાકાત લ્યો.

ખાણસો તેમજ ગૃહસ્થાને ભેટ આપવાલાયક ચીજો

નાનાલ, લગનસરા, વરસ
ગાંઠ, યજમાનપિત, જેવા અનેક
સર અવસરે દેહને ભેટ મોક-
લવી હોય ત્યાંજે ઝવેરીન યાદ
કરશે તો જરૂર તમને મળે
કરશે.

જુવેલરી, દશી અને ઇંગ્લીશ સીલવરવેર, હલેક્ટ્રોપ્લેટવેર, ફેનસી
લેવરગુડસ, વોર્ટીંગ રટીક્સ વીગેરે આજી જમાનાને
અનુસંગતી ચીજોના વેપારીઓ.

ઝવેરી અધર્સ ની કું.

ખારીયા એનશન, કાર્ડ મારકીટ સામે, મુંબઈ.

છેલ્લી ઢબના તમારી દીલપસંદગીના દાગીનાઓ

ક્યાંથી મેળવશો ? જૂના અને જાણીતા

ઝવેરીને ઓળખાણની જરૂર ન હોય.

માત્ર તમારી જરૂરીયાત જણાવો એટલે તદ્દન

તમારા ટેસ્ટ મુજબ સોના ચાંદીના અને

ઝવેરાતના દાગીના હાજર

કરવામાં આવશે.

મહેતા હરિલાલ

રામકૃષ્ણની કું.

કે. અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટના મોખરા પર

મુંબઈ બૅંકની શાખાની સામે.

બહાર ગામના ઑરિસો ગ્રાહકોની કુમાળ મુજબ

મલાળપૂર્વક વિ. પી. ધી બન્નવવામાં આવેકે.

સોનું જોણું કસી

માણસ જોણું વસી

તેવીજ રીતે અમારી સાથે કામ પાડ્યા વગર શું ખમર પડે કે અમે
કેવો માલ અને કેવા ભાવ રાખીએ છીએ મારે

એકજ મુલાકાત હતો.

ખાતુઓ તેમજ ગૃહસ્થાને ભેટ આપવાનાયક ચીજો

નાનાલ, લગનસરા, વરસ
ગાંઠ, યજ્ઞોપવિત, જેવા અનેક
સર અવસરે કોઈને ભેટ મોક-
લવી હોય ત્યાં ઝંબેરીને યાદ
કરેશો તો જરૂર તમને મદદ
કરશે.

જીવેલરી, દરશી અને ઇંગ્લીશ સીલવ-વેન, હલેક્ટ્રોપ્લેટરવેન, ફ્રેન્સી
લેપરગુડન, વોર્ટીંગ રટ્ટીકસ વીગેઝે માણુ જમાનાને
અતુલમંતી ચીજોના વેપારીઓ.

હેલ્લી લખના તમારી દીક્ષસંદગીના દાગીનાઓ

ક્યાંથી મેળવશો ? જૂના અને જાણીતા

ઝવેરીને ઓળખાણની જરૂર ન હોય.

માત્ર તમારી જરૂરીયાત જણાવો એટલે તદ્દન

તમારા ટેસ્ટ મુજબ સોના ચાંદીના અને

ઝવેરાતના દાગીના હાજર

કરવામાં આવશે.

મહેતા હરિલાલ

રામકૃષ્ણની કું.

૦. અબદુલ રહેમાન સ્ટ્રીટના મોખરા પર

મુંબઈ બૅંકની શાખાની સામે.

બહાર ગામના ઑરિસા ગ્રાહકોની ફરમાશ મુજબ

અંભાણપૂર્વક વિ. પી. થી બજાવવામાં આવે છે.

અનાથોના નાથ !
નિરાશોના આશર !
કુળોના બેલી !
કુળતાઓના તારણ-
દાર ! શ્રીમાનો તો
થઈ શકે જ—તેઓ
ધ્યાના જ, પણ જીમ-
સ્વાળાં સાતણી સંપ
તિવાળાં પણ થઈ
શકે છે

દેશ સેવાનો અન-
ન્ય માર્ગ, સખાવ-
તોનો ઉત્તમ ઉપયોગ,
ભોવો હોય તો કૃપા
કરી એક જ વાર

નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ પર નિધા કરો.

દેશમાં લાચાર અનાથ બાળકો મારે આપની ન્હાની
મ્હોટી સખાવતો પ્રભુ પ્રીત્યર્થે
નીચેને મુકામે મોકલાવો

મંત્રી—હિન્દુ અનાથાશ્રમ,

નડિયાદ.

યુગધર્મ કાર્યાલયનાં પુસ્તકો.

અમલક્રમ	મહાત્મા ગાંધીજીના તમામ ચુર વેળોના નકલ પૃષ્ઠ આશરે ૧૦૦	૩ આ ૫૫ ૨-૮-૦
મુકુલ	માનવની આનંદએ ૧૧૧ વાળો પૃષ્ઠ ૧૬૦	૦-૮-૦
દાગાપાણીની કથા	દાગાપાણીની તમામ ચાઓ નકલ પૃષ્ઠ આશરે ૫૦૦	૧-૪-૦
દાગવાસની કહાણી	શ્રી અરવિંદે ચોરની દાગાપાણીની નકલ, તેમના નેણે અને લાખોનો મકલ ૧૨ આશરે ૨૦૦	૦-૧૨-૦
નવગીત	ત્રીજી આગતિ તમામ ચુર ૧ દુગીતોના મકલ ૫ ૦૦	૦ ૧૨-૦
ખેડાની લડત	૫૬ આશરે ૬૦૦	૧-૮-૦
અંધાન યમાં મહાત્મા ગાંધીજી	૫૫ આશરે ૩૦૦ કિમત આશરે (૫૫૧ છે)	૧-૪-૦
યુગધર્મ આશિષ	સારિં લક્ષ્યમ	- ૦
યુગધર્મ અંધમાળા	,	- ૦-૦

અમાગ એજન્ટો.

- ૧ વડેમાન એજન્ટ મન્મ ૧, પાયધુની, મુબર
૨. કાંચી બુક ડેપો-જેડીઆ બજાર, કાંચી તથા મુબર. મુબર,
વરોદના, અમદાવાદ વગેરે એજન્ટોના તમામ પ્રગિદ્ધ બુકમેન

પ્રગતિ મગાવના માટે ૧ મા —

અ. પામે
અમદાવાદ

}

વ્યવસ્થાપક,
યુગધર્મ કાર્યાલય.

ગુલાબની મુગધથી

ખડેકે ખડેકે થતું

ઝરીના

રેશમ હેર ઓંધલ

સોનેરી રંગ અને મોગ-

રાની મીઠી ખુશખોથી

બલકતું

ઝરીના

ઝંઝૂમીન હેર ટોંતીક

ગુલાબનાં સફેદ ફૂલોની

દિલહારક મુગધી ફેલાવતું

ઝરીના

વ્હાઈટરોઝ હેર ઓંધલ

પસંદ કરેલાં ઉંચાં કોકોનટ-

માંથી બનાવેલ ગુલાબની

ખુશખોવાણું

ઝરીના

કોકોનટ હેર ઓંધલ

મીઠી સુવાસથી દિલને

મોહ પમાડતું

ઝરીના

ઓટો વ્હાઈટ વામોસેટ

હેર ઓંધલ.

ખરતા બાલોને અટકાવી

બાલોને બેહદ વધારનારી

રપેરપલ દવાની બનાવટનું

ઝરીના

ફેધારીડીન ટોનિક હેર

ઓંધલ.

ઝરીના હેર ઓંધલ.

ઝરીના હેર ઓંધલ.

ઉત્તમ શાસ્ત્રીય બનાવટ છે. બાલને ચકચકીત મુગધા રેશમ જેવા બનાવે છે.

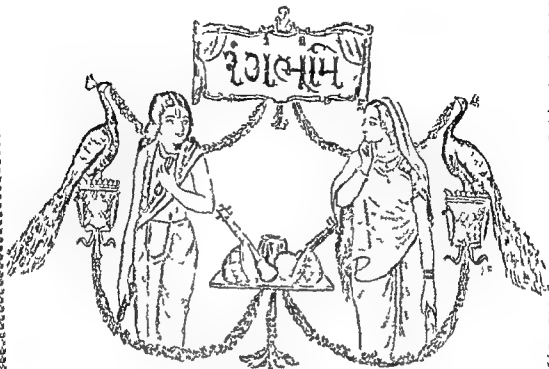
ખરતા બાલોને અટકાવે છે. ગરમ રૂઠ્ઠામાં પણ મુગધમય ફૂલવાડીની

મીઠી ઠંડી ખુશખોથી દિલ રંજન કરે છે.

એકલા ગનાવનારા. માડન સન્સ ઓન્ડ ટુંડા.

કેમિસ્ટ્રસ, કાર્ડે મારકેટ—મુંબઈ.

વર્ષ ૧.]

વિક્રમર્ક ૧૯૭૬, વૈશાખ.

[અંક ૩.

જાગ્રત હિન્દ !

[કવિાવીની ધૂનમાં]

અહા ! શું હિન્દ જાગ્રત છે !
હવે મૃત્યુ નહિ તે શું !
ખરે, મીઠી હતી તે નિન્દ !
ભયું જીવન નવું તો હિન્દ !

મિત્રાયાં 'તાં કમલનયને
નિરખવાને નવાં સ્વપ્નાં;
જુએ પુષ્પ વાજ જગત આજુ;
ન હો મૃત્યુ કદિ, બાપુ !

કંગીથી મૃત્યુ કરશે તું,
બની સ્થિતિવિત ને બહાદુર;
થઈ મુખપદ્મ ને સ્વાધીન,
ભરી ચેતન, બની રહુશૂન

[પણ] કદિ આઝાદીના જેવે,
અશાન્તિમાં નહિ સરતી;
નહિ ચાંપીમ ધૂલિને પણ,
મુકોમલ પાદપંકજી.
ગયાં જુદરુઝ, ગયા મુખકાશ,
જહિં લીલા ત્યા મુખના થામ;
ગયાં એ રનેહ મમળાં. પ્રાણ !
વિધિનાં ના કંટે નિર્માણ.
તથાપિ એક અચલ સિદ્ધાંત,
મગે ઝરણાં સૌ મગરે શાન;
ખરે તું ચેનના-સાગર,
ભર્યાં રત્નો તહે રાનાગર.
પ્રકાશો સત્ય રત્નો શુદ્ધ,
હરો આ સ્વપ્ન-વમગો જુથ !
અજબ અદ્વૈત એકજ તું,
ધમે જ્યાં કર્મ-મોક્ષ સદુ.
ફરીને તું સચેન થા,
લીલા અદ્ભુત ખતાવી જા;
મુગે સ્વર્ગીય મુણવી જા,
હિમાદ્રિ શાન્તિ કાળી જા.
વરસજો તુજ પરે આશિયુ,
મહુદિવીની હૃદયાધીશ !
મનુ, મુનિ, અપિવર, નાથ,
ગ્રહો હારો પ્રતાપી હાથ.
વમગ મૌ સત્યની આગળ,
સમજ્યાં ઝંઝવાનાં જાગ;
તુયા હીપી નહિ જાણી,
નહિ જ્યાં સત્યનાં પાણી.
તજ સ્વપ્નો મદ માયાનાં,
ગરણ લે રનેહ મેવાનાં;
છાકાવી દે અસત્યના બંધ,
મનાતન સત્યના ધરે રંગ.

—નૃસિંહ વિભાકર.

[સ્વામી વિવેકાનંદના " To the Awakened India " નામના કાવ્ય થી સંચિત]

શિખર પરથી દષ્ટિપાંત.

દર પળે આખી દુનિયાના અસખ્ય છાપ
ખાનાઓમાથી બહાર
“દુનિયાનાં છાપ- પડના અદ્યત્ત સાહિત્ય
ખાનાંઓ એક દુગરોને ઉદ્દેશીને એક
જમાના સૂઝી વાર એક મહાન વિચા-
રખંધ રાખવાં” ! એ એક અજબ ઉદ્દે-
શાર કટાકેષ કે—

“જગન્ની દારણ અવોગતિ અટકાવવાનો
ફક્ત એક અને એક જ રાખણી ઉપાય છે,
અતે તે એ કે આખી દુનિયાના તમામ
છાપખાનાઓ એક જમાના સૂઝી સદતર
બધ રાખવા” !

સુત વાચક સહજ મમજી શકશે કે આ
અતિ વિચિત્ર અભિપ્રાયની પાછળ બહુજ
મબીર વિચારશ્રેણિ છુપાયેલી છે. જોટલા
વચનો છપાયા તેટલા બધા વેદવાક્ય-એ
બ્રમણને જડમળથી ઉખેડી નાખનાર આ
વિચાર કે એવું જ નહિ પણ સર્વમાન

જગત એકદર આત્મવાત્ત અને ઉન્નત
ચિંતારોનો જ ચિનિમય ફરી રહેલ છે અને
તે ચિનિમય કરવામા છાપખાનાઓ મર્યાદી
અગ્ર ભાગ ભજવે છે એ વાતનો આમા ગૂઢ
નિર્દેશ છે અને જો દિન પ્રતિદિન અસખ્ય
પ્રેમભાષી પ્રકટ થતા સાહિત્યના ગગનગ
દમવાઓનું જન પણ મશ્ત પૃથક્કરણ કરશે
તો તેમથી લાખો રીમનું લખાણ નિર્ભક્ષ્ય
અગર નિષ્પયોગી લાગશે, અને લાખો
રીમનું ચિત્રામણ ફુટ લાગણીઓને ઉત્કર-
નાર, નીચ મ્મવાઓ કરનાર, ફર આવે
એને પોષનાર અને હવકા મગદેષ ઉત્પત્ત
કરનાર જણાયા મિના નહિ રહે

અન્યત્ર, એ યોગ્યથ છપાયેલા સાહિ-
ત્યમાથી કદિ કદિ ઉત્તર આદર્શો, ગગન-
સુમિ બાવનાઓ અને રમવન પ્રમોદ્યનમા
પ્રાણ કેડનાર ચિંતારો પણ નગરે પડશે,
પુનુ તે જન્મ અમાવામ્યાની રાત્રિએ યાદ

રનાં મંગીન અને મુદ્દા વગરના અકલાદ બધા કરવાની બીજી મી જડીયુરી છે ? અગરો મ્હોલા વડાણો પાંચ તળાં કરવાનું બીજું શુ માધન છે ? કા તો આ જૂનું ખાગિયુ છોડીને બિયડાલ નવંમરથી પુનઃરૂં વન, અગર તો કેઈ જલદી મક્કિથી નરી દુનિઆ, નવા જલનિધિ, નરી હવનનોમની એકમાત્રી વ્યપતિ !

x x x

માનવીના હવનમા એક એવો અમય આવે છે કે જ્યારે મદ-અસ્તવ્યસ્ત નર પરિવર્તન વગર સમાજ. તેની પ્રગતિ કેવલ અગમ્ય થઈ પડે છે.

તેમજ મમત્ર મમાજ પાળુ જ્યારે મ પૂર્ણ અસ્તવ્યસ્ત દશામાં આવી પડે જ્યારે તે સમાજે પાળુ નવું ખોળિયું ધાગ્યું કયે જ છડે છે. વર્તમાન માનવ મમાજ પાળુ મ્હંડે એવી દશામા મરી પડે છે એમ નથી લાગતું ? જગ આમપામ મદમ નજર કે કશો તો અસ્તવ્યસ્તતાના એક વગેવા જોશો, ધર્મ, નીતિ, રાજ્યપ્રદણ કે અર્થ-માધનાના મર્વ પ્રદેશોમા અસ્તવ્યસ્તતાની અધી ચોમેર કેલાયેથી જોશો, આલિપ્ય અને જ્વાની લગભગ પ્રત્યેક કૃતિ પર નિરકુળ પાગલપણાની મ્પેરવલ સ્પેષ જોશો. એવું જ નહિ, પણ આ યુગની મ્હોરામા મ્હોરી મગરૂરી જલોડો કે ? તેની અમર્યાદિત અવ્યવસ્થા, તેની અપાઝ એપરનાઈ, તેની અમોર વ્યવહાર ! અર્વાચીન એવે અધા-દુધી અને અસ્તવ્યસ્તતા ! આ જમાનાની ન્હાનામા ન્હાની વ્યવસ્થા માડીને મ્હાન માત્રાજ્યોતો હવનપ્રસાદ તરાગી જગે તો સર્વત્ર ડોગાયેવા પાણી, સર્વત્ર તૂટેવા પ્રયો, મવત્ર દુમેવા બધા દષ્ટિગોચર થશે પ્રાચીન અમયનો જ્વાનગ તો વર્ષાની બત્તીમા પાળુ

માત્રા નથી મકતો, પરંતુ વીગમી મદીના માનવીને તો નથી અપંગતી કેઈ માત્રાઓ કે મર્થાઓ, નથી અવરોધતા કેઈ મર્થમ કે નિયમ, નથી જાજનાં કેઈ અધનો કે બેડીઓ. મર્વ ઝગુઓમાં, મર્વ પગિચિ-નિઓમાં અર્વાચીન મનુષ્ય કાવમર્થાદિન બધાજો અને ગાન્ધિવિદિત મમાજપ્રદના-ઓથી પર છે.

x x x

અર્વાચીન માનવી નિયમબદ્ધ દુનિઆના બધેય વાનાવરણમા અર્વાચીન શુભાખાઈ જાય છે, નિરંકુશતા. અવ્યવહારી સમાજના ઝાઝાવાતમાં જ તે

ચોનાનો પ્રાણવાયુ મેળવી મડે છે. આશ્રમ કે અધિકારની વ્યવસ્થા તેના મગજને બધ-એમની નથી આવતી સમાન લોકો, મમાન અધિકાર, મમાન અવતરતા, મમાન શુભાઈ, એ તેની ફિસ્તુરી છે. તેથી જ ગમ્મ કાસના જગતી પ્રદેશો આજે રમગીમ તરીકે આજર પામે છે, તેથી જ પ્રાચીન આર્યના અર્વાચીન અનાર્થતા સાથે ધૂળમા રગ-દોળાયે છે, તેથી જ આજે ધૂળમા ગગદોળાના રાદો કદાચ આવતી કાલે મન્દૂતિને શિખરે મ્હડીને એમશે વર્ણાશ્રમ તૂટેવા તેમજ હવનના આશ્રમ તૂટેવા તે આ ફિસ્તુરીને આનારે નિરકુળ સમાનતા જ્યા લઈ જાય ત્યા જવાને નવા યુગનો મનુષ્ય તેવાર છે, પણ તેને તમારી વર્ણવ્યવસ્થા કે તમારા અવિકાન્નેદ છુરીની માફક લોઢાય છે. તેની દષ્ટિમા અધિકાર અને અનધિકાર એવી કાંઈ ચીજ નથી. એ જૂની મન્યતાઓ, એ જૂના માનપાન, એ જૂના પ્રજન-અર્થ-નના તો તેણે ક્યાગના ખડેર રી નાખ્યા છે થીજીવ્યદને તે " મિટ્ટેડ કાણુ " નથી હોતો તે તેની વિસ્મૃતિનું કારણ છે, નહિ

કે તેની બેદરદારી. “મદાન્ના ગોંડીજી” નું નામ તેણે કદિ પણ અંતરથી રસીકાર્યું નથી; અને તેથી જ્યારે પણ તક આવે ત્યારે “મિસ્તર ગોંડી” ને તેને અમર સ્થાને મૂકવાનું તે ચૂકે નહિ. આ યુગનો સુધ-રેશો માનવી મર્નિપૂર્વનો કદો દુઃખન છે તે આ મનમથી. મર્નિપૂર્વમાં અધિકાર બેઠી ગઈ છે; અધિકારની વાત આવી એટલે હિંમતીયનો અવાજ આવે; તેથી પરિણામે વ્યવસ્થા અને વધારાની માથાકુટ નડવાની. અસરકારક અને નિરંકુશના જ્યાં આદર્શ હોય ત્યાં કાપડ કાનુનો, નીનિવંધનો, શાસ્ત્રની મર્યાદાઓ અને ધર્મની પાઠો ન હોય.

x x x

તેટલા માટે જ આજે કોઈ પણ પ્યેટ-
ફોર્મ ઉપરથી કોઈ
સમાનતાનું પણ માથાનો ફરેલ
સામ્રાજ્ય. માનવી ખુદ હાથરનું
પણ દીખાડ કરી શકે

છે. તેથીજ આજે બારાખડી ધૂંટો કોઈ પણ રિવેન્ડશન ઉદ્ભવ નિશાળાઓ કોઈ જાપાના તંત્રીશાન પર ચડી બેઠીને દુનિ-આના કોઈ પણ માન સ્મરણીય નામને ગાગો બાંડી શકે છે. અને શા માટે નહિ ? જ્યાં સમાનતાનું સામ્રાજ્ય છે, જ્યાં સમાન હકોના કુદુર્ભનાદ ચર્ચ ગયા છે, ત્યાં આ સ્વં-હદાઈ માટે કોણ અટકાયત કરી શકે ? કોઈ પણ જાતના સમર્થન માટે રાજ્ય-દારી નેનાઓએ બે એક મદાન્ ગમ્ય-વધારાનું સ્વતંત્રતા પોતાનો જન્મ-સાથે લેવાય, છતાં એ મનન વિચાર-સંહિને એક ક્ષુદ્ર જાણનાતામાં કામ કરનાર પોરિયો કમના એક જ લીમોટાથી એક જ કલાકમાં હિનમિલ કરી શકે છે. તમારા આજી બગવાનદામ કે દેશખેડુ ચિત્તરજન-દામ બે આપરિમિત કમથી ગમિની

સતિઓ માગીને અદા-નવી ગમે તેવી મદાન્ પોતાના તંત્રાર કરે, પણ એક જ પગમાં એક બાગેલું તરેવું ટૂંક મશીન એ મદાન્ મોગનાના ચૂંતેચૂંત કરી શકે છે; અગર તો બાપામાન ધરાવો કોઈ પણ નિરંકુશ કે અર્ધ-દમ તમાન પૂર્વ મદાન્માં અગમ મહિનથી તંત્રાર કરેલી વ્યવસ્થાને આપના એક જ પગમાં કોઈ પણ મનાપી કપ-રથી દરિયાને તળિયે મોટી શકે છે. તેજ રીતે મેકમપિયર કે કામિદામ, બર્નાડ શા કે રિવિયાનુજ્ઞવાની વ્યવસ્થા કરવાના સંહિને કોઈ પણ દીવાનો માનવી પોતાના એક જ પાગ વધારેલી હમનીય જનાવવાની પૂર્વના કરી શકે છે.

x x x

અને આ ગિનિને આપણે મુક્તિ કદીએ
હિએ ! આ સ્વં-જના
મુક્તિ મેંધા કેમ માટે આપણે અનિમિત્ત
કેખાનાં નથી ? અંખીએ હિએ ! આ
અનન્ય-અનનામાંથી આ-

પણે મનાજના મોક્ષની આશા રાખી રહ્યા હિએ ! જ્યાં રા'કસથી હજી કપનાસંહિમાં જ અહર કેમ દીગાઈ રહ્યા છે ? રાષ્ટ્રીયના હજી મનોરથસંહિમાં જ કેમ રમી રહી છે ? કૌકુમિક હવન હજીશીલું કેમ ચર્ચ રહ્યાં છે ? આર્થ કુદુર્ગભાવના કદાચ મૂર્ખાઈ ભરેલી હશે, કુદુર્ગભાના શબ્દમેળાઓ કદાચ જમની દાસતની નિગાની હશે, છતાં આજે માન એ માનનીએ પણ કુદુર્મનું સ્વયં કેમ નહિ ચવારી શકતાં હોય ? બંને માણ-મેનાં જોડકાંઓ પણ કેમ અંતરની મેન-માદમા એક જીનથી કટાગી જતાં હશે ? અને પ્રજાકીય જાણવાઓ, મામુદાયિક બંને તથા ગણીય પરિવર્તનોના જાણાસુખીઓ બધુજના જ્યાં મુક્તિમેળાનાં દર્શન કેમ થતા નહિ હોય ? પ્રજામયો અને ગણમંડળોની મેન્દર-મેન્દર ઉપર મેન્દર-મેન્દર એકી મળે

હતાં હુનિઆને ખૂણે ખૂણે તાલબંધ અને
ખેસુરીનાપણું કેમ વ્યાપી રહેવ દરે ?

x x ■

આ સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એક જ હોઈ શકે.

તે એ કે સમાજન્યાયા-

એક યુગનો યોગ રણનાં સપ્તક એકમ

શું મોંઘી કિંમત કર્યા વગર સમાજવાદનાં

છે ? વાગ્ન હમેશા ખેસુરાંજ

વાગમે. સમાજ-મન્દિ-

રમાં ન્યાંસંધી પવિત્ર શાન્તિ અને ચેતનમયી

વ્યવસ્થા વ્યાપી નથી ત્યાંસંધી સમાજના

અધિષ્ઠાતા દેવ કોઈ કાળે ત્યાં પોતાની પધગ-

મણી કરશે નહિ. પ્રભુને પધગવવા જેવાં

તમાગં દેવગ્રહ તો બનાવો, પછી દેવને અર્પ-

વાની આહુતિઓ તૈયાર કરો. એ દેવમન્દિરમાં
સત્ય, સ્નેહ અને પવિત્રતાનું વાતાવરણ
ઉત્પન્ન કરવામાં એક જમાના પર્યંત હુનિ-
આનાં તમામ ટ્રેડવ મશીનો બધે રાખવાં
પડે તો શી દરકત છે. ? મુક્તિમૈયાનાં દર્શન
કાળે એક યુગનો યોગ શુ બાહુ મોંઘી કિંમત
છે ? એક યુગ સંધી નવો કાદવ ઉત્પન્ન ન
કરીએ તો જ જમાનાઓ થયા બેળા થયેલા
કચરાના આ ડુંગરો ઠેકાણે પાડી શકીએ. અગર
તો પરમાત્માની કૃપાથી અર્વ આહિત્યસેવકોની
લેખિનીમાં એવી કોઈ વીજ ઝાંચુકે કે જેથી
અસત્ય અને અધકારના જૂનાં જગલો
એકજ ફાલુમાં બગ્મીભૂત થાય !

—તત્ત્વી.

ખાદી જીવનની જ્યોતિ.

ખાદી જીવનની જ્યોતિ છે, બસ જીગરે એ છે જનન;
દહે મુરત છે મુરખી એ, મુખ સરલાં ત્યાં નિધાન.

—ખાદી૦

એ થવડી નવડી ખાદી, છે સ્વરાજ્યની એ ગાદી,
હાં લગની લાગી જ્યાદી (૨), એના વિના નહિ શાદી (૨),

—બસ જીગરે એ છે જનન.

—ખાદી૦

ખાદલમાં બીજડી ઝખડી, ચંદા અનેડી ચમડી,
સ્વર્ગીય ગંગા ઝખડી (૨), જ્યમ કામધેનુ મલડી (૨),

—બસ જીગરે એ છે જનન.

—ખાદી૦

નૃસિંહ વિલાકર.

નાટ્ય-વાટિકા.

—૧૧—

[રંગ-આરંગ.]

ગુર્જર ! નાટ્ય ભૂમિની વાટી નિરસ કંદમાય છે રે,
તરવર અકળાય છે રે. ગુર્જર.

પુષ્પ ગુચ્છ તરૂં પડે નવ ધાગે,
પિયુષ રસ પિયા મુગ્ધ ધાગે,
ચંદા શિત અભિ રસધી મજકાય છે રે, પવન રસ પાયછે રે. ગુર્જર.

કોકિલ નવ મિકું ઉચ્ચારે,
ફળ વિણ ગાત્રો દીક્ષાં ધારે,
તરૂં ફળ આવે ક્યારે ? કંઈ સુકાય છે રે, ત્યાંથી મુગ્ધાયછે રે. ગુર્જર.

વાડી વૃક્ષો ગીરીવર ભાળી,
મુંદર શિખરો દીક્ષાં વાળી,
ધાય હવે કેમ મહાર ? પ્રસવ મું થાયછે રે. પવન બદલાયછે રે. ગુર્જર.

વાદળી મુંદર ગગને ધાગે,
મિત્ર ગાન નાદો ઉચ્ચારે,
ચિત્ર અમકારે કદી તરવર દેખાયછે રે. મું વર્ષા ધાગે રે ? ગુર્જર.

આકાશે નભ મંડળ અકલ્પ્ય,
લ્યોભ તારસા સમ કંઈ હલ્કલ્ય,
માધ-પ્રાણ-ભાવભૂતિ વર્ષા ધાયછે રે, ત્યારે ધરાય છે રે ગુર્જર.

આ-રસ સિન્ધ્યા વિણ તરૂંઓ,
મૃગ હરણોને ભૂખ્યાં વરૂંઓ,
કાવ્ય પ્રસાદી કલિદાસજ પાયછે રે. તે વિણ ન જાયછે રે. ગુર્જર.

—કવિ ચિત્રકાર પાદરા.

[ત્રિઅંકી નાટક]

લેખક—કવિ મહારાણીશંકર રામા, આચાર્ય, કન્યા ગુરુકુલ, વડોદરા.

અંક ૧ લો, પ્રવેશ ૩ જો.

[ગાનાક ૫૪૭૦ થી આપુ]

નવીન પાત્રગણ.

ઓરંગઝેબ—ફિલીનો મોગલ આમ્રાદ.

દિલ્લરખાં—મોગલ મેનાધિપતિ

તાલુવ્વરખાં—એક મેનાનાયક.

પૃથ્વીસિંહ—તેલુપુરનો સુવર્ગ.

સ્થળ—ફિલીમા ગદનગાની મહલ.

પ્રતિહારી—[તેપાપમા તેકી પુકારે છે]
આતે કદમ શહનગાહે આતમ નિગાહ રકખો
મહેરખાન.ઉદ્દેપુરી—[એકલી ગયત] ઓરંગઝેબ
આવેછે. તેને ઉશરવા કિયામતની વાતથી
થઈને અત્યારે હું ગુમસુમ બેસુ અને પછી
મારા દુશ્મનો પર કડવા વિગળીગા ચચળ
સ્ત્રીચરિત્ર અજમાવુ. [બપોર મુખમદ્રા
બજવાની બેસેછે.]ઓરંગઝેબ—[પ્રવેશી] મુગલ મન્નતન
બેહશની હુરગી ઉદ્દેપુરી !ઉદ્દેપુરી—જલમમાં બગી તમારી
ઉદ્દેપુરીઓરંગઝેબ—સામારે આ નુધાનમી
આતે એકદમ વીજળી ?ઉદ્દેપુરી—અરે, હું એ શાહનશા મારા
સિનેષ પાઠળ બળી કા ન મરી કે જેથી
મારે એ તરફની ગાતો ખાતી પડી !ઓરંગઝેબ—કોની જાલમાપણ પર
મોગલાઈ પાણીદાગ તલવાર પડવાની થઈ કે
જેણે તારા તરફ જોર ત્યાં મારી ઉદ્દેપુરી પડી !ઉદ્દેપુરી—એ ધખધખની દોઝખ આગમી
ઉદ્દેપુરની છોકરીને પરણી લાવતા બ્યાગે
એ મ્હેવાની મોગલાઈ પાણીદાગ તલવાર
પાણીની વગમ માફક અત્યાર મુઠ્ઠી એકાગ
અની જોલ છે નો પછી ગામારે માઠ નામ

ઉદ્દેશુડી રાખનામા આણું કે નેથી એ
ઉદ્દેશીએ મને નાગણને જલનામ કરી ।

ઐશ્વર્યગણેમ—અમરગો નમરગો કે એ
યશવતની યોગન મુક્તિ કુતોએ માળી ઉદે
પુત્રીસિદ્ધિને ઇંછેડી છે

ઉદ્દેશુડી—હાથે, ૧ ઉદ્દેશુડી સિદ્ધિ
નહિ પણ એક મોન લીધેની બાદી ગુનામડી,
બમડી

ઐશ્વર્યગણેમ—નહિ નહિ માળી પરી ।
તાગ એક એક આસુ ખાતર ૧ તારા દુઃખ
નોના ખનના દનિયા વહારીશ તને રમવા
તેઓના માયાઓના દશ્યોને તારા કદમમા
ઉછાળીશ. એ નાખાણી મેં વે તેના પાપડી
કુચ પૃથુમિદ અને બાળ અનિત અરપો
નિયાને પણ મ્ય વા મે મારા જોડાની એડી
કરી મજમૂત પોખડી બનાવી છે તે તુ
દમણ નોદશ એક દિવેરખા ।

ઉદ્દેશુડી—[સ્વગન] મળગી લકા ।

દિલેખાં—[પ્રવેશી] હ જહાપનાદ

ઓગ ગણેમ—અમરમિદ ।

અમરમિદ—[પ્રવેશી] હજુર હ,
હ, હ

ઐશ્વર્યગણેમ—તહવરખા

તહવરખાં—[પ્રવેશી] મહનગાદે
જલા

ઐશ્વર્યગણેમ—[તહવરખે] પદેના
પેના મે રોડ મરદાગને અહીં મો રો. બાદ
યશવતના નહોત મેગ પૃથુમિદને અને ગળી
મનિને હાજર કરો જાઓ એકદમ

તહવરખાં—તે ખુલવદ્દેનો કદમ
[જતપડે]

દિલેખાં—જહાપનાદ, મેઅમી માદ
બાળ મરદાને તો મીક પણ આગ દરગા
ખામમા મહામથા યશવતસિદ્ધ જેવાની
વિધવા રાખીને મેનાવવી એ મી નથી
મને યોગની કદમજ મની માયા મમન
માનુ મમ ૪

ઉદ્દેશુડી—ઓત છના પણ તે હન
મારા મદમની ગુનામ છે

દિલેખાં—પણ તમારા છમાછ મગ
હનામા આ દરમાન છે

“જેતુ તમા ચોર તેતુ ચાલુ પડ
કચાણુ છે”

ઉદ્દેશુડી—કે ધર્મની બામન અનગ આ
મજનૈતિ વાત ૨

ઐશ્વર્યગણેમ—તમા રાખતાં અમે દોડ
તો જિતાવન જન છે

મુકુન્દદાસ—[પ્રવેશી] મદી હારતુ કે
જતવુ એ બાવચકની સાવ છે

દુર્ગાદાસ—[પ્રવેશી] જે જતનાગ
બાળ ચોર હાગનાત કાન તે

ઉદ્દેશુડી—[સ્વ.] હા, આહતામ તારા
અચારના ગવામ મામે આ નીચળીને લાચાર
થકને છપાતુજ પડે [જતપડે]

દુર્ગાદાસ—સહનગાદ ઐશ્વર્યગણેમ આપ
ના બેહતનપીન પતલ મહાન અમરમે
જિન્દુઓનીજ મહાદુડી અને વહાદુગીની નીવ
પર આ મમનમાની મનનતરપ છમા તને
મળી છે આપ તાહડ તેને આપની રધાકે
પરની ધર્મચત્તાની મુગથી જમીનદોન
મરનાની તમનીજ ચનારી ગ્યા છે

મુકુન્દદાસ—જનામ દનિદામ તપાસો
અમરની નમનનીનિરૂપ કામીશમિની ચા
બુજાઓ—માનમિદ, બમવાન મ યોનમન
અને બીરમન એ હિ દુ બગ ઉપનગ ઉવ ।
એની મોગનાહ સિયાસત અને જનામ ૫ ।
આ વિનીના તખ્તે ચડી ચનારી મગકો
આની આનમગીગી તાકાત તો પડી ચા
ગખો ૩ એ જિતાએના નહિ પણ મતો
ચેના જિન્દુઓની દનાશુ અરદશિતાએજ
આપ જેવા વિદેગી વિધમી અનિધિઓને
શુદ્ધપન મરી મુખ્યા છે તેઓની ઉતાર
તવચારોએજ રા રકર્મ મરી સ્થાપ્યા છે મારે
જેઓની મન્યા જે નેઓને ન કનો

તેઓની વફાદારીનો આવો તુડાઈલથી દુરખ-
યોગ ન કરો. બોળી ભક્તિથી સ્થપાએવા
દગ્દ દેવે ભક્તાનુ માથુ ફેડવાનો ચમકાર
ન દેખાડવામાત્ર માર. નહિ તો જેવું આવા-
હન તેવું પિતૃર્જન કરતા શી વાર ?

ઐરંગઝેબ—રોડો, હિન્દુપણાનું આ
શુભાન ? જાણો છો કે ઐરંગઝેબ આત્મ
જેવો એક કંઈ મુસવમાન છે ? દીનેષલ-
દામને આમ ફેલાવવા માટેજ તેની અત્યંત
અને હુકમીનું પ્રધાન કામ છે.

હુર્ગાદાસ—કદાચ તેમ હશે અને તેનો
નીચેડો પણ બહુ જલદી આવી જશે કે કંઈ
ગીચ-સ્વર્ગીય ધર્મસુમધિ બ્રહ્મકંઠ કંઠક ખડક
નહિ પણ નરમ નરમ પવન યથેનજ મરાયા
છે, હેવાનિયત ભરી ગળ્ય બગ્ગેરીથી નહિ
પણ હનસાનિયતભરી કગાચ ફકીરીથીજ
ફેલાયા છે.

મુકુન્દદાસ—હજુર, સાચા મુસવમાનો
માટે આમને છગરી માન છે તેઓ આમારા
ક્રોધ, બાઈ દિયોગન છે. પણ જનામ,
આપના જેવા કદરુ મુસવમાનથી દુનિયા
અગમ્ય નથી. શાહજહાં જેવા ભવા બાપને
ગારી પાંથી ઉતારી જન્મકેદ મગે એ કયુ
દંડદામી કરમાન છે ? ખગ દંડદાગ માની
વાગ્મ મેહોગ બાઈ દાગ અને મુગ્મ-મુરાદ
જેવા બોળા મિરાદશેને કતલ કરવામા પાઠ
ફગને મગીકનુ કયુ પ્રમણ્ય છે ?

ઐરંગઝેબ—મમ, મમ, ઐરંગઝે
મની મમુરીની પણ દાદ હોઈ ગઈકે

હુર્ગાદાસ—માફ કરો જલ્દાપનાહ, એ
જગ બોળો છે બે-જલદી ઉમંગેજ જાય છે

ઐરંગઝેબ—હુર્ગાદામ, હુ તારી
આપની રાગમ ખાતર આ તારા મેઅદમ
મકુદને જનો કંઈ નહિ તો આ જલ્દ
મુગતાહ તપવાર એના મગા પાંચ બદ
જલ્દી ઉમંગેજ જાય છે

મુકુન્દદાસ—એ તો માત્ર છત્રપતિ શિરા-
છત્રી સામેજ મિયાની મીઠડી થઈ જાય છે.

ઐરંગઝેબ—આહ, હવે હદ થાય છે.

હુર્ગાદાસ—ભાઈ, તુ હમણા અહીંથી જ

મુકુન્દદાસ—જરા હુ એમની મેઅદમ
હદ તો જોઈ લેત. છતા તારા કહેવાથી
જલ્દી હુર્ગાદાસ, પણ એક વાત, કેવળ એક
વાત તો કહી મળ્યાવ્યા વિના મારા પગ
નહિજ ઉપડી શકે, અને તે એ કે મહાગજ,
આ અમર જેવા ખુશામતખોર, પેતાનાજ
જાતબાઈ અને મુકુન્દ દગાખોર ખાનખાનાના
મિશ્લાખાઉ કુતાને હાથે વિશ્વાસનાથી
અમારા મહારાજ યગવતસિદ્ધનો ધાત કરાવ-
વામા પણ જલ્દાઈ આવ્યું છે આપનું કંઈ
છમાન [જાય છે]

ઐરંગઝેબ—એકમાન, તદન એકમાન.
શુ અમરને હાથે મે કદાપો યગવતનો
ધાણ ?

અમરસિંહ—મિયકુલ અપ્રમાણ, પૂરો
શાહજહા અખરને, યરાવતની મવારી શિમરો
નીકજેથી અને અમારી પણ, ત્યા મમવા પગ
જોગ મારથી બહુકે તાતના માગ બદાના બાઈ-
પર વાગી ગઈ [ગઈ જાય છે]

ઐરંગઝેબ—કંઈ નહિ કંઈ નહિ
ખુદા વિના મોગ મોની જાન દહ કે થઈ
શકે છે ?

અમરસિંહ—[અમરને મેમ માદમ,
વાત મેરી થઈ]

અકબર—અંતે તાદ માન મોહાડ,
ખુશ મી.

ઐરંગઝેબ—તેમ કે મોહામ મુક-
લી નાદાની ? અને ખમર નથી કે મી
મી-જ છે મારી મમનામની

હુર્ગાદાસ—હજુર મગા હ આપની
એ ખાનખાની ત્યા આપના મેઆમા મારી

એવી અર્થ મુજરી છે કે બંને આપ નન
મન, ધનથી પગલા ફામમા અને મગ્નદમા
નર મુનમાન બન્યા રહ્યા પણ જુદી જુદી
જાતો અને મનોથી મન આ બાબતરૂપિના
પાવતપત્ત પર મેળી ગત્ય અમન મની
પ્રખને તો મગ્ન અમગની માફ મય
મોના પ્રમે અને મીનિમો નન્દ અમ
અમોથી નેના ગદો તેમાજ બવિચના
દિન્દ અમનનુ મક્ષણ છે અને દિદ મુમ
લખાનોનુ એ મિતન છે

ઓંગઝેમ—[દમનો] નિ દિન્દ
મનમાનના તે મેળ શુ મગનાર છે ?

દુર્ગાદામ—[દિન્દના મે દાય તે અને
પ્રજુના બાગ છે

ઓંગઝેમ—દિદ મદગમા નન
બની ત્યા મુગા અમા છે

દુર્ગાદામ—નન્ત દિન્દમ ત્યા નથી
બૂન પ્રનુ મમાર છે

ગાયન

મની દિન્દ મુમ મા મા
ગદમ બનીમ જુદા રોગા
મગર મદગમા કન્દ દમા
નની યદમ જુ। રોગા
કે આ દિન્દ મગીમ
મિગા દીનમા મ
મની ગગા જમના મે
નદી મમમ જુદા દોગા
નજમ દિન્દમા મન
મુમ મામ બની રિતન,
મે દિન્દ નન્દ દે મદા
નદિ જદગમ જુદા રોગા
પ્રજુમા મેળ લે પના,
પુધારે મગ્ન મોના
જુ। નિઅમે કુએ
જુ। મામ જુ। રોગા

અમગી યદ જુગ મે
બના દય દોનુ મ નેના,
મે દગમ અમમે દમ
ન દમમે દમ જુગ નેમા
[પ્રમાન]

ઓરંગઝેમ—[ગાદન પમ અન્ય
દનમાન છે] મુકદ જેવો નયો મુગમાન
બા નથી કન્દ નીનિતો પમ જુવો
જમનો પાછે.

દિલેરખાંખા પદમનારો દમા પજુ છે
ઓંગઝેમ—[તેપથ તરફ નેતો]
પેનો પુમિદ આરનો જાણ્ય છે તમ
મયમા દમવા બદાર મેમો [નિર નદ
બગ, અમગ બપડે]

પૃથ્વીસિદ—[પ્રવેશ] આ પૃથ્વીનિ
દની બદગી

ઓરંગઝેમ—આમાદ જુદની પુથુ
તુ તો મેગા થઈ મોલે મે તાગ બાપ
અમગ જેવો નીવડનાર કે ?

પૃથ્વીસિદ—એ તો મગજુ દવે જના
બનાજ દાયમા છે

ઓરંગઝેમ—[પૃથ્વીનિદના મે દાય
પડીને] ત્યા ને આ માગ દાયમા તાગ
મે દાય છે તુ શુ મરી શકે તેમ છે ?

પૃથ્વીસિદ—એક દાય ને પ્રજુ મે
ગમી નાજ દાય
પજુ બને પનાન તો,
આખુ જમલ નિતદા

ઓંગઝેમ—[અ.] મગા નાગની
દાદમા પજુ તી મણા ? [પ્ર.] ગામાય પુ
ચામા જાણે જશવને મરીને તાગમાજ
કેમો છે નિવાસ તા દવે તા । બાપની
સગી માગાડી મનનત મત્તા અને
પદી માગે તનેજ આપવાની છે, અને તેના
ચિદન નરિને ને આ ગાપોગા, મારી મામે

હમણાંજ પહેરીને આવ જોડે કેવો દીપે છે ? [પૃથુ નમનપૂર્વક પોશાક લઈ અંદર જાય છે] [આપોઆપ] ઝેરીયો પોશાક પહેરી લે અને થોડી પડી મઝની મૃગજળ સહિતો ગળ બની તારા આપને જલજલમાં મળી બે. [મુક્તિ પ્રવેશે છે] પધારો પધારો જલસવતના રાણી સાહબા ! [મુક્તિની સાથે મુકુન્દદાસ વગેરે ચાર મૈનિકો સ્ત્રી વેશમાં અને દુર્ગાદાસ મૃગ વેશમાં આવી ઉભે છે]

મુક્તિ—મદગી, પિતા.

ઐરંગઝેમ—સુખી તો છે ના ?

મુક્તિ—પાદળ વિનાની વિજળી, સુરતર વિનાની કપવેલી અને નિર્મળ જળ વિનાની માછલી જેવી સુખી હોય તેવી હું આપની રહેમ નિગાહથી સુખીજ છું, છતાં ગમે તેના મોનાના પાજરામાં પણ પોતાનાં વન-વનન જેવું સ્વપ્ન પણ પખી પણ આહતા નથી તો પછી જનામે મને અહીં દિલ્લીમાં મામાટે મોકલો રાખી છે ? કૃપા કરીને અમાગ જોવ-પુર રાજ્યમાં અમને હવે જના ધો.

ઐરંગઝેમ—જોધપુરમાં જ શું કરના ? આ દિલ્લીને પણ હવે તમારે જ રાજ્ય મમલ હોયને એટલે તારી કે અમી કંઈ જુદાઈજ ન ગણાય. બાકી માગ પરમ મિત્ર યગવત્મિલના અત્યુપાદ તેના પુત્રો મોટી ઉમરના ન થાય ત્યાં સુધી તેના આખા કુટુંબ ઉપર મારી પોતાની શક્તિ નીગમગ્ની ગણવી અને માગ ફગાવ જેવીજ મહેર ખાતી બનાવવી એવી મારી નિગમની લાગણી છે, અને તેથી તમને અર્દાસી જુદા પાડવાનો માગે મિલકુલ દનદો નથી.

દુર્ગાદાસ—જલપનાદ અત્યાગ મુરી આપની મહેરમાનીની અમે જોટી તારીફ કરીએ તેટલી ઓટી છે અમે એજવાનો પણ મને મુન્દરી આપી શકીએ તો પાલ છે મારે હવે તો અમારા મદાગની વિનિનિ માન આપો

મુક્તિ—વળી માગે પૃથ્વીસિંહ હવે રાજ્ય કરના લાયક થયો છે તો તેના પર કમળ પર સૂર્યની જેમ આપ હર ખેડે પણ મહેરમાની ગમશે એટલે બસ છે.

પૃથ્વીસિંહ—[નવો પોશાક પહેરી પ્રવેશી] માતા, માતા, પ્રભુભ

મુક્તિ—મેટા, કન્યાલુ

પૃથ્વીસિંહ—શદનશાહે આ રાજ્ય-પોશાક પહેરાવી મને મહા માન આપ્યું છે.

મુક્તિ—આપ, હવે તો શદનશાહેજ તારા પિતાનું ધ્યાન લીધું છે

ઐરંગઝેમ—જરૂર, જરૂર. છતાં હવે તું મે વિરોધ શું કરીયું છે ?

પૃથ્વીસિંહ—ઓહ ? પણ આ શું ? માગે જમે રામમાં હમરો હોળીઓની જ્વાળાઓ લબુકાય છે ! જલો સેકડો માપોની ત્રોડો કપાય છે. માગ પ્રાણ સકાય છે [અર્ધગત થતો જાય છે]

મુક્તિ—મેટા, મેટા, માગ કયેજના હુકમ !

દુર્ગાદાસ—માગ પ્રભુ, માગ માનિક !

ઐરંગઝેમ—મારા પુત્રોથી પણ અધિક !

મુક્તિ—માણ, બોન, બોન. માગ નિગર સીગય છે

ઐરંગઝેમ—હાથ હાથ મેટા, મુ થાય છે ? જલદી મનેઓ દોઈ વંશને મોવાવો, હળીમને મોવાવો અચાનક આ શી શ્લાય છે ?

પૃથ્વીસિંહ—માગ જવ જાય છે માતા, દુર્ગાદાસ, દુર્ગો, દ ગો ગ મ રા [અત્યુ પામે છે]

ઐરંગઝેમ—અહા ! અનન તારી કુદન મુન

મુક્તિ—જુગી ? અગ આ કુપ પગ

પામવન ને કેમી કાપ ?

મુજ આંખડીની દાખડીનું
રત્ન પણ કુંડી લીધું ?
દહું શાપ તુજને શહનશાહ
" મુગલાઈ નહ ચવાની આ,
બીખારી માફ રઝમી રખડી
ધુરે મોતે મરીશ બા. "

ઐરંગઝેબ—દુર્ગાદાસ, પણ આમાં
મારો શો અપરાધ ?

દુર્ગાદાસ—ઐરંગઝેબ, તારી દયા-
હીણી સહરાના રણજેવી આંખમાંથી તું
માયાવી ઝાંઝવાંતોં આંસુ ન પાડ.

ઐરંગઝેબ—શું બોલે છે લખાડ ! તે
મને શું ધાર્યો છે ?

દુર્ગાદાસ—મેં તને બરાબર જોળખ્યો છે.
આ પોશાક ઝેરવાળો છે. તું વીર નહિ પણ
દીવ્યકાશ છે.

ઐરંગઝેબ—ઝાંઝાં સંભાળ દિતુરી !

દુર્ગાદાસ—હવે આ તારી હેવાનિયન
ભરી મોગલાઈની સામે મારી ઇનસાનિયન
માટેની ખુદાઈ છરી.

ઐરંગઝેબ—હજી હું આના અગ્નિતના
પણ પ્રાણ લેનાર.

દુર્ગાદાસ—અરે ને મારા માલિક ખાનગ
ફ મારા પ્રાણ દેનાર.

ઐરંગઝેબ—તમારૂં જોધપુરનું રાજ્ય
હું આવમા બરજાદ કરનાર.

દુર્ગાદાસ—વાર છે વાર. અમે અમારું
એ સ્વરાજ્ય ગમે તે બોગે જાળવનાર.

ઐરંગઝેબ—જસવંતની રાણી અને
તેનો અગ્નિત ગિરફતાર થનાર.

દુર્ગાદાસ—દુર્ગાદામના દમમાં દમ રહેતે
કોની મજલ ?

ઐરંગઝેબ—દુર્ગાદાસના દમમાં દમ
રહેતે કદાચ નહિ પણ તેને બેદમ બનાવી
માફ ધાર્યું કરનાર.

દુર્ગાદાસ—દુર્ગાદાસને બેદમ બનાવના-
રને હું જોઈ લેનાર.

ઐરંગઝેબ—આ અહંકાર ? અરે
તહવ્વર, દિયેર, અમર, કરો આને ગિર-
ફતાર.

દુર્ગાદાસ—તેને માટે પણ થઈ આવ્યો
હું તૈયાર.

તહવ્વરે વગેરે—હોશિયાર.

દુર્ગાદાસ મુકુંદદાસ વગેરે—[સ્ત્રીવેગ
કારી રિવાંશ્વર તાકી] ખબરદાર.

ઐરંગઝેબ વગેરે સર્વે—આ હાનશા
અઃશાહ.

ટૂંબસો.

અંક ૧ લો, પ્રવેશ ૪ થો.

નવીન પાત્ર.

વિજયસિંહ—એક ગજપૂત નાયક.

કાસમ—યસવંતસિંહના પરિવારનો વફાદાર નોકર—માહાત્મક.

સ્થળ—દિલ્લીમાં જોધપુરી કુનારો.

દુર્ગાદાસ—[મુક્તિ સાથે પ્રવેશી]
માના, માતા, હવે તમારા બચ્ચાની તબ
તેપારી કંગા પુરવેશ પહેરા અને કુચર
અગ્નિત સાથે દિલ્લીમાંથી આવી નીકળો

ભક્તિ—[અગ્નિત સાથે] શું છે ?
શું છે ? બેથા !

દુર્ગાદાસ—મારનાડની આ મકિનમધ્યા
નથા આ આપણા નવા હિમના શિશુ સારીને

ઓરગ-અધમર એકદમ આનવા છાંટે છે તેમની મળી મુરાદ એ જાનેને સ્વર્ગમાં ઓ આર્ગનનથી પતિન કરવાની છે હમણા મુગન લગ્ન આ ધરને મેરો ધાવમે કેા પખુ ઉપારે મદારા ની અને અનિતો બચારી લેરા પડશે

મુક્તિ—માન બચારની ફિર ન કો હુર્ગામ ! ઉદેપુરની મરપૂતા ની, મદારગા પરાતમતિદની ધણિયાગી તનવાર લઈને બચુ કે આખા પોતાના મની ધર્મ ખાનર મરણ પગ મારી રીતે જાહે છે પણ જોધપુર રાજગના આ એક બચેના આખરી ફળો મારવા. અધમગના એક માત્ર પીપા આ મારા ગાગ અનિતને મેક પગ જોખમે બચાવા

હુર્ગાદામ—મિટેવ અમ અનિત આ,
માગવાડ બગવા,
અમે બચાસ તેમો
દેશ પ્રાગો જાન

ભક્તિ માના કામને મોનાવા [ભક્તિ જાય છે] નિજ્યમિદ !

નિજ્યમિદ—છ

હુર્ગાદાસ—એક મીઠાઈ ભગવા જેનો ગાપનો લઈ આવા [નિજ્ય જાય છે]

કામમ—[પ્રેની] મ દાર શ કર માન છે ?

હુર્ગાદાસ—મમમ આમશના અનત ઉડાગ શા રિજ્યમનુ મમ કે

કાસમ—તો નરે પ્રનય પણ એ ઉડાગતો થાદ લેરા હામ ભરે મમમ પામ મમનમાન છે જેનુ નમમ ખાધુ તેનો પડો ખેજનાર જાની માર કે

હુર્ગાદાસ આપણા બાગ રાજા અનિ તની છદગી બચારનાની છે મોગરસેના ધગી મે ધડીમા તને છીનવી તેના અડી આની પટોચાની છે

કામમ—મારા માનિ ની ના તે માગ ખુદાઈમા ! ઈમાન એ તમારા મુગન માનના પ્રાગ મુગનમાન પ્રાણ જાય પગ ઈમાન ન જાન તેો મમમને માન માનિની જાન માસ ઈમાનની આવે છે

[નિજ્યમિદ ગાપનો લઈને આવે છે]

હુર્ગાદાસ—મને તારા પર મારા જેટ યોગ રિજાસ કે આ મીઠા ના ગાપનામા કુવગને ગામી ઉપર કપડુ લાખી લઈ જાન તુ મુગનમાન છે તારા પર મેકને શક નદિ આ

કામમ—પગ મારે જાન કયા ?

હુર્ગાદાસ—મેરાડ એમી મદારગા મગમિદને તમા

કાસમ—ગાકુમારને દુધ પાસા જેટલી વાખમર્યા ?

ભક્તિ—હા ! ઓરગએમે આપગી મિ જા જમ કર્યા પડી તેના તગૂથી ત આપ જુને જે સગમાખાન મજે છે તનાથી આપાજુ શ્રાવણ માવ ચાવેડે એરે દર કવરને લઈ જવા દુધ પાસા મુદ્દા પખુ રોકડ તો આપામી પાસે મડી નથી

હુર્ગાદાસ—મી એ જાનીમના દરથી આ નિની શરેરમા આપજુ કાઈ સગીખ પણ થવાનુ નથી હજુ તો રાણી અને કુવગને છેવ મુધી બચારના લડા આપજો આપાડ અદીમોનુ નાનુ નરર પણ નીમાન વાનુ છ ગિ હરિ અણીત નખત આ ખડી મુ ની

કાસમ—તો આખર આપજા મદા ખેની

શક્તિ—[સાધુ વેશે નરથી] મુગાઓ નદિ તો આ મદારની થેની

હુર્ગાદાસ આહા ! ફળી ફળી, માડુતા કલપેની જણામ મનરાજ

શક્તિ—આશીર્વાદ

મુક્તિ—મગના પર અમૃત ધાર શો મદાર ઉપકાર

થડે કાગળે ત્રણે જણુ હમાની આગે મનામ મરી ઉભા

વિશ્વ પરિવર્તન.

અથવા

વીશ વર્ષ પછીનું સ્પેશ્યાલિસ્ટ વિશ્વ.

RANCHORDAS V. MEH

[લેખક—શ્રીયુત મણિલાલ મોહનલાલ પાટરાકર]

“હું જાણ્યો અને મહેં જોયું” કે જગત બદલાઈ ગયું છે !”

લો ! અમો નામદારની
સ્વારી, દમદમ સાથે—
બાદશાહી મેળાવા મહ
વર્તમાન મુબાઈના કિ-
નારે આની પુગી ૧૯૪૨

ના માર્ચ મામની તેરમી તારીખનું ગળિયા
મણુ મહવાર ! ચુલામી થડીવાળો મીઠો—પરિ
મય ભર્યો વાયુ મારી મુન્ની ઉગડવા માટે
સા તો “મુબાઈ-મદર” ની છુમ આખી
મીમર પર પથગાઈ ગઈ. આફ્રિકાના મુગા-ચા
પ્રાતમાથી હું જગજગ વીગ વર્ષ પાંડો
ફર્યો, મીમર બાગમાં આની લાગતાંજ
મહે બહાર ડોકુ ટહાડી નેચતો—મા અન્ના !
માશાવા ! પાંડ પરવર દિગાગ ! શુ અજબ
જેવો દેખાર ? ક્યાં વીગ વર્ષ પગલુ શાત-
મવકુ—મુબાઈ ! ને ક્યાં આજનું ધાધવીયુ
ગડબડીઈ મુબાઈ ? મહે તો ધાધું કે આ દિવ
ચરપ દેખાવ નેવા થોડા વખત સ્ટીમગાજ
થોભુ—પગલુ જો—જનમ ! આતો ! ફર્યુ

દીકીટ ખુડીને ચર્ક મુબાઈરી પુગી ગમા !
ખગડી ખુડીને ચર્ક મુબાઈઆતો ખુડી, ગમા !

વાળી વાત ચઈ. બધા મુબાઈએ જયકા
પોટલા ઉતાગવા વાચ્યા. અને હમો નામદાર
પણુ; હમારો બાદશાહી મેળાવો ને આમાન
ઉતારવા જગજગ દમનમીમે બહાર પગ ડા-જ
આવેલ નહિ, અમને પ્રવપાનથી મન્દગવા

હમારૂ આગમન તદ્દન ખાનગી હોવાને મળ્યો,
કોઈજ હાજર નહિ ! ખેર, એક દ્રંક—એક
હમો—મે બેડીંગ—અને મહારી નહાની
લાલન ! એ હમારો રેમાયો અને અપ્પાણ !
છતાં પણ મેવકે ત્રણ હમાલ ગેકયા. મોટા-
માણુમે કયાગેય બખિવાઈ કરેલે ? કપડાની
દ્રક હવરી છતા ત્રણેય હમાલોએ દ્રકને
હાથ દીધા અને માદા-હાડપિનર જેવા
માણુમના જેટલીજ સલામથી દ્રક ઉતારી.
મહેગમા જવાની ઉતાવળ કરવા મન કહેવા
લાગ્યુ, અને તુર્નજ મહેત્રણે હમાલોને એક
એક વગ્તુ જલદી ઉતારવાનો દેસરી દુકમ
ફર્માવ્યો. પણુ, પણુ, માથ શુડ ગોડ ! માત્ર
દ્રજા ગોકજગાયની ઝડપે ઉતારી—થડે
કપેજે ત્રણેય હમાલી માટે મવામ કરી
ઉભા ! મે ત્રણત્રણ વખત, ત્રણે હમાલોને
મોટા બરાડા પાડી ફર્માવ્યુ કે હમો—મંગ ને
બેડીંગ ઉતાગવા—પણુ બધુરા પાવવા જેવા
ત્રણે ઉભાજ ગયા, મારા મીનજ દરે ૧૦૧
પોન્ટ પર જતા છુમ મારી “અન્ના ! બટે
ગખાઓ ! દમડ સાગખા ડગ્યા કરાવા
મદિલા ! તી પેરી ડગ્યા ! બજકગ્યા ધ્યા !”
પણુ નહિ તે કમ્પીનના ગા-ડાંગ તા ઉવડા
ગમે પડ્યા “નહિ આખ ! હમારો કામ
નેગયા !” મેવક દરે કડગ તયા પાવ પગ
આવી વાન્થો મદાઓ ! ત્યાં આ મામાન

શકિત—એમાં ઉપકાર શો ?

આચાર્ય—સાધુ દેશના
હિંદુ પ્રજાનું ખાવ છે,
ને મનાતન ધર્મ નામે
ધનધામથી ચોલાય છે.
તો જયે હિન્દુ પ્રજા—
સનાતન ધર્મ પર આકૃત પડે,
ધિક્ સાધુના ધન જન્મ,
ધર્મ-પ્રજાની ના આકૃત હરે.

દુર્ગાદાસ—ખરેખર. પણ અત્યારે તો,
લાખો કુસાધુ દેશભાદિ
હરામનું ખાના કરે,
તણ તાન, તપ, પરમાર્થ
સાધુ નામ બદનામ જ કરે.

શક્તિ—એ સાધુઓને ફાજમાં
જે ધસડયા હોયે ખરે,
તો આપણા સ્વાતંત્ર્ય
રાજ્ય બંધાય આપણને મળે.

દુર્ગાદાસ—મહારાજ, આજના આ કટો-
ફરીના કેસરિયા પ્રસંગમાંથી અમે ઉઘર્ષી તો
અમે તમોને કદી નહિ બળવાના. તમાર
કરજ ચકવર્તી બ્યાજ સાથે ચકવવાના અને
સાથે તમે જે કાઈ ફરમાન ફરશો તો તે પણ
ચથાશકિત બળની આપવાના એ મારો
બોલ છે.

શક્તિ—એ તમારો ફરમાનવાળો છેલ્લો
મોલ જ મને અણુમોલ છે. પણ જો જો
પછીથી જૂલો કે ફરી ન જતા

દુર્ગાદાસ—તો ક્યો આ રાજપૂતી મેલ
છે. હવે બસ ?

શક્તિ—ધર્મ પર તમને આપો આપણને
યશ. [સ્વ] દુર્ગાદાસ, તારો પ્રેમ ફરીને
મેળવવા માટે જ આ મારો બોલ [બચછે]

દુર્ગાદાસ—ઝર સાધુ ! સળગતા માર-
વાડ પર સુધાવર્ણી સમાન તારો આ મહાન
એસાન. બસ માતાજી, હવે કુવરને કામના
દાયમા મેળો.

મુક્તિ—ભાઈ કામમ, જોજો હો,
ઔરંગઝેબ અને તું ધર્મમાં સમાન.

કાસમ—પણ હું કદી નહિ થઈ નમક-
દરામ.

મુક્તિ—છતાં મુસલમાને મુમત્તમાન
મળતાં

કાસમ—અમા, મુમત્તમાન કે હિન્દુમાં
સૌ સમાન નથી દરેક દોમમાં ભગવાન
અને શયનાન બને હોય છે. અમરસિદ્ધ
જેવા હિન્દુ રજપૂત પણ છે અને આ ગરીબ
શરીરમાં અમીર દેવતા દુર્ગાદાસ જેવા પણ.
તેમ ઔરંગઝેબ જેવા મુમત્તમાન બ્યાં છે
ત્યાં આ કાસમ પણ તેના દીન અને ધન-
દામનો ખરો મુલાકા છે. છતાં રયો સાનમાં
રાખો મારો આ બાગક, મારા માલીકના
મુવાબનો પણ મુલાકા.

દુર્ગાદાસ—મુસલમાન તે આનું નામ.

કાસમ—બિચારો મા વગરતો છે.
અજિતને બદલે તે બધે ઔરંગઝેબના
દાયમા જઈ જેવો છે તેવો મુસલમાન ધાય.
અત્યારે તો માર, એનું અને તમાર મૌનું
એમાજ કલ્યાણ છે.

મુકુન્દદાસ—[પ્રવેશી] ભાઈ, ભાઈ,
મોગલસેના આવતી જણાય છે.

કાસમ—બસ તો હવે લાવો એ બાવ
આકૃતાબને

મુક્તિ—[કામના દાયમા મક્તી]
અજિત, મારા જીવન ! મારવાડની આશા-
ઉપાસા એક માત્ર કિરણ [ચુમેછે]

દુર્ગાદાસ—માતા, હવે મોલ છોડો

મુક્તિ—કામમ, એક ખામ વાત જો
સ્તતામાં પકડાઈ જવાનો વખત આવે તો
તારા આ રાજકુમારના કલેશમાં છરી ભોળી
તોને હલાવ કરી નાખજો પણ જીતેજીવ
ધર્મબ્રહ્મ થવા તેને ઔરંગઝેબને દવાસે ન
મેળવે.

દુર્ગાદાસ—ધમને રક્તનારતુ ધર્મજ
જાણુ કરે છે મસમ પાગના ભોગના
ચોર-સ્તાથી ચા પો જી

મુક્તિ—મગ્નહાર, રવે તુલ મારા
ક્રમાગનો આધાર [મમમ જીવે]

દુર્ગાદાસ—મહારાણી ! ભક્તિમા ! હવે
તમે લક્ષ્મી પદ પહેરી પો અમે બીમો
રજપૂતો પાય હવેર મુગનૈનિમ સામે
અમારા આખા હમ મુની લડતે તમને સહી
સનામત પાર નીચી જાતો મોઢો આપણુ
અને પાળાથી મોગમેને ધર્મિક ન પડે
તે પાતર તથા મુન્દ તમારી બનેની
જગ્યાએ અને અનિત તરિકે આ જસમના
જો મે લદને પદ્મક જીવિ આગળ ઉપર
ભગવા ! હે

ભક્તિ દુર્ગાદાસ અમે તમાગ પ ભાગ
ગર નિ થતએ તમે અગીએજ નહિ પણ
અમારી મેની માથે ઉપર મે મીડા ચા રા
ગેના હો જો ફેડે દુર્ગા અને જન્મ આપેસે

તે દેલ આપાઉ ઉપરથી બુદ્ધો દેખા છે પણ
મોગનો જોઇ શકશે તે બુદ્ધો દેલ પણ
એક પુરાણ જનાગામુખી પહાડના શિખર
માફ ફાગી ભુમુખી તેની મામે થનારા
દુશ્મન તુલને પાળી ભમ્મ ની ગરે હે
[જીવે]

મુક્તિ—અને આ મકિનની શક્તિ પણ
પ્રાનની કુક બની મુગન ત્રાડનાઓને ઉમિડની
ની પસાર થઇ ગરે હે [જીવે]

મેનિકે—[નેપથ્યમા] હુ ૮૨ મહા
દેવ-અ ના હો અમર [રણુનારો વાગે હે]

દુર્ગાદાસ—લડાઈ ગર થા ગઈ આજ
અમારા માગસ-સ્વાત અના જીવન મરણની
ક્રમારી હે ગરેતોની તનનારો વીજળીના
અમશગઓની માફ અરિનાવળાને ચીરી
ગડી હે દુર્ગાસની તનનાગ શિ
પાર તુ પણ વિગા મગની હન બની
દુશ્મનના મુનનુ પાન મર અને માતૃભૂમિ
માગસન માન જીવન [પ્રધ્યાન]

પણ તમારો આપ-દારો ઉપાડશે ? શું ચોરી
 ચોરીનો માલ છે કે ? હા ત ! નહિં માલ
 ખોસે ! યોર ! ખતાવો તમારો નખર !'
 પણ હમાનોતો ' ડાબાદીંગ ' બની નખર
 ખતાવવા લાગ્યા ! અને આ વખતે મારા
 મિત્ર ઝેં દેશાદને મી રૂઠી યાદ આવ્યા એવા
 હુમ હમે તેઓ ? આ દેખાવ જોઈને ! એ
 લામા એક વૃદ્ધ હમાવ બોલ્યો ! " દેમોજી
 સામ ! એ ડાહ દાદા પદમજીવ દામિ નહિ
 હય ! હસ દાહમમે હુએક ખમમકે ડામકે
 વાતે અનમ અનમ આદમી ગેના હય
 હમતો ખારી દુક ઉમને વાયા હય ! મિતરા
 ઉમનેક મેગ પામ નહિ હય આદિરે તો
 દેખો નખર ! "

બોમ્બાડમેટ ! વાહજવાદ ! બાના બો વા
 ને દારી દારી ! આપણે તો નીચા નખીને બપ
 કામાજ નખર તપાચો નખર નીચે
 લખેડુ-ફેક દેપેશાદીરેક ! એને જેવા
 આખના ડોન્ટો તેવોજ આ રોએગીરો !
 અથવા રૂક માર્તેક ! શું ફુનીઆ આપની
 બધી બદનાઈ ગઈ ? કરી મે શુઆમાજ
 પુણ્ય-તમે નહિ તો ડાણુ તમારો ડામે
 ઉચકો આ દુક ? ત ! એક હમાન બાવા
 બો વા-જી ! કામ તો મેરા મર ગયા ! છત્રી
 ઉમનેમ ઉરેક પામયા ! મિલકુલ બે માનમ-
 " સિયાર થા હસ હમતમે લેકીન મેરી
 એક મામી હે વા મિત્રારા જોગ પેરી !
 દામમે બજોતવી સામ નમાગહે ! ઉકુ લ
 આના હુ મે ! " મારા મીઝા ન્યા થમો
 મીગતો પારે એ નમ ઉતી આ મે
 તેની માનવતી મળી આવ ન્યા મુઠી
 ચામવાતી મગુના અનાવ ગજતી ન્યા
 દરિશ્રે-પાડવોએ-અને ગીટાવગ થેના મ્ય
 મરે પણ કામ દાયે-કરી સીરેવા-એનુ
 આશ્વાસન માની લક નેજ (પામ ન જા
 પણ) અનેજ તેની મળીન એ મીઝા મ

દુધ ને મો' થવાથી-વરીઆગતે અરે એક
 દર આખા બદનાઈ ગયેવા જગતે-ને-ખામ
 કરીને હમાનોને-અગરવી ચોપડવનો ચોપડા
 વનો લાવન માથે નિઝેગિઆમા ગોકવાયો
 ને અ-ચો-જર્મન ફીમી થના જગને ખેચેનો
 તેવો જીદેગતો વામો દમ ખેચો

મુખાઈ જેવા મદનગરમા ચાર મેગ
 લોકમા જવાનુ એટલે કપડાનો જરો લપમ
 દાગ જોઈએજ. ઉતગાનુ પણ મારા એક
 બેંગિંગ મિત્ર-મી પુતોતમ પ્રભુગમ પ્રમા
 ગતે ત્યાજ હતુ એને આફ્રિકન લેવા ને
 તળાવાના ગએક જેવા ડા અપિ ન ચાને-રી
 નસ પડા શિવગવવાનુ નીમરમાથી જ
 નક્કી કરી બજો પણ જી દીવેનુ કમનમીમે
 બેંગિટર મારેગનુ સરનામુ વિમગજુના પ
 નીચ દવાયેનુ હોવાથી " ખાણુતર ! મદા
 બ્યાની ઉતમ મોઈ વાગા પાગીવાવાળા
 મણે મુનમ કયો ! રસ્તેજ એક હોટેનમા
 ' નન માથે ચહા લીવેનો (પાછળથી જણાયું
 કે તે હગની રેગેરા રતો) એન આપો તો
 એવાજ ડાટ નિવગવવા બટાર પપા

' આ કુસો-ગેરિંગ-જેન-પ્રમિદ છાની
 વેનગનાર " વાળા પાગીઆરાગી દુમનમા
 મેવરે પધરામણી મી માપ લેનાર હજીને
 મ' શિવગનાની દુઆ જણાવી ફજીએ
 તો મારી છાતીનુ માપ લીધુ (અને
 હ-ગમો દામ્તર યાદ આવ્યો) અને
 બે પિઆનુ બીન અને માપનો મગજ
 રેગો આપો તો ગમગયા ! મુનમણુ
 મગજ તો એ થયું મારી આમપામ માપ
 વેવાનોજ અપાવે ચાતી ગેને-ને તે આ-
 અને નદાગ મે રૂપિઆનો ગોપાગો થયો
 ' ૧૮ ૩-૨૮-૧૪૫ ' " ૨૦-૩૩૧-૨૬-
 ૧૫ ' એવા આગડા શિવાપ તે દુમનમા
 મદા અવાજ આવનો નદતો જલે દાણા
 મગજમા શુદ્ધે નોનના નોવાવો મ' મ

આ થોડે અગર એકાદ નીચામાં બે - બધું ક્યાસ બેગા બેસાયથી રિવાજીઓની દો-હા મચી રહી છે. કેટલાક પ્રજોત્તર પત્રી જણાયું કે આ દુકાનમાં ક્રમત છાતીનું માપન લેવામાં આવે છે મી. આવકા-સો-ગોરીક છાતીના રેપેશનિસ્ટ છે તે કપડા શિનતા નથી બે રૂપિયા તે માપાચાર્યના ટેબલ પર દોખા-સેવકે મનના તેને શાવ-પામરી ઓરાડતા રહેતા પડ્યો.

હવે માપડ બદીઓનું રહ્યું ભારે નાસ' કાપડ બનાવે પશુ રોશનિસ્ટ ! જુદા જુદા બોર્ડ લાગેના, 'ક્રમત પીળા કાપડના વરે પારી.' "વશરામ-જીણાબાઈ ધોળી કીના રીના ધોતીઆ વેચનાર" "નાનુ એન્ડ ટ્રે કાળા માપડના વહેપારી" એના એના બોર્ડ વાચી, કટાળી છે-રે "નાગચુ-જાદન એન્ડ ટ્રે" માથી મારતું કપડું ખરીદી એક દુકાનમાં પેસી તેના માલીક પાસે કપડું નાખી ટ્રે શિનતા જણાવું.

મી નારણજીએ નેણ ફેવતા પુછ્યું -
"માપનુ દીપ્પતુ ?"

મુગામુમાં છાતીના માપનુ દીપ્પતુ ધ્યુ ત્યાંથી પાછો તરાવો થયો- "અ ! અને બાહ્યનુ માપ ?"

મહે ગભગપ પુછ્યું - "એટલે ?"

"એટલે ? એટલે ! મી કથાથી આ મા ? આનો ચ્યુ છાતીનું માપ ! નહિ ! નહિ ! મીરટર ! અને બાહ્યનું માપ નથી લેતા બાહ્યનું લાઇસેન્સ હમારી પાસે નથી એકા- બાહ્ય વેનરનાર રોશનિસ્ટ પાસેથી તે લાઈ આપો !

મી એમ જાની એન્ડ કપનીમાંથી માપ લેનારી-મી નારણજીને આપ્યું ને પુછ્યું કોટ ક્યારે મળશે ?

'તમારે ક્યારે જોઈએ ?' સવાન થયો

મહે બેઠ્યા બજવાળી મથુ- 'મોડામાં મોડા મે દિવસમાં-જે બની શકે તો !

દરજી હમી મારી સામે જોઈ-મારી સર્વે કુનો બો થો-એ દિવસ ! બાપરે ! મીરટર તમે કહો દુનીઆમાંથી આ-આ જાઓ ! સામેના ચત્રમાતડ ધિગીનીને ત્યાં એકાદ મહાનો સીગલ પી આવો, ત્યાં ટ્રે તમારે થશે. જુનો આ કાપડ ફાડ્યું એમ બોન તાજ કાપડ ફાટનાનો અનાજ સબળાયો

અ ! પી આનતાજ, દરજીએ કોટ ધરી કહ્યું- "સાહેબ ! આપનો કોટ તૈયાર છે ?

અજબ ચઇ જતા કોટ હાથમાં લઇ જોતા-હત તેરીમી ! ક્રમત બાહ્ય અને અગ પુરતુજ કાપડ ફાડ્યું. નેવર પશુ કાપેનો નહિ મહે પુછ્યું "આ શુ ?"

દરજી બો થો- "હમે તો ક્રમત બાહ્ય અને અગનાજ રૂપેશાલીન્ટ છીએ. ગળુ વેતરનુ-કાપનુ જોડનુ એનું લાઇસેન્સ હમેને નથી ગળુ કાપવાનો અને શીનતાનો ધિગરો પ્રખ્યાત ગળાકાપુ મી જોમેફ ફેના ડીઝ એમજી લીવેનો છે તે ગળા કાપનાના ઉસ્તાદ છે હાથ તો હમે ગમે તેના અને ગમે ત્યારે મારી આપીએ પશુ ગળા કાપવાનું કટાળા ભર્યું મામ અમે નથી કરતા. તમે તફન જમની પ્રેશમાંથી આ-આ જણા આઠો વેતરનુ કાપનુ-શિનનુ એ રૂપેશા લીરોના મામ છે અમે જવાનદાર ક્રમત બાહ્ય અને અગનાજ તમારા હાથ લાના હોય તો થોડા ધણા ફેકટ ઝરી આપીએ કાપીકુપીને અગ બેરાગર કરી આપીએ પશુ ગળાગળા કાપવાનું ! મ આ દુકાનમાં ચતુજ નથી તે માટે એ દ મગાકાપુ પાસે જાઓ

દરજીની નહિ-પશુ ચોરની-તુગરાની-કસાઈની દુકાન લાગે છે એમ બજડતા બજડતા આપણે તો હાથ !ખી-અગ તોડના બદનનું મીન સુકની-ચાન લા ! પોષમ' રી બહાર પ-આ રસ્તે વિચિત્ર પાટી મા લાગેના જણાયા -

“મસ્તામાં પોલકાં-અથડેર કુકસર-
અર્ધા વારમાં એ પોલકાં-પારશી સ્ત્રીઓ માટે
ખામ ચંદુલાલ-પ્રેમચંદ-કરકમળીઆ”

“દારા શુભા મુરદ એન્ડ કો. છુટની
જંગી વખાર. ફક્ત ડાઘા પગના છુટના
મર્ચન્ટ”

છગનલાલ પી. દરજી. પ્રખ્યાત ખીઆકાનરઃ
ખીઆ કાપવાનુ જંગી કારખાનું.
દીવમે અગર ભરભાંખરે ગમી-અપગમિએ
૨૪ કલાક ખુલ્યું.
તમાગં માપ લાવો.
ઉભા ઉભા-ખોવતાં બોલનાં. એકાંત અગર
ગર્ભમાં કામ બેમાલુમ.
૧૮૫૭ ના જંગી પ્રદર્શનમાં મોંઢ મળ્યો છે.
ટેક ઔશીમઃ ચેર બગર, મુંગર્ધ.
આંચ રાકકો, બગાવ.

“દી૦ દીનશાહ૦ શાહાની. વડીમ. વાદી
પ્રતિવાદી બનેનાં મન નામવનાર”

“રે, આજન-ફસાજન મોદેશા. માંખ-
માઝ ગલી. મુંખાઈ.”

છેવટે ક્યાંક અન-ક્યાંક ટોચર.-કમાક
ખાંચ વેનરાની શીરગરી જીમ નેમ બેફડી
બગદમા મારી આપને તો સાથ્યા સાથ્યા-
પણ આપરે ! લેકો આમ માણ તરક તાકી
તાકીને ખાના બેના હમે ? તપાસના વગર
પાળી પાયે વધી ગયેલી દાદી ઉપર હાથ કરતા
બાન થયું કે હનમન દરાવની બોધ્યો, આ
આયો ! એક હેબર કટિંગ મેનનામાં મા-પણ
કમખમ નરીન ચાર કમવા આગમન ! કેઈ
કહે અમે ફક્ત કરમ કરીએ છીએ-નો કોઈ
તો વાળજ કાપે-કેઈ જમસી વાજ કાનનાર
તો દાઈ વાળ હોળી આપનાર ! હુ છેવટે એક
મુખોચ દુકાનમાં દાખલ થઈ એલ. ને ટોપી

કાદી ખુરશીપર એનાંજ મદામદેનને-માચ-
વેથી મુઝોજ ગેમ ! મીઝજ ગયો ને ગાળ દેવા
મુરીવાળી ઉભો થવા જતાંજ-ચોટવી ગયેલી
હનમના હાથમાં અને હેઈ કાનરની વચ્ચે.
મુજામુજો આ ઓપરેશનમાંથી છુટી તેની
દુકાન ધમધમાવતો બહાર જવા તૈયાર થતાંજ
ખીજ કેંટી હનમે બહાર લગાવેલુ પાટીકે
બનાવ્યું. પાટીયા પર લખેલું—

ગેરેરાવ-ગેરેરાજ-મિશાગ-નાશિકમે
મિથુડ પડિત.

(ચેચે મીચા વ મેંડી કાદમ્યા નનીમ)

છેવટે કાન ચાખીન રહી-અળાને ધક્કો ન
પહોંચે એવી ખાત્રી કરી આપણા શમ એક
દુકાનમાં પહોંચ્યા. પણ અહાંના અર્ધો દાદી
સાથે થતાંજ હનમે મને ગળ આપી દીધી.
આ મલુનવાયો ફક્ત ડાઘા મળાનોજ એરેશન-
લીન્ટ હતો.

પેટમાં કલકતા મેલ પમાર થવા લાગનાં,
આણવાળમાં આવતાંજ મને જોઈ લાવન
ગમગાઈ. સમય મુચક જવાબ દેના કીક ધાળી
મ્હેં કહ્યું “ લાલન ! બેચેબેચે નાસક પંચ-
વડી જોઈ આવવા વિચાર થયાં ૭-૫૩ ના
વિમાનમા જઈ ૧૧-૧૦ મા પાટો આપ્યો.
પણ ત્યાં હનમે ઘણા ના-ના-કરેવા છતાં
મુછો ઉતારી લીધી. કાંઈ નહિં. યાદનીગી
ગટજો કેમ લાલન ? ”

જમવાની તૈયારી કરવાની વર્દી આપવા
હવે હુ નીચે ઉતર્યો-પણ એવું મત્સાનાશ
જવ માણકે જવાખ આપ્યો “ માહેજ !
અનો ફક્ત ઉતવાનીજ આણવાળ છે જમ-
વાની નહિ. ”

છેવટે વિચાર કર્યો કે કેઈ નાટકચાળામાં-
ચીજ નાપતોપાણી કરી લેવા સડીનવામન
છે. તેથી કેઈ નાટકચાળા પાવન કરવાનો
વિચાર કરી લાવનને સાથે લીધી (કારણ કે
રખેને વાદા પુટયોને માટે નાટકચાળાના દર-

વાગ્ન બંધ હોય તો !), અને “આધુનિક નાટ્યકલાદર્શક નાટક કે થિયેટર” નો “પ્રીતિનાથ” નો ખેવ બેના ઉપડી ગયા આપો ! થિયેટર પામે કાર્લ ગીગ્લી ! જોનાગ પ્રતા બાણુપીણુના પ્રેક્ષ્યાવિરોધી ધમાવ બેઠનેજ આમારા મગજને તમ્મર આરી ! હજારે મનુષ્યો મોટરે અને વિમાનોમાથી ધડોલક કુદી નીખવા લાગ્યા, અને છેવ્વામા છેવ્વી ફેશનમા મદાયના મહેવાણી સ્ત્રીપુરુષો ડમેડઅ નીખી થિયેટરમા પ્રવેગના લાગ્યા, ભેતભેતામા ઓડિયન્સ ચીકાર થઇ ગયું. છેવ્વે એક લાખ બતી (૩૦૦૨ સિગનવ બેરી) કુદી નીખતાજ થિયેટર કુદી પડે એના ધડામ માથે ડોંપ યજાયો

અર્થો ડઝન કરતા વધારે તાળીઓ પાડવાની, એક ડઝન કરતા વધારે વન્મચોર કરવાને, બે ડઝન કરતા વધારે હારતોરા અને ગજરા રોજ ઉપર ફેંડનાની, અગર તો પહેલા ત્રણ વર્ગે મિનાય બીજા ત્રણને પણ ગાયનો સાથે પગના ધમાકોનો તાન આપવાની, નિગેરે અનેક પ્રમરની મનાઈ કરનારી મૂચનાઓ આખા થિયેટરની તમામ બીતો ઉપર મોગ અક્ષરે દિદી, ઉરડુ, ગુજગતી, મરાની અને અગ્રેજી એમ પાંચ પ્રેક્ષ્યના બાપામા દરેક પ્રેક્ષકની આખમા પેઢી ભય તેરી રીતે બહેલશમા આરી હતી આ સૂચનાઓની ફિઝ્યુરી મનજવાને - માઝ માયુ ખજરાગતો હતો ત્યા તો નાટક શરૂ થઈ ચૂક્યું

આ નાટકનું વસ્તુ કાર્લ જૂની નવનમ્યા માથી લેખક મહાશયે તકડચી કરેનું મજલના નવનમ્યાની પણ ઇતિહાસ રાણુદેરી રાખે ગારનો-હાથરસ એક ત્રીજા પ્રવિનો-ક્રાગરરમ એથા પ્રવિનો-પરેના અકના ગાયનો

પાંચમા પ્રવિનો-બીજા અકના ગાયનો છઠ્ઠા પ્રવિનો-ત્રીજા અકના ગાયનો સાતમા પ્રવિનો ! ગદ્ય તો હાનુજ નહિ-એ તો આ નાટકની ખામ પ્રેક્ષ્યાવિદિ હતી. બધું બાપણુ બેનો-માજ ઉતાર્યું હતું. બેનો લખનાર આપમા કવિશિરોમણિ હતા, દુહાઓ લખનાર નવમા કવિ બાપ્કર હતા, મોગશઓ બેડી આપનાર દગમા કવિલખૂપણુ હતા, રેડીયાનુ થિગકું મારી આપનાર અગિયારમા એક રેડિયાકનિ હતા, બારમા કવિએ વીરરસનો જ્વાલામુખી પ્રઠાવ્યો હતો, અને તેરમા કવિએ જુદા જુદા કવિઓની કવિતાઓનો શબ્દમેળો રજુ કર્યો હતો. આ પ્રમાણે આ નાટકમા એકકે તગડે તેર પ્રેક્ષ્યાવિદિ કવિઓની કદાણી હતી તેમા પણ રમ અને પ્રાપ્ત વિનાની ગાયનની ચીજે કદરૂપા અંકડેશ મળાનો ખુરદો કરીને અને આતરડાનો અવતાગ બગાડી નાખીને લખમરતા જોડેને અને જ્યોત્ક નિવજ હાથરમનો લારો સામળી સાભાગિને આપણે થાડયા તેથી પાસેની બીજી નાટકશાળામા “ખુને બરહક” ના ખેવમા ડોકિયુ કરવા જઈ પડે-આ ! પણ આ તો ઉવમાથી નીકળી પડ્યા અવમા ! અહિ તો વળી ધડાડને બડામ સાથે વાતવાનમા ખુના મરકીજ ફેલાયવી ત્રણ પ્રવેશમા ત્રીશ ખૂન તો થઇ ચૂક્યા ! શો વીરરસ ! આ આથો ! પગાર્યા ! બીજી ગીનીનું જ્ઞાન -રી છેવે અમે દુપતીએ “મગરી સંગીત નાટક મઝળી” મા પ્રવેરી બે ખુરલીઓ નિબળિત મ્ની !

પણુ અહિ વળી ગાયનોમાજ કવેઆમ કરેવી ! રાગરાગલીના રાજડા કાપ્યા ! એજ ગાયનમા મના કવાક ખતમ ! અને તે ગાયન પણ જનાતિક ! ઇનશાન અવ્વા ! જમનું પણ શુ પ્રેક્ષ્યાવિદિ થઇ ચૂક્યું !

ભારત સમ્રાટ

[એક દૃશ્ય]

["મૌર્ય" ઓફિસ તરફથી]

સમય—પ્રાત્ર કાલ.

સ્થળ—દિલ્હીનો સાદી દરવાજો.

[ઓરંગઝેબ મિંદાપને પર બેસે છે. મીર જુમલા, સાયબખાં વિ. મેનાધિપતિઓ એક બાજુ બેઠા છે. અમાળો, જમસિંહ અને અંબરસિંહ બીજી બાજુ. સામે રામ જસવંતસિંહ ઉભો છે.]

જસવંત—જહાંપનાદ ! હું આવેલો તો હતો સુવર્ણ સુગંધી માથેના યુદ્ધમાં આપને મદદ કરવા. પરંતુ આંટી આવ્યા પછી મારું મન પાછું દફાયું છે. હું આજે જ જોધપૂર જવા માથું છું.

મૌરંગઝેબ—મહારાજ જમવંતસિંહ ! આપે નર્મદાની લડાઈમાં દારૂનો પણ લીધો હતો એથી મને માફ લાગ્યું છે એમ ન માનતા. આપની મજબૂતિની ખાતરી મળ્યા પછી તો હું આપને મારા પોતાના જ માની લઉં છું.

જસવંત—જમવંતસિંહ ઉપર આપની કૃપા ઉતરે કે આપનો ખોર ઉતરે તેની મને લગારે ચિંતા નથી. અને આજે આપની પાસે આવ્યો છું તે પણ કાંઈ આપની દયાની બીજી માગવા નથી આવ્યો.

મૌરંગઝેબ—તો પછી આપના આગમનનો હેતુ શું છે ?

જસવંત—હેતુ તો ફક્ત એટલું પૂછવાનો જ કે અમારા દયાળુ સમ્રાટ શાહજહાંનને એવા કયા અપરાધે આપે કેદમાં પૂર્ણ છે ? અને બીજું એ કે આપના પિતાની

દયાનીમાં જ આપ મિંદાપને ચડી બેઠા છે તે કયા અધિમારને બળે ?

મૌરંગઝેબ—એનો ખુવામો શું મારે આપ મહારાજને આપવો પડશે ?

જસવંત—આપવો ન આપવો એ આપની છૂટા. મારું કામ તે જ માત્ર પૂછવાનું જ છે.

મૌરંગઝેબ—એમાં આપની મતલબ શું છે ?

જસવંતસિંહ—આપના ઉત્તર ઉપરથી જ અમારું બારિ આવરણ નક્કી થશે.

મૌરંગઝેબ—શું ? ધારો કે હું ખુવામો ન આપું તો ?

જસવંત—તો સમજી લઉં કે આપની પામે ખુવામો આપવા જેવું કંઈ છે નહિ.

મૌરંગઝેબ—આપની મરજીમાં આવે તેમ સમજજો. અને એથી શું લાભ હાનિ થવાની હતી ? ઓરંગઝેબ એક માત્ર ખુદા મિત્રાઈ બીજા કોઈની પામે ખુવાસા કરવા બંધાએલ નથી.

જસવંત—બહુ સારું—તો પછી આપ ખુદાની પાસેજ ખુવાસો કરો.

[જનતાની તૈયારી કરે છે]

ઔરંગઝો—જગ હેરો, રાજ સાહેબ ! હું પુત્રાસો ન મરે તો આપ શુ કરો ?

જસવંત—એણુ જ કે સમ્રાટ શાહ-જહાનને છોડાવના બનતી કોલીશ કરીશ છોડાવી શકુ કે નહિ એ જુદી વાત છે ૫ તો મારી ફરજ બનતીશ

ઔરંગઝો—મરુ કરો ?

જસવંત—બર ? સમ્રાટની ખાતર યુદ્ધ કરવુ એને બર કહેવાય કે ? બર તો આપે કર્યું છે ૫ તો એ બડખોરોને સજા કરના માથુ છુ—જે બની ગકે તો

ઔરંગઝો—રાજ સાહેબ, અત્યાર સુધી તો હું આપની હિમતની જ કસોટી કરી રહ્યો હતો અત્યર પડેના તો મેં માત્ર સાબરુ હતુ પણ આ પગે તો પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યો છું કે આપ એક નિર્ભય નર છો મહારાજ ! બારત-સમ્રાટ ઔરંગઝેમ જોધપુરના અધિપતિ જસરતસિહની દુશ્મનીથી નહિ કરી જાય યુધ્ધ ક્ષેત્રમાં ફરી એક વાર ઔરંગઝેમની પિઠાન કરવી હશે તો થઇ શકશે નર્મદા યુધ્ધની અદર ઔરંગઝેમની પૂરેપૂરી પિઠાન નથી થઇ જણાતી

જસવંત—નર્મદા યુદ્ધની વાત ટ્રોડો જહાપનાહ ? એ નિર્જયનુ આપને ગુમાન થાય છે કે ? જસરતસિહ કેના દયાની ખાતર આપના એ યાત્રા પાક્યા મૈત્ર્ય ઉપર દમનો ન મરો નહિતર તો મહારી સેનાની એજા પ્રુથી ઔરંગઝેમ અને એની સેના બને હડી જાત-એટલી દયાના બદલામાં અમે ઔરંગઝેમ તરફથી આટલી દમનમાજની મારણુ નહોતી રાખી દ્યા કરી એજ જસવંતનો અપરાધ કે ? એ નિર્જયનુ ગુમાન કરોડો શહેનશાહ ?

ઔરંગઝેમ—મહારાજ જસરતસિહ ! ખમરદાર ! ઔરંગઝેમની ધીરજની પણ હદ હો ! શકે છે ખમરાર !

જસવંત—સમ્રાટ ! ડોળા કોની મામે કારોડો ? ડોળા છુગમીને તો આપ જયમિહ જોડાને જ કરાવી શકો-સમજી લેજો કે જસરતસિહની પ્રકૃતિ કોઇ બનેરા તત્તો-નીજ બનેરી છે આપના લાવ ડોળા બને આપની તોપોના ધમધમતા ગોળા-એ બનેને જસરતસિહ એક સરખા જ તુલ્ય માને છે

મિરજુમલા—રાજ સાહેબ ! આ તે કઇ જાતની બડાઇ !

જસવંત—ચુપ રહો મિરજુમલા. રાજાઓ રાજાઓ હકે ત્યારે વગડાના શિખાળીયા શુ મો લઇને વચમાં આવી ઉભા રહેતા હશે ? હજી અમારા બનેમાથી પ્રાઇ નથી મર્યું તમાગે વારો યુદ્ધને અતે આરશે તમે અને આ શાયસ્તખા.

શાયસ્તખા અને મિરજુમલા—[તનવાર કાઢી] સાધાન કાફર !

શાયસ્તખા—હુમ ફરમાવો જહાપનાહ !

[ઔરંગઝેમે તેને ધમારો કરી અટકાવ્યો]

જસવંત—તીક જોડી મળી છે એક તરફ મિરજુમલા ને બીજી તરફ શાયસ્તખા—એક વજર ને બીજે સેનાપતિ-મને નિમક હરામ ! જેવા સ્વામી તેના સેનક

શાયસ્તખા—જહાપનાહ-આ કાફરની શુ આગવી બધી હિમત કે બાગતના શહેનશાહની સામે—

જસવંત—પ્રાણ ભાગતનો શહેનશાહ ?

શાયસ્તખા—ભારતનો શહેનશાહ પાશાહ ગાઝી આમગીર !

[છુગ્ગો ઝોડીને જહાનઆરા-ઔરંગઝેમની બહેન પ્રવેશ કરે છે]

જહાનઆરા—જૂરી વાન ! બારતનો શહેનશાહ ઔરંગઝેમ ન હોય બારતનો સખા તો મહેનશાહ શાહજહા

મિરજીભયા—કાણુ છે એ નારી ?

જહાનખાન—કાણુ છે એ નારી ? એ તો મમા શાહજહાનની કુમારી જહાન આગ છે

[મો પરથી જુઓ મરી નાખી]
મમ ઔરગઝેમ ! એમએ તારો નેત્રો હારી કેમ ગયો ?

ઓરગઝેમ—એન તમે જહીઆ શા માટે ?

જહાનખાન—આની શા માટે ? હું મને બિદામન પર મેં જોઈ ઔરગઝેમ આજે માથુસના જેવા અનાજે આ મવાન પૂરી ગયા છે ? ઔરગઝેમ ત આજે આહી તારી ઉપર મદારાજ કોઈતો આરોપ મૂકાને આવી છું

ઓરગઝેમ—કેની મમક્ષ ?

જહાનખાન—ધર્મની મમક્ષ ધર્મર નથી એમ તુ માને છે આ ગઝેમ ? શય નાનની નોકરી કરી કરીને એમ / માની નીડુ છે ધર્મર નથી ? ધર્મ છે દો !

ઓરગઝેમ—અહેન ! તુ આહી મેં રો એ ખુલાની જ કમીરી કરી ગયા છું

જહાનખાન—ચુપ રહે વૃત્તાગ ! મુલતુ પાકનામ તારી હમથી ન નેતો હમ તારી જો રે વિજમી ! હે તુદાન ! હે મુમિતપ ! હે જન-નય ! હે અમિતદ ! કે મદામારી ! હામો નામો નિદાન નર તારીએના ધરને ઉડી બાગી તારી બાગી પુરેચુગ કરી તમે જ્યા તો નાના નઓહા તુ આ પાપીઆએને જ તમે મારી ન કરી છો ?

ઓરગઝેમ—[પોતાના હોમ મદ મને] મદમ ! આ ગાદીને અહીંથી નાં જા આ ગઝ-મમા છે આ પાગનખાનુ નથી

જહાનખાન—નેડ તો ખરી મની તાકાત છે કે આ માર મમામા મમા

નાહજહાનની મેંને રાય અ કાડે ? ભરે તે પડી ઔરગઝેમનો તુત દોષ કે ખુ મેનાન દોષ ?

ઓરગઝેમ—મદમદ—પાડી જા મદમદ—માફ મેં પિના ! એવી હિમત મારામા નથી

જહાનખાન—નાહજહાનની અની મમ દમી થાય એ અમાનથી નહિ ખમાય.

બીજામમા—અપિ નહિ !

ઓરગઝેમ—અરેઅર ! ત્યારે તુ કું શુઆમા બાન જૂની મેં ? મારી પોતાની જ બહેન અને મમા શાહજહાનની પુત્રી પ્રતે આહી મેઅદમી મવાની આજા આપી જોરે ? બહેન ! જહાનખાનામા પધારો ? આ ખુના મરદ મારમા મેં મેં નારી ન મી ન તરી મામે આપીને ઉભા મહેતુ એ મમા શાહજહાનની મેંને શાએ નહિ તમાડ મથાન તો જાનખાનામા

જહાનખાન—એ નચુલુ ઔરગઝેમ ! પરતુ ત્યારે એક પ્રયત્ન ધર્મીઅથી આપી મહેતાન તૂરી પડે ત્યારે જેઓના મુગર મદ પશુ દત્તન નથી મ્યા તે સ્ત્રીઓ પશુ મારા અને શરમ છોડી રસ્તામા ખડી થાય આજ બારનવાની પશુ એ / દા છે આજ એક થોડા અમાઆથી આખુ મામા તૂરી પડ્યુ છે આ / હવે એ જૂનો નિયમ નબી મેં નહિ આ / જે અમાર જે ઉચપાથન અને જે અમલ જૂમ અને શયતાનયન નામ બારતવાની રમૂમિ ઉપર ન ત્યા રતુ છે તેતુ મારી મેં મ્યારે નહિ ન ત્યા હોય આજ ધેર પાપ ને આપી મોગી જહાનખાની આ / ધર્મને નામે ચરી ત્યા છે ને આ મધા મેદા મદ ! એક ન તરે એની મામે નિરાગી રવા છે બારતવાના મનુષ્યો તુ આજ ક્રમ આમુને જોરે માનવાનુ પમ કરી ત્યા છે ? અનીનિના મદ

પરની અદર શ ધનમાદુ, ધમાન ધનિસા
નિયન માનનીની બની ઉચ્ચ પ્રતિઓ-એ
બધા તણા ગયા ? હવ તે ગુ નીચ મ્યાર્થ-
સિદ્ધિ જ મનુષ્યની ધમનીતિ બની મેવી
છે ? મેનાપતિઓ ! અમારો મમામદો !
હુ જાણુના માણ હુ કે મમાજ શાદજ
હનની હયાતીમા જ તેના નાનાયક પુત્ર
ઔરગઝેમને સિરાસન પર મેઆડનાની તમે
બધા રી રીતે હિમત ઝી સમ્યા ?

ઔરગઝેમ મહારી બહેન જે આરીથી
આની જનાતુ ન માને તો સમાસો ! તમે
બધા બહાર આના જાઓ મમાની કન્યાની
અંદ સભાગો—

[બધા બહાર જવા ઉઠે છે]

જહાનહાન-મમૂર ! મારો મુખ છે કે
ઉના રહેા ! આની તમાજી મનુષ્ય માન
રોજી રોવા નથી આની તેમ મારે માધ
દખ સજાવાનનાને હુ તમારી પાસે નથી
આની એ નારી મારી લાજશરમ માન
મર્યાદા અને પડદાની ઇજ્જત તમામ છોડીને
આવી હુ-તે દેરગ મહારા મુજ બામાની
ખાતર-સાજો—

સર્વે-દુઃખાનો !

જહાનઆરા-હુ એ નાર તમાજી
સનુષ્ય પઠના આની હુ કે તમે તમારા તે
પીર દયાગુ પ્રગત્રેમી શહેનશાહ શાહ
જહાનને ચારોહો કે આ ધૂત પિતુ કોવી
લૂટારા ઔરગઝેમને ચારોહો ? યા
રાખજે મધમતો હજુ ધરતી પરથી લોપ
નથી ચરો હજુ કે ચક્ર ચરો ઉગે છે હજુ
પણ પિતાપુત્રના સબધ આપ છે અને
ગુ એક દિવસમા જ ને એ જાણુના પાપે
જ એ બધુ પગલ જવાનુ કે મદી નહિ !
મતા હુ એની બની બહેન મદી છે કે
તેની નિન્ય દુહુમિ તપોવનની સાનિને પણ
લગી રે ? અધમનુ જોર શુ એન બન
કાનીડની ગતુ છે કે તે સાતના નાની

ચોહાણુ રથને રનેહ દસ ને બકિતની ળાતી
ઉપર ચઢને ચનારી જગે ? કે નહિ મામે
ચાય ? મોનો મોનો શુ તમને ઔરગ
ઝેમની મરી લાગેહે ? ઔરગઝેમ ને માણુ ?
એના બાનડામા કેનુ મળ છે ? તમા
બગ એન એનુ બળ તમાજી મરુ હોન
તો જ તે મિહાસને મેમી ન્હી શ મમે
ચાહો તો એ ત્યાથી ઉપાડીને મદી ખાધમા
ફેળી દઈ ગયે એ સમાજ શાદગ્નહાન
તમેને હજુરે હારો હોય, એ મિહ હારે
દહ ચરો માટે જ એને લાત મારની, એની
તમારી ઇજ્જત હોય અને ખરેખર જે
માણુમ હો તો બધા એ બનાજ મોનો
'જય સમાજ શાદજ નનો જય !' પઠી
જેંધ રેતે જેતજેતામા ઔરગઝેમના
હાથમાથી રાજ દડ ગમડી પડશે

સર્વે-જય મમાજ શાદજહાનનો જય !

જહાનઆરા-ધણુ મા—

ઔરગઝેમ-[મિહામન પરથી નીચે
ઉતરીને] ધણુ સાગ-તો પગી આ કાજો જ
હુ મિહામન છોડી દઉ હુ-મમાસો ! પિતા
શાદજહા અત્યાગ મિમાગ છે, રાજ ચનાનના
અશક છે તેઓ જે રાજ ચનાનના શક્તિ
માન હોત તો મારે કક્ષિય-મદેશ ળાડીને
આહી આનનાની મરી જરૂર ન હોતી મે
સ તનનની લગામ બાન્સાહ શાદજહાના હાથ
માથી નથી રીધી દારના હાથમાથી લીધી
છે પિતા તો અમનની માફક આમાના રાજ
મહેનમા ચારામ કે છે-તમે સડુની એની
ઇજ્જત હોય કે દારા રાજ ચાય તો મોનો હુ
હમણાજ દારને મોનાતુ અરે દારા તો શુ
પણુ જે મદી આ મદારાજ જસનતસિહ
આ સિદામને મેમના ચાહતા હોન જે તે અ
ગર મદારાજ જયસિહ અમર તો બી ને દર
માઠ માહુમ આ રાજ્યની જમરી જનામદારી
ના નેષાર હોય તા મને લગામ વાધા નથી
અ તરફ દાર મીજ ત દ સુખ અને ત્રીડ

આજુ મુરાદ-એવા ત્રણ ત્રણ ગરુએને માથે રાખીને જો કોઈ મિંદામને બેગવા માગતું હોય તો બધે બેમે-માના મનમાં નો એમ ખાતરી હતી કે હું આપ સહુની મંજુરી અથિ બદલે, આપ સહુની આજીજીને લીધે હું ગાદી પર બેઠો છું-એમ ન માનતા કે આ મિંદા-સન અને હનામ દાખલ મત્યું છે. એ તો મને એક જાનની સજા છે. હું આજ મિંદામન ઉપર નથી બેઠો, દાગના દગલા ઉપર બેઠો છું. ઉપરાંત, મારે મકકે જતું હતું એ સુખ પણ મને ન મળ્યું. આપને જો એમ થતું હોય કે બધે દાગ મિંદાસને બેમે, અને હિન્દમાં અંધાધુધી ને અધર્મ ફેલાય, તો હું હજુએ મકકાની સફર પર જવા તૈયાર છું. એ તો મને પરમ સુખ જેવું છે. કહો—

[સર્વે સુપચાપ બેઠા રહ્યા]

ઐરંગઝેબ—જો, આ મારો મજબુક હું તખ્તની પામે મ કુંહું. હું આજ મિંદા-સને બેઠો છું તે બાદશાહના નામની ખાતર અને તે પણ વધુ વખત મારે નહિ. સામ્રાજ્યમાં ફરી શાંતિ ફેલાવી, દાગના નિરંકુશ રાજતત્રને ફરી વ્યવસ્થિત કરી, અને પછી આપ સહુ કહેશે તેના હાથમાં ગજ મોખી જુ મકકે ચાપો જઈશ. આઢી બેઠેબેઠો પણ હું મકકા તરફ જ જોઈ રહ્યો છું-મારા વિચારમાં, મારા સ્વખાતી અદર ને મારા ધ્યાનમાં પણ હું એ મહાતીર્થ મકકાનો જ નાપ જાવી રહ્યો છું-આપ જો કહો તો આ-જેજ આ રાજની લગામ છોડી મકકા ચાપો નહિ-મકકા જતુ એ તો મારા જીવનનું પગ્મ સૌભાગ્ય છે. મારી દિકર ન કરતા-તમે

તમારી જ રિયનિનો વિચાર કરી કહો કે તમારે જુલમ જોઈએ કે શાંતિનું રાજ્ય જોઈએ. કટી નાખો! હવે આપ મહુની મંજૂર વિરહ તો મારે આ મજબૂત ન ખરે. ભોયો, આપ હજીતા હો પણ આંદી રહીને મારાથી દારનો જુલમ તો નહિ જ જોવાય. કહો, મોખેચોખું કરો! આપની રી મરજી છે? ચાલ મદમદ, મકકે જવાની તૈયારી કર. કહો, આપનો શું મન છે?

સર્વે-જય, મજાદ ઐરંગઝેબનો જય.

ઐરંગઝેબ-મારી વાત આપ મહુનો છગદો તો નાખી લીયો. હવે આપ બધા બહાર પધારો. મારી બહેનની, શાહજહાંની પુત્રીની-એ હજીત થાય તે થોડા નહિ.

[ઐરંગઝેબ અને જહાનઆરા સિવાય બીજા બધા બહાર જાય છે.]

જહાનઆરા-ઐરંગઝેબ!

ઐરંગઝેબ-ભોયો બહેન!

જહાનઆરા-અહમ્મત! તારાં વખાણ કર્યા વિના મહાગથી મહેવાતું નથી. અત્યાર સુધી હું તારુથીમાં સુપચાપ બની રહેલી. તારી પ્રપંચકલાનો તમારો જોવામાં હું દિગ્મુક થઈ થઈ હતી. ત્યારે મને જાન આવ્યું ત્યારે મને માત્રમ પાશું કે તું આખી બાજી જતી મથો છે. જમ, અહમ્મત!

ઐરંગઝેબ-હું જુદાને નામે શપથ કરીને કહું છું કે જ્યાં સુધી હું સિદાસને છું ત્યાં સુધી પિતાને કે તને લગારે હુન્ન થવા નહિ દઈ.

જહાનઆરા-ફરી વાર કહું છું કે ખૂબ અહમ્મત.

[સુપ્રસિદ્ધ જગાની નાટકકાર હિન્દેન્દયાવ રાખના “શાહજહાં” નાટકમાંથી બનુવાદિત.]

જાણીતી સ્ત્રી-શ્રી વાન ! કારતી સહિનસાહ સ્ત્રીગણે ન હેય

‘ શેઠ પનાલાનના કામદાર ત્હમે ? ’ આ ચિઠ્ઠી છે ’

હૃદય દર્શન.

લેખક—શ્રીયુત “ધુમકેતુ.”

જાણાવ દિવાન એક ખુર-
મીમાં બેઠા બેઠા, મીઠાગના
ધૂમાડા કાઢતા હતા, ને ધડી
ધડીમાં દાંદરા તરફ દૃષ્ટિ
કેરવતા હતા. જહાજનાં પથ
જુવાન જેવા જાણતા લડ શરીરમાં મમય
પોતાના પ્રદાર લગાવી ચૂક્યો હતો: ને તેથી
દિવાનજની ચક્રાર આંખમાં જહાવરવાની
શિથિલતા આવી ગઈ હતી. ચહેરા પર એક
બે કમચડીથી એની મખતાઈમાં નરમાશની
છાપ આવી હતી. દિવાનજએ, મીઠાગ પૂરી
કરી, ને છેલ્લી ટુકે લઈ, મીઠાગનો કકડો,
બારી બહાર ફેંકવા ઉઠ્યા, નેટલામાં જ દાંદરા
પર કોઈકના આવવાનો અવાજ થયો

તુપૂના ઝંકાર પાછળ તરતજ શબ્દનો
અપાની ઘટકી જેવો, મ્લુકાર આવ્યો.

‘મામા ! તમે બોલાવો છો ?’

‘હા, હા, બેટા લક્ષ્મી ! આવ.’

પદર, સત્તર વર્ષની કુમાદાર યુવતીએ
એરડામાં પ્રવેશ કર્યો. લક્ષ્મીના ચહેરામાં
લક્ષ્મી જેટલી જ ચચળતા હતી ને વિવાન-
પ્રિય મનાવની નિશાની તરીકે, એની મમ્મી
બોગ આપમાં જગત વધારે પડતુ પાણી હતુ

દિવાનજ ખુલ્લી પર બેઠા, ને મામેના
કોચ પર લક્ષ્મી બેઠી

‘લક્ષ્મી ! તને એક વાત કરવી છે. તુ
નિશ્ચિન છો એટલે જીવનની મબીગતા મમજ

શકે છે. એક મ્હાડી ધમ્મા છે. તેં હવે શુ
વિચાર કર્યો છે ?’

‘માનો મામા ?’

‘માંબળ. લલિતમોહન પર ત્હારું ધ્યાન
ચોટ છે ?’

લક્ષ્મી શરમાઈને નીચું જોઈ ગઈ. અંશુ-
કાથી ભોંય ખોનરવા લાગી. એના મ્હેરા
પર આછી સુરખી ફૂગ વળી. “જો બેટા !
શરમાવાનો વખત નથી. પણ માંબળી લે.
ત્હારું ચિત્ત કનૈયાશાસ્ત્રમાં ચોટયુ છે. પણ
કનૈયાશાસ્ત્ર મર્મ ને ઉઘાડ છે. એને મ્હે
ફરનો સંગો જાણી ખાનગી કારભારી રાખ્યો
છે. બાકી એનામાં વિશ્વામી સ્વભાવ સિવાય
બીજો શુષ્ક નથી.”

લક્ષ્મી માંબળી રતી. દિવાનજ આગળ
વધ્યા ‘જો બની શકે તો લલિતમોહન તરફ
મન વાગજો. એ મ્હાડો ભત્રીજો છે ને
આ મિત્રનો કુલ આત્મી છે. બસ હવે
મન. આજથી પદરમે દિવસે જવાબ
આપીશ ના ?’

લક્ષ્મીએ ઉચ્ચ નેચુ. ને શરમને દા-
વીને બોલી ‘ને લલિતમોહન પર લક્ષ્ય
ન ચોટતો’

‘તો ત્હને નીવડા પચીન દાગર આપ-
વાના લખ્યા છે તે જ છે, દિવાનજએ જગત
કડ જવાબ વાળ્યો

લક્ષ્મી ઘેર ગઇ ત્યાં કનૈયા તેની ગદ
જોતો હતો છેવટની ફેશનની ખામરી,
મોહક ચહેરો ને ખુશનુમા ગવઆ. સ્ત્રીને
છતનાની ઘણી પ્રજા કનૈયામા હતી તે જગત
નીયો નથી, વળી વળીને મજામ મરી મોયો.

‘પધારો ! પધારો ! આપને કયાથી ધ્યાન
હો ? આ કનૈયા ગદ જુઓ છે !’

ઘણા દિવસના પરિચયની કનૈયાનાય
આત્મી છટ લેતો, ને ગેદ પત્તાનાનો
ખાનગી કારભારી હોવાથી, ને લક્ષ્મી શેઠની
આશ્રિતા જેની હોવાથી, આત્મી કુખમા
લક્ષ્મી ભાગ્યે જ વાધો ઉઠાવતી એતુ મન
આરા આવા ન્યુનભર્યા પ્રમગમથી કનૈયા
પર ધ્યુ હતુ આ નાટક આટલી ચિત્તિએ
પહોંચુ ત્યાં ગમભૂમિ પર એ નીચી
આવનારે પ્રવેશ કર્યો.

‘ઓહો !’ કનૈયાનાના હૃદયમા મીસુ
રેડાયુ, પણ મોટેથી ખૂન ભાવ દર્શાવતો
મો રો ‘નનિતમોહન’ તુ કયારે આ રો ?’

ધીમે મહાનગીકર્યો પણ મૃદસ્થનો સ્વર
આ રો મને જ મરે !

લનિતમોહન ટિલ્કીમા હતો ને જાહેર
નાનમા એગો રસ લેતો કે આપુ દિલી
એને ઓળખતુ એની કંઈક તરીકેની
ધિમ્ની કમાણી વાતી જતી હતી.

પદર દિવસ તો આખના પતકારા જેમ
વતી ગયા પદર દિવસમા લક્ષ્મી લનિત
મોહનના પરિચયમા પણ આત્મી એનો
ગવઆ એવો ગબીર કે લક્ષ્મી એ વક્તાવર
ગમા ગબારી જતી કનૈયાના હૃદય ભર્યો
અવાજને સામરે ત્યારે જ આ બારેખમ
નરી મરનામા ગમ રેડાય લનિતમોહનની
દરેક વાતમા લક્ષ્મી આનદ પામતી એ
બાવ મૃદણુ કરવા ત થી જોતી, પણ એ
બારેખમ પવનમાથી છટકારાનો દમ ખેંચવા
એ તાર કનૈયા તરફ ફરતી.

એક વાર કનૈયાનાને પોતાનો ખમે સ્વભાવ
દર્શાવ્યો ને ત્યાર પછી વક્ષી લનિતમોહન
તરફ વધારે ને વધારે ખેંચાવા લાગી.

વાળા વાદળથી આ ત્રણ ધવાયુ હતુ ને
વગસાદ પડી મે ઘડીમા તુજી પડશે એવી
આશા હતી લનિતમોહન, એની મા, મ્યાણુ
નાયક ને લક્ષ્મી મૌ મગડી પામે ગપ્પા હામવા
મેલ હતા કનૈયાનાન થોડે દુર એ મુનતી
ખુશીમા પડ્યો પડ્યો હાથકા ખાતો હતો
તે વખતે અર્ધા ગાડા જેવા એ ગમીન મા
ણુમે પ્રવેશ કર્યો.

‘મે પત્તાનાના કાનદાર ત્હમે !’ એજે
કનૈયાનાને પ્રશ્ન કર્યો.

‘કેમ ?’

‘આ ચીટ્ટી છે

કનૈયાએ ચીટ્ટી હાથમા લઈ મો કમાણુ કયુ
મનમા મો રો વેક !’

લક્ષ્મી આ ફારસ જોની હતી તે હમના
હસવા મેલી ‘તુ છે મમદાર સાહેબ ?’

નૈયાનાને એકદમ ઉત્તર વાળ્યો ‘એ તો
મમદારની ચીટ્ટી છે’ એતુ માની લનિતમો
હન તરફ હાથ કર્યો ને તેના તરફ ચીટ્ટી ફેંકી.

લનિતમોહને ચીટ્ટી વાચી કનૈયા તરફ
જોયુ ‘કનૈયાનાન ! ત્હારી મશગી આરેક તો
મરીજને આપ રૂપ મને છે !’

પેતો માણુમ આજીજી કરીને મો રો
‘માનાપ ! ત્હારો એકનો એક હોકરો માહો છે
જો આ વગસાદ પડશે, તો એ ગઢીધી મરી
જશે જલ્દી ચાલ !’

‘હા હા માચી વાત છે મિયાગની લનિત
મોહન ! એની મશગી પ્રજા એની
માથે જન

લનિતમોહને નિઃશ્વાસથી ‘કનૈયાનાન મામે
જોયુ ને ગબીર થકને મો રો કનૈયાનાન !
તે આ માણુમનુ ધન એકદમ મદનાવનાની

જરૂર છે. એના ધરમા મદવાડ છે શેરે લખ્યું છે કે આપણા નવા ડેનામા એના ધરની પાનેમા પાસેના ઝોરડા-સામાન બર્મે હોય તો તે ફેરડીને પણુ-ખાની કરો માટે તુ જા, જોખમનુ કામ છે' કનૈયાનાન જવાબમા માત્ર હસે 'વાહ વાહ ! આ ગરીબ માણસને હીક ઉઠા બણાવે છે ? જોયુ બાઇ દનિઆ આમ જ ચાલે છે કે ? પોને કામદાર છતા જતુ નથી માટે આ અગાધ્યા માણસને શા માટે કેમે ચડાવે છે ? કામદાર હોક તો આટની વાર લાગે ખરી ?

લનિતમોહનનો પિત્તો ઉઠાડે કનૈયાનાન મરકરી પરી રહ્યો હતો ને પેના મગીનનો જન જતો હતો તે ઉત્તો થયો

કનૈયાનાન ! ત્યારે જતુ છે '

' ના કામદાર સાહેબ !

પેના ગરીબ માણસે ફરી આજીજી કરી બાઇ ! ત્હમારામા ટ્રેણુ કામદાર છે તે મને ખમગ નથી મહારા જેના અગાધ્યા માણસને કેમે ચડાની હસવાનો વખત નથી વરસાદ આન્યા પહેના ચેર ફેરડી ગકુ તો છોકરા બચી જાય. બેજનાગા ધરમા મહારે છોકરે ચોમકમ ન્યુમોનીઆથી સપડાઇ જશે '

' હા બાપુ હા કનૈયાનાને દાનકા જવામ વાલો ને આ કામદાર આવે !

લનિતમોહન એ પણુ શમ્દ મો શા વિના ચાતો થયો તે બહાર ન નીકળ્યો ત્યા વગસાદ ત્રી પડે રાત્રિના ઘાગ અધકારમા કનૈયાનાનનો હમનાનો અનાજ આનનો લતા

બીજે દિસે લક્ષ્મીને ખમર પડી ત માણસનો છોપે એ લા મેજમા વધારે રહેનાથી મૃત્યુ પામ્યા છે લક્ષ્મી ગભીર બની ગઈ તેણે કનૈયાને તેના ખરા સ્વર પમા નેતો મ્નેસાને મન જનન પણુ

જુગારની રમત હતી તે આજે ગનીર બની લલિતમોહન પામે ઉની હતી

લનિતમોહને તેના તરફ નેયુ બક્ષી ! તુ આજ મે શાન છે ?

લક્ષ્મીના હૃદયમા તોફાન મચ્યુ હતુ આજે છે નો દિસ હનો મ્નેયાલાન મના રમા મનો ત્યારે વિનાસની સાક્ષાત્ મતિ જેતો લક્ષ્મીતુ મન ડગારી ગયો હતો નાનુક બામે મોહક નેરો ને પાન ચાવના રાતા હોમમા અથ્ય રસપ્રનાહ કપાનમા ઝીણીઝીલી છે ની ફેશનના આન ને આખમા બુદ્ધી જ લખ મ્નેયાને કેમ છોડાય ? આ તરફ લનિતમોહનના સાલ વેરમા છુપા થેરા મુર આતમા પત્તાનાલનો વારમ ખરો મુદ્દસ્ય ને લક્ષ્મીનો ગમે તેવો નિર્મળ વ્યભાન ઘુમુન મુક જમ્નુ અતે લનિતમોહન તરફ જ મન મેચાયુ પણુ લલિતમોહન હો પુરુ હતો રમિ મસ્ત નહિ

' લક્ષ્મી કેમ ચાત છે ?

લક્ષ્મીએ અમ્ધ્ય બાવ ર્શાવના તરવારની ધાર જેના નેયુ ચનાન્યા

હો લનિતમોહન શાનિથી એ ડગતુ આગળ વધ્યો લક્ષ્મીનો હાથ પકડે લક્ષ્મી કાઈ મોની નહિ

' લક્ષ્મી ! દીનાનજીએ રુ કીડ છે ?

મુ કીડ છે મર્ત નહિ

ને ને મસ્તી પરી દાડી ગઈ

હવે કનૈયાનાન નિરાશ થયો નક્ષી હવે સામી મગી ત્યારે ત્હો એક વાર રાખા ચલ કલા પણુ એના રોડમા જ એ ચાની ગઈ અતે નો નનિતમોહનનો વિનાહ પણુ થયો

યેડા દિસ પત્રી જ લનિતમોહનને અચાનક જવાતુ થયુ એક મોટા દેલી ગજન કલ્મીની મધ્ય મારવા જતા હતા

ત્યા ખગે ધમ,
 ત્યા ખરી આગાદી
 ત્યા દેવી સરસ્વતીનું શ્રામ—અને
 ત્યા લક્ષ્મીજીનો વાસ
 કયાથી સભવે ?

રે, આ ફાની દુનિયાના
 મોહ, માયા અને મદમાં
 વિચરનાર મોહાધ નરનારીઓ,
 કહો કે 'સ્વદેશિયત' ન ધારણુ કર્યાથી
 ભારતવર્ષની પ્રગતિના, રે,
 ઇશ્વરના અણુમોયા કારનોનો
 નથી કરતા તમે તારસ્કાર,
 શું નથી થતાં તેમાં દેશ પ્રતિ અત્યાચાર ?
 માતૃભૂમિની ગરીબ માથ નેચી
 વહનીય કાશીક્ષેત્રની સાથો ત્યજી,
 મેન્ચેસ્ટર ને ટૉકિયોની
 મીનોને રજની, મુંવાળા ને
 સુકામગ વસ્ત્રોમાં વિભૂષિત થઇ
 કહો—ત્વરાથી કહો—કે તેના
 વસ્ત્રોમાં આન્ધહિન થઇ
 ફરનાનો—દેશની પ્રગતિના કાયદાને
 તોડવાનો તમોને શો અધિકાર છે ?
 પરંતુ માદ રાખને કે
 ચિત્રગૃહને ચોપડે,
 અખિન આલમના નભપગ
 સ્થાપિત થયેન દિવ્ય દગ્ગાદે
 તદ્દમારા અત્યાચારની નોંધ
 દ્યારની યે લેવાઈ સુકાઇ છે
 પરંતુ સંપુર જગા ધૈર્ય ધગે
 અને વિચારે કે
 માફ થઇ ન શકે એવા એ
 દોષમાંથી સુન્નિ મેળવવાનો
 ઉપાય શો છે ?

એ સજનાં મંત્રોનો તે જપનાર છે,
તો તે જરૂર તમારી પ્રાર્થના
સાંભળશે-તે-મારી બક્ષશે.

ઉપાસ્ય એજ કે મહાત્માને પગલે ચાલો,
તેનાં કર્તવ્ય વિચારો
પદ્માતાપ કરો.

કારણ કે પદ્માતાપની અમિતી
પાપ પ્રજ્વળશે અને પુણ્ય પ્રવર્તશે.
અને ત્યારે આમ થશે જ ત્યારે
પ્રભો ! તમારી દાદ સાંભળશે,
ત્યારે જ,

‘ જદ્દ પાળજીને બદલે
બાર વર્ષના અભિમન્યુ પ્રગટશે. ’
ત્યારે જ,

‘ દયાળનક ઉપદેશકોને સ્થાને
દ્રોણાચાર્યો જન્મશે. ’
ત્યારે જ,

મુડદાની ભૂમિને (પ્રભો)
વીરભૂમિ કે સ્વર્ગભૂમિ બનાવશે,
અને ત્યારે જ પ્રભો, તમારી દાદ સાંભળશે કે
પ્રભો ! ‘ જેણું હલુ તેણું પુનઃ ભારત બનાવી દે ’
ત્યારે જ, બીજા, હનુમાન અને લક્ષ્મણ જેવા
બલિયાઓ દર્શન દેશે
ત્યારે જ,

દેશ પ્રણી કુળગવાડી જેવો થશે
અને ત્યારે જ સર્વની અંતેરી પ્રાર્થના ફળશે કે
‘ પ્રભો ! જેણું હલુ તેણું પુનઃ ભારત બનાવી દે ’
અમારા મિહને ગમતી અધિવ વિશ્વને ગમતી દે. ’

—મગનલાલ પ્રાણલાલ મહેતા.

“ દેશદ્રોહ. ”

નીરો અને પીરામનાઓ !
મમળપછે કે દેશદ્રોહ એ શું છે ?
અતરપટ ખોનો, ચર્મચપ્પો નીરો,
અને દિવ્ય ચતુઓ વડે હૃદયમદિરીયે
તપામે કે દેશદ્રોહ એટલે ન ?

શું ભારતવર્ષમાં કે અવનીપર
છે અન્ય ઇર્ષ પાતક દેશદ્રોહ મોતવડું ?
વિચારો ! પીસ વીસ વાર વિચારો
મમળો ! અને કહે ! કે દેશદ્રોહ એ ન ?

શા માટે રડે છે ? અરે હા
મમળો દેશના દુર્ભાગે
આમમધુઓ ! પુન વીસ વાર વિચારો
કે ભાગવત લિખારી શાને થયો ?
શા માટે મેધરાગ ન રહેસાય ?
શા માટે રેગો-ત્રાષિઓ વૃદ્ધ્ય ન થાય ?
શા કમલ્યુનીભાથી કનુરીની
શુનાસ ગ્રાહ્ય રના તમારી હિમેદ છે ?
શા કાનસાની ખાપુમાથી
મિગજડિંગ કલ્પે પ્રાપ્ત મના
તમારી અનેરી આશા છે ?
શા થોરની કાગીએ મોર લેવા
તમારી અભિવ્યક્ત છે ?
અધુઓ ! યાથી તમારી કમોદો પાર પ... !
કનાથી તમારા મનોગથો સચવાય ! !
અને યાથી તમારા આગણી
દશ્વર કેશ આશિર્વાદ હિતે

શા નથી પળી ગયા સૂત્ર કે
યસ્યેવ ભાવના સિદ્ધિ મેવતે તાદશી !
ત્યા દેશતોની નગનારીયો
ગુપ્તમાગર મના ,
ત્યા ખરી નીતિ

“પરાક્રમી પૌરવ.”

એમ મમાલોચના

નેમ — શ્રીયુત ઉગ્ગમય કેગમનય એમ, ઠી એ

મહા ૧૨ ઠી પ્રગતિએ દેરાને
ઓર રીને મમદ કરો હ
અને તેમા બો ખાડાઓ
ખાયા છે એની આવી
મમદિ બો એમ રચેના

ખાડાનન ઠી મહાપ્રતિભાશાની વ્યક્તિ ઉ
ભરી નિરાળા પાડો ત્યારે જ જોનારો

અમદમરે જોના સાલિયને વધાતુ છ
મમા માધીના અર્થો મન પ લેખેથી
મારી બાનવાલિય સુધી તમામ ક્ષતમા તેની
જમુદિ છનાઇ રહી છે મારા રગમ્ભિ પર
સત્યે ગુનામ સત્ત્વ માકમ અને

તુરગમ્ભિ દારાન મરને આપા રચા છે
ગૂજરાતી રગમ્ભિમા અમર લખી અમરો
મ્ય અમ નેતા ખ ધન નર જીવન મરેમ
અમદકારો પરન રચનાનો મન માહએ
જોનો છે રગમ્ભિનો અભ્યાસી અને
એક ન હોનાથી આ નાટક સળધમા નિષેધ
મધિયમુ હેના માગેનો નથી પરતુ આ
નાટક રગમ્ભિ પર દેખાયા તે જ અરસામા
ગજરાત મોરેના ગણિતના અભ્યાસક તરીક
સિદ્ધિને પામેના અને પછીથી અમદકારની
મગજના અમસર તરીક જોડાયના શ્રીયુત
જોનાના સિમનના રચામીનારાયણે પચ
એ નાટક ગૂજરાતી આનમ પાસ રજુ કયુ
આ નાટક ગૂજરાત નિઘા ઠિડિ વિનીત પરીક્ષા
માટે અમદમન પુનઃ તરીકે પસંદ કયુ અને
અમદકારમા એક વખત લેખ મોને પૌર
વના વેપ લઈ જનસમાજ પાસે રગમ્ભિ
પરથી નજરી બતાવુ અમદકારની સુધા

આ જવાબાના પ્રતિનિધિ ૧૨૫ ના નાટક
નમ આ અમા મતા ૧૫૫ માથેની, દિન
આન માથેની મનુષ્યનાઓ અન માન
ઉપન કો છે પતુ આ જાનની અર્થો
થાય એ ૧૮ છે એથી રગમ્ભિ શુદ્ધત થશે
એમો મભન કે અને એ રચાથી અમદ
માની આત્મશક્તિની બાનનાં નધારે પૌરવ
મગજે એમા સસય નથી

આ નાટક ઉપદેશાત્મ નિ રાન પ છે
ભારતીય ઈતિ અને રૂઢી જીવનો પરસ્પર
આરામ ચિતરી ભ રતમરનો વિજય વણવ
વાનો આ નાટકો નપટુ હેતુ છે અને આપુ
નિક મનમા એ વ્યાધાન આનો હોને ભુત
મળના ઇતિહાસનુ રજુ લઈતેમાથી ભાર
તીય જોગને તા ઠી કાની તેનુ વિશિષ્ટ
બતાવવાનો આરાધ છ આ વસ્તુ રા દેવામિ
નારાયણ જોના ગણિત મરખા એમકમ વિચના
નિષ્ણાનો નમા પારગતો નિનગ્ના નદીને
મિનારે પુરવિકમ અને સિકર વ એ થરેના
સુદ્ધાથી મગે છે અને માતસિક હનિહામ
વસ્તુનુ સ્વરૂપ જુદુ હોનાથી મ પના દેશ
નિમાન અને આ માને અ ધ બનારી શક
વાની અનમ જાદુઈ શક્તિથી કતા તેને
નરી જ રીને આપણી પાસે મ છે મળ
વસ્તુમા જમે તે મરમથી પુરવિકમ પાર
ખાય છે અને સિકર જીતારેના નીરપુરની
વી તાના દશનથી કિન્નન મનોહારને માત
મરી નિજત પ્રેમ તે પાડો સોપે છે આ
વિપરીતજ ઇતિ ભ વસ્તુને રેના માટે મનાએ
રચનાનામા તુ કળ નચાર મના મલ કારી

છે. “ જેની રીતે મહાભારતમાં આવેલી શકુન્તલાની લુપ્ત વાર્તામાં ક્ષિતિ ફેરફારો કરી કાનિદાસે અભિજ્ઞાન શાકુન્તલાનું ગમિ નાટ્ય બાંધ્યું છે, તેની રીતે અમે પણ એતિ હાસિય વાતમાં યોગ્ય ફેરફારો કરી નાટ્યની ગસિકતામાં વધારો કર્યો છે ” આમ કહી કાનિદાસના ફેરફારોનું દુકુ નિરૂપણ કરી મ્હને પરી મહેતુ, “ જેની રીતે અમે પણ પરાક્રમી પાંચ વાને, ભાગતનું ગોગર એ નાટ્યમાં ઐતિહાસિક પ્રયોગોનો આશ્રય લીધો છે પણ બધા બધા જરૂર પડે ત્યાં ક્ષિતિ કાંઈપણ ફેરફાર કર્યો છે. ”

કાનિદાસ જે પત્રે ગયા તે પત્રે મહત્તા આપણે પ્રાપ્તે અગ્રાધિકારે એ અધોગ્ય જ મહે વાય પ્રિયો નહીં અહિના સપ્તાઓ રચ્યા, એવે આપણે તેને નહીં સૃષ્ટિ મરજતા આગ્રાધિકારે એ પણ અણુધાનુ તો જરૂર જ, પણ તે હમ્મ મેઝનવા અથવા ભોગવના દાવો મનાતે અધિકાર મિદ્ધ કરવો જોઈએ અને અધિકાર વિના કાનિદાસને જે ધ્યાન અને સ્વતંત્રતા સમાપ્તે બકી એ ધ્યાન અને સ્વતંત્રતા દાખવેલું માટે તો તે પ્રાગજ્ઞ-ધૂષ્ટતાની પરામર્શ મહેવાય કાનિદાસ પોતે શલ્લદાપિ શકિતાનામાત્રવ્ય પ્રત્યયં શ્વેત બાદુ બાજેન હોય તો પણ મનને પોતા માટે તો મકા મહે જ એ મતના હતા અને સ્થુવગ મર કરતા તેને તો એમ જ લાગ્યું હતું કે એ લેખથી ઉચ્ચ પુરુષથી લેવાય તેમ દુષ્ણ લેવા માટે ઉચ્ચ હાથ મરી લેવા તત્પર થયેના વામન ને જોનો તો નહિ લાગુ-મન્દયુદ્ધિ નું કવિ મર્તિ લેવા જતા મરજીનો પ્રિય તો નહિ મનુ તે ન પતુ યગક્રમાં પોગના લેખનના મિનિષ્ટ મનમાં કાનિદાસની નજરતાને ધ્યાન હોય એમ લાગતું નથી જે પ્રાજ નાટ્ય લખે તે કાનિદાસ અને તેને કાનિદાસની તમામ નાથા હમ્મ હોય જ એ નીનીની વેસાય

લેવાથી નાટ્યનો વેખક મળ ઐતિહાસિક વસ્તુમાં ઉત્તેજ ફેરફાર કરી મહે, કાનિદાસે ઉત્તેજ ફેરફાર કર્યો અને એ અગ્રામિનારાયણે ઉત્તેજ કર્યો અને બન્નેમાં ફેરફાર કંવાની પરીક્ષામાં કોણ મિનિષ્ટ નીનડે તે પહેલા તપાસી પછી આગળ વધતું યોગ્ય ગણાય.

મન ગાજોનું, કાલોનું, કલાઓનું પ્રિય મત્યન્વેષણ, મત્યનિર્દોષ, અને મત્યમ પા મન છે. આયનગાત્રી જડ અહિના અનત સન્ધોમાં સન્ધોપન્થો રહે છે, ધર્મશાસ્ત્રી અત કરણ પ્રદતિના અનત મલોનો વિચાર કરે છે, કાન્ય અગર કલાગાત્રી સૌદ્યના અનેક મલોના દર્શન કરે છે અને તત્ત્વગાત્રી એ અનત મલોનું એન્ડપત્ત મપાદન કરે છે તદ્દન કંપનાસૃષ્ટિમાંથી ઉપમની કાટ્યે કાન્ય અગર કલાના પડમાં સૌદ્યના મત્ય મિદ્ધાનો તપાસી જોના એ વાર્તિકારની કરજ છે, પરતુ બધા ઇતિહાસમિશ્રિત કંપના અને કલા જોનામાં આવે ત્યાં વાર્તિકારની ફરજ અનેક ગણી વધે છે. ત્યાં ઇતિહાસનું સત્ય જળનાનું જોઈએ એવું તો તેને માગ વાનો હમ્મ છે. સત્યની ક્ષતિ કરીને માટે તેનું સધાનો હોય તોપણ તે ન માધના એ આપણો આશોનો અચળ વડ છે નીનિના મત્રમાં એન્ડ કરતા કુપ મોટું, કુપ કરતા ગાનિ મોટી ગાનિ કરતા દેશ મોટો, દેશ મરના આત્મા મોટો અને મત્ય જગતા ખીનને કોઈ પણ મોટો ધર્મ નથી એમ મીમરાન છે ઇતિહાસનું મળ મત્ય અગ્રાન્યા પરી તેને ક્ષતિ ન પતેલ્ય તે પ્રમાણે કંપના તેમાં સૌદ્ય પર, એન નરે, ગગ પુરે, તેજ પ્રે નોરન પ્રે, બનેન્ડ જનતની ક્યાનુ નિરૂપણ પ્રે પાગ જે મળ મત્ય તે અક્ષત રહેતું વેદપ્રાણે અને બધા બધા કંપના અને કલાએ એ મત્ય કિપ પોતાના વન્યતા વજ્ર પરગાત્રા હોય ન તેના ઉપર મનુષ્ય નરીય થા પરગવામાં

આવના વચ્ચે પેરે હસા, કિડના કિડારી
રામય તેના દોના બેઠાએ વાર્તા પ્રમાણે એક
સ્ત્રીએ પોતાના બાનખને સુદર બનાવના સુદર
વગાડી મોનાનો વગબ ચોડ્યો હતો તેવું ન
જ થયું બેઠાએ નહિતર જેમ વાર્તામાં
પરિણામે જાનકુંડે મૃતુ થયું તેમ મન્ય,
પ્રપના અને પ્રના તમામનું મૃત્યુ જ
પરિણામે

આ રીતે કાનીદામના પ્રેરના પ્રેરના તથા
સચ્ચુ તો તે દેગદારો અમન બનેલી મિના,
દુષ્યન્તે કુપ્તરહિતા શકુન્તલાને ગાંધાર
નિવાહથી પરણી વિશ્વનિ પ્રાપ્તી તેને તરકાડી
હરી સ્વીકારી એ વાનમા થયા નથી મળી
દામે એ દેગદારો અમના, પોતાના મનિવના
પ્રદેશમાં જ ક્યાં છે દતિદામને અમત્ય
ન દગલતા ખાતી દાહપિતરમાં મામ, મન્ન
વગેરે ભગી તેને સુદર ચામડી અર્પા મૃત
દતિદામને સચેત માદ્યપ્રતિમા બના
વવાનો તેણે પ્રસામ મ્યો છે પરાક્રમી પોર
વમા તેનાથી વિપરીત થયું છે જે વાન
દતિદામ તરીકે આમાન્ય મીને મી. ૧૩ છે
તેનાથી વિપરીત વનુ સચ્ચુ છે એવું
સ્વીકારાઈ તેમાં બારાના આડખનો મોને
મિની અમન વૃત્તિઓના નિવ્યનાથ ગેર
ધિમાફ અને પ્રમુદ્ધ એક મસ્તક અને
તેણે જ નિમાણુ પ્રેરવા બીજા મન્નમ્યક
વચ્ચેના મનન બેનું નિપણુ આવી રહેનું
છે એકદરના મના એન બદલે એ વિદાદ
અને મનવિષયના પ્રચારમ્પ આ નાટક
નથી દતલમ નથી પ્રપના નથી કલા

ગ્રીક દતિદામો અગર યુગ્મીય અગર આડ
નિક નિબોનાના મનનો અપ્પીકાર મ્યો એ
દેવ નથી પણ જે રૂપમાં મૃત વનુનો વિષ
યય ફરી નાગ્મ્ય મન્નમા આપન છે તેને માટે
વધારે સચેત પ્રમાણોની આવશ્યકતા હતી
અમન દતિદામિ પ્રમાણોને પ્રમાણમાં

તોનાની બરડ હતી માણુ નાટ્યનો દેવ
જ એતિહાસિક છે, ભારતવર્ષની યુગ્મ
ઉપગ્ની ઉપગ્નાની સ્થાપનાનો છે, અને
અમનના વખતમાં જે કાં નિષ્પન્નાનું
નિપણુ ગ્રીક દતિદામકારોએ અને તેને
આધાર નિકાનોએ ફેરવે છે તેને એક
દગલતાનો છે આનો પારો તો મન્ય જ
તેમજ અને આ કવિએ પ્રગત્ય શાસ્ત્રીનું
મામ ક્યાં વગર હાથે જ નરોનો મો
અમામીનાગણુ મન્નકૃત અને ગણિતનિશાર
છે બને નિરોમાં પારગત છે. મન્નકૃત
વ્યાગણુ અને બુમિતિના અચર નિયમેને
અન્યાય પ્રમાણેને વગાડી ગી આનના
મમન નિમનને અનુ, જ રહેવાની તેને દેવ
પડી છે જના મગકમી પૌરવમા તેઓ તમન
સ્વચ્છદ બન્યા છે પ્રાચીન ભારતના
દતિદામમથી તેમજ ધારેન મન્ય બતાવી
મકે તેવા સર્વમાન્ય પ્રસંગો મા તો
તેમને માહિત નરોના અગર તેની માહિતી
મેળવના તેમજ પ્રથમ પણ ન મ્યો જે
પ્રથમ બીજો તેવું પોને માન્ય પ્રેન પ
આ પ્રના જમાનાના મોદે પામે સ્વીકારાવવાના
પોતાના મગલો પણ ન આપ્યા આ બને
જામનો આની જાનના માહિત્યમથ માટે
અક્ષમ્ય જ ગણાય.

અમન અને સિન્દર વચ્ચે થયેના
યુદ્ધમાં મિન્દરને આગમાં બાળુનો ધા થયો
તો તે મીનાને એકે કત્પનાના મામથ વડે
અમન્દેશની પળી કનાવનીના તીર વડે સિન્દર
દરને ધા થયો એના સ્વરૂપમાં દર્શાવી છે " આ
દેરદાર ગોચ છે અને નમામ મિન્દરને મળના
દમ્મી મર્ધાદામ છે પરંતુ કલાવનીના પ્રસ
ગમાં જે દેરદાર પ્રવામાં આવ્યા છે તેના
મળ્યો તે દન્દરોને ગોચ દગલતા નથી
અમન્દેશની પળી ઉપર વ્યનિચારનો આરોપ
વીન્યન્ન મિમય જેવા યુદ્ધોપાય તેમજ

મુક્યો છે અને તેઓએ બતાવ્યું છે કે અશ્વ
કેશની પત્નીએ મગધવતી પડ્યા પછી મિ-
દરનો સગ કર્યો અને તે સગથી તેને પુત્ર થયો
આ વાત બિલકુલ માની ગણાય તેવી
નથી. એક ભારતીય પતિપરાયણા નારી
લાલચમાં લોભાઈ પોતાના રીસનું
ખણડન કરે એ બીલકુલ અસંભવનીય
છે. આર્યરમણી કલાની ઉપર મુક્યે અ-
સત્ય કથક અને ધોઈ નાખ્યું છે. " આ કથક
ધોઈ નાખનારા કાચ્યુ કૃષ્ણ લેખની પ્રદોષ
ધતા સિવાય બીજી અમોને દેખાતું નથી.
ભારતર્યમા કુળાઓ નથી થઈ એવું તો
નથી જ પણ ન હોઈ શકે એવું મહેતુ એ
પણ સત્ય વાત તરફ જાણીએ એ આગળ
બનવા જેવું છે, ભાગતર્યની મમાજ
વ્યવસ્થા દોષરૂપિત્ય વગેરે પ્રિયે લોકમમા-
જને આડે માર્ગે દોરના જેવું છે, અમિકા,
અબાનિકા, તારા, કુતા, માટી વગેરેને અતી
ગણતા, નિયોગને ધર્મ ગણતા શચિ સિદ્ધા
સન પ્રાપ્ય માનતા લોખમમાનુ વિપરીત
દર્શન કરાવનારું થયું છે " મુરોષીય ગ્રન્થ
કારે બનાવે છે કે કલાવતીને વ્યભિચારોત્પન્ન
બાન હતો, તેને બદને અમે નાટકની ડચિ-
રતા વધારવા કુળાવતીના બાગને અશ્વ
કેશના પુત્ર તરીકે દર્શાવે છે કલાવતીને
બાન હશે કે નહિ અથવા કલાવતીએ ગત
ભાગ લીધો હશે કે નહિ એ બાગતમા ઉડા
ઉતરનાની આસ્થવડતા નથી અમે તે
બીનાઓને કાર્પનિક પ્રસંગો તરીકે દાખલ
કરી છે પણ અમે એટલું તો જાણી મેળોને
ઢીલું કે કલાવતીએ વિદેશીને હાથે પોતાના
ગીનનું ખણડન થયા દીધું હતું એ માનતું
બીનકુત અમલિન છે વિદેશી દનિષ્ઠમ
કારેએ ભાગતની નરનારીઓની પ્રતિબાધા
ડા અને નિરૂનિઓ મરી છે તેમાની આ
બાગતને પણ એમ અગમ્ય નિરૂનિ નરીકે
આપને ગળી વાદ્યુ "

લેખનો આર્ય નરનારીઓમાનો વિશ્વામ
અને શ્રદ્ધા, જાનિકુવાબિમાન અભિનન્દનીય
છે, પણ આ સત્યરિપયંબનો પ્રમગ ઉપચિત
કરનાને બદને ખરેખર સત્ય પ્રસંગ લીધો
હોત તો જરૂર વધારે સારૂ થાત નાટકની
ડચિરતા કલ્પ્ય વંતી હશે પણ એતિદાસિક
મન્યનો હાસ તો થયો છે જ, અને નાટક,
કાવ્ય વગેરે નિખિત સાહિત્ય પ્રદારન પામતા
જનમમાજ મમતને કાન્તા તથા ઉવદેશ યુજે
અને સોદર્ય દર્શન માટે જ હોઈને જે વાચકો
આ જાતના સત્યનો હાસ ન સહન કરી શકે
તેઓને તો કર્તાની આ દૃતિ મરે તેટલી નુદર
હોય તોપણ દગખત ખુલ્લા જ કરે અને
સોનાની ચાળીમા જોમ લોકાની મેખ ખુલ્લા
કરી સુવર્ણ સોદર્યનો સપણ ઉપભોગ ન
લેના દે તેમ કાવ્યનો રસારવાદ વેનામા હર
કત પહોચાડે મતવળ કર્તાના નાટકનો આ
મહાન દોષ એના ચોડાધણા સોદર્યમા પણ
અનહદ રસકલિ કરે છે. આ પુરુષિકમના
પ્રસંગને બદને અંદરૂત્ત મૈર્યે શ્રીક લોકોને
પ્રમમમાથી હાડી કાઢવા, તે સેયુક્ત
નિકેટાંગની પુત્રીને પરપોતે તે પ્રસંગ, અથવા
ગુમવશતા ઉગ્ગવળ પ્રસંગો લીધો હોત-
ગોવીન્દગુત અને રુકંદમુખે હુણ લોકોને
સિન્ધુની પેતી પાર કાઢી મક્યા અને તેમના
વશ સિદ્ધ પૂર્વજ અંદરૂત્ત વિક્રમાદિત્યે શક
લોકોથી હિન્દુસ્તાનને બચાવ્યો એ પ્રમંગો
મતનું રક્ષણ કરત અને આ નાટકમા કાણે
કાણે ભારતના વીરતંત્રની વાચમતતા રમમા
ક્ષતિ ઉપજાવ્યા હર છે તે ડગ થાત.

એક બચકર હાડપીજરની બચમગતા
છપારી તે સુદર છે એમ જનતા પામ મના
વડા માટે નેને માથે ક પનાનું વેગમી રખ
ઓઢાડી તેની સુદગતા પર ગયના આ વેખ
કની કનાનુ થોડું ઘડ નશન મરી આ
મમાનોચના પગી નરીએ મના એ કુનનુ

અનુકરણ છે, કુદરતનો નિર્માતા ઇશ્વર છે, કક્ષાનો નિર્માતા મનુષ્ય છે. જ્યાં જ્યાં મનુષ્ય પોતાની કૃતિમાં કુદરતના નિર્માતા ઇશ્વર આજે નજીકમાં નજીક પહોંચી શકે, તેની આપેલી શક્તિઓ વાપરી તેણે કૃપાથી આપેલા હક્ક અને અવકાશની રૂએ તેનો જ દરીફ બની શકે ત્યાં ત્યાં દેશ ઉત્તમ પ્રકારની છે એમ કહેવાય. ઇશ્વરકૃતિમાં મર્વન સૌન્દર્ય, લગ્નના છે અને રસચતુર આર્થ આહિત્યક્રમોએ એ સૌન્દર્ય અને બદરતાના નવ રૂપ સ્ત્રીકાર્યા છે અને જ્યાં એ બંને સંતુલિત થઇ સૌમ્ય ગાન્તિને પામ્યાં હોય છે ત્યાં દસમું રૂપ સ્ત્રીકાર્ય છે. ધરાક્રમી ધૈરવમાં વીરરમ પ્રધાનપણે વિકાસ પામ્યો છે. પણ કૃત્રિમ ભાષાડબરથી, અમબદ્ધ પ્રજાપોથી, અન્ય રસોની અરથાને ઉત્પત્તિથી તેની ક્ષતિ થાય છે. તદુપરાંત આધુનિક હિન્દુસ્તાનની માફક આ નાટક હારતનાટ્યશાસ્ત્રોના અને ક્રૅન્ચ નાટ્યકલાનાં મંત્રોનો ખીચોડ કરવા પામતું હોવાથી, પાટલન, અગરણુ અને હેટ પટે-રૈશા સુબધ આવેલા ગામડિયા જેવું લાગી તેના થીંગ રસના સ્વરૂપને હાલમાં પરિવર્તન પમાડે છે.

કૃત્રિમ ભાષાડબરનાં તો દહાન પાને પાને ઉભરાય છે, અને જ્યાં એ આડબરની મામ્ય કહેવનો અગર શબ્દો આવી જાય છે ત્યારે તો ખડેખર આ નાટક હારતરમતુ નિદર્શન બને છે. તેનાં કાલો બહુ જ હુક પ્રકારનાં છે, તેનો શુભાર અસ્વીચવાની મર્યાદાને સ્પર્શ કરે છે, તેની વનુમંકવનામાં ગ્યાસાવિક વિરામ નથી. કમચની પાખડી એક પડી એક શ્રેણીય થર જ ખીવની આને તેમ ન ખીવનાં એક લાકડીના દાંડા પર રગમેરગી-ધેગ લાવ, યેગ પીગા,

ધેસ કાગા વાવટા ચોંટાળા હોય તેના જેવી વનુમંકવના કલાતું નિદર્શન નથી સંકુચી મહાન દોષ પશ્ચિમની મંદકૃતિને જે ઘેર ગેરબંસાફ કરવામાં આવ્યો છે તે છે. મનુષ્ય સ્વભાવ સર્વત્ર સરખો છે અને જ્યાં ધર્મ અને નીતિનાં બન્ધનો નૂરી જાય છે ત્યાં પૂર્વ હો કે પશ્ચિમ-મધે ફેકાણે એક સરખી આસુરી ગતિ જ ચુરે છે. મહાભા ગાંધી પણ એમ નો નથી જ કહેતા કે પશ્ચિમ તદ્દન દુષ્ટ છે, તદ્દન આસુરી છે, પશ્ચિમમાં કરું જ માડું નથી. વળી તે સમયમાં એગિપ્તાઈકો અને યુગેપીય વચ્ચેનો હાલનો બેદ, ગોરાકાગાની બાનના, ખાદી, યુગેપીય જોઓનો લાવજ્યમોદ, નિશા એક-પન્નીવન માટે શશિગુપ્ત પાને સરલાતું ખૂન કરાવે અને તદ્દશીય સિકદર રથના ઉપર બીછ ઓ મેસાડવા પ્રગ્ત થાય, રાજકુમારી હવાને આગળથી રાજ્યાલિયેકની કિયાની સચવા ન હોય અને તે છનાં કંઈ પણ નગર કોવાદય વિના, ઉલાનમાં કંઈ પણ શિષ્ટાચાર વિના એ કિયા થવા માટે અને જનાન્તિક ઉભેલી તે સુદરીને નિયમભાનુમાર નિયક કરવાની આજ્ઞા થાય, નિશા ચોતાની વિપય-લાવમ્બ અને આકાંક્ષાનુ ધોનક ગીત છચોક ગાય અને તે છતાં શશિગુપ્ત જણે અંબિજે નહિ અને સરવાલી આપેને કથકંકપ ખેનો-દશા ઉપર લેખક અભિમાન માને, આ અને એવી બીછ બાવનો ઉપર કંઈ બાલપોહ કરવાની હાલ આવજ્યકતા નથી. આ નાટક શુદ્ધ અમહકારનુ ધોનક નથી પણ સામાન્ય અને ઉનાળા વર્ષમાં પશ્ચિમના નિરંકાર-મુલક, મૌલ્યે નિરેલક, ક્યાનિર્મલક અસલ-કારનો જે વિષયોમ પ્રચારિત થવા પામ્યો છે તેનું પ્રતિનિધ્ય છે એટલુ કહી નિરામ પામવો મીક થશે.

મૅકબેથ.

કવિવર શેક્સપીયરની અદ્વિતીય કર્ણપ્રધાન કૃતિ.

[લેખક—વૃંસિહ વિલાસકર.]

વિવર શેક્સપીયરના નામથી કોઇ દેશ કે પ્રાંત પ્રદેશ અગણ્ય નથી તેની બન્ય નાન્યૃતિ એના નામ સમગ્ર રસ

પ્રિય પ્રજાઓમા જાણીતા છે છતાં તેના નાટકોનું બારીક અનુભવ આપણે ત્યાં બહુ થોડું થયું છે શેક્સપીયરની ઉપરજી આજણખ ધણાઓને હજો કોનેજમા શેક્સ પીયરના એકાદ બે નાટકો અભ્યાસાર્થે અન લોકરની તક ધણા વિદ્યાર્થીઓને મળી હશે પરંતુ તે મિત્રાય શેક્સપીયરને વધારે નિકટ રીતે જાણવાના અને મનજાનાના પ્રયત્નો આપણા સાહિત્યમા બહુ યથા હોય એમ દેખાતું નથી શેક્સપીયરના નાટકોના અનુવાદો યથા છે, હર્ડ નાટક કપનીઓએ તે નાટકો ભજવ્યા પછી છે, પરંતુ એ અનુવાદોમા એનું બહુ બહારનું તત્ત્વ બેગન વામા આનું છે કે તેમા મળ શેક્સપીયરની કૃતિ બાજે જ માન્ય રહી શકે છે ખામ કરીને યુગગતી ભાષામા તે હજી શેક્સ પીયરનો પત્રિયન મરખો પછી થયો નથી શેક્સપીયરની વાત તો અનગ રહી, પણ આપણા જ મહાન કવિઓનું અસરણ રાખવાને આપણે શું કર્યું છે ? પ્રતિવ્રત કે ભવચૂનિને આમુ યુગગત એવાએ છે કે વા મીઠિનું રામાનગ પચુ હવે કેને દેશને નવાનુ ત્રજે ?

મહાભારતના દૃશ્યો મિતેમાની કિંમોમા અતિ બેડાળ હાતમા આપણે નિરખીએ છીએ, પણ મહાભારતની સાચી ઓળખ ટેટાઓને હજો ? આપણે ત્યાં આપણા ઉત્તમ સાહિત્ય તરફ જોટવી બીનનકાદારી છે તેજવી બાજે જ બીજા કોઈ દેશમા હજો.

પશ્ચિમમા બીજી ગમે તેટલી ઉણપો હશે, પરંતુ પોતાના મહાન સાહિત્યકારો, કવિઓ, કલાવિધાયકો અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સ્મૃતિ જીવંત ગણવામા પશ્ચિમની રસન પ્રજા જે અનન્ય ભક્તિ અને આદર બતાવે છે તે હિન્દને માટે તો ખામ અનુકરણીય છે તેઓ શેક્સપીયરનું નામ માત્ર ઉચ્ચારીને પોતાની કૃતકૃત્યતા માનતા નથી, પણ શેક્સ પીયરના નાટકોના આખી પ્રજાને ગાઢ પરિચય થઇ શકે તેવી રમમામત્રી થોળને ઇચ્છે અને એ વગમતિ તરફ પોતાનું નકલ અદા કરે છે હિન્દના મહાદરમા મહાદર નાન્ય વિધાનકોએ અને સાહિત્યકારોએ શેક્સપીયરને અમ ત આપવાને ખર્ચ પણ પ્રયત્ન બાબી ગળ્યો નથી ગૌરવ, જે પી કેમન અને મિગીમ મિડનથી ગાડીને મર દેનરી અર્ધિંગ, મર હર્મટ દી મિમ એન દેમી, મિટર આર્થર્ લુશિયર મિમીમ લુશિયર, મિટર એફ આર્ પેન્સન મિટર મયેમન નન્ય અને મિમ નાસિ મર પત અને

જાળીના રંગબીના ઉપાસકોએ મેકમેથની યાત્રી દૈનિકોને નવનવીન અને હરત નવ વામા પોતાની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ ઉપરોક્ત પ્રો છે તેમજ વર્તમાન યુગમાં વડનની આ નાટક શાળાઓમાં 'લીઝ મેજેસ્ટી' [His Majesty's], 'લાઈસિયમ' [Lyceum], "એડેલ્ફી" [Adelphi] અને "ગેરિક થિયેટર" [Garric Theatre] મા—એકમ પીયરને જે ખ્યાતી અને માન મળ્યા છે તે બાગેજ ડાઈ અન્ય સ્થળે કે મકાને મળ્યા હશે અને મેકમેથની જે દૈનિકોને લીધે તેનું નામ આપુ નગમશરૂ થયું છે તેમાં 'મેકમેથ' નો દિવસો જેવા નેરા નથી ઈંગ્લંડના ઔથી પ્રેમ અભિનેતાઓને 'મેકમેથ' મા પોતાની ઉત્તમ અભિનય ના બતાવવાના જે પ્રમોડ મળ્યા છે તેવા પ્રમોડ બાગેજ ડાઈ પીઝ દૈનિકો મળ્યા હશે અને તેથી જ અનેક સુરિખ્યાન પાત્રોનું 'મેકમેથ' ધ્યાન ખેંચુ છે

છેના પચીસ વા દરમિયાન મેકમેથ ના કાષ્ટાત્રધાન પ્રોગ્રામ કુશળતા કુશળ પાત્રો રંગબી ઉપર ઉતરી ચૂક્યા છે કે સને ૧૮૮૮ થી નાટકની દૈનિકોમાં "મેકમેથ" અપ્રસ્યાન શેકયુ છે જર્મનીમાં મિગીમ પેટ્રિક ઈંગ્લેન્ડે ઈ ૧૮૮૮ મા લેઈડી મેકમેથનો પાઠ બજારી ખુદ સરતુ અભિનયન મેળવ્યું હતું એજ સાતમા લક્ષ્યના 'લાઈસિયમ થિયેટરમાં રોમટ ટેમરે મેકમેથનો પાઠ એવો આપા બજારી રતો અને મેકમેથની પીરતા મર દાની અને સદ્દયના એટલી સન્મ ગિને તેજો પોતાના પાઠમાં ઉતારી હતી તે સારે મમસ્ત શેક્ષમ આતમની પ્રથમા તરે મેગીની હતી ત્યારબાદ ગિસ્ટર અને મિગીસ ખુશિયર તરફથી સને ૧૮૦૬ મા શેક્ષમ પીયરની જન્મબૂતિ રજૂ કર્યું—એના ઓન

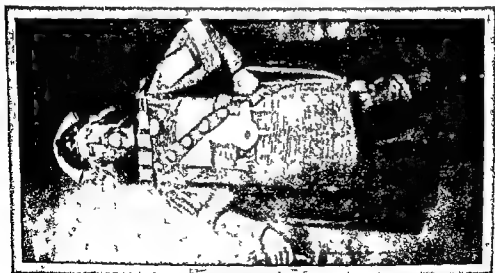
આજ "મેકમેથ" ના પ્રોગ્રામે પાઠો હવના રંગમાં અજો દશેક ત્યાના મેમેગિયન થિયેટરમાં બજારીને મેકમેથ એવું તો આઈશુ મ્યું હતું કે મિ ખુશિયરને તેની પુનગતિ એનિ થિયેટરને અનેવાર આપરી પડી હતી મિમએન ટેરી જેટી દુરાવનગીએ પણ લેઈડી મેકમેથનો પાઠ બજારી વચર પોતાની નામનાની દૈનિકોમાં માની નથી

પરતુ "મેકમેથ" ની મરંજે રૂતોદ તો મને ૧૮૧૧ ના મરેટરની પ મી તાગીએ લીઝ મેજેસ્ટી થિયેટરમાં સર હરબ દ્વી તરફથી બજારીને પ્રોગ્રામ જ મિદ્દ થઈ જગબીના ગોખીનો જેટના આ મકાને મે મ પીયર તન્દ આઈશુ દત્તા તેના બાગેજ ના વાર આઈશુ દરો સર હરબ દ્વીએ મેકમેથને અમરત આપવાને ડાઈ અર્થ આઈ રાખ્યો નહોતો ડાઈ માઠ પાત્ર દાથથી જવા દીધું નહોતું, ડાઈ મુક્ત અભિનય તન્દ મેકમેથની થવા દીધી નહોતી ડાઈ પ્રમગને હવત બનાવવામાં એક પશુ ઉણપ રવા દીરી નહોતી આ પ્રોગ્રામ સર હર બર્ દ્વી 'મેકમેથ' તરીકે મિ એડવર્ડ એ નીન સમ્મ 'જેન તરીકે, મિમ વારોરેટ વાનકમ લેઈડી મકમેથ' તરીકે મિ આ થર ખુશિયર મેકમેથ તરીકે મિસ વાઈવા બર્ટ લેઈડી મકમેથ તરીકે મિ બાન્મ 'બન્ડો' તરીકે, અને મિ એમિન મિન 'માકમ તરીકે જે આ અને કુશળતા પોતાના નિનબિન પોરોમાં બનારી શક્યા હતા તેરી કુશળતા અને આ બાગેજ રોમખીન રની કાઈ પુનરાગ્રિમાં દર્શિગોચર થઈ હશે

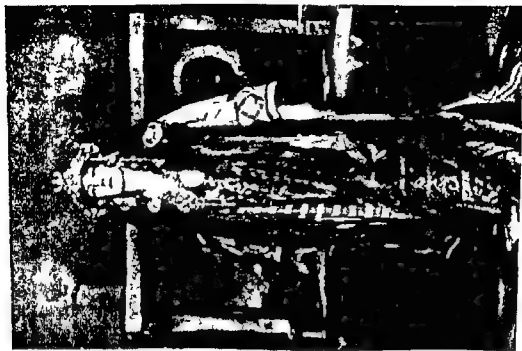
'મેકમેથ' ના દૈનિકોમાં એવો કાઈ અદિતીય અને અપૂર્વ સમાર નથી છતાં શેક્ષમપીયરે તે આલ દિતિસને કેટલો ચેનન્ય તુકા અને દિન ઉરેરનારો બના યો છે એજ તેની પ્રાપ્તિ બિહારી છે મળ મેકમેથની

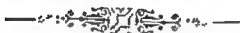
આ ને જીવિત મહારાજા પાદમ
— ૬૬ મેડલેટ —

જિ બા કે મહારાજા પાદમ
— ૬૬ મેડલેટ —

નિજી વાગેલો વાનદા ૩૦મી સેપ્ટેમ્બર ૧૯૭૧
—“ સેક્યુરિટી ”

૨૨ ઇન્ડિયન સેક્યુરિટી
—“ સેક્યુરિટી ”

કયા દુઝી છે. સ્કૉટલાન્ડના લગભગ જંગલી યુગની એ કહાણી છે. લગભગ ૯૦૦ વર્ષ પહેલાં મેકમેથ સ્કૉટલાન્ડનો રાજા થવા પામ્યો હતો. તે વખતે ત્યાં વહેમ, ક્રૂરતા અને પશુ-વ્રતિનું સામ્રાજ્ય હતું, છતાં એ જંગલી વાતાવરણમાં પણ બહાદુરી, સ્વદેશ પ્રીતિ અને આત્મમાનના ઉચ્ચ ગુણોનું સન્માન હતું. મેકમેથ પશુબળને આધારે રાજ્ય ચલાવી શક્યો હતો, છતાં તે અમયના દિસાએ તે ન્યાયશીલ હતો. સ્કૉટલાન્ડના ઉત્તર અને દેશ તરફના પ્રદેશો માથે તેનું કાયમ યુદ્ધ ચાલતું. આને પરિણામે લગભગ ઈ. સ ૧૦૪૦ માં સ્કૉટલાન્ડમાં લોહીની નદીઓ ચાલી હતી. પરંતુ મેકમેથે કેવી રીતે સ્કૉટલાન્ડની માદી હાથ કરી એ પૂર્વ ઇતિહાસ જાણવાની જરૂર છે. સ્કૉટલાન્ડના રાજા આલ્ફ્રિડના પછી તેની પુત્રીનો પુત્ર ડન્કન માદી ઉપર આવ્યો હતો. આલ્ફ્રિડને બે પુત્રીઓ હતી-“ મિએટ્રિસ ” અને “ ડેઓડા. ” ડન્કન મિએટ્રિસનો પુત્ર હતો અને મેકમેથ ડેઓડાનો પુત્ર હતો.

ત્યારે ડન્કન માદી ઉપર આવ્યો ત્યારે તેના રાજ્યમાં સર્વત્ર શાન્તિ હતી. આ શાન્તિને કારણે ડન્કન બેદરકાર રહ્યો, અને તેની બેદરકારીને લાભ લઇ રાજ્યના અમીર ઉમગિયોએ માથું ઉચક્યું. આ અમીરોએ રાજ્યની રીયતને ખૂબ રંજતી અને લટી આ પ્રમાણે વાનાવરણ ગરમ થતું જ આવ્યું ત્યારે રાજા તરફથી “ બેન્ડો ” નામનો અમલદાર કર ઉપગતવા નીકળ્યો ત્યારે બેન્ડોએ તેનો મન લેવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારથી યુદ્ધના બીજા ધડીથી ગેપાયા ત્યારે બેન્ડોને લાગેલા જખમો ઝગયા ત્યારે તેને મન ડન્કન પાસે દુરમનો આમે રેર લેવાની માગની કરી. રાજાએ તે માગની કબૂલ ગણી કે તુરંબ જ બેન્ડોએએ જગતો મદદ કર્યો. તે વખતે બેન્ડોએને નાલાય આવત

આવરલાન્ડથી અનેક મદદગારો આવી મળ્યા અને એ ખનખાર લડાઈમાં ડન્કનનું લશ્કર પરાજિત થયું. ડન્કન આ પરાજયથી બચી જાયો અને તેના સત્તાહકારોની સાહાય માગી. છેવટે મેકમેથે અને બેન્ડોએ બીકું ઝડપ્યું. બીકું ઝડપ્યું એટલું જ નહિ પરંતુ થોડા સમય તે બંનેની બહાદુરીના પ્રતાપથી બેન્ડોએને દાખી દેવામાં આવ્યા અને ડન્કનના રાજ્યમાં પાછી શાન્તિ પથરાઈ.

પરંતુ આ શાન્તિ લાંબો સમય ટકી શકી નહિ. કારણ કે થોડા જ વખતમાં નોર્વેના રાજા મ્યુએનો જખમર લશ્કર સાથે કાશ્કના પ્રદેશ ઉપર ચઢી આવ્યો. ડન્કનને આ હુમલા મામે જખમરદત તૈયારીઓ કરવી પડી. તેણે રાજ્યના લશ્કરના ત્રણ વિભાગો કરી મેકમેથ, બેન્ડો તથા પોતાની સરદારી નીચે આ હુમલા મામે ઝડપ્યું. આ યુદ્ધમાં ડન્કનની સૈન્ય દાર થઈ અને ડન્કનને બર્ધાના કિઆમાં આશ્રય લેવો પડ્યો. પરંતુ મ્યુએનોના લશ્કરે કિઆને ઘેરો ઘાસ્યો. અને એ આશ્રમમાંથી બચવાને ડન્કનને એક પ્રપંચ રમવો પડ્યો. મરુને તામે થવાનો ઢાંગ કરી તેણે શત્રુના લશ્કરને બેગલ અને દારૂની ભેટ મોકલી. એ દારૂમાં ઝેરી ઔષધ ભેગવવામાં આવેલું હોવાથી મ્યુએનોનું આખું લશ્કર માદ નિદામાં પડ્યું તુરંબ જ ડન્કને મેકમેથને મદદો પહોંચાડ્યો. મેકમેથે લશ્કર સાથે આસીને દુમનના આખા લશ્કરને મળણશરૂ કર્યું. પરંતુ મ્યુએનોના આ પરાજયનું વેગ લેવા દેન લાંબો બીજો એક કાશ્કો ચઢી આવ્યો. આ લશ્કર દિઆના રાજા કંચુટ તરફથી મોકલવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે પણ મેકમેથ અને બેન્ડોએ આશ્રમનું વાદળ ચિંતવ્યું. છેવટે દેન અને ઝગિશ પ્રત વચ્ચે અપાદના તદનામાં આ તદનામાં પડી મેકમેથ અને બેન્ડો

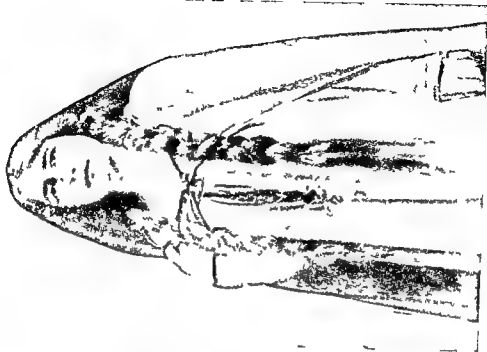
ગમ્મ ડન્કનને ફોરેસ મુકામે મળવા ઉપડ્યા. આ મુમાફરી દમિઆન આ બને મરદારોને તથા પિશાચણીઓ મળી, જ્યાંએ તે બંનેનાં ભવિષ્ય બાખ્યાં. એ ભવિષ્ય એ હતુ કે મેંકમેથ મોટલાન્ડનો ગમ્મ થશે, અને બેન્કો ને કે પોને રાજ્ય નહિ કરે તો પણ અનેક ગમ્મઓના વંશનો પિતામહ થશે.

આ પ્રસંગથી મેંકમેથીયન્નો નાટ્યપ્રયોગ શરૂ થાય છે. પિશાચણીઓની ભવિષ્યવાણીથી મેંકમેથના હૃદયના ઉડાણમા મહાસ્વાકાંક્ષાનો ધૂનિ પ્રકટાય છે. જ્યારે મેંકમેથ બીજા વાર પિશાચણીઓને મળ્યો ત્યારે તેને કહેવામાં આવ્યુ હતુ કે સ્ત્રીનો ભયો દોષ પણ પુરુષ તેનો પરાજય કરી નહિ શકે, માત્ર તેને એકજ જબ હરાવી શકાય અને તે જ્યારે “મહાન્ બર્નામ વુડ” ડન્કનીનેહનની ટેકરી ઉપર તેની સામે આવશે ત્યારે. અને આ ભવિષ્યવાણી મત્ત હતી. કારણ કે મેંકમેથનુ મૃત્યુ મેંકહ્નના હાથથી થયુ, અને મેંકહ્ન કાંઈ જીવ્યો નહોતો-તેની માતાની જીવંત બચાવવાની ખાતર તેની માતાનુ પેટ ચીરીને તેનો જન્મ કરાવવામા આવ્યો હતો. “મહાન્ બર્નામ વુડ” મેંકમેથની મામે કેવી રીતે આવ્યો તે નાટકમા દર્શાવવામા આવ્યુ છે.

મેંકમેથે મોટલાન્ડમા ૧૭ વર્ષ ગમ્મ કર્યું અને ઈ. મ. ૧૦૫૭ મા તેનો ધાત થયો. આ રાજ્ય મેળવવામા અને ને ટકાવી રાખવામા જ તેનુ જીવન ખર્ચાઈ ગયુ. જ્યારે પિશાચણીઓની ભવિષ્યવાણી ઉચ્ચાર્ગ ત્યારથી તેણે મોટલાન્ડનુ રાજ્ય હસ્તગત કરવામા પોતાની મર્મ શક્તિઓને એકત્રિત કરી. આ મહાસ્વાકાંક્ષાની મિદ્ધિ અર્થે તેને કેવા પ્રયત્નો રમવા પડ્યા અને કેવી કુરતાઓ બનાવવી પડી તે ચિત્તવવામા મેંકમેથીયન્ની પિત્રીએ કમાય કરી છે.

મેંકમેથે જ્યારે આ ભવિષ્યવાણીની કદાબી પોતાની પત્ની લેઈડી મેંકમેથને કહી ત્યારે એ રાક્ષમણી સ્ત્રીએ પોતાના પતિના હૃદયમા કેતુ વિષ રેડ્યું અને તેના ડગમગના મશયામક મગજમા કેવા ખૂની વિચારો ભર્યા એ ચિતાર મેંકમેથીયરે અલ્પ કુઝળાથી ચિતર્યો છે. ડન્કનનુ ખૂન કરીને જ રાજ્ય ચર્ચ શકાય એ લેઈડી મેંકમેથનો ભયાનક ખ્યાલ ! કંપને હૃદયે, કુશલે શરીરે મેંકમેથને એ ખ્યાલ સ્વીકારવો પડે છે ! એ ખ્યાલનો અમય કગવાની તક પણ મેંકમેથીયર કેટલી ઘૂંટર કુશલતાથી મેળવી આપે છે ! રાજ્ય ડન્કન પોતાના અગ્રીર ઉમરાવોનો હરવખન અતિથિ બને છે તે આ વખત મેંકમેથના મહાબલમાં અતિથિ થઈને આવે છે. આવે તેના પુત્રો મા’કમ અને ડોનાવમેર્કન છે. ડન્કન લેઈડી મેંકમેથના અતિ મોહક સ્વાગતથી હર્ષાયે તો ચર્ચ જાય છે-રાત્રિ અહિંજ પમાર કરે છે-બેરીકર નિગમા તે જગત્ના પ્રખ્યોતે વિમરી જાય છે મંચ-ગત્રિએ જ્યારે મવત્ર શાન્તિ દેહાઈ ગઈ છે, ત્યારે લેઈડી મેંકમેથ પોતાના પતિને ડન્કનનુ ખૂન કરવાને ઉત્કેષી ગઈ છે. પ્રથમ તો ખૂની કટાર માથે આ રાક્ષમણી ડન્કનના શયન મુદમા દાખલ થઈ કેવા મકપવિકંગોમા ગોથા ખાય છે એ કૂર મનુષ્ય સ્વભાવનુ પૃથક-કણ્ણ કરવામા મેંકમેથીયરે માનસ ગાબનુ એક મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ પાનુ ઉઠેલી બતાવ્યુ છે.

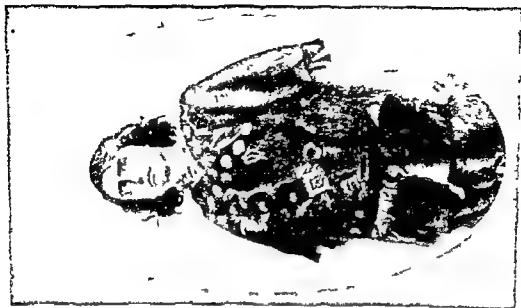
છેવટે આ નિપુણ હૃદયની ત્રિવિધ મેંકમેથ પામે પાડી કરે છે અને તેને આ કાણુ ગમ કરવાને તીખી તલવારની ધાર જેવા શબ્દોથી ખી રીતે પાનો ચ્દાયે છે એ ચિત્ર દોરવામા મેંકમેથીયરની કલાની બાવધિ થાય છે. બિચાર મેંકમેથના નસો ! એ મમો ક્રોધા માયા અને મર્મદારક ! “પ્રથમ તો આપણે માત્ર ડન્કનની રૈય નથી, પણ ડન્કન આપણો કુટુંબી અને ગિરનાર છે.” “એ આને

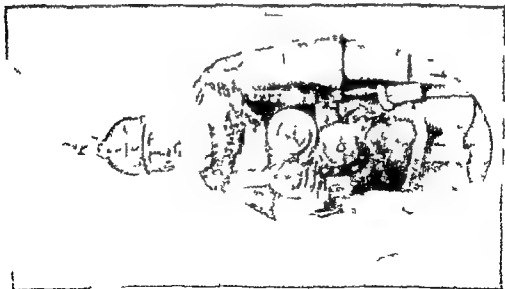
નિસ વાણના બંધે • હેડી એકલે " ના પાઠમાં
—“ મુકમિથ. ”

—“ મુકમિથ. ”

in 1871, 1872, 1873
 with the same 1874, 1875, 1876

in 1871, 1872, 1873
 with the same 1874, 1875, 1876

રંગભૂમિ.

લેખક—શ્રીયુત ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી, બી. એ. , એચએચ બી.

“કુરોસ્તુ મૌન વ્યાહ્યાન સિધ્યાસ્તુ હિન મશયા” આવી એક વેદાન્તની પ્રૌદોક્તિ છે. ‘રંગભૂમિ’ માં લખવાના બાઈ વિભા કરના આગ્રહને આવે જ હિન આપવાનું મને મન થઈ આવે છે પણ ફેર એટલો જ છે કે હું ‘શુર’ નથી અને શુભગતનો જનસમાજ “અરમદત્યતત્રિય શિષ્યકોટિ પ્રવિષ્ટ” નથી એટલે એ પ્રૌદોક્તિથી મારું કાર્ય સરે એમ નથી જતા એ બાઈ વિભા કરના આટલો બધો આગ્રહ ન હોત તો ‘મૌન’ જ સાચો જવાબ છે એવું મને લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

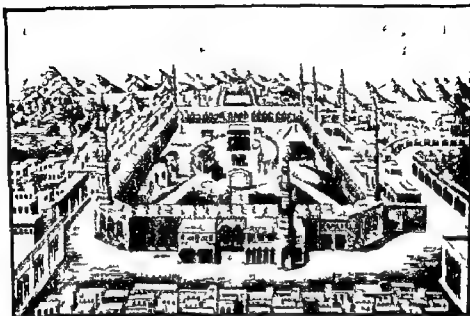
કારણ, જગત ઉપર જ ‘રંગભૂમિ’ની દૃષ્ટિ રાખનાર તત્ત્વદર્શનના ઉપાસકને રંગભૂમિ ઉપર આ સિનાય ખીંગ કોઈપણ પ્રવારનું રિવેચન ગોલનું નથી-સહનું નથી જગત વસ્તુતાએ મિથ્યા છતા-જગતને આગ્રહ પૂરુંકે મિથ્યા માન્યા છતા-બ્રહ્મવિદ્યાના ઉપાસકને વ્યવહારદૃષ્ટિ રાખવી પડે છે, વ્યવહારજીવનમાં જગતને સદૃષ માની વર્તવું પડે છે રંગભૂમિ વસ્તુતાએ આભાસરૂપ જતા, અને એ કેવળ આભાસ જ છે એમ માન્યા છતા, તે જનસમાજના જીવનચલાર ઉપર મૂંઝવે દોષ તેની જ

અસર કરે છે કેટલાક સત્યશોધક બંધુઓ નાટકના અમ પ્રત્યયમાં કઈ કઈ વસ્તુઓના ખગખોટા સત્યરૂપે દર્શન કરે છે એટલું જ નહીં પણ કેટલાક કાયા મનના સ્ત્રી પુરોના નાટકના તપ્તા ઉપર ભજવતા દુષ્ટોની સારી મારી અસર પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનો આયાસપૂર્વક ચત્ન કરે છે, કેટલાક ઉપર તો અનાયામે જ તેની અસર થાય છે, ‘રંગ ભૂમિ’ ઉપર પ્રકટ થતું દૃશ્ય મિથ્યા છે, તેના મોહમાં ન પડવું જોઈએ, તેમાં દેખાતા પ્રકટ, અપ્રકટ, સ્ફુટ, અસ્ફુટ સત્યોને કાંટપ નિકે માનીને જ ચાલવું જોઈએ અને ખરું સત્ય નાટકમાં નહીં પણ જગતમાં જોવું જોઈએ, જગતના ઇતિહાસમાથી, જગતના વર્તમાનમાથી જગતના નાના મોટા પરિવર્તનોમાથી તારવી કાઢવું જોઈએ એવો ઉપદેશ કરનારો એ ક્યાના એક અનુપમ અગતી અવજ્ઞા સમાન લેખાપ જતા જે રંગભૂમિ સત્યને તરછોડે છે, ક્રોધાજનોના પાશવરૂપ જ પર્ગિષોણ્ય કરે છે, ક્યાના ઉત્તમ આદર્શોના ત્યાગ કરે છે તે રંગભૂમિને મારે ‘અજ્ઞા’ વિના બીજું શું દોષ સકે? આવી અજ્ઞામાથી રંગભૂમિને બચાવવી દોષ તો તેનો એક જ ભાગ છે અને તે એ કે એ રંગભૂમિને ‘મત્ત’ ની મવાદી બનાવવી,

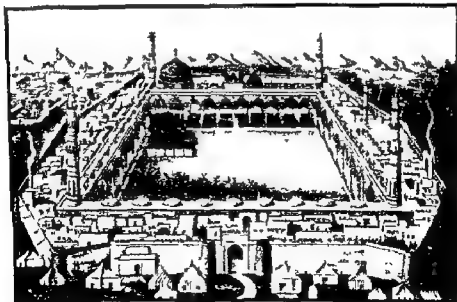
જીવનનું સાચું અનુકરણ નીવડે છે. તે દુઃખ-પ્રધાનતામાંથી મનુષ્યની લઘુતાનું, પાશવ અશની ત્યાગ્યતાનું અને પોતાના આધ્યાત્મિક અશની ધુરતાનું અને દેવી અશનું દર્શન પ્રાપ્ત કરવાની પોતાનામાં અતર્ગત રહેલી શક્તિનું બાન થાય છે. આવો મુદ્દર પગિણામ જે ગૌરવથી જે ગભીરતાથી અને જે અનિવાર્યતાથી દુઃખપ્રધાન અને દુઃખાન્ત નાટકમાં થાય છે તેવા ગૌરવ, ગભીરતા અને અનિવાર્યતાનાં તત્ત્વો સુખાન્ત અથવા મુખ્યપ્રધાન નાટકોમાંથી પ્રાપ્ત નથી થતા, અને એટલા જ માટે શાકુન્તલ અને ઉત્તરામ ચગિન જેવા કે ગેમિયો અને જુલી-ગેટ, હૅન્ડ્રેટ, બીયર અને ઑથેલો જેવાં નાટક વધારે લોકપ્રિય, વધારે ગસિક અને

વધારે પ્રશસાપાત્ર ગણાયા છે. દુઃખ મનુષ્યને પવિત્ર બનાવે છે, દુઃખાન્ત નાટક મનુષ્યને સત્યનું અને સુખનું માતૃ સ્વરૂપ મન-ભવી શકે છે. માનવજીવનનું મોટામાં મોટું ફળ પરમાત્મ દર્શન છે નાટક એ માનવ-જીવનનું અનુકરણ છે તેની પણ પરમાત્મ-દર્શનમાં જ સફલતા છે. જે નાટકમાં પરમાત્મદર્શન થતું હોય તે નાટક સાર અને આલ્મ-જેમાં ચોમેર માયાનું જ દર્શન હોય, માયાનું જ આકર્ષણ હોય, માયાના મોહની સસાર જીવનમાં મનુષ્ય-વ્યક્તિઓને જાણાતી ખામીઓ પૂર્ણતાને જેમાં યત્ન હોય, સસાર-રમની પરાકાષ્ટાએ પહોંચવાની જ જેમાં ભાવના હોય તે નાટકો 'ગમનામ' વિનાના આભૂષણની પેઠે અમને ત્યાગ્ય લાગે.

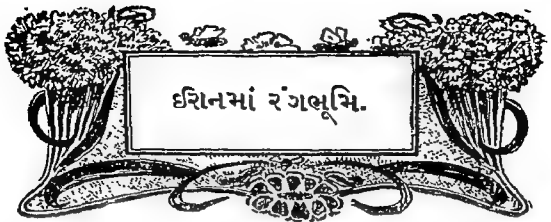

મહા

મદીના

લેખક—શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ., એસએસ બી.

રખસ્તાન, ઈરાન વગેરે ઈસ્લામી ધર્મ પાળનારા પ્રદેશોમાં નાટક, નાટકશાળા, રંગભૂમિ આદિ મોજ-મઝાના સાધનો જે અર્થમાં

આપણે સમજીએ છીએ તે અર્થમાં હસ્તી ધરાવતા નથી. ઈસ્લામમાં તેને વર્ણ્ય ગણ્યાં છે. શ્રાવ્ય કે દ્રશ્ય કોઈપણ રૂપમાં નાટક નજરે પડતાં નથી, ઈરાનના જૂના સાહિત્યમાં નાટકનું એકે પુસ્તક જણતું નથી, પરંતુ નવા સાહિત્યમાં છેક તેમ નથી. તેનું કારણ કે ઈરાનીઓનો આનંદાની વગ, ઈરાનના અમીર ઉમરાવો પોતાના કુટુંબીઓને કેળવણી આપવા યુગ્વેષ મોકલે છે, ઈસ્તાબુલ, બર્લીન, પારીસ, લંડન વગેરે જગ્યાએ ઘણા ઈરાનીઓ જીવામાં આવે છે, પારીસ માટે તથા ફ્રેન્ચ ભાષા માટે એમને ઘણું આકર્ષણ રહે છે. યુરોપના આ સત્ત્વણ શહેરો (ઈસ્તાબુલ બાદ કરતા) ની નાટકશાળાઓ નિવાસના મુખ્ય સાવન પૂરા પાડે છે. અને તેથી એવા શહેરોમાં રહેતા ઈરાનના વતનીઓ બ્યારે પોતાને દેશ પાછા ફરે છે, ત્યારે કુદરતી રીતે નાટકને માટે કાઠક વાગણી પોતાની

સાથે લેતા જાય છે. તુર્કી ભાષામાં કેટલાંએક નાટક લખાએલાં છે, અને તેનાં શ્વાભાવિક રીતે ફારસીમાં ભાષાત્તર થયાં છે. વઝીર ઉત્-ડીન ફરસ નામે એક બહુજ રસુછ નાટકનું ભાષાંતર કેટલાંએક વગસ પર જોએયું આ લેખકને સાબરે છે. ફારસી ભાષા જાણનારા તેમજ ઇગિપ્તના વતનીઓ પણ એ ભાષાંતર બહુ હોંસથી વાચતા, કારણ તે વખતે ફારસી સાહિત્યમાં એ એક નવીન તત્ત્વ દાખલ થએલું ગણાતું. છતાં પણ દ્રશ્ય નાટક તરીકે એનો ઉપયોગ કરવાનું ઇરાની ખ્યાલમાં પણ આવતું નહિ

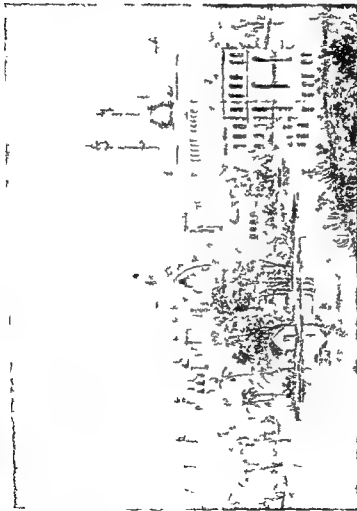
જે ધાર્મિક આદેશ દ્રશ્ય નાટક વચ્ચે બનાવે છે તે જ ધાર્મિક આદેશ બ્યારે ધાર્મિક બનાવો જોડે જો તે નાટક કાઢ પણ સખધ-માત્ર નામનો હોય તો પણ-રાખતું હોય તો તેને અગાધિત ગણે છે આવી જાતના નાટકે ઈરાનમાં તેમ જ બીજા કેટલાક મુસ્લમાની ધર્મ પાળતા દેશોમાં બખ્તવાય છે પણ નથી તેને માટે રંગભૂમિનું પાકુ બાંધેલું મકાન નોંધતું કે નથી કેળવાએલા “એક્ટર” જોતા ગમે ત્યાં મોકલવા આગ પાગીઆની

હતી મેં તેનું ૨૦ / ૫૦ પાડે છે તે ધાર્મિક જીવનથી પ્રેરણા મળ્યા (મેળ) મેળવવાની દોષથી નૂરી પડતા જીવન અને ધરતી માણસો તેમાં એક દો અને છે આ ધાર્મિક નામદિ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં થતી રામનીચા ને નાનીચા, બગાડામાં થતી “ વત્રા ને ચુગત્રાના નેરામાં આવતા મમધારીઓના રામને મળતા આવે છે જેમ રામનીચા યા રામ હીના પોતાને ઘેર પોતાં ખરેખરે મરાવરી એમાં એક જનનું આપમાં લોડે પુણ્ય સમ જે છે તેમ આવા નામદિ પોતાને બાળે મરાવતા તેથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એનું ઇગ નના વનનીએનું પશુ મમજનું છે

આ નામદિનું વળું તે દેવતાક પેશબજાના ઉવનની યા તેના કુટુંબીઓના સબધમાં અનેની દમીકત. ઓબર-અમેરગો (Ober-Ammergau) નામના બેવેરીઆના ગામમાં હસ પ્રીસ્તના ઉવનના બનાવેલું જે નાટક (Passion Play) દર દસ વર્ષે દેખાડવામાં આવે છે તેને આ નામદિ ઘણે દરજ્જાને મળતા આવે છે હજારનું મહત્તમ હતી દોષ્ટી ફાનેઆના દોષ્ટગઓ હુમન અને હુસેન અને તેમના બાળમધ્યાઓ ત્યે તેમના મમોવડીઆ સુની પક્ષ તરફથી જે અનીયમ ધાનકી વત્રાજૂક ચનાવવામાં આવેલી તે વત્રાજૂક દમ્બમાન મરાવતો એ નામદિને દેવ દેવ છે અને તેમાં પાપુ મોહરમ મહીનાના દમ દિવસ તમના પર ફરનનાના રજુક્ષેત્ર પર જે ત્રામ અને જીવનમો વરસાદ વરમાવવામાં આ રા ને ત્રામ ને જીવનને ફરી મુક્તિમાન કરવા એ તેનું ખામ નાજુ છે

હજારનું મહત્તમ પેશબજાના નામદિ હજાર અનીનું ઈ મ ૬૬૧ મા ખૂન કરવામાં આ પુ અને તેમના શમને નાજકમાં બુમિ દાહ મરામાં આ પુ ત્યાગથી ઘણાઓનું મા

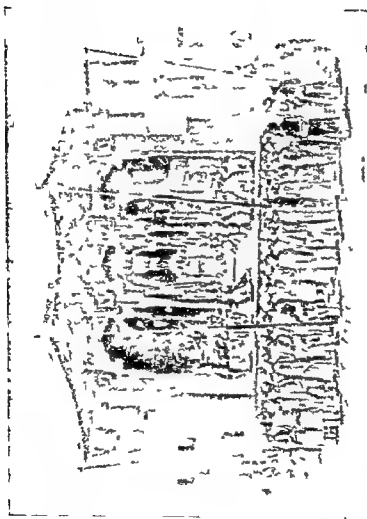
નવું એનું થતું : નામદિની આમખામનો પ્રદેશ અને હગન રેશ, સુની પખની વિશ્વ પકી ઝીઆ પાના નામ હજાર અનીના કુટુંબીઓનું મનાવ મરગે દો આન તેમ જ બને દોષ્ટા હુમન અને હુસેન જે મકામા ગેવા હતા તેમથી એનું એટલે હુમનનું ખૂન ૬ મ. ૧૭૦ મા તેની ત્વી જતદો દાયે જા જે બપોરી મામાં પક્ષે ૬૧૫૫ ત્યાગ બાદ હુસેન અને તેનું કુટુંબ મમ્મા હોડી મહીને જાણ રચુ ત્યા પા તેમને મતામતી નામી નદિ અને ફૂફા શરેર જે પોતાને ઝીયા પક્ષનું મદન ૧૫૫૫ હવુ ત્યાથી એને આમજી આનુ તેથી, જે ૬ જે લોડા ફૂફામગીઓના નવાનમાં દુનાનો અનાવ જાણના હતા તેમને ત્યા ન જરાની સનાદ આપી તે પશુ તે ઉપગન થઈ પોતાના આખા કુટુંબ-બાઈ બહેન બસીજ છોકરા દોષ્ટી અને યોડા-અ શરે જે મો માણમના લશ્મર-માથે ત્યા જવાનું માદસ ખેડ્યુ (ઈ મ ૧૮૦) ફૂફા પનેએ ને પહેલા તો તે પ્રાપ્તવા હાકેમ ઉમદુદ્દાર એને અગમ વવની મોલવપુ મી મૂળ હતી સીરીઆનો હાકેમ યઝીદ હુસેનનો મો શત્રુ હતો આખી હજારમી મમતો ત વખત એ ઉપરી હતા ઉમદુ નાદ એના હાય તળેનો હાકેમ હતો તેના પર એનો હુમમ મરો ૬ માતા હુસેનને હતો યા તા ધડથી છડ પાગુ તેનું માથું મને મોકલતું ૮ નોદએ ઉમદુ નાદને વળી એનો જ એક અમન ૧૦ શિમ નામે મળી આ-ઓ અને તે દેશમને હાયે હુસેનનું માથું તના ધ થી છૂ પાડવામાં આનુ અને ઝીરીઆના દમારકમ-ઘહેરમાં મોડના યઝીદે પોતાનો કીનો ૫૧ પાડવા હજાર ત મદ અમદની પાપ ઓનાલું તના પાતનું માથું દોવા ડના લાને નાત તેને મમી નાપુ આગુમ એને મોહરમ મહીનાના એ પહેલા દમ દિવસમાં જે રામતાક બનાવો

सन्तोष सुप्रसिद्ध 'श्रीमान् आरा'.

श्रीमान् पुस्तकालय विद्यालय मन्त्रालय.]

[१९३१८.]

ગાદરમનો બંગલો

શ્રીમત પુરોગમ (ત્રામ મત્રક.)

[૫૪ ૩૧૮.]

મની ગયા એન તથા તેના કુટુંબીઓ
પાણી વગર તરસારી તરસારી મારી નાખ્યા
તથા તે ઉપરાંત સ્ત્રીઓ તથા ન્હાના ન્હાના
બાળકો પર જે મિતમ યુગ્મગામા આપ્યો,
તેનો આમેય ચિતાર આ નાગરમા ગળુ
કરવામા આવે છે આ નાગરના દેખાને
તાઝીયા મહેવામા આવે છે ગજગમારે
હામોની હકુમતમા શહેરના શ્રીમતો તો
કૃથી ગામડાના મુખીઓ તરફથી મોહરમમા
ધમામ હુસેનના તાઝીઆ” મરવામા આવે છે
એ “તાઝીઆ” માટે લોકો તુ તમ (ગેજ
કે ખજામ) બનાવના શ્રોતા જોને બેમ
વાની સગવડ મરી આપના માટે મોઢા મોઢા
તણુ ઉમા મરવામા અને અમરો ને
તેમના પાદે” શીખનવા માટે ધણુ દિનમ
પહેના તૈયારીઓ કરનામા આવે છે જેમ
આપણુમા કથા કરતી વખતે વ્યાસને ઉચે
વ્યાસ રી પગેસાડનામા આવે છે તેમ
એક મુન્નાને એ તમના એક ખુણાપર એ
ઉમી મીડીનાગી બેઠક આપનામા એ મથા
કહેવા-દોઢેખાની કરના-માટે આવે છે તે
મેઠ પર બેમી અધિપુરપા બેગા મથેના
સમુદાય સમક્ષ હસન હુસેન પર યુજરેના
સિતમની મથા દમદામ મુની એ મુ નામરે છે
તેમા જ્યારે જ્યારે હસન ક હુસેનના નામ
તના મોઢામાથી નીકળે છે ત્યારે ત્યારે એ
સમુદાય અય હુસન વધ હુસેન અય
હુસેન જન” એ શમદા મેરી છાતી
કુળી માનમ (ગોક) મરના મડી જન છે
જનગે એ શોગમકાર કમળી પડતો હોય તમ
કપ્તાએક બીજા બાહુતી માણસા રેનામા
આવે છે તમનુ મમ જેવા એ નામ ત્વામા
આવે તરત પોતાની ખુશી છાતી પર
મકળીઓ મારી યા છાતી રીડી તમાથી
લાહી નીખે ત્યા મુધી એ નામ મેમ તા
મેઠાનુ હોય છે મરનાએક તા વળી બાર
માગો નઈ નના વડે પાતાના ખબા મરના

મે છે એ માનમ પગી થના મુ ના વ્યામ
પી પગથી ઉતરી જાય છે, અમે અમરો
પોતાનુ મમ મરનાનુ શર કરે છે હુસેનની
મેઠે એનો બાધ અમરનાસ એની પહેનો એન
મ ને કુનમુમ એની સ્ત્રી શહેરમાનુ એનો
બની ને કાસમ (હુસેનનો છોદરા) એની
છોડરીઓ ફાતમા ને રૂખીયા એના ડો રા
અની અમર અનીઅમર ને એનઉન
આમેદીન તથા નોકર ચા ર વગેરેનો
મમદ હતો છે ને એને દગમે દહાડે હુમે
નની મતન ચડિયા મુની એમાના દરે પગ
અતીશય મિતમ મુ રહેતો એ દમે દિનમના
બનાવ દરેજ જેમ બનતા ગયા તેમ
બનાવનામા આવે છે દરેક દિનમને લગતા
એમરો પોતાના પાગને લાયક
મપડા વગેરે પહેરી શ્રોતુ મમુદાયની વચમા
ગરી જેવો ખુશો રસ્તો રાખ્યા હોય છે ને
રસ્તે ચર્ધ ખજામ પર મઢી પોત
પોતાનો વેર મરની બતાવે છે સ્ત્રીઓનો
પાગ ધણુ ખજા દાનીરાળા પુરમા ને છે
પણુ મોઢાપર પુરખા નાખેના હોય છે એમલે
પકડા આપવાની ધાસ્તી રહેતી નથી કાસમ
માત્ર દસ વરસનો ડોકરો હતો અનીઅમર
અ ર વગમનો હતા અનીઅમર ને એન
ઉન આમેદીન તો ડેક હાતા હતા ફાતમા ને
રૂખીયા પણુ નાની હતીઓ એન એના
નાની ઉમરના અમરોના પાગ મ ના ને
મરુ અનાજવાળા ન્હાના નાના છોદરાઓને
આપનામા આવે છે ચઝીન શિમના પાટ
જુનાન માણસો લે છે ને તથો ખુશ લખમા
બે પડા બમર વગેર પહેરી એની મારી
ગીને રાતનો વેર બજવ છે ક ધણી વખત
તા નામ જોના મૂરી જન છે એ અડ
ટર ખરા ચઝીને શિમ નથી ને તથી
ુસન જેવા પા માણસને તર મનર તમ
ન જ ગણી તમના મોરમો કરી નાખ છે
મીન મીની પ દા વગર ૧૦ જ એ

“ રંગભૂમિ ” પર હોતું નથી, દરેક “ મીન ” પૂરો ચનાં ઐક્યરે જતા રહે છે, ને તેમની પાછળ, ઘોડા, હંટ, શખને લઈ જવાની કાઠડી (જનાત્રો) અને કાઠડી પર મરજી પામેલા માણસોનાં બનાવડી સખ વગેરેનો લાંબો રસાસો દાખવ થાય છે, તે વખતે નગારાં, મેળન વાળાં વગેરે વગાડી એટલો શોરજોર કરી મુકવામાં આવે છે કે કાને પડ્યું સંભળાય નહિ, વળી તે વખતે જેવા હાલી કદનારાઓનું કામ તેા ચાલતું જ હોય છે, લોકો રડવા ને દુઃખમાં બરવા મોટે છે, એટલામાં વળી ખીજે “ મીન ” ચાલુ થાય છે.

આમાના ઘણા દેખાવો જે મુસવમાન ન હોય તેના મન પર પણ ધણી અસર કરે છે. અનીચકઅરતું પાણી પાણી કરતાં મરતું, તે વખતે હુસેન તેની તરમ મરાડવા પોતાની જામ તેની જામવગેરે છે તે દેખાવ, અદ્ય વધના કાસમતું તેની ભગીજી જોડે ગુલામ-જુમાં લમ ને પગી તેણે તીરેથી વીંધાઈ જતું, * જૈનબો વિવાહ, તાવવાગી મારનાતું તરસથી તરડતું, શહેરબાનુ પોતાના માંદા હોકરા જૈનુઆમેદીનને એકવો મુકી ન્દામી છટકું, યઝીદની હુઝરત મહમ્મદના કુટુંબ પ્રત્યે મેશરમ વર્તમાન, એવા એવા બનાવો એવી અચોટ રીતે બતાવવામાં આવે છે કે જોનારને મીન, સીનરી કે પડાની ખોટ લેશ માત્ર પણ લાગતી નથી.

કરબસાના કરજારમીક અહવાલ બાદ કેટલાક દાસ્તગદનક દેખાવો પણ જ્ઞાતવચામાં આવે છે, પણ ને બધું પણ આજ ધારીપર કરવામાં આવે છે.

ધરાનમાં આવી જાનની રંગભૂમિ છે. એ રંગભૂમિનું દર્શન હિદુઆનમાં પણ બધાંબધાં શીયા મુમવમાનો જમે છે ત્યાં ત્યાં થાય છે. જે

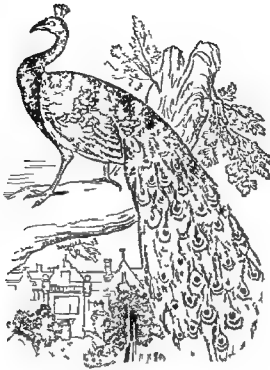
જગ્યાએ એ “ તાગીઆ ” આપણા દેસાંમાં બનાવવામાં આવે છે તેને “ હમામ બાગ ” (હમામવાડો) કહે છે. હખનીનો હમામ વાડો એ હિદુઆનનું નાક છે. મુબકના હમામવાડામાં જમ્મ આશુરાના દમ દિવસ આ નાટક બજવાય છે, અને તેથી ધરાનમાં એ દમ દીવસ કેવો બધાંકર વિવાહ થાયનો દમો તેનો, એ દમ જોનારને, મોટું ખ્યાલ આવી શકે છે.

આપણે ત્યાં “ તાગુન ” બનાવે છે તે ખરી રીતે હુમન. હુમેનની કખરની નકલ છે. અને એ તાગુન આગળ જે ગાયન ગાવામાં આવે છે તે ગાયન એટલે “ મરમીયા, ” તે એ પરિવ હમામેને અંધધે રમેવાં મોક-ગીતો છે. પગતું નિરહર ને અત્તાન માણસોને હાથે જે એક દુનિઆના દનિહાસનો મદાન કરજારમીક ને મોકજનક બનાવ છે તેને માત્ર જગલ્લી માણસોમાં જોવામાં આવતા દાસ્તગદનક દેખાવોનું રૂપ આપી દેવામાં આવ્યું છે. દાખલા તરીકે, તાગુતના “ વાધ ” મોટે દસ્તામના કયા કાનૂનમાં મંજૂરી છે ? ધરાનમાં મોકની નિશાની તરીકે મરંત કાગુ જોવામાં આવે છે. કપડાં કાગાં, વાવરા કાળા, જુમ્મા કાગા, પાધડી કાળી. આપણે ત્યાં તાગુત આગળ “ મર-સીઆ ” ગાનારી સ્ત્રીઓ, -મોટે ભાગે નામકણીઆ-શુક સદ્દ વલો પહેરી નીકળે છે એ “ મરમીયા ” ને બાવથી ગાવામાં આવે છે, તે બાવ સમજવામાં આવે છે, જે ઉચ્ચ બાજુમાં એ રચવામાં આવે છે તે બાજુ મર-જવામાં આવે તો “ તાગુન ” ની ભાવના વિરે આપણામાં જે મેગમમજ છે તે ઘણે ભાગે દર થાય, કાગુ દરાનની રંગભૂમિની મનવખ ને એ મરમીયાની મતવખ એક જ છે હુઝરત મહમ્મદના પૌત્રને દુખે દુખી થતું.

* એને લખે ઉર્દૂમાં એક મરમીયા છે કે જે ઘણી વખત તાગુનો આનંદ માવતા આવે છે

“ જન્મા ખાસા કુલા પા બીબાન, ઉરકુ જાગરને તીરેમે ” નાં,

ઉરકે હવમ પે કાગી જખાય છે, હ વેલ હાય વે, કસમ બના પા -મરે ”

મયૂરનો મુગટ.

મયૂર હો ! મુગટ તણો ગો મરોડ !
 બાંકો બિરાલો જગતમનોહર
 મજગીનો તુજ મહોડ : મયૂર હો !
 નીલો છબીલો અજબ સવૂલો
 ગોલો શિખાનો છોડ મયૂર હો !
 ગતિગતનથી યાલે કુલકલયો
 નખનાં કરતો કંગોડ મયૂર હો !
 ઋતુઋતુમાં નિત્ય પૂજો પ્રભુલ
 કલગીના તુજ કોડ :
 મયૂર હો ! મુગટ તણો ગો મરોડ !

— ન્હાનાલાલ દલપતનભ કવિ

ગોકુલની ગોવાલન !

ગોધનની ગોવાલન,

સ્થામ ! ૯ તો ગોકુલની ગોવાલન

ગોધન મીઠું મટખી ભરેલી

ચાચે દરે રસ-પાન

સ્થામ ! ૧૦ તો ગોકુલની ગોવાલન

હર ખેતી ગોળી નેહું ભરેલી

કપડો તો આપુ એ દાન

સ્થામ ! ૧૧ તો ગોકુલની ગોવાલન.

ફેરતે વધે આદી ભરેલી

પાનન ગળે નહિ નાન

સ્થામ ! ૧૨ તો ગોકુલની ગોવાલન

આળસી ખુનલ નરે ભરેલી

લુગીયા રમ ખેતી લાણ

સ્થામ ! ૧૩ તો ગોકુલની ગોવાલન.

આ મન ધોરી અમીને ભરેલી

ખીર ને પાણી એ પ્રાણ

સ્થામ ! ૧૪ તો ગોકુલની ગોવાલન

મલ્લરીએ ભોરી મુજ ગૌર્ધવેલી

પ્રેમી ! દરે પિત્ર

સ્થામ ! ૧૫ તો ગોકુલની ગોવાલન

— રમણિક કિસનલાલ મહેતા

સ્યામ ! હૃ નો ગોકુલની ગોવત્સન'

બાલ ગંધર્વ.

“ બાલગંધર્વ ” ઉર્ફે નારાયણ શ્રીપાદ રાજહંસ.

લેખક—શ્રીયુત રાંકર રામકૃષ્ણ ખોપકર બી. એ

જેના ભાવગર્ભ અભિનય અને ક્રેમલ સંગીતથી મર્મ મહાગાનું ચક્રિત થઈ ગયેલ છે: તે બાલગંધર્વનો જન્મ શકે ૧૮૧૦ ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં થયો હતો.

બાલગંધર્વના પિતા રા. શ્રીપાદરાવ સરકારી ઇર્ષગેશન ખાતામાં નોકર હતા; તેઓ જાને યજુર્વેદી બાલક હતા. સાધારણ રિથિનિમાં છતાં તેઓ ધણા ધર્મશીલ, શ્રદ્ધાળુ અને સમચારી હતા, અને તેમના અને તેમની પત્નીના આ ગુણો બાલગંધર્વમાં અવ્યયથી જ આવેલા છે. શ્રીપાદરાવને મિનાર વગાડવાનો શાખ હતો અને ધર્મપર સંગીત લગ્ન તેઓ કરતા અને ગાયનવિદ્યાનો પ્રથમ પાઠ બાલગંધર્વને તેમની પામેથી જ મળ્યો.

સરકારી નોકરો એટલે એક સ્થળથી બીજે સ્થળ બદલી તે જાણે વિધાતાએ જ લખી આપેલી. શ્રીપાદરાવની બદલી માલગાવ થઈ અને શિક્ષણથી બાલગંધર્વને તેમના પુત્રાને ત્યાં ખાનદેશ છત્તામાં જળગામ ખાતે રાખવામાં આવ્યા. કૃવા એક નામાંકિત વકીલ હતા અને વળી મ્યુનીસીપાલિટીના મેરમન પણ હતા, તેઓ ગાયન તથા નાટ્ય કલાના શાખીન હતા જેથી તે વખતના નામાંકિત નેટાના જલસાઓ એમને ત્યાં થતા. બાલગંધર્વને એ જલસાઓથી અને નાટકો જોવાથી રંગભૂમિના રસો આસ્વાદ અનામાસેજ થયો. અત્યંત પ્રેમળ અને માત્વિક સ્વભાવથી બાલગંધર્વ કુમારવસ્થાથી તે આજ દિનપર્યંત સર્વને પ્રિયજ થયેલા છે.

મહિયૂમખાન નામના એક મુખસિદ્ધ દિલ્હીના ગૌરવા બાલગંધર્વના ગાયન શિક્ષક થાય. તેમની પામે ત્રણ વરસ સુધી એમણે શાસ્ત્રોક્ત મગીતવિદ્યાનું અધ્યયન કર્યું. થોડાજ વખતમા એમને પુરુષગ્રામ-

નિવસી રસિકવરોની આગળ પોતાના ગાયન આતુર્યની પરીક્ષા આપવાનો પ્રસંગ આવ્યો. મમતાનામાં પંકમલા પુતાના ચિકિત્સાની ક્ષિતિ કસોટીમાંથી બાલગંધર્વ ઉત્તમ રીતે પસાર થયા અને તેમની તરફથી તેમને બાલગંધર્વ એ અર્થપૂર્ણ પદવી મળી. શ્રીમાન લોકમાન્યજીએ પોતાના એક લેખમાં એજ પદવીથીજ એમને મળેલા. પદવી કાયમ થઈ અને મહારાષ્ટ્ર જનતા એમનું જન્મનામ જુલો મળ્યું. બાલગંધર્વ એ નામથીજ એમને ઓળખવા લાગી.

શ્રીમાન રાજર્ષિ કૌશ્લપુરાધીશની ગુણ-ગ્રાહકતાથી બાલગંધર્વને મહારાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધ કિર્લોસ્કર નાટક મંડળીના માલેકની સાથે પરિચય થયો. કૌટુંબિક સ્થિતિ ચિંતાજનક હોવાથી કુટુંબ પોષણનો ભાર બાલગંધર્વના સ્થામાંથીજ બાલગંધર્વ ઉપર આવી પડ્યો. માતાપિતાની અનુરા લઈ બાલગંધર્વ કિર્લોસ્કર નાટકમંડળીમાં જોડાયા અને મહારાષ્ટ્રીય આદ્ય નાટકાર્ય અણુઆલેખ કિર્લોસ્કરની અદિતીય કલમથી લખામનાં સર્વ નાટકોમાંની નામિકાની ભૂમિકાનું અત્યંત ક્ષિતિ કામ એમણે ઉત્તમ રીતે કરી અતવાવી રસિક દુનિયાને રસ રંગ પાન કરાવ્યું છે.

શ્રીમાન મહારાજ ગાયકવાડ, શ્રીમાન અલીજ બહાદુર શિંદે સરકાર આદિ નરોત્તી મદન અને રાષ્ટ્રીય મહાત્મજીઓ આજે “બાલગંધર્વ” ગંધર્વ નાટક મંડળીના માલેક થયેલા છે.

કેવળ પૌરાણિક પ્રસંગોના કલિનર ભાવનાના પાઠ પચીસેક વર્ષ ઉપર મહાગાન રંગભૂમિપર લગ્નવાતા રસમય મધુર મનીત અગર મનોહરિતે તલીન કરે તેવા અભિનય એ બનેની જેશદાજીને લીને તત્કાલીન ગગભૂમિનું સ્વરૂપ કદક ચિકટ અને કદક

આત્મધર્મ "માનાપમાન" મા ભાગિની

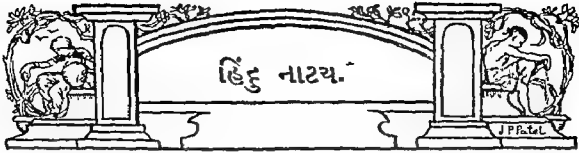
બાલ ગધર્વ "શૃંગકટિક" માં "વસંતસેના."

હાસ્તપદ જ લાગતું. શ્રીયુત આજ્ઞાસાહેબ
દીવારકરે એ મુકા પોરાભિષેક પ્રસંગોમાં કાવ્ય
માધુરી મૂકી અને ભાવિરાવકોટદત્તકર વચ્ચે ન-
ટોનાં દિલ્લિપુલગાપન અને રમણીયઅભિનયથી
રંગભૂમિમાં રમ નિમાર્ણ થવા લાગ્યો. સમાજ-
ની દાનિકારક ક્રિયાઓ સમાલોચન શ્રીયુત
દેવસેએ ધણી મામિકતાથી રાસદા નાટકમાં
કર્ણુ, સંસ્કૃત નાટકોના પ્રાકૃત ભાષાંતરમાં મહા-
રાત્ન શૂદ્રકેનું મૂલ્યકલ્પક રસનેત્રે આજે પણ
આકર્ષે છે. આ બન્ને પ્રયોગોમાં બાલગંધર્વે સ-
ર્વાંગમુદ્ર ગાયન અને અભિનયથી મહારાષ્ટ્રની
રસિક પ્રજાને પ્રિય અને આદરણીય થઈ મહા-
રાષ્ટ્ર રંગભૂમિની અનુપમ મેવા બળતરી છે.

લોકમાન્ય પત્રના અધિપતિ શ્રીમાન
ખાડીલકરે કીચક વધ નાખે. ગદ્યમય લેખ
લખી આશુ જમાનાના રાજકીય વિષયોનો
મહારાષ્ટ્ર રંગભૂમિ ઉપર પ્રવેશ કરાવ્યો.
સ્વમાવધીજ રાજકારણની ચિંતા કરનારી
મહારાષ્ટ્રની પ્રજાને એ નાટક ધણુંજ પ્રિય
થઈ પડ્યું. પણ મુંબઈ સરકારની અવકૃપાથી
કીચક વધ અસોપ થઈ ગયો. શ્રીયુત ખાડી-
લકરે સંગીત નાટકના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરી
મહારાષ્ટ્રની રાજકારણ પ્રત્યેની પ્રીતિને
વધારવાને પ્રયત્ન આરંભ્યો અને તેમના તે
પ્રયત્નમાં બાલગંધર્વની મદદથી તેમને
સંપૂર્ણ યશ મળ્યો એમ કહી શકાય. પ્રોદા-
વસ્થામાં પ્રવેશ થઈ ગયેલી મુખ્ય યુવતીના
ઝળ, રાલીન અને પ્રેમજ બાવનાઓના
સમયાનુચિત અભિનયમાં સૌમ્ય અને પવિત્ર
શૃંગારરસ ભરી બાલગંધર્વે મહારાષ્ટ્ર ભાગિ-
નીમાં કંઈક નારીન્ય તો જરૂર ઉપખન્યું છે.
તરણીની રસીલી દૃષ્ટિને એ નારીન્યમાં રમ-
ણીયતા તો લાગેજ. નીતિનેત્રી દૃષ્ટિથી પણ
બાલગંધર્વ પોષાક, ટાપટીપ, સંગીત અને
અભિનયમાં વહેલપણના દોષમાંથી બિલકૂલ
ખતી જઈ રસિક મહારાષ્ટ્ર રંગભૂમિને જાણુ-
પ્રદ થઈ પડેલ છે એમાં સંદેહ નથી.

ગાંધીની “મુંદરી” ગમે તેવી જગત-
માન હોય પણ એક ઉચ્ચ ક્રાંતિની આર્થ
સ્ત્રીની મર્યાદા અને લક્ષ્ય તેનામાં ભાગ્યેજ
દેખાયછે, ત્યારે બાલગંધર્વમાં આર્થતા
અને ગંભીરતા તેના અંગે અંગમાં તરવરી
રહેછે સંગીતમાં પણ બાલગંધર્વની જોડીમાં
યુગ્મગાની રંગભૂમિનું કોઈ પણ પાત્ર ઉભી
નથી જ રહે. “મુંદરી” હમણાં હમણાં
આલાપ અને તાન મારવાના પ્રયત્નો કરેછે
તે યુગ્મગાની રંગભૂમિ માટે બહુ આવકાર-
દાયક છે, પરંતુ ત્યારે બાલગંધર્વનાં ઉચ્ચ
માન સાથે “મુંદરી” તું ઉપરછળું સંગીત
સરખાવીએ છીએ ત્યારે જમીન આસમાનનો
ફેર લાગ્યા વિના રહેતો નથી. બાલગંધર્વને
ગમે તેવું ઉસ્તાદી સંગીત ગાવામાં પણ થમ
પડતો નથી અને તેના મહેરામાં કોઈ પ્રકા-
રની ચિહ્નિઓ દેખાતી નથી; ત્યારે “મુંદરી”
ઉસ્તાદી સંગીતમાં બિલકૂલ ચાકી જાયછે
અને તેના ચહેરા ઉપર અનેક કરચલીઓ
પડી જાયછે, છતાં તેનો અવાજ પૂરે સંભ-
ળાતો નથી, તેમજ તેના અભિનયો આજુ
પ્રસંગના ભાવોને વ્યક્ત કરવાને બદલે કોઈ
ગીજવસના સામાન્ય ગાયકના હાથની
મેથાઓ જેવા લાગી જાયછે.

પરંતુ બાલગંધર્વની આ એકતા કુદરત-
નીજ બ્રહ્મિસ છે. એના કંઠમાં મીઠાસ અને
કોમલતા કુદરતેજ ભરી દીધી છે. તેના
ગાનમાં જે વિવિધતા અને મુદરતા આપણે
જોઈએ છીએ તે કોઈ ગાયકથી શીખી
શીખાય તેમ નથી. ગંધર્વ ગમે તેટલાં ઉચાં
તાનો લે છે છતાં તેમાં કદિ પણ કંઈશના
દાખલ થતી નથી. સાસ્ત્રીય રીતે ગાતું, રાગ કે
તાલના દોષોમાંથી બિલકૂલ મુક્ત રહેતું, જનાં
રંગભૂમિને અનુકૂલ માધુર્ય અને સુરેલપણું
લઈ આવતું, અને આ બધું કાંઈ પણ થમ કે
પ્રયત્ન વગર જલપવાહ સરતો હોય તેમ ભરી
પડે, એ ધૃતરૂદ્ધ યોગના નહીં તો બીજાં શું ?

[લેખક—રાજ્યરાજ શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી, જે. પી. એમ. આર. એ. એમ.]

સંગીત અને નાટ્ય.

પ્રાચીન મહર્ષિઓએ, જેવાની અને માંભજવાની ઇંદ્રિયો વડે મન જે જાગી શકે છે એ ધોરણને અનુસરીને મંગીતના બે ભાગ પાડેલા છે. દૃશ્ય મંગીત, અને શ્રાવ્ય સંગીત. સંગીતના જે ભાગને સાંભળવાની ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય છે તેને શ્રાવ્ય સંગીત કહેવામાં આવે છે, જેવા કે, ગળામાંથી ગાવાનું મંગીત અને વાદ્યોનું મંગીત. સંગીતનો બીજો ભાગ જે રંગમંચ ઉપર ભજવી બતાવવામાં આવે છે અને જે જેવાની ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય છે, તેને દૃશ્ય સંગીત કહેવામાં આવે છે, જેમ કે 'નૃત્ય' 'નાટક' વિગેરે. આ પ્રમાણે 'દૃશ્ય સંગીત' માં 'નૃત્ય' અને 'નાટક' બંનેનો સમાવેશ થાય છે. તે પછી આ લેખમાં રંગમંચનું અને જૂથ ન થાય એટલા માટે 'દૃશ્ય સંગીત' નો અર્થ 'નાટક' જ સમજવાનો છે. 'દૃશ્ય સંગીત' માં પાત્રો બીજાનું રૂપ લઈને 'નાટક' ભજવી બતાવે છે તેથી 'દૃશ્ય સંગીત' ને 'રૂપક' પણ કહેવામાં આવે છે. શ્રાવ્ય પોતાકો સાથે રંગ ભૂમિપર ઉચ્ચ અને નીચ પાત્રો પોતાનો ભાગ ભજવે તેને 'અભિનય' કહેવામાં આવે છે. †

અંગચેષ્ટા, વાણી, પોષાક અને મનોભાવ—આ ચાર જાતની અભિનય કલા છે, અને વસ્તુની ભિન્નતા પ્રમાણે રૂપક દશ જાતનું છે. (૧) નાટક, (૨) પ્રદરણ, (૩) અમરકાર, (૪) હસ-મૃગ, (૫) ડિમ, (૬) વ્યાયોગ, (૭) અક, (૮) પ્રહસન, (૯) ભાષુ, (૧૦) વીથી †

ઉપર વર્ણવેલા વિભાગોમાં જે નાટકોનો સમાવેશ નથી થતો તે નાટકોને 'ઉપરૂપક' કહેવામાં આવે છે. ઉપરૂપક અઠાર છે, (૧) નાટિક, (૨) ઓટક, (૩) ગોપી, (૪) મત્તક, (૫) નાટ્યરામક, (૬) પ્રગ્થાન, (૭) ઉલ્લાસ, (૮) કાન્થ, (૯) પ્રેક્ષણ (૧૦) રાસક, (૧૧) સલાપક, (૧૨) શ્રીગદિત (૧૩) શિષ્ય, (૧૪) વિવાસિકા, (૧૫) દુર્ભવિયમ,

* તાલ સત સુચીન્દ્ર માહન દા માતા 'Hindu Drama' નો અનુવા

† સજ્જત દ્વિવિધ પ્રોક દર્શ્ય શ્રાવ્ય ચ સૂચિમિ ।

દશ તત્રામિનેયં તત્ સ્વારોપાનુ રૂપકમ્ ॥

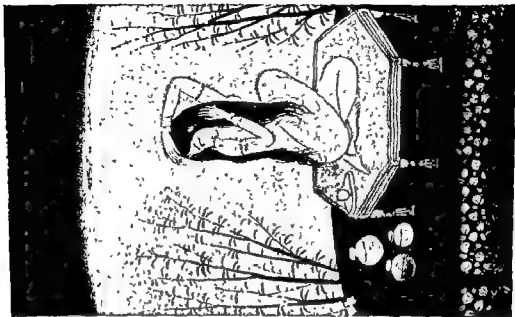
† મવેદમિનયોડરવાનુકાર સ ચતુર્વિધ ।

આંગિકો વાચિકચેષ્ટમાહાર્યં સાત્ત્વિકસ્તથા ।

નાટક સપ્રકરણમકો વ્યાયોગ એવ ચ ।

માત્ર સમલકારચ વીધી પ્રહસન ડિમઃ ।

દશમથ ત્રિવેધો દશમે નાટ્યલક્ષણે ॥

સુ.૧૧.

[શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સંકલ્પ]

૩૨૯

(૧૬) પ્રકરણી, (૧૭) હલ્વીયા, અને (૧૮) ભાણિકા +

‘ નટ ’ શબ્દમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ ‘ નાટય ’- જે નો અર્થ પ્રતિષ્ઠા નટોથી બનતી બતાવાણ નાટક થાય છે-તેના સંગીત શાસ્ત્રીઓએ બે વિભાગ પાડેલા છે, માર્ગ અને દેશી. જ્યાં જે નાટકો શોધતા હતા અને જે તેણે મહાદેવ અને પાર્વતી પાસેથી તપ કરી મેળવ્યાં તે નાટકો ‘ માર્ગ નાટય ’ ના નામથી ઓળખાય છે. આ માર્ગ નાટયો વીગત ખતનાં છે, (૧) નાટક (૨) પ્રકરણ, (૩) ભાણ, (૪) પ્રહમન, (૫) ડિમ, (૬) વ્યાયોગ, (૭) મમવકાર, (૮) વીચી, (૯) અડક, (૧૦) છલામ્બ, (૧૧) નાટિકા, (૧૨) પ્રાકપિકા, (૧૩) ભાણિકા, (૧૪) હસિકા, (૧૫) ત્રિયોગિની, (૧૬) ડિપિકા, (૧૭) ક્યોત્સાહતગ, (૧૮) ચિત્રા, (૧૯) જ્યુગુપ્સિતા, (૨૦) ત્રિચિત્રાર્થ પહેલાં દસ માહાદેવ પાસેથી અને બીજા પાર્વતી પાસેથી જ્યાંએ મેળવ્યા મૃત્યુ લોડના મનુષ્યોમા આવતાં નાટકોને ‘ દેશી નાટયો ’ નામ આપવામા આવે છે. દનિય અને બીજાઓ દેશી નાટયોને મેળા બતાવતા હતા છે, (૧) સટક, (૨) ત્રોટક, (૩) ગોલી, (૪) વન્દક, (૫) શિપક, (૬) પ્રેકખણ, (૭) મલાપક, (૮) હલ્વીયા, (૯) રાસક, (૧૦) શ્રીગદિત, (૧૧) ચિત્રુકી, (૧૨) તુમ્મકી, (૧૩) સન્નિમ્ત, (૧૪) પરિવર્તક, (૧૫) મૂર્તિ, (૧૬) પ્રદેશિકા +

+ નાટિકા શ્રોટકં ગોષ્ઠી સટક નાટયસકમ્ ।

પ્રમ્થાનોભાવ્યકામ્યાનિ પ્રેક્ષણ રાસક તથા ॥

સંભવકં શ્રીગદિતં શિલ્પકચ વિભાસિન્ના ।

દુર્મંત્રિકા પ્રકરણી હૃદયો ભાગિરેતિ ચ ॥

અટ્ટાદશ પ્રાદ્વપરકાણિ મનોવિણ ।

વિના વિશેષ મર્વેવા લક્ષ્ય નાટકચન્નતમ્ ॥

મટસ્યાતિપ્રવીણસ્ય કમ્ભંત્વાત્રાવ્યમુચ્યતે ।

માર્ગદેશીતિ નાટયસ્ય મેદ્વ્યમુદ્ગરિતમ્ ॥

મ્રગ્ગાયત્તપસ્તપ્તવા માર્ગિતં શિવયો પુર ।

માર્ગનાટયચ તત્રાગ્રહસ્તચ્ચ વિશતિચોચ્યતે ॥

નાટકચ પ્રકરણ માર્ગ પ્રહસન ડિમ ।

વ્યાયોગસમવકારો વીમ્બુદ્દેહામૃગા इति ॥

રૂપકાલે દશેતાનિ ભાષિતણિ કર્ણિના ॥

નાટિકાપાકપિકા ચ ભાગિકા હસિકા તથા ।

વિયોગિની ચ ડિપિકા કલેત્સાહતરા પુન ॥

ચિત્રા જ્યુગુપ્સિતા ચૈવ ત્રિચિત્રાર્થેતિ દુર્ગયા ।

એવ માર્ગે નાટ્યમુખં શિવામ્યા મ્રગ્ગયે પુરા ॥

દાન્તલદિભિરુક્તાનિ દેશા નાટયાનિ ષોડશ ॥

સટક શ્રોટક ગોષ્ઠી વૃન્દકચ તત પરમ્ ।

શિલ્પક પ્રેક્ષણ સંભવક ચેતિ તત પરમ્ ॥

હૃદયશરાસકાવુચાવેષ આગદિતં તથા ।

મલ્લકી તુમ્બકા ચૈવ સન્નિતં પરિવર્તકમ્ ।

મૂર્તિ પ્રદેશિકા ચૈવ ષોડશોક્તાનિ સુરોભિ ॥

રંગભૂમિની રચના.

રૂપકો અને ઉપરૂપકો બાજીની બનાવવામાં રંગભૂમિ (Stage) અને મનામંડપ ખામ અગત્યના હોવાથી અહીં પહેલા તેમનું વર્ણન આપીશું.

કોટલ અને બીજા લેખકો પ્રમાણે રંગભૂમિનો પાયો નાખવાની ક્રિયા, જમીન પવિત્ર કરીને અને બીજા ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરીને થતી જોઈએ. આ ક્રિયા કરવા માટે શુભ દિવસ અને શુભ ઘડી પસંદેથી નક્કી કરી ગમવા જોઈએ, અને પાંચો નાખવાની ક્રિયા કરનારે ત્રણ દલાડા અપ વામ કરી પવિત્ર થતું જોઈએ. રંગભૂમિના સ્તંભો સુવર્ણ, કાથો, કટાળા, (Jack tree) અથવા તો લાલ ચંદનના હોવા જોઈએ, અને તેમના ટોચનો ભાગ જડો, લીમો, અને બની શકે તેટલો ઘોઘળ હોવો જોઈએ. સ્તંભોની સ્થાપના કરતી વખતે નીચેનો મંત્ર બોલવો જોઈએ — “હે સ્તંભ! જેવા દિમાન્ય સુમેઝ, અને મહેન્દ્ર પર્વતો પૃથ્વીપર મજનૂત અને અચળ થઈ હતા છે તેવો તું પણ અચળ રહેજે.” સ્તંભોની ત્રીજો ભાગ જમીનની અદર દાટવો જોઈએ અને ખોદેલી જગા રેતી અને એવા બીજા પદાર્થોથી સારી રીતે ભરી દેવી જોઈએ. ઘોઘા બેખત્રે એવા અભિપ્રાયના છે કે માત્રમા રંગભૂમિની ઉચાઈ, ૫ નાઈ અને પહોળાઈ માટે કઈ નિયમો આપેલા નથી, પણ બજારી બનાવનારની જરૂરીયાત અને સગવડ જળવાય એવડી રંગભૂમિ આપવી જોઈએ. બીજા લેખકો એમ અતિપાદન કરે છે કે લગભગ અને પહોળાઈ દરેક વીગ ધન (૩૦ ફી) હોવી જોઈએ. રંગભૂમિની મધ્યમાં એક સ્તંભ આરવો ન જોઈએ. રંગભૂમિના મોઢાનો ભાગ (proscenium) લાક્ષણિક બાંધવો જોઈએ તેને કપરો, પનાકા, પુનઝાઓ, કુખની માળા, ગવાક્ષો અને તોરણોથી મજી રીતે શણગારવો જોઈએ. રંગભૂમિનો અર્ધો ભાગ મંદિત અને લીમો એવો જોઈએ. રંગભૂમિનું ‘અવ’ (platform) લપસાતું ન હોવું જોઈએ, મગચ કે તેથી તળેના પગ વપમી જાય ‘ગ્રેન રૂમ’ (Green room) રંગભૂમિના પશ્ચિમે આરવો જોઈએ અને આખી જગ્યાનો એક તૃતીયાંશ ભાગ તેમાં રોકાવો જોઈએ *

~ વાંદલાલુકતપ્રાચેણ શાલાનિર્માણમાચરેત્ ।

તસ્માચ્ચોદ્ય ચાદુલ્યથીયા કિન્નિન્મયોદ્યતે ॥

મુશુદ્ધિર્ગત્કર્મોદિ કુરવા મિતિ પ્રયોગયેત્ ।

મિતિઆપારે નિર્જલે સ્તમ્ભ ની સ્થાપર્ન મથેત્ ॥

શુભે દિવે સત્સુકૃતે ધિરનલ્લવલ્લભયોઃ ।

સ્તમ્ભાન્ય સ્થાપન કુર્યાત્ ત્રિરાત્રોપોર્વેત શુદ્ધ ॥

શુદ્ધા ચ્યુ છાદિય સ્વાર્ણા પાનસા રક્તવન્દના ।

અપ્ર ચયોપત્તશુભસા ચ્ચુલપ્ર ત્રાતિપિન્હિલ્લા ॥

ચયાચ્ચલો શુદ્ધર્મદર્શિમવારવ ચયાચ્ચલ ।

ચયા ગિરિર્મહેન્દ્રધ તયા ન્વમચ્ચલો મથ ॥

એવ મત્ર સમુજ્ઞાર્થ સ્થાપયેત્ સ્તંભમવગમ્ ।

દશશ્તે ચાર્દેતેવા તદર્થ નિલેખેદ્શુભિ ॥ ૨

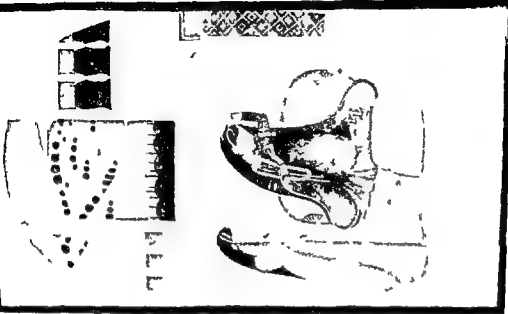
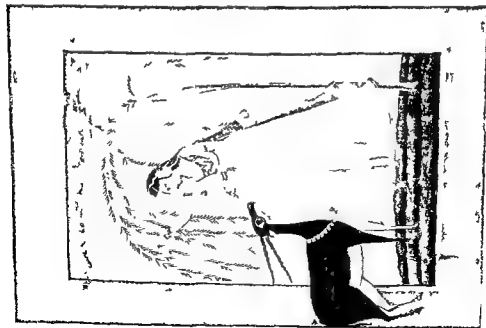
તેષાં મુદ્દાનિ યત્નેન ભક્તનાભિ પ્રૂરયેત્ ।

વિદ્યાદૈર્ધ્વાચમ્પ ગે તવનાટયાનુશ્વન ॥

માનિની.

[શ્રીયુત્ત પુરુષોત્તમ નિશામ મગ્ધ]

નિર્લુપ્તા

સ્વાધીન ભવદા.

[શ્રી મત પુરોષમ વિશ્રામ મગદ]

અભિસારી ૮

[શ્રી મત પુરોષમ વિશ્રામ મગદ]

યવનિકા-પડદો.

નાટક ગત થયા પહેલાં અને અ કોની વચ્ચે રંગભૂમિને પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિથી દાંડા રાખનાર ચિત્રોવાળો પડદો 'યવનિકા' કહેવાય છે. મુંદર, પથુ બાળીક અને ઘટ્ટ કપડાનો તે બનેલો હોયો જોઈએ. દરેક અંક અને દરેક દૃશ્ય (ગીત) પછી દરેકો બદલાવવા જોઈએ, તેથી પડદો, નાટકની અદર આપના જુદા જુદા 'રમ' (રસ) પ્રમાણે બદલાવો જોઈએ. જેવે યવનિકા મૂકારને માટે યોગ્ય છે, પીળી યવનિકા વીરરમ માટે, ધુમાડાના રંગ જેની કડલુરમ માટે; નીલ (Blue) ભયાનક માટે, ધુમાડા જેવી મેવી બીબલ્મ માટે, અને લાલ યવનિકા ગદ્ય રમને યોગ્ય છે. કેટલાક લેખકો એવા મતના છે કે ઉગતા સૂર્યના રંગના પડદા બધા રસને યોગ્ય થશે. આધુનિક નાટકકારો બધા આ મતના છે. પ્રાચીન રંગભૂમિમાં યવનિકા જે બાગની બનાવવામાં આવતી અને હાવની માફક ખેડીથી ઉપાડી લેવામાં આવતી ન હતી. પરંતુ એ મુંદર અને જુવાન સ્ત્રીઓ તેને નિરાળી બાંધેલી.

સભા.

રંગભૂમિની પૂર્વ બાજુનો ભાગ રમત અથવા મહાના આકાશી માટે જુદો રાખવો જોઈએ. રાગ મ ગીતમાં નિપુણ, કળારમિક, આરો દીકામગ, મુણુની કદર કરનાર, આનની સ્વભાવનો અને રસામકાર બાજુનાર હોવો જોઈએ. આમણોને દક્ષિણ બાજુએ બેસાડવા અને રાગની મવારીના માણુમેને રંગભૂમિની નજીક સિતર દિશાએ બેસાડવા. ફર છેડાઓપર, ચોખદારો, ભાટો, મળા નાટક સમજનારાઓ અને ગાગના અગરકોને બેસાડવા. હથિયારમધ અગ્રણ્ય માણુસો, નામ્તિકો, દુર્ગંધી લોકો અને સનાતન ધર્મના મિદ્ધાન્તોને ન માનનારોને નામયશ્લકમાં દાખલ કરવા નહિ, તેમજ માદા અને અણુસમજુ, એકદર લોકોને પણ દાખલ કરવા નહિ. કારણ કે

હસ્તવિદ્યતિવિસ્તાર રંગભૂમિર્મનોહર ॥
 શાલામખ્યે ન વર્ત્ય સ્તમ્ભર્સંસ્થાપનં ચુધૈ ॥
 કુર્યાદુપરિમાગન્તું દારુદ્ધિમિરાતમ્ ॥
 ગ્વાલૈર્વિવિધેર્ધિર્થે શાલામકિન્નમિરન્વિતમ્ .
 ત્લસૈથ પતાકામિર્વિશાલૈસ્તોરૈર્ણરિ ॥
 સર્વો ભાગો મુત કાર્થે પુષ્પમાલ્યૈરેલંકૃતૈઃ ।
 અપોમામ કુદિમ સ્વાત્ સુવામ પમિલેવિત ॥
 નાતિલક્ષ્ણ સ્થલં કુર્ચાત્ પાદ સ્થલતિ ચેત્તવા ।
 ધામ્નસ્તૃતીયમોગન નેપથ્ય પશ્ચિમા દિશઃ ।
 વારયેદચ પાષાણા વૈષાણા સ્યાપનગિદન ॥
 વાયા યયનિરા તત્ર નીરન્વા સૂમવાસસા ।
 ધાર્યા સ્વરૂપનારીમ્યા તત્તપાવપ્રવેશને ॥
 શુભવર્ણા ચ શૃંગારે પીતા વીર પ્રશસ્યતે ।
 ધ્વજવર્ણા ચ કર્ણે કર્તવ્યા કોપનાદતે ॥
 હાસ્યે વિચિત્રા કર્તવ્યા નીલવર્ણા મયાનકે ।
 ચીમત્તકે ધૂમન્ સ્વાત્ રોદે રક્તા પ્રશસ્યતે ॥
 અદ્ભુત કૃષ્ણવર્ણા સ્યાદેતત્ પ્રાચાનસમ્પતમ્ ।
 અરુણાપિ ચ સર્વે વાર્યા યવનિરા ચુધૈ ॥

તેઓ નાટકમાં ખસેજ પડેલો છે અને તેની અનર જગ્યા છે. જે તો છે. આમાંની અવધાના, પરીક્ષા કરવાને શક્તિવાન, આરંભવાન, ધર્મશૂન, અવધવા, અવંચિત અને નાટ્યપ્રેમાત્મ અને વ્યાખ્યાનો રજૂનારા અને તેમાં આનંદ પેનારા છે અને અન્યું અનીત રજૂનારા છે તે દોષો જ આમાંનાં ખસવાને જાણ છે.

નાટકનાં પાત્રોનાં નામ.

નાટકનાં પાત્રોનાં નામ એ તેમ નદી પાટલાં પરંતુ પાત્રોની માનવ પ્રત્યે પાટલાં જોઈએ. માતૃનું નામ વીરમપ્રધાન દોષ જોઈએ. જાન્યુનું નામ તેની સાખા અને મોક્ષવાસ અને જાન્યુનું નામ એકજું જાનવાસક દોષ જોઈએ. વનિતનું નામ, ધન, અપ, પાત્રિ (દાય) મુશક અને છેડે 'દત' મંગાવાનું દોષ જોઈએ. દેવતાઓનાં નામ, તેઓ જે આત્મ નામથી જાણાયા દોષ, તે જ દોષ જોઈએ. અને તેમને છેડે અમક 'દેવ' દાન આપવો જ જોઈએ. મોટા પ્રવિદ ગણોનાં નામો અપ્રધાન મુદ્દપ્રધાન દોષ જોઈએ, અને માધ્યમ ગણોનાં નામ રક્ષ, મેદ, અંધ, વા, આપિત વિશે મુદ્દપ્રધાન દોષ જોઈએ. પદોનાં નામની શરૂઆતમાં 'ગ્લ' 'મુદ' અને અર્ધોનાં નામને છેડે 'રથ' મુદ્દ આપવો જોઈએ. વેપારનાં નામને 'દત્તા, મેના, અને મિત્ર' પાત્ર જોઈએ. વિદ્યાર્થીનું નામ પુષ્પ અથવા દાન્યમુશક શબ્દોમય દોષ જોઈએ. 'મેટી' અથવા દામીઓનાં નામ જાન અથવા કુસુમ અર્ધવાળા શબ્દોમય પાટલાં જોઈએ, અને વિદ્યાર્થી મુખીઓનાં નામ 'ગ્લ આનંદ, મુશીકા, પ્રિયવદા' વિશે મુદ્દપ્રધાન દોષ જોઈએ. નાવિકોના નામમાં 'વદા, પુષ્પ, ની, તારા વિશે મુદ્દ આપવો જોઈએ. અને મુખીઓના નામ 'વિશ્વ, મ્યાન, રમણ' વિશે મુશક દોષ જોઈએ. બીજાં પાત્રોનાં નામ વિશે બીજા કંઈ આત્મ નિયમો નથી. તેઓનાં નામ તેમની જાતિ અથવા મધ્ય પ્રમાણે મધુ અથવા કંઈ દોષ જોઈએ.

પાત્રોનો વેશ.

પાત્રોનો વેશ ત્રણ જાતનો દોષ જોઈએ; (૧) સ્વેન, (૨) વિચિત્ર (રંગ બેરંગી) અને (૩) (મલિન) બકતો, સ્ત્રીઓ, અમાત્યો, કલ્પકોઓ, આદ્યો, નિદ્રા પુરો, અને ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર આચાર્યોએ સ્વેન પોષાક ધારણ કરવો જોઈએ. વિચિત્ર, રંગ બેરંગી વેશ દેવ, દાનવ, ગાંધર્વ, અમર, યક્ષ અને ગણમ માટે છે. મલિન પોષાક દાહિયાઓ, માંડા, દયકા નોકરો, પદતવાગીઓ, માંગ, અને કેદીઓને યોગ્ય છે પરંતુ દેશ, કાશ, વધ, આનંદ અને મધ્યપ્રધાન વેશ પરિધાન કરવો જોઈએ.

શ્રી પાત્રો.

શ્રીઓ અને પુરોને (૧) ક્રમ, (૨) મધ્યમ, અને (૩) અધમ એમ ત્રણ જાતના કહેવાં છે અને આ ત્રણના પગ ધણા પેટા ભાગ છે.

નાટકોમાં શ્રીઓના ચાર વર્ગો પાડેલા છે. (૧) દિવ્યા અથવા સ્વર્ગની શ્રીઓ, અથવા અંધારાઓ, (૨) તૃપ્તલી અથવા મુશીઓ; (૩) કુશલીઓ અથવા આભરદાર મુદ્દસોની શ્રીઓ; (૪) મલિકા અથવા વેશ્યાઓ. શ્રીઓના વળી નીચે પ્રમાણે પણ જામ પાડેલા છે, 'ધીરા'

(પતિ અથવા પ્રેમીની જે સ્ત્રી અદેખાઈ કરે છે પરંતુ તેની હાજરીમાં મુખ્યત્વે પ્રાપ્ત થતા દેતી નથી તે સ્ત્રી), 'લનિતા' (આનંદ અને મોહમોખને આહવાનાળી) 'ઉદાતા' (ઉમત અથવા વની મહત્વાનુદાયુક્ત અને ઉદાર) અને 'નિભૂતા' (મદી અને એનાત્રિય) અર્ગની સ્ત્રીઓ, રાણીઓ, અને રાજસ્ત્રીઓ ઉપર મટેલા બધા અથવા એમના એનાર્ગની હોઈ શકે. કુલસ્ત્રીઓ ઉદાતા અને નિભૂતા ભવિતિની જ હોઈ શકે અને ગણિકાઓ અને શિષ્યમ દગનારી સ્ત્રીઓ ઉદાતા અને લલિતા ભવિતિની હોવી જોઈએ 'દત્તી' અથવા 'રખ્યા' 'મખીણી' (ઉપર મટેલા બધા શુણ્યાવાળી) હોવી જોઈએ

સ્ત્રીઓના 'સ્ત્રીના પરમીયા અને માધાળીના' એના વર્ગી ત્રણ ભેદ છે સ્ત્રીના ભવિતિની સ્ત્રીઓ મરમાળ ભોળી, પતિનતા અને ઘરકામમાં જ શુધાવેલી જુદેતી તેવી જોઈએ સ્ત્રીઓના વર્ગી ત્રણ પ્રકાર છે (૧) મુખ્યા, (૨) મધ્યા અને (૩) પ્રમખ્યા

મુખ્યા.

કુટુંબી જીવાનીવાળી સ્ત્રી મુખ્યા કહેવાય છે તે રતિથી વિમુખ્ત અને કોપમાં શાન્ત રહે છે

મધ્યા

જેની યુવાની સપૂર્ણ ખીલી નાખી છે તે સ્ત્રી મધ્યા કહેવાય છે તે કામચલાકુત પતિ માથે મોનવામાં જરા પ્રમખ્યા પરંતુ હજુ લગ્નવાનુ હોય છે

પ્રમખ્યા.

આગેડ વયની, ભરપર માનનથી મનમત, પ્રમખ્યામાં પ્રતિષ્ઠા અને પતિમેના પગથણ સ્ત્રી પ્રમખ્યા કહેવાય છે

પરમીયાના મે પ્રકાર છે મધ્યમ અને પરાંગ

(૧) માનનશામાં પ્રવેશ કરતી અતિમય નાનકુમ્ત અને અનિરાહિતા છોમરીઓ કન્યમ કહેવાય છે

(૨) પોતાના પરિણિત પતિ છતાં પરપુરો સાથે જાનમ આચરતી અને તત્કાલ વળતર નિહીત સ્ત્રીઓ પરાંગ (અનોદા) કહેવાય છે તેઓ ખામ કરીને માત્રા વિગેરે કલ્પના વિનામાં જાહેર જગ્યાઓમાં ભટકતી માનુષ પડ છે

વેસ્થા સ્ત્રીઓને સાધારણીયા કહેવામાં આવે છે તેઓ સ્વભાવે માન અને પ્રજાઓમાં પ્રતિષ્ઠા હોય છે નિયુક્ત પુરુષ માટે તેમને નિગરનાર નથી હોતો, = પુણ્યમાન વસ્ત્રો માન નથી હોતું તેઓ તો માત્ર પૈસાવાર પુરુષા તરફ બહારના રૂઝિમ પ્રેમ લાખે છે, તેઓ પોતાની માતા અથવા રક્ષકોની સહાયથી તેઓમાં સાચો પ્રેમ રાખનાર પણ મરીમ પ્રેમીઓને હાળી કાઢે છે અને શ્રીમતોના આશ્રય હેઠળ રહે છે તેઓને ચોર મૂખ ધૂત કાનડાખાજ અને અચાનક સપાતિ પામેના પુરુષો પ્રિય હોય છે માર્ક માર્ક વખત વેસ્થાઓ કામાસક્ત વ્યામાં તેઓના પ્રમીઓ પગ સાચો પ્રેમ રાખે છે પરંતુ વિશુદ્ધ પ્રમતુ ખ મુખ તેઓ માર્ક દહાડા આપી મનની નથી

સ્ત્રીયા પરમીયા અને સાધારણીયા નાયિકાઓના તેઓની જુદી જુદી અવસ્થા પ્રમાણે નીચે રમાણે આકે છે - (૧) સ્વાધીનભવન (૨) વામકસ જ્ઞ (૩) વિગટેલકિતા (૪) અહિતા (૫) કન્યાન્ટરિતા, (૬) વિપ્રનખ્યા, (૭) પ્રોપિત્રિયા, (૮) અભિમારિંગ

સ્વાધીન ભત્રીકા.

પતિ દમેશ પોના પી પામે જ રહેનો દોર પોનાની કિંજ પ્રમાણે જ વનનો દાય એી
ત્રી સ્વાધીન ભત્રીકા ક'વાય છે અને ને મતોડી ગદે ?

વામક મનગત

પતિ આનંદની આનંદિન મને ગદ લેતી રાગગાર મજેની જો પતિના આનંદ
મરામુન ત્રી વામક ન જલ ક'વાય છે

નિર્દોશ-હિતા

અગુધાની મુરખીઓ લ', અથવા અમના અનિશ્ચય ના ના વધ વાથો મેન
પરતુ નહિ આવી શ ના પ્રેમીની ગદ લે' નેના ન આવવાથી નોમકુય ત્રી નિર્દોશ-હિતા
ક'વાય છે

અહિતા

એરફાઈના ચિહ્નો સંગી પગ વિરમાન હોય અંતે પ્રેમી પોના પામે આર ત્યારે દોષ
અને અરેખાઈથી બચી જતી ત્રી અહિતા ક'વાય છે

કૃષ્ણાન્તગિતા

સાત પા રાની પ્રેમીની આટલું પૂવમ્તી વિનનિતો નિગમગ મરીને પ્રેમીના માથા કે
ઓગ અપરાધ માટે નેને મગ મગ પડી રોનાના કૃષ્ણો પચાવાય મગી નાપિ । કૃષ્ણાન્તગિતા
ક'વાય છે

વિપ્રલખ્યા.

સંપ્રેત મગ છતા પ્રિય ન આવવાથી બોલી પ ની અંતે તેથી રાતો અન્યત અપમાન
થેનુ માનની નાવિધ વિપ્રલખ્યા ક'વાય છે

પ્રેરિત ભત્રીકા

દુર દશાવરમા કાયવસાનુ જનાની ગગ પડેની છે એવા પતિની ગેરલાગથી દુઃખ
પામતી ત્રી પ્રેરિત પ્રિયા અથવા પ્રેરિત ભત્રીકા ક'વાય ?

અભિસાન્ધિ

માકુન અધને અમુક જગાએ પ્રિયો મોનાવવા અથવા મગસ જનાને, પ્રિયની
ગોધમા નીમોલી નાપિ । અભિસાન્ધિ ક'વાય છે

જે કુનચી પતિને મગના જન છે તા તે બીમ્થી પોતાના ગામે મંગાયે છે એમ
આછ ન જાય એના આ છુ મો નામે જ અને જતી વખતે રમતામા અનમારનો ઝગાર
ન થાય તેની મહાગ રામે છે વરમા ભપમ કાય પોના પહેરે છે ગ ને આના નુપુરનો ઝમર
રતી ચાને છે અને તનુ અખારિત નુકુનિત હોય છે જે પ્રિયની નાધમા દુતીને મોમનની
હોય તા તે હતી મંલે લાઇ રચનિત થતી વાણિયાગી અપમ્તી અપ તી ચાનતી અંતે માકુન
તાત નહ ઉતાવળ અને મનગદના મુખપર ચિહ્નાન મી ગેની જોઇએ

નવયુગ-ઉષા !

નવયુગ-ઉષા આવતી !
 દિશદિશભરી નવજીવનની નવચેતના પ્રગટાવતી-નવયુગ
 દિલદિલ મહિં નવભાવના,
 નવગીતમાં જ ઉતારતી;
 રંગરંગ ઝલક આ યુગની,
 લાલી ખરે પ્રસરાવતી.-નવયુગ
 નિજ તેજ નવસાં નાખતી,
 એ તીનિર ઘોર હ્રમવતી;
 જગવી જગવી જગતને,
 આલમ બધી જ જગાડતી.-નવયુગ
 જગા ઉઠો-નવપરે ખનો,
 સન્દેશ એવા લાવતી;
 વાયુ લહરનો સેરમાં,
 પયગામ નવસા આપતી.-નવયુગ
 ગમ-લકમણ તેજ ફેરી,
 ભારત મહિં લઇ આવતી;
 પ્રભુ બુદ્ધ ને શ્રી કૃષ્ણની,
 લીલા ખરી સ્તંભભવતી.-નવયુગ
 સ્વરાજ્ય શુભ ગવિરાજનો,
 દિલ આરતી ઉતારતી;
 હિંદુ મુસલમાન એકતાની,
 બાંધ નિત્ય પ્રકાશતી.-નવયુગ
 પ્રાચિન પૂરાણી ભૂમિમાં,
 ફરી દેવલોક વસાવતી;
 એ ધન્ય ભાગ્ય ભાગ્યકુંજે,
 જગત ઉદય બતાવતી.-નવયુગ

—ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.

જીવન-રંગભૂમિનાં કેટલાંક દૃશ્યો

લેખ — શ્રીયુત વીરબલરામ મહેતા

અમ ગી ગી ગી પી અમ ગી [ન ન]

સ

માના ન જિસ લક્ષ્મીમૂળ
રીને થાં ન શરીરને અને મનને
આગમ અને આનની નાનમે
જિસે જરૂર પડે છે એ સ્વાભાવિક
કે નવાની વાત તો એ છે કે
જીવે જીવી પદ્ધતિ પર આની
પેઢીઓને આ જરૂર ર રિનારે નહિ પરંતુ
નર અમામે જીવ્યા છે આપણા દિલ્લે દિ
નાઇઓના આયુષ્યની રીના નવાણુ માથે
આને કેવો અને ધટો નિ ઠનો મનુષ્ય રશે
પાડે એ વ્રજ વિચારના જો છે તો પણ
આ લોકો વિચારે આનંદ ઓ આ ભમી
આ ધનારે છે એમ તો આ રિના આને
નહિ મુખા જિગરોનો આ એપ અમને પણ
નાગ છે અને અમે પત્ર મૂકીયા નાના
મરુ મરુ મરુ કેન્દ્રમેતન પર
અ હાં પ્રીએ ડીએ

આરી એક ગાને પ્રમગે એકે એ દૃશ્યા
દી તેમજે ના ન મન ન નૂતન મેની
તો પાડી છે

અમે નીચીઅમ આગમ આના ત્યાગે
ત્યા પચા પી ઉના ઓનુ યેજી કિનુ દલુ
આન નાગે ગએના થ મા થ વિને એક મદ
ઈ પેડા રિદ્ધામચાન પર આગીઓની
આવળ મુચરના પાગીડ માગે છે તે પ્રજુ

વિશ્વાસપાત્ર છે તેનો મોટે સ્વર જીમે પા
ડીને નરમ્મા રી પ્રસવપાત્ર આપતો રતો
ગીરગમ નરુ જનાગ ઉતાડઓની માધારણુ
રીને હા છે તે ગતા આ વધારે ગીરદી
હતી ચાગ ન મગની નામ આની તે હરપેડ
મારેમના પ્રમથી હ ન મગની થર્ગી
ગીરગમ ની જીમે પ ના હજીએ જ્યા
ગતાપર જમ મુસરે થાય છે ત્યા એ
તેવાને અત્ર ને લોક કે તેમ એ માણુ
જનાગ ઉતાડઓ જગા મેળવવાને ધમ્યા
મારે નમીએ અમે લામ નહ જ ઉભા રના
એકે અમા ન ન થુ નહિ પરંતુ એ
નાભો એકે ગેરનાભ એ થો ન અધીરા
ઉતાડઓના ધક્કા એકે અમના થ પા તે
નખનની જીમરા મ ના હ ત્યારે જીએ
મર્ગ કા છે । હમારી સાથે જ એકે અએક
એ જી તેની પણ આમગ જેડી જ લતા
થર્ગ પરંતુ અમને જગા નગન મગી ર્ગ
વગલમ મધ્ય જાગની મે એકે પગ રમે
ચાગે ગો રાઇ મના । આગરી મેડા નથી જ
પા રી મનુઓ અને મધુઓથી નગઇ ગર્ગ
અને પા જા પા રમે નાં એ નામ નરના
મારમા દિલ્લે બાઇઓ ઓ મુસનમીન
મિગ મે પા હતા

એ મે મિનિટ તા મને પ થુ મળાયા

નહિ ! પછી ટામ ચાલી એટલે હજી મજકરી અને વાર્તાલાપ શરૂ થયાં.

સીંગવાળાની યુમ સાંભળીને અમારા ડાચા હાથના પાટાથી બાનુઓના મોઝાં પાણી છૂટ્યાં હતાં પરંતુ સીંગ વેચનારની કે વેચાતી લેનારની વૃત્તિ કાંઈ ટળીને બગીચાની ન હતી એટલે સીંગ લેવાઈ નહિ, અને એ મહાકાર્ય સફળ થાયું નહિ તેથી બાનુઓ નિરાશ થઈ ગઈ.

કંડકટર આવ્યો, અને શિરમ્તા મુજબ 'ટિકિટ' કરીને કહ્યું. બાનુઓની સાથે છુટ્યો હતો. તેણે કંડકટરના હાથમાં એ પૈસા મૂક્યા અને કહ્યું "દો પેમેન્ટી સીંગ ફો."

કંડકટરના પૂર્વજોની પેલાઈ ગઈ ન હોત તો આજ અહિં શું રંગ જામતે ને કહેવાય નહિ, એટલે તેને કાંઈ અર્થો 'પરંતુ તેણે તે શમાયો.

એટલામાં પાછળથી આવના બેચાર જણના મામટા અદ્દ હાથે મ્હારૂ લક્ષ્ય ખેંચ્યું જુના જમાનાના કોઈ માણેકજી શેઠની નવા જમાનાના શાહ્યા અને લાયક જુવાનો ટોકાળ કરતા હતા !

અમારી આગળ અંગ્રેજ જોડું બેઠું હતું તે પાછું વાત કરતું હતું, પરંતુ તેના ગમ્મદો અમારા કાન માથે અથડાતા નહોતા.

છેડ આગળની બેઠો હુપર બે જણ બાનુઓ બેબેડ યુવકો અને એક અલોહ ઉભરના ગૃહસ્થ બેઠા હતા તેઓ કોઈ બાનુને દીરીરીઆનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો તેની વાત કરતા હતા ને અમારાથી અપ્પ નભગાની હતી. ત્યાં વકતૃત્વ અને અભિનયનો કીક ચોપ જામ્યો હતો.

કીકુન્દાર આગળ ટામ એટલી ત્યાગે પૂવાડના નાટ્યના કટવાડ પાસે ઉતરી પડ્યા અને એ મનોમનો અર્થ નિશ્ચાન ખેંચ્યો !

પરંતુ યેં પહોંચતા પૂર્વે એક બીજી દુષ્ક વેવાનુ આજ કાંઈ નિર્માણ હોય એવું જણાયું પાછળ ખૂબ ઉતાડ્યો ચડી આવ્યા

હતા. તેમાં એક વૃદ્ધ મુસલમાન અર્ધો આંધળો વાંસના દંડોને ટેકા લઈને બારણા આગળ ઉભો હતો. તેની પૂઠે એક પાતળો દિંદુ યુવક આવતો હતો. તેણે કાંઈ કોટ અને કાચી ટોડીવારી ટોપી પહેરી હતી. વૃદ્ધ અપંગ મુસલમાનને તેણે ધક્કો માર્યો. તેના દડાં ઝટપી લીધો અને ડામના પાટા પર ફેંકી દીધો, અને આગળ એક જગા ખાલી હતી ત્યાં રણુભૂમિ પર વિજયશ્રીને વગી પાછા ફરતા કોઈ વીર નાયકની માફક ટટાર જાતી કાઠીને બેઠો. વૃદ્ધ અપંગે 'ખુદા તેરા બક્ષા કરો' એવો આશીર્વાદ આપ્યો તે તેણે સાંભળ્યો નહિ જ હોય, કેમકે તેણે મહા સામ્રાજ્ય છૂટ્યું હોય એવું તેની આંખો અને મુખમુદ્રા સૂચવતી હતી. આવા પ્રમથોએ માનવીની ધણી શક્તિઓ ખેંચે મારી જાય છે ! વૃદ્ધની લાકડીના બે ટુકડા થઈ મથા કંડકટરે મરંતે ઉતારી પાડ્યા. આ વૃદ્ધને ઘણી આછછ માંભળી હૃદય પીગળ્યું તેથી ખુલ્લામાં ઉભો રહેવા દીધો, અને ડામને આગળ ચલાવવા થટ કર્યો.

એટલામાં કંડકટર આવ્યા અને માહીને થલાવી કાપદાનો આ અનાદન તેમની દૃષ્ટિએ અમલ્ય હતો વૃદ્ધની ફશાનો તેને ખ્યાલ ન હતો એમ નહિ, પરંતુ કાચફો તે કાચફો-કાચફામાં અપવાદ કેમ થાય ! કાચફાના પાવનમાંએ જ્યાંને ધ્યાન છે એ મુદ્દર મુદ્દર મુદ્દર દિગ અમલદારો અને ન્યાયાધીશો વખતે બહી જાય છે તો આ મિત્થાગ અંગ્રેજ ગાળામાંથી બૂવા પડીને કંડકટર આહુત અનેવા મનજ નને ને ક્યાથી ચાલ ને ! વૃદ્ધને તેણે ઉતાર્યો

આવેજવન, આર્થમગ્નનીની ધર્મલુહિતો જે પ્રત્યક્ષ પાક પેલા અલ્પદય તડણે અમને આપ્યો તેના પર અનન કડવાનો વખત મળે ત્યાં પૂર્વે ત્રા પ્રાર્થના ગમાનું મંદિર આવી પહોંચ્યું

ઉત્તરના ઉત્તરના આ બીજા દાનના નાયક હુપર છેલ્લી દૃષ્ટિ કરી લીધી, પરંતુ પશ્ચાતા પની રેશાએ હલુ ત્યાં જમાની ન હતી !

અજબ કે બાલા.

(ગન)

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

એની અંતરની આરા ના અછડી, મખિ !

મુખ મલકે ને મોનરાની મીડી,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

ઉઠે-માં મુચામ-સામ મેડે, સખિ !

એનો ગુંજાવ મન્દ મન્દ હોડે,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

ઉચે આસલે ગરુચંડ જાન, સખિ !

તોચે મુખડાની જ્યોત એની માં,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

વનવનની જ્યાં વેલડી ત્યાં ઘૂમે, સખિ !

કેકે ઉજળી લતા પનોતી સૂએ,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

કેવો આતમાનો છાડ એ ઉવાડે, મખિ !

ધીં ધીં ફજાસને પમાડે,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

કાળી કાળી એ કોયલડી આંખે, મખિ !

એનાં ઉનો તો પંથ એથી લાંબે,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

કેવાં હસ્તમાંહે કમલપત્ર ખેડે, સખિ !

બાળી નયનાં નિજ ગોચર તો મેલે,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

નીચે દળતાં શાં નેન ફેંક ખોળે, મખિ !

હાથ આવે ના આંમુડાને ટોળે,

અજબ કે બાલા દીડી, બાલા દીડી.

—કૃષ્ણદામ ગોવિંદજી આસર.

કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લનું

શોક જનક મૃત્યુ.

—:૦:—

ગુર્જર રંગભૂમિના એક માયા ઉપામક કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લના ખેદજનક મૃત્યુ સમાચાર વ્યાપનો અમને અત્યંત શોક થાય છે. આ એપ્રિલના ત્રીજા અઠવાડિયામાંજ

તેઓ પોતાના વતન વાકાનેરમાં નીચરણીએથી પડી જતા વિદેહ થયા. તેમના અકાળ મૃત્યુથી આખી ગુજરાતી આશમે ગુર્જર ગિરાનો એક અનન્ય ભક્ત ગુમાવ્યો છે. કવિ નથુરામનો જન્મ મંવત ૧૯૧૮ માં થયો હતો. અવધાન અમયે તેમનું વય ૫૧ વર્ષનું હતું.

નવા જમાનાની ફેલોશીની પ્રસારી હોધા વગર ગુર્જરગતની જે વિગ્ન વ્યક્તિઓએ પોતાની નૈમર્ગિક કલ્પિતથી પ્રતિભા પાડી છે તેઓમાંના

રાજ્ય કવિ નથુરામ સુંદરજી શુક્લ.

જન્મ ૧૯૧૮ અવધાન ૧૮ મી નવિમ ૧૯૨૩

અર્પા છે. 'ક્રમદ ચંદ', 'ગજવ્યાગ્રી', 'માધવ કામકુંદલા', 'મિત્ર મગલ', 'સાગર ન્યા' આદિ પ્રયોગોથી કાલિયાવાડનું નાવનતી બાનેર અનન્ય હશે. પરંતુ મુજબ નમ્રીને ધેવી બનાવનાર 'ઔબાન્ય નુગી' ની કૃતિ પણ કવિ નથુરામની જાતી હતી તે કદાચ મુજબ નિમજી ગયું હોય એમ કહેવાય છે. પરંતુ 'ગેટી' અને 'ગેટી' ના

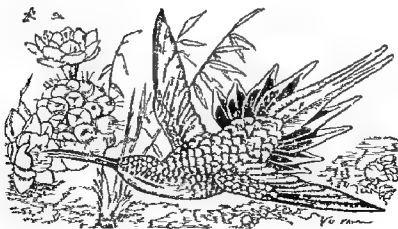
કવિ નથુરામ એક હતા. પોરબંદર, ભાવનગર અને વાંકાનેરના રાજકવિ તરીકે કાલિયાવાડમાં તેમણે ઘણી મારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. ગુર્જર માહિત્ય માટે એમની સતત માધનાથી તેઓ ઘણા માહિત્યભરાર ગુર્જરી ગિરાને ચળે ધરી ગયા છે. ખાસ કરીને ગુર્જર રંગભૂમિના પદ્યનઅર્થન તેમના જેટલા ભાગ્યે જ મેળવે એક ક્યાં દશે તેમનું લગભગ ૨૦ નાટ્યો

કોની પરંપરા ગુજરાતી ભાષાને

માનેકા તો હજી તેમની યાદગીરી જાગી રહ્યા છે એ જાગીને અમને યગમ મંત્રો થાય છે
પણ જેમ મુમુર્ષુ સાનાય મુમુર્ષુ ' પાછા ઘેર હતુ તેમ સીસે વડે પરના સૌરાષ્ટ્ર તેના
કુમુદ્યદ અને મારવ મધુન્દના પાછા ફરના હુ અમારી બા-સાવરથામા
રંગભૂમિ માટે ગરબિ અમને મોહ ઉપગમ પો દોષ તો ને કવિ નયુગમના નામકાએ જ

નાટક સિવાય પણ મરિ નયુગમે ધાડ નખી જ અનેક દિ દી અને ગુજરાતી મા
બોની પ્રમાદી તેણે આપી છે તેમનો એક જ ગુજરાતી ' મન્ય સમ્રાટ ' ૪૧૬ પાનાનો
જૂથ છે ઉપરાંત રાજવંશસ્તિના ટેકાકે અથો અને નિરહાવાપોના પણ ટેકાકે પુસ્તકો
તેમણે લખેના છે પ્રતાપ પ્રતિજ્ઞા ' કૃષ્ણમાન-લીના રાગાર-સરોજ ' વિગેરે
એમનો આદિત્ય જગર પણ ધ્યાન ખેંચનારો છે પરંતુ તેમનો સર્વોત્તમ અથ તો તેમનું
નામકાલિ ' છે મરતનાવ્યંગાજ નો ગુજર વાયમેને પ્રથમ પરિચય કરાવનાર મરિ નયુગમ
જ હતા એમની એ કૃતિ માટે શક્તી હાથીભાઈ સાક્ષર કથન હરદ કુન મરિ ન્હાનાના
શક્તી શરદશાન આદિ અનેક પિત્રાનોએ એમની બાગે વારીકે મરી છે હજી તો અમે પણ
રંગભૂમિ ' માટે એમની પ્રસાદી મેળવવાની તજવીજમા હતા પરંતુ તે પહેલા તો તેમનો
અધ્યાત્મ દેહવિનય થો પગમા મનુ એ રમામાને અખડ શાન્તિ આપો !

—ન ની

પુરોષને ત્રાસુ જમાના મધી મળે બનારી ફીડુ હતુ. અમને આજ દવ ૨૧ ૧૬૧ પત્ર બ્રમર માં છે કે ત્યાં અમે મનદને તેના ૬૮ ના જન્મે નવને દિને વડનતી ગંગા ભૂમિ ઉપર નેત્ર ત્યાં તો ૨૦ થી ૨૫ વર્ષની મુગ્ધતા પાદ એવા નુકસાન અને મોહક અભિનયથી ભજવી બનાયો હતો કે તે વખતે તેને વડને મેલુ મરીનમ્મુ હતું મગદ દર મદિને વગમ. અધવાપ પિરા કમાતી પત્રુ તે કમા મો મેરો ભામ તે નિનાધાર અને અપમ ગરીમોમા જ ખચાઈ જતો જીવોના તેના નરદ્ધી ધનની અને પુ પોતી વૃદ્ધિઓ થતી આવી શ્રીમનાર્ધ અને આવી કાળના આવી કાળનિપાતા અને આવી નરદધવા, મિ મિ મનાનાના ઇવનના નોધાઈ નથી.

સરાદ જન્મથી જ નિર્માનુ થયેલી નવી હતી ૧૬ મી મનાના મુગપતી તે મુનિમતી ગંગાભૂમિ હતી પશ્ચિમની નાથપનાના જ. જમાનાના દનિનામતી એ નોધ પોથી હતી નાથપના તપના જાત વિનય મેગરસા માટે જે જે ચમત્કારિક વાકિનઓ જોઈએ તે હુદરતે તેનીને અંદોલે હાથે આપી હતી તેથી જ જગમગાદ ફેન્ચ ધ્યા ના વિનયક સુનો અને હુમાસ જેવાની અતિથીય ફુનિઓને ઇવન મનાર નગદ એક જ હતી અને ૧૮૮૯ મા તેગીએ મગદ મનદાર પિરાગ અધ્યુ ત્યાં તે પુરોષના તપા ઉપર સગદની મધ જેટી નાતાની ૧૮૮૬ ના મિએમર મુડીઆ તે તે ફુન ૧૧૨ પાદ ભજવી મૂકી હતી જેમાના ૩૮ પ્રગમે તેતે પોતે જ ઉપગતી કનાના હતા એ વરેજ આપી ફુનિઆના ખૂંટાખૂંટામાથી મગદ ઉપર અભિનદનોના વડના વરચ્યા ત્યાં પડી તે મનારે એક આમે જમાનો અપુર વિનયપન પાથી પનોગન ભડી દીધો તે ઉપગત નિપ અને ચિત્તમામા પમ મગતે ધણા મિજ્યો મેળવ્યા હતા ખગ, આ ઇવનમા મધી ખુદાઈ નર હતુ. આ ગમ આવનમા કઈ દેવનાર્ધ હાથ હતો. આપતે પ્રાર્થના એ ગંગાભૂમિની ઉપાદ ઉપર વગના દેવદેવીઓના આશિ વાદ ઉતરો અને “અર્ચાર્થ સગદ” ના કનાગનિ આ માને ચિરંતર મન્નિ મગો.

—ત્રી

મારી કૃતિઓ મરી નહિ ગયે એની મને ખાતરી છે મારા કૃત્યમાન (એમના ચિરંજીવી)
ની જાનનાદારી તમે જ હજારી છી ગાફિરો "

આપથી બધી મમતા અને કૃપાના પાન અમે જની નાના ને આમા પગ મઢ
બાગ જ અને તેથી એ મમતાનું પડી રહે છે તે ૮૬ વર્ષની વયે પણ ગુમારતા અમારી
આપમાથી અશ્રુમિદુઓ ટપળી પડે તો વાચક અમારી અશ્રુનીની લાગણીઓને ક્ષમા આપશે
નિઘાપ્રિયના અમે પહેલે અથે નેહ છે, પરંતુ આ પ્રાન્તમા તો સ્વગમ્યની નેહી અમે નેહ
નથી યુરપમા નિઘા માટે ઉકટ થોમ માધનારી જે અભિનીય વ્યક્તિઓ વિશે આપણે માન
ણાએ છીએ તેમણે આ એક અણુમોનો નમુનો ગુજરાતને આપણે અનરો હતા તેમા
મદદ નથી " રંગભૂમિ " માટે એમના પહેલા લેખ થયા અમે વહેલી પ્રમાણે એમની પામે
ગયેન ત્યારે પુસ્તકો, પ્રમગીયાઓ, મૅન્યુસ્ક્રિપ્ટો આદિથી વિદ્યારેની એ માહિત્યમર્તિએ
કહ્યું " તમારે આજ મવાનું વચન મે પાતું છે, હો ! રહે વાર વાચ્યા મુદ્દી લખ્યું છે
અને મવારે ચાર વાચ્યે ઉપને લખ્યા માણ્યું છે " અમારે પ્રત્યુત્તરમા માનદાત્રય ચક્રને
ઉપકાર સાથે વદન જ કરનાનું હતું અને એ પ્રમાણ વદન આજે પણ મમત્ર ગુજરાતને એ
માહિત્યયોગીની પવિત્ર સ્મૃતિને સ્વવાનું છે, એમની ઉદ્યમશીન જીવનની એ પાતું થકી
એમણે વ્યથા જવા દીધી નથી નોખી, વ્યાપાર, આદિ અનેક પ્રવૃત્તિઓમા એમણે માદિ
ત્યને કદિ નિમાયુ નથી અને છતાં ૮૬ મે વયે તેઓ નેહતા ક મદારે હજી ઘણું લખી
નાખવાનું છે રખેને મદારી આદરેલી પ્રવૃત્તિઓ અધૂરી રહે ! "

એમણે ગુજરાતને અરજો શુ શુ થયું તેની એક દુખી નેહ વર્ધ લઈએ પ્રથમ તો
" ભુદ્ધિ પ્રમાણ ના તત્ત્વી તરી - અનેક નિબંધો અને કા પોની ભેગ એમણે ગુજરાતને ધરી
ત્યાર બાદ નાટ્યમાહિત્ય પ્રતિ એમની અનિરત પ્રવૃત્તિ ચાતી ' લખિતા દુ ખ દર્શક ' નામની
એમની પ્રથમ નાટ્યકૃતિ સવત્ર ૧૯૨૦ મા એમણે ૩ વ્યાજથી ૫૦ વર્ષ પહેલા પ્રકાશ
ત્યાર પછી અણુમારી વિજય નાટક સને ૧૯૬૧ મા આગેવેનું બહાર પડ્યું ત્યાર બાદ
' નનંદમયતી " માનવિકામિમિત્ર, " રતનાવતી " ' વ્યાણામુર મદમન " ' મદા
લસા અને ઋતુવજ, " નિન્દ્યશૃગારનિરોધક રૂપ " ' પ્રેમસદ અને ચાટમતી ' વિગેરે
ની પરપરા ચાતી ઉપરાત ' રણુપિગળના ' ના પાયા ભાગ, લઘુસિદ્ધાન્ત કૌમુદી '
તુ ગુજરાતી લાપામા નિવેચન ' યુરોપિયનોના પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર " - ૫ ભાગ,
વિગેરે અનેક મનનીય અને કિમતી ગ્રંથોના લડાગ સ્વર્ગસ્થ ગુર્જર સાહિત્યને આપી ગયા
છે નિન્દ્યશૃગારની આકર્ષણી કાઢનારા એમના ૭ નાટકો હજી છપાયા નથી રમસાહિત્ય
અને અલકાર વિશે પણ એમના લેખો હજી અસિદ્ધ રહ્યા છે ઐતિહાસિક સાહિત્ય પણ
એમણે પુષ્કળ લખ્યું છે જે હજી પ્રકાશમા આવ્યું નથી એમની સર્વ કૃતિઓમા શોધન,
ચિતન અને વ્યસ્થા સ્પષ્ટ તરસી આવે છે સને ૧૯૧૨ મા વડોદરામા મળેલી મોથી
સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે એમના ભારણુમા નિચારોની અપૂર્વતા, ઉત્સાહની વીજળી
અને ગુર્જર સાહિત્ય તરફ અનન્ય પ્રીતિ ઠેરઠેર દષ્ટિગોચર થાયછે

સાહિત્ય માટે એમની લગની વિશે સૌ સસ્થાઓની એટલી બધી શ્રદ્ધા હતી કે બધી જવાબદાર સાહિત્યપ્રતિ એમને સોંપવાનું મૈત્રેય મળ ચતુ. ગુજરાત વર્નાક્યુલર મેસા-
મીએ “ ગુદ્ધિપ્રકાશ ” નું તત્ત્વીપદ એમને વર્ષો પહેલાં સોંપેલું. કાર્યમાં સાહેબના રમેલા
ગુજરાતના ઇતિહાસની રામભાણાનું ભાષાતર પણ એમને જ સોંપવામાં આવ્યું હતું, અને
તે કામ એમણે કેટલા ઉત્સાહથી ઉપાડી લીધું હતું તે ગુર્જર ગિરાના ઉપાસકોથી અજાણ્ય
નહિ જ હોય એમણે કચ્છનું દીવાનપદ માત્ર ૧૯૦૨ થી ૧૯૦૪ મધી જ શોભાવ્યું, છતાં
તે દરમિયાન પણ પોતાની એક્રનિકતા, વ્યવહારનિપુણતા અને રાજ્યકારી કુનેહથી તેમણે
કચ્છ રાજ્યની તેમજ પ્રગતી અનુપમ મેવા બગરી, તેમ જ પોતાની પરમ પ્રિય સાહિત્યપ્રતિ-
તિને પણ દિનપ્રતિદિન વિકસિત કરી એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને મગર બનાવે તેની રોધબોળ-
વૃત્તિ એમના આજ્ઞાલુમાં હતી કોઈ પણ હકીકતની મૂર્ખા તપાસ અને શોધ પોતે જાતે
કર્તા વગર તેના સાહિત્યમાં ઉપયોગ તેઓ કદિ ન કરતા એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના છપાતા
લેખોના પ્રૂફા પણ પોતાને હાથે જ સુધારતા એમને હજુ પણ યાદ છે કે “ રંગભૂમિ ” માં
આવતા પોતાના લેખના પ્રૂફા તેમના હાથથી સુધારાના માટે એમને દેવથી ચિતાલરી સૂચના
કરતા અમારી નજ નાટ્યકૃતિઓ પણ એમને એમના સમાયમાં લઈને જોવાની એમની
લાગે આવતી હતી કારણ કે તેઓ કહેતા કે, “ મારે તો તમારી પાસેથી તમારા નાટકની
પ્રુબીઓ અને ખામીઓ મમળવી છે લેખની અગવડો અને મર્યાદાઓ સમજ્યા વગર
અભિપ્રાયો ખાલી એમવા એ તો અન્યાય કહેવાય. ” આટલી ચોકસાઈ અને આટલી ઉદારતા
પ્રાઇરિય સાહિત્ય મેવડે જ બનતી શકે.

સાહિત્યનું એનું કોઈ અંગ ભાગ્યેજ હશે કે જે સ્વર્ગસ્થના હાથથી આજુબેડુ રહી
મધુ હોય નાટ્યશાસ્ત્ર, નવલકથા ઇતિહાસ, કાવ્ય, રસ, અલંકાર અને નિબંધો એ સર્વ
દિશામાં એમની વ્યાપક બુદ્ધિ અને સર્જનશક્તિ કામ કરી રહી હતી. હિંદી, મરાઠી, સંસ્કૃત,
કચ્છી, આગ્ર અને ગુર્જર ગિરાના બહારો દેક જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી તેઓ ઉઠેલી રહ્યા
હતા આ બધા સ્મરણોનું જૂથ બ્યારે આપણા મન આગળ ખડું રાખ છે ત્યારે એમ જ થઈ
આવે છે કે સદગત પૂજ્ય રણજીભાઈનું સ્થાન ગુર્જર સાહિત્યકથિમાં કદિ પૂરાવાનું નથી
એ કર્મચોગી આત્માને પરમ શાન્તિ ત્યારે જ મળે કે બ્યારે ગુજર સાહિત્યના ઉપાસકો ગુજર
ગિરાને એટલી બધી સમૃદ્ધ બનાવે કે જેથી દુનિયાની ગૌરવભરી બૃહદ્ ભાષાઓમાં ગુજર
ગિરવાણુ મગર સ્થાન પ્રાપ્ત કરે અર્ધા સંકાના એમના સાહિત્યજનનો અને એમની તપ
વ્યર્થનો એજ મનોગચ્છ હતો અને પરમાત્મનું એમનો એ મહાન મનોરથ પૂર્ણ કરી મગ
સ્વર્ગમંથાના એ મલીના ઉપાગમને ચિરંજીવ શાન્તિ આપો એટલી જ અભ્યર્થના

—તત્ત્વી.

યો ગ બ્ર હા

—:—

એ નેત્ર ક્યાં આજ ગયાં છપાક, એ રમ્ય સૂનિ ગદ્ય ક્યાં સરીન ?
ક્યાં મુખ એ શીલવતી સમાધ ? એ પુખ્ત ખીચ્યા વિન શું મુકાયું ? ૧

વૃથા બધા પડિત એ વડે છે, ગ્રીની નહિ કિમ્મત એ કરે છે;
ખરું કહું સામલ એ જાટે છે; સનોતણી ખાણ ખરેજ એ છે. ૨

જ્યારે પડે છે નર એકલો ત્યાં, કાળા વિના સાતવન કોણ દેશે ?
શરીરના તેમ મનોજ દહો, હરિલાલી વિન કોણ હરી શકે એ ? ૩

નથી નકામી ઘડી એ પ્રભુએ, જગત ખરે એ વિન ગુન્ય લાગે.
જે કંઈ છે શોભન આ ધરામાં. તે તે અધું નારી વિરે રતું છે. ૪

દયા તણે નિર્ઝર ત્યાં દ્રવે છે, લગ્ન સમુદ્રે ઇચિના કુળે છે;
ઉપકાર નીચે દખાયલી એ, મર્વત્ય દેતાં કદિ ના રુકે છે. ૫

માધુર્ય આણું મલી શકે ક્યાં ? આનંદ આ કોણ લાડી ગરે હા !
દીકું નથી જ્યાં સુધી એ સખા ને, તારા બંધા દોઢક માવ દોરે ! ૬

એ કાયની પૂતળી દીર્ઘ કેશી, કામા અને માર્દવથી ભરેલી,
કુસાંગના એ હતી ચામળા, એના ગુણોનો ભરાય ગીતા ! ૭

વર નહિ મિત્ર લખી રાકીગ, એણે મને યોગ્ય અપૂર્વ દીવા;
વન્યા નથી આ વિપુલા ધરિત્રી, રતો લણાં કાદવમાં મગે છે ! ૮

—ગોંધર જીવનસાત દુર્લભ ધ્રુવ.

યશોદા.*

(વેબક—શ્રીયુત મણિશંકર લગવાનજી જોશી.)

મે

જગ મંગે યગારીને
હથિ— “ કૃષ્ણનાથ,
આ બાળીગતા છોડી
દે, નહિતો માથે લાથ
મૂળી રાત્રી પાસે ”

કિશોરીનાથે પાશુ મરેનો ભાન બદલી ઉત્તર
આપ્યો કે— “ એ રાત્રી ને આરા તમવા
કરના હજાર ફગજરે આર ”

“ તો તુ તે અન્ય વિનાય દરવાનો દુદ
નિશ્ચય કરી લીયો છે ? ”

‘ હા, એશદ જરૂર કરી લીયો છે ’

‘ આ સ્ત્રીથી તમને એટલો વેગવ્ય કેમ
આની ગયો છે ? ’

‘ તે બહુ જ ભરી છે માટે બહુ જ
નિદ્રાળી છે માટે બહુ જ મૌનદર્શવતી છે
માટે અને બહુ જ નિરોગી છે માટે ’

કૃષ્ણનાથ તુ મૂખ સિરોમણિ છે આ
પગી સ્ત્રીને ભરી મનાવતી નિદ્રાળી મના
તરી મુન્દરી જનાતરી એ ઘણુ ખગ આ
પણુ લાથમા છે હદાપિ જો તે મદ હોય તો
તેની ખૂના દુર દરવાનો પ્રવત્ન શા માટે
નથી કરતો ? કહિ જો તે કદાપી હોય તો
તેમા તેનો શા અપરાધ ? અને કપ-એનો

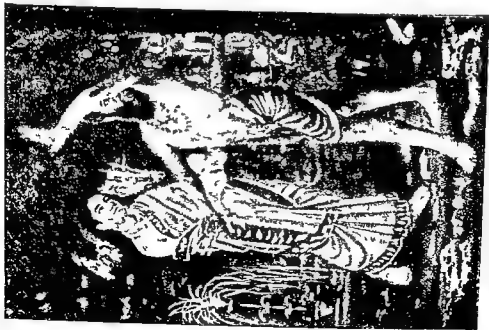
બદાગની મુન્દતા છે તેનુ દૈવ્ય તો જો કેટલ
મુન્દર છે ? અરે જો કપ ઉપર તુ મરી શીટ
છે તે મિથ્યા છે પાણીનો પગપોગ છે
આકાશની ચાંદની છે જોતા જોતા ન જાણે
કપાઢ અદખ થઈ જરો ચેદરા ઉપર કરચથી
પડી જશે તે મુન્દતા તમક પ્યાન કર જો
મગજુ પરિન્ત પણ નારો માથ કરે જો તે
શ્રીમાર રહે છે તો તેનો ઔધોપચાર કેમ
કરનો નથી ? ”

(૨)

કૃષ્ણનાથ મારો માલ્યાથી છે તેના વિ
વાહને આજ એ પરી વ્યતીત થઈ ગયા છે
વિનાય પહેલા તો જો જો મનમુના બાધ્યા
હતા-હતામા કિયા બાધ્યા હતા-તે સર્વ આ
મમથે નિર્થક ગયા કન્યાની પસદગીમા
સનાતન લીલી કન્યા મોગી છે કે ઢાળી,
મોગી છે કે પતલી લાજેલ છે કે અભાજુ એ
મર્મ જાણુસાની દરકાર કરી નહિ વડિયો
સમજક મોટુ જોનારાનુ આજ તેનાથી થઈ
ગયું નહિ નેઓ જોમ હોના તેમ મત્ર
મુશ્કની માફક તે કર્યા કરતો વિનાય પૂર્ણ
થયા નહ-વિનાહિતા યજ્ઞોદાને લઈને તે કેન
કતા આવતો રહ્યો ત્યા તેને યશોદા તરફ
એકદમ નિરુપ્પર થઈ ગયો યશોદા બહોન
નથી તેને ન અપ્રપવાન કંડી મઠાય ન કર્યા

શ્રી દત્તાત્રયની ત્રિપુટિ.

વિશ્વામિત્ર-મેનકા-શકુન્તલની ત્રિપુટિ.

સીતા-રવ-કુશની ત્રિપુટિ.

શ્રી મહા-યશોદા-કૃષ્ણની ત્રિપુટિ.

અર્થત્ર ત્રણ ત્રણ વિજ્ઞાનિઓની ત્રિપુટિ-
ઓ બે બની રહે છે: મીતા-લવ-કુશ; શકુ-
ન્તલા પત્રકેષનમાં પણ શકુન્તલા-પ્રિય-
વદા-અનમયાની ત્રિપુટિ; વેલુ, રાધા અને
કૃષ્ણની ત્રિપુટિ, પાંડવ-કૈરવ-અને કૃષ્ણ;
પદ્મગરુડ સુ અને કૃષ્ણ; મહાવીર-સુદ
અને કૃષ્ણ, રામ-કાકાશ્વ અને કૃષ્ણ:—
મૌની ત્રિપુટિ !

મની ગિરોમનિ દેવીઓ ત્રણ-મીતા—
સાવિત્રી-સુકન્યા; પ્રેમપ્રતિઓ ત્રણ-રાધા-
દક્ષિણી-સકુન્તલા; કન્યાઓમાં વીરગર્ભા
ત્રણ-કુતી-તાગ-મન્દોદરી, આદર્શ ઉપિ-
પત્નીઓ ત્રણ-અરવ્યા-અનસુયા-અરુધની,
મુખ્ય સુરાગનાઓ ત્રણ-રંભા-મેનકા-કર્વશી,
અને મેનકાના રમરણની માથે યાદ
કરીએ એ ત્રિપુટી વિશ્વામિત્ર-મેનકા-શકુ-
ન્તલા ! મસાગની ત્રણ ગનિ-ભવ-વિભવ-
પરાભવ, દેવીની ત્રણ દગા-બરગા-મરણ-મોક્ષ,
ત્રણ કૃષ્ણ-અહા-વિભુ-મહેમ, ત્રણ યુગ
વિન્યા-સત્ય-ત્રેતા-કાપર; ત્રણ અમલ
અવગ્યા-ગંગા-ગંગા-ગંગા-મુપુમિ

સમારના ત્રણ મંદૂનિ પ્રેશ-એશિયા-
અમેરિકા-કુરુપ, ભારત વર્ષ પણ ત્રિકોણ;
પર્વતોમાં ત્રણ હનિદામપૂજ્ય-વિધ-ચિત્ર
કુટ-હિમાલય; ત્રણ ધર્મધારાવિ-નર્મદા-
ગંગા-ગોદાવરી, ત્રણ પુષ્પારણ્ય-નૈમિષ-
દડક-પંચવટી, ભારતનાં ત્રણ ગ્રામીન વિદ્યા-
પી-નાલક-તક્ષશિલા-વાલારથી, યોદ્ધાના
ત્રણ તીર્થ-બૌદ્ધગ્યા-મારનાથ-કપિલવસ્તુ,
ગંગોના ત્રણ પવિત્ર તીર્થ શત્રુજ્ય-ગમેદ
ગિખર-ગિખર, યુનાનના ત્રણ શી-આકર-
મુકનન-મુકનન-અશ્વાનન, ભારતના ત્રણ
મમાર-ચંદ્રગુપ્ત-અગેક-કનિષ્ઠ, ભારતીય મહા
ચિત્રી-ચક્ર ત્રણ-ચરક-સુદન-વાગમદ. ત્રણ
ધર્મનેતા-કૃષ્ણ-મહાવીર-સુદ. મોમલ ગીયા-

મતના ત્રણ હિન્દુતંબ-માનસિદ-ખીર-
બલ-ટોડરમલ !

ભારતના ત્રણ આંગલ દિનૈવી-હુમ-
હેનરી કોંગ્રેસ-વેડરબર્ન; ત્રણ પારંગી
નેતાઓ-દાદાભાઈ-શંદે-જશદ-વાઝા; ચિંચા-
મોહિનિ ત્રિપુટિ બેસન્ટ-વાડીયા-અંર-ડેઇલ;
બેસન્ટ-વેડખીટર-બગવાનદાસ; મહારાષ્ટ્રની
ત્રણ મહા વિજ્ઞાનિઓ-રાનર-નિલક-ગોખલે;
બગવાન કીનિસ્તંબ ત્રણ-રવિન્દ્ર-જગ-
દીગ-અગવિંદ, પૂજ્ય હિન્દુ ત્રિપુટિ-મદાભા-
-લોકમાન્ય-માલતીયા, મુક્તીમ ત્રિપુટિઓ-
મંકેત-મહમદ-અગમલ; કીચનુ-ખત્રી—
શોકન, અન્સારી અગમલ-આગા

પદ શાસ્ત્ર ત્રિપુણ ત્રણ સંકૃત
કવિ-જયદેવ-જગન્નાથ-દંડી: હિન્દી પ્રેમી
ત્રણ મુસલમાન કવિરત્ન-કપીર-રહિમ-
ગસખાતી: હિન્દી માહિત્યાકાશમાં ત્રણ
મૂર્ચ-મુર-નુલગી-કેશવ: ગુર્જર સાહિત્ય
સેવકોની પણ ત્રિપુટિઓ-પદ્યપત્ર-નર્મદ-
નરક, ગોવર્ધન-મણિયાલ-કેશવ હર્ષદ:
વાવડ-કાલાભાઈ-નથુગમ: ગુજરાતના
લલિત કલાપર લેખકો-દ્વાનલ-વિભાકર-
લલિત; હિન્દી સાહિત્ય મગવગના ત્રણ
હંસ-પુખી-પદ્માકર-પત્રનેત્ર, હિન્દી સાહિત્યો-
જ્ઞાનમા પત્રન એકાદશ-બુધ-બિખારી-
ભાગેન્દુ

પ્રિય પાકે પલમપર પોદયા હોનો ઉની-
આખ સોગી-અગ મરોશી જુઓ પ્રેમમસા-
ગમા પણ ત્રણ ત્રણ નગર વિયગી રથા છે.
પ્રેમ-પ્રેમી-પ્રેયગી માતા-પિતા-પુત્ર. પાદગ-
કુની કૃપમથી આપેખાપદા ત્રણ પ્રેમમથ-
પ્રલ્લખમગી-સાકી-નરકવન

નિયકન ત્રણ-ગાય-આન-પ્રણ પ્રજન:
પણ પન્ના આમન ત્રણ મિદામન-પદા-

મહાત્માશ્રી-સાહમાન્ય-પડિતજીની ત્રિપુટિ.

સત્-ચિત્-આનન્દ પ્રાણાત્મના મુખ્ય પ્રકાર
ત્રણ-પૂરક-રચક-કુલ. ત્યાગની યશ ત્રણ-
જર, જમીન ને જોડ, પામવાના '૧૧' ત્રણ-
સત્-ચિત્-આનન્દ,

સત્-ચિત્-આનન્દ પામવા તમારે પણ
ત્રિપુટિ સાથે અસહકાર કરવો પડશે-અસહ
માને સલામત પોકારવો પડશે જ અને
અડગ ધર્મ-અદા-શાનિ કાર જ સાચા આત્મ
સ્વનાજને પ્રાપ્ત કરી શકાશે કે

બમ ! શાન ? ત્રણ દિવસની મહેન
તમા-નત-મન-ધનથી તૈયાર કરેલી આ
તમ તમ-ત્રિવેણીના શાન રિચ-અર્ધીર

રમ-સાગરમા નિરુક્ત દમકા મારવા નને
છે જે તે વિવેચી શાય ?

“સર મગ વહે છે કેરી-નાવપરમથી
ત્રિવેણી ?”

‘રંગભૂમિ’ ત્રિમાસિકના આ ત્રિને
અક ગુજરાત સમારે છે તે નખને હુ પણ
એક ગુજર તરીકે તેને મન-વાળી-પાયાથી
ત્રિનાર ધન-વાદ દર્શન-ભાગી-દીર્ઘાયુ હ-હુ
હુ લવા ! ત્હમને માને આ પ્રસંગે
‘ત્રિવેણી મા ત્રણ ત્રણ રૂનકી’ મારવાની
નિનતિ કરુ

ૐ શાન્ત ! શાન્ત ! શાન્ત !

અવલોકન.

અવલોકનકાર—ત્રી

હિન્દી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનો ઇતિહાસ—
કિ. ર. ૫ ૫૪, રાયવ આફ પેલ્ડ, ૩૪૬

અનુવાદકો—જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા,
બી. એ., એલ એલ. બી., બાર-એટ-લો.
“ભાનુ-ચન્દ્ર.”

પ્રકાશક—વિકુલભાઈ આશારામ ઠક્કર,
માનીક, હુદાણુમિત્ર સ્ટીમ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-
વડોદરા.

અનુવાદકો નિવેદનમાં જણાવે છે તેમ
How India Wrought for Freedom
નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનો આ અનુવાદ છે.
અનુવાદ છે છતાં ભાષાની સ્વાભાવિકતા અને
તેજસ્વિતા બહુજ અચ્છી રીતે જણાવાઈ
રહેલ છે. હિન્દી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસનો આવો
વિગતવાર અને અર્થગભીર ઇતિહાસ ગુર્જર
ગિરામાં આ પ્રથમ જ છે. પહેલી ૨૯ કોંગ્રે-
સની એકાદો ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં મહા-
વેશ પામે છે. બાકીનો વર્તમાન ઇતિહાસ
ખીગત યુગ્મકમાં આપવાને અનુવાદકોએ
વચન આપ્યું છે. હિન્દની પ્રગતિય પ્રગ-
તિમાં જરા પણ રમ લેનાર ગુર્જર વાચકને
આ ગ્રન્થ અતિ મનનીય અને ઉપયોગી થઈ
પડશે. રાષ્ટ્રીય માહિત્ય મંત્રાલયના કેઈ પણ
ખાનગી કે જાહેર યુગ્મકશાલા આ પુસ્તક
વગર હામી જ રહેશે.

મહાત્મા ગાંધીજીનું જીવન-કિ. ૪,
૫૪ ૩૫૫.

લેખકો—જયકૃષ્ણ નાગરદાસ વર્મા,
બી એ., એલ એલ. બી., બાર-એટ-લો.
એમ એમ. બી. [લડન]
અને “ભાનુ-ચન્દ્ર.”

પ્રકાશક—વિકુલભાઈ આશારામ ઠક્કર,
માનીક, હુદાણુમિત્ર સ્ટીમ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-
વડોદરા.

મહાત્માગાંધીનાં અનેક જીવનચરિતો બહાર
પડી ચૂક્યાં છે. પરંતુ આટલી બધી વિગ-
તોથી જરૂર અને આટલી તટસ્થતાથી
એમની જીવનકથાને આલેખતું ચરિત્ર તો
આ પહેલું જ છે. કદાચ આ ગ્રન્થમાં ગાંધીજી
ઘટે જે દિવાળીરી જે ભાષામાં પ્રદર્શિત થતી
જોવાને આપણે ટેવાયેલા હિંદુ તે પ્રદર્શિત
થયેલી ન પણ દેખાય. છતાં લેખકોની મહાત્મા
તરફની પૂજ્યપ્રજ્ઞા તો પાને પાને દેખાશે.
અભિપ્રાયોમાં અતિશયતા નથી, છતાં
ઔચિત્ય ધણું છે. એ કર્મવીર મહાત્માના
આત્મસ્પર્શથી ધવાયેલા શિષ્યોની આ
નિવાપાંજલિ નથી, છતાં એમના પ્રતિ
અનન્ધ આદર ધરાવનાર હુદ્દિશાસી નવ-
જવાનોની નમ્ર પુષ્પાંજલિ છે; અને તેથી
તે એકી હિમની નથી.

પરંતુ ગાંધીજીની જીવનકથા આલેખનાર
કોઈ પણ લેખક એમની વિશુદ્ધ નમી પ્રગતિ
સાથે મગાથ કરી શકે તેમ નથી. એ બદ-
લુત બક્ષિના જીવનનું આજે નવું પ્રકરણ
હોવા અને આવતી કાલે તે જુનું Out of
date થઈ ગયેલું જણાવે. ગાંધીજીની
અંકેક ધડી અંકેક યુગનો ઇતિહાસ સમેટી લે
છે. અને તેથી અમને લાગે છે કે શ્રીયુગ
વર્મા તથા “ભાનુ-ચન્દ્ર” ને આ આટ-
તિથી વીસાગે મળનાર નથી. દર વર્ગે નવા
પ્રકરણ ઉમેરવા જ પડશે. હવે આજ દિન
સુધીનો એ જગપ્રસિદ્ધ જ્ઞાન જ્ઞાનવાને
ઘટે આપા કરવા વધારે મગ્ન ગ્રન્થની અમે
બચાવણ કરી મકના નથી.

અસહ-૧૨—મહામા ગાનીના નખો
અને ભાગા.

મુ. ૩ ॥ ૮-૦ ૬૧ ૮૧૪
સન ૧૧૮

પ્રાશક-યુગાચર કાર્યાલય, અમદાવાદ

યુગધમ પ્રાચીન ની ઉપરોગિનાની
સાનીતી માટે માર્ગ એક પુસ્તક હોય તો
આ ૮૧૪ દર્શનો જાણે એ છે એ
ઉપચાર આ પુસ્તક યુગધમ કાવ્યનયની
એ તરીકે ગણીએ તો ખોટું નથી છે.
નય વચ્ચે ગાનીની નખીની અને
વાણીનો ધોધ દેશ વેગમન હતો તનુ માન
કરાવના માટે જ જાણે આ એક ન હોય
એનું કારણ છે આ ૮૧૪ પાનાઓમાં માન
નય વચ્ચે એ નિર્માણની મહત્ત્વની
માર્ગદિશુ જ્યાં હ આ તો માત્ર અમ
હારની ગીતા છે અને મહામાનુ જીવન
એક માન અમદાવાદ નહિ માર્ગ દેશના
યાજિએ એક માન આરજમા એક રમનર
અમિત લખી છે મધીજી માટે એમની
મુગ્ધ શીશીગી માટે એ જાણે એકે ગા
ત્ય અમિતનીએ હિએ અમદાવાદના મુગ
દક્ષ અને નપુલ્લે મય દનિતિય જગત
માટે એકજ સાવન દાઈ શકે—અને ત એ

અસહકારના ઉપાદા નાણા અને
પ્રાણધાર ગાનીશનેજ રિયાગમિ યુગ
ધમ મધ્યારે એ રિયાગમિ આ એક મા
મનેવો છે

આપુ તો નાણે મુલ્ય છે આના
૫૧ ૧૧૪ આદિત્રી મીજી

લખક—નન્દન દાસ પરીખ,
રાષ્ટ્રીય વિદ્યામંદિર મલાઠાથમ મામરમી

આ ન્દાના પુસ્તકની પદેની આદિત્રી
૧૫૦૦ નંબે આપની ઝડપથી વપરાઈ જઈ
અને આ બીજી આદિત્રી પ્રાણી પદી તે
ઉપરથી જ તેની ઉપરોગિના અને મેક્રિ
યતા ને દેખાય છે અંગ્રેજીના ગાંધીમા
દિનપત્રિ આપણી દશા વગરની ચાની
તે વિગતના જાણવાના આ પુસ્તકનો
દર્શ છે પ્રાચીન પ્રાણના નિવાધીઓ
તથા ગમડાના ઓકુ મળેના મોડાને ઉપ
રોગી થઈ પડે એની રીત લેખે ચચા પ્રી છે
જા કેવેકે કેમણે નખકની ન્યામિઓ અમને
જરા રિત લાગી છે એમ અમારે નમ્રતા
માથ હેતુ પડે છે લખના તરીકે જે
ધધાઓમા અમદાવાદ ઉપરોગ થાય છે તે
ધધાઓ દેશને પ્રજા નુસ્તાન પ્રતાગ
છે—આની અનિન્યામિઓ વગર પણ આ
જુલ ની ઉપરોગિના મી ન જાણ આમા
જિ વ્યવસ્થામા શુ માત્ર અને શુ નય
એનો નિર્ણય અનિ મુગ્ધ છે તમા વધના
ઓએ અને લેખકએ જુગ માવધાનતા
રાખવાની છે આપુ તથા પડી પણ ગ
નરેરિના રિચારે જા જાણી અને
મનની છે એમા મદદ નથી

— ૦ —

નમ અને કૃષ્ણ—[અનારનીના નખ
માણા નેખ ૧ અને ૨]

લખક—મોરવાવ ધનયામયાવ
મરાઠાના,

ગણિય વિદ્યામંદિ—મધ્યમધ્યમ
સાજ-મતી

પ્રમગ—નન્દન પ્રમગન મનિ,
અમદાવાદ ૪૧ ૧૮૪

પ્રતાક અવનારી પુ જાનો કુમે જીવન
પતિય કગરવા એ આ અવનારીયા

નખમાળાનો ઉદ્દગ દોનાનું લખ્ય પ્રગતિ
નામા જગાવે છે આ પુસ્તકમાં રામ અને
કૃષ્ણ એ મે અનુસારનો પચિય ગવના
રેખ નો રચન છે એકદર આ મે અત્તા
રો સક્ષિમ દતિદામ બ રીક વ્યવસ્થાથી
આપનામા આવલ છે પરતુ ગમ્યાણુ અને
મ ભાગતની આ દુખી નોપો અને માગે
હોઈ શકે તે લખ્યે બરાદર રચ્ય કથુ
નથી રામાયણુ અને મ ભાગતની થાથી
ઈ માગતનિનામી અગ્નણુ નથી પણ તેના
દા ન તેની દિ-સુદી તની મીમાસા પ્રય
રિયા મ જુદી જુદી દિગ્ધી અમર ।
અને માયમ રીત જુ કરી ગ પપુ રા
મશરનાજાએ રામ અને કૃષ્ણની હવન
મીમાસામા બ. ઉડા ઉતરનાનું માદમ
ખેડયુ નથી શ્રીરામચદ્રજના હવનનો
અમક પ્રમગ પ્રિયારણીય છે તેનું તત્ત્વ
અમગવાનું છે દતિદામની દષ્ટિથી પણ ન
અતિ ઉપરેગી બાગન છે આ શ્રીકૃષ્ણ
ચદ્રની હવનકલાનું તો પછન જ રુ
અમારી નમ્ર મનિ રમાપ મદ નાગતની
તેડીને પી તે અ ચ દનિયાન મા નની મહા
ભાગત । પાને પાને એન ક શ્રીકૃષ્ણ દના
હવન ન પાને પાને પાને એક એક બાઈ
બન કુરાન અને ભગવદ્ગીતા લખારેના છે
ધમશાસ્ત્ર રાજગાસન તત્ત્વચિતન આ
મમાજશાસ્ત્રની આગી એકસામી સામગ્રી
જગતના માર્ગ પુસ્તકભાડારમા હોય એમ
અમાન જાણનામા નથી અને તે સામ
ગ્રીનો મ્દ પચિય પ્રગવના રા મશર
વળાએ માવ લીડુ રન તા ગુજગ સાદિ
ત્વમા એક અનનવો ઉમેરા થાત છતા
એમણ જ રમાદી ધરી છે ત સ્વાદ, પચ્ય
અન આત્મરણીય છે એ અમિનદનપન
અમારે મ્દેન જ નેષએ

રાયણુ—[નન ત્મ વર્વના બાગમ માગ]
દિ આ આના ૧૧૩

મગ્ર પ્રગતિ—જુગતરામ ચીમન
લાલ દવે

ગાફીન પ્રિયામમનિ અન્યાઅહાતમ
સામન્મતી

નરાશમ-ગુજરાત પ્રિયાપીઠ, અમદાવાદ

આ અમદની ૧૬ માર્ચ પ્રિયા બાળ
મો જરર ગચિકાગ અને પન થઈ પડે તરી
છે પણ તેની આવે રામ ૧ મો ખનુ વગ
નલર આ હાર થઇ પડા એવો અમને
લય છે નામણુની હવનાથી જ અમે ગલ
રાઇએ છીએ રામણ બડુ પાચક અને પચ્ય
ગણાતી નથી તેની મ્દ બીની આ કપિ
તાઓ પ્રિ અમે જાણીએ તો અમલ કર
નાગ ક્ષમા કરો બાગમના દિલ બનહા
વનારા અને સુર મ રો આપણે ત્યા છે
તને આ મમલમા મ અથાત નહિ અપાયુ
હોય ૬ હવન બાવના રાગગીતો અને સુરમ્ય
ધ્વજરતનનના બારને ગ જુગતરામ
બાઇએ અચ પપુ રા હોય એમ જણાવ
નથી પણ જુનુ તરુન માતુ હોય તા
અમાગી મ્દી કચિયા નથી એની જ આશા
રાખીયુ ક બીજી આવતિમા બ. મરમારેની
રાયણી આવ તા રાયણ પછ મળે

સોનજનો ગિન્તાજ યાને દરમાર શ્રી
ગોપાળનાસ [મો ૧૫૫ ની ને]

લેખ કલ્યાણજી નિકુવજ મહેતા, સુગત

મગ્ર—મોનજ માર્યાલય, ગણુર
૧૮ ૧૯૮

દરબારથી ગોપાન ખનુ તામ સમચ
માગાજને રેરેર બાળ છે હતા એ રના તી

નગરીના નિગનનાર રસબર હન ૪
 રોા સૌરાષ્ટ્ર અને યુગરાતને જાણવાની બહુ
 જ રાત્રી એ જરૂર રા કયાણુમાધ્યે
 પૂરી પાડી એ ધણો આનંદદાયક અક
 સ્માત્ છે અને આ જીનનચિત્ત સૌરા ટ
 ધીનય ૫૬ ન ૫૨ તો બીજી પ્રાણ
 પ્રેર પ્રાના પ્રત્યેક આગળ કાનાય
 ભાગે જ ચે છે એ પરમ મનોહરી
 વાત છે

— ૦ —

મહિલા સસાર—[આય અગ્રીઓની
 માસારિં સ્થિતિનું ચિત્ર]

સ્થનાર—ડૉ રખમાખાડ એમ ડી
 રમુખ સ્ત્રી સુમોધિની સભા " રાજ
 મા તથા સૌ માણેખાડી હાનજી ઉધિ,
 વ્યવસ્થાપ સ્ત્રી સુમોધિની મના
 રાજમા ૫૫ ૮૬

રાજકોટમા સને ૧૮૧૩ ની સાનથી
 સ્ત્રી સુમોધિની સભા નામની સસ્થા
 ચાને છે ત સભામા થેના મેલાં બાપ
 હોતો આ સમય છે મરિનાઓ નિરે
 જેઓને નિયર પ્રાને છે તેઓએ આ
 સમયમાના નિયરો અવસ્થ નિયારી જવા
 જવા છે અન્યત્ર તમા કેનાક એના
 પશુ પ્રેરણ છે કે એ ચચસ્થ લાગે
 પરતુ ચચસ્થ નિયરોજ ખામ નિયારણીય
 છે જેના કે એકત્ર કુકેબથી ચની
 દુદશા એકત્ર પદ્ધતો અન્યાર
 નિગે આ બને સમગ્રી બેગો રાજ
 માની મહિનાઓ માટે જે રાજસનીય અમ
 ઉમાની રોન છે તને બમે મૂળ્ય ફરત
 ધન્યોએ ઠિએ

— ૦ —

ટાલ્સ્ટાય કે સિદ્ધાન્ત—મ.ચ. = ૧૧
 ૧૫ ૨૫

લલક—આયુત જનાદન મ" ગમ ગ

પ્રકાશક—શિવનારાયણ મિશ્ર

પ્રતાપ પુસ્તકાલય કાનપુર

આ હિન્દી ગ્રન્થમા રશિયાના મહાન
 ફિ સુદે ટૉટોયનું દવનચરિત ધણીજ
 અમરકાગ બાનીમા આપનામા આયુ છે
 જે મહાન તત્વચિત ની ઉત્તમ બાનનાઓ
 આજે મહા મા ગાધી આચારમા ઉનારી રહ્યા
 છે તેના વનન રહ્ય સમજવાની આન
 સ્વકતા અનિચ છે મદદ ટા રાપનુ
 સમય હન રાજ્ય અને મમાજની કર
 તાઓ નિદયનાઓ અને અધાધી મામે
 એ પ્રયત્ન બડ સમાન હતુ અન્યાય અને
 અસત્ય અત્યાચાર અને લશ્કરી બળ એ
 મરની મામે એનુ છદ્મીબરતુ દુસ્મનન
 હતુ અમલકાર અને શા ત અનરોરનો
 એ આધાર હેતા અને નિચાર હતા હસુ
 ક્ષિરતનો એ પરમ પરિત્ર બદા હતો આ
 પ્રતાપી દવનના શ્રીયુત જનાને ધણીજ
 જોરવાર હિંદી બાનામા અને ધણીજ
 રસબર નિગનથી આરેખી છે જેનુ એ
 વાર અધ્યયન કરાને બમે શુદ્ધરાતના
 તમામ નગરીઓને બામ વા બામ
 ગ્રીએ ઠિએ

— ૦ —

વહિષ્ઠત—મારન—મ.ચ. આના ૧૫ ૪૧

સપ્રવક્તા—આયુત ચમ્પાલાલ જાહરી
 [સુધાકર]

પ્રકાશક—શિવનારાયણ મિશ્ર કંથ

પ્રતાપ પુસ્તકાલય કાનપુર

અસ્પૃશ્યતા હમારા રાષ્ટ્રીય પાપ હે "—
 આધીજના આ ચિ સ્મરણીય સ્વત ઉપર આ

નદાનું પુસ્તક રચાયું છે. મૂળ મરાઠી "મતોરજન" માં પ્રકટ થયેલ એક લેખનો આમાં આધાર છે. અંત્યગ્નેની ઉત્પત્તિ અને એ ઉત્પત્તિમાથી આ દસા શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ તેની મૂલ્યમ પરીક્ષા આ લેખમાં કરવામાં આવેલ છે. કેટલાક ઉપયોગી આંકડાઓ અને વિગતોને કારણે પુસ્તક ખાસ મનનીય થઈ પડે છે.

—:૦:—

**નીતિધર્મ અને સર્વોદય; શિવદયા-
ળની શોધ; મારો જ્ઞેસનો અનુભવ;
ઈજિપ્તનો ઉકારક; મૂરખરાજ.**

[ગાંધી અથમાળા, મચુકા ૧, ૨, ૩, ૪, ૫]
લખનાર—મહાત્મા ગાંધી.

પ્રકાશક—ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, મુરત.
મધ્ય અનુક્રમે ૮, ૨, ૮ અને ૬ આના.

ગાંધીજીએ આફ્રિકામાં લખેલાં આ મન-
નીય પુસ્તકો ફરીથી પ્રકટ કરવાની મુરતના
ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિરની સુદર પ્રવૃત્તિને અમે
સહૃદય આવકાર આપીએ છીએ.

—:૦:—

હિન્દ કેમ પાચમાસ થયું ?

[“આટલુ તો જાણુજો”—ભાગ બીજો.]

સમ્રાટક—નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ.

પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર,
અમદાવાદ.

મધ્ય ૮ આના, પૃષ્ઠ ૧૫૮

“આટલુ તો જાણુજો” ની સમ્બોધના
અમે ઉપર લીધી છે, તેનો આ બીજો ભાગ
છે. આ ભાગની વિશેષતા એ છે કે આખાના
જુદા જુદા લેખો જુદા જુદા લેખકો પાસે
ખાસ લખાવવામાં આવેલ છે શ્રીયુત મહા
દેવ દેગાધ, હગમભાઈ જોશી, પ્રજ્ઞાસ ગાંધી,
મોહનલાલ પંથા, કાવેશ્વર અને મગડ

વાલ્મીકી લેખોનો આ સંગ્રહ છે. હિન્દની
આર્થિક સ્થિતિ વિશે રોમેશચંદ દત્ત, દાદા-
ભાઈ નવજીવજી અને વિદ્યમ ટિગબીએ જે
આખેદ્ય ચિન્તાર અગરકારક બાનીમાં આપેલ
છે તેનો કંઈક ખ્યાલ મુજબ ગિરામાં આપવાનું
માન કોઈ અથને ઘટતું હોય તો તે આ
નદાના પુસ્તકને છે. આ દિગામાં રા. પરી-
ખનો પ્રવલ ખરેખર સંગીન અને તલ-
સ્પર્શિ છે.

—:૦:—

સ્વદેશીનો ઘેરો.

[વિદેશી કાપડ સામેની યોદ્ધાનું સ્વરૂપ]

પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર,
અમદાવાદ.

મધ્ય ૪૫ આના, પૃષ્ઠ ૬૭.

“આદર્શ યોદ્ધાદાર” અગ્રખાસ તૈયમજી
માહેબની પ્રસ્તાવના માથે જુદા જુદા વિગાર-
કોનો સ્વદેશી વિશે અભિપ્રાય—અમદા આ
નદાનકડા પુસ્તકમાં સંગ્રહવામાં આવેલ છે.
પરદેશી કાપડની વપરાસ સામે અને સ્વદે-
શીની તરફેણમાં આથી વધારે મજબૂત
સમગ્રવટ, આથી વધારે જોરદાર દલીલો કે
આથી વધારે બ્યવસ્થાપૂર્ણ પ્રોચામ ભાગ્યેજ
બીજા કોઈ નદાના પુસ્તકમાં મળે.

—:૦:—

એશિયાનું કલંક યાને કોરીયાની કથા.

પૃષ્ઠ ૧૦૪

લેખક—ઝવેરચંદ મેઘાણી.

પ્રકાશક—સૈરાજ સાહિત્ય મન્દિર, રાણપુર.

“સૌરાષ્ટ્ર” ના તરિસજી રા અમૃત-
લાલ દલપતભાઈ શેઠની ફાકડી પ્રસ્તાવના
સાથે રા. મેઘાણીએ પોતાની વિશ્વચક્ષુ
બાનીમાં કોરીયાનો જે રસમર અને ગેમાય
ખપ કરનારો દુનિયાસ વર્ણવ્યો છે તે કદિ

ન નિમશન તમે છે ' મોતપટ્ટ' તરી
મ મની કૃત્તેભા આ એક બાતે ઉમેરે છે

— ૦ —

ગેરીઆની વ્યુત્ત-મુચ ૩ આના પૃષ્ઠ ૫૧

લખન નવવાય અરિન્દાવ શાહ

૧૧૧. યુગરર્મ કાર્યાધિ, અમમ ૧૧૧

યુગરર્મ ૧ મા આવેના બે લખો
સુસાર રૂપ શ માને આ પુત્રપ્રમા ૧૫૮
પ્રમામા આવન ૧ લખન વિગતા મહ
મામા થી ૨૭૫ પ્રી છે રતનવત્રા માટે
૧૫ મરી શીગર ત બ થા ૧ ગ લખા
લખુ હોત તો તેને માટે ગેરીઆની પ્રકાશી
પ્રતા વધારે થોડા વિષય મા ૧૧૮ મળશે

— ૦ —

નામિથ ગીતાજનિ આગ ૧ ના

મ ૧૫ આના પૃષ્ઠ ૨

મમત તાં તથા પ્રાશ —સ્વ ધીન્જ
લાન ગિન્જવાય મોદી
તથા અભિન્જવાય ગિરન્જવાય મોદી,
એમ એ

સુખાધિ ૧૧૧ ગુકુન મહાવિચારન
વેસાના

આ ૧૧૧ ગીતા તનિમા સ્વદેશીતિના
પ્રના મુદ્દ મ મો છે જના આ મમદ
બ મકુનિન અને હોત એમ લાગી
આવે છે ૧૭૫ જગ વધારે વ્યાપક અને
વધારે વિચારત મી સુગલી થશે તા આ
૭ તા તનિ વધારે ઉપોગી અને હલ્યગમ
ખતો એમ અમા માનવું છે

— ૦ —

મન ભમના પૂર્વે જાનો માર્ગ—

[૧૧ નિમન્નિ અથમાગા મ થા ૧૮]

અના ૭ મને ૧૧ ૫ પ્રમુખ કન લેનમ
વ્યાસ, અડાજી, સુગન

જેને પ્રમતના મદિ ન ત તરી ૧ દેખ,
જેને આગાસદી બનવું હોય જેને પોતા
નાના ગેરી અનિનાગમિતના લશન કરતા
હોય તને આ પુત્રપ્રમા અપયન અનિ
મિતી માનઅમમી પૂરી પાડશે બધ
સ્મારકઅધિ ઈન્દના આમા સ્વગન્થ
ગેરાનાન —નનાનની વિમુનિની પ્રક્રાખી
આ વિસગતિમા થા

— ૦ —

સાભાગ સ્વીકાર.

નીચેના પુત્રપ્રમા અને મોપાનિયાઓ અમે
ઉપ ૧૭૫૧ સ્વીકારીએ છીએ સ્થાપનમા
અને ૧૭૫૨ અમે જેની જેની મમામોચના
લાઇ નથી શ થા તમની ક્ષમા આપીએ છીએ

અનુતાનક—[૧૫માશ]—મોજના

લક અમૃતવાય મદનજી હરદાસ,
જામનગર

૧૫માશ વિ ગૌરીશ ૭ આશાગમ વૈગરી
અમદાના

મ ૧૨ ૨ પૃષ્ઠ ૪૩૬

શુજન તમે આન ઉત્તિહાસ રખનાર અને
૧૩૩૩ નાનવદ જમનાજ વખાણીયા,
તાતમ સૂત માત્ર લેસાપ (મધિવા)

૧૬ નના ૫ ૮૬

વચન—ગીત

તેજ પરિવાય પા નમ, પા ગ
૧ ૧૩૩૩ બેન મ ૧૧૨મી, અમ ૧૨૫
માના ગીત મ ૧૧૨મી લાગ ૧ [૧૨મા]
સમ ૧૧૧ જુનીવાય કુમેન્દાસ શાહ
મમ ૧ ૧૧માનાન જાનાવાય શાહ,
માનજન મનાવ આ ૧૧૨મી સુમ ૮

રાજપિં ભાર્ગવરી [મચિત્ર]
લેખક, માધવરાવ ભાસ્કરરાવ કૃષ્ણિક,
ગોપીપુત્ર, મુસ્ત.
કિં ૮ આના

રેલ્વે કાયદા-ભાગ ૧, ૨, ૩.
લેખક, છવરાજ ગોકલદાસ નેણસી.
સ્વામિભક્ત મુરખાળ- [સ્ત્રીપાત્ર વગરનું
વીરમપૂર્ણ નાટક, કિં. ૩ આના]
લેખક, માધવરાવ ભાસ્કરરાવ કૃષ્ણિક,
મુસ્ત.

પુનર્જન્મ યાત્રે ભાવેલો મજાનીચુસ-
[એક અકી પ્રહસન]
મળ લેખક, દ્વિજેન્દ્રલાલ રાય,
અનુવાદક, કનૈયાલાલ ફકીરભાઈ મહેતા,
ભરૂચ.

બાળક [ત્રિમાસિક]-પોપ ૧૬૭૯;
પુ. ૧. ભા. ૧
તત્રી-લીખાભાઈ પુરપોતમ બ્યાસ.

મોઠ ભાર્ત્વિજ-ગા-યુઆરી ૧૯૨૩
પ્રકાશક અને અધિપતિ-પ્રભાશંકર જય-
શંકર પાઠક, મુખર્ષી

શ્રી મઠડા ઉદ્યોગગાળાનો પ્રથમ
વાર્ષિક અહેવાલ.
પ્રનાયક-શિવજી દેવશી નયા કુંવરજી
રાજપાળ.

અલ-કમાલ [ઇસ્લામી માસિક]-માર્ચ
અને એપ્રિલ ૧૯૨૩ પુ ૧ અઠ ૨ અને ૩
માસેક અને અધિપતિ-અહમદીયા કમ્પાનિ
પ્રેસ; નાગદેરી સ્ટ્રીટ મુખર્ષી
લવાજમ = ૪-૬-૮ છૂટક નકલ / આના

ક્રિત્રિય-વર્ષ ૧ પુ અક ૧ લો ચેત્ર ૧૯૭૬
તત્રી-કિસનચંદ્ર જોષિદંડિયા, વડોદરા

નવ-યુગ-ફાગણ ૧૯૭૯, પુ. ૧. અ. ૧.
મપાન્ક-કસનજી મણિભાઈ દેસાઈ.
પ્રકાશક-મહામદઅલલી નૈયમઅલલી,
મુસ્ત

ધર્મ જીવન-[સચિત્ર માસિક]-વર્ષ ૧ છ
અ ૧, ૨, ૩, ૪.

તત્રી-નર્મદાશંકર બાળાશંકર પંડ્યા.
પ્રકાશક-પ્રદ્યુમ્ન લલિતભાઈ દેસાઈ.
વ્યવસ્થાપક-ધાર્મિક આગમ, અંકલેશ્વર.
લવાજમ ૩ ૨.

ભાગ્યોદય-કેશવઆરી ૧૯૨૩, તત્રી અને
પ્રકાશક, જોડાલાલ દેવશંકર દવે,
અમદાવાદ.

ઉદીચ્ય યુવક-ચેત્ર ૧૯૭૬, પુ ૧. અ. ૧.
તત્રી-મુરજગમ મંછારામ ભટ્ટ.
પ્રકાશક-ગણપતિશંકર નારાયણજી દેસાઈ.
સેક્રેટરી-ધી યંગ ઓદીચ્ય એસોસિએ
શન, મુખર્ષી.

સ્વધર્મજાગૃતિ-ફાગુન, ચેત્ર ૧૯૭૯,
વર્ષ ૧ અ ૬ અને ૭
તત્રી-મહાદેવશ્રી ભાસ્કર ગણેશ, વડોદરા
પ્રકાશક-કૌશિકનાથ વિદ્યારૂપનાથ મહેતા,
શાળીમાળ, અમદાવાદ
લવાજમ ૩ ૩ ટપાલ માથે

નવચેતન-માર્ચ એપ્રિલ ૧૯૨૩.
અધિપતિ-ચાંપસી ત્રિવલ્લભ ઉદેશી,
૬ કુપર લેકન, ટવડા

ગુજરાત-ચેત્ર ૧૯૭૬ પુ ૩ અ ૧
છૂટક ૩ ૧ લવાજમ ૩ ૮.

યુગધર્મ-ચેત્ર ૧૯૭૯ પુ ૨ અ ૧
લવાજમ ૩ ૬, છૂટક નકલ ૧૦ આના

The Cape Indian—Vol. 1, Nos ૭
and ૧૦;

Feb. and March ૧૦૨૩
72, Hanover Street, CAPE TOWN.

શ્રીઓથ-ભાથ અગે અગ્રી ૧૯૨૩.
તંત્રીઓ-આઈ પુત્રીઓ કાચાઈ
તથા દેરાવપ્રસાદ દોરાસાલ દેસાઈ.

સાસાસાઈ-ભાથ ૧૯૨૩.
પાકશાસ્ત્ર-કેપક-મં. ૨૫. લલિતાઓરી
સામરાય તથા મં. ૨૫ વિમલાઓરી
મગનસાલ, નડિઆદ દિ. ૩. ૩.

સમાજમન્દુ-વાં ૧. અંક ૧-૩-૪.
તંત્રી-રંગભૂસાલ મુનીસાલ સીનાઈ,
મુરુ.

વાર્ષિક લવાન્મ ૩. ૧૧.

પુરુષાર્થ-કાળુત તથા મેચ ૧૯૩૯ પુ. ૧.
અંક ૩ તથા ૪.

તંત્રી-કેલચંદ કલ્પચંદ શાસ્ત્ર, ગણપુર.
વાર્ષિક લવાન્મ ૩. ૧૧.

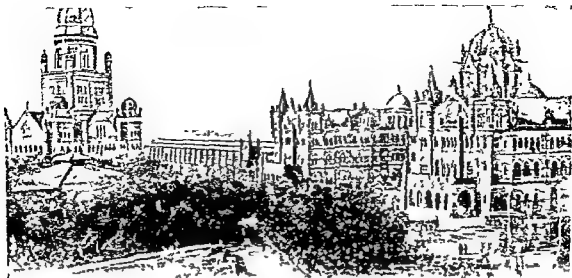
પ્રમા-તાલિય દિન્દી માર્ગક-એપ્રિલ ૧૯૨૩.
વાં ૪. અંક ૧. લવાન્મ ૩. ૫.

મંપાદક-શ્રીકૃષ્ણદત્ત પાલીવાલ, એમ.એ.
પ્રકાશક-પ્રતાપ પુરુષોત્તમ, કાનપુર.

શ્રીસાગર-દિન્દી માર્ગક-ગન્યુઆરી તથા
ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૩. વાં ૩. અંક ૧, ૨.
લવાન્મ ૩. ૫.

સંપાદક-કારકાદાસ મિશ્ર.
પ્રકાશક-સંપૂર્ણ દિન્દી-મન્દિર, જામનપુર.

Victoria Terminus & Municipal Hall, Bombay

નાણાંની સહીસલામતી વારસામાં મૂકી જવી હોય તો તમારી મિલકતની
થોડીઘણી રકમ પણ એસ્ટેટમાં જરૂર રોકજો. અને એસ્ટેટના
ખરીદવા, વહેંચવા કે મોર્ટગેજિંગ મુકવા પાડેલાં
જુના નાણીતા એસ્ટેટ દલાલ રજીડાણ
કુંવરજીની સલાહ લેવા
ચુકશે નહિ.

એસ્ટેટ દલાલ

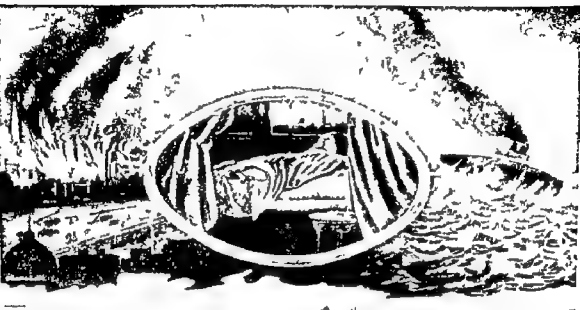
રજીડાણ કુંવરજી

દે. મોરારજી ગોકલદાસ મારકેટ
પટેલે માળો. રૂમ નંબર ૧૪૮,
કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ.

આગ

ગુલાબી નિદ્રામાં
પોઢેલ વેયારી.

દરીયાઈ
અકસ્માત.

વીસમી સદીના જોખમી અંઝવાતમાં
આગપાણીના અકસ્માતોની ચિંતા
યુનીવર્સલ ફાયર ઍન્ડ જનરલ
ઇન્શ્યુરન્સ કંપની
ને સોંપી

મીઠી-ગુલાબી-શાંત નિદ્રાની વહેજત લઈ શકાય છે.

ASK FOR THE ORIGINAL GENUINE
HUSCHKE'S
COLOGNE WATER

NOT GENUINE WITHOUT THE THREE BLUE STARS
 SOLE IMPORTERS JEHANGIR PATEL & CO BOMBAY

જસલ થોખું ઉતારીનું હોલન વાતર માંગો.
 નક્કી માલથી સમાલજો.
 નજીક લાલુ તમારું સંસ્કારનું ફીલમાં રજાસ ફીલમાં
 તેરીયાયે કોઈ માલ ખરી નથી.
 તારા કસાનાયો સામે દુપાલી ખોડવામાં આવો.

૫૦ વરસના જુના અને જાણીતા

પેન્ટર—

ગુણનાથ

જે. કે. સી.

મોનાના અથવા રંગના નામના પાટીયાં, નાટકના પાટા,
 ચીત્ર કોટી, રૂબરૂ ગ્રામ્પ, લાખ ઉપર માન્યાની મીસ,
 મીપાર્કના પટા, પીતલના બોર્ડ વીજે કોલકામ કુનાર માટે
 લખો યા મળે—

૧૫૬, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

આરીના ભરતકામની મનોહર કાગીઝી !

સ્વદેશીની સાથે સૌંદર્ય !

ખાદીની સાથે ખુબખુશી !

“દીલાવર સાડી ડીપો”

આરી ભગ કામનું પાથોનીય એક જ છે, કે જ્યાં ભાતભાતનાં ફિલ-
ખમં હાથ આરીનાં, ઝીક ચલકનાં, મરીન આરીનાં, દીલાવર ભરતનાં, અને
હાથ ભરતનાં રમણીય કપડાંઓ જેવાં કે સાડીઓ, બ્રાહ્મણીઓ ચણીયાઓ,
પાસકાંઓ, ઝબડાંઓ, વિગેરે તૈયાર મળી શકે છે.

સમસન માટે બાકે કિમતી માડીઓ બનારસીને રકમ માટે તેવી તેમજ
ચાહુ વપરાસ માટે સાદી અને સસ્તી સાડીઓ દીલાવર ડીપોમાં બહોળા
જાયામાં તૈયાર છે.

દીલાવર સાડીઓ, આરીની સાડીઓ, મહુમની સાડીઓ,

અમારી સ્પેશ્યલ બનાવટો છે.

રેકાણું—ભૂલેશ્વર, કીંગીના દેવળ પાસે, મુંબઈ.

એકદમ સુંદર અને આકર્ષક !

ફેન્સી જરી કામ ! મુલાયમ મલમલ ! ભાતભાતનાં રેશમી કાપડ !

ફેગનખલ રથાલનું 'આનુઓનું' સીલાઈ ખાતું !

આ બધી એકસામટી સગવડ બેઠતી હોય તો

હરિતકુમાર લક્ષ્મીદાસની કંપની

તુમારે માટે એકજ છે.

કોઈપણ ઇંગ્લિશ, જપાનીઝ કે દેશી રેશમી કાપડના વેપારી, માલની
બતમાં, ભાવની કીફાયતમાં કે કામની સગવડમાં
અમારી બરોબરી કરી શકશે નહિ.

કેકાણ—૨૬-૨૯, શેકમેન સ્ટ્રીટ,

રેલીફાન નં ૫૮૬૫

લાલસિંગ બિલ્ડિંગ, મુંબઈ.

૧૪

મોટર માલેકોને પુરાણબર.

તમારી ગાડીને લગતો દરેક મામાન લગો મોટા જગ્યામાં ગળીએ છીએ. જેમકે
અમેરીકન અને વૅક્યુમ ઓઈલવ્થોઈલ્સ, ઓઈલ, અમેરીકન અને જર્મન વ્હોલ
મંગનેટાસ, લીલાઈ ઓઈરીઝ વિગેરે વિગેરે.

મીમીવીન, ગુડફિર અને બીજા દરેક એકતા ટાપર મ્યુજનો ગળાવે મોટ
લમેશા ગમવામાં આવે છે.

ધેરોલ પુરતા પ્રમાણમાં પુર પાડવામાં આવે છે
ધરકાના ખાના ખોલી માફકમના ભાવે ચાર્જ કરીશુ

આજેજ ઘરાક થઈ સંતોષકારક પરિણામે અનુભવો.
બહારગામના ઓરડર પર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

નૌશનલ ઓરોમોબાઈલ્સ.

જાનાનાઈ મેન્સ નં-૩૬, ૨૬૨૧૩.

મુંબઈ નં ૪.

વાયુના વેગથી ઉડતી વીસમી સદીમાં

મોટોર

એજ સાચું મુખ સગવડનું સાધન છે.

મોટોરની આયુષ્ય વધારવી હોય,

મોટોરને વાયુને વેગથી દોડાવવી હોય

તો

ટાયર્સ—ટ્યુબ્ઝ, ગ્રીઝ, મોળીલ ઓઇલ્સ પેટ્રોલ

વિગેરે મોટરને લગતી સર્વ ઉત્તમ સાધન

સામગ્રી કિફાયત ભાવે પૂરી પાડવા માટે

આર. એચ. વોરાની કંપની

મ.શાહૂર છે.

દરેક પ્રકારનું હાર્ડવેર મટીરીયલ જોઈતું હોયતો આપની

મુખ્યારક મુલાકાત એકજ વાર આપવાથી સંપૂર્ણ

સંતોષ મળશે.

ઠેકાણું—ન્યુ કવીન્સ રોડ, ઓપેરા હાઉસ

ટામ ટરમીનસ, પરશોતમ બીલ્ડીંગ, મુંબઈ.

<p>આળ ઉદ્યોગ</p>	<p>આળ-કેળવણીનું કળાભવન. દેલવાડાકર કિન્ડર-ગાર્ટન રટૉલ.</p>	<p>કન્યા કેળવણી</p>
<p>જર્મની ઈંગ્લાંડ અને અમેરીકન આળ-ઉદ્યો ગનાં તરેહવાર સચિત્ર શિક્ષણ સાહિત્ય.</p>	<p>નહાનાં આળકોને ગુજરાતી—અંગ્રેજી જ્ઞાન આપવા માટે કિન્ડર-ગાર્ટન પદ્ધતિના સાહિત્યો, સચિત્ર બુકો તથા રમકડાં હત્યાદિ.</p> <p>પ્રાથમિક શાળાઓ માટે પર્યર્થજ્ઞાન, આળ-ઉદ્યોગો, બક્ષિસો, નકશાઓ હત્યાદિ સઘળો સામાન.</p> <p>—:૦:—</p> <p>ઘર-શિક્ષણ માટે આળ-સાહિત્ય તેમજ દેશી કળા-ચિત્ર વગેરે.</p>	<p>ભરત ગુપ્તન વીવીંગ કટીંગ મોડલીંગ અને પેન્ટીંગ દેશી-વિદેશી સાહિત્ય.</p>
<p>દે. અમૃતવાડીને નોકે, પહેલે માળે, ગીરગામ</p>		<p>બેકરોડ.</p>

પ્રો. ટી. કે ગજજરનું “ રાણી પુતળાં ” છાપ

એચ્યુમિક્ચર.

આ દવા સરતીનો, આંતરીઆ, દર્વા અને મરેંગિઆ બીજા દરેક જાતના તાનને માટે અકમીર છે. એનાથી પરીનો આડી નમગાઈ લાગ્યા વગર તાવ જતો રહે છે. પાઠથી કોઈ પણ ખગમ અમર થતી નથી બાગ્ડી એકની કીમત રૂપિયા એક.

લી પર સોદ્યુશન—આવુ કબજઆન, બદલજી તથા કપેળના બીજા દરેક નાણુદ કરી દસ્ત સાફ લાવે છે અને તનદુર્ગતી મથે તાજગી બહે છે. આ એક ધાગી વખણાયતી દવા છે. તાવની રા.આનમા લેવાથી પેટ માફ થવાથી ઝટ ઉતરે છે નાની બાટલી એકની કિમત બાગ આના. મોટી બાટલીની કિમત એકનો મવા રૂપિયા.

ફી પર ડોસ જવરબિદુ—આ દવા સર્વ પ્રમગના તાવો માટે એક બરોસા બાયક અને અમરકારક દવા છે. કઠીનાઇન કરતા પણ મગતી ચોવીસ ભાગની બાગ્ડી એકની કિમત પાંચ આના. ૧૪૪ ભાગની બાગ્ડીની કિમત એક રૂપિયા બધે મગે છે.

દાનિક સોદ્યુશન, રક્ત સોધક, વીગેરે બીજી દવાઓ ‘ રટ્-ડડ ’

દરેક ઘરમાં રાખવાલાયક ભરોંસાકાર દવાઓ:—

ગજજરનું ૨૪-૬૬ કોલનવાટર—સલેન્ટર વીગેરે.

ગજજરનું ૨૨-૬૬ પેનઆમ—માથું દુઃખતું બંદ કરે છે.

” ” એચ્યુકેશન. લયક ઉતરી જવું વિગેરે પર.

” ” બાલોમુત. નાના બચ્ચાનું અમૃત.

ગજજરનું ૨૮-૬૬ કેમીકલ વર્ક્સ,

ગીરગામ—મુબાઈ.

ડૉ. વામન ગાપાલન કા

આયો ડાઇજ્ડ

લોહી એ મહત્ત્વ ઇવન છે, તે બગડ્યુ હોય તો અનેક રોગ કલન થાય છે, આટે તે સુધારવા દરેક માણસને કાળજી લેવી જોઈએ, તેમે આટે આ સાયર્પીસીના પીના બીજી કોર્ડ દવા લેવાની જરૂર નથી વળી આ દવા પીવાથી ઉપરશ અને તેના વડે થના રોગો-તેમજ લકવા, સર્પીવા ચામડી પર કાળા ડાપ પડવા, આગનું સુકા આપડું, કારીરમા બળતરા થી, શરીર ઉપર દેવી મરખા હોવાના થઈ આવવા વીઝેરે વીમરો કપર આ દવા અકસીર થઈ સુધી છે.

શીશી ૧ ના રૂ. ૧૬, ચાર શીશી પીવાથી શુણ આવે છે પોરટેજ શુદ્ધ.
ચાર શીશી એકદમ અગવનારને ખરવ સહીત રૂ. ૪-૧૩ પડશે

ડા. ગૌતમરાવ કેશવ અને સન.

એજન્સી-

શા. ગોકુળદાસ ચોતીચંદ છાપખાનાવાળા
૬૦ ધાંચીની ધોળ અમદાવાદ.

હાકુરદાર-સુભાષ.

સાસ્ત્રીપરિના

“સ્વરાજ્ય મહારો જન્મસિદ્ધ હક છે.”

તમે

સોના, ચાંદી અને ઝવેરાત ઉપર હિંદુસ્તાનનો
જન્મસિદ્ધ શોખ છે.

એ શોખને પરિપૂર્ણ કરવા તરેહ તરેહના મુંદર
ભભકાદાર, વિજળીકે પ્રકાશ લેવા ચમકદાર,
મરીન પાંક્તીશના દિલપમંદ દાગીનાઓ,

કુશળ કારીગરો રાખી છેલ્લામાં છેલ્લી ડોશન મુજબ
તૈયાર કરવામાં આવે છે.

આપની એકજ મુલાકાત એટલે આપ અમારા હમેશના આહુક
રહેશો એવી અમે ખાતરી આપીએ છીએ.

ઝ વે રી ઓ
સોની નાજભાઈ કાનાભાઈ
ઍન્ડ પ્રધર્સ.

હે:—સુતારવાડ, ૧૬-૧૮,—મુંબઈ.

શ્રીઓને માટે શક્તિની ખાસ દવા.

(૨૨૨૨૩)

સુંદરી સુધા.

મોંઘે પ્રહર, લોનીય, મર્મગયમા મોઝે દુખાવો, માથેકે ઝગુનુ ગીફ ન બાનવું,
અનિયમિત આનવું, ગર્ભ ન ગહેવો, મુલા રોગ, ઇર્ષ્યુજન આત્મી, લાથે પગે અને
પેશાનમા કળતર હાલ, માથાનો અને કમરનો દુખાવો શરીરે રીઝા અને બેચેની રિગેરે
અનેકે કાળો માટે ધણીજ અકાંધર અને ગ્વાદિષ્ટ પીડાની દસ છે ક્રીમન બા ૧ ના
૮ ૨૨ વાપરવાની મોઝનીની ૩થી ૧ ૩ ૦૧ પોષ્ટેન્ પેકીંગ બુદુ

બનાવનાર—વૈદ્ય પ્રાણજીવન ગૌરીશંકર ભટ્ટ.

પાળખોળ મામે, પોષ્ટ ન ૪, મુંબઈ.

પહેલા વર્ગની કાપડની દુકાન !

એલ. લક્ષ્મીદાસ ઍન્ડ કંપની.

હરેક પ્રકારનું ગાયકી તેમજ ફેન્ની કાપડ !

આત્મગતનાં ગર્ભ તેમજ શુભરુદિ કાપડ !

લેવર કલોથ, ગેમ્મર્લ લે રર, રગ, બનુસ વિગેરે અસંખ્ય બનાવરો !

શ્રીઓ તેમજ પુરૂષો માટે મનપસંદ સ્ટાઇલીશ સિલાઈ !

કીકાયતમાં કીકાયત ભાવ !

આ દુકાનની મુલાકાત લીધા પછી સ્વદેશી, ઇંગ્લિશ કે જપાનીઝ
કાપડની કોઈ પણ ચીજ માટે તમારે ક્યાંય દોડવાનું જ નહીં રહે.

ઠેકાણુ—૨૨-૨૩, રોકેમ્બન સ્ટ્રીટ,

ટેલિફોન નં ૪૮૧૪

લાલસિંગ જિંદગી, મુંબઈ.

દુનીયા હેર ઑઈલ

પાટણવાલા દુનીયા
હેર ઑઈલમાં
એવી તો
કુગમત છે.

કરે છે તર મગજ
હરદમ ખરી તો
આમ બાબત છે.

અને તેથીજ
મહાન કવિઓએ
સ્ત્રીની ખુબસુરતી
માં સૌથી વધારે
વખાણુ મુન્દર
વાળીની કરી છે.

અને ખચીતજ વાળની
ઝાલા વગર એક
સ્ત્રીની ગમે એટલી
ખુબસુરતીમાં ખામી
આવે છે અને તેટલાજ

માટે આજે વાળ વસારવામાં અને તેને ચોલીતા અને સફાઈદાર બનાવવામાં
અનન્ય કમાલ કન્નાઈ બાળીનું તેલ છે. ખુશબુદાર પમરતું અને ચીકાસ વગરનું છે
અને આ તેલ વનસ્પતીમાંથી બનાવેલું તેથી વાપરનારને
બીલકુલ હાસતી રહેતી નથી.

એકલા બનાવનાર—ઈ. એસ. પાટણવાલા,

હે-ઓ ડ, બામ અને બોલ ઈન્ડીશ દરેક એકની પરફ્યુમરીના વેપારી.

ખાણવાના લેન, ખોખા બગર—મુબઈ અમદાવાદ એગરો—

હાલ અમદાવાદ કાદર મુસાઈ—બાબાનગાવ, સુરત. સામ એન્ડ કું. મદ્રાસ

લોકોમાં માનીતા થયેલા
બોટછાપ નાહવાના સાબુ.

બોટછાપ નાહવાના સાબુ હેલામાં હેલી રસાયણીક શોષ પ્રમાણે
મીલીંગ પ્રાસેસથી બનાવેલા છે, જેની અંદર ચરબી વગેરે કોઈ પણ
જાતની અપવિત્ર વસ્તુ વપરાયેલી નથી.

બોટછાપ સાબુથી ચામડી નરમ મહે છે.

બોટછાપ સાબુ વધારે ધસાતા નથી

બોટછાપ સાબુની સુગંધ નાહવા પછી આગમ્મા મહે છે

બોટછાપ સાબુ બીજા સાબુઓ કરતા સસ્તા છે

અથા આઅરૂદાર વેપારીયો પાસેથી મળશે.

બનાવનાર:—ધી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કેમીકલ વર્કસ.

પરેલ, મુંબઈ.

મોજાં

સ્વદેશી

મોજાં

દેશી સુતરનાં મોજાંનું

જંગી કારખાનું.

દેશી સુતર અને હાથવણાટ.

દેશી સુતર અને દેશી કારીગરોના હાથથી તૈયાર કરેલાં સ્વદેશી મોજાં
વાપરો અને તમારા દેશની ખાનદાની બતાવો. અમારો માલ ફરેક જાણીતા
સ્વદેશી સ્ટોર્સમાંથી મળી શકશે.

બનાવનાર અને વેચનાર—ધી ઇન્ડીયન સ્ટોર્સ,

ગીરગામ, કાંઠવાડી, મુંબઈ નં ૪.

વિદ્યાર્થીઓ તથા ચિત્રકારોને ખુશ ખબર !

ચિત્રકામની મનપસંદ માધનસામગ્રી

જે. વી. નવલખી એન્ડ કંપની

બીલકૂલ કીફાયત ભાવે પૂરી પાડે છે.

ફોઇંગ, પેક્ટીંગ, એન્ટીનીયરીંગ, અને સરવેઇંગનાં તમામ હથિયાળો, કીન્ટરગાર્ટન માટે ભાતભાતનાં સાધનો, દરેક પ્રકારની સ્ટેશનરી, વિગેરેનો ભરપૂર સ્ટોક.

ચિત્રકલાના ગમે તેવા શોખીન આહુકને મ તોપ આપવા
એકજ મુલાકાત બસ છે

રખરખ રહેખનાં તમામ સાધનો અમારે ત્યાં છે. જાત જાતના મુંદર મુગાલિત રખરખ રહેખો જલદીથી તૈયાર કરી આપવામાં આવે છે.

કાન્તા બિહારીંગ, કાલબાદેવી, મુંબઈ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

ફેક્ટ કુટુંબમાં રાખવા લાયક—નાની બાળાઓએ અવધાસ કરવા લાયક.

પાકશાસ્ત્ર.

લેખક.—

ગં. સ્વ. લલિતાગૌરી શામરાવ
તથા

ગં. સ્વ. વિમલાગૌરી મગનલાલ

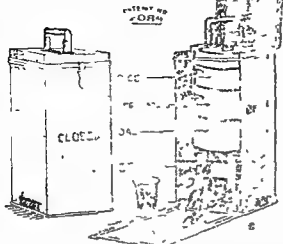
કિમ્મત રૂ. ૩-૦-૦.

મળવાનું ઠેકાણું:—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

મુંબઈ પોસ્ટ નંબર ૨.

TRAVELLING CASING.

ANNAPURNA COOL

રસોઈ આથી તમે કરાળી ગયા છો ? શું તેઓ જલદી સંધી નથી શકતા ?

આમ હોય તો અન્નપૂર્ણા કુકરની અન્નમાયસ લેજો. તમારા રસોડામાં અન્નપૂર્ણા કુકર એક વખત દાખલ થયો કે રસોઈઓ પોચા ગણશે; કારણ તેનું કાચ અન્નપૂર્ણા કુકર વિના અડચણે ઉગાડી લેશે.

ધુમાદરીમાં તો તે અત્યંત આવકારણીય છે. તે નાંખીને અચાવ કરવામાં ઉત્તમ છે રસોઈઓ ને અગાડ કરે છે તે, અને તેનો પચાગ ગાળીએ તો અમોથી ત્રણમેનો વાર્ષિક અચાવ થયે. શું આ અચાવ ઓછો છે ?

શ્રીઓને તો તે આશિર્વાદસમાન છે. આવો કાચદો કાને ન મમે ? વપરાશમાં તેની ગેરદી આપીએ છીએ. આવો ને જીવો.

અન્નપૂર્ણા કુકર કું.

અરવિંદ મેન્મન, ચર્ચાર્થ, ગીરગામ, મુખર્ધ.

દિલ ખેંચનાર કાપડનું ખાતું !

ખીમજી લક્ષ્મીદાસ એન્ડ કંપની.

ભાતભાતનાં સ્વદેશી તેમજ વિલાયતી, ગરમ તેમજ મુતરાઈ, શ્રીઓનાં તેમજ પુરોનાં,

મુંદર ફેન્સી કાપડ !

ખાતુઓ અને શ્રદ્ધસ્થો માટે અપ-ટુ-ડેઝ સીલાહ ખાતું !

સસ્તામાં સસ્તા ભાવ !

તમામ સ્વદેશી તથા વિલાયતી બનાવટો !

જાપાનીઝ વાયલો, શીક્ષિનો વિગેરેની એક સામટી સામગ્રી !

અમારી મુલાકાત લીધી એટલે

તમારી ખરીદીની બધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ સમજો !

ટ્રેકાલ્—એકમેન સ્ટ્રીટ, લાલસિંગ બિલ્ડિંગ,

રસિકાન નં ૫૮૬૫.

મુખર્ધ.

નવા વરસની ખુશાલીમાં બક્ષીસ આપવા લાયક
રકાઉ, મુદર અને ટાઇમ આપવામાં રેગ્યુલર
ધી પોપી વૉચ નં. ૧. કી. રૂ. ૮-૦-૦

વાપરવામાં ખાત્રી છે. પાંચ વરસની ગેરંટી માટે માહત્તમાં
નાનુ પોકેટમાં ગોળને એવું આવશે
બહારગામ વી. પી થી મોકલવામાં આવશે

મગલદાસ મનમુખલાલની કુંઠ,
(૧૪૪૧) નં ૨૦૨ અવદુલ મહેમાન સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

કણીક એન્ડ મિક્ચર

તાલીઓ મલેરીઓ વીગેરે જાનના તાવ-
ઉપર એક ચોક્કસ ઠંડાજ-વાપરી ખાત્રો કરે.
કી. નાની બાટલી ૮૦૦ ટ. ખ. જીડ.
દરેક દુકાને વેચાતું મળે છે.
નહી મળે તો લખો.

કણીક બ્રધર્સ-ગિરગાંવ, મુંબઈ.

ડોંગરેનું બાલામુર્ત.

મધુર હોવાથી છાત્રાંઓ ખુશોથી
પીએ છે અને આથી તે
૩૫ પુષ્ટ થાય છે.
શરીરોની કીંમત ૧૪ આના
કે. ટી. ડોંગરે કું. ગીરગાંવ,
મુંબઈ.

વિશ્વજ્યોતિ.

આ પત્રમાં કલ્પટલાની માફક તમારી મથળા કઠિંગાઓ પૂર્ણ કરવા, મરણ અને અનુભવ-
મિદ્ધ વિષયો તમે ધરમે'ગ' આચારમાં મળી ગયે તેવા ચર્ચા છે. સ્ત્રીપુ.૫, બાગદ સર્વને
કપડોગી, રમુજ અને દુગ્ધ લેખો પણ તેમાં આવે છે. અમે તેવા નિઃસ્વાસ્થી મનુષ્યની ગોરગમાં
સેતન્ય પ્રેરે છે. દુકમાં ધર્મ, અથ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પ્ર.પાથની મિદ્ધ કરવા તમે માગો છો
તે મુખ તમને અપાવવાના ગ્તા દર્શાવે. વાર્ષિક લવાચર દુકા ત્રણ રૂ. આજેના લખો.
નમુનાનો અક મફત.

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય,
પ્રગતિ મંદર, અમદાવાદ-મુંબઈ.

એલ્યુમીનીયમના વાસણોનું પ્રદર્શન.

દોસ્તઆશનાવો કે સ્નેહીસંબંધીઓને હેટ આપવાને

અથવા

જુદેવાને ધર્મદાનાદિ માર્ગે નૃપ કરવા માટે તેમજ આયુ વપગરને માટે વિવિધ પ્રકારના

એલ્યુમીનીયમના વાસણો

જોઈએ ત્યારે બીજે ક્યાંયથી ખરીદતાં પહેલાં અમાગ પ્રદર્શનની

જરૂર મુલાકાત લેજો.

ગુલામઅલી અબ્દુલરસુલ

હાફેરી બીંગ્લો, નાળખા પામે

સે-હાઉટ રોડ, મુંબઈ.

હિંચી કસ્તુરી ક્યાંથી ખરીદશો ?

ડી. શાન્તિલાલ કાન્તિલાલની કું.

ધરોકાની પસંદગી પામેલી પુરાણી દુકાન છે.

અમારે ત્યાં—

કેમર, વામકપુર, ધુપ, અખર, વાસખેપ, મધ, બરાસ, શીયાહત, મુખડ, અગર,
ગોદ્યદન, હરડે, મુગ્ગો, સોનાવરખ, હીંગ વિગેરે કરીઆણા કીઠાયત
ભાવે અગ્રે. અમારો માસ ચોખ્ખો અને હવે હોય છે

એક મુલાકાત જરૂર લઈ જુવો.

તા ક. બહાર ગામના ધરોકાને વી. પી. થી માત્ર મોકલવામાં આવશે.

ડી. શાન્તિલાલ કાન્તિલાલની કું.

૧૨૭, જુમા મરજી, મુંબઈ.

આ નામને શીફારસની શી જરૂર છે ?

KANJIVALLJI JEWELLER.
BOMBAY 1908

મરીન પાંક્તીસની શોધ કરનાર અને ધંધાને
ફેશનનેબલ સપાટીપર લાવનાર જુનામાં જુના અને
મજામાં જાણીતા માનીતા ઝવેરી

કાનજી માલજી ઝવેરી.

કે અબદુલ રહેમાન રોડ,
મુંબઈ નં. ૩

૨૧. ૭૮૨

“જીવન રહસ્ય”

ચિત્ર મળ્યા ૨૦૦ થી પણ વધારે અનેક અવનવાં રીતરિવાજો,
“જીવન રહસ્ય” નામનો એક અપૂર્વ ગ્રંથ શ્રી વખતમાં છપાઈ બાહ્ય પડ્યો.
આ ગ્રંથની અદર શ્રી પુ.પો અને બાળકો દ્વારા અનેક ફેરો પાડેલ અને નમુનાઓ-ચિત્રો
નવા મનકવિરા પ્રમાણે તેમજ મામુલિયા શાસ્ત્ર પ્રમાણે-પગેલા કરવાના માધનરૂપ અનેક લેખો
રજુ કરવામાં આવેલા છે.

કાઉન્ટ C પેલસાઈઝ-૫૧૨ શ્રી ૪૦૦ આઈ પેપર પર અનેક ચિત્રો.
માથે શરીરવિજ્ઞાન, વૈદ્યક, મનકશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર મામુલિયાશાસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર, અને એવાજ બીજા
Sexual Science ના અતિ ઉપયોગ વિષયો માથે મળેલ ગ્રંથનાર અનેક વિષયોનું વર્ણન
આપનાર બાર પ્રકરણો માથે તદ્દન નવીનજ પ્રકારનો આ ગ્રંથ માત્ર રૂ ૫-૦-૦.

અગાઉથી આદ્યક ધનાગ્નેજ મળી શકશે,

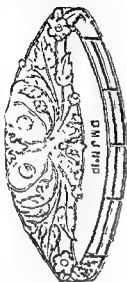
લેખક—ગિરજરસાલ ગોવિંદજી મહેતા,
માદક યવા માટે લખે—ગ્રેડેશનલ ફેરોવેલ્ડ નં. ૧૫૧, બજારગેટ કોટ, મુંબઈ.

અમારે ત્યાં વિવિધ જાનના રંગબેરંગી પોસ્ટકાર્ડ તથા મોટી સાઈઝના ચિત્રોનું મોટું
સંગ્રહસ્થાન છે. એક વખત આવીને જુઓ અથવા પ્રાસંગિક મંગાવો.

અમારા આઈ પ્રેસમાં આર્થિકિકરિતે છપાતુ કામ બીનદમિ છે. સામિકાના દાદરલો તથા
કોટડોલો, કોપડોના લેખો, લગ્ન પત્રિકાઓ તેમજ જાપાન બીજા લગ્ન દિવસમદ છાપી આપીએ
છીએ બીજા લગ્ન પત્રિકામાં આમ મુલાકાત લઈ જશો. ભાવ તદ્દન વ્યવસ્થી.
દાદરલોન ઝીંકા પ્લેકના ખામ મેચીઆવીટ,

બેરી અધર્સ.

૭૮, બજારગેટ મીડ, કોટ મુંબઈ.

ખુબસુરત—આકર્ષક—રોનકદાર
મનોહર કારીગરીની કમાલ !

ચાંદી સોના અને ઝવેરાતના
દિલખુશ દાગીનાઓ માટે

ઝવેરી દેવજી માલજી.

વર્ષો થયાં લોકપ્રિય અને મશહૂર છે.

અમારો મશીન પૉલિશ એટલે

આંખને આંજી નાંખે તેવો સૂર્યનો

પ્રકાશ જ સમજો

અંધસિલેટ, ખંગલ્સ, નેકલેઈસ, ચેઈન, એરીગા,
લૉકેટ્સ, પીનો, વીંટીઓ, કૉલર બટનો, વિગેરે
વિવિધ પ્રકારના દાગીનાનું સુદર પ્રદર્શન
આપને માટે હર હમ્મેશ ખુલું છે.

ટેકાણું—

કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ.

પવિત્ર ખાદી અને સ્વદેશીની
ફેલાતી જતી અસર !

સ્વદેશી રીતે તમારી મનઝો દૂર
કરી હેય, ખાદી માટે ખરી લગ્નની
લગાડવી રોય, જીવનની કષ્ટ કષ્ટ જરૂરિ-
યાતો તમારા દેગમાંજ બને છે તે
બાણુલુ રોય, તો

ફેલા એકજ વાર અમારી
મુલાકાતે પધારો !

ભારત ઉદ્યોગ ભંડાર

તમને માનપૂર્વક આમંત્રણ કરે છે
તમામ પ્રજાની ખાદી અને
સ્વદેશી બનાવટોને

ગંગાવર ભંડાર આદિજ છે.

ખાત્રી માટે એક જુલ જય છે કે

હકીમ અઝમલખાન અને
ડા. અન્સારી જેવા દેવબળો આ
ભંડારના હીરકારો છે

ટુકાણુ—પ્રિન્સેમ સ્ટીલ, મુંબઈ.

ચંદની ચોક, દિલ્હી.

મર્મ પ્રજાની ઉન્નતિના આવાગમન
ધર્મતત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરતું,
અને અમર્થ વિદ્વાનોના લેખથી દીપતું

સ્વધર્મ-ભગૂતિ

નામનું

અપૂર્વ મામિક.

તત્ત્વ-સંદર્ભિત મહાત્મા શ્રી ભાગ્યક
મણેશ,

સિદ્ધાશ્રમાધિપતિ

(નિવાસ-ગવપુત્ર ગુરુમા વરોદગ)

મહાગુરુ-કૌશિકગર ત્રિહગમ
મહેતા, બી. એ.

(માત્ર વિદ્યાધિકારી)

સિદ્ધાશ્રમના ચાલક,

મધાધિવાસ, ગોપીપુરા, મુગન

લવાજમ-વર્ણના રા. મવા ત્રણ,
અગાઉથી

જીવનગદિના મર્મોપયોગી લેખો,
અને ખામ બાપારીવર્ગને લાભકારક
આવાગની ઉન્નતિના લેખો આ મામિકમા
પ્રમટ થાય છે

પાત્ર્યપદ્ય પ્રકાશકને મળનામે કરવો.

રસસિદુર, અબ્રક, કેસર, કરતુરી અને બીજા દીપન પાચન તથા પોષિક
 ઔષધ મેળવી લીધા, રસદાર, અમૃત સરખાં આમળાભાથી બનાવેલું

કે સ રી જી વ ન

મહારસાયન

મહારસાયન નવજીવન આપે છે.
 કેસરીજીવન મહારસાયન છે.
 કેમરીજીવન નવજીવન આપે છે

નવજીવન આપનાર

સર્વે જીવંત

માંદાં સાળ
 નખળાં સમળા
 નાનાં મોટાં
 સ્ત્રી પુરુષ
 મૌઝે

વાપરવા લાયક

કેસરી જીવન વિષેનું ખાસ
 માહિતી પત્ર તાજાં મળાવો.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ, લી.

—કારખાનું—

જો. રીન્ડન રોડ, મુંબઈ નં ૧૩

—મુખ્ય દુકાન—

ભાટિયા મહાજનવાડી કાવળાદેરી

ગતવ એકના રૂપીઆ પાચ, અર્ધના રૂપીઆ પોણાતણ,

રતન પાનો રૂપીઆ દોઢ

આયુર્વેદિક ફાઓનું સૂચિપત્ર નાજીદે મળાવો.

ઓ છા

ચાજ એ હલકા ખોરાકની
સચોટ સાખીતી છે.

^{દી}
શાખરાકાંઠા
ખાંડોગ હાઉસ

ઉત્તમ સગવડ
ઉમદા ખોરાક
માટે “જીનું તેજ સોનું.”

ડૉ. મંમાદેવી પોષ્ટ પાછળ.

મુંબઈ નં. ૨.

“ રંગભૂમિ, ” “ વીસમી સદી, ” “ ગુજરાત, ” “ નવચેતન ”
 “ સમાલોચક, ” “ યુગધર્મ, ” “ પુરાતત્વ ”

એમ અનેક માગિકો બુદ્ધ બુદ્ધ આદર્શોને લઈને ગુજરાતી વાક્યમના પ્રકટ
 થયાં, — ગુર્જરી બાષાના ગૌરવમાં વધારો કરીએ — એ નિમિત્તેલ વાત છે.

પણ

આગનાં બાલકો, યુગે રમતાં બુલકડાઓ, નિશાળમાં જતાં છોકરા છોકરીઓ
 એ લાવિધ્યનાં આપણાં નાગરીકો છે, એ તમે કહ્યો છો ને ?

તેમનામાં વિદ્યા, કલા, માહિત્ય, સ્વદેશાતુર્ય, અને સદ્ગુણની ખીસવણી થાય,
 તેઓ આરિત્યશીલ અને, અને આસ્તુત્વન છવે, એ મારે ઉપસાં માસિકના અનુકરણરૂપ,
 ખાલકોની જાતને રમે એવું માસિક.

પાર્ષિક રા. ૩] “ આલજવન ” [પરદેશ રા. ૪]

ખાલકો મારે છેલ્લાં ૩ વર્ષથી નીકળે છે. તે તમે તમારાં જગ્યાઓ મારે મગાવો
 છો કે ? અમારો ખાસ નવા વર્ષના અંક આંકોને તદ્દન મહત્ત મળે છે.

આલજવન કાર્યાલય, ભાયખલા, (૧૪), મુંબઈ નં. ૮

છુટક નકલની કિંમત ૭ આના.

૨૯

વિદ્યાર્થીઓ કે શિક્ષકો કલાર્કો, એકિસરો, ગુમાસ્તાઓ કે ગેડસાહુકારો, કારી-
 ગરો કે વેપારીઓ, ખલકે દરેક મહુમ્મને જેટલી આખતા નૂરની કિંમત છે
 તેટલી દુનિયાની કોઈપણ સીજની કિંમત હોઈ ન શકે—

જતાં

અસખ્ય માણસોની આંખો અનેક દષ્ટિ રાખથી નૂર ગુમાવી
 એડેલ છે. આ દષ્ટિ રોપાનો ઉપાય.

ગજરલ પારિસ સ્પેક્ટેકલ મરચન્ટ.

ચશમાના વેપારીને ત્યાં

થોડી કિંમતે-ખરીદી શકાય છે.

માલેક—આમદ ઉશમાન એન્ડ આમદ ઇશમાઈલ.

૨૦ મસજિદ ખંદર રોડ, નાખુદા ખગર કમ્પીરીઅલ એન્ડ સામે,

નં. ૨૮૭ શી પોષ્ટ નં. ૩, મુંબ.

પવિત્ર ખાદી અને સ્વદેશીની
દેસાતી જતી અસર !

સ્વદેશી વિશે તમારી લક્ષ્મી જ
હોતી હોય, ખાદી માટે ખરી લક્ષ્મી
લગાડી ગયેલ સ્વનની કંઈક જાણિ-
યાતો તમારા દેશમાં જ અને છે તે
જાણવું હોય, તો

કેવળ એક જ વાર અમારી
મુલાકાતે પધારો !

ભારત ઉદ્યોગ ભંડાર

તમને માનપૂર્વક આમંત્રણ કરે છે
તમામ પ્રજાની ખાતે અને
સ્વદેશી બનાવો તો

ગંગાવર ભંડાર અધિજ છે

ખાતી માટે એટલું જાણ છે કે
હુકીમ અસમતખાત અને

ડા. અન્સારી જેવા દેસલકનો આ
લગાડના હિસ્સા છે

હેડક્વાર્ટ્સ—પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

ચંદની ચોપ, દિલ્હી.

મને પ્રજાની ઉન્નતિના આશયના
ધમતત્વનું પ્રતિપાદન મળ્યું,
અને માર્ગ દિશાના લેખની દીપ્તિ

સ્વધર્મ-ભાગૃતિ

નામનું

અર્પુર્ મામિક.

તમી સ્વરત્ન મહાત્મા શ્રી ભાગ્ય
વજ્રેશ,

મિશ્રામધિપતિ

(નિવાસ-ગાયુગ ગુરુમ વડોદરા)

પ્રકાશક—કૌશિકગમ પ્રિદગમ
મહેતા, બી. એ.

(માણ વિદ્યાધિકારી)

મિશ્રામધના આસન,

મયાડિયાવાડ, ગોપીપુરા, સુરત

લગાડમ-વર્તના ૧૮ સદા તથા
અગાઉથી

સ્વનરત્નના મર્તોપયોગી લેખો,
અને ખાતે આપારીવર્તને લાખનારક
આપારની ઉન્નતિના લેખો આ મામિકમા
પ્રમદ થાય છે

પત્ર-ચલકાર પ્રમશકને મળનામે કરવો.

રસસિંદુર, અબ્રક, કેસર, કરતુરી અને બીજા હીપન પાચન તથા પોષ્ટિક
ઔષધ મેળવી લીલાં, રસદાર, અમૃત સરખાં ગ્રામણાંમાંથી બનાવેલું

કે સ રી જી વ ન

મહારસાયન

મહારસાયન નવજીવન આપે છે.
કેસરીજીવન મહારસાયન છે.
કેસરીજીવન નવજીવન આપે છે.

નવજીવન આપનાર

સર્વે જંતુમાં

માંદાં સાખાં
નળળાં સખળાં
નાનાં મોટાં
બ્રી પુખ્ત
સૌએ

વાપરવા લાયક

કેસરી જીવન વિષેનું ખામ
આહિતી પત્ર તાકીદે મળાવો.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ, લી.

—કારખાનું—

એન્ટી-રેટન રોડ, મુંબઈ નં. ૧૩.

—મુખ્ય દુકાન—

ભાટિયા મહાજનવાડી કાલખાદેરી.

રતબ ઓકના રૂપીઆ પાચ, અર્ધના ૩ રૂપીઆ પોણાતણ,
રતબ પાનો રૂપીઆ દોઢ.

આયુર્વેદિક ફ્યાઓનુ સૂચિપત્ર તાકીદે મળાવો.

મૃત્યુ પછીનું જીવન.

દુનિ-
આને
કેરત
પમાદ-
નારી
નવાઈ !

પ્રોફેસર કોલીનુ' મનગિના મંદેગા આપનાડ' દુબસ

ઉપરના ચિન્હના દર્શાવ્યા પ્રમાણે આ નવું પાયાનું ટેમન છે. સ્વર્ભના મહેળા ધણીજ ઝડપથી અને સપાળું ફેલેલમદીથી મેળનરાને આ ટેમન ખામ યોગ્યવતુ છે. ટેમનના ગોળ પાંખિયાની રચના પ્રે કોનીનું પ્રખ્યાન નોદવ્યુલ્કનાશુ નસાવન છે કે જેના ઉત્તમ શનિઓ બેરી છે. ઉપાન તાપ્ત અને જમનના મિશ્રણ માથે યોદવ્યુલ્કચાળા રસાયનની એરી મિનાષ કરાયા આની છે કે તેથી નિહલ મરેનાઓના મહેરાઓ મેળવવામા ધણી મરના મને છે.

આ ટેન ન માગફ તમે સ્વર્ગભૂમિમાંથી જૂન દેહોના આ માએને જોનારી રાકશે અને તેએ સાથે વાત કરી શકશે તમે કેઈ પ્રેનને માપિયુ પુરુષ ત્થી આળાક આરફત મોનવાનુ મુદ્દોશી તો તે મનુષ્ય એજ લક્ષ્યમા મેબાન થય અને તે પ્રેનની અસર નીચે મિનકુ ન મમમે જે માણુમે પર સ્પર વાનો કરે તેમ તમે આ પ્રેન માથે વાત કરી શકશે તમે પ્રેનને જૂન વર્તમાન કે ભવિષ્ય ઘટેની પુજા નિરે પોતાના પુત્રને ખમર આપા વાન મરણ પામેન હેય અથવા તો માછ મનુષ્ય અચાનક મૃત્યુને લીધે અમુક સનાદ કે બાતથી દેનારી રહી ગઈ હોય તો તે મૃત્યુ પામેન મનુષ્યના આત્માને તમે આ અદુર્ઘ ટેન નકારા મોનારી શકશે અમર તો કેઈ બીજાન મનુષ્ય આગૂત તે આ માને મોનારી માહિતી મેફની શકશે આ આશ્રન કારક ટેન ન શક્તિથી રીતે ત્યાર કરવામા આનુ છે અને આ બાબતમા તે સપૂજ મતોર આપશે તેની અમે ખાત્રી આપીએ છીએ અને માછ પશુ પ્રોગ નિષ્કળ જાય તો તેની પૂરી મિમ્મત પાછી આપવાને અમે બધાએ એ છીએ મિમ્મત માન ર ૧૮ આંડર મોકને ત્યાર તમારી પામેના કેવે ગટેસનનુ નામ વખશે આંડર માથે અરધી મિમ્મત મળીની જોઈએ નીચેને સરનામે મળી શકશે —

ધી ગ્રાન્ટેડ કંપની, ઝાંસી

સુલક

આવણુ ૧૯૭૪

— ૦ —

વર્ષ ૧ અક ૪

આધપતિ અને તરી—નસિદ્ધ વિભાકર
 ની જી જો નેવ ની બતિરતર-એ-દો
 મદ તથા પ્રાશ-જોશી બ્રાહ્મણ
 જે બલરમેદ, કેટ પ્રમથ

ત્રિમાસિક -

— ૦ —
 લવાજમ

વાર્ષિક રૂ ૭

શુદ્ધ રૂ ૨

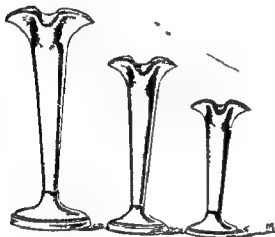
સોનું જોવું કસી

માણસ જોવું વસી

તેની રીતે અમારી માથે કામ પાડ્યા વગર મું ખમ ૫૦ કે અમે
કેવો માલ અને કેવા જાન ગંખીએ છીએ માટે

એકજ મુલાકાત લ્યો.

આનુઓ તેમજ ગૃહસ્થાને બેઠા આપવાલાયક ચીજો

નાતાલ, લગનસન, વરસ
ગાંઠ, યજ્ઞોપવિત, જેવા અનેક
સર અવમરે કેળને બેઠા મોક
લવી હોય ત્યારે ઝંવેરીને યાદ
કરશો તો જરૂર તમને મન
કરશે

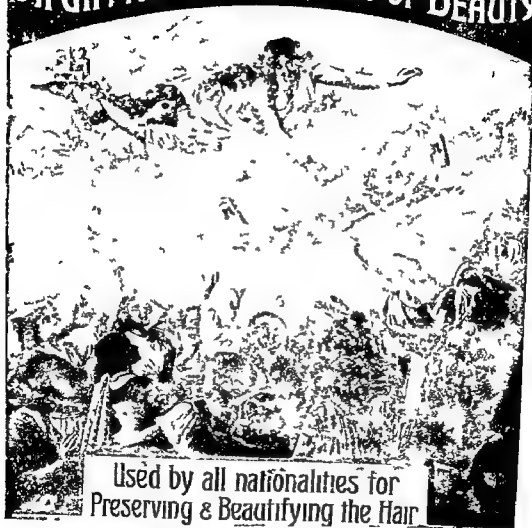
જુવેલરી, દેશી અને ઇંગ્લીશ સીલિવરવેર, સેલેબ્રેટેડ વેર, ડૉનમી
લેનરગ્રાસ, ગોર્ડીંગ સ્ટીક્સ વીજેરે આનુ જમાનાને
અનુમરતી ચીજોના વેપારીઓ

ઝવેરી પ્રધર્સ ની હું.

ખાગીયા મંનશન, કાર્ફ્ટ મારકીટ સામે, મુખર્ધ.

KAMINIA-GOL

IS A GIFT FROM THE GODDESS OF BEAUTY

Used by all nationalities for
Preserving & Beautifying the Hair

શ્રીજીના આનંદ તેમની સૌન્દર્યતાને લીધે છે, સૌન્દર્યતા સુદ

નામના આ જે જહેલી છે, અને સુદ વાળ પ્રાપ્ત કરવા માટે

હિંદુસ્તાનની શ્રીજી ગામીનીઆ આંધ્રિજ વાપરે છે

કિંમત ૧ બાબલી ના ૩ ૧ ૦-૦ પોચેજ ૩ ૦-૬-૦

" ૩ બાબલીના ૩ ૨ ૧૦-૦ " ૩ ૦-૧૨-૦

ધી ઍંગ્લો ઇન્ડિયન ફગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

દરેક વેપારી પામથી પણ મળશે

૧૫૫ જુમા મસજીદ, મુબાઈ નં ૨

બાદશાહી મેન્ડ

ઑટો દીલ બહાર

(૨૪૦૨૧૬)

મનેની, મોખરો, જુદા મગરે
ઉત્તમ પ્રકારના દુરોતી સુગંધીતુ
બનાવનામા આનુ છે કપડા અથવા
કમાન ઉપર લગાડતાની માથે દીનને
પ્રદુષિત કરનારી સુગંધ આમપામ
ફેવાઈ ગહે છે આ મરણને વીરે સારે
અવમરે, માગની પ્રસંગે મદીર
જની વખતે મુગ જનો આમપાસની
હા શુદ્ધ સુગંધીત બનાવવા માટે
ઑટો દીલ બહાર વાપરે છે તમે
પણ આ બાદશાહી અત્તર વાપરો

મોમન અડધા આઉમની

બાટલી રૂ ૨-૦-૦

, ૦૧ ઑમની રૂ ૧-૪-૦

, એક દ્રામની

બાટલી ૧ ૦-૧૨-૦

, અડધા દ્રામની

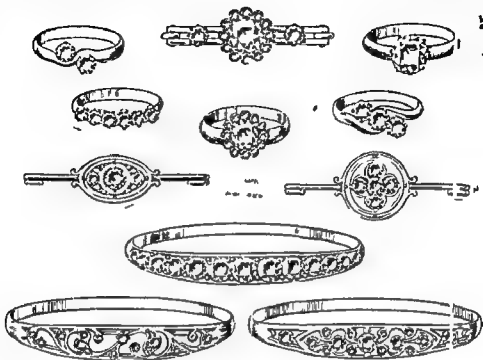
બાટલી રૂ ૦-૮-૦

બહારગામથી મગાવનારાને વી પી.

અર્થ ૦-૫-૦ જુદો પડશે

તમારા નજીકના દુકાનગે પાસેથી ખરીદતી વખતે 'ઑટો દીલ બહાર'
નામ વાચીને સીકવ ૪ બાટલી ખરીદજો, નહિ તો લાવતુ જ આપી દેશે
સોવ ઓગળ

ધી ઑટો ઈન્ડિયન ડ્રૂગ ઑન્ડ કેમીકલ કું.

Surajmal Lallubhai & Co.

227-9 KHALBADEVI ROAD, BOMBAY
AND 14, MOGUL STREET, RANGOON

એકજ
દામ

અમારા એકજ દામને લીધે નાના બચ્ચાને
પણ અમારી દુકાને કાઢવાનો
તો હરજ નથી.

દામીનાઓનો મોટો રજાક તેમજ છે તમે પણ પ્રાયશઃ આપી જુઓ

બેંગ્લોર
એજન્ટ

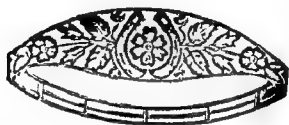
કલકત્તા, જુહાપુરા, મદ્રાસ,
એન્ટરપ્રાઇઝ, આમરગઢ

[સ્થાપી ૧૮૮૫]

“ પ્રમાણિકતા ”

એ અમારો મુદ્રાલેખ છે.

રાજરજવાણંઓ તેમજ શ્રીમતોમાં માનીતા થયેલા

ઓછવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી

તહેલવાર, ભભકદાર, દિલપસંદ માગીનાઓની

અવનવી હીઝલનો માટે મગફૂર છે.

હિન્દીશ અને ફ્રેન્ચ કૉલનની રોનકદાર અને આકર્ષક

કનેમલ (મીનાની) કાઢીગરીથી તમે

જરૂર મોહીત થશો.

લેખકશ્રી કે સ્નેહીમિત્રોમાં બેઠા આપવા લાયક નમુનેદાર ખુબ-

મુરત જાતજાતના અલંકારો જોનાંજ ખુશખુશાલ થશો.

પ્રેસિડન્ટ નં ૨૭૫૨

પ્રેસિડન્ટ ઓફિસ, Digvijay.

પરીખ ઓછવલાલ અંબાલાલ ઝવેરી.

કાલજાદેવી રોડ-મુંબઈ.

છેલ્લી લખના તમારી દીલપસંદગીના દાગીનાઓ
ક્યાંથી મેળવશે ? જૂના અને જાણીતા
ઝવેરીને ઓળખાણની જરૂર ન હોય.

માત્ર તમારી જરૂરીઆત જણાવો એટલે તદ્દન
તમારા ટેસ્ટ મુજબ સોના ચાંદીના અને
ઝવેરાતના દાગીના હાજર
કરવામાં આવશે.

મહેતા હરિલાલ

રામકૃષ્ણની કું.

કે. અમદાવાદ રહેમાન સ્ટ્રીટના સોળરાયર
મુંબઈ બૅંકની શાખાની સામે.

બહાર ગામના ઑફિસે ગ્રાહકોની કરમારા મુજબ
સંભાળપૂર્વક વિ. પી. થી બબલવામાં આવેછે.

અનાથના નાથ !
 નિનાસનના આપાર !
 કનાયના બેસી !
 જાનાંઆના તાવ્ય-
 દાદ ! મોખાનો તો
 થ, મંદિ ૪—નેઆ
 થવાના ૪, ૫૫ ૨૭-
 ન્યાયાં મોસાનુમથ
 તિવાયાં ૫૫ થ
 મંદિ ૬.

દમ ગેવાનો અન
 ન્ય માર્ગ, સખાય-
 નોનો દેશમ ઉપયોગ
 ગેવો દોષ તો કૃપા
 કરી એક જ વાર

નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ પર નિધા કરો.

દેશમાં લાચાર અનાથ બાળકો મારે આપની ન્હાની
 મોટી મખાવતો પ્રભુ પ્રીત્યર્થે
 નીચેને મુકામે મોકલાવો

મંત્રી—હિન્દુ અનાથાશ્રમ,

નડિયાદ.

યુગધર્મ કાર્યાલયનાં પુસ્તકો.

૧

અસહકાર	મહાત્મા ગાંધીજીના તમામ સુદર લેખોના સંગ્રહ પૃષ્ઠ આશરે ૬૦૦	૩ આ ૫૧ ૨-૮-૦
સુકલ	બાળકોની બાળકોએ લખેલી વાતો પૃષ્ઠ ૧૦૦	૦-૮-૦
કાળાપાણીની કથા	કાળાપાણીની તમામ કથાઓનો મસદ પૃષ્ઠ આશરે ૩૦૦	૧-૪-૦
કારાવાસની કહાણી	શ્રી અરવિન્દ ઘોષની કાળાપાણીની કહાણી, તેમના લેખો અને ભાષણોનો સંગ્રહ પૃષ્ઠ આશરે ૨૦૦	૦-૧૨-૦
નબીગીત	નીશ આગસિ તમામ સુદર નબીગીતોનો સંગ્રહ પૃષ્ઠ ૧૦૦	૦-૧૨-૦
ખેડાની લડત	પૃષ્ઠ આશરે ૬૦૦	૧-૮-૦
અ પારા યમાં મહાત્મા ગાંધીજી	પૃષ્ઠ આશરે ૩૦૦ કિંમત આશરે (૭૫૫ છે)	૧-૪-૦
યુગધર્મ માસિક	વાર્ષિક લગભગ	૬-૦-૦
યુગધર્મ અથમાળા		૬-૦-૦

અમારા એજન્ટો.

- ૧ વર્ધમાન એન્ડ સન્સ. ૧, પાલકુની, સુબર્
- ૨ કરાંચી બુક સ્ટોલ-જોડીઆ બજાર, કરાંચી તથા મુંબઈ, સુરત,
વડોદરા, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોના તમામ પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો

પુસ્તકો મંગાવવા માટે લખો —

બદ પામે
અમદાવાદ

}

વ્યવસ્થાપક,
યુગધર્મ કાર્યાલય.

અનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	સેખડ.
મહેન્દ્રાવ [સચિત્ર]	૩૬૬ થી ૩૬૮	સેક્રમાન્ય તિલક.
સિખર પરથી દષ્ટિપાત.	૩૬૮ થી ૩૭૪	તંત્રી.
માહિત્ય પરિપદ પરિષદ.	૩૭૬
બામ કન્દેરો [સચિત્ર કાવ્ય]	૩૭૫—૩૭૬	"સલિત"
"આપની રદમ" [સચિત્ર કાવ્ય]	૩૭૭—૩૭૮	"કલાર્થી"
વર-દેવી [સચિત્ર કાવ્ય]	૩૭૯—૩૮૦	"મોહિનીચન્દ"
એક મનોદશા [સચિત્ર]	૩૮૧ થી ૩૮૪	"ધ્રુમકેતુ"
સિકન્દરા.	૩૮૫—૩૮૬	રા. મહિરાંકર ભગવાનજી જોશી.
"રંગમંચિ, લ્હને સ્વામત !" [કાવ્ય]	૩૮૭	પાદરાંકર.
"બ્રહ્મ-બંધારી" [કાવ્ય]	૩૮૮	રા. કૃષ્ણલાલ રામચૈવ.
કાલિદાસ અને ભવમૃતિ.	૩૮૯ થી ૩૯૪	રા. મહિલાલ મોહનલાલ પાદરાંકર.
જે કું સ્ત્રી હોત તો ?	૩૯૫ થી ૩૯૮	રા. મનુષ્યભાઈ ઝવેરભાઈ પંડ્યા, બી. એ.
અંજલિ.	૩૯૯	"યશ."
નાટકનો પ્રારંભ [સચિત્ર]	૪૦૦ થી ૪૧૧	સ્વ. રમણભાઈ ઉદયરામ.
અભિનય કલા [સચિત્ર]	૪૧૨ થી ૪૨૧	"ધ્રુમકેતુ."
દુર્ગાદાસ.	૪૨૨ થી ૪૨૭	કવિ મદારાજીરાંકર રામ.
જયચંતરિંદ અને મદાભાયા.	૪૨૮ થી ૪૩૦	રા. જગજીવન કાલિદાસ પાંક.
ખેલુ [કાવ્ય]	૪૩૧	રા. અંબાલાલ તુ. શાહ.
રમકુંડળને દર્શને [સચિત્ર]	૪૩૨ થી ૪૩૪
"પુલ તારા કિલમ ખુલો છે વામ."	૪૩૫	રા. નરેભાવાલા, બી. એ.
કેટલાંક કાવ્યો [સચિત્ર]	૪૩૬ થી ૪૪૪	મજ સેખિત્ર-શ્રી. સરેજિની નાયક. અનુવાદ રા. રમણિક પ્રીતનલાલ મહેતા.
દિલુ નાટ્ય [સચિત્ર]	૪૪૫ થી ૪૫૧	રામચંદન પુરોગામ પિત્રામ માયલ.
ધનુનો મત્યાગ્રહ [સચિત્ર]	૪૫૨ થી ૪૬૨	નરિંદ વિભાકર.
કાલિદાસનું ઊંડુ તત્ત્વ [સચિત્ર]	૪૬૩ થી ૪૬૯	રા. કાશિકરમ વિદ્યારંભ મહેતા, બી. એ.
"અધિ ગિમતવની !" [કાવ્ય]	૪૭૦—૪૭૧	"દીનેન."
"કાન્ત"નું કરુણામયક અવવાન.	૪૭૨—૪૭૩	તંત્રી.
અવવાન.	૪૭૪ થી ૪૭૮	
નાટક કે ચોટ ?	૪૭૯ થી ૪૮૧	સા. જયશ્રી રાયજી
અભિનય અને અભિનેતા.	૪૮૨ થી ૪૮૪	રા. જયારાંકર જયચંદ આદિસપાદ.

શુભાશની મુગધથી
બહેક બહેક થતું

ઝરીના
રેડરોઝ હેર ઑધલ

મેતિરી રંગ અને મોગ
રાતી મીઠી ખુશમોથી
બલકતુ

ઝરીના
વેસ્ટીન હેર ટોનીક

શુભાશની સફેદ ફૂવાની
દિનહાર મુગધી ફેવાતુ

ઝરીના
બ્લાઉટરોઝ હેર ઑધલ

પમદ કરે ના ઉંચા ટ્રોકોનટ
માથી બનાવે ન શુભાશની
ખુશમોનાતુ

ઝરીના
ટ્રોકોનટ હેર ઑધલ

મીઠી મુશમથી દિવને
મોહ પમાડતુ

ઝરીના
ઑરો બ્લાઉટ વામોસેટ
હેર ઑધલ

અગતા બાનેને અગતાની
બાનેને મેદદ વધારનારી
સ્પેસ્ય ન દયાની બનાવતુ

ઝરીના
ફ્યારીડીન ટોનિક હેર
ઑધલ

ઝરીના હેર ઑધલ.

ઝરીના હેર ઑધલ.

ઉત્તમ શાસ્ત્રીય બનાવ છે બાનેને અગતાની નુવાજા કેમ બનાવે છે
અગતા બાનેને અગતાવે છે. ગન્ધ કતુમાં પાતુ મુગધમય ફલવારીની
મીઠી ઠંડી ખુશમોથી દિલ નંગલ કહે છે

એકલા અનાવનાન માડન સન્સ ઑન્ડ ડ્રા.

કેમિકલ કાર્ડ માને—મુબ.

માંથી અશ્રુભિન્દુ સરાવે એવી ગ્રંથળા અને એવો હિમાલય આપનાર પર્વ આજે ઉલ્લાસનું ઉદ્વેગજનક ઘણું પડે છે. પ્રેરણા ઘણે અંગે આપણા રાજકીય મહોત્સવનું પર્વ હતું, અને તેથીજ આપણા સ્વાતંત્ર્યની સાથે એ પર્વને પણ આપણે ગુમાવી બેઠા.

વ્યાપારી વર્ગના આનન્દોત્સવનો અવગર તે હીવાળી પર્વનું આપણે વ્યાપાર જગ્યાએ એટલે એજ પર્વ પણ આપણને પોષણ અને ઉદ્દાગમ વગરનું લાગવા માંડ્યું છે. મંગલાગોષીને દિને વનસ્પતિના મોટા ઢગલા ઉપર કેસો ચઢાવી ગોરમા ફરવાનો ન્હાની બાળાઓનો રિવાજ છે, તેજ પ્રમાણે ચોપાનો મોટો ઢગલો કરી તેના ઉપર રૂપિયા મૂકી લક્ષ્મીદેવી માની તેની પ્રજા કરવાનું આપણા શ્રીમાનોના નસીબમાં હવે રહ્યું છે. આ પ્રમાણે રાજકીય અને આર્થિક વિષયોમાં પારકાઓએ બસાતકારથી આપણે ગળે વેરામયનું દોનું બેરબેલું છે, એટલે આપણી વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં આપણે ભાગ્યેજ રાજકીય અગર આર્થિક આબાદીને લગતા મહોત્સવો ઉજવી શકીએ તેમ છિન્ન. તેથી એ બધી ખામીના બદલો ધાર્મિક મહોત્સવને સમયેજ આપણે વાળવો રહ્યો.

*

*

*

જે પ્રજાને વરસમાં આઠ દસ દિવસ પણ આનંદ લેવાની સંધિ સાંપડતી નથી, જે પ્રજાને ભક્તિપર્વક પાતાના ઠગ્ઢેવનાં ભજન ગાવાનું અને તેમાં તલ્લીન થવાનું મળી શકતું નથી, જે પ્રજાને ગુલામીભરેલી સસારવાત્રાની હાથમરી ઘડીભર રૂંદી કળે મહાત્માકાંક્ષા અને અભિનિવેશથી, દૈવ્યને હલમસાથી મૂકે એવો ગૌરવભરી કથાઓ શ્રવણ કરવાનું અને તેવાં દરેક પાતાની નજર આગળ ખડાં કરવાનું લસારે લખાણું નથી તે પ્રજા સર્વ પ્રકારે વળમાં મળી છે એમ સમજવું. બાંધાનો કરતાં આપણે સંસાર કંઈક જુદો છે, ગુલામીથી પણ નીચ કેમના આપણે નથી, એમ સિદ્ધ કરવું હોય તો મનુષ્યના આત્મામાં રહેલી નૈસર્ગિક ઉત્સવપ્રીતિને આપણે જરા ઉત્તેજથી બોધ્યો.

*

*

*

આપણી ધર્મબુદ્ધિ બળત રહે, આપણી રાજકીય અને નૈતિક ભાવનાઓ પ્રબળ રહે, આપણી સંસ્કૃતિની જ્યોત હરહમેશ જગલુજતી રહે, એ ઉદ્દેશથીજ આપણા વડાઓએ આ ઉત્સવોની યોજના કરેલી છે. ત્યારે આ આતિ ઉત્કૃષ્ટ સાર્વજનિક સંસ્થાને ઉંઘી વાળવાનું પાપ શું આપણા શિક્ષિત વર્ગને શિરે નથી? ઉત્સવો મારે તમામ સામગ્રીની વ્યવસ્થા આપણા પૂર્વજોએ કરી આપેલી છતાં લોકોની ધર્મબુદ્ધિ બળત કરવાનું કાર્ય પણ આપણે કેળવાયેલો વર્ગ ન કરી શકે તો તેઓ નિર્થક જીવ્યા છે એમ કહેવું બેઠ્યો.

શિખર પરથી દષ્ટિપાત.

પ્રતિદિન એનો એજ સૂર ડગેડે, છતાં એ
પુરાતન પ્રમાણ જગ
એકું શું હવું તને હમેશા નવું તેજ,
શ્રીકૃષ્ણના નવું ચેતન, અર્પે છે
માનવ દેહમાં ? ઈશ્વરી વિશ્વનિનો બધા
જના નનખો છે ત્યા

ત્યા આનીજ સમૃતિ છે નહિતર પાચ
હજાર વર્ષ થયા પ્રત્યેક વર્ષે એ 'જોષીજન-
પ્રિય'નું સ્મરણ શી રીતે કરોડો માનવી-
ઓના અંતરમાં નવો પ્રાણ ભરતુ હશે ?
શી રીતે યુગો વીત્યા છતાં એ મોહનમૂર્તિની
રસભ્યોત અસખ્ય ભારતવાસીઓની છાન
ભ્યોતમાં પ્રતિદિન પ્રકાશ પૂરી રહી હશે ?
એવું શું એ માનવ દેહમાં હવું કે જે અન-
મહા-પન્નિઓમાં નહોતું ?

અહ્લુત પરાક્રમ ? — નહિજ, અનેરા
પરાક્રમની મહાણીઓ
અહ્લુત પરાક્રમ ? તો માનવ ઇતિહાસને
પાને પાને લખાયેની
છે, છતાં એમાની કઈ પ્રતાપશાની વ્યક્તિએ
સમગ્ર અને સમ પાનાળના અધકાર
દૂર કર્યા ?

ત્યાર શું અપૂર્વ બુદ્ધિકોશન એજ એ
જગતગુરુની પ્રભુતા
અપૂર્વ હતી ? — એ પણ નદિ
બુદ્ધિકોશ ? મનુષ્યના જ્ઞાનચક્રોને
આજ નામે તેનું
જગતમાન બુદ્ધિમૈશન તો અને - જગતમાન
મિનાગઓએ દાખવેનું છે, પગલું માન
બુદ્ધિના સુખન વડે મહામહાદ્વ બરમાગ

પાઠ હતય કુ માનદ નિત્યમને મોપડે
નોપાકુ નથી અને મિત્રમાર્ગએ અસિધા
જેની તીવ્ર સુરિતા અમકાર જાનાના છે
પણ તે રીજાની કમકારની માફ પગપગ
નર બદાર થા છે—જે તેજ માધ્યમ
રજા નથી—એના વડે ડાંગના આ મદીય
પ્રમદા નથી

ત્યારે ૧ એ મદા ધિતે રીની રિજા

શીના ૨ આ રનાપ ૨-

ત્યારે શુ ના એ પન નદિ

રિજાશીના નેરિયનને રિજા

પ્રતાપ ૧ રીએ આ મોની વડ

માશાએ આરોરી

હતી ? કે તમામ ઘણુ સુરોના મમકર
રિજાએ ઉપર મેમન મીત્ર કુચ નેપો
નિત્ય આગર મેનિગ ન અમેરિકન રમિ
અન તમામ મેમર મવ ધર વિજય-મીના
મજાશી આ મેગાયા નેપોના ? છતા રિજા
શીના પોતા પગા પપ પોતે મા પ
રિજાએ એક પ કુ માનદ દેદને મમિ
અપારી છે ? એક પ કુ મનમીય આ માના
પાપ પ્રમત્યા છે ? રીની માનાના એક
પક અશને શાન્તિના મીનળી જળ પાસ છે ?

× × ×

ત્યારે એ રાત રમગીય પાપકુ વરદારી

એ નો જ્યા જ્યા

એધર્મના એને રિજાશીને નિમનન

મદગવદ નોડાના થા છે ત્યા ત્યા

અધમનું ઉચ્ચન-અને

ધમનુ મચાપન કુ છે જ્યા જ્યા એની

પવિત્ર વાળી મરી છે ત્યા ત્યા સવ લય

અન સશા દુ શમા છે જ્યા જ્યા એની

સુ મોદિની બમરી બજ છે ત્યા ત્યા રમ

મરિત મો વડી છે ? મીકુપ્પુ-મ મહારામ

નરોના, મગકુત નરોના મગવશી નરોના

લેધપન એને મદગવ નરોના મગના

એને કુ નરોના પનુ એના અલ્પઅવમા
ગુરોગીની નીતિમયા મુદગપિની બુદ્ધિ
મયા રિકુ રિની તે રમિયા, રમિની
રોમનિગ મનકુમાની મુદગના, કમવ નની
મમનના મમાનયાની પવિત્રતા દતી નેગ
મારજ એ જગ વધ મનાયા-તેના માટે
એમની અપ્રતિમ મમિત્વમા મરી રિજા
નિત્ય અશ દુનિઅને દેખાયા

× × ×

આમ રિ ૧ રનાના આમ આક્રમ તે

મનમ અશમા છે

એ યોગ્ય-મો જ્યા એ રનારી મરિ

જીવન-૨ મ જો મદર્મ આપણે

મમદ લલએ તોરે

મ જોની કુનમિદિ નથી એ મદલ મો

દતો ? એ રોમિયનો જીવન-ઉદશ ૧

દતો ? આપના અમધ્ય સાદમો અને ૫

કમોનો જુદો દતો ? કુચા, પોતેજ

એ નનનો ઉતાર એની અદિતીય વાગીમા

આપી દોરો છે —

માડુએનુ રક્ષણ કુપોનો વિનાશ

અને મન મરથાપન "

આ મદાનુ લેનુની મિદિ અધર્મ એ

મેપાને લલ્લાનો ગાનુ નોડો ધ નો

મવ વડ સમા મો ના નો મોદ તમાવો

એ રીવ ઉદરાની આનરજ અનેક મદાપ

જીવિએને ધમા મદોશ અનેક રમ

જનને મમિત્વના ઉતાર શિખર ના

ને છતા પોને ન રી રી નરદારી ન

મનારી મત ન તજ પેતાની અમાન

મિદ નમના અને નિ સ્વાધતા ધમના

મચાપન અધર્મ એ પુરોધર મદો મત

નતધારીએને અમાનિત મ્યા અને સધ

મમિ દીન જનોને ન પદેચ પા માડુ

વનની મદના નો એ મનેના મનેજ આ

કવિયુગમાં પહેલી વાર મિદ્ધ કરી સુદા-
માના તાદુષ, વિદુરની ભાણ, દ્રૌપદીનુ માદું
આતિથ્ય અને ગોપગોપીઓનાં મરવ સ્વાગત,
નેહથી રસીકારનાર એ ગોપીજનવચનના
હૃદયમર્મ કોણુ મમણ નહિ શકે ? મર્વ
આખૂણેઆ વનમાધાજ જેને પગમ પ્રિય
હતી; મરવ દુન્યવી જાહોજમાલીમાં ગોકુલ
અને વ્રજાનન જ જેને લોહચુલકની માફક
મેચી ગયા હતા, મર્વ રોડીઓ, શાનીઓ
અને તપસ્વિઓ કરના પણુ જેને માદા.
મરવ, ગોપગોપીઓનાં ભક્ત હૃદયોજ પ્યાગ
હતા, તે બમીધરના જાદુ કોણુ કરી
નહિ શકે ?

x x x

પગલુ જેમ સાંડુ છવનની શ્રેષ્ઠતા
ગ્યાપવામા શ્રીકૃષ્ણની
“દીનન દુઃખ- સાતિવ મુગધે સર્વત્ર
હરણુ દેવ” બહેક બહેક ધઈ ગઈ
હતી તેમ દુષ્ટ શક્ષરની
રોડોને પૂની પરથી ફર કરનામા તેના અભેદ
બધ અને પરાક્રમથી જગત્ આશ્ચર્યચકિત
થઈ રહ્યું હતુ. જ્યા જ્યા ફરતા, પાપ અને
જુહમ દેખાયાં, જ્યા જ્યા ગરીમડી પ્રગ્મની
વેદનાના આર્તનાદ સભળાયા, ત્યા ત્યા એ
ગરીમનિવાજ-એ “દીનનદુઃખહરણુ દેવ”
હાજર થયા અને જૂનમગારોના ચૂરા કર્યા.
આ એકજ મહાવ્યકિતએ મથુરાના ફૂર કમને
મ્દાત કર્યો, મગધદેશના મગર જરામથના
અલકારને ચૂર્ણ કર્યો, વિદર્ભદેશના શિંગ
પાનના મચાટ-પદને જડમૂળથી ઉખેડી
નાખ્યુ, જવાણની મવામતીમા નાચનાર
રિપમય કાવિનાગને નાચો, દારિકા ઉપર
આક્રમણ કરનાર કાવચવનને ભગ્મીબન કર્યો,
પાપીઓના પાપી નર્મસુગને અત્રિને સ્વામીન
કર્યો, અને પિંડીના મદોન્મદ મચાટ મેઝ
રેશરતો મદ ઉતાર્યો

x x x

અને આ મર્વ વિજયો મેળવ્યા છતા એ
યોગેશ્વરને દુનિઆદારી
સંસારથી અરુપૂષ્ટ. સાથે દાષ લેવાટેવા
નહિ ! જળ ઉપર
પ્રકુલુ કમળ જેમ જળથી અગૃષ્ઠ તેમ
મંસાગ-માગના મોગ્ગઓ ઉપર નાચતો એ
નટવર સમારથી અરુપૂષ્ટ ! મંવકુરતીઓ
લડનારો એ મંવરાજ જ્યારે તેની મધુર
બમરી સાથે એકતાન બને ત્યારે મમથ સૃષ્ટિ
તેના પાદપકજને ચૂમે ! કુરુક્ષેત્રના દારણુ
રણુક્ષેત્ર ઉપર પણુ ગાડીવધારી અચ્ચુનને એ
મહા તત્ત્વદર્શી મારથિ આંખની મીટમા મર્વ
શાઓનુ મદોદન મેચી અદ્ભુત તત્ત્વદર્શન
કરાતી ? !

x x x

અદા ! ક્યાં એ નરથે દની શિખરે
સ્થિતિ-અને કયા ઉડી
ક્યાં એ શિખરે ખીણોના અધકારમા
સ્થિતિ ! નીચે ગબડી પડેલા
ક્યાં ખીણોનો વર્તમાન મનુષ્ય-
અધકાર ! જગુઓ ! કયા એ
અમામાન્ય સ્વાર્થત્યાગ
અને અબૌદિક તત્ત્વદર્શન-અને કયા આ
જમાનાના સ્વાર્થ, દભ અને પ્રપચ ! કયા એ
અધાગ પ્રગ્મજેમ અને સમધૂર મોજન્યના
અમૂઢ વશીકરણુ-અને કયા આધુનિક મમ-
યના ઉદ્ધવ નેતૃત્વ અને મુદ્દ કીર્તિના મોદ !
કયા એ અબૌદિક ધર્મશ્રદ્ધા અને ઉચ્ચ નીતિ
ભાનના-અને કયા આ યુગના ઇવકપગ અને
અચત્ત ! કયા એ અજ્ઞેય પગક્રમ અને અડગ
નિશ્ચયમત્વ-અને કયા આ જમાનાની નામદાન
બરેલી ધકઝમુકળો !

આ અનત અનર એ જગ ગુર આ
અન્યાના કરેલા
અનત અનત " ન - ર નો " વચ્ચે
શા માટે ? એવા
માટે કે મમત જગતના ખોલી તમા એ
રાખી કુશલ દિવ્ય વ્યક્તિએ પોતાનું મરેર
પરમા માને અપાવે કુ કુ તારે અતારે
તો હુઆ હુ વ્યક્તિઓ પચ પોતાની
ગણિતના કુદ્દિના થી જનમમદને જાહેર
મરી નહીં છે ! સામાન્ય કેવળા નમુના
એને આપણે જાણીએ તરીકે એવાખારી
ત્યા વિરે મગ્ધ કે આ જમાનાએ ખરી
એવેગન મહત્તર શ્રાપી છે જ્યા પરમા મ
તરવનુ પાન અરોષ થાય છે ત્યા મનુષ્યની
અરાગિ અનિશય છે જ્યા પ્રજાની નિમ્મિત્ત
કરના વ્યક્તિની રિમ્મિત્ત જાણે અજાણે એ
તર માનવાની કે મનાવવાની અદતતા જગમ
પામે છે ત્યા ખરી મહત્તા મિ પ્રકટ થઇ
શક્તી નથી ત્યા જાહેરખમરો રોજ મુ રો
છેરેરે અને મરેરે

x x x

અને આ રિયતિ અત્યારે નગમત કરેક
જવન નકરણુમા નન
આજનુ જનન. તેં છે તેથીજ આજે
રા રામન જ મગાર
અને રવાથમય થઇ પડુ છે મમાજશામન
પોત મિદ્ધાતો અને અસત્ય ઉપર અનનખી
જુ છ અને માતિ જામન લ અને ખાનિ
પાનમા ઉપર દકી જુ છે પગિશુમે નજ
જનતા ૧૨ જ દેહમા કોઇ નેના ઝાઇ
સુધારે કે ઝાઇ માથા જેનનોએ એક પજુ
તનમે મળી શક્તા નથી મનન અખી
જનનની નમેમનુ નરી કરતુ જઇ પડયુ
જે તનુ આજ કાણ આજાજ્યોની નિમ્મય
પનાથ કરકરાના મતધારીઓ અત્યારે
નામસધને મોયગિગિના દર ન મગવન માટે

જવના નથી પણ મગ્ધોના ખરેરે મરી પેનાતો
રિ વ્યવસ્થા વખતરના ચાહે છે તેનુ આજ
માત્રુ તેથીજ ગીતે માગમે માનવ જવનના
અવેશમમથ પ્રેમોમા ચાન નિર્મન આ
રીનન પ્રમાથ નાખવાને જાહેર હુ દયાઓ
અને પામર ખાનિના મોદ સતોના અર્થ
લખિની-નિનામ મરી થા છે-નેનુ પણ
આજ મરણુ

x x x

અસુરમન અને શનદસતો આજે અમર
ના ળીએ પા ળીની
સાક્ષિતાની જનનના અસરસત
વ્યાધિઓ તરીકે રાપરી ત્યા છે !
આ પા ળીના ધોરે

કપર સાદિ ૫-જાણી સકલના નિષ્ક
લતા અત્યારે અકાય છે ! એક બાજુ
આપણી રા વચારી પગતના અને સામા
જિક અવસ્થા અને બીજી બાજુ આ વા
યુદ્ધ ! એક માજુ નિગમતનાની વાચારી
અને બીજી બાજુ માગતા ળી વ્યાધિઓ !
એક બાજુ ગણે મમ તે જાનિઓ આ
જાનિઓના મકુચિન કુ ળાઓ મીજ
બાજુ માલિતના જેનનુદ્ધમા ઉગ્મવેષ
પક્ષના ગગદન અને ટાનાદન ! એક બાજુ
ધમ નીતિ અને રાજ્યશામનના અમ રો
ખીજી બાજુ જનમમદને જમાવનારા માક્ષરી
અસતો ! એક બાજુ રૂનિદાસના જ્યા
જ્યા બીજી બાજુ સાદિતના પ પનામય
જ્યાગાઓ !

ન સુધી મિટ અને સરકારી મનુજો
લોકકરવાળાના પ્રાદ તરફ નહિ વગે ત્યાસુધી
તેઓના અજગાન જનસમાજને રાદત
આપવાને જાહેર અસત્ય ભારરૂપ થઇ પ રો
જ્યા જુદિસાનોની શુદ્ધિ પરમાથિતનને
માટે ન વચારા જ્યા મદ્દરજવન માનવી
ઓને ઉ અમર આપવાન ન અર્થાય ત્યા

માનીઓ અને બુદ્ધિમાનો સમાજના સ્તંભો થવાને બદલે સમાજને લૂંટનાર ધાડપાકુ-ઓનીજ ગરજ મારશે.

x x x

ગુજરાત આ દશામાંથી બચે એવી પ્રાર્થના કયો સ્વદેશ-લોકકલ્યાણુ પ્રેમી નહિ કરે ? ગુર્જર અને સાહિત્ય-ભૂમિનું સાક્ષર જીવન પરિપક્વ લોકકલ્યાણની ખાતર જીવાય એવો મનોરથ

કયા સાચા સાહિત્યસેવકનો નહિ હોય ? વસ્તુતઃ આવાજ કર્ણક મનોરથથી ગુજરાતી માહિત્ય પરિપક્વતા પાયાઓ નંખાયા હતા એ મનોરથની સિદ્ધિ તો જ્યારે થાય ત્યારે સાચી પરતુ તે મૂળ હેતુ ન વિસરાય એટલી ચેતનશી પરિપક્વતા આજકાને આપવી પડે છે. આગામી પરિપક્વ વિષે ચર્ચાઓ શરૂ થઈ ચૂકી છે. પરંતુ ગૌણ વાતોમાં કાલક્ષેપ ન થાય અને મુખ્ય મુદ્દો ભૂલી ન જવાય. આપણે ત્યાં લગભગ નિયમ થઈ ગયો છે કે જે વખતે જે વ્યક્તિઓનાં વાગ્દાં વગાડીએ છીએ તે વખતે તેના સિવાય આપણે બીજી તમામ દુનિઆનું ભાન ભૂલી જઈએ છીએ. પરિપક્વતા પ્રમુખ સંબંધી મત આપીએ છીએ ત્યારે તે વખતની આપણી પસંદગીની વ્યક્તિને આપણે કોઈ પણ હિમાયે અદ્વિતીય સાખીત કરી દેવાની મહા ધમાકડમાં પડીએ છીએ. બીજે વર્ગે એ મહાવ્યક્તિને બાદ કરીને બીજી વ્યક્તિઓનાં નામ સૂચવવાના હોય છે ત્યારે એ મહાવ્યક્તિ જીવે છે કે કેમ તેનું સ્મરણ પણ આપણને રહેતું નથી. ગુજરાતી સમાજની પસંદગીઓ અને નાપમ દગીઓ એટલી તીક્ષ્ણ અને એટલા વેગથી બદલાતી દેખાય છે કે આજે દેવ તરીકે પૂજાનો મનુષ્ય આવતી કાલે શયતનોની દુનિઆમાં મગડી પડે છે, અને મદ્ર કાવતો કાવતો આજે

નર-રત્ન તરીકે છાપામાં મિરાજે છે ! અત્યુક્તિ બરેલી પ્રશંસાઓ અને દેવથી રંગા-યેલી અતિશયતા બરેલી ટીકાઓ એ વર્તમાન ગુજરાતની ખામિયન યર્ષ પડી છે. જો આ અતિશયતામાંથી ગુજરાત મુક્ત નહિ થાય તો સાહિત્ય પરિપક્વ કે સાહિત્ય સસદોથી ગુજરાતી આજમનાં આજનાં મૂલ્ય થાય અમર તો ગુર્જર સંસ્કૃતિનો વિજય-વિજય કયાંય પણ કાયમ રથપાય એ આશા આકાશપુષ્પવન છે.

x x x

તેથી પરિપક્વતા કાર્યક્રમમાં વ્યક્તિઓ ગૌણ છે અને કાર્ય-સાહિત્ય યજ્ઞ. સિદ્ધિ મુખ્ય છે એ

હકીકત ધ્યાનમાં ગણવાને અમે સર્વ સાહિત્યવિજ્ઞાનીઓને વિનવીએ છીએ. આ દૃષ્ટિ રખાશે તોજ વ્યક્તિઓના ગુણદોષની વ્યર્થ ચર્ચામાં શકિત અને સમયનો ભોગ આપતાં આપણે બચીશું. સાહિત્ય પરિપક્વ એક હાથે માલી શકવાની નથી. તેમાં અનેક સ્વદેશ-પ્રેમીઓની સાહાય્ય આવશ્યક છે. પરંતુ માત્ર સાક્ષરોના સમાગમથી જ અને ભાઈચારો થવાથીજ આપણું દારિદ્ર્ય શીટ્ટે એ કેવલ ભ્રાન્તિ છે. ન્યાસંકી સાહિત્યના ખરા મીમાંસકો, ગુજરાતના બુદ્ધિ-શાક્ષી વિચારકો અને સમર્થ લેખકો અને વક્તાઓ કર્તવ્યનિષ્ઠાથી આપણા સાહિત્ય-યજ્ઞમાં નહિ જોડાય ત્યાં સુધી માત્ર એક બીજની ઝાળખાણથી અને પરસ્પર પ્રશંસાથી સાહિત્યયજ્ઞની ખરી પ્રિદ્ધિ થવાની નથી.

સાહિત્ય યજ્ઞ મોજસોખ માટે નથી પરંતુ મુક્તિ માટે છે એ ન ભૂંડાય. સાહિત્યની ખાતર સાહિત્ય-એ વિશ્રમ છે, જીવનની ખાતર સાહિત્ય છે, પ્રગ્નના પ્રાણુવાદનની ખાતર સાહિત્યનું ઝંપિર વહે તોજ તેનો ઉપ-

ગોગ છે, નદિનર તે વ્યથ છે. આગામી
માદિત્ય પરિપદ આ દષ્ટિગિદ્ધ નગરમાં
રાખશે તો પરિપદની મર્મવાદીમાં કટિક આણ
આવશે નદિનર પરિપદ નિર્જીવ પ્રદર્શનો-
માના એક નમુના કડતા વધારે ફલદાયી થઈ
શકશે નદિ ભાવનગરના ઉત્પાદી કાર્ય-
વાદકોને અમે નિઃશ્વાસ કરવા નથી આદતા;
એનુંજ નદિ પણ માદિત્ય પરિપદમાં

મમમ ગુજરાતના પ્રમુખવનના પાવાઓ
રત્ની શકાય એટલે સૂંધી અમારો આશાવાદ
છે. પરંતુ તે આગાત્યારેજ બર આવે કે
ત્યારે માદિત્ય અને જીવન વચ્ચેના સંબંધ
બગલગ મમમમ અને નિરર્થક વાળીના
વિવાચને બદલે શબ્દસમીપતા થત રચાય.

—તંત્રી.

સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપદ.

પત્રિકા નં. ૩

સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપદની કરોળારી મડવની સમગ્ર મહાત્મા ૨૯-૭-૨૩
રવિવારને રોજ ભાવનગર મુકામે રાવનદાદર ત્રિભુવનદામ કાળિદામ ત્રિવેદીના પ્રમુખપણા
નીચે બરાતા, તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ પ્રમિલ કરાયા આવ્યોછે.

“તા ૫-૧૧-૨૨ ને રોજ ભગવેલી ભાવનગરની જાહેર મહાએ સાતમી ગુજરાતી
સાહિત્ય પરિપદ આવના અકોટાખન મામમાં બરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો પરંતુ ત્યાર પછી અનિવાર્ય
સંજોગો ઉપસ્થિત થતા, તે સમયે પરિપદ બરવાતુ અતુરૂળ નહિ હોવાથી, આ મહા ઠરાવ કરે છે
કે અદરૂડ પરિપદ આવના અકોટાખરને બદલે ઈ. સ. ૧૯૨૪ ના ક્ષેત્રના તેજવારોમાં બરવી,
અને માણસોને પેનાના નિમષો આવના જનમુસરીની ૧૫ મી તારીખ પહેલાં મોકલવાની
વિનિ કરવી” તા ૨૧-૭-૨૩ રવિવાર, ભાવનગર

માનશંકર પીતાંબરદાસ મેહતા
રંમણલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક.

} મત્રીઓ

બાલ કંઢેયો.

બાલ કન્દેયો.

—*—

બાલકૃષ્ણ! મુકમાન કન્દેયો! બાળેન્દુ યાદવકુલ દેયો!
યગદેય દેવકીનો ગયો! નન્દ યગોનાંકુનો ઘયો!

ગાપાલક મુદિગાને કન્દેયો! ગાકુલ મધુગનો મુન બેયો!
ગાયર્લિન મુન ગંગાર્યો! વૃન્દાવન કુલે લલકાર્યો!

અમર યોગને મન કન્દેયો! બાર્દેકથનો રમ્યો રમેયો!
આમયોગ યોગદર્શી રમ્યો ઠારિકેશ જય-લાભે નામ્યો!

લાલનયેસો લલિત કન્દેયો! પ્રાણમગદીનો બજમેયો!
નાપનાપીજનો નયદેયો! પ્રેમભાગ નરમિત ગમેયો!

બદાસુડા પ્રમુગ્ધ કન્દેયો! ગરાલિ ચક્રચૂર કન્દેયો!
યમુના જય લગ્નપૂર કન્દેયો! અભયમંત્ર આનુક કન્દેયો!

લકનાલીન અનુકલ કન્દેયો! ગોદાયે દિવ ફલ કન્દેયો!
તપસ્વી તારક કુલ કન્દેયો! જન્મામૃત અમૃત કન્દેયો!

નયન સમકાલીન કન્દેયો! પ્રથુલ પૂર્ણ પ્રવીણ કન્દેયો!
મગસ માહુસ ધીર કન્દેયો! મર્વમ્બનજય વીર કન્દેયો!

મરલ સર્વકાલીન કન્દેયો! કૃપાળે લયલીન કન્દેયો!
દૃષ્ટ દુઃખાદન ચન્દ કન્દેયો! નિત્યનવીન મતંત્ર કન્દેયો!

લલિત.

આપની રદમ.

વેળા-રંગ કાકેશ્રી મુગ્ધિલલ.

["કલાપી" નું એક અપ્રસિદ્ધ શ્લોક] •

[ગરલ.]

મિટી લેને, તે આપને બંદા બનાવ્યો-રી રદમ !
માગી ગુલામી આપની, બટી મલોબન-રી રદમ !

આવ્યો અર્ધો છે રાગરાગીના લઈ લાયો મતાઃ
બોલ્યા દુઃખે જગતે નિંદામાંથી એ રદમ !

એવી કદમબટી ફગીને હાં લગતો ઝેજ ઝેજ ?
છે વિલસગી પ્યાની. મગર ક્યાં દુઃખે અને આ રદમ ?

મંદી બનાવી આપ માટે, તે લગાવો છો અને,
શાને નિમજ્જિતી કહે આ પેર ધોવાને રહમ ?

આ આપને જો, લગતાં બાગનાં મદાનાં મુલો;
જે ખૂંસનાં કામે ચડાવે તે ગિરે માને રહમ ?

હું ચૂમવા જાનો કામ, ત્યાં આપ આવો બેટવા
મુઝેમાં કહે છું, આખરે તો આપની હાલતો રહમ ?

ના પેર ચૂમ્યા આપના, ના પેઝમાં લેટયો જમ;
પૂરી મુઝાં તો થવા દો ! માનશું તે જ રહમ !

ના માનતા તો ના કહું, જે જે બનાવો તે બનું;
તો જો કામના આ જોગ્યા આપને શું ના રહમ ?

હું જેમ આ ઘટતો ગયો, આપે બડાવ્યો તેમ તેમ;
જ્યાં જ્યાં પડું ત્યાં ઝીલવા હાજર ખરી છે આ રહમ !

મદગે સિતાગે જો, આ તીખા બન્યા છે દુઃખનો;
ગારેલ છું હું, એ બન્યો આ આપની બણી રહમ !

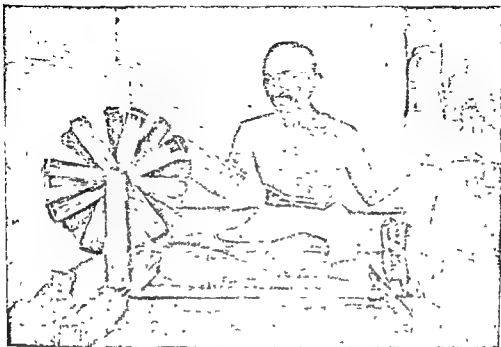
ચાગી ન હપે આપની, છાની મહોબત ના રહે;
જાણી ગઈ આસમ બધી તે ના જવા દેજો રહમ !

આવો, ચડાવી છે મુ-થો આ આપનો આપે શુભામ,
તો મહેબબાની જીવાયે ! એટલી માગું રહમ !

જ્યાં જ્યાં ચડાવો ત્યાં ચડું હું હાથ હાથે લેધને;
એ હાથ છૂટી ના જવાને મમજમ હોજો રહમ !

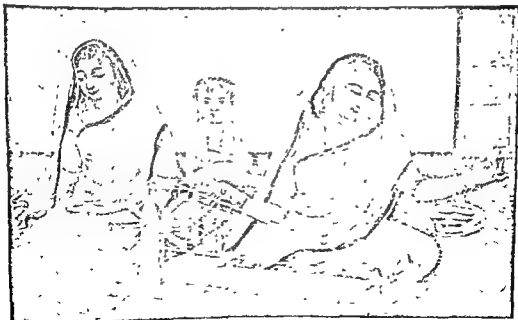
નીચની માથે ચડે છે નીચનાં ખીલી ફૂલો,
ના ડાંગણ નીચ માથે નીચને છાજે રહમ !

સાગે મુઝાઓમાં છતાં છું આપનો ને આપથી;
વાજે જ્યાં, માગું છતાં-આપાદ હોજો આ રહમ !

“સત્ય સનાતન બ્રહ્મતત્વનાં પીયૂષ”

[પૃષ્ઠ ૩૬૦]

“સ્વતંત્રતા વસંતેતી”

[પૃષ્ઠ ૩૬૦]

વર-દેવી.

ખાદી ! ખાદી ! ખાદી ! તારી સાથે સાદી !
રંગ રસિલી રૂપ રૂપાળી ભર રતન ઉરે ખાદી !
તારી સાથે સાદી.
રેશની સ્વતંત્રતા વર-દેવી !

તવલી કવલી પતિત-પાવની મયૂરામૃત મુખ વદની !
મધુર-મધુરી હરણ-હરિણી હર-શિર-ગંગા વહિની !
સરંગના સુન્દરતા વાંસલડી !

ચન્દા ચેતન ચાંદલીયાના રૂપ-મહિ સાદી વરતી !
તનખ-તારણા તરંગ ગંગે ગૂંથણી ઓર સુહવતી !
કુન્દરતી કનકપાત્ર ભર વાડી !

સત્ય સનાતન બ્રહ્મ તત્ત્વના પીપ્પલ-પાન પાવિની !
બ્રહ્મોત્તરિની સ્વર્ગમરિતા પુણ્ય-દાન દાવિની !
સ્વર્ગને સૌમ્ય સંગેવર જન્મી !

પ્રભુપ-કૃજની પ્રભુપ-નારમાં પ્રભુપ-પ્રભા ઉભરાતી !
પ્રભુપ પંખીના પાંખલુ-લીના પ્રભુપાશિષ્ણુ રેતી !
પ્રભુપની દેહા કરે કોયલડી !

કનક ચોતી મુક્તાદેશ રંગતી અખિલ ત્રિભુવન ધારી !
સ્વતંત્રતા માટે ભારતગજ પૂજા કરતાં તારી !
રંગની સ્વતંત્રતા વર-દેવી !

“ તરંગવન ” નોદિન
અમરાવત

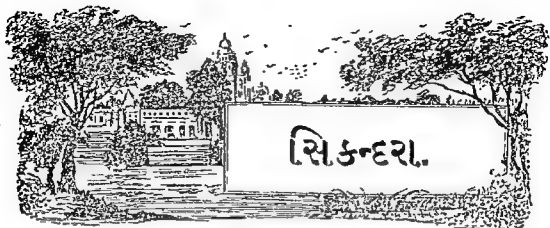
—મોહિનીચન્દ.

“ તે ત્યા નીલા શ્વ પેતરમાં, આરમમાં કોતરેલી મૂર્તિ હોય
તેની ગભીર અને પ્રશાન્ત હબી હતી ’

‘ મગી નાગ પિંચો મગ મા આને તેમ એ ઘડી ના
જનમૃતિ જેવી પિંચી ’

[સેખક—શ્રીયુત મણિશંકર લગવાનજી બેશી.]

કપર, તમારું દર્શન
ક્યાં છે? વાતો બધાં
તમે રાખન કહ્યું છે, ત્યાં
તમારા ચરણ નીચે
બેસીને શાસન અને

ગતિ-મંગલનના મુદ્દમંત્ર લખ્યો.

પરંતુ, દનિહારવંતા કહે છે કે સિકન્દ-
રામાં તમારી કપર નીચે કઈ પણ નથી.
ઔરંગઝેબના સમયમાં જોડાએ તમારાં હાથકાં
કુટી લીધાં. અમારે તે માન્ય નથી. ભલે
તેઓ કંઈ પણ કહે, અમારે તમારા સ્થૂક
શરીરની કંઈ આવશ્યકતા નથી. તમારો
આત્મા તે સાદા સજેમરમરની ચારે બાજુ
રખી રહ્યો છે. અમારે તેજ જોઈએ છીએ.
તો વાતો ત્યાં જાહેર તમારા શાસન-મંત્ર
શિખવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

નિકન્દરા નું પહેલી ગંગા સંસ્થાનો મમય
દનો. સર્વંત પોર અન્ધકાર વ્યાપી ગયો
દનો. કોઈ અમને કાલવાણું નહોતું. સમાર
અધમના દરબારમાં, તેની આજ્ઞા પાત્ર લીધા
મિત્રા પહેલી ગંગા

વાહ શુ સાદા છે? તમારી બોળખાણ
માટે ફક્ત મક્કમની ચાદર ઉપર- જલા-
લુદીન અકબર' એવું નામ બદલ છે. ત્યાં
નકશીકામ બીજકુલ નથી. શું કામ ન હોતું
જોઈએ? મુગલ રાજ્યના અધિષ્ઠાના માટે
તો એ જોઈએ.

ચાલજહાનનું સ્મરણ થયું. ત્યાં કેવો દમ્ભામ
છે? તમારા પોત કરનાં તો તમારે ચઢીપાતું
રાખનશૂક જોઈતું હતું. તમારી એટલી રિહિ-
સિદ્ધિ ક્યાં! પરંતુ તમારે માટે એ થોડું હતું,

તમારી પાસેથી મારે શું શિખવું? શુભ
રાજ્યના પતન પછી બારનને એક દમ્ભર
વાંની પાનના બોળખા પાદ એવું સાક્ષાત્ત
પ્રાપ્ત થયું કે જોઈ ને એક હમ નીચે
પૂન અંકુશો અનુભવ કરે એ શું તમે
એ ક્યું ક્યું!

પરંતુ તેમ નહિ. એમ તો અપાકેદીનનો
ગજ-વિસ્તાર તમારી કરનાં અધિક દનો.
પરંતુ તમે એવા રાજનીતિ-ચારના તન્નને
શર્વ-અકષમા વનારવાનો પ્રયત્ન કર્યો જેનો

ને મમયના મગનીનિંજાને ગગને પાન
ખાતા નહેતા.

નમારી એ મમયનું નહેતા કે જે તમારી
નીતિ દત્તી તે દાગ નમે એક બાતતી.
જાતિને ઉપચ કરવાનો પ્રયત્ન કરી ગયા દત્ત
તમે શું ? તે મમય કાઢવાનું મમજતું નહેતું.
પશ્ચિમમાં તેનું બીજાંરોપન થઈ ગયું હતું.
પરંતુ ધાર્મિક વિદ્યેની અગ એટલી પ્રયત્ન-
તાથી પ્રજાજયપિત્ર થઈ ગયું હતી કે લોક
જાતીયતાના તત્ત્વને બીજાકે મમજતા પાનું
નહેતા તમાગ મમયમાં એ રાજ્ય એનાં થયા
જે જાતીયતાના તત્ત્વને મમજતાં દત્ત.
દત્તિમાંથી કોઈકમાં અને એવા છેતરીએ
દાનમાં આ જાતીયતાના અકુળને પોતાની
નીતિથી અવગ પોતા

તમાગ તત્ત્વને મમજવાના કોવા
દત્ત / દુર્ભાગે તમે બાદશાદ થયા તમારે તો
એક એક તમ ધર્મના અધિપતિ થયું જોઈતું
હતું. તમેને જે જાણી શક્યા તેની અનુરી
પુરામતીએમાં છે જેઓ નદિ મમજ્યા
તેઓએ પોતાની નેસમજ કમજાગ
તમાગ ઉજાવવ મુખને ખૂન રમ્ય છે લોકો
તમને દત્ત પાનું મમજ્યા નદિ, તમને જાનને-
પર કાઢકે મમજ્યા આદિ આતી તમારા
ચરજો નીચે એમને એકો તમારી તરફ
એની બહિષ્કારો અનુભવ કયા કે જેણે મમજ્યા
પર્યંત પોતાની કમજને તમારે માટે અપરજ
કરી, રીતી

શું તમને હવે પણ લોક સમજે છે ? નદિ
ને શું પ્રતાપ કે માનમિહનો નિગમ કરવાથી

દિનિ પ્રેશકો દર્શ પામના અથવા માયા મુમ-
જમાન તમને કારિર કહેવા ? નદિ, દત્ત દિનિ
દિનિ છે અને મમજમાન મમજમાન છે,
એકને આપણે ત્યાં બાગીચ કહેવામાં
એકાચ થાયડ.

મદાત્મા ગોંધીય ચાહે તે કદે, વિદેય
દત્ત બાગી છે. વિદેય ત્યારે કમી થઈ જશે
જ્યાં તમારી જાતિ પુનઃ કેવાશે

રિગ્મનિના ખાણમાં મો દુનના જાનુઆ
છે. તમારા વચને એનું મમજ્યા કે તમાગ
શયન માટે એક વિશાચ બવન પનારીને તે
તમારી રમતિ જાગૃત રાખશે, પરંતુ તેની
આવરણના નહેતા શું માત્રનકાવનું શામન
મંજુષિ તત્ત્વ તમારી થાદ નથી કેનું ?

અમે નિગદ્ગાના મમજનકદર્મથી નિગદ્ગા.
આ મમય મસારમાં તમારી અતિ આવ-
રજકતા છે. તે વિશ્વ-પ્રેમના મંદેશને ફરીને
મંબજાવા જે તમે એકવાર જુમામ-
જદતી સામે આપતી એમજ પ્રાપ્તે
મબજાતી ચક્રવા છે

હે પરમાત્મા તમે પ્રયેઃ મદિરમાં લોક
ફલતા ફરે છે, પરંતુ તમે મંદિર વિશ્વજમાન
હો-દિનિના મદિરમાં, મુમજમાનની મમ
જદમા, દશાંતના દેવગમા.

અમને ગાયા છે કે આપમતા કલેગથી
પીડિત પ્રજા તમાગ આ મંદેશને મામજી
શાન્તિ પ્રાપ્ત કરે. અસ્તુ.

—[દિનિ ઉપ.થી મુચિત]

રંગભૂમિ તહને સ્વાગત !

—x—x—x—

સાહિત્ય અગર ધુનવનો !
 ગમડેગમે તુડાવનો !
 મહેમાન મેરિશે ખડો !
 આ મુર્ચરીને બારણે !
 ઝોગિ-કવિ-ત્રેખી-પરે !
 પ્રભુ બક્ત આયે ને ગંગે !
 બાગે નગની નગે !
 બાવે બજબ મબાગણે !
 કેમ મીના લન ગતો !
 બસ મમી મીડી બગાવનો !
 બનનૂ મે બડી આવતો !
 મુનિ ભગત બાન પ્રથા બે !
 આદમ દિવ્ય કના તણો !
 નનન નનન નાદયનો !
 એ રંગભૂમિ નો હીરડો !
 શુજગત ત્હારા મારણે !
 નેમાન ! નિશલિન આવન !
 શુજગતને ગમડાવે !
 તુમ મહુ જનક ચનારજો !
 જગત્રિવિવ તાપ નિવાળ !
 સ્વાગત ! મીઠા નેમાન ઝો !
 મણિમય બરીતમ જમ ઝો !
 પાગે યશ મે બાન દો !
 જનન મનમ્ને પા બે

બ્રહ્મ—ખંસરી.

વાને બ્રહ્મ—ખંસરી,
 શ્યામની હો ! વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 વી ઘે વી ઘે હો !
 હો મા બ્રહ્મ—ખંસરી
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 એ એ હો !
 પિયુષ-ઝરનાં અધાગ
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 હો હો હો !
 ભાન્વિ-કુમારના અધાર
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 ગાયે ગાયે હો !
 ગીતા તથા રસ—સાર,
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 છીપે છીપે હો !
 આતમન ત્યા આ વાન,
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી
 ખેને ખેને હો !
 પ્રકૃતિ—પુરન રસ—ભાસ,
 શ્યામની હો વાને બ્રહ્મ—ખંસરી

કૃષ્ણલાલ રાવવૈધ.

કાલિદાસ અને ભવભૂતિ.

[શ્લોક-શ્રીયુત મનુસાસ મોહનસાસ પાદસાસ]

તિ! એ આ અખિય વિ-
શ્વમાં કુદરની મદાન શ-
કિન છે. કવિ આ મંગા-
રમા કુદરનો પાવેલ
દિવ્ય દૂત છે. તે આ

જગતમા મનુષ્યોના હૃદયમાં ક્રોધાદિ કૃત્યજ
કરીને નવજનન સચાર કરવા માટે, નીચ
અને દુઃશરિતોને ઉચ્ચ અને સવ્યાક્રિત
બનાવવા માટે, હરપેક અને મદાપુરોના
શુભગાન મળવાવવાને માટે દિવ્ય લોકમાંથી
મોકલવામાં આવે છે.

ધણા કવિઓ એવા હોય છે કે જેઓ
માન પોતાનાજ દેશના અને પોતાનાજ
સમયના કવિ કહેરાની શકે છે, અને એવા
કવિઓ બહુજ જલદી બહી જવાય છે. તેમના
નામ વિશ્વમાન્ય કવિઓની ગણનામા આવી
શકતાં નથી પણ યોગ્ય એવા પણ કવિઓ
થાય છે કે જેઓ માત્ર પોતાનાજ દેશના
અથવા સમયનાજ નહિ પણ મર્વ દેશના
અને મર્વ સમયના મનુષ્યોના હૃદયમાં
આદર અને આમન પ્રાપ્ત કરે છે એવા
કવિ વિશ્વકવિના નામથી પગલ છે
તેમની કૃતિ મદા અચળ રહે છે,
તેઓ સદા મર્વમમાન પ્રકાશી ગદે છે;

અને તેમના પ્રકાશથી સર્વ સમયના મનુષ્યો
પોતપોતાના આત્મામાં તે દિવ્યગોત્રિ
મેળે છે. તેઓ અખિયવિશ્વમા મનુષ્યોનું
બહુમત્ય ધન છે. એકશાસીયર અને મિત્રન,
વર્ગિત અને હાન્ટે એવાજ વિશ્વમાન્ય કવિઓ
થઈ ગયા.

ભારતના ગૌરવ મદ્ય અને દેવી સરસ્વ-
તીના કૃપાપાત્ર કવિકુતુમ્બકુટમણિ શ્રીમાન
મદા કવિ કાલિદાસ અને ભવભૂતિ એવીજ
વિશ્વકવિની કોટિમાં મિસાજે છે. કવિ તરા-
કેશ નહિ પણ મદાન ઉચ્ચકોટિના સરકારી
અદ્યુત નાટ્યકાર નરીકે પણ તેમનું સ્થાન
ઉચ્ચ છે.

સરજૂત માદિત્યોદ્યાનમા કાવિનામ અને
ભવભૂતિ કવિતા રૂપી શાખાના એકજ
ગળનાં જે ગળેદહ પુષ્પ છે. બન્ને પોતાના
સદજ નોર્દર્શથી કાવ્યરમિકોને મોહિત
કરનાર છે. બન્ને પોતાના દિવ્ય સુવામને
દૂરક દેવારી, કાવ્યગમસોનુપ જમરોને
પોતાની તરફ આકર્ષી લે છે. જે જમર
લાવિયબર મધુર સુરભિ પમદ કરે છે, તે આ
ઉભય પુષ્પ પૈકી પ્રથમ પુષ્પ પર પ્રેમમગ્ન બને
છે, પરંતુ જે શીંગડા માથે કંઈક અને ગબીર

સુરભિ પમદ મ્હે છે તે બીજા પુષ્પ તરફ
 ઝડક છે “મિશ્રકવિલોક” એ શ્રાવણ
 મારે જોતે જો પુ’ની સુરભિ ક્યે તે પુ પો
 તે પોતાની પામે સમરે છે અને પુ પના
 ગ્રેમી બન્ન બન્ને પુ’પો તરફ આશ્રય છે
 પરતુ એ તો નિર્નિરાદ છે કે “મિતુરથુ”
 નુ ઉપપન્ન નો મનિદામનેજ જોતે છે ફેશી
 વિરેશી પ્રાચી । યા તો બાંધાનીન સર દેવના
 સર્ અમયના બને સર્ બાનાના મર્વ રિલોનો
 મનિદામનેજ અપ્રપદ બાપે છે અને મનિ
 દામ પહોજ બીજી પદ બનજીનિતે આપનામા
 આવે છે તો પશુ એ તો સચ્ચ છે કે કારિ
 દાસની તુનતા જો માછ પશુ મદા રિ સાથે
 કરો શકાની દોર તો તે બનજીનિ છે
 આપજો કાન્યના સર્વ અગોપર વિચાર કરી
 શુ નો નિમિત્ત નિન્દેદ બનજીતિથી ઉચ્ચ
 તર નાગે છે—પરતુ નાપકનામા—બનજીનિ
 કાનિદાસના મુદયનામા છે કેપાક પતિએ
 એ નેમુધી મ્હી નામુ છે કે “ઉત્તરશમચિન”
 મા બનજીનિ કાનિમથી પશુ આગળ
 વધી ગયા છે

આ વેળમા મહેષમા આ મેક મિચ્છો
 એ બીજાથી મ્હ મ્હ બાપનોમા બન્ છે
 તે બાબત પર વિચારે દર્શાવનાનો પ્રનામ
 મ્હેન છે

દયના—ગેથી

મેક મિચ્છોના મ પોતે મેમરીને રાચના
 પરી રી જે બાપન મમજન છે તે એ છે કે
 કાનિદામની રાની પ્રમાદ મ્હનિશિ છે તે સ્થિતી
 ના સાનામા સમાસો અને વિષ્ણુ દયનાઓ
 વિનાની અને સરન છે તે રી લેનીમા પ્રગમ
 સ્થિતિ વિરાદ કમિઓના બગિના મમામ
 પ્રચૂના બગર તો બાપની નિમ્મીમ મમ્મર
 નથી પરતુ બનજીનિની “મમ્મર” જોતે
 ગુણવિશિષ્ટ તથા મિત્ત છે તેની બાપ

બાપનામા સમામોથી પરિણ છે જે
 મમયમા બનજીનિ થયા તે બાબ અને દડી
 નો મમમ દનો બાપી કરીને તે મમયના
 પ્રમાથી મનુ તે બનજીનિ માટે
 અમબરિન હતુ અમુ એ સાધાગળ
 વિદ્યાર્થી કે જેને મમ્મર બાપનુ કષ્ટ જાન
 થયુ છે તે મનિદામના । મે દીકાની મદા
 યના વિના પશુ મમ્મર મમ્મે પશુ બનજી
 નિતા મા મ આશ્રય વિદ્યાર્થીઓ માટે તો
 લોગના ચક્ષુ મમાન છે ને મનિદામની મ્હિ
 તાના રમાદાદને થી તથા આગના લાડુના
 આસ્વાન્ની ઉપમા આપીએ તો બનજીનિની
 કમિનાના રમાસ્વાદને સાનમ અને મિત્રી મિથ
 રેલા મજામના આસ્વાદની ઉપમા આપી
 પડે પડિન શ્રી ગોવર્ધનાચારે નિમિત્ત ॥
 મનમમા મ્હુ છે કે—

સાકુતમણરકોમલચિન્મામિનો

કળકૃતિતપ્રાયે

શિક્ષાસમયેડવિ મુદે રત લીલા

કાલિવાસોક્તિ ॥

કોઈ પશુ બાપ ॥ વિનાનો અદેખરે
 આનદ તો જ્યારે તે બાપનુ થયુજ દેવ
 નાન પ્રાપ્ત થયુ હોય ત્યારેજ મગે છે પગ
 મનિમના માયમા પ્રીત મુદ્ધિ ન રોડ
 અરે નો વિશાધ દોર તો તેને પણ મિત્તાનો
 આસ્વાદ મ્હી સુ છે કાનિદામના નાનમા
 કિલટતા નથી એટલા માટે તેને વીમા મીશ
 કરેય આગે મ્હીએ છીએ થીના લાડુ મોમા
 નાપનાની માથેજ જે રીને તેની મિટના
 મુપમા ગળામા બને છ નામા પ્રમરી જલ
 છે તેનીજ રીને માનિસતી પ્રમદગળ
 વિશિષ્ટ કમિત પશુ સાવનાની સાથેજ હદય
 પ્રદગોમા વિષુનની માફક રાપી જલ છે
 બનજીનિના વેળ મિત્ત બને મમામ બાડુ
 છે બો એનાજ માટે તેને માયમ અને

મીઠીની ઉપમાં આપી પડે છે. માત્રમ અને મીઠીનો દાઢુ ત્યાં મુઠી દાંતથી બને- બર ચવાય નહિ, ત્યાં મુઠી તે ગાળી નીચે લઈ શકવાનોજ નહિ. તેજ રીતે ત્યાં મુઠી કાચરમરસિકાળને તે કાચનો પાન પૂર્વક વિચાર ન કરે ત્યાં મુઠી ભવભૂતિનાં કિલ્લ મચ્છુ રમાવાડન કરી નહિ શકે. કાચિદામની પ્રમાણશુદ્ધિ કરવાના દર્શનથી માત્રમ પડે છે કે, તેને માટે જગપણ મગજ કમવાની જરૂર પડતી નથી. કાચિદામ વદર આપી દે કમમ પકડીને લાગેજ ગમેય છે. પણ ભવભૂતિની અમમા'ય-તરી ઉપરથી જાણાય છે કે તે અટકી અટકાવે આમમ વધેન છે, તેજુ જાડુ વિચારાં કર્યા છે અને બધુ છે

ભાષા.

ભાષાના મળાધમા પણ એક કવિએ એક પ્રીતથી તદ્દન બિન્ન છે ભવભૂતિએ ભાષાને પોતાને વસ કરી હતી, અને એમ માત્રમ પડે છે કે, તે ભાષા તેના મામે દાષ જોડીને ઉભી રહેલી હતી. તે જોયો આદે તેજો ભાષાનો ઉપયોગ કરી શકતો હતો. ભવભૂતિની ભાષામા વધારે ખુબી તો એ છે કે, તે અને અનુકૂળ ભાષા બધી શકતો હતો. તે જ રમતુ વર્ણન કરતો હોય છે, તે રમ તેની ભાષામાથી ટપકે છે. ભવ-ભૂતિની રમાનુકૂળતાના થોડાક ઉદાહરણ આપણે તપાસીએ.

યથેન્દ્રાવાનન્દં વ્રજતિ સ્મપોદકુમુદિની
તથૈવાસ્મિન્ દષ્ટિર્મમફલહકામ

પુનરયમ્ ।

જનલકાર્મકુ ક્ષણિતગુરુગુજ્જદ્ગુચ્છનુ-
ધૃતપ્રેમાયાહુવિકચવિકશલોલ્લવળ

રસ. ॥

આ એકજ શ્લોકમા એ પ્રકારની ભાષાનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે પ્રથમ અર્ધા

ભાષામા મંદુર ગમ્હેનુ મુધન ક્યું છે, કાગ-ભાંડે તેમાં પ્રેમ અને માનિ રમનુ વર્ણન ચિતર્યું છે. પરંતુ ખીજા અર્ધે ભાષામા લી-રમ ઉભાય છે, અને તેથી કરીને તેમા તે અને અનુકૂળ એ જા રોગ અને ક્યું કડુ રાજ્દાનો ઉપયોગ આમા આવ્યો છે.

જ્યાજિહ્વાયલયિતોઽકટકોટિવંદ્યે-

મુદ્ધાગિ ઘોરચનઘર્ષરઘોપમેતત્ ।

પ્રાસપ્રસક્તહસ્યદન્ત કવચકુચસ્ત-

જૃમ્માવિહિત્યવિક્રોધરમસ્તુ આપમ્ ॥

ઘણજ્ઞાણિતિકદુષ્ણકચણિતકિલ્લિણિ

ધનુર્ધનદ્ગુરુગુણાટનીશ્વતકદાહ

કાંલાહલમ્ ।

ચિતત્ય ફિરતોઃ શમનચિરતસ્ફુર

ચૂડયો-

વિચિત્રમભિયવર્જંતે મુવતમીમમાયો-

ચનમ્ ॥

ઉક્ત શ્લોકના પ્રત્યેક શ્લોકમા લીરમ ટપકી રળો છે. તે વાચનાજ વાચ નારના મનમા, હલ્યમાં, શેમેશમમા લીર-રમનો અચાર થતા માટે છે તે વાચનાજ જાણે એમ અનુમવાય છે કે, યુદ્ધ આપણી મામેજ ચાલી રહ્યું છે, અને ધનુષ્યના પકાડ, અને બાણોના કુતાર, આપણે આપણા કાને ગ્રવણ કરી રહ્યા છીએ હિંમત અને તે આપણી હલ્યતટિમા મનિમત કરી દે છે.

કાનિદાસની ભાષામા તેમ નથી કાનિ-દામની ભાષા તો સ્પષ્ટ નેમમ અને મંદુર રહેવાની ગમે તો લીર-રમ વનુન હોય કે ગમે તો શૂમાર રમનુ વાચન હોય કે કડણા રમનુ વર્ણન હોય, પણ તેની ભાષા તો મદાય, પ્રમળતા, નાદય, માતુર્વર્ધીજ વિવરણી રહેવાની રમર્મિ કાનિદામથી રોગ પાતુ, પ્રખરપણુ, મદનજ યા રકડુ નહનુ. તેજુ ચાલે તો યુદ્ધમા પણ તે તો પુ'પનીજ

તનુસાર-વાપરે ! તેના ઉદાહરણ માટે રશુ
દિગ નિઝાય અને ઇ દુમતિ સ્વતંત્ર —
મા આવેના રામઓની આથેના અજ ના
યુદ્ધનુ વર્ણન જુઓ મનિદાસે આ બન્ને
સ્થાનમા એના સંદેશનો ઉપયોગ કર્યો કે
કે જેથી રાજનાગને વાચના તેના હૃદયપર
વીર-રમ્ભો માન ઉદ્ભવ પામતો નથી

પરંતુ શ્રમાર અને મ પાગમનુ વર્ણન
મરની વખતે તે મેક મનિદાસે રસાનુકૂળ
સંદેશોનું યોગ કર્યો છે દાખના તરીકે
મનિદાસ લખે છે —

સરસિજમનુવિદ્ય શેવલેનાપિ રમ્ય
મલ્લિનમપિ હિમાશૌલ્લધ્મલ્લય તનોતિ ।
હ્યમધિમનોજા વલ્લકલેનાપિ તન્વ્યા
ક્ષિમિવ હિ મધુરાણા મળ્હન
નારનીનામ્ ॥

અને નવજૂનિ આ પ્રમાણે મેકે —

શ્રમાન્નુશિશિર્ગીશ્રવન્ પ્રસૂતમન્દ
મન્દાન્નિની
તન્તરલિનાલકાઽકુલ્લગાદ
ચન્દ્રગ્નિ ।
બહુબુમ્મલ્લકિત્તયેલ્લકૌમુત્પ્રજ્ઞે
નિરામરણ મુન્દરધ્વજ પાસાસામ્ય
મુખ્યમ્ ॥

નેમર્ગિઃ વર્ણન

નેમર્ગિક નાનની સેવી પણ મેકે કવિ
ઓની મિત મિત છે બાજુનિ નૃપિના
દશનુ વર્ણન વીર ચિત્રી મહે તે પ્રકૃ
તિના વચનમા મનિદાસની મકક ઉપમા
ઉપમા આદિ અન્યરેખો વ માલ વરમા
વતો નથી નમોદનમા એક એક જા નદી
પરિત જોતા વર્ણનમા નવજૂનિએ
મનિ ચિત્ર એકુ તો મરસ દાનુ કે વર્ણ
વેન દનુ નચન ની મારેજ દમિર્ગીભા
નરી આવે છે

મનિદામનુ નેમર્ગિઃ વર્ણન બવજૂનિના
નેમર્ગિક વર્ણનથી તદ્દન મિત છે કાનિ
દામનો ઉદ્દેશ બાજુનિની માફક પ્રકૃતિનુ
યથાનુ ચિત્ર દેરનાનો નથી તેનો ઉદ્દેશ
તેથી મિતજ છે પ્રાકૃતિ દશ્ય દેખ
વથી મનિદાસ ચિત્રપર જે પ્રભાવ પડે અગર
તો જે બાદ ચા તો મ પનાઓ પ્રાકૃતિક દશ્ય
દશનથી હૃદયમા ઉદ્ભવ પામે તેને
મનિદાસે સંદેશદ્વારા ચિત્રી છે પ્રાકૃતિ
દશ્યના જેવા દેખ તેવા ચિત્ર નહિ દેરતા
અને તેના વર્ણન નહિ કરતા ઉત્તેજા અને
ઉપમા આદિ અન્યરેખો વડે રાજુમારીને પ્રકૃ
તિનુ એવુ મ પનિક ચિત્ર વાચકના સન્મુખ
તે રજુ કરે છે કે, તે વર્ણન મધ્યમાર અસ
બવ અને અપ્રાકૃતિક વર્ણના આપે છે
દાખના તરીકે આપણે કુમારસભવ માના
હિમાનયનુ નગન નજી તે નચુનમા
મનિદાસે તે પવતની વિસ્મયોપાદેશ પ્રશાન
મનીર દિમાચ્છાદિત બગવાન સ્વચ
રમ્ભિના નકાશમા ચાલી માફક ચમકની
ઉચી ઉચી ચોગિઓના રેમથી ચેતા ઝરણો
મોગી પ્રકાશો અને અને તરંગોથી
નિભરી રહેલી નદીઓ, આદિ અસખ્ય
વર્ણનો અને દરેકના બાજુનિની માફક
યથાય ને મધ્ય નચન ક્યા છે પરંતુ આમ
કરવા જતા થય છે એમ મ ઉપમા
ઉપમા આદિ અન્યરેખો વડે તે દશ્યનુ
મ પનિક ચિત્ર તણે વાચક મ મુખ રજુ
મ્યુ છે

આમ પ્રમાણે “કુતુસ હાર” — અને
“શ્રેવદ્ધત” મા પણ મનિદાસ બવજૂનિના
સમાન પ્રાકૃતિ જોવાપર ચિત્ર દેરી શકતા
નરી તેમજે માર્ગે મેમ અથવા નિયોગી મા
મનમા પ્રાકૃતિ દરેક દેખાણથી જે બાવો
અને કે પનાઓ ઉપમા ચાલ તે બાવનાઓ
અને મ પનાઓ પ્રમાણે નકલ કરી છે

ભાવદર્શન.

હૃદયના મિન્ન લિન્ન બાવો અને વિમ રોને શબ્દકારા પ્રમ્ત મરનામા કાનિદામ નિ સદેહ ભવભૂતિથી ધણાજ ચઢી ગયા છે મનિદાસ શાગા, કરણુ અને સાત્મસ્થ આદિ બાવોને ભવભૂતિ કરતા વધારે સારી રીતે સમજે છે શકુતનાના ચોથા અક્રમા કે જેમા મધ્યસ્થિના આશ્રમમાથી શકુતનાને વિદાય થવાનું વર્ણન છે, તેમા ખરેખર મનિદાસે પોતાની કનિત્વ શક્તિની પરાખખા બતાવી છે એમ કહેવામા અતિશયોકિત ગણ્યશે નહિજ એા પશુ મનુષ્ય એવો નરિ દોન કે પુર નાટ તો બાબુએ રચ્યુ પશુ માન શકુતનાનો ચતુથાક નાચીનેજ, મિની પ્રતિના અને ક પનાશકિન પર પ્રકૃતિપ્રેમ પર તથા તેના-મનુષ્ય હૃદયના ગૂઢ બાવોના જ્ઞાનપગ મુગ-આધરીન ન થાય

કેટલાક વિજ્ઞાનેતો એવો મન છે, ભવ ભૂતિ મરણપ્રધાન રજુનમા મનિદામથી ચઢી જાય છે પણ ને આપણે જનભૂતિને જગ બાબુ પર મુખને નિચારપૂર્ક તપામીએ તો માનુષ પડશે કે કાનિદાસ રજુારસ પ્રધાન વર્ણનમા ભવભૂતિથી ચઢે છે ભવભૂતિ જે રસ લખના માટે છે, તેનો અત કડી દે છે તે કેટલાક બાગતમા વર્ણન કરતી વખતે પોને પોતાને પણ નિસરી જાય છે જે રસનું વર્ણન તે મરે છે તે વર્ણન જોઈએ તે કરતા પણ વધારે પડતુ દોષ છે આથી કરીને “ઉત્તરરામ ચન્નિમમાં” ભવભૂતિએ જે કે મરણારસની નદીઓ વહેવાની છે તો પણ “શકુતના” ના ચોથા અક્રમા જેમા મરણારસ રવાા રલો છે તેપુ મરણાતક અને પ્રનાવગાની વચ્ચે તેમા નથી ખબતો આતમ છાડીને પનિમદે મિધારની શકુતનાનો વિનાય સખિઓ અને આશ્રમના મગો ગાયેનું તેનુ પ્રેમ

પ્રદશન, પોતાને હાથે મિચન મરેલી લતાઓ અને વૃક્ષો પાસેથી રડતા રડતા લેનાતી નિદાય તપસરી-નનાસરી કપનમુનિનું શકુ તનાના નિયોગથી દુખી થયુ, હત્યાદિ કરણા રસનુ આદર્ગ ઉત્કૃષ્ટ વર્ણન છે, અને તેનાથી તો આ અક્રની આગી ખ્યાતી છે

કાનિદાસ જે રસ અથવા જે બાન યોગ શમ્દોમા રેનારી શરૂ છે તેને ભવભૂતિ ધણા શમ્દોમા અને અતિશયનાથી કહી શકે છે ભવભૂતિના પાત્રો રજુારમના આ વેશમા આરી જઈને અત્યાધિક વિનાય કરે છે, જ્યારે કાનિદાસના પાત્રો જે ચાર આસુ ટપકારીને અને યોડીક પર્યાનપ વાતો કહીને ચુપ થઈ જાય છે પણ મનિદાસના આ જે ચાર આસુઓથી જે અસગ થાય છે, તે ભવ ભૂતિના સિનૃત વિનાયથી થતી નથી

કલ્પના

મનિદામની કલ્પનાશકિત બહુજ ઉચ્ચ ટ્રાનિની છે અને રાગી તેજ પુત ઉચે ઉડે કાનિદાસ પેતાના કાલ્યો ને ઉપમા આદિ અનકારોથી વિભૂતિ કરનામા બહુજ નિપુણ છે અન્ય કા રોમા મનિદામની ઉપમાઓનું દર્શન થયુ મુસ્કેન કે ભવભૂતિ કલ્પના સહિમા એટલો ઉચે ઉડી શમ્તોજ નથી મનો ભાવ અને પ્રાકૃતિ દર્યોના વર્ણનમા ભવ ભૂતિ ઉપમા-ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અનકારોના બહુ ઉપયોગ કરતો નથી હા ભવભૂતિના નામમા મનિદામની ઉપમાઓને યાદ દેવશવે તેરી મેચાર ઉપમાઓ મગે ખરી ભવભૂતિ જે રમ યા બાનનું વચ્ચન કરતા મેમે કે તેમા તે એટલો જધો ન મમ ચર્ જાય છે કે પોતાના શબ્દચિત્રને અનકારોથી શણગાર વાનું તેને બાન પશુ જેનું નથી

શૃંગાર

મનિદામનો શૃંગારરમ નાન મમજનિત વિઝારોની કપન યાતે અને મધ માધવાર

૧૮૭૨ ૨૫૪ ૫૦૧ નાનપત્રીની દીવાના અથ
મોધ માનની પાળાથી પ્રથો ન હોય માટે
એ પત્રુ જાણી દેત કે લક્ષમણની મવ
સાનોનો મપૂત્ર રીતે અમર ના પત્રી ના
યો અગમ્ય છે તે દુઃખી હાલ તો નાલી
૨૫૨ મદમનુ પત્રી ના રમત રા
ના ફરત

એ (મરનામ ૨૬ અથમા વાપ ૬૫)
એમની બારનાએને અને એમના નિવ્ય ન
પમાથને પત્ર પૂખ્યા છે એ જાનતો હવ
મોટા થય એમ માનસને નખા મા ડો
મો તો પત્ર દુખી થવા મગા એ મપૂત્રીએ
માથે મખીટિત નખરાનો માનિરામનો હપ
દેગ ન વિમર

પુ જોને મૌર્ય પ્રિય છે આ જા મબા
જાશ મનન નુ રહેતુ અથ નથી એ સનનો
માશા મર અમ્ય મર આ જોગુ પ્રમા થી
ગમે તેતુ આમાધાગુ મેન્દર અખરાન છે,
અનામર, અપ્રિય અને છે અને અમામ
નાન્દર્ય સગીરની નુ ના હિષ અવનમે છે
એ જરી જવાના મરો મરો દિ મખીપ
ગણુ મને અને મદાગ મદમનિને મુ
નેછ એમની વિનામિત માન પાણ છે એ
ટરી દિષ્ટિ ન ગણુ મદાગ મરનોનો આ મા
મૌન્યના વાનાવ મુથી પ્રસન્ન નરી હ રમિત
અને ઠન બનમે એ નામથી મુ-૨૨
અને મવ મુ-૯ જનાન

મવનકાનના કમામા ન દખારેલી
પ્રાનિની મિતના નમ પત્રી રતીન થવા
માટે તો પશુ મદની શાંતિ માટે મના
માટે મદારી માન્યતાઓનો નરી પરિસ્થિ
તિની દિષ્ટિએ વિચાર ૨ સ્વાનગ્યતા આ
યુગમા મદારા મિદાના જનુ અથવા
નામ અમિત પ્રથમ આનેથી ઉવા એ

મને તો મરમાક હુ પત્રુ નામ મિદા
ના જાગ જનાથ તો નુ-૨૨ લેખની
પુનરાગા ૩૦

એ અવગ્યાના અનુગામી તેમ તો દુ
અ રમ્યામા આનદન મનુ વિપરીત દખી
મુ-૨૧ તો એમને નામ પત્રી હપદેશ આપ
સને બે મોન્મારી પદ્ધતિથી અવગ્યાના
પાથપા ગામવવાના પ્રામ ૩૦ એમને
સાચનતો મો ૬ હાતો એમનો પુત્રમખ ૬
મ-૨૧-૨ અને અરચિત નેના દડ અમ
૧) મોવેના એમના વિષ પુત્ર નિ ગમે તેમ
નાખવાની મેન્દરની દેખાગી એના વાચન
ખની અનધિ દિખી ન બનુ

મને સગીનતો મોખ તેવ તો લેનો
પરોગ અમ્યાને ૨ અમમથે ન ૩૦ મદા
૨-૦ એ પાત્ર ફરે તે પેના મામ રહ અથવા
આ તા પત્રી લેમને અમથ થવા દડ મગી
તથી મગર દનામતા મેનાવ આમા કે
અમમોમા નેનાએની અનિયમિતતા છપારતા
માટે આને છે પત્રુ દિવમના અમ પત્રી પાછા
ફરતા પત્રી લેના અવધુ ૨ હપનોગ માટે
એમ નવાગ ન નાન એ અવવનો જરૂર
વિચા ૦

મતા, પત્રી મમવાનો વિચાર તેવ તે
નિવાય એ થનાથી મદાગ મથ કે પાજ
કરે તારે રમાજાના પા ના નાગમા ન ૨
નાન મિત આદિથી મેમનો નમઅગ બધો
નમ ઉનાગાની મતી ગમિત રનિપાલ
મરાનો પ્રસમ ન જવા દડ લેમને મા
પેરના કે ઉનાગા તો આવડે પરતુ જગ
મ-૯ કઠીને નાની પ્રામચિત્ર સેવરઓથી
લેમને હિષ ૧૫ જનામરાને ન ચુક પશુ
એના મથ ન રોકુ ૬ લેમને માડી માટે
દોડતુ પડે અથવા અર્થો મના જોગી
થન પે

સ્ત્રીઓની સ્મરણ, વફાવત અને વિરોધ-
ની શક્તિઓ માટે કદી કદી કોઇ પ્રગલ્ભ
પુરોગાએ શક્તિ દર્શાવવાની ધૃષ્ટતા કરી છે તેથી
સર્વ સમયે અને સ્થળે એનું નિરમ્બન કરવાની
જવાબદારી મહારી એકલીની છે એની તીવ્ર
ધર્મબુદ્ધિ ન રાખે. હમારે વિશે દુનિયાએ
આપેલા અપ્રિય અભિપ્રાયો એ સ્લાજરે પાછા
ફેરે ત્યારે જાણાવવાની પહેલી તક ન લઉં એ
દુનિયા સાથે દિવસ ગાળીને આવ્યા એટલે
દુનિયાએ એ વિષયમાં ઘટતું કયું જ હશે
એમ માનું તો યોગી નહિ કંડ પુરોગા ગૃહમ-
દિરમાં મમભાનની અપેક્ષા રાખે છે માટેજ
સ્લાજરે જેમ અને તેમ બહેવા પાછા આવે
છે એ ન બૂલું કોઇ ઉપયોગની કે ઉપહાર-
ની વસ્તુ લાવ્યા હોય તો તે માટે તરતજ
અસતોય ન જણાવું. એ વસ્તુ લેવા જવામાં
સમય અને દ્રવ્યના વ્યય વરતાયે એ વિશે કેટલી
ચિન્તા કરી હશે, એની ચમત્ક્રીમાં ટેલી
દુકાનો દર્શાવે એ પૂના કરનાનો પ્રયાસ
કે મહારી વિરોધન ગમિતો સપૂર્ણ ઉપયોગ
કર્તા પડીયે જો દુર્ભાગ્યે એવો અભિપ્રાય
બધાય કે આજીવી વસ્તુ નકામી છે કે એથી
વધારે સારી મળે છે તો એ અત કોઇ વધારે
અનુદાન સમયે, એ આનંદી મનોદશામાં હોય
ત્યારે જણાવું મહારા ધોરણો ઉઘાડો કે
નહિ હોયે તેની મારી બાજુ જોઇ oh how
lovely-કેવું મનસ છે એ કહેવાની ઉદારતા
પણ દેખાડે.

પ્રમાણમાં મને વધારે અવગણ મળ
વાનો સબન દોનાથી મહારા ચિત્તરંગો-
moods-ને બની શકે તો સમયમાં રાખી
તેમની મનોદશાને અનુદાન થવાનો પ્રયત્ન
કર. એ મેધવન વાચનાનું કહે ત્યારે મુ
દરના જવાનો આગ્રહ ન કર અને એ સીને
મામાં જવા ઉત્સુક દોષ તો કેકાર વાચનાનું
અન્ય ન કર, અથવા મમાધાન એવા

ચાતુર્યથી કર કે બન્નેની વૃત્તિ સતોપાય.
બંધીજ બાબતમાં એમને નમતુ આપવાનો
સિદ્ધાંત સગીન નથી તેમ સતત વિરોધ
કે અસહકાર પણ દિદ નથી. પુરોગાનીજ
ઘટેલી દુનિયામાં મહારે મદા રહેવું પડે છે
એ ફરિયાદ કરવાને બદલે મહારી દુનિયા
એની સરમગી અને આકર્ષક બનાવું કે
તેમાં બળતા તેમને આમરૂઢન ન થાય પણ
ધન્યભાગ્યની લાગણી મુકુરે

પુરોગા શારીરિક બલ વિશેષ હોવાથી તે
મત્તાના ગોખીન દોષ છે અને તે ગોખ પ્રકટ
રીતે ભોગવનામાં આનંદ અનુભવે છે પરંતુ
એ શોખ નરમરી હોય તો સુકુમારતાનું
પૂજન કરનામાં કૃતકૃત્યતા માને છે એ ન
બૂલું. સ્ત્રીઓ મનોમનમાં ઉતરતી નથી, પ્રકૃ-
તિથીજ દૃઢ અને આકર્ષી હોય છે એ સત્યનો
સાક્ષાત્કાર કરવા માટે પુરોગાને દાટાનોના જરૂર
નથી હોતી, સ્થૂળ દષ્ટિવાળા પુરોગાને પણ
એ જ્ઞાન મદજ હોય છે એટલે મહેનદ જો
મત્તાનો શોખ હોય તો તે અપ્રમટ રીતે
બોળવું મહારી સત્તા જરા હઠનાથી પ્રકટ કરવા
જતા સ્લામાં પક્ષમાં યુક્તિ તરતે ઉત્તેજિત
બની મેદાનમાં પાડે, રોષ્ટર કે અસોસી
એટલે પ્રેસમાં વિશ્વવ્યાપ પ્રતિનિધિઓ
તાર પિનાના સદેશાઓ-Wireless-થી
જગતને એ હકાકત જણાવશે, સ્લવારમાં
વત માનપત્રોમાં બહાર પડેલા સમાચાર મ્હા
જના પત્રો શોધિત વર્ધિત વ્યવસ્થા પ્રગિદ્ધ
મશે, આસિકા એમાંથી સારમચ્ચ કરતા
પોતાની પ્રામશિક નોંધ લખશે અને Revi-
ew of Reviews અને રિમારિડે શિખર
ઉપરથી દષ્ટિપાત મરના પોતાના તટસ્થ અભિ
પ્રાયો જણાવશે એ મર્વ સમયો, મહારા હક
સાચીન કરના જતા, દલિમાંથી દર ન રાખું.

સ્ત્રીઓને નિર્ધારિતના માથે મમન નથી,
મવની મર્થોદ્યોનું જ્ઞાન નથી, એ પુરોગ-

અન્યની પચ્ચ બની ગય છે તેમનો મુગાગમ
એટલા પવિત્ર પણ નથી. પરંતુ બવજૂનિ
પ્રાપ્ત પવિત્ર સુમારમનુજ વર્ણન કરે છે.
બવજૂનિ અરસીયતાથી ફર નહાયે છે. બવજૂનિ-
નાથી વધારે પવિત્ર ગમનુ વર્ણન કરનાર
નામ દેવિ થયો પણ નથી ગમ અને વર્ણનની
પવિત્રતાને લીધે તો બવજૂનિનું "દત્ત-ગમ
મગિન" આ નામ આટલું નુપ્રસિદ્ધ છે.

પાત્રાલેખન.

બવજૂનિનાં પાત્ર તે આદર્શ પાત્ર છે
* અમાન્ય કે મહાન મર્થ પાત્રો માંથી મનુ-
ષ્યોને માટે તે આદર્શ છે. તે આદર્શના
ઉચ્ચ શિખર પરથી કદાપિ નીચે પડતો નથી.
ગમ આદર્શ પતિ અને આદર્શ ગણ છે. મહિના
આદર્શ પત્ની તે આદર્શ સ્ત્રી છે. વર્ષિય
આદર્શ શુક અને આદર્શ વિદ્વાન છે. નીચ
પાત્ર દુષ્ટનું આદિ પણ આદર્શ પત્ર છે પરંતુ
કાનિદામના પાત્રો માધાગણુ મનુષ્યો જેવાજ
છે અને તેઓ સાધારણ મનુષ્ય જેવાજ કામ
કરે છે, તે પોતાના ભાવો પ્રકટ કરે છે કાવિ
કામનો દુષ્ટત એક માધાગણુ રાજા સમાન
અને શકુનના એક સાધાગણુ સ્ત્રી સમાન છે

ઉપમંહાર.

બવજૂનિના નાટક જે ના વાચવામાં સ્મિ-
ત છે, તેટલા ગમજૂનિ પર જોનામાં નથી
બવજૂનિના નાટકોનાં શ્રાવ્ય કાવ્યો માટે પણ
એમજ કહેવું પડે. પરંતુ કાનિદામના નાટ-
કોની સુદૃઢતા રમજૂનિ પર જોનાવી પચ્ચ
વધુ સુદૃઢ થાય છે. તેથી તેમાં કામ જોગજ
માટેના દૃશ્યમાન થાય છે ખરૂં પ્રતીતિ
કાનિદામના નાટકો દૃશ્ય પ્રત્યેક તરીકે
મુનિના નાટકો પ્રત્યેક મનપર વધારે સારી
અમર કરે છે

આ લેખમાં કાનિદામ અને બવજૂનિના
તુલનાત્મક-દૃષ્ટિએ શુદ્ધ પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન
કરવામાં આવ્યો છે. મસ્કૂન ભાષાના આ
ખેડ વિશ્વવિખ્યાત કવિરત્નોના સબધમાં
કવિન લાગ્યું તે વિવેકી વાચના કરકમળમાં
માદર કહ્યું છે કાનિદામ ને બવજૂનિના
તેજોનો કેટલો ત્રીજો કવિ થયો નથી, એટલુજ
નહિ પણ મસ્કૂન બાળના પગમોઢુટ કવિ-
ઓમાં આ ખેડ પ્રવિઓની જ ગણના થાય છે
આ ઉપર કવિઓની પ્રતિના જેટલી ઉત્કૃષ્ટ
હતી, તેટલોજ ભાષા પરને તેમનો મધુ પણ
અમાધારલુ હતો. મરજતા-પ્રાંતના-રમિ-
દના-કામગના-આદિ જે મહાકવિઓના શુભ
રોડા નોંધે એ તે મધુશૃંગાર આ ખેડ કવિ-
ઓની રૂપના અને રચનામાં દૃષ્ટિએય
થાય છે. એકમા ટોણ અથો ન્યૂન નો
ખીનમાં કોણ અને વધારે પણ જે અપૂર્વ
કવિત્વ શક્તિ, કાવ્યસનુ બચ્ચપચ્ચ, અને
વતન બનાવેલું દૃશ્ય સાક્ષાત્કાર કરવાની
અતિ ચમત્કારિક અને મોદક કળા એ બે
પ્રવિઓમાં જેની પ્રજ્ઞા ઉત્તી હતી, તેની
અનુક્રિતિ ચમત્કારના વાગો કોણ કાનિદામ
અગર બવજૂનિ બાદમાં ઉત્પન્ન થાય
ત્યાર ખરે

ધન્ય છે તે દેશ અને ભૂમિ કે જે કાવિ-
દામ અને બવજૂનિ જેવા અદિતીય કવિરત્નો
ઉત્પન્ન કરી મણી બગ્ગલૂમિ દહી તેવા
પ્રવિઓથી ગદિન સજ્જ નથી, કારણ કે અદાપિ,
તે મહાકવિઓના નામોને વિચ્છેડ કરના
તેમના મરવા અથો ભારતવર્ષમાં વિદ
માન છે.

એવી દિવ્ય વિખનિઓને કાવિ
કોટિ વદન !

ને હું સ્ત્રી હોત તો ?

[લેખક-શ્રીયુગ સન્મુખભાઈ ઝવેરભાઈ પંડ્યા, થી એ.]

રા અભિનયકવાના ગો-
ખને કદાચ ઉપજી-
વિકાતુ માધન બના-
વવો પડ્યો હોત અથવા
રિધિના કોઈ વિચિત્ર

મકેતથી શુદ્ધરાની રંગભૂમિ ઉપર મુકાયો હોત
તો આ પ્રશ્નથી હું મદાયે ફર, ફર, મુઠર જ
રહત. રંગભૂમિ ઉપર સ્ત્રી-પાત બની ઉતરવાના
કાસ્ત્યજનક-અને કરણજનક પશુ-પરિણામો
મહે એટલા બધા ન્નેધાં છે કે ન્ને હું સ્ત્રી હોત
તોગ સ્ત્રી-પાત કે રજુ થાત, અન્યથા
નહિ.

પરંતુ જીવનની સાચી રંગભૂમિના સવા-
રમય નિર્વાહ માટે આ પ્રશ્નો વિચાર થણાએ
પુરોગેને સહજ સ્ફુરતો હશે, પીડતો પણ
હશે. મમાન હક્કના સિદ્ધાંતો વિકસના બળ
છે અથવા વિનયકચનને સત્યની સાથે બળ-
બર ધરાવીએ તો કય સ્વરૂપ ધારણ કરના
બળ છે અને બહુબોર સ્ત્રીત્વ પુરોગેની
ચક્રવર્તી સત્તાનો પરાજય કરવા કટિબદ્ધ
બને છે એ વખતે બૃહદરસ્યનાના નિયમો
પ્રમાણે સીધો હુમલો કરવો એ બલ છે.
એમના દયમાં પોરણ રીતે બગી જઈ સત્ય-
નથી, માર્ગદર્શનથી કંઈ મિદ્ધ થઈ શકતુ

હોય તો સ્ત્રીપત્રના અપરાધી બનવાનું
આળ નહિ આવે, એ મુકુમાર અમત્તા જાતિ
મદાએ એકામત્ત શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવાનો
આક્ષેપ નહિ આવે અને વીરનાના ભૂપણને
પણ કલંક નહિ લાગે.

ને હું સ્ત્રી હોત તો-એ હું પુરુષ હોત તો-
એ પ્રશ્નના નિર્ણયો કલ્પનામાં કરવા રહેલા
છે પણ જાતિસ્વભાવ બદલી બ્યવહારમાં ઉતા-
રવા લગભગ અશક્ય છે. બ્યવહારમાં ઉતરે એ
દષ્ટ પશુ નથી કારણ કે તેથી જાતિની અપૂર્ણ-
તાઓ અને આકર્ષણ ઓછા થવાનો સભવ
ઉપસ્થિત થાય છે અને લક્ષ્યવનની અના-
વસ્થકતા પ્રનીત થવાનો ભય રહ્યો આવે
છે પરંતુ એટલા માટે કલ્પનામાં નિર્ણયો
કરવાની મજા અને વ્યથા ન ભોગવવી એમ
કંઈ પ્રાપ્ત થવું નથી.

પુરુષ તરીકે હું મહારી જાતિને સપૂર્ણ
મહાનો નથી. ને હું સ્ત્રી હોત તો
પણ એ જાતિને સપૂર્ણ ન માનત.
ઈ સ. પૂર્વે પતિઓ દેવ જેવા હશે
પરંતુ આ યુગમાં હું મહારા પતિને મનુષ્ય
ગણુ છું એ માન્યતા લક્ષ્મીદેવતા જેવા

૧૯૩૨ ૨૫૬ કુળ મળવતીની દીકાના અથ-
મેવ મન્યથી પાળાયો પ્રાપ્ત ન હોય માટે
એ પણ જાણી દેત કે હાથમડાની મવ
તાંતોનો મ પૂર્ણ રીતે અમન ન્દાનથી તો
થવો અશક્ય છે તે જીવો તો આવી
પણ ન્દમનના પડી જ નમડવન
શરૂ કરે

એ (મવનામ ૨૬ અથમા વાપ ૬)
એમનો બાવનાએને અને એમના નિત્ય વ્ય
વમાથેને પણ પદ્મ્યા છે એ જાનનો ઉપ
મોગ થાય એમ માનવાને અમળ પ્રાપ્તો
મને તો પણ દુખી થવા કરતા એ મળ નીઓ
માટે અખીટિત નાખવાનો કાનિતાનો ઉપ
દેશ ન વિસ

પુત્રોને મોદય ત્રિષ છે અને જગ નબા
ળથી મતન સુ-૨ ન્દેવુ અન નથી એ સૂતનો
માસા કા-૨ અરથ કર અને મગુ પ્રમાથી
ગમે તેવુ અમાધાગ્યુ મોદઈ અખવાય છે,
અનાકર્ષ, અત્રિષ અને છે અને મથમાળ
નાંદઈ શરીરની સુદના ઉપ અનરમે છે
એ જીવી જવાના મને મદકો દિ મગીષ
નાપુ મ્દને અને ન્દાગ મ્દમનિગમે મુદ્દ
નેદા એમની વિનામિતા માત્ર પોતાય છે એ
દુષ્ટી દષ્ટિ ન ગણુ મ્દા । સ્વજનોતો અતમા
મોનદના વાતાવરણથી પ્રમન ની અભિન
અને ઉત ન બનમે એ બાવથી સુ-૨
અને મરં સુ-૨ બનાવ

મવતવડાનના કિન્નામા ન દેખાવેલી
પ્રતિની બિતના નમ પડી રતીન થવા
માટે તો પણ જુદની શક્તિ માટે મસદ
માટે મ્દારી માનવાઓનો નરી પરિસ્થિ
તિની દષ્ટિએ વિચાર ૨૨ આન-અના આ
યુગમા ન્દાશ મિદાન્તા જ ન અથવા
મ્દાશ અનિત્ય પ્રથમ આનેથી હિત એ

મ્દેના તો ગન્માકિ હુ પનુ મ્દારા મિદા
નો ખોટા જગાય તો ૨૩૨ લેમની
પુનરુના ૨૨

એ અવચ્ચાના અનુગામી હોય તો
અવચ્ચામા આનદન મગુ વિપતીત દુષ્ટી
મન હોય તો એમને ખાણથી ઉપદેશ આપ
સને જાને મોન્મોગી પદ્ધતિથી અવચ્ચાના
પાથપા નીખરવાના પ્રાપ્ત ૨૨ એમને
સાચનો કોમ ૨૧૧ તો એમનો પુનરુપક
મ. ૨૨૨ અને અનિષ્ઠિત ને ૨૬૨ શ્રમ
વત ગો જેના એમના ત્રિષ પુનરુપને ગમે તેમ
નાખવાની મેદમગી મ્દારી એના વાવન
અડની અનધિ ગિરૂ ન મનુ

મ્દને મગીવનો માખ હોય તો લેનો
પરોગ અગ્થાને કે અમમને ન ૨૨ મ્દા
૨૨- એ પાન ફરે તે ખેડા માધ ૧૬ અથવા
આ ૨૨ પડી લેમને સ્વસ્થ થના દૃક મગી
તથી મગા દનખના મેનાવડાઓમા કે
મગમોમા નેનાઓની અનિયમિતના કૃપાવવા
માટે મ્દાને છે પગુ દિવમના શ્રમ પડી પાછા
ફના પાનિ લેના મ્દલુ ૨ ઉપમોગ માટે
એમને તૈયાર ન હોય એ મબવનો ૨૨૨
વિચાર ૨

મત્તામ્દી ગમવાનો વિચાર હોય તે
નિવાન એ ધનથી ન્દાગ જાય કે પાન
કરે ત્યારે એમના પાનના ભાગમા ન ૨૨
મ્દાગ દિમન આટીથી લેમનો નમખગ બને
નમ ઉનાવાની મ્દારી મકિત પ્રતિપાદન
મગાનો પ્રમગ ન જવા દૃક લેમને કો
પેના ૨ ઉનાવા તો આવડે પરગુ જગ
નદ મ્દીને ન્દાની પ્રાનમિક મેવાઓથી
લેમને ઉપમનસ્થ મનાવવાને ન ચુક પણ
એના મધા ન શેકુ ૨ લેમને માડી માટે
દોડવુ પડે અથવા અધો મ્દાક ખોગી
થવુ ૨

સ્ત્રીઓની સ્મરણ વક્રત્વ અને વિવેચનની શક્તિઓ માટે કદી કદી પ્રાપ્ત પ્રગતિ પુરોએ શકા દર્શાવનાની ધૃષ્ટતા કરી કે તેથી સુન સમરે અને સ્થને એનું નિરમન કરનાની જવાબદારી મ્હારી એ લીની છે એની નીન ધર્મબુદ્ધિ ન રાખુ હમારે વિરે દુનિયાએ બાધેના અપ્રિય અભિપ્રાયો એ મ્હાજરે પાછા ફરે ત્યારે જણાવનાની પેટી તક ન લાકે એ દુનિયા સાથે વિરસ ગાળીને બાન્યા એટલે દુનિયાએ એ વિનમ્રતા ધટતુ કયુ જ હશે એમ માનુ તો ખોગી નહિ હરે પુરોએ ગૃહમ નિરમા મમનારની અપેક્ષા રામે છે માટેજ સ્વાજરે જેમ બને તેમ વડેના પાછા આવે છે એ ન ખૂલુ કોઈ ઉપયોગની કે ઉપદેશની વસ્તુ લાવ્યા હોય તો તે માટે તરતજ અસતોર ન જણાવુ એ વસ્તુ લેવા જવામા મમય અને પ્રવ્યના વ્યવસ્થાને જે નિર્મલની ચિન્તા કરી હશે એની પમદગીમા કટની દમનો ફર્યાદગે એ પના મનાનો પ્રનાસ મ્હારી વિવેચન શક્તિનો સપૂલ ઉપયોગ કર્યા પછી જે દુનિયાએ એવો અભિપ્રાય બધાય કે આજેની વસ્તુ નકામી છે કે એથી વધારે આગી મગે છે તો એ મત પ્રેમ વધારે અનુ બ સમરે એ આનંદી મનોદશામા હોય ત્યારે જણાવુ મ્હારા ધોરણો કિયા હોય કે નહિ હોયે હોની સારી બાજુ જોઈ oh how lovely-તેનુ મ સ છે એ કરેવાની ઉત્તરતા પણ દેખા'

પ્રમાણમા મ્હને વધારે અનમશ મળવાનો મનવ ગેનાથી મ્હારા ચિત્તગમો-moods ને બની શક ના મયમમા ગળી લેમની મનોગતિને અનુલય થવાનો પ્રયત્ન મરે એ મેધન વાયવાનુ મ્હે ત્યારે ન હ ના જવાનો આમલ ન કરે અને એ ગીતે મામા જરા ઉત્સુક નાય તો પ્રેમગત વાયવાનુ ચલન ન મરે અથવા મમાધાન એવા

ચાતુરથી મરે કે બનેની વૃત્તિ સતોપાન બધીજ બાગતમા એમને નમતુ આપનાનો સિદ્ધાંત સગીન નથી તેમ સતત વિરોધ કે અસહકાર પણ મિટ નથી પુરોનીજ ધડેની દુનિયામા મરે સદા રહેનુ પડે છે એ ફરિયાદ નાને બ ને મ્હારી દુનિયા એની સસ્મરી અને આર્થિક બનાકુ કે હેમા બળતા તેમને શ્વાસરૂધન ન થાય પણ ધન્યનામની નાગણી મ્હુર

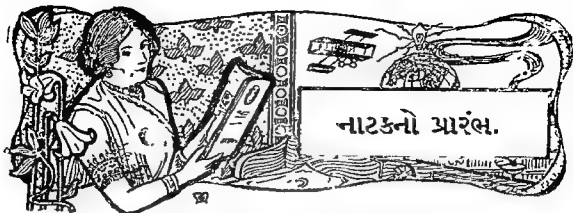
પુરોમા શારીર બન વિશેષ હોવાથી તે મત્તાના શોખીન હોય છે અને તે શોખ પ્રકટ રીતે ભોગનામા આનંદ અનુભવે છે પરતુ એ શોખ નસ્મરી હોય તો સુકુમારતાનુ પજન કરનામા કૃતકૃત્યના માને છે એ ન ખૂલુ સ્ત્રીઓ મનોમનમા ઉતરતી નથી પ્રકૃતિથીજ દહ અને આમદી હોય છે એ અન્યને સાક્ષાત્ કરવા માટે પુરોને દુષ્ટાનોની જરૂર નથી હોતી મ્હુન દષ્ટિનાગા પુરોને પણ એ જાન મહત્ત્વ હોય છે એટલે મનેય ને મત્તાનો શોખ હોય તો તે અનકર રીતે ભોગવુ મ્હારી મત્તા જરા દહનાથી પ્રકટ કરવા જતા સ્વામા પક્ષમા યુધ્ધાનુ તરવે ઉત્તેજિત બની મેલનમા પડશે, રોષટર કે અસોમી એટલે ગ્રેમમા વિશ્વનામ નિનિધિઓ તાર વિનાના મરેશાઓ-Wireless-થી જગનને એ હધામ જણાવગે સ્વામારમા ન માનપરોમા વ્હાર પડેના મમાયાર મ્હા જના પત્રો શોધિન લખિત અવપમા પ્રમિદ મગે માસિકે અમાથી મારમથર મરતા પોતાની નામગિક નાથ નખન બા Revew of Reviews અને નિમાનિકો ગિખત ઉપગથી દષ્ટિપાન મના પોતાના તરમ્મ અભિપ્રાયો જણાવગે એ મર મનવા મ્હારા દમ મામીન મગ જતા દષ્ટિમાથી ન ન રાખુ

સ્ત્રીઓને નિયમિતના માથે મનમધ નથી મનની મર્પા ઓનુ નાન નથી એ પડા

• મુનશી મુનશી નામ મહા ના રથાપ
અવધિયા દયારાક વસન

[૪૦૪૧]

લેખક—રવ. દીવાન બહાદુર રજીંદાસભાઈ ઉદયરામ.

[અનુમધાન—અંક ૨. પૃષ્ઠ ૧૮૬]

નાટક ઉત્તેજક ખડગી.

આવા મમયમાં ગરતજોફતાર અને સ્વયં પ્રકાશના તંત્રી મિ. કેમ્બ્રિજે નવરોજીય કાળ-સાથ મારી પામે આપ્યા. તેમણે હરિશ્ચંદ્રનો ખેલ જોશે હતો અને તેમનાજ બોલમાં કહ્યું તો તે તેમને બહુબો હતો. તેમણે નાટક ઉત્તેજક મડળી સ્થાપના પ્રયોગની યોજના મને જણાવી. સદ્ગત મન-સુખગમની અનુમતિ પણ લીધી. વિદ્વાન અને સુધારા-વાળા ધનાઢય મદ્યહમોની એક વ્યવસ્થાપક મડળી ઘડાવી. એક કેમ્બ્રિજે તેના મત્રી થયા. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પાઠશાળા ગૃહમથે મિ. ફગમજી, વિગેરે નાટક બજાવવા દવા નેઓએ નાટક ઉત્તેજક મડળી નામ ધારણ કરવાની પરવાનગી માગી અને પ્રથમ ખેલ હરિશ્ચંદ્રનો બજાવી જનાવવાનો ફગવ થયો.

આ ગ્યાને મારે જણાવતુ જોઈએ કે પેલી નીનિદશાં દિન્દુ મડળા બાગી પડી હતી. મિ. ફગમજીના મનમાં એમ આવ્યું કે એકવાર બજાવી જનાવેલા ખેલ જોઈને પ્રેમમાં થાક્યા દેવ તેમને નવીન ખેલ જનાવેલા દેવ તો આમતનીના ગમ થાય. આ

મડળમાં અમારું નામ અને પારશિયોનું કામ થતુ હતુ. નાટક હારાએ લોકોને મોક્ષનો શાખ મળે એ અમારો મુખ્ય હેતુ હતો. તેથી અમે અધા મકનિયા મજુર દવા. મારો ખેલ પણ તેમને મફત મળ્યો હતો. મે ફગમજીને કહ્યું કે હરિશ્ચંદ્ર નાટકનો પ્રયોગ કરી જનાવવાનો ફગવ વ્યવસ્થાપક મલાએ કર્યો છે મારે તેઓ અને પોતાનો વિચાર ફેરવવા દેવા તો તેવો પ્રયત્ન કરો. છેવટે ફગમજી મેઠ કાળા નદિ અને હરિશ્ચંદ્ર બજાવી જનાવવાના પ્રયત્નમાં પડેલાયા. આખા નાટકમાર્થી કેટલાક ખાગ કમી કરી ગત્રીના ૩ વાગના મુંડીમાં ખેલ આટો-પાય એમ કાષ્ટક કંવાની મને મળતા થઈ પણ મારે આ વેળાએ મોડળ જતુ પડ્યું એટલે કેમ્બ્રિજેને મે પરવાનગી આપી અને ૮ મથો. કાષ્ટક કંવા બાગ રૂપા-વાની પરવાનગી કેમ્બ્રિજેને માગી તે પામું મે તેમને આપી. નાટક બજાવી જનાવવાનો નાવમ નેઓ આ દવા દવા. ખેલનું કામ પદ્મતામર સાચુ અને બજાવી જનાવવાને મિર થયું. અમારી દિન્દુ ગિરોમાં કુત્તાના વાગી કેટલીક હતી પણ નેઓમાં પોતાના

વગમા પ્રચલિત સૂત્રો અમનના પાસા ઉપર
જમાવના છે એમ પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન
કરૂ છ પણો ફરવા જવાનું વચન આપ્યું
હોય તો માન ન વગાડું અને અમુક સ્થળે
મગવાનો મન દોર તો એમને એકાદ કલાપ
વાર તો નજા નેત્રસાથુ એકજ સ્થળે જમાવ
કરતા નેત્ર દેખને દેખીતી રીતે ધધા વિનાના
ધાગી પોતીમ કદાચ વધુ તથામ માટે વાદ જમી
તો ન્હાગી વ્યાપી ગતિ ચિન્તા અને ઉદ્દેશમા
જમી એ અબન ન રિસઝ ગમે તેના નજવા
કારણથી પાપુ વચન આપ્યા પ્રયત્ને પ્હાગ
ગામથી નમળ કરેતી ગાડીમા નીકળી સકાય
એમ ન દોર તો પત્ર એરી ગીતે પોષ્ટમા
નાપુ કે લકમને તે સ્થેશન ઉપર જઈ આપ્યા
પહેના મગે એ પત્ર તો Not-Post ન જાય
એની ખાસ સંભાગ રાખુ. વિરલથી પ્રેમ
રાગિ વધે છે એમ સયોગીઓ અને તલસ્થ
માનમશાત્રીઓ કહે છે પરંતુ એ રાશિ પધા
ગા જતા પ્રેમની દિશા બદલાય નહિ તે
માટે એમનો પત્રવ્યવહાર અનિયમિત બને
તો ને અક્ષતત્ત્વ ગણુ જે એમને નિયમિત
રહેવાની-રાખવાની-જરૂર હોય તો જે અનિ
યમિત ન બનું

રસનના-taste-ની ચર્ચા નિરર્થક અને
કદાચ અધિય પરિણામ વ્યાવનાગી હોય છે એ
સદા સદા સ્મરણમા રાખુ ન્હારી આકૃતિ
મધુર હોય અને એ એમ માનના હોય કે

મધુર આકૃતિને તુ મંડન-પ નથી તો પછી
રિમવાદના કારણે બધું નથી ગહેતા. છતા
એમને નાદા મેન વચ્ચે તરફ પક્ષપાત હોય
અને ન્હને અનેકગમી મમતા હોય તો કષ્ટક
એવું મમાવાન કરૂ કે લેમની સમતિમાં
લેમની અનિચ્છિતે મતોડું અને એમનાથી
ધણામે કલાક દુઃ હોડ તે વખતે ન્હારા રંગો
ખેડ. પ્રમતુ રપન નિગડનુ મગવામા લાખ
નથી છતા વિચાર તો કે વસ્ત્રાપમશે
કહેના-ન્હારા પોતાના પતિના કે જગમના
ચરન માટે ધારણુ કરૂ છું.

સામાજિક નીતિના રક્ષકને આ વિચારથી
આધાન થશે પરંતુ મનોગમને અગતિ નથી
અને અપ્નો અનિવાર્ય છે ન્હારા પતિને
શકુન્તલાના અપ્ન આવના હોય અને ન્હને
દુષ્કન્તના ન આવના હોય તો એમ માનુ કે
જગનુમા શકુન્તલાઓ અને છે અને દુષ્કન્તો
વિરલ છે. પુરુષો આથી વિપરીત માને છે એ
દુ જાણુતી હોડ છતા ન્હારી દષ્ટિ ન્હારા
પ્રિયતમ પામે ગજુ કરતા કહુ દુ એમને
દુષ્કન્તપદ ઉપનથી ઉતારતી નથી, શકુન્તલાનું
ઉચ્ચપદ સ્થાપિત કરૂ છું એમને શકુન્તલાના
અપ્ન લાવવાનો અધિકાર છે અને હુ જે
ન્હારો આદર્શ દુષ્કન્ત કળી શકુ છું.
પરંતુ Dreamlandના-સ્વપ્નસ્થ-શકુન્તલા
કે દુષ્કન્ત કાલએ કહી જોયા છે ?

અંજલિ.

તુજ નેત્રમહીં
ચમકાર લીઠા;
જગમાં ફરીથી નહિ તે દિસવો !

તુજ મુખથકી
નવવેણુ છૂટ્યાં;
જગમાં ફરીથી નહિ જે છૂટ્યાં !

તુજના અંધરે
મૃદ હાસ્ય સર્જ્યું;
જગમાં ફરીથી નહિ તે સરજ્યું !

તુજ તૂપુરના
રણકાર મુગ્ધ્યાં;
જગમાં ફરીથી નહિ જે મુગ્ધ્યાં !

તુજ દર્શનનો
ઘડી લહાય મળ્યો;
જગમાં ફરીથી નહિ તે મળવો !

વીજળી મમ તું
પ્રિય, આવી, ગઠ;
તદપિ હૃદયે તવ મૂર્તિ ખડી !

—યશ.

પતિ કે મગાજ્ઞાના સાથે નાટક જોવા જવાનો લાભ લેવાનો ન હતો. મત્તવાદી હરિશ્ચંદ્ર અને તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી તારામતી અને કુમાર રોહિતાશ્વના મહાશયુ મહાશય કરવાને થોડે થોડે આવવા લાગ્યાં. ચાર સ્વિમ્મ અગાઉથી મીટા રીઝવે કરાવે તેજ જોવાનો લાભ મળે એવો અમય પ્રાપ્ત થયો.

નળ-દમયંતી.

બીજી મીઝનમાં નળદમયંતીનો પ્રયોગ ચાલ્યો થયો તેમાં પણ એજ પ્રમાણે ધમ્મ ધંભા થઈ. એનું રીહર્મલ ચાલુ તે જોવાને માટે જવું પડ્યું હતું.

“હેન ઉપરથી બનવાવે” એ વાક્યની બતાવણીમાં હવે આંગણી કરીને ઉપરનું હેતુ એટલે આકાશમાં હેતુ હવે ચડી ગયું હોય એમ અદા કરી બતાવી. હું ખડખડ હસી પડ્યો. કેજુસારોનું મ્હો લેવાય ગયું. મેં કહ્યું કે ઉપરથી એટલે અંતઃકરણથી નહિ. ઉપરજી માત્ર દેખાડવાનું હેતુ એવો મારો સમજવાનો હેતુ છે. આવી જ્યાં જ્યાં થતી હતી તે મારે સુધારી પડતી હતી. આ એવનું રીહર્મલ મગ મગજમાં નયુભાઈના ભવ્ય દીવાનખાનામાં થયું એ મહાળીના પ્રમુખ હતા મહાશયે ભજવી બતાવવાની પગલાંની આખી આ પ્રમાણે આખી મુબઈના ભજવી બતાવતા પ્રયોગોના અમે આગળી ધાગી દરેકે એવી અમારી મત્તા ચાલતી હતી.

હરિશ્ચંદ્ર અને નળદમયંતી એ બે નાટકોને માટે પદ્મ અને પોશાક આદિના ખર્ચ મંડળના મારેકોને થયો હતો તે મજરે ૧૦૫૫ ૩૮ હજાર રૂપિયા બાગીસરોએ ટ્રેડી વીધા હતા ત્રીજી મીઝનને માટે પણ મારી પામે નાટક લખાવવાનો ફગલ થયો.

બાણાસુરમદમર્દન.

એવા નામનું નાટક લખવાનો મેં પ્રારંભ કર્યો. પ્રથમ મેં જણાવ્યું છે તેમ જ્યાં મેં મેં ફળિયામાં પ્રેમાનંદના આખાદરણનું ગાયન ક્યત થયું હતું તે વેળાએ અનીચ્છને બાંધીને લઈ જતાં માર્ગમાં જોનારી સ્ત્રીએ ઉપર નેત્રપરચવી અજારીને વિમારી દષ્ટિએ જોતો હતો તે મને નિઃશ શુભાર લાગ્યો હતો તે ઉપરથી મારા આ નાટકનું નામ મેં બાણાસુર મદ મદન રાખ્યું હતું.

અભ્યુદયો એવિચિંતો બતાવ.

નળદમયંતી નાટકનો પ્રભાવ જાણી એક ઉદ્ગમર મહેતાજી નરોત્તમ અને બીજા ચાર પાંચ મળીને ફગમળ પામે ગયા અને અમાસને દરેકે તેમનો થનો ખેલ કરાવવાને ઉદ્ધ ૩૮ ૩૦૦ આપવાની જીતિ જણાવી. હમણાં નાટકની મીટીંગના દર વધારી મૂક્યા છે તેવા ૫૨ તે મમથે ન હતા. જો તેવા ૬૦ તે મમથે રાખ્યા હોત તો ફગમળની કપનીવાળાને ધન સાચવવાને ધરના માળા બાધી તોષાખાનાં બંધાવવાં પડત અને જોદરેજ નેટવી ત્રી-ત્રીયો બતાવે છે તેટલી તેમને પૂરી પડત નહિ. એ

ફગમળિયે નરોત્તમ મહેતાજી પામે પાંચમે રૂપિયા માયા. તેમને નત્રતાથી કહ્યું કે આ પ્રયોગ અમારે પ્રથમજ અજમાવવાનો છે. જો અમે આમાં કમાઈશુ તો બીજી વેળાએ તમે કહેજો નેટવા પાચમે ૩૫૫ આપીશું. ફગમળએકનાએ ન થયા આવાનિયાનેનીચોરી વેતો હતો એટલે હવે અડધા અને છેડે કહેવા સાચા કે અજા વાનિયા નારે વેપથે કરવો હોય તો મુક રૂપિયા પાંચમે માગ ટેઅય ઉપર નહિતો નીચી મંડી કરી ચાલે જ નગેનમ પોનાના નામ પ્રમાણે ડનમ મુબ-

જાણે મેંનાં હોય તેણે ફરીને ફરામજીને
ધીમે સાદે વિનંત્યા. જા! જા! વાનિયા તને
એક વાર કંઈ કે ધરદે પાંગમો. નહિ, ચાંચો
જા! ખાલી માથુ પકવ નહિ. નરોત્તમનો હાથ
ઝાંપીને તેને ઉભો કરીને ધડકા મારી ખદાડી
મકવા માંડ્યો ત્યારે નરોત્તમના કોંધની મીમા
રગી નહિ. તેણે કંઈ કે અંધા પારદા!
તુ આનડો ફાપો છું તો જેઠવેને કે તાગ
જેવા હાથ થાય છે. અમાગા દિહુએની તારે
માથે અવગથાપક મડળી છે આ બધા ખેયો
જે ઉપર તુ નાચુ છું તે ખેયો પણ
અમારા હિન્દુના લખેલા છે. તો પડી
અમને નાટક મડળી સ્થાપના આરંભે છે.
તુ અને બધા પાગલા અમારા હાથ નીચે ગૂજ-
રાતી બાપા શિખ્યા છે એવા અમે બાપા
સાનવાળા મમથ ઝિયે. અમે બદાગ પડીશું
તો તારા બાગ વાગી જશે ફગમજીને આવા
વચનથી મર્યા લાગ્યા તે ફરીને કહેવા
લાગ્યો અવ્યાવાણિયા તુ રોજ ઉપર એક ઉદ-
રડી સગપી પણ ચવારી શકે નહિ. નરોત્તમ
મિથય નાગુક શરીરવાળો હતો પણ ઉઠળીને
ખોળ્યો કે કાને સવારે અમે રોજ ઉપર
બચિટ મિહ ચવારીશ તે વેળાએ તને
ઉદરડી સમાન ગણીને તે તમડીશું એમ
કહી તે કોંધથી હાલતો આવી નિકળ્યો.
વિશ્વામિત્રના જેવો તે કોંધાવેશમા આવી
ગયો બીજા દિવસે રવિવાર હતો એટલે
મેંતાણે છટા દના. મુખ્ય મુખ્ય મહે
તાણ્યો અને તેના આમિસ્ટેટોનું ૧૦ માણ-
મોનું ધાડુ વધને નરોત્તમ મારે ઘેર આન્યો
ફરામજી સાથેની ધડાધડીની રાત પ્રથમ તો
ફરી નહિ પણ વીરેથી કંઈ કે દક્ષિણે નાટક
મડળી કરે પાગશિયો નાટક મડળી કરે અને
આપણા હિન્દુની એક નાટક મડળી નથી
માટે અમે આ ૧૦ જણુ ગૂજરાતી નાટક મડળી
સ્થાપનાને પ્રવૃત્ત થયા ઝિયે મેં એમને
સમજાવીને કંઈ આ તમારો વિચાર કે પમદ

કરતો નથી. તમે બધા સિક્કો છો, તમારે
આખો દિવસ છેલ્લે સાથે માયાઝીકણું
કરનાં અને સારા માજ અવકાશના મમ-
યમા ખાનગી ગિદાણુ આપવાને પેમાની
લાગ્યે જતા હશે તો પડી નાટક જેવા
અગા વિવચમા ઉત્તરવાનો તમને અન-
કાગજ નથી. પાગશિયો પાઉના દુકડા
કરના જાય અને નાટકનો પાક જોખતા
અર તે તમારાથી બની શકે નહિ પાર-
મિયો પાક જોખના હોય ત્યારે તમારે સધા
વગ્ન કરનાનો સમય હોય. વળી કદાપિ
તમે એમ મમજતા હશે કે નાટકનો ધવો
કમાનાનો મેનડીનો કદો છે પણ એમ
નથી એ તો ખોનાનો ધવો છે તમારે પડદા
નવા ગગાવા પડશે ગાયન શિખવાને તખ-
લની મારગીનાળા રાખવા પડશે નાટક-
શાળાના બાગ બગવા પડશે તે તો જુદા.
નરોત્તમ કહે કે ખોવાનો ધવો છે તો
ખોડશું, અમારા ખાનગી ટયુશન અમે
મખી દઇશું, અમારે જિનગરા કરવા પડશે તો
કરીશું, પણ એવાર ગૂજરાતી નાટક-
મડળીની સ્થાપના કરીશું મેં હું કે પ્રારભમા
પડા માટે પાત્ર હજાર ઉપિયા નેધશું
પાત્ર મુખ્ય મહેતાણ ઉભા થયા કે હજાર
હજાર રૂપિયા અમે લાવીને તમારા ટેબલ
પર મુકિયે મેં હું કે હવણ તમે ઉભાહ
પર્વક બોલોહો પણ આપણે પ્રારભશર
ઢિયે પઠાડેથી થાપી જતા વાગ નહિ
લાગે મારો આરો નિરૂદ અભિપ્રાય બેઠને
નરોત્તમ નડી પડ્યો અને ફરામજી શુન્તા
દજ સાથે બનેયો મેં ઉપર જણાવ્યો છે એ
ધમ્માચરડીનો પ્રમગ મદમદ કહે કહી સભ-
ળાવે મહેને પણ ફરામજીની ઉંધતાઈ પમદ
પડી નહિ હું વાગવોજ ઉઘ્યા અને મારા
કપામભથી લવિના દુખ દશકની પાત્ર
ચોપડીઓ તેને આપી પાત્રે જણુ એક બીજા
માથુ જેવા વાગ્યા અને મમજાયુ કે

લખિતા દુઃખ મ્મંક એમને પમંદ પડ્યું નહિ. હું બાબાસુર મદ મદન એટલે ઓખાદમ્બ નાટક લખતો હતો એ બાબતી નરોત્તમે મેળવી હતી. મેં જ વંદાબમાં અનુભવાવતને પ્રસંગે એ ખેલ કરકમાં આવે તો એમના હાથમાં દંડગાળ આવી એમ અમરના લાગ્યા. મેં કહ્યું કે એ નાટક તો હું નાટક ઉત્તમક મણી મારે લખું છું એ વાત તેમને ગાળીતી છે તેથી એ નાટક માટે હું ઓતીથી બધાનો છું તેથી તમને આપવાને બને એમ નથી. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે લલિતા દુઃખ દ્વંક એ આપણો મમારી રૂપક છે તે જો તમે બરાબર બજાવશો તો બાબાસુર કરનાં ચરણે, નરોત્તમ કહે એ નાટક એ ૬૫ વાર વાંચ્યું છે. ખીજે કહે મેં ૭૫ વાર વાંચ્યું છે. ત્રીજે કહે કે મેં ૧૬ વાર વાંચ્યું છે. ચોથાએ ૩૪ વાર વાંચ્યાં કહ્યું અને પાંચમીએ ૨૫ નો અંકડો લખાવ્યો. મેં જગ દિમન કરીને કહ્યું કે ની ચોપડી એક વાર વાંચે અને બારીકાથી મનન કરું હોય તો બીજી વાર વાંચી જાય એટલે પત્રી જાય. પણ તમે ૬૫, ૭૫, ૧૬, ૩૪ અને ૨૫ વાર વાંચવાનું કારણ શું? હમિયત નરોત્તમ કહે કે હોમ જોમ ફરી ફરીને વાંચના બદલે તેમ વધારે રસ પડતો જાય એટલે ફરી ફરીને વાંચવાનું જન થાય.

નરોત્તમથી બમણા કહ્યો હતો અને ઓણો કે મધ્યકાલે મચારે મેં મારી પાંચેની ચોપડીમાં ૭૬ મી વાર એવો સીમાપેનથી આંકડો મુક્યો છે. દશ પણ દ હજારો નથી. મેં કહ્યું તમે લોક પેટમાં કમોડો તે બધું તો ૩ કે ૪ સુધીના કોળિયા કરી મરકાવી જમ્યો પણ પેટ બરાબર ગયું હોય એટલે વિરામનુ પટે કે નહિ, તે કહે કે મન્યુ લાગે તેથી પેટની નૂમિ થઈ જતાં જનની નૂમિ થતી નથી. ત્રીજે

વચ્ચે ઓતી કહ્યો કે મગપાનુની વાત કરી' એટલે મદગા એમાં પાણી છટવા માંડ્યું છે. અને મગપાનુનો એ કુચ છે. મેં કહ્યું આ નમાસ ક્ષત્રથી એમ આતીન થાય છે કે જે મન્યુ દેવ તે બ્યારે ખાઈને ત્યારે મન્યુ લાગ્યા કરે છે. માકરનો કહે એમાં બ્યારે મકિયે ત્યારે મગપાનુ જમ એમાં રેલાવે છે. તેમ કહે તમને અમળે કે જમ સદા રેલમ છેવા કરે છે. કામ્પરસ, કમ્પારમ આદિને નાટકમાં જમન મદા વમંચો મેલ છે. બ્યારે વાંચિ ત્યારે તમને તાગે ઉપમ થતો મનમાં મરવળાટ કરવે છે અને તે રસનો મ્મદ અલગ કરવાને તમને ફરી ફરી વાંચવાનું મન થયું. લખિતાદુઃખદ્વંક કારણમપ્રવિત્ત છે. હું મન્યુ મ્મો ત્યારે મદગા એકાન્તના મેલ ઉપર બેસીને મેં લખવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો. વનુ-મકંઠના, ગલ અને પચ તેની તેજ વેળાએ મોંઘુ લખકમાં મારી લેખિતી વેળથી ઉઠતી રવી હતી જાએ એટલાં પલાં લખાઈ રહે કે તેને નીચે સકાવા નાખી રેતો હતો. ક્રીજના અમોમાં મારે હૃદય પિગળનું અચપાન કરાવતું. તેના ટપકાં મારાં લખાતો પૂરો ઉપર પડ્યાં બતાં હતાં તેજ પાનાં મોંજ પડતી એટલે એકાં ગોત્રી રેતો. તેની તેજ હસ્તલિખિત પ્રતિ હાપખાનામાં મોકલી હતી. દશ પણ તે પ્રતિ બધેથી રાખેથી મારી પાસે કાપ્ય છે. 'બ્યારે બ્યારે' મુક વાંચનો ત્યારે ત્યારે મારી આંખમાંથી આંસુ વહેતો હતા. નરોત્તમ કહે કે મને પૂરે પૂરે સમજાયું. અમે ધુવો ખેલ લખિતાદુઃખ-દ્વંકનો કરીને લોકોને રાતીયું. પચકા માહેવા પ્રલેકની પામે ચોપડી હતી છતાં મેં પ્રતિ આપી તે તેજ લીધી. મેં કહ્યું કે આખી ચોપડીના પ્રયોગ કરવા જરૂર તો આખી રાત્રી વીતી જશે. ૮ એમાંથી શાપ-ફૂંફ કરીને તમારે જેટલું અલગ કરવા જેટલું હશે તેટલું રાખીશ. આવને ગવિવારે આવીને

કટ કરેલી ચોપડી લઈ જાશે. ગણ થતું મહેતાજીએનું ટાળું રવાને થઈ ગયું. પાંચ જણા બાગિયા થયા તેમણે કરારપત્ર કરવાનું હશે તે પ્રમાણે કરીને ગોઠવણ કરી. મારી પાસેથી કટ કરેલી ચોપડી લઈ ગયા. કયા કયા પડા ચિતરાવવા તેનાં સ્થાન બતાવી તેની સમજાવી આપી.

રાત્રિની વેળાએ નિરાળનું સ્થળ તો ખાલી ખમ હોય એટલે એક જગ્યા તેમણે પસંદ કરીને ત્યા નાટકનું ધીમાણ મચાવવા માંડ્યું. પરિપૂર્ણ તૈયારી કરતાં ૬ માસ વીતી ગયા દરમિયાન મારે ગોડળ જવું હતું ત્યા જઈને પાછો આવ્યો ત્યારે નરોત્તમ મારી પાસે આવ્યા અને તેમના નાટકનું રીહર્સલ સાંભળવાને સ્વિવારને દિવસે લઈ ગયા.

હાસ્તિપટલ આગિવટનું કામ શિખેલો એક મધ્યમ કદનો શમ્ભુ પથીરામની ભૂમિકા ભજવવાને તૈયાર થયો હતો, તેની ડાબી આંખ કાણી હતી પણ જમણી આંખથી જોઈએ તેવા આંખ મિચકારા કરી શકતો હતો. તે પથીરામને નામે માગ સામે ખડો થયો અને પ્રારભના પહેલો દ્રવ્યો ધીરજથી ચોપડીની પેઢે બોલી ગયો. હુ કેવળ નિગરા થઈ ગયો. મે નરોત્તમને કહ્યું કે તમે છોકરાએને બૂગાળ ઇતિહાસના પાંચ ગોખાવતા દગો તેમ આ પથીરામજીને એ ગીતએ ગોખણિયા બહુ બનાવી દીધા છે માબગો, હુ જેની દબથી વાચુ છુ તેની દબથી તમે બોલવાનું અનુકરણને હુ વાંચી ગયો નરોત્તમ બોલી ઉઠ્યો કે પરી આકાશના અંતર જેટલુ ગોખાણિયા પાડ્યા અને આપના વાચનમા અતર પડ્યું જણાઈ આવ્યું કાણિયા પથીરામે પણ પોતાનો કાન પકડ્યો. મે એની બોલી પકડીને કહ્યું કે હુ જેમ વાંચ વાચતો જાઉં તેમ તમે તેનું અનુકરણ કરતા જાઓ જે જગ દેર પડશે

તો તમારા ગાંઠ ઉપર એવી થપ્પડ મારી-શ કે સારી પેઢે ચંચલાળતાં પણ સણસણાટ સમશે નહિ. કોંકટરો છે એટલે ઘેર જઈને મોળ સમાવાને મલમ પડી કળે તેણે મારા વાચન પ્રમાણે કથન કરવા માંડ્યું. અંકેક વાક્ય બબ્બે ત્રણ ત્રણ વાર બોલાવીને પાકુ કરાવ્યું. અને છેવટે આખા દ્રવ્યો બોલી ગયો તે સાંભળીને સાંભળનારા માથાં ઝોકાવા લાગ્યા.

લલિતાની ભૂમિકા લેનાર છોકરાને રજુ કરાવ્યો તે ગોરા અને રૂપાળો હતો. તેની આંખ તારાની પેઢે અમકતી હતી.

પથીરામને નીચે ઉભે પગે બે લમણે હાથ દેતો બેમારીને તેની પાપડી ઉપર હાથ દેતી લલિતા પાસે ગવરાવ્યું:—

“મારા પથીરામ પ્રણામ રે સમાચાર શા લાગ્યો”

સારંગીવાળાએ એ ગમ છેડ્યો ને નેમાથી પણ અવાજ આવ્યો કે,

મારા પથીરામ પ્રણામ રે
સમાચાર શા લાગ્યો ?
છે કુશળ કે કલ્યાણ રે
સમાચાર શા લાગ્યો ?

લલિતાએ તાળબંધ ગાવ્યું પણ પ્રણામની અંદા કરતી ન હતી તે બતાવી. તેનું અનુકરણ તેણે બરાબર કર્યું. પાંચડી સહિત માથું દબાવતી પાંચડીમા આગળી પડતા કાગળ હાથ લાગ્યો તે તપામના પોતાને લખેલો જ કાગળ જણાઈ આવના અર્થ અને ધિક્કારની એવ્યોએ કરવાનું બતાવના તેનું અનુકરણ તેણે બરાબર કર્યું.

નદનકુમારને ખડો કળ્યો. ને દીગણા બંધો જરા વેવણ ગયેલા આધાનો આખે કાળો હતો. તેને કાગળ લખવા બેમાર્યો. લખના લખના કેટલાક જીબ કહાડી તેનું

ગવન રાત્ર કનકે તેમ પ્રેમની બનાવળી
કરી કામગીર નખના ચન્દ્રાશી ગોપડી,
આદિ મ્યનતી કુચરી કેમ કની, કામગી
ઉપર સ્વાદાતો દપડો તેમ આગી નેતા
કલ્યાણના આગ બનાવ્યા હજારમની હજાર
વાની પદનિતા પ્રમગ્નુ તેની પામે અનુ
કરણુ પ્રસાદ. માત્રમાન નામનો આ
મેરુતાનું હતો કાળા કમળ જેવા દેખાતો
હતો નુરતને ગદેરાની હતો અને વાનિયોનેના
સુગતી ગત તે મુગધ સાચરી મકનો નેતા.

પાત્રો પસદ કનકામા નરેશમની કુમ
ળનાના વખાણુ મ્મી, રાવમારનો કુખ્ય
ભાગ પ્રગિર્ણુ કરાને તેને કનુ કે કો
કમુશરે માનનાશની પામે તમે જન્મે
અને માન મોખ્યા આપ્યા છે એમ
જન્મારી તાદિમ આપણ આપે એમ તેમની
માથે ગોવળુ કનકે. પડ એમને મળીશ
ત્યારે ભવામગુ કરીશ

આ રીતે ગીદમંલનુ માથ આટોળી
ગરાને થઈ મોઝી ખીજો દિવસે મેળનાશ
કમુશરે પામે ગાસ અને મેળનાશની
વાન આનળી એ તો અન્ય મની ગાસ
સુ તમે મેળનાશનો રનિતાનુ ખરશક
નામક ભજનરા હમા શ્યા હો. તમે બીજાને
શિક્ષણ આપરાસગા નુદ શુજરાતી ભાસ
મોનનાનાના નામક મળી રથાપવાને
ઉમા થરા હો. હા અમે છ મામથી
એ કામમા શુચાયા ઢિયે પાત્રોએ પોત
પોતાના પાત્ર ત્યારે મ્મી છે આપને હાવ
ભાવ બનાવનાની તકરી લેવાની છે અને
આ રીતે અમુ મ માગ એમા શકાએ તે માગ
આપની મરણ પ્રમાણે અમે બદનો
આપનાને તોયાર ઢિયે શેરે દર્શાને મ્મી કે
હુ નળુહોડામકાને મળીને વાન કરીશ
મેળનાશ પાછા વળી આ ન કામગાળ મે
તેજ મ્મી ગાડીમા મેમીને મારે થેર આપ્યા

એમણે મ્મી કે મેલ શુજરાતી નામક
મળી ફેરેદમ ઉતરને પળ નામક કિનેન
મળીસાગા આ વાગી જશે આપો
નેમના રક્ષા મ્મી મે મ્મી કે તેના આપણે
ત્રેના રક્ષા રનિયા બીજી પામી નામક
મડગિતો થાવી જ નેમા આ મેમનો વધાર
થરાથી માગ ઉપા વગો ના એમ નથી
મનામનિયે મનગવનુ મન નથી એ તો
મેષક મ્મી છે. જાનિયાઓથી મેજ
ઉપર એક ઉઠી ગાસી શકા એમ નથી
અને મેળનાશનો મ્મી કે અમે મેજ ઉપર
નિકામ મિદાને મની મળીશ મેળનામની
મોઝી કામગાળુ મ્મીની ગોદનેગોની
ગોદિ રિમનથી મ્મી અભગારી મોઝીનુ
ટાકુ થાત્રીને નાનળી ન્મી અને ઉવટે
મોમ્મા કે, એક કમુશરે થપી તો ન્મી
ભરેની વગાજ થવારી છે અને આ અન્યથી
એમણે મ્મી વાન પડ મ્મી નથી ત્યારે
હવે આપ અને નેણે નેણુ મ્મી દેને કે
નામને ઉતે ન આપસને માગ આપણી
નામ ઉતેજક મળી છે એમના કુરામણે
કુમારી દેવાને મારે આપણે બધાયા નથી
આપણુ તામમા રી આપણા કમમા પ્રમાણે
નાનિ દશક નામક કુરાને જે આપણો આશય
માગે તેને તે આપણે પડ એ લોકાનુ
સત્યાનાથ વગો જશે એરી મારી ખાતરી
છે મારે એમ થરા નેવાને માગ મન પાછુ
ભાગે છે એમ દગે મ્મીને ગો મોન્યા
મે મ્મી કે અને એમનુ સત્યાનાથ વગવા
લો શુજરાતી લોકો ભજરાનુ મામ કર
વાને મ્મી આગળ પડે નદિ અને એટલા
મ્મી એ અમદાવાદ ભજરાઓને મુધાવવાને
અનહદ અમ લેમો છે હવે જ્યારે અમારા
શુજરાતિયો લોક નમ્મ લેમો મળીને ભજ
યાની પેર એન મ્મી હમા થયા છે
એનો અમને અનિશ્ચય ઉતમ કાય થાર છે
એમ મમગાય છે માગે માગે નિશ્ચ આ

કાયથી ધ્વિ પશુ કગનાનો નથી એવો મારો
 દૃઢ ભાવ પ્રદર્શિત થીને હોયો થયો
 રોડ પશુ ચા યા ગયા એમને અને ફગમ
 છતે રી વાત યદ તે એ મંગે મગ મગમ
 અને બીજા મનામદોનો અભિપ્રાય ફગનાને
 ફરામદો ધણી માયાદટ્ટે શ્રી અને પશુ
 મર અને બીજા કદમ નમ પેના જણાયા
 પશુ કાઢની દરમગ નહિ રતા ગજરાનો
 નામ મહાનીની નમારત મરનાની સન રો નના
 ફળ પ ગવાના ઉપાર ચેજવા માડા એક
 મહોટા પારમી વ્યાપારીનો પનોતો પુત્ર વિષમિ
 ધાનયની પવિ મેળનીને નામ મવાનો ખામ
 અભ્યામ રાને રોપની દગિના પારની પર બૂ
 મિમા ઉતરી પના પરિસની ભવ્ય અને નાના
 નમારના નામ રશિલજીની મગ્યાઓમા પ્રવેશ
 થીને વિરિધ નમારના હાન જાનની મળામા
 નરીજી થયો સુદગ અને લનિત બાન ન દ
 મરવાની લનનાઓની તત્વ સહત માન ધાનિક
 નોગ દર્શા જાની કૃતિ જોઈ લીધી તેમજ
 નિ ઘરાગાર દશા સોની મગ્યા ધગનારી
 નમ મ્વરે મનો કરનારિયો નિન જના દખો
 પશુ જોઈ લીધા મોટા પદવિ ધગનારા
 ઉમરાવો પોતાની મનગમની પ્રમદાઓની સાથે
 મે ઈને મિનોદો નિમારને સ્વાધીન થયેના પોળા
 મો શ્રીને આખો ફાડી નિહાળના નિહાળી
 લીધા આમ શિખજી લેનાને આવેના પાગમી
 પનોતા પુત્ર ઠ મામ મુધી વિરિધ નમારના
 નોગો કરની જૂદી જૂની નામકશાખાઓ ખુદી
 ચુ થા પતી પેર મુની ધાના અન છેવર ગીલી
 પગિમની રીતિ ઉપર ધિષ્કાર ધરાવતા ચારી
 નીમ્યા ગનડ ગયા લડનની પ્રમિદ્ધ અન
 અનસિદ્ધ મન નામકશાખામા થતા મન જોયા
 પરિમને મુખમન અદિ મટીમ સારી મથાલ
 નેનામા ચારી તમ ન ખજ માયન પરિમની
 પદનિની હામ નાની પલ જોઈ રીવી

પરિમમા અને નમારના કનમોમા ચાનલી
 અનીનિ અને કુનીન નાગ થની કુનિના

તેણે જોઈ હતી તેની છપી મરથાઓ પગ
 છપી જવાડેના જોનામા ચારી અદિ અને
 બીજા છગડના શરેરોમા પશુ ફરી આ રો
 નડન કગતા ત્યા એને વધારે વિવેચ અને
 નિદોર રીતિભાતના નામ જોનામા આન્યા
 પછી એ જમની અને ઇટીમા ગયા ત્યા
 મોટા નગરોમા નિ ઘ શુ માગના દર્શન થના
 વાગ્યા જે રામ પવ પોતાનો પ્રતાપ બનારી
 દનિયાની નજર મેચી ગયું તેણે તેજ નગ
 ગની નાઝનિયો અતિશય કૂશ કૃત્ય મરનારી
 અને ત્યાથી ખશી પરદેશોમા પ્રવેશ કરી ત્યા
 પણ અનીનિનુ સાધનજત થતી પરશી
 પોસિયાએ જોઈ લીધી અને અત કણુધી
 અફસોમ મતો ત્યાથી પાછો ફર્યો એનામા મે
 ન રીતી ગયા મુનમમા આ રો અને તેની
 નામ મળાની કૃતિ જોનાની જોની છગડા થાય
 તેને રીખનવાના મે ફમારનો તેના વેપારી
 અખ્યાજિયે જોયો તેથી તેઓ અફસોમ
 મરના લાગ્યા પોરિયો નામ જામા પશે
 પાનરથો થયો હતો સાગ હાવ બાન અને
 અદાઓતુ તે માર અનુમરણ કરાવતો હતો
 નાના પ્રકામના ડા હદ પશ્ચિમરામિયોના
 તેજ ધિષ્કાર પુનક જોયા નતા અને તે પ્રતિ
 એને પરિપૂર્ણ તિરસ્કાર ઉપજો હતો તની
 નાતો વિસ્તારથી મરતા મે તને સાનમો હતો
 આના કાલ્યા પોગિયાને તેના અખ્યાજિયે મોના
 વીને તને મોખે મોખ કરી દીધું ન વપારી
 આનમમા મારી બદગોષ થાય છે માટે ન
 જીવ નુ સોગન ખાજને નાટ મોગિમાથી
 હોટ પડી જા જો એમ કરવું તને બાનુ ના
 હોય તો માગ ધગમાથી નીમગી ન મગ
 દિત ર થતા આનુ નામના પોતાના પાપાજને
 તેજ જોય અને મરણ ગમો નભાવ તેનામા
 નમ થયો પિતૃ ભક્તિનો ભાવ ઉપડી આન્યો
 તેજે પાછીના નળના મ્થાન આગમ એ
 લોગી મુઠ્ઠી હતી તેમા નળનુ પાગી કીરી
 રીડ અને મોખનુ મા નિમન થયેના પોતાના

પ્રેમી પપ્પાણના આગળ જમણા હાથની
હાથેરીમા જળ ની ભૂમિપગ મિચન કરેતો
મોચો આગથી લાંબણુ નામ મળેથીના
મમમાનહિ ગુચારાન જળ મુકુષ્ઠ નિખાનસ
પણે ભાવપૂર પુત્ર ભક્તિ થ > મ્મી હોમાના
દેખના જળ મધાનો ત્રિષિ મ્મી તેથી પપ્પા
તો પ્રેમ પોતાના પતોના પુત્ર ઉપર હમમ
કાથી ઉનરહ આચો તેણે દ્વારા દીમરને
બાથમા લીરો દીમરને પોતાના માન વની
પપ્પાણની આખમા આમ આવેના નુછી
નાખ્યા અને આ રીતિએ બાપ દીકરાના
હિંચા મનનુ સમાધાન થયુ

નરોત્તમને મે આ કામેન નામ કનાધારી
પામે જવાની મનાહ આપી માગ નામથી
તેની પાસે જઈને તેમે વાન કરી તેણે ક > કે
તમારા જેવા ઉપદેશન લાનિનાદ બદલ જેવા
નીનિમય નામ મ્મર છે તેવાને દુ ઘણા
આદરથી હાનમાવ રીખવવાને રાજ થાઉં પણ
હવેથી નાટક હદમા નહિ પ વાના મે મારા
પપ્પાણના કુમારથી જળ મુમુ છે તેથી હવે
તમારી દુઃખ રતી રી શમ્તો નથી
નરોત્તમ મેનાજ સ્વીત મ્મરે મ્મી પામે
આન્યા તમના વાગ પ્રમાણે મે મ્મરે હાથ
મ્મી ક્ક નીચે નમાની મુનામાનો કાન્ત
નિવેદન કરી દીવો આખમા ઝળઝળિયા
આની ગયા અને નિમાસો નાખના પાનડી
ઉપાડી મેન્યા > હવે મ્મરે મ્મી પામે જઈરે
મે તમે ખમે ચામડિને ઉમે મ્મરે આવા
તમે મારી પામે દુ બાર વરસનો તમારી પડખ
ધુ મે તેની પાનડી હાથમા લઈને મુમ્મર > કે
આવની માથી દુ મા દ્વારા જ નામનાથી
૮ વાગના મુધી તમને નામ વિવાહન કરવા
આવીગ મેનાજ મને પ્મરે લાગી મ્મરે લાગ્યો
કે મુજરાની નામ મ્મર મ્મરે મ્મરે મ્મરે
આમારા વિશિષ્ટ હાથ થેગ થેગ ચાનીગી છે
અને મેન આગે જલ પ વાનો છે તેની પ >

પગ ચાની ગી છે તેથી અમારી લા / જતી
તમેમાયરી છે તો અમે નમાગ મ્મરે આગિ
ગણુ થ રે? મ્મરે મ્મરે જરાય નહિ મે
નાટ ઉત્તર મ્મરે મ્મરે મ્મરે મ્મરે મ્મરે
નાખ્યો છે મે બાણુમુર મ્મરે મ્મરે મ્મરે મ્મરે
છે તે પણુ હવે > તમને બ લવા આપીશ
ઓખાદરણુ ઉપરની તેની આ મ્મરે મ્મરે
હતી તેથી તે પ્મરે > મ્મરે અને મ્મરે
મે હાથ બેડી અને નમમર મ્મરે રવાને
થઈ ગયો

રીહસ ન મ્મરે મ્મરે આનવા માડુ એ
એક પાત્ર જરામા આની ગતુ મીનસીન
રીના પડદા મિત્રવાનુ શિર થઈ ગતુ નેપથ્ય
સ્થાનાની તૈયારિશ ચના નાગી બેને બેવા
બેદએ તેવા પોરાક તૈયાર થયા એ > ત
પ્મરે મ્મરે નિહમન કાવવાનુ શિર મ્મરે
આ મર પરિપૂણ થયુ તેવામા દિવાન
બહાદુર મ્મરે મ્મરે જમમાધ ખાસ રિહસ ન
બેવાને મુબ્બર આન્યા તેમને નાટ બેવાને
મ્મરે આખ થતો તેમને પોરાક મ્મરે
રિહસ ન બનામુ તેથી તે હદપાર રાજ થ
ગયા દુગ મ્મરે નાન ગમદામ જેના
મારા પગિચિત મ્મરે પાણુ અનારનવાર
રિહસ ન તેવાને આવના મોનિમિગર ગનામ
દામતો મેનાજ મ્મરે બેગ બમી ગયા હતા
અને નિમ તેઓ રિહસ નમા આવના

આ વેળા એ બધી નામકશાનાઓ
આરે ઉપર બધારની હતી એ આન
નિ ઘણા થઈ ગતુ રતુ હનકા પ્રેમ
મુનમાન આદિ નામક બેવા જનારા
પડદો પડે ત્યારે આમપામ વસનારી
વપાના ધરમા મ્મરે થવા જાય અને
પડદો ઉપ વાનો મમય થાય ત્યારે પાન
તેવા આવવા બેડી જનર આવા સ્થામા
મારા માંને આવના માગ લાગે નહિ
એ સ્થામાનિ છે નિડોપિયા નામમાના

માં ખેલ કરવાની ગોઠવણ કરી. સંભાવિત લોકોને છાપેલી પત્રિકા દ્વારાએ ખેલ જોવાને નોતર્યા. પોલિસના માણસોની ખાસ રેકાણુ કરીને કાંઈ ફિતુર ના થાય એવી પાકી વ્યવસ્થા કરી. હોકરાં છઠ્ઠાં આદિને પાણી પીવાને જૂદી જૂદી પરખો મંડાવી.

વિક્ટોરિયા થિયેટરમાં સગમગ ૧૨૦૦ માણસો ખિચાખિચ બરાણુ.

મેં ખેલડિઓને તાકીદ આપી હતી કે જે પ્રયોગ પ્રેક્ષકોને પસંદ પડશે અને તેઓ પ્રેમથી વધાવી લેશે તો તમને ટિકિટો કહાડીને પ્રયોગ ચાલતો કરવાની પરવાનગી આપીશ. આ મારી ચેતવણીની સારી અસર થઇ હતી. પ્રયોગ આરંભાએ ને જેમ જેમ આગળ વૃદ્ધિ પામતો ગયો તેમ પ્રેક્ષક જતો અનિશય રાજ થતા અને ગાયનોના વન્સમેર પોકાર કરતા ઉલટ બતાવવા લાગ્યા-મંભાવિત પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીઓને સાથે લેતા આવ્યા. તેઓની ઉલટ અને ખુશાલી વધારે જણાઇ આવતી હતી. ખેલ આઠ વાગતાં શરૂ થયો હતો. ૩૧ વાગતા પૂરો થયો અને સર્વે રાજ થતા વિખરાઇ ગયા.

આ પ્રમાણે પહેલા ખેલતો પરિણામ આવ્યો. લોકોમાં ઘેર ઘેર લલિતાના પાત્રની વતો ચાલી રહી. તેના સુદર ચિત્તા-કર્ષક હાવબાવ, તેની કંઠજાળનક સ્થિતિ જોઈને અને નદનકુમારની મૂર્ખાઈના ચાળા જોઈને તેઓનીજ વતો થવા લાગી. સનિવારે ખેલ થવાની પ્રમિદ્ધિ થઇ હતી તેથી અગાઉથી ટિકિટો ખરીદવાની યોજાને ચિન્તા થવા લાગી.

આ પ્રમાણે ગૂજરાતી નાટક મંડળીની અભિવાદના પૂર્ણ થઇ

પેલા પાસની હોકા ફિરતો જોવા બેઠો હતો તેની પાસે જઈને નરોત્તમે તેના કાનમાં કહ્યું કે અમારો વાધ તેપથ ઉપર ફૂટતો જોયો નીચું ડાકું કરી ચુસ્તાદિજ-યે કહ્યું કે હા બાપ તમે હવે જે નહિ કરો તે ઝાણું.

ગૂજરાતી નાટક મંડળી.

તા. ૫ મી જુન સન. ૧૮૭૮ ખુધવારે જયશંક સર્વેશ્વર, નરોત્તમ બાઇશકર, શિવશકર કરસનજી, એ ત્રણ બાગીદારોએ મળીને ગૂજરાતી નાટક મંડળીના કોલકરાર કર્યા. તેમણે ઉઘાટ મોટો કર્યો હતો તેથી નાટક સળધી કામકાજની બહેચણી કરી લેવાને બાગીદારોની સખ્યામાં વધારો કરવાની અગત્ય જણાઇ. એટલેતા ૧૫ મી જુલાઈ સન ૧૮૭૮ ને દિવસ નવી બાગીયાની ગોઠવણ થઇ.

નરોત્તમ બાઇશકર ખગનચી, શિવશકર કરસનજી રોટર કીપર, માણુકલાલ ધીરજરામ, દામોદર રતનસી અને હા લાલજી કરસનજી એ ચઢને દામોદર લાલજી એવા નામથી વહિવટ કરનાર, જયશકર સર્વેશ્વર-જનરલ મ્યાનેજર અભિનય શિક્ષણ આપનાર, આ પ્રમાણે સરખા હિસ્સાના બાગદાર થયા.

માણુકલાલને માલ લાવવા આદિની કામગીરી વધારે માથે લીધી તેના બહુભા મેને એક આનીનો ભાગ ધલાયદો આપવાને ઠરાવ થયો.

ગૂજરાતી નાટક મંડળીને માઝ કિતેજન મળવાથી તેમનો કિસાદ વધ્યો. ખાણુચુ મદ મદન નાટકનો તેમને પ્રથમથીજ મોહ હતો તે તેમને બજરી બતાવવાનો પ્રમગ મળ્યો. મિ. દરામજીને મારી પાસે ફરકી આવવાનો પ્રસંગ ગ્લો ન હતો. પણ ગૂજરાતી નાટક મંડળીના નગમા બગ કરવાને તેનું મનિતક ના મન્યાઈ કરતું જણાઈ આવતું હતું તેજ

આપાદરજનો આપ । નખાને મિ કામ-
શાળો અતિશય કાસવાના કર્યાં પણ એની એ
ત્વડા ફીનીંગ ધર્મ નહિ વિતર રામ અગ્નિ
નદ બરીથી આદિ નાખે મિ કામશાળો
નખાને મારી પામે સર્થ આપ્યા હતા અને
તેમા ધર્મિત દેવદાર મારી સુચનાનુમાર થયા
હતા તે નાખે મિ કામશાળ બની બના
યતા હતા

તા ૧૦ જાન્યુઆરી ૧૮૮૦ ની પરિકા
ફરમાવટ સુચનાવિષયે નખાને ચિકિત્સાથી નાટક
બજાવી બનાવાનાની વિનંતિ કરી હતી આ
વિનંતિનો અમન થયો નથી

આ પહેલાં તા ૧ જાન્યુઆરી રાસ્ટ્રીય
એનની માગણી કરતા માનની માધવજી બાસ
નંતર કરવાનો મે આરજ કર્યો હતો તેની માગણી
કરી પણ એ એન અધિનાય નજીનાને લખવા
માર્યો હતો એમ તેમજો મારા ટેબલના આન
જોધ જણા યુ એને મે આપાનંતર કરવાનું
મૂખી દીધું હતું

બીજી નાટક શાળાઓ

આખી સુખમમા ખેલાડસથી આજખાતુ
રાય ન ચિએર ન્દાનાશકર શેરે બધા યુ હતું
યુરોપીયન નાટક ડોળી આવે નો તેને માટે તથા
મરાઠી અને પારસી નાટક મડળી માટે એ
એકજ નાટક શાળા હતી તેમજો તેમજો
અતિશય નાણા મેળવ્યા હતા હવે એની
પડોશમા નીચે પ્રમથલે કામચલાઉ નાટક
શાળાઓ બધાઈ

એફિરેટન થિયેટર

એરીજિનલ વિક્ટોરિયા થિયેટર

વિક્ટોરિયા થિયેટર

રીપન થિયેટર

પાંખે થિયેટર

ન્યારે નાટક ઉત્તમક મડળીની પૂરી જમા
ય થઈ ત્યારે હવજી બા કાર્ડ મોટે છે એ
પાનના મધ્ય ભાગમા પતંગની નાટકશાળા

બાધામા આવી કેમકે એના હિન્દુ એનો દના
હિન્દુ તથા કુલીન પાગડી ગિરોતે છટપી આ
નાટક શાળામા આવનાને આમના ખાતાનુ માર્ક
કામનુ રજુ નહિ આપેડાની નામશાળાઓ
વેચનાની સમીપમા મેળા ત્યા આ મમરે
ફીનીંગ વિગેરે એના જવાને અવધામણ
થઈ પડી હતી

આવાજ કામજી મામર કુવજી નામક
જોએ એકનપિયર આદિના મારા નાટક બજાવી
બનાવવાની આવેવાની ફી હતી તેમ મોગી
બદગી મામે (દરજી વિક્ટોરિયા ટરમીનમ
કહેવાય છે ત્યા) એક નાટકશાળા બધાવી

આનીલાળાનામે ન માપેડ ઉપરની રિક્ટો
રિયા નાટક શાળામા થતા હતા તેને કોપમા
નાટકશાળા બાધવાની અગત્ય જણાઈ અને
નોવેલી થિયેટરનો પામે નખાયો

સુસતમાન રેફરેન્સની બીડ માટેડાની નાટક
શાળામા ધખી થતી હતી તેમાના ધણાજી
એશઆરામી હોતા નાટક નેવા અને ત્યા
ન્યારે વિશ્રામ મેવાના પડદા પડે ત્યારે પડે
શમા વસતી વેચાએને ત્યા જઈ આણ પીણ
આદિના એન પચાવી પાઠ પ રા ઉપડના
નાટકશાળામા પેરી જતું

પારસી નાટક મડળિયો આવા મારગથી
ઉરડુ બાધમા એન કરતા હતા

નાટક મડળિયા થતા એવ

હુડું એન ઇન્ડ સેવા અનાઉદીન
બીમારે જુન જુન નવના મજનુ શીરીન
ફરદાદ વિગેરે નજરાતા હતા

સન ૧૮૬૫ થી સન ૧૮૭૫ સુધી
ગૂજરાતી નાટક મડળીમા મારા રચેના
લલિતા દુ પ દર્શક બાણસુર મદ મદન
(આપ્યા હલણ) મદા રસા અને અત્યવજન,
નજ દમયતી અને હમિદન નાટક બજા
વાતા હતા

એકના એક લખનારની સાથે ખીજની નાટક લખવાની ઇચ્છા ખેડાવા માટે મેં રા. રા ભાઈશકર ન્હાનાભાઈને એમણે મુદામા ચગિર લખ્યુ તેને બજવી ખતાવવાની રિથ તિમા મૂળીને તે બજવી ખતાવવાનુ ધાગંબુ

બાલીવાળાની નીતિદર્શક મંડળીમાં

કામમેન રમિકા

વીરસેન ચક્રિકા

સીતા સ્વયંવર

ગોપીચંદ રાજ

મૃચ્છ કટિક

શાકુન્તલ

આ પ્રમાણે ખેલો હતા તેમા હિન્દુ ખેલોમા ધીરે ધીરે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વાણિયા, બનાયા, અને કેટલોક શૂદ્ર વર્ગ પણ સામેય થયો હતો.

હુડું ખેલોમા પારસિયો માથે મુસમાનોતો ખીચડો સારો સમાતો હતો પારસી ખેલા ડિયો પણ ઉત્તમ પ્રકારે હુડું ખેલીમા પ્રવીણતા મેળવીને અભિનય કળામા આગેરાની ધગવે એવા નીવડ્યા હતા.

દાદાભાઈ રતનજી હુઠી મારા જાણુવા પ્રમાણે દહતર આશકારાં છાપખાનામા રાસ્તગોશ્તાર પત્રમા લખનારામાના એક હતા તેઓને નાટકોનો શોખ લાગ્યો તેમણે નાટકના ગાયનોમા અજ્ય પ્રકારનો ઉમેરો કર્યો. રાવજીબા નામનો એક પ્રવીણ ગાયક હતો અને તેની પાસે ગાયન મડળીના સભ્યો ગાયન શીખતા હતા તેમા દાદાભાઈનો ઉમર પ્રથમ હતો નવી નવી ગગ ગગણિયોની હસ્તાદી ચોજનાઓના નાટકી નના ગાયનો ને રચના માડ્યો અને નરા ખેલોમા તે દાખલ કયા

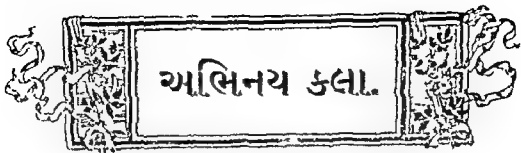
દાદાભાઈનો પહેલો ખેલ ગુવન કાવનીની કાન્યકા ઝ્યાયવી વાર્તા ઉપરથી ઉભો કરવામા આવ્યો. સુગતના કોઈ કવિએ ગૂજરાતી બારામા કવિતા ગ્યેલી તે ઉપરથી હુડું

જખાનમા દાદાભાઈએ ગ્યના કરી નવીન કવિતા દાખલ કરવાથી આ ખેલ અનિશય વખણાયો.

ખીજ ખેલ દામાન, ચતગ બકાવવી વિગેરે પડ્યા

ઉચ્ચ પ્રકારના પડદા અને ઉચ્ચ પ્રકારના પોશાકો આ સમયથી દાખલ કરવાની અગત્ય જણાઈ. ખેલી જરીના પટા ચહાવીને બાન-ભાતની રંગીન છીટના સાડ્યા બનતા હતા તેને બદલે ખરી જરીના કારતી-બરનારસ અને સુરત અમદાવાદની રેશમી કસબી સાડિયો દાખલ થઈ ખેલી રૂપેરી અને સોનેરી ટપ કપોની ચોલિયો બનતી હતી તેને બદલે સાચો મુનેરી અને રૂપેરી ભરત કામની કારીગરીના કપડા દાખલ થઈ ગયા. પરિયોને પહેરાવવાના ભિજ ભિજ પ્રકારના ફૂન્મી ડેસો બનાના લામ્બા, કમાતી નાટક શાળામા પડદા ચીતરવાને પેન્ટર-ડેસો સીરવાને કામેય ફગિયો ગાયન શીખરાને પ્રીણ ગાયમે આદિ ખાતા રાખવાની અગત્ય થઈ પડી નીતિ દર્શક નાટક મડળીમા દયાશ કર નામનો એક સુદર દેખાવનો છોકરો નગીનો વેશ લેતો પ્રવીણતા પામતો જતો હતો. તેને છોકરી બનાવતા તેને છોકરો બનાવી લીધો હોય એમ કપિત કંપના કરિયે તે ખેલી નથી સારા સારા પાત્રો જ્યા ટોચ ત્યાથી એકમ કરવાને દાદાભાઈ સદાય ખતીના હતા. આ દયાશ કરને ફૂગિયે ઉપાડી લીધા અને પરીની ભૂમિકા આપતા આપતા તે જ્યેમ મ્હોટો થતો ગયો તેમ તે મુખ્ય નગીના વેષ પતિધાન કરવાને માધનભૂત થઈ ગયો.

આ દયાશ કરબાઈએ ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૫ ના દમમ પછી ગૂજરાતી મ્હેતાજિયોની ગૂજરાતી નાટક મડળી બધ થઈ દની તેના નામની આગળ મુબદ શબ્દનો ઉમેરો કરો મનુષ્ય ગૂજરાતી નાટક મડળીની આપના કરી

[લેખક—શ્રીયુત "ધ્રુમકેતુ"]

વન જે નર્મ્યશાસ્ત્ર છે તે અથમા અભિનય કલા એ વન છે. પાની મકુચિન મર્ચાલ અસેકયા પછી એનો અથ મત્ય એટલેજ શાય છે પરંતુ ઘણી વખત પના અથને મત્ય એમા વિરોધાભાસજ દેખાય છે. પના એટલેજ જે નથી પણ જેની માત્ર પના છે તે પનામા આન દના અથ જોડો તે આ મગીન વિચાર નથી એમા મનાનન તત્ત્વ નથી એમા જુસી શમાય ને મુનાઇ જન્ય એવા અથ છે જે કના માત્ર મ પનિઃ આનદ હોય તો હાફીઓ મનુષ્ય સૌથી વધારે મોગ કમાવીર છે પરંતુ ક પનાજન્ય હતા પના સાની ક પના છે. પનામા જે આનદ છે ને સ્વપ્નનો નથી સ્વપ્નનો છે જેટલું દેખાય છે એટલું મ મ નથી સત્ય મનુષ્યની બધી શક્તિઓથી ઓછું થઈ શકે એ કરતા વધારે વિશાળ છે એટલા માટે મનુષ્ય એની મ પનિક સહિ માફ ત સત્ય જાણે છે. પનાજન્ય હતા એ સંધિ સત્ય છે મારગ પનાની સંધિમા કપના કરત અન્ય વધારે છે. પનાની સહિમા જે કનારીર હોય દણ હોય તો આ અન્યજ તરી આવ છે પ્રેમજ્ઞા એ સંપ્તો પાતે છે ને વ્યારી દુખ જેવી સ્થિતિ થત ત્યારે કનારીર પ્રેમજ્ઞાની દેવ રામા મા નર જેટલું હતા

જીવી જન્ય છે મનુષ્ય-આત્મ કરીને તો પના વીર-મહા વગીઆળ નથી. એ પનાકમા એક પના જેટલું જ છે. પના ને પ્રેમજ્ઞાની સહિ એ જેનો જન્મમિત્ર મરમર છે તે એક કના કમા-કે એક પળમા સો વન પાળાનું ને મો વન આગળનું. વન જીવી જન્ય છે એને વન માન નથી કારણ કે એ જીવના મોવરમા ને ભરિયની પ્રેમજ્ઞામા વન માન જુરે છે. પનારીર વન માનનું ધાતુ જીવી જન્ય છે મગ જુરે એ ધાતુ સમસ્ત ધાતુ યાદ રાખે છે.

પનાવિરે અત્યંત સાધારણ વાત મરી શમાય તેવું છે મળી વિશ્વ અભિનય પના વિરે છે. આગી જ્ઞાની વ્યાખ્યા યા રાખ્યા પછી-અભિનય પના એના આદર્શ સ્વરૂપમા જેહ મગજો.

જે મનુષ્યનો શબ્દ એ મનુષ્ય પોતેજ નથી તો હાનમાન એ પણ મનુષ્ય નથી પરંતુ અર્થો શબ્દમા આપો મનુષ્ય મર્તિમાન એવો છે એ એ શબ્દથી વધારે કાઈ નથી શબ્દ એ અનુ કળ્યું ક નન નથી એ એનો વિરામ છે સરમર છે જેમ પ્રેમીના પાનમા લારી મળે મળે છે તેમ એનામા એ એતરોત થોન છે અભિનય એ પણ મનુષ્યમા એતપ્રાન થોન મરકર છે તે તેથી આજે જેમ જરા ઝીંજો મર કા પિ મોનવાવી સ્ત્રી પાન અમન ની મગજે છે એમ માની ને ન છે.

તેમ ચવારી નેવાય એવી તુરં વાત એ નથી

‘અભિનય’ ‘કલા’ છે માટેજ અનુકરણ નથી. જે કાંઈ કયામય છે તે રૂપાંતર નથી. જેનું અનુકરણ ન થઈ શકે તે કલા: અભિનય કલા પણ અનુકરણ માટે નથી. ન્યારે અનુભવ પોતાનો મપણું વિકાસ અભિનયમાં જે ન્યારે એ અભિનય ‘કલા’ બની જાય. અભિનય એ રોગ છે: દેખાવ છે: એમ માનવામાં આવે છે ને તેથી અભિનયકલા ખીચતી નથી. અભિનય કલા ત્યારેજ શક્ય છે કે ન્યારે ગીતાના પુત્રો કુર્ષદ સ્વરથી રામનુંજ માન રામ પામે કરતા હોય! ન્યારે મ્હાનો પ્રભેના, કલાના રમજ પામે, કલા ખીચવે

ને રંગભૂમિને સુંદર વિદ્યાયય માનવામાં આવે તો ત્યાં અભિનય મ્હાનો ઉત્કૃષ્ટની આગા રાખી ગણાય. અન્યાગની વિધિતિમાં અભિનય કલા લગભગ દાઝ્યજનક અનુકરણમાં સમાપ્ત પામે છે: એમાં કલાની ખાતર કલા નથી. તેમજ સાચા દરખાની ખાતર પણ કલા નથી રંગભૂમિ પર ઉતરનાર પાત્રોમાં, પહેલેથી અભિનય એટલે અનુકરણ એવી માન્યતા હોય છે: વીરરસની જમાવટ માટે જોરથી બોલવું ને કંઈજીરમની જમાવટ માટે આંખ આડે રમાય ગપવો આ અર્થમાન્ય મિહાંત છે. જનાં જીવનમાં વીરરસ અનુભવતા શબ્દ કરતા ‘સાબૂત’ કાંડામાં કે તેજોરાશિ જેવી આખ્યા દેખાય છે. ન્યારે કંઈજીરમ મ્હેંગની કેમળ-તામાં પ્રવટ થાય છે એક રખત એક યૂગોપી-બન પ્રેસકે આપણી ‘રંગભૂમિ’ નો મીઠા કરતાં કહેવું કે તદમારા પાત્રોમાં મનોદશા નથી. તેમજ સમયનું જ્ઞાન નથી એક પાત્રને વીર-રસની જમાવટ કરતા પોતાના મ્હેરા પર એ મનોદશા લાવવાનું જ્ઞાન નથી તેમજ ધીમે ધીમે રસમંદિરના પગથાર ચડવાને બદલે તે પહેલેજ સપાટે મક્કમ સુર-વીરસની પરા

મંદા લાવે છે અને એનું કાગળ ખુલ્લું છે: કવિ ન્યારે કાવ્ય કરે ત્યારે એના મ્હેરા પર ને ક્યારેક એના અભિનયમાં એવીજ મનોદશા પ્રવર્તે છે. ન્યારે ‘કપોતીદર’ એ હીરીઓ બિચામાં ગોઠવે ત્યારે નિયમિત-એના મિહાંત પ્રમાણે કાંઈ પણ લાગણી કે જ્ઞાન વિના ગોઠવી જાય છે. એને જ્ઞાન નથી, લાગણી નથી, માટે મનોદશા નથી, મનોદશા નથી માટે યોગ્ય અભિનય અગ્રાજ નથી. ‘રંગભૂમિ’ પર પાત્રો-ની દસા આવી-કપોતીદર-જેવીજ છે મિહા-રાજના ‘કુકુટ-વજમા’ શુ અંતિદામિક રદમ્ય છે એ ખબર ન હોય એટલે પછી ‘રંગભૂમિ’ પરનો મિહાંત-દરજર વર્ષ પહેલા જીવવાને બદલે અત્યારેજ જીવનો હોય છે એની અભિ-નય કલા, પાટણનરેશના ગૌરવથી કે પાટણની વિભૂતિની કપનાથી, પ્રેરણામક બનવાને બદલે ચત્રમમાન અમુક દબનીજ બની રહે આ દબનું પણ એનું જ્ઞાન શન્ય હોય છે એટલે આ મિહાંત નેહને પ્રેસક વર્ગ સનોય માને. કારણકે પ્રેસક વર્ગ પણ કલાના મિહાંતો પર એવુંજ અજવાળું પાડે છે-પણ એમાં નથી પ્રજા જીવનનો પુનરુદ્ધાર કે નથી પ્રજાકીય સંસ્કૃતિ વિષેનું રેખાદર્શન એમાં છે માન બોની તક્ષવાર ખાલી શરીર ને ખોખરો અનાજ.

અભિનયકલા જેટલી અર્ધવ્યક્ત એટલી સપૂર્ણ જે શબ્દથી કહેવાને બદલે અગના હલનચલનથી કહી શકાય તે તેટલું વધારે સપૂર્ણ અગની મદદથી ભાર વ્યક્ત કરવાને બદલે જો મ્હેરાથી વ્યક્ત કરી શકાય તો વળી એથી પણ વધારે સપૂર્ણ નહેન કરતા આખ્યા બાધાની ખૂબી ને દર્દ વ્યક્ત કરી શકાય તો કલાની તરીકે પાત્રને વિજય થશે ગણાય પરંતુ જેમ લાગણી વિનાના સુરમાં મગીતના નિયમ હતા ‘કાંઈક’ ગદી જાયછે. એમાં લાગણી ઉત્પન્ન કરવાનું બળ છે

છતા 'પ્રેરણા' પાવાની શકિત નથી, - તેમ અભિનયકલાના આવા વિજયમાં, પણ પ્રેરણા બાધી રહી જાય છે: અને તે વાનાવરણુ લાવવાનું મહત્ત્વ કાર્ય એકાદ કલાવીર જ કરી શકે એ આદર્શ સ્થિતિ હોવાથી અત્યંત વિરલ છે.

યુરોપીય રંગભૂમિ પર બંને પ્રકારની અભિનયકલા ખીલી છે: શેક્સપીઅરની સુદર કૃતિ 'ઓથેલો'માં 'ઈઆગો' નું પાત્ર આવે છે: ઇઆગોના પાત્રાણેખનમાં, શેક્સપીઅર, વિરલ પથો ખરચી રહેલ છે: એ પાત્ર રંગભૂમિ પર આવે ત્યાંજ જનતાને દુર્જનનાતુ આખેદ્દુખ ચિત્ર ખુલું થાય છે. એક સમય એ પાત્રના અભિનયમાં નિષ્ણાત એક કલાવીર, સમાજને કલ્પનામાં એટલે દૂર સુધી ખેંચી ગયો કે ખરેખર ખજર લઈને એને મારવા માટે અનેક જીવાન તૈયારી રચ્યા! માછ કપરર વિષ્ફુટ નાટ્ય શાસ્ત્રના વિશારદ હતા: તેણે એ વિષય પર બાજબી આપ્યાં છે. એની અભિનય કલા હેરત પમાટે એટલી વિકાસ પામી છે! ઓમથુ-પચાસ મીનીટમાં, એક વખત કપરરે પચાસ ફોટો લેવરાખ્યા હતા અને તેમાં આશ્ચર્ય એ હતું કે દરેક ફોટામાં જૂઠા જૂઠા બાવ અને જૂઠીજૂઠી સ્થિતિ હતી! ફોટોગ્રાફ લખે છે કે Master of the situation even before the Camera he changed his posture and expression with the art of a born actor.

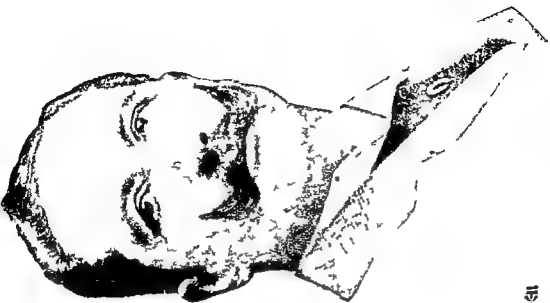
બાવનગરના બર્નુદરિનો એક એક વખત મહારાજ તખ્તમિદ સમક્ષ લજવાયો હતો. મર્નુદરિનો પાંડ લેનાર 'એક્ટર' એટલેા ગોરવભર્યો, એવી કિસ્મી મનોદગામા રહેનારો ને દર પથે રાજવી વિભૂતિને પ્રેક્ષક પામે અત્યંત આકર્ષક રીતે રજૂ કરનાર હતા, કે ખુદ મહારાજને એની મંડા યથા કે આ માવવાનો નરેન્દ્ર તો નથી ના! એ પાત્રમાં એવી મોહક વિભૂતિ, હાજરી શક્તિ, વિચારભર્યું માધુર્ય ને

વિશ્વાસભર્યો રમેદ હતાં કે બર્નુદરિની અસલ મનોદગા એના જીવનમાં એાતપ્રોત ચઢ ગઈ હતી.

આવી અભિનય કલામા, મનુષ્ય નિષ્ણાત યાવ છતાં એનું પ્રેરણાત્મક જીવન જો આ કલાના મૂળમાં પાવાર પે ન હોય તો આખી ઇમારત સુદર છતાં પોલી છે! - ને એટલા માટે એક્ટરની ખરી ખૂબી પાંડ ભજવવામાં નથી પણ પાંડમાં પોતાને જૂની જવામાં છે. એ કલાનો ઉપાદક ત્યારેજ બની શકે કે જ્યારે એ કાંપનિક સંષ્ટિના આનદમાં અત્યંત તરતું જૂએ: પાંડવ વનવાસમાં જ્યારે પાંડવનું વાતાવરણુ-ભૂતકાલનું ગૌરવ પાંડવની વિભૂતિ દુતની ગમ્ય મળત: - ખુલું થાય ને અર્જુન કે બીમ દ્રોપદી વસ્ત્રાહરણના પ્રમંથે માત્ર શોર બકોરથી નહિ પણ ખરી રીતેજ કલ્પનામાં દ્રોપદીને જેતા હોય, કૌરવની સખા આંતર મધુ મમક્ષ તરતી હોય, ને પોતાની જવાબ મરીતો માર ખુચ્ચો હોય - બામ ભગવે ત્યારે શ્રદ્ધાના - રતેહનાં - આશાના આંધુથી..... પ્રેક્ષક પક્ષથી જવો જોઈએ જાણે એ કૃષ્ણ હતો એ આજો. આ બંસી ખજ. અહા! કનૈયા! - આની મનોદગા ઉત્તર કરી શકાય તો રંગભૂમિ એ ધનિદામનો ઇતિદાસ છે, વિદ્યાલયનુ આશાભર્યું મહિર છે.

ત્યારે અભિનય કલાનો આદર્શ આદર્શ ઉચ્ચ છતાં એ શક્ય કેમ નથી થતો!

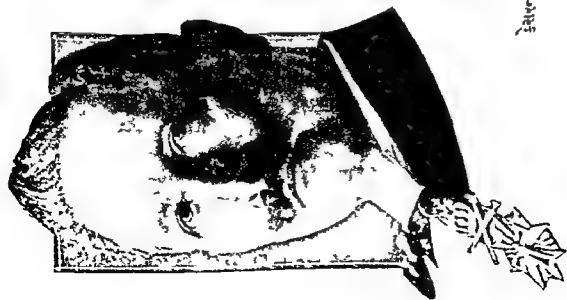
આપણે ત્યાં રંગભૂમિની કેળવણી નથી! રંગભૂમિ માર્દત કેળવણીના કેટલાક બચકર પ્રનો મહેતી રીતે ઉકલી જાય એ વાત શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ ચર્ચા નથી ને પ્રજાજીવનમાં કલાનો ખ્યાલ નથી ને પ્રજાજીવનની રમ અને કપાની ગતિ બહુ બહેર મારી ગઈ છે. અમદાવાદમાં એક વખત ઉત્તરા સ્વપ્ન ગીત 'મખી સ્વપ્ન મર્દા' - ને એ હજાર મરફતિ પાયેવા મુવાનોથી કંવામમાં આ રીતે મવાનું સામયુ

૨૧૨ કો. ૧

ફોટોગ્રાફ અભિનય દ્વારા

જેમ મેંદીના પાનમાં કાચી મગી મળે,
તેમ અભિનયમાં ઓળખોત.

[૫૪ ૨૧૦]

છે એ ગાયનમા શૃંગાર છે ને જીવાનની ઉન્નાસ વૃત્તિમા રસ પૂરે એવું પૂર એમા છે પણ એનો શૃંગાર ઉત્તમ પ્રતિભા નથી બહે માવી દે એના તીન શૃંગાર પર જનસમાજ વધારે ખેચાય છે અથવા મશ્મરીની પરપ રામા આનંદ લઈ શકે છે, પણ આ ઘટના પ્રમજીવનની મોગી સખ્યા અસ્પષ્ટ તરીકે હોય તો વધારે સારી રીતે શોભે-એટલુંજ દર્શાવે છે વસ્તુત વિનામી મનોદશા એ આ સદીનું પ્રથમ આજ્ઞાણ છે ને એને પરિણામે બહુ નહિ પણ એટલું-માત્ર એ વા પડી એવો સમય આવે છે દરેક મોઠા ગહે રોમા નિર્મીન પ્રગ્ન હોવાથી અમદિના વધારે ટૂંકીઓ નિમાતા જનને દુઃખ હોના થઈ જાય તો નનાઈ નહિ! માત્ર સો વા પડી કોઈ શહેરી પિતા તરીકે લાયક રહેતો નહિ ને માતા તરીકે તો સમાજનું દિનાનું જીવું છે!

તે બેલે શબ્દમા દર્શાવવાને બદલે આપના બાવથી દર્શાવો! એવી આપ ક જાણે હસે છે ને કે હસશે-નેનની વાકાઈ જરાક પણ અજમ મધુર ને કાવકુ મર્માનુ પ્રાપ્ત આપણે ત્યાં ગભૂમિમા કૃત્રિમતાથી પણ અભિનયકનામા હોય લાવે છે હા-સખી-હુ આ ચાની એ શબ્દો મોક્ષતા એક વખત એકાદે એકાદે કૃત્રિમ ઝીણો ને લખાતો અવાજ મોં કે પ્રેક્ષકને માત્ર ધ્રુણા ઉત્પન્ન થાય! આપણ ત્યાં અભિનય એટલે હાથના લગ્ગા એટલુંજ સમજાય છે ને તેથી ચહેરામા અભિનય કનાની ખુબી ના જોઈ આવી શકે છે સ્ત્રી પાત્ર તરીકે ઉતરનાર અમર જેમ અને તમ તત્ત્વ કૃત્રિમ બની જાય છે

છે એ જાણુ તુ હમેશા ઉપયોગી છે નૃસિંહાન
વનાગમાં નૃસિંહ હિરણ્યકશિપુને મારના દોડે
એમાં મહા અભિનય ના નથી છે પણ એ
મૌથી મમનય તેરી છે પરંતુ અભિનય નાની
ખરી ખૂની પ્રેમના મનાયમા કે કાર્તિકિય
મનોદશામાં છે પ્રેમના મલાપોળ અનિ
નન સુમારુંગ કેપ ન પડી તે કે નિશિષ્ટ
મનોદશા નેવા મિનાજ પમાગ ન માય એ
ચાતુરી કે 'વિક્રમચરિત્ર આ' કેમ કુધ દો
દિગરી'—એ ગાયન બાગેજ Acting વિના
મોનાય કે પરંતુ એ પ્રમથજ Acting
મિનાનો નેએ રબાની આખમા તોફાની
પ્રેમનુ દમ્ય થાય ને બગલગ આવડે તો-તો
અભિનયમાન આવી ગો. ખીર ન્યાગે—

‘વિવેચિ વિશાન’ એ વચનથી ‘કમાન’

ને મમેધિ છે ત્યારે એ વિશિષ્ટ મનોદશામાં
છે એની મનોદશા દામ કરતા નેદશથી
જ વધારે પ્રવ્યક્ત થાય યુધિચિત્રની મનો
દશા-દ્રૌપદીવત્રાદિય મમયે-એ આગામાં
સાગ પાત્રની તાનિમ ગેભાવ.

નાગમાં મનોદશાનુ આનેખન એ જેમ
તાની પ્રિયમા વિગન પગનુ પરિણામ છે,
તેમ ગગભિ પર વિશિષ્ટ મનોદશા ફરોવરી
એ અભિનયનાની છે નામાં છે વી ફોલ
છે શેમપિઅરને Hamlet જે રખને

To be or not to be that is
the question

—ખીને ગગભિ ઉપર હોમો ગે
ત્યારે પહેલા શબ્દમાં પહેલા અભિનયમાં
જ એણે પ્રેક્ષક નજને ગભીર તત્ત્વજ્ઞ
નના તોફાની નજો માટે તૈયાર ખી
દો બોધએ એ વાનાવત્સુ જમાવવામાં
એના અભિનયની ખૂબી છે ને એ વાતા
વત્સુ જામે તો જ શેમપિઅરને ન્યાય આપી
શમય એના પડીના બધા અભિનય

પરના-આ પહેલા વાચ્યમાં જમાવેરી મનો
દશા-એ ન ત્યા ખત અભિનય છે

હેવા-હેવા વોંની નાગમાં વિમ્બન
કાનો મારો અભ્યાસ મૂન્ય જેમાં હોરાથી
દાનની અભિનયનામાં નિપચાન ગાગાના
પ્રેમનુ નામ આવે નદિ તો તે યોગ્ય છે
તેમ નાગમાં હતા એનું ખી રમય
કે આપખી અભિનયનામાં દગ એ જૂતા
તો તે ભાગ છે

અભિનયના ગીખવાની હ-ગાગનારે
જનમમાજમાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિએનો પ્રામ-
જિષ્ઠ અભ્યાસ કરવો અજામ મિના એખી
રૂપના બાલેજ કીશૂન થાય અંતિદામિષ
ગોવ પ્રમે નાગની જમાવરી એવા પાત્રના
ચાલિમથી વાકેજ બનતુ ને બને તો એવા
પ્રમગોના ખામ ચિરો નેવા અભિનયના
અભ્યાસથી પ્રાપ્ત થાય છે ને જાનથી એ
સદજ બને છે એ ઉપગત પોતાની મનોદ
શાના અભ્યાસ માટે, એમના અરીમાનો ખૂન
ઉપયોગ કરવો જુદા જુદા પ્રતિમિ મો પચી
અમુ નકાગની મનોદશા પકડી લેરી ને પછી
પોતાના સતન પ્રયામથી એને જગતરી એ
એ ઉપશન જેરી મનોદશા બત્તરી છે,
તેરી મનોદશા જેનામાં હોય એની વ્યક્તિઓ
પાસે પોતાના અભ્યાસ માટે જતુ એ—
સાહુતુ ચગિજ જલુસ પોતે સાધુ બનતુ
એ મનોદશા જગતરી ને બને તો પ્રનાધર્મ
સ્વીકારી એમાં પોતાની મસ્કિનિ પણ
નિમાનની

નાટકમાં અભિનય માનો વિષય ખામ
જળવનાર મનુષ્ય બહુશ્રુત હોયો નેપએ
એ નિયમિત અભ્યાસી ને જનરજ્ઞ
અન્યોઅનકાર દોરો બેદએ એના વિ
યમાં એનું જાન મપૂર્ણ દોય તોગ એ
મહા આપી શ

વિશિષ્ટ મનોદશા પ્રગીનીને અભિનય કયાને મપૂર્ણ બનાવના છુટનાગને માટે એક સુદર વાત રચુ કરી ઘટે છે એની પોતાની મનોદશાઓનો સોથી મગીન અભ્યાસ બાળક પામેથી થાય છે એ પોતાની મનોદશા ભાગ્યેજ છૂપાવી શકે છે તેથી બાળકોનો સહન્યામ, એ અભિનયના આધાર રસને અગત્યનું અંગ છે એ આલોકને વિચાર કરતુ જુઓ એના મુદ્રામા બની રેખા સ્પષ્ટ દેખાશે.

તે મોગ માણુમો ન્હાના બાળક જેવા જ છે—શુદ્ધિમા નરિ, પણ વિચારના સમાન ધર્મમા—માટે એના મુદ્રાનો અભ્યાસ, આની રીતે બહુ સગીન બને છે બાળકને તુચ્ચા ધથી ભ્રમતુ રીમાતુ ખીજતુ નિહાગો ને ક્યારેક સમીમાજે આકાશમા એક જ તારો દેખાત ત્યારે એના પર વિચાર કરતુ જુઓ આ મધી મનોદશામા એ પોને સ્પષ્ટ બને છે મોટા માણુમો—પ્રાણની હાજરીમા કોઈ છૂપાને છે, માટે એની મનોદશાનો અભ્યાસ અગત્યનામયો છે

અભિનયકયા આ પ્રમાણે ઉત્તમકલા છે ને તેને કયાનો જેવો જ આદર્શ ને ધર્મ છે કયાકાર હમેશા પોતાનો ધર્મ સ્વીકારે છે ને એ ધર્મ પ્રમાણે જ એની કયા ખીરે છે કયાધર્મ મનુષ્યને ક'પનામા મત્ય દેખાડવાનો છે અભિનયકયા ને એક રીતે દષ્ટા જેની શક્તિ છે એને પરિત્ર સ્વરૂપમા ગળા વરી એ એના કયાના રકનો ધર્મ છે

—અભિનયકયા વિશેષ મહત્વ એટલા માટે ધરાવે છે કે મનુષ્ય શમ્દ મોનતા, પોતાના ભાવ છૂપાવી શકે પરતુ ભાવ મોનતા શુ છૂપાવે ? માટે કનાધર્મ જેણે સ્વીકાર્યો હોય એનાને હાથે જ અભિનયકયા નહેડે છે અભિનયકના, પ્રજા જીવનનો જેવો પડથો છે એવુ બીજુ કાષ્ટ નથી એની પરિત્રતા પર પ્રજાજીવનની ધણી સુદરતા આધાર રાખે છે પ્રજા પોતાનું રસ મદિર કેટલુ ખીનરશે, એ અભિનય-વાના નિકામ પર આધાર રાખે છે

અભિનય કલા.

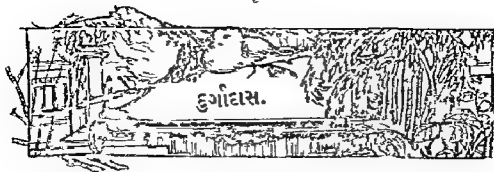
બાળક કનૈયા લુપ્તચારથી કસતો.

[૪૫ ૪૧૯.

હોલો અને ગામ્ભિય યા

[૩૫ / ૮]

૧૫ — ત્રિ રાજા પીઠકુળમાં, બાબા નાથકુળ રાજા ।

અ રાજા, પ્રેમ પામી અધ્યાત્મ-જિજ્ઞાસા । રાજા

રાજા ૧૫૨ થી આગળ

દાર રંડી વિષુ દુનિયા દોઝખ.

અમરસિંહ—વાલ શાહનવા, "ખુમ કરી."

ઐરંગઝેમ—દિવેરખાં, જો કે માર-વારનો એ આખરનો અંગાગે તેની મા સાથે આપણા સ્વીપયામાં પકડાઈ ગયો તો પણ એ દોડી દુર્ગાદામ છટકી ગયો એ ભુમ થયો.

દિલેરખાં—તેના કરતાં પણ જહાંપનાલ, મે કોઈ એ રમૂપૂત મરફાગેને દરિયાઈ બર-તીની છેલ્લો માફક ઉછળી મોગલ સેનાની રેની પૃથ્વી પસાર થતા જોયા એ તો મજબૂતો દેખાય હતો !

ઐરંગઝેમ—તેને પકડી ન શક્યા ?

દિલેરખાં—કોને વિજળીને પકડતે ? તેઓના દિવ્ય દિવારના તેજેબારમાં અગ્ન-દેને આભાજ બની ગયા.

ઐરંગઝેમ—દોઝખના ચિતાર જોવા કાફરોના તે વળી દિવ્ય દિવાર ! દિવેરખાં, તમે મારા વફાદાર ખેરખાર છે. પણ જ્યારે ત્યારે એ કાફરોની તારીફ કર્યા કરો છો એ એક મુમકમાન પર જુલમ કરો છો.

દિલેરખાં—જનાબ, એ કાફરોના દિવાર ધડવામાં પણ પાક પરવરદિગારનો જ લાયક. તો શું એ પાક હજી-મેહજતમાંથીજ દોઝખ, આફતાબમાંથીજ તમસ અને અમૃત-માંથીજ આનશનો મુબવ ? તો તો મજબૂત ગરીબપરવર ! બાકી તો દાના અને દિવેર ફુરમોનાની પણ તારીફ કરવામા બહાદુરોની મહતા તથા પ્રતિષ્ઠા છે. શહનશાહ અકબર જોવા પણ તેના કટ્ટર હરીફ પણ શરૂનીર પ્રતાપમિહની તારીફ કેવી પોતાની જીભને ધન્ય કરતા હતા.

ઐરંગઝેમ—મારથી તેમ નહિ બને. બધે બીજાઓ મને ગમે તેવા માને પણ હું મનુષ્ય અકબરની માફક અદરથી જુરો અને અને બહારથી જુદો એવો દોર મી ટોળી નથી અકબર ઇલહામ કરતા દુનિયા મી નામને

વધારે ચાહનાર હતા. બાકી માર તો નામ, મોમલાઈ દામ અને તમામ ઇલહામ ખાનરજ છે.

દિલેરખાં—કેવું સાર થતે જો જનાબ એક શહનશાહ કરતાં કોઈ પેગબર કે ફકીર જન્મતે.

ઐરંગઝેમ—પેગબર કરતા પણ મને વધારે તકવારનું બળ છે.

દિલેરખાં—પણ ધર્મ તકવારની ધાર પર નહિ, પણ ઇસ્લમ, અકકલ અને દિમાકી વિચાર પર નિર્ભર છે.

ઐરંગઝેમ—મજહબમાં અકકલનીદખ-લની જરૂર નથી.

દિલેરખાં—અકકલ વગરનો મજહબ લાંબો વખત ટકી શકતો નથી. માટે જનાબ, એ તકવાર બવવારની વાતને જતી કરો. તકવારની અમર લાલુબજુર છે. એથી મ્યુળ પસઠાય છે દિલનું મૂળ નહિ. આખર દિલ્લી બગાવો થતા તેના સામે બકમબી તુમાખી તકવારો તણખસાને તોયે મુકાબ જાય છે અને પાછું સ્થૂળ મૂળમાં બદલાઈ જાય છે. માટે જો મૂમલમાની સસ્તનતને હિંદુસ્થાનમાં જામોકામી જાગવી રાખી હોય તો હિન્દુઓને આપણા દોસ્ત રાખો, તેઓને સરખા સમજો અને સન્નતતના આધાર સ્તબ બનાવો.

ઐરંગઝેમ—રાખ્ય કરતી જાતિ અને જિનાયતી જાતિ એક સરખી ? તેની વચ્ચે દોખતી ? એ તદ્દન ઉવડી નીતિ

દિલેરખાં—એ ઉવડી નહિ પણ સુસડી નીતિ છે. હિન્દુસ્થાન એ હિન્દુઓનું મૂળ ઘર છે બધા આપણે પાછળથી પગ મુક્યો છે. હવે ભાવે કબાવે પણ ખુદાએ આપણને એક સાથ જોયા છે અને તેમા તે પરવર-દિગારનો મારોજ ધરાવો છે. બાકી કોઇના દેશમા કે ઘરમા જતુ. ત્યાં રહેવું, ખાતુ પીતુ અને જન્મતુ મરતુ અને છતાં તેઓ મામે

શક્તિ—[આમપાસ જોઈ ધીમે આનારો]
મુનિત આ ! ભક્તિ આ !

[મસમના છોકરા માથે મુકુન્દ તથા દુર્ગા
દામ સ્ત્રી વેગે આવે છે]

દુર્ગાદામ—પણ ? માધુ મહારાજ !
[બેઠે છે]

શક્તિ—આ તો મુકુન્દ માથે દુર્ગા દામ
[મુ] નુ મીઠું આનિમા ! પ્રમુદ્ધાએ
આપીશ આની માથે મધમનુ મોક્ષ મધુક
મિનન ?

દુર્ગાદામ—માધુ મહારાજ આમ દામ
માર કેમ થઈ ગયા ?

મુકુન્દદામ—મહારાણી અને ભક્તિમાની
જગ્યાએ આપણને જોઈને ગમગાંઠ ગયા

શક્તિ—પણ આ પાણુ અનિતકુમાર ?
મુકુન્દદામ—નહિ રે એ તો મામખતો

મદમદશાદુ કુમાર

શક્તિ—ધન્ય રોગોડ સમ્રાજ ! ચોક્કસ
તો બગચર ગોડ નુ પણ જ્ઞાસુધી દુર્ગા
દામ મારનાડમા રાણી અને કનગની કુમકે
ન જઈ નકે ત્યાસુધી સરગુ અપુ

મુકુન્દદામ—અરે, મારવાડી સિ હો
અત્યારે રાઈ નાયક વિના પેટાના ટોળા જેના
ડગોક, રાક થઈ ગયા છે તેઓને તેઓની
ફેગમકિત અને શક્તિનુ બાન કરાનનાર
ચોક્કાવનાર અને ઉત્તરના દેનાર વીર દુર્ગા
દામ જેના કેમરીનીજ જરૂરત છે

શક્તિ—તો એટલા માટેજ કે અહીં
આ થો છુ મારો વેગ પહેરી બહાર
ની જી દુર્ગાદામ સદીમવામન બચી શમશે
અને પડી છુટ મિલ્લિ મરી શમશે

દુર્ગાદામ—પણ દુર્ગાદામ તાના ખાનર
એક માધુ મહારાજની છદગીને કદી જો બમમા
નહિ મુકશે

શક્તિ—અરેશ અને અવગના રદાસુમા
મારા જેના એક સાધુની છદગી જેબમારો
તેમા માડુ નામ માથે થને માથે તમારા

જેના દમગેના બચાનનાર ઉગરો એને
દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે

મુકુન્દદામ—અગી વાત છે દુર્ગાદામ,
અત્યારે મારનાડની આના નીકાના તમેજ
કિનારા એ દમરો જાએ પગ દમગતો
આધાર ન જાએ

શક્તિ—હવે વખત નહિ લગાડે દરમ
નને જગ પગુ ગઈ નથી પડ્યો ત્યા મના
મુધીમા જેટલો લાન પેસાય તેના વધીયો
અમારા જેના પેગનેજ માટે છનના સાધુનુ
છનન ગયુ તો પણ શુ અને ગયુ તો
પણ ગ ?

દુર્ગાદામ—મહારાજા મહારાજા આ તે
તમ કે જેનો નિત્યાર્થ બાન ?

શક્તિ—મારા મધ્યા સ્વાથતો તમાગ
માજ નિવાન

દુર્ગાદામ—તમારે સ્વાથજ મધ્યા છે ?
છતા તમારા આરા પનતો જેવા ઉપકા
રેના બદલાને રાઈ સમાન શી રીતે
વાળી શકીશ ?

શક્તિ—તમાર વીર ચરિત્ર જાગીતો
તથા મારા કાયમના મિત્ર રહીને

દુર્ગાદામ—તમે મારા મિત્ર તો શુ પણ
મારા તથા માગ દેશના દેરના છો તમારો
ભક્ત સેનક અરે તમારા નામનો ઉપાસક
થઈને ગઈશ

શક્તિ—તે વખતે મારા છનનને
ધ ય મમજશ આને આધાર તો હવે તમે
આ મારી કકની પહેરી દિતીમાથી પોમાર
ગણી જાએ તમારી જગ્યાએ દગાદાસ
બનીશ [મુ] અને ઉદેપુરીના પ્યારનો
પૂરતો લાન લાઇશ દુર્ગાદામને નામે ચિટ્ટી
લખી પહેરેગીર તારા હમણા કે તણીને
અહીં પોનાનીશ

દુર્ગાદામ—અહા સકડે તીથોની પાવ
નના આના માડુ ચમણી આદ્ય મુ

મનની પ્રતિષ્ઠા પરમાથ જીવનમાં [દગ્ધાદમ
તથ શશ્વિત્વ જન્ય છે સ્ત્રી વેળે મુકુન્દ મન
મના હોડગને નાને રહે છે ત્યા અમર
પ્રવેશે છે.]

અમરસિંહ—હૃદયુગી મેગમ આપમે
મનિ તને તીરી પડી

માગી માથે પગજીવ પડશે

મુકુન્દદાસ—[નાજ માગી] વાહ જિન
ગજ ખૂન પડી

વિચરવડું કું વાગીશ તમથી નમને મારા નાથ
મગી અમર તમારી સાથે ધરીશ

અમરસિંહ—નાહ માગી બાબી ખૂન કરી

મુકુન્દદાસ—આમ ધારીગ બથમાં
પ્રેમ તમારા પર બહુ ધરી [મુકુન્દ જોરથી
બોલે છે.]

અમરસિંહ—આને બાવડી છે કે શાયડી
મકરે બાબી ખૂન કરી [અમર છાપીને
નામરા જ્વન છે.]

મુકુન્દદાસ—[કુટિર વડે નમ] અમરદા

શક્તિ—[દુઃખામના વેશમાં પ્રવેશી]
ગણિયાગ

મુકુન્દદાસ—મે તિલાતી મન્ય હવે તું
ગણ કરમાં અમર બાંધી ?

માર્ગ જશ હિનો ને હિનો

અમરસિંહ—રાત્રે નાપના ખૂન કરી

મુકુન્દદાસ—[અમરને] પ્હેરી ન આ
મડી જાતી મન મુકિત મહાગાયત્રી ખરી

અમરદા તે નાથ ચોતે તો

અમરસિંહ—નાથિ રે નાથ તે ખૂન કરી

માગી પગી બનુ છું બેગી

તેડા નિમે આ પીડન જગી

આતી મુલક મને રાજી

કહેવે મારા કે ખૂન કરી

[સાડી પ્હેગીન અને કાસમના હોમરને
લઈને બેમે છે ત્યા હૃદયુગી પ્રવેશે છે.]

શક્તિ—પધાગે મહારાથી

હૃદયુગી—હાના દર્શામ નીણાને પણ
પિમામણમાં નામે એરી હવે તમાગી પરી
મીગી વાગી તમારી ચિટ્ટી નાચી તગત
અગી આતી આતી

શક્તિ—મને તમા પેના આંધુએ બહુ
સમજા પે અને મારી જૂન મને પાછળથી
સમજાઈ હું તમાગા પ્યાર પર માડ મર્વડા
ઓનારવા ઇતેતર છું

હૃદયુગી—તો મે તો પહેનેથી કશું છે કે
તમારા પ્યાર કે મારી આખી સતનતને
હોડના પશુ તૈયાર થ

શક્તિ—પણ મે ચિટ્ટીમાં લખ્યું છે તે
નમાણે તમાગ અગીથી માગી માથ નાખી
આનુ પડશે

હૃદયુગી—નિજન કે જાનન ગમે ત્યા
નઈ જતો તો પણ હૃદયુગી તમારી સાથ
ગહેશે કમકને મગમ મહેન કે જગન જોન
મે સમાન છે

શક્તિ—બને ત્યાર આને

હૃદયુગી—રા આને [મને જન્ય છે
બાહ જોગમરેમ મુમાગક, કુમનિ રંગ
નવે છે.]

ઓર ગણેમ—[અમરમિહને મકિત
મમજ] કેમ અમિમાન અમમાનમાં ચડતી
વિજગીમ મુકિત કું ને તને કેરી આગમાં
પટકી ?

અમરસિંહ—[મુકુન્દને પછેડ] મો
જગમ હડ

મુકુન્દ સિંહ—દુનમને કહેવા નેમ મહે
અને આને કે

અમરસિંહ—અરે પાપી તેં ઔરંગ-
ઝેગ, કર્યા પિતૃ બાપ્તઓને ઝેગ,

એ તારા નામ ઉપર એજ કે શેવા આલ્યો
મારી એજ.

ઔરંગઝેબ—હજુ એજ કુટેવ? જોંટી
હો એના દીકરાને અને એના મોખાં થુંડી
કરો એને મુસલમાન.

સુકુન્દલાસ—[સ્વ.] એ બસા મુસલમા-
નના છોકરાને હથેર બધે જોવો છે તેવો
હમાનદાર મુસલમાનજ બનારી રાખે.
[અમરને] એનું નામ બોલ મહમદશાહ.

અમરસિંહ—બધે તું મારા બેટા શે ને
નામ પણ પાડ મહમદશાહ.

ઔરંગઝેબ—તને ધરધાની અમરચી
ધરીશ તુજ નામ અમરઆન.

સુકુન્દલાસ—[અમરને] તને પોતાને
પણ ગાગો દે.

અમરસિંહ—અમર બદમાશ હાજ છે,
તમારો પણ તે કાજ છે,
મમજ તું રાય પાછરે,
અમર પર હું ન રાહરે.

ઔરંગઝેબ—અરે કમળત ઔરત આ
દિયે સૌને ગાળ વડી,
મુઆરક, લૂટી એની
લાજ પીટો, મારો

અમરસિંહ—રે “ખૂબ કરી”

મુઆરક—થા તુ મારી મીઠણુ પરી,

અમરસિંહ—વાહ મીઠીલાઇ “ખૂબ
કરી.” [બનેની દોડા દોડી]

ઔરંગઝેબ—પકડો, બેઠજગત કરો
અને એના મોખા થુંકો.

અમરસિંહ—હવે પાડ પડે કડું છુ
બાર, મને મરે [પ્રગટ થાય છે]

ઔરંગઝેબ—અફસોસ, આ કેય?

સઘળા—અમર ખાનાન!

ઔરંગઝેબ—[લાજ કાટેલા મુકુંદ તરફ]
ત્યારે જુઓ કે આ કેણુ છે હેવાન?

સુકુન્દલાસ—[પ્રતિહ્થ થઈ] લે જો
માવધાન.

ઔરંગઝેબ—તુટો, તુટો આમમાનના
ગાળાઓ! તુટો તુટો આંખના ડોળાઓ!
આહ દગો દગો. તારી માથે બીજો
કેણુ હતો?

સુકુન્દલાસ—મારવાડ કેસરી દુર્ગાદાસ.

ઔરંગઝેબ—મુકિત રૂપે તે હતો કમ-
ળત? કિયામત, કિયામત, તારો આવવાને
કામ બીજો વખત? અત્યારેજ બતાવ તારો
હત્તાત. બમ દિંદુઓનો ધાત ધાત. ફકત
એજ વાત. તે બધા ક્યાં છટકી ગયા?

સુકુન્દલાસ—જો તારી સત્તાની બહાર
નીકળી ગયા.

[દ્વર દમ્પન પરિવર્તન. દુર્ગાદાસનું વનમા
ગમન દર્શન]

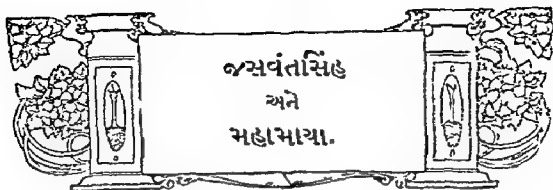
ઔરંગઝેબ—આ હેવાન પર ભુખ્યા
સિંહને છોડી મરો. જુઓ તે કેવો બેમોતે
મરાય છે!!

સુકુન્દલાસ—જોજ કે આ મારવાડી
રજાનું સિંહને હાથે એ મોગલાઈ બકરાનો
કેવો શિકાર થાય છે.

[સુકુન્દ મિવાય બીજા બધા સુરસિન ધ્યાને
હબી જાય છે અને મિંહને છોડાય છે]

સઘળાઓ—વનરાજ હોશિયાર.

સુકુન્દલાસ—સત્ય અને ન્યાયનોજ સદા
જય જયકાર [સુકુન્દ મિંહને પછાડી તેનાપર
સવાર થાય છે] આમ થશે અમારી મત્તા
તમારા પર મવાર

અનુવાદ—શ્રીયુત્તમ જગદગુરુ દાસિરાજ પાત્ર-

મહામાયા—મહાન ! આનુ નામ શુ
વેગ વાસુ કોવાય ? અત્યાગમી એથે રહીને
એ તમારી કાલરતાની તમામ વતો આમણી
છે એકમત્રેયના પથમા રીધા પડી તેનો ।
તશુ ની પનાયન થયુ એ શુ વેગ વાસુ
અવાય ? એના મના નો દાર થાત તે પશુ
મોગમી મારી આ તો અપમીનિ ઉપરાત
પાપનો પોપનો । અરેરે રાજાગણિ વિશ્વા
મરાની પણ મર્ક શુદ્ધ એ તો મેરે પત્ર
તરેડુ આજે । તેશુ

જસવંતસિંહ—મહારાજી, શુ મારું
પટેમાન મહે ઓ મગમનો પક્ષ ડોડી
દોસે હનો

મહામાયા—પાત્ર તેવી ને દાઝીમા
તની મપનિ ની એ નો ખાના ?

જમુનિ—એ કાડી ઓની નથી
મી યુદ્ધ મીન નુ મી છે

મહામાયા—હા હા આનુ નામ નુ
યુદ્ધ કરેવાન ?

જમુનિ—મહામાયા નમારી પાને
આ ગિવાન મીટ મી જનના વાવા ।
નથી ગત દ્વા । તમારો માર નિ માર
માનાવા મારે । હુ મે તમારી માથે વત્ર
૧ ।

મહામાયા—પાત્ર આ મારે વત્ર મુ
છે મદાગ ?

જમુનિ—મેરો આશ્ચર્યનક પ્રશ્ન ।
બધા લોકો વિવાદ સા મા મે છે ।

મહામાયા—વિનામનિ મતોવા મારે
એમ કે એ મેરુ છે ને મદાગ ?

જસવંત—મારું વિચાર કરીને છે
એમ ।

મહામાયા—એવા મારે તો એક
વેગમા સા માર ન મપી ?

જમુનિ—એમ ને ?

મહામાયા—મદાગ । એ તમારી
પુવતિને તમ મન તમે ધાગન ત્યારે વિનય
બોયવી શમ્ત કુરામનાન પવિત્ર અતપુર
એ મારું વિનયિતમનુ આન નથી એ નો
વેસવાના નગમ્યાનમા મારે નો ત્યા મનઓ
તમ તેને ધન આપો ને ત તમને પ
આપ । મદાગલ પવિત્રનીના મળધ એ
માઠ એવા નાનો મળધ નથી

જસવંતસિંહ—તમે ?

મહામાયા—પવિત્રનીનો મળધ એ
શુદ્ધ વેગનો સમધ છે એ વ્રમ વિન તોને
વિનયિત નવામી મેરે એ વેગ પોતાની

ચિન્તા ભૂતી જઈ પોતાના પ્રિયતમને ચરણે
આત્મમમપણું કરે, જે પ્રેમ બાહરવિનાં
કિશોરી પેઢે જેનાપર પડે તેને મુવર્ણરંગે
ગંગી નાખે, જે પ્રેમ ગંગાના જળ
ગણિની પેઢે જેને ઓડે તેને પવિત્ર બનાવે,
જે પ્રેમ દેવના વરદાનની પેઢે જેને મળે તેને
ભાગ્યવત બનાવે, તેજ ખરે પ્રેમ છે એ
પ્રેમમાં નથી ચચાતા, નથી હોદ્દો કે નથી
સ્વાર્થ એ પ્રેમ તો, મદા આનંદમય છે.

જસવંતસિંહ—મહામાયા! મારાહુપર
તમે શું આવી જાનનો પ્રેમ ગમ્યો છો?

મહામાયા—જરૂર! મહારાજ! આપની
કીર્તિને તથા ગૌરવને માન અકમા
રાખીને હું મરવા છઠ્ઠું છું. તેમજ તમારી
કીર્તિ તથા ગૌરવને ઓડે મને આશ્રય છે, કે
તમારૂં ગૌરવ વેશ પશુ ઓછું થાય તેના પહેલા
તો હું આધણી ને બહેરી થાકે તો માઝ.
જગપૂત જાનિનું ગૌરવ, અંટે મારવાડનું ગૌરવ
તમારૂં હાથે ઓછું થાય તેના પહેલા તો માઝ
મગ્નું છઠ્ઠું છું. રાજા! આ મારો પ્રેમ!

જસવંતસિંહ—મહામાયા!

મહામાયા—જુઓ, પેલા મૂર્ચકિરણે
ગોબનો ગિરિગજ! અને તેથી જો ત્રાખો

આદ્યમાનો:—

ધન ને ધાન્યતણા દગવાથી જે બુદ્ધિ નદી મદા મોની
પુરુષ પત્રેન લચી રહેલી, તેના ગહે મનકુ પોતા
જેની સ્થિતિ છે પુનિતપાવની, સુખમપતિ ત્યાં કિમે પળી
એ કિચ્છન કેડે જેને નકામ રિખની નિગેમનિ
એલી બુદ્ધિ ગોધે ન માપડે વડુ તાગ ચગ્નુ ચમી.
મહી મઃજની મદાનાળી મમ જલ જલ મારી બગન બુદ્ધિ—

આ છે આવી ગિરિજાની આ મનને સત્તા મી નદી!
આ છે આવી નુકર મગિનાઆ કમજમ મરૂં પત્ર નદી!
આ છે આવી નીલ મમન નય દયા છે આવી નય બુદ્ધિ!
આ છે આવી મમ્ય પત્નિ જે પત્ર પદગીએ નદી મમ!

પેળો રેલીનો દય! જુઓ પેલી મમજમ વહેતી
નદીને! જુઓ પેલું નીલ આનંદ! માંબો
પેલો ધૃતવાટનો ધ્વનિ! આ મ્યાને પહેલા
દેવાનો નિવાસ હતો મારવાડને મેવાડ એ
જોડીઆ બાહ્યો છે. અને તે પશુ વીગતાના
મહારના નબમા એ અને જુદસ્થિતિ ને
શુકના જેવા છે ધીરે ધીરે એ મંગળ મદમા
આપણી મમીષ આથો બાવે છે. આનો
આવો ચાગુનાનો પેલું માયન માઓ

જસવંતસિંહ—મહામાયા!

મહામાયા—હવે બોલજો મા. ત્યારે મને
આવ વિચાર આવેડે ત્યારે મને મમજમ છે
કે મારો પૂજનો મમ્ય થયો છે પ્રતિહારો!
શખ વગાડો અને પટાનાહ કરો હવે કોઈ
બીજું બોલજો મા.

જસવંતસિંહ—જરૂર આના મગ-
જમાં કાઈક રોગ છે. [જાય છે.]

મહામાયા—દેવિ! તમે કાણ છો?
નુકર, મૌમ્ય અને ચાન્ત મી તમારી બનિ!
આવો. મનુષ્ય રહી દશન આવો.

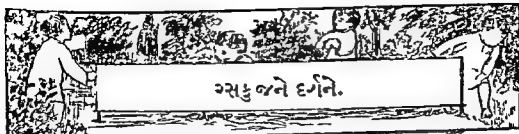
[ચાગુનાનો પ્રવેશ કરે છે]

મહામાયા—ચાગુનાનો! ગાઓ, ગાઓ
પેલું આપણી જન્મજામિનું ગાન ગાઓ.

ગણેશને દર્શન

[૧ ૪૩૩]

સકુળને દર્શને.

[૪૦૩]

મનુ તના ગા ગીત ?
સુગુણ વસ્ત્રની
મ મોહન પના રો
નિશા મો નિશાપ
નિના હ યજ્ઞર્થ રી

તન નગ રહે અનિન મહાગજની અ
ત્યન્ન નિગુણ હેરા રહે એ ગ્ધની વીઓ
એ યોનમા હ નીઓ એ મ મા બાન
આન જનતાગીઓ—મહેવના મમજુગા ।
મનમ ર અને રિ ત્યન્નના ગગના અગ્ન
યીઓ નિજ ન ધના મયોગ કાગે ધ
નનનવા મ્હાત્તરકત દાનમાવ મ્હરી !

મ રેરી મનથાચનની વાય હેરા અહીં
મવત વાહ હેનો મીઆમણી વનુલેમા
એ મમજુગારા હૈસાના અને ગમરેરી ગ્ધી
યજ્ઞ મિમઓના ગમ ગ્યાના

દે માર્ક દેવાગતા મમી યુષ મ્હીતી
અગરિમ્હરી મુગાવસ્થાને આગળે પદમ્મન
મા ની અનમેવડીઓને એ સામાસો અગ્ન
નના—રે ! મ ધ ક ના !

અને એ ગમમામનો ગમિ નાવિ મુગ
હીના નાનમા ગનિબીના રમ્મ ગમા પના
દેસા તનમના ગગગસો

આદા મવને ન સાસામા રતીગ નગર
મવને નચારના અને નાચના

મ્હરીએ નનિન નનનાઓના હાવમારમા
હોનારનો મગનીર મોગરિ નેહરેના નયન
મોગ નચરના અને મિચારી બોગી બાસઓ
નચરની પના વડે જૂથમુગ્ધ બનતી અને
એ મનમોહનમા મવને રિમરી જતી !

મુદ્ધમ / હે સાજ અને એરી ઓ
હનીથા ગી બની જદને એક હૃદયદેવને
જગદનને પ્રમતસામા જનના જન
માગતા નેતારે નેઓ ન ધાતી !

ભણુ ભણુ મદા સવદા એક મય જ
થઇ મ્હરીએ અને જગતની રિમતા રિમરી
જદ્યએ એક એક થઇ મ્હેતુ !

તોરે એ મનનો રમીરે મરિનો માનીનો
ઓ બોગો બોગી ગા અગર મોગિ મ્ધગી
મ્હરી નિ હાનિથી જગી જગીને મ્હ
મ્હ મિા તનમાનનો અને તનમના

પના પના રમીથાના ગીમામણુ જનમા
અને એ ચતુર ગિરોમણિ નગર અનગા
એને બાગવસામા રવીણુ નગર ફી ફરી
મનારી પોનાનો મ્હી નના —હૈર આ રી
ન

ઓ મમી રિપ્તગ પના પના એ મ
ન મોહન મ્ધારે મળગ ? આમ ગિરના
મિના મગમા હાતી આ રી આ । વે નાગા
અનગાના

વળી એક અડપરી સખી મિત્ર પ્રતી
એ નિરોગથી ઝરતીને તનમાંથી સતાવતી
અડપનારે રતી! તોય સખી તે સખી!
અ મા ઝીનતી એ પ્રિયતમ મજે નાણુ
પાથરતી ને આલિંગન આપતી આશ્વાસન
દેતી ધીરી સખી! ધીરી! આમ કદી
રસીયાની શોધમાં વનકુળ કુળે ફરતી

મ્હો મ્હો એ રનઢી રમીયો અન્યના
સહચારમાં નિહરતો—એકા તમા આન દ
પ્રતો—દષ્ટિએ પડતો શરમાતો પ્રપતો અને
કંઈ કંઈ મિત્રે એ અતુર છાંડી જતો!

તોય કદી કદી પોતાની સખીના હાથમાં
મથકાનો તારે સખી સખીના શા મ્હાલ! એ
રમીયાનો ગો ગમરાઈ? અને પડી તો એ
રસકુળોમાં શા મનમેદાક રીમામણા જનમના!

જન જન એ હમારા! એવા મ્હાલ
મુક્ત ઉપાન ભ મળળાના આમ રીસેરી
એ અ પના કુચને છણક છણક મીન
ફર ફરતી એ તોફાની રમીયો અલગથી
નિહલ્યા દુન જના કપરથી હડે મનજે સખીની
દમા ચાલ્યો પારે પડતા આત્મા! મ્હ
મ્હ વિનવગી પ્રતો!

ત્યમ ત્યમ વિનવગી વરતી ત્યમ ત્યમ
અરિક તરછો ને—નિરરમારો! નિચા
રાને 'કેમ વિનવુ' ? ગ ૩૩'—એમ
થક જતુ!

આમ દારી જતો તારે એ રમીયુગ
તરતર જાતી અખાને રજા અવગીને
ગેમાલ જતા! આદા પડા તો તેની તરક ના
રાન પાથરતી પ્રમુખેરી મખીનો ગી દમા!

જન જન હમારા! મોનતા મોની જનાતુ
પણુ હવે? સન દોર હમા રી પારે લાગી
મ્હ કંઈ મ્હારે એ રીસાવના પિતુને પ્રામ
પ્રતા મથતી હવે પ્રીત તાનાવેરી થતી?

અને પ્રાણપ્રિયને તનના? મારે
પ્રાણ વ જ હૈયાને સહી મ પૂછે? કંઈ સ
ખીને સ્હમજાવતો પ્રિયતમા પાસે મેકનો
મખી પિતૃના ધરાયના વિનુ નગન પ્રતી

અરી વ્હાતા આવે અને તૂ રીમાન
રતામુથે ન જુવે! પ્રી વજ હૈયાની?

વળી પાડી તનફે મી? આમ સાન
જતા મિચારી અમુ આરતી મખી થતી
પોતાને દોર દેતી અને પ્રતી બ્હેન
ઓ સખી! બુરી મર્મ!—નાથને મોનાની
લાના જા જ બ્હેન! એ ગીઆપનાને મોનાની
લાન હાથ હવે નથી સ્પર્શ થતુ!

એ મથોમરસિષ મખા હોર? બ ને તન
ફતા મ્હથને મીનાવતી મ્હા વનકુળમાં
સુ ફર જમ નીચે એકા ત ધગમાં એક પ્રતી
અને આદા! એ અતુર કોઈ મીની મર ગી
કરી મરતી જતી!

પડીના નગન પ્રાણ પ્રી મ્હા હો
હવે હવે નેત્ર નેત્રમાં અમ અમથી
આપુ અ કુથી રંગીનાઓ નુને અને આનદો!
એ આનદની એકતાનાતમામો બે ને રિચરે!
એ અન ર મેજજોનમાં મ્હતા અરે દુનિ
વાના મન દુખો ધરીનર મગી ત્યમ અને
મર્મ મહેનને મનાવન એ યુગન પગપામ
લગી ત્યમ!

મમકુળના સા મીન?

“ ખુદ તારા દિલમાં ખુદાનો છે વાસ. ”

ખુદાને તું ગોલે છે જઈ આગમાં
મગર હજી જગામાં છે ને એની વામ,
અનમર અગર તું કરે ને તપામ
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

જે કાનો કપડો છે વચ્ચે ખડો
ને વેગોનો લહાર મનમાં ભર્યો,
તોડી નાખ, અન્નેનો કર જલદી નાશ
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

તાણુ તોડ ગર્વ નાણુ એકમ,
તો જગાને દીવનો ખુદે એકમ
તજો થાય જેથી નિગમ
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

આકાશ, તારા અને ગનમાં
હવામાં અને ઝાડમાં પાનમાં,
મુઠ પણુ ને છે એનાથી પ્રકાશ,
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

છે મુઠમાં, ને મુઠમાં, ફેક પ્રાણીમાં
પદાર્થમાં, ધરતીમાં ને પાણીમાં,
વળી પ્રકાશ છે એનોજ વામ,
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

એ છે મર્વિયાપત્ર ફેક ચયે એક
નગમ નીરને કર નુક, થા નદિ નિગમ
ખુદ તારા દીવમાં ખુદાનો છે વામ

—આદ્યમંત્રીયાં આદ્યમંત્ર-ઉમર નમ્રવાસા, શી એ

શ્રીમતી ભરૈભાની

કેટલાંક કાવ્યો.

—:—

અગ્રેજમાં મૂળ લેખિકા—શ્રીમતી સરેજિની નાયક.

અનુવાદક—શ્રીયુત રમણિક કીસનલાલ મહેતા.

પ્રેમનો બદલો.

કાતીલ હતા તે જખમો, આ પ્રિયા !

જે મારી તહે' મહને જખમી કર્યો છે.

દારણુ હતું તે ખંજર,

જેનાથી તહે' મહને બેહોશ બનાવ્યો છે.

પરંતુ એ દર્દી મહને પ્યાર' લાગે છે.

ઐશ્વર્યની બેમૂલ્લી બક્ષિમો કરતાં.

મહને તહે' આપેલ આ પ્રસાદી બધું મીઠી લાગે છે.

તહારા મંદ હાસ્યમાં દૂરતા અત્યંત હતી,

પરંતુ તે કરતાં યે તહારાં મર્મ વચનોમાં વધુ કડોરતા હતી;

કિન્તુ તહારા મુખમાંથી નીકળતા તે રાખેલાં હાસ્ય, મહને,

ખંસીના નાદ કરતાં, કોકિલના મધુર ગાન કરતાં,

અમૃતના આસ્વાદ કરતાં પણ વધુ મિષ્ટ લાગે છે.

મહાર' ચિત્ત ચોરી,

મહને તહે' પ્રેમસરિતામાં ડૂબાડ્યો છે,

પ્રભુચક્રબલમાં જકડી,

મહને તહે' તરંગાડ્યો છે;

સાદાને માટે મહાર' જીવન તહે' નીરસ કર્યું છે.

પરંતુ બહેતર છે કે તહારી પાદરજતું પૂજન કરી,

તહારી પ્રેમ-પ્રતિમાની આરાધના કરતાં આ જીવનનો અંત લાવવો;

જેની આગળ હિંદ માણિક્યના અમૂલ્ય ભંડારો,

ઇંડનું કન્ડાસન, અને સ્વર્ગનું આગ્રાજ્ય પણ નુકે છે.

—:—

શુરલીયર

મુરલીધર.

—૪૩૫૭—

ફર ગીચ વૃક્ષ ઘટામાં કે પેલા ઉંચા પર્વતની પાછળ
 મહને તહારી મુરલીના મોહક સૂર સંભળાય છે.
 હૃદયના ઉંડાણમાંથી તહેનો પ્રતિધાવ થાય છે.
 એ સૂર કેમ ભૂંસાય ? બીજી કોઈ એવી બંસી બજાવી શકે ખર ?
 તહેને બંસી બજાવ્યે તો યુગના યુગ વીતી ગયા છે;
 કિંતુ એના પ્રતિધાવ પણ અમહારા હૃદયને વ્યથિત કરે છે—અમહને ભભાવે છે.

સદાએ મંત્રમુગ્ધ સર્પની જેમ તહારી પાછળ પાછળ ભમ્યા કરે;
 એટલા મારે તહે તહારી મધુરી બંસરી બજાવી હતી વહાલા ?
 જગતના પાર્થિવ પ્રેમ અને દુનિયાની મોહનિએ આજ મુઘી મહને દેસાવી હતી.
 એ સઘળી માયાને ભૂલી તહારા એ સૂર પાછળ પાછળ
 ભમ્યા કરે એવું પક્ષિ મહને ગમે.

સોનેરી પુષ્પની ઘટાવાળા કન્ડ દરબારમાં,
 કે યમરાજની નિઃસ્તબ્ધ—દુઃખદ—સભામાં મહને લઈ જા.
 ગમે ત્યાં આપીશ,
 વહાલા ! જે ત્યાં તહારી મુરલી મહને સંભળાવે તો.

પ્રેમે મહને પાંખ આપી છે.
 ઉંડામાં હંડા મહારાગર,
 કે ઉંચામાં ઉંચા પર્વત મહને ખાળી નહોં શકે.
 ઉજાડ વેરાન હોય, માર્ગ કાંઠાથી ભરપૂર હોય,
 કે એ સાક્ષાત્ કાળનો દાઢમાં—મૃત્યુના મુખમાં લઈ જતો હોય;
 પણ તહારી એ બંસીના દ્વારમાંથી ઝરતા અમૃત મારે તરસ્યા આ હૃદયને—
 એ કમુજ—ના કમુજ—ડગાવી નહિ શકે.

પણ પ્રભુ ! એટલો ફર રહી તહારી બંસી કેમ બજાવે છે ?
 મહને એથી એણું દુઃખ નથો થતું.
 પ્રિય ! મહારા હૃદયને—મહને તું પ્રત્યક્ષ થા, એજ મહારી પ્રાર્થના છે !

મિત્રે મહત્ત્વ આપવા જોઈએ છે તે

[૫૨૪૧]

ગુન્હાની માફ.

— ૦ —

માફ કરજે પ્રિયે ! મહારી આંખનો અપરાધ,
કદિ જો તે તહારા મુખચંદની જ્યોતિથી આકર્ષાઈ હોય;
અને તહારા ચંદ્ર વદનમાંથી ઝરતા મુદ્રા પ્રવાહને અવલોકવાચ્છિર ધઈ હોય તો;
પ્રેમ-ગગનમાં વિહરતા અચ્છંદી વિહંગની માફક તહારી પડે ભમતી હોય તો.
પ્રિયે ! માફ કરજે આ અપરાધ;
જો ગુન્હો લેખાતો હોય તો.

માફ કરજે પ્રિયે ! મહારા હસ્તનો અપરાધ,
કદિ જો તે હોથે તહારા કમળ સમાન કોમળ હસ્તને ગ્રહવાતું;
અને પ્રેમ પ્રભાવે દિત્તજિત બની તહને બાહુ યુગલમાં લેવાતું સાહસ કયું હોય તો.
માફ કરજે મહારો આ અપરાધ,
જો ગુન્હો કહેવાતો હોય તો.

માફ કરજે પ્રિયે ! મહારા મુખનો અપરાધ,
કદિ જો તે તહારા મધુર આહવાહનથી પણ ચૂપ રંજુ હોય તો;
તહારા મીઠા સંગીતથી ના રીઝાતું હોય તો.
વિગ્લેષના ગાંત કરવા કદિ તહાજ અધરોષ પર પ્રેમભયું ચુંબન કયું હોય તો.
ક્ષમા દેજે આ અપરાધની પ્રિયે ! જો ગુન્હો ગણાતો હોય તો.

પ્રિયે માફ કરજે મહારા દૃષ્ટનો અપરાધ,
કદિ જો તે હોથે તહારા દૃષ્ટને છતી લીધું હોય,
તહને પરવશ ઝીધી હોય,
એહ-સાંકળે જકડી લીધી હોય,
કે મહારી સહભાગી દૃષ્ટચારી બનાવી હોય તો.
જો અપરાધ મનાતો હોય તો,
પ્રિયે ! ક્ષમા દેજે આ ગુન્હાની.

— ૦ —

“अिय-फरान

[५४११३]

પ્રિય દર્શન.

—:૦:—

અય માશુક! આ મૂર્ખ દૃઢ્ય,
અને આતુર નયનો ત્હારા સિવાય સર્વે ભાન ભૂલી ગયાં છે.
વિધની વિવિધ વસ્તુઓમાં,
ગગનમાં, ઢાડતા વાદળમાં, વૃક્ષની ઘન ઘટામાં,
વનમાં ઉગેલી વનસ્પતિમાં, સરિતાના શાંત સહિસમાં—
તે ત્હારીજ પ્રતિમા-ત્હારીજ દિવ્ય મૂર્તિ તું નિરીક્ષણ કરે છે

દરેકમાં મહને ત્હારો હસનો મહેરો આવિર્ભૂત થયેલો જણાય છે.
ચંદ્રનાં મુધામય કિરણોમાં ત્હારો નેત્રપ્રભાવ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

મહારો દૃષ્ટિ જહાંમાં તું આસનની સામ્રાજી—
સ્વર્ગની દેવી હોય એવું જણાય છે.

તુંજ મહારી શૈશવઆરા છે,
વસંતની વનદેવી છે,
સાગરમાં છૂપાયેલા સંગીતની અધિકારી છે.
કમળની નવવિકસિત પાંખડીમાં,
આંખાના મહારમાં,
ગગનમાં અમકાર કરતો વિદ્યુતમાં-મહને ત્હારુંજ દર્શન થાય છે.

અનિલના સતનન શબ્દમાં,
કોકિલના કલરવ ધ્વનિમાં,
ચક્રોરની મેઘ વાયનામાં,
મહને ત્હારો મીઠો મધુર અવાજ સંભળાય છે.
દિલખર! ત્હારી પાળળ ઘેલો થયેલો મહારો આત્મા—
મહારું મન-મહારું દૃઢ્ય-જગતની સ્મૃતિ વિસારી ગયાં છે.
તુંજ મહારા જીવનનું ચૈતન્ય-દૃઢ્યનો એકજ આરામ છે.

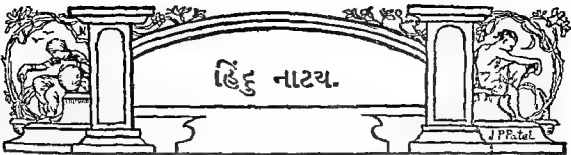
—:૦:—

સ્વછંદ.

ગની પુષ્પ તહે હાથમાં લીધું,
 અપનાઈવી તહેની પાખરીયો છુતી ફગી નાખી
 તેરલીજ અવદતાથી તહે તે પાખરીયોના પા દુકાન કર્યા
 અરસોસા ! તે મહાત્મ જેવ્ય હવુ.

શનઅનુ બામ તહે હાથમાં લીધું,
 આસ્ને આસ્તે તે ઝાઝ આગળ રહ્યું,
 તે તહે પીધું, અને ખાવું રંગાવી દીધું
 અરસોસા ! તે મહાત્મ આત્મા હતો

લેખક—રાજયરત્ન શેઠ પુરુષોત્તમ ત્રિશ્રામ માનજી, જે પી એમ આર્ એ એસ
[ગતાક ૧૯૬૩૩૬ થી ચાલુ]

અ ધા પાત્રો પુરૂષ અને સ્ત્રીના બે ગ્રુપ નિલામ પાડનામા આવેના છે આગ્યતર
[અત પુરને લગતા] પાત્રો અને બાલ [અત પુરની બહારના પાત્રો]

રાજ મહાનયના અત પુરમા રહેતા અને જતા આવતા સ્ત્રી પાત્રોના નીચે
પ્રમાણે વર્ગો પાડના છે—મહાદેવી, દેવી ત્રામિની સ્થામિની ભોગિની શિ પ
મરિમ નાટ્યના નર્તત્રી અનુચારી આયુક્તા પરિચારિત્ર અચારિણી પ્રેમણ
રિમ મહત્તમ પ્રતિહારી કુમારી અને અનિરા

મહાદેવી

ગળનો ગળ્યામિરે મહાદેવીની માથે થાય છે તે ઉચ્ચ કુળમા જન્મેની હોય છે
અને તેનું ચારિત્ર ધણા ઉત્તમ પ્રમારનું હોય છે વયમા તેણી રાજના જેવડીન હોય છે અને
બધી ગણીઓમા તેણીની પત્રી પ્રથમ અને ઉચ્ચમા ઉચ્ચી હોય છે તેણી મહાપર નવ
નેન કોધાનમાન થાય છે, અને બધા તેણીને ચાય છે અને માન આપે છે રાજનું ચારિત્ર તે
બગાર અને પૂરેપૂરું બાળુની હોય છે તેના સુખદુખમા ભાગ લે છે મતો વિગેરે પાળીને
રાજના ક્યાણમાજ મમ રહે છે અને અત પુરની સલાહ અને રતિન નાગરી રાખનાની
આમ મળજી રાખે છે તેણી પતિમા પ્રેમનાગી પતિનતા કામાનીન અને સમાધાનીથી મમ
ના વાળી હોય છે

દેવી

ચારિત્ર અને પત્રીમા દેવી લગભગ મહાદેવીના જેવીજ હોય છે પરંતુ તરીકે જરા
ઉનગના કુળની અભિમાની યૌવનસપના બાલ યૌદ્ય અને ભાગેચારાગી બીજી રાગી
ઓની અદબી અને પોતાના વાનના ગનવાળી હોય છે તેગી મહા રાત્ર કુદ મમાજ
જન્મેની હોતી નેહએ

ત્રામિની

સ્થામિની તેના ઉકૃત યૌવન રાજન અને સ્થાધાનમા માટે મસહુ હોય છે અને
પત્રિની જાનની સ્ત્રી નાય છે તેગી રાજ મેના રતિ કે અમા રત્રી પત્રી હોય છે તેગી પત્રી

અને પતિનાજી મદવામમાં મુખ માનવાણી હોય છે. મેઈ કેઈ વખત 'આમિની' ગમ, હનુમ્ મીઠ્યંતરી અને આગિતરી અને પતિના ગનીને પગ વગાડવામાં આવે છે

સ્થાયિની

સ્થાયિની કાંઈ અને યોવનયુક્ત હોય છે. ગીતબાન, અને યોવવા ચાવવામાં તેણી મારી વખત કડંગ અને મેઈ વખત હલિત હોય છે. તેણી કામકળામાં કુશળ અને મેઈકોની અમુકા કુચાવાળી હોય છે તેણી 'ઉદાતા' જનિની, સુગંધી પદાર્થો અને પુષ્પમાળાની શોખીન, ગમના સિચાગેની જલકાગ, ગમના સબધમાં હર્ષા વગરની, ચાવાક, મહેનતુ, દયાળુ, રમુકુ અને આનંદી સ્વભાવવાળી અને માત્ર અમાત્ય મનુષ્યોની પરીવા કુચાવાળી હોય છે.

ભોગિની.

ભોગિની શીયયુક્ત, મમાધાનીથી કામ વેશણી, અને જગ માનવતી પદવી ભોગન વાવાળી હોય છે. રીતબાનમાં જગ કડંગ અને જરા શાન હોય છે તેણી 'નિભૂતા' જનિની હોય છે

શિષ્યકારિકા.

શિષ્યકારિકા જુદી જુદી કળાઓ અને શિષ્યાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, ઉત્તમ મેઈની મરીગી રીમાં કુશળ, સુગંધી પદાર્થો ખનાવવામાં, તેઓના શુભ જામવામાં અને વાપરવામાં દુરીયાગ હોય છે તેણી ચેખનકળા, ચિત્રકળા, વાદન, આસન, અને રમ્યાના રિયોમાં અનુર હોય છે તેણી સામાના રિચાર પારખવામાં કુશળ, વિવેકી, હન, મધુર, હળીમળીને ગેરાવાળી અને 'નિભૂતા' જનિની હોય છે

નાટકીયા.

નાટકીયા કળા અને મદમડનના રિયોમાં પ્રવીણ રમત અને મનના હાનભાવ જાણવાવાળી હોય છે સામાના રિચારો પારખવામાં તે ચાવાક હોય છે તેણી પોતાના શુભની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારી, દક્ષ, ચાવાક, અભિનયક્ષ્મા અને વાર્તા બજાવવામાં પ્રવીણ અને રાસવિદ્યા કરી મદમની મક્તિ ધરાવનારી હોય છે

નર્તકી.

નર્તકી, સગીન અને નૃત્યક્ષ્મામાં કુશળ અને જુદી જુદી જનના વાલો બજાવવામાં પ્રવીણ હોય છે તેણી 'મગલા' જનિની હોય છે તેણી મહેનતુ અને શ્રમ કરનારી ન ચાકે એવી હમેશા હોય છે સધળી સ્ત્રીઓમાં, તેણી રૂપ, ધારન, કાન્તિ અને બીજા ગુણોમાં, શ્રેષ્ઠ હોય છે તેણી મિલકુલ વજન રહિત હોવી જોઈએ

અનુચારી.

અનુચારી પ્રમગોમાં મમે તે અસ્થામાં, જે આ રાજની હલકુમાર હાજર પડે છે તે અનુચારી અથવા અનુચારિકા કહેવાય છે

આયુક્તા.

આયુક્તા, ભંડાર, આયુધાગાર, ધાન્ય, ફળ, કંદ, ખીયાં, અત્તરો વિગેરે. વસ્ત્રા અને આભુષણોની સંભાળ માટે નીમવામાં આવે છે. ખીછ પણ કેટલીક આખનો ગેરી કે આખ્યાનો તથા ક્યા કહેવામાં પણ તેણીજ મુખ્ય હોય છે.

પરિચારિકા.

પરિચારિકાને છત્ર, શય્યા, અને આસનો સભાળવાનું કામ મોપવામાં આવેલું હોય છે ગળને ચોંટી કરવી, કપડાં પહેરાવવાં, પવન નાંખવો, આભુષણો પહેરાવવા, અને કુવની માળાઓ બનાવવી વિગેરે કામો પણ તેણીજ કરે છે.

સંચારિકા.

સંચારિકાને ખીજ કામો હિપગંત, મડ્યો, ક્ષનાગ્રહો, મદિરો, ક્રીડાગ્રહો અને મહાવયોના ખીજ ભાગોની સંભાળ રાખવાનું સોંપવામાં આવેલું હોય છે તેણીના માસિક (રાગ) ને તેણીને વાગતે ધણુ માન હોય છે અને તેના પર ગળ ઘણી મહેન્યાની રાખે છે.

પ્રેખણકારિકા.

હુપી રીતે અથવા ખુશી રીતે કામેચ્છ તુષ્ક કરવામાં આવેલો મેળવી આપનાર સ્ત્રી પ્રેખણકારિકા કહેવાય છે.

મહત્તરા.

અત્ત.પુરનું પૂજા વિગેરે ક્રિયાઓથી અને આશીર્વાદ વિગેરેથી કરવાણુ કરવાના કાર્યમાં નિયુક્ત થયેલી સ્ત્રી મહત્તરા કહેવાય છે.

પ્રતિહારી.

સધિ વિગ્રહ અને ખીજનું એવાં ગજકાર્યો વૃષ્ટિને નિવેદન કરનાર સ્ત્રી પ્રતિ હારી કહેવાય છે

કુમારી.

અતિમય વજનનુકુલ અને અત્ત પુરવાસીઓમાં અતિ હિચ્છ સ્થાન નહિ બેસાવવી કન્યાને કુમારિકા કહેવામાં આવે છે નેગી નિબુનાની ગનિની હોય છે

સ્થવિદા.

રાગના પૂર્વગ્નેના અગ્નિ, રીતભાત, તેમના કૃત્યો અને પદરી બગવત વાજનાનું વ્રદ સ્ત્રી સ્થવિદા કહેવાય છે અને ગળ અને કુમારોમાં તેણીનું માન માત્ર હોય છે

કેટલાક લેખકોના મન પ્રમાણે ગ્રાહ્યણ ગનિની સ્ત્રીઓ, રાખીઓ નામકની નાવિકાઓ પ્રતાગિકાઓ (ભક્તનાગીઓ), કુમારપત્નીઓ અને પુત્રીઓ, અમાન્યો, ગ્યાપારીઓ અને વિદાનો પદેવા (ઉત્તમ) વર્ગમાં આવે છે. ધારીઓ, મખી, ફતી પ્રતિદારી, માવણુ સામનપત્ની અને નદી ખીજ (મખમ) વર્ગમાં આવે છે પરિચારિકા અને મહેવમા ગદેતી ખીછ પગેશી સ્ત્રીઓ પદેવા વર્ગમાં મકવાને વાવક હોય તે પન ખીજ વર્ગમાં મકવામાં

આવે છે. કુની, લંબા અને વડેલી બીજો પોતાના ડાહ્યાને માટે ભગવા ધ્યાન કરના
રીજો. વિવિધની જેમ મનના નિમિત્તો બીજો દરેક નોંધ કરનારી બીજો જોવામાં
આવે નવનુભવો. ૨ ના (અધ્યયન) વગર મનમારેન થાય છે

મિત્રભાઈ, ચતુર અને વિદ્વાન ન જાણતું નમ જ્યાં કુદરત અને મુલતલ
વડેલોની આત્મ પાળનાર મનાઈ અને ની જગ્યાએ આ દેશમાં મોટાના મન પ્રમાણે 'કલમ
પ્રકૃતિ' બી અથવા પદના વર્ગની સ્વભાવ /

ગાંધીજી

ગાંધીજી જાણેલા જગત મનીષ નૃત્ય બો અભિનયમાં પ્રવીણ નુશર વામાં
તપ્ત શુર પ્રેમોત્સાહ રિચેલી નજ મળવાના ૨૧વાંથી આ નિમિત્તનમ દોષો ગદિત
દમમુખી ખુ ના દિનની નક્ક મહનુ અને ઉદ્ધૃત મનાઓની ૧૧મો અને ઉપનોય
નારો દોરી જોઈએ

નવની યુવતી, પવની નીવળી અને મુલતલ યુક્ત દોરી જોઈએ તે રીએ પ્રમા
દારો અને શી પગ ખીસ મુવગના અનમ ૧ ધ્યાન કરવા જોઈએ તે રી ચતુર નજ દમમુખી
મધુર મ ત્રણી રમત પદ મ પીત વિગાદ અને નય અને તાત્કાલિક મનાઓની દોરી જોઈએ

અથએ દામ્ય જોનારી તમેશ અતરો વિરે અને પુષ્પમાળા વાપરનારી રક્ત
કોષ્ટી દીન લક્ષ્મી આનનારી બધી જાનના દોષથી ભરપૂર અને નિમત્તા જાનિની નદિ
એરી બી ૨ ના વર્ગની એવે અધ્યયન દોષ છે

ગજ મહાનયના અન જગા કેવા મોકેને પ્રવેશ કરના દેશ જોઈએ તેન હવે
નીએ વગન આવે છે

જોએ મારી ડોન અથવા જેવું બ માન ન દોષ જોઈએ વિરે એવગર, વત્રા
ભુલભુના બાનવગરની જમાનન મહનરીન મુક્તિ અને ન ગમમનારી કોષ મન,
મમેવ્ય અને સ્ત્રી જાતિના દોષો રહિત અને નિમત્તા જાનિની બીજોને અતપુ મા આવવા
દોરી મ ગો જોએ પુ રમા નથી તેમ ત્રીમા પથ નથી તેઓને આવવા દેવામાં હવ
મત નથી કરાન મુખી વનવર ઉપચારિત અને નિમુ ને અતપુના દારોની સોકીપર
ગમના સામાન્ય રીતે જે પુ રા મમસમિત રહિત દોષ તેઓને ૧ અતપુરમા આવવા
દેશ નારિત્ય અને આવવા મુ ન જાનમને પૂજની મામથી વિચેરેની દેખેખનુ મામ
મોપનુ મુખને પૈમા અમથી મામ માપનુ અને વાવરની પ્રેમ પ્રમોમા સહાય લેરી
ઉપચારિત અને નિમુ ગણીઓ લ્યા જાય ત્યા સાથેજ દેવુ રીઆયેરી પ્રિયાને મના
વત્રામા અનુચારિતી મ નેરી બધી જાનનેાનુ સામાન્ય રીતે જાન ધારતી સ્ત્રીઓ
ને નાન્યગ્રહોમા મોટીમા ગમની

૧૧વર ચળ લીજુમન સ્ત્રીના જેવા અવશ્યગો કામના જમા ચાયા અને તેના
કૃત્યોમા અને પ્રમા જાણુ દોષ પ્રે ૧ રહિત દોષો જોઈએ

મુખી અભિધા વિચારદ શાસ્ત્રો અને મળાઓમા પ્રવીણ અને મામદાર રહિત
દોષો જોઈએ

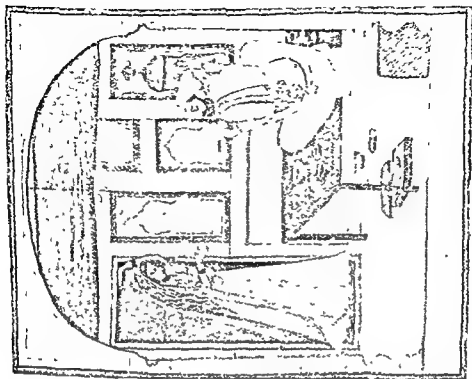
नन्दिनी

१-४४

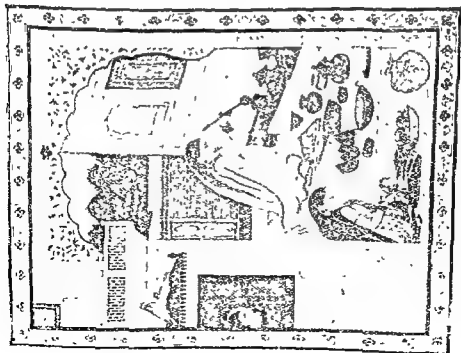
શિષ્યકારિકા.

[૧૬૪૫]

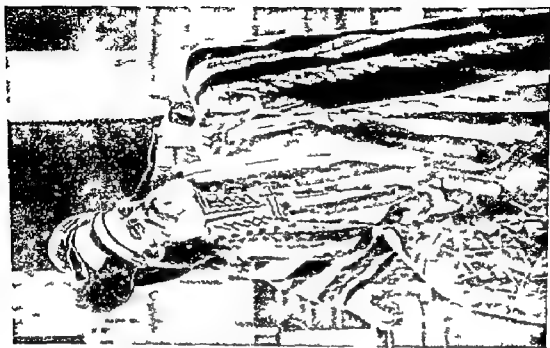
સ્વામિની.

[પૃષ્ઠ ૪૪૬]

આયુક્તી.

[પૃષ્ઠ ૪૪૭]

— ❦ ❦ ❦ —

ઈશુનો સત્યાગ્રહ.

બે હજાર વર્ષ પહેલાંનું એક મનોવેદિક દ્રશ્ય.

[એપ્રિલ—નૃસિંહ વિભાકર.]

અધ્યા—જેમવેમનુ ન્યાયમદિર

[ઈશુને તેનાજ મિત્ર જુડાએ દગવનાજથી પકડાવી ધર્મોચાર્ય અન્નાસ પામે એક પાખડી ગુન્હેગાર તરીકે રજુ કરાવેલ અત કરજીના આગળથી મુકાયેલ અન્નાસે પોતાના જમાઇ મહાયાકજ કેઆફસ પામે ઈશુને મોક્યાન્યો છે. ૭૧ પાદગીનુ પથ ઈશુનો મુકદ્દમે મનાવવાનુ નાટક લજવે છે. કેઆફસ પૂર દમામમા ઉઘા આસને નિરાજે છે]

કેઆફસ—[પાખવ થનાજ] ગુન્હેગારને હાજર કરો

[તુગતજ 'સુવેદ ગાન્તિ' ના ગફોકો ફોરડાથી મુસ્કગા બાધેલા ગુન્હેગાર ઈશુને રજુ કરે છે]

કેઆફસ—[પોતાના શિકાર તગ્દ નીકળુ નગર ફેલીને]—અધ્યા, તુજ નેજે રેયનો જીમસ કે ?

ઈશુ—[નિમ્મયમગ્ક શાન્તિથી]—હા ફૂજ

કેઆફસ—અને તુજ પેલા બાર મેના એનો ગુર ?

ઈશુ—૮ પોતેજ

કેઆફસ—અને તુજ જહેનારો કે તુ પ્રભુનુ દેનાનય જમીનદોસ્ત કરીને પાણુ નણુ દિનસમા નુ દેવાનય ઉણુ કરી શકે ?

ઈશુ—[નમ્રતાથી] જરર એ કાઈ ગ્રામ વાત નથી આણુ જમનુ બાજે છે કે એ વિષે ૮ શો અભિપ્રાય ધરાનુ છુ મહારા મિદાત મહે કેહાથી છૂપાન્યા નથી તમારા દેનાનયમા જ, તમારા ચડુદી બધુઓની

હાજરીમા જ, મહે આ રાખ્દો કથા હતા તેઓનેજ પૂછો કે મહે શો ઉપદેશ કર્યો છે

કેઆફસ—અહા! અશ્વર તરફ ફર્યો થોગ નિગ્ગકાર !

યાજકે અને અમલદારો—કાવો થોગ તિરગ્કાર !

કેઆફસ—બસ થયુ બોન આ બધા નક ગુન્હાનો ત્હારી પાસે માઠ પણુ બધાવ છે !

ઈશુ—[અતિ ધૈર્યથી] બધાન ! મ્યા ગુન્હાનો બધાન ? છદિ અને સુનાતી દીનાયો એ ખર દેનાનય નથી પણુ તેની બીતરમા રહેલી ગુદ્દ પવિત્રતા એજ માયુ દેનથાન છે,—એમ કહેનુ તેને તમે ગુન્હો કહોઠો ?

હજુ પણુ પોતરી પોતરીને અન્ય મુણુ કે તમાર માગીનુ મન્દિર વદિ તૂડી પડે તો તેની જગ્યાએ ૮ એકજ નિમિત્રમા મહાગ હાથ યતી પવિત્ર મામમીથી મીણુ દેનમન્દિર ઉણુ કરી શકુ છુ

કેઆફસ—અશ્વરનો આગ્યો બધાગ શ્રોદ મ્યા પઠી પણુ આગવી મધી ત્હારી મગડી !

[તે ૮ ક્ષત્રે મદાતા-૮૫ના એ- અમનદાદે
છિનુના ગાન પગ એ- મખત નપા- ૨૫૫૫ નાડી
દીધી.]

અમનદાર—મેઅરના મેશરમ! પરમ
પૂન્ય ધર્મચાર્યનું આપુ અપમાન! [અમન
દાર નક્ક બાવથી અડગગ ઉભો છે]

કૈઆદસ—શીર નદિ હજુ એ- શીર
તમ આપુ છુ કહે તુ ઇશ્વરનો દેવાની કૃત
દેવાનો દાવો કરે છે તે ખરૂં કે નહિ?

ઈશુ—મીઠા તો પણ મ્હો તમે માનતો
નહિ તો પરી મ્હેવાનુ શ કણ?

કૈઆદસ—[નાડ પાડીને]— તને કશ
ગના શપથ આપીને પૂછુ છુ કે તુ ઇશ્વરનો
અનાર છે?

ઈશુ—તમેજ મ્હો છો કે, હ પછી
પૂછનાવુ કશા તુ?

[તમાન કૈઆદસે ઉભા થાને કશુ
ગણ પકડતુ અને પચ તરફ મરીને પોતાનો
ચુમ્મો મળાગો.]

કૈઆદસ—મોનો ન્યાયમૂર્તિઓ આ
બધાનક નાસ્તિક મામે હવે બીજા કોમ પુર
વાની જરૂર છે ખરી? દેહાતદક મિનાય
આ હ હડના ઇશ્વરનોહીને બીજા કોર્સિપા
અગ કુમારી સમય છે?

[સમગ્ર પચ ઉન થઇ ગય મનત્ર
કાનાકન મની લો યા રંગ અને અમન
દારો મગ ઉપર ફિટકારેલા નરમાદ ન સારના
લાગ્યા મેભેર છગુ ઉપર લોકા તરી પડ્યા
કોઇએ તમાચાઓ દોડી દીધા મ્હાએ તને
લાતોથી વધા શ મ્હાએ તેના મસ્તક પર
પ્રહારો મ્યા કાસિતેના ઉપર ચૂમ્યા મ્હાએ
તેને નિનજ ગાળો બાડી કોઇએ તેના વાળ
પિંચ્યા હતા એ ધૈય મૂર્તિની પ્રચાલત મદિ
પચતા મજાત્ર કડી નહિ.]

[કૈઆદસે એ- પગ એ- પચના મબા
મને ના મન દુહો.]

કૈઆદસ—મોનો દેવાન દડની તરફ
ભુમા કે વિરહ?

[પચ મચતે મન દર્શાવો અનમન
તરફભુમા જ તો?]

[માન એ- શા હુસદેજ વિરહ
અનિપ્રાય વનરે કરો?]

[પચ કુ મન મન તરફ થનાજ મનામા
બીબીચારીઓ અને ગજનાઓ ધમ રદી.]

લોચેનુ દોળુ—અમ એને દાગ મારે!
એને હવેના દાગી દો! અદિઆગ એના
પ્રાણ સ્થ લો!

[કૈઆદસે પોતાની તરફ નિર્ધી છાત્રો કરો
અમનદારો છગુને બાંધીને બહાર નાકા
મબા બગખાન થઈ]

x x x x

[આ ગમે તમામો છાત્રો મિત્ર પીર
ચો ફગ મે મચી પામ તાપનો તાપના
મુઝે મ્હોરે મેઈ રલો હને નના નીક હદ
પને અધિમરીઓના ત્રામથી એટલે બધો
બન શમો કે તેજે છગુની તરફભુમા એ-
શમ પચુ ન દુઆરો એ-તુજ નહિ પણ
મહાપાગમની દમીઓ માય થયેન જનાતિ
મવાતમા તજે હ ને એળ પચનો માફ
હનમ કશા]

x x x

[ત્તાતિક નીમે પ્રમાજ બધુ]

x x x

પાહેલી દાસી—[શીર નદિ જનાનિ]
અચા તુ પા! એ- મચગોડી છગુનોજ
માથીતર?

પીર—[તાપનો તાપનો] મિનકન જુ
એ છગુને ઝોગખતા પ્રચુ નથી!

[નાકાત્ર મગ મજા નિમ્મય તમાન

પ્રથુતો દોહી શિષ્ય પીટર.

હજીની સામે દેવો વ્યનાર બુઝાસ.

ગુરૂદોહી પીઠ-જોગનપર ૬ જાને ૧ મિય ૧ આગખતો નથી

[૧૯ ૪૫૭]

શુ-પા યે રતિ]-મે ૧ સત ન અદિમા અને ગાંધીજી કોમ ૨ મા છે

[૧૯ ૪૫૮]

પીટર પણ નિઃશ્વેસ. અહિંઆં પણ એક બીજી દારીએ એજ પ્રશ્ન કર્યો

બીજી દારી—અરે આ તો પેલા પાપ-ડીનોજ એવો ?

પીટર—શો જૂઠ્ઠા છે ? હું એ પાપ-ડીનો એવો ? એ દુષ્ટનો દિવસ પણ હું આજે જીવંતીમાં પહેલીજ વાર જોઉં છું.

ત્રીજો યહુદી—અત્યા હડહડતુ જૂઠું બોલે છે, તું ગેલીસીઆનોજ રહીશ છે, તારી ભાવાના ઉચ્ચારજ તને ઓળખારી દે છે.

પીટર—મોગનપુલે આ માણસને, હું ચિત્કસ ઓળખતો નથી, પ્રતિજ્ઞાથી વધારે ખાત્રી જી આપુ ?

x x x

[આ પ્રમાણે ઇશુના મિત્રો પણ બીજા અને દ્રોહી થવા લાગ્યા. પીટર ઇશુની તરફ-જુમા સાક્ષી આપવાની હિંમત તો નજા બનાવી, પરંતુ તેનું શુરપદ અને નેની મિત્રતા પણ ધડીબગ તેણે ફેંકી દેવાની બીજતા બનાવી. ઇશુએ પીટરની આ મનોદશા વિષે પ્રથમથીજ ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું. ત્રણ વાર પોતાના શુરનો અત્વીકાર કર્યા પછી તેનું સતેનું દ્રોહી હૃદય અચાનક ગમગીત થયું, તે વખતે તેના પશ્ચાત્તાપનો પાર ન રહ્યો. ચર-મથી દયાપ્રેક્ષા અને પશ્ચાત્તાપથી ધરાપ્રેક્ષા તે ત્યાંથી આશ્વોજ ગયો. એજ રીતે શુરદ્રોહી જુડામને પણ પાછળથીજ પશ્ચાત્તાપ થયો, અને તેણે તો મનની કુરચાનીથી જ પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. માત્ર જ્વલનનો પવિત્ર આત્માજ તેના શુર તરફ છેલ્લેથી વફાદાર અને ભક્તિપૂર્ણ રહ્યો]

x x x

[ઇશુને દેહાન્તની શિક્ષા થતી જોઈએ એટલા અભિપ્રાય દર્શાવતા જોઈએજ ચા-ર-મનો અધિકાર દત્તો, પરંતુ એ મિશ્રા ક્રમ

રવાનો અધિકાર તો રોમન ગહેનશાહતનો હતો, તેથી ઇશુને રોમન ન્યામન્દિરમાં રોમના સ્ત્રી પાછલેટ પાસે છેવટે ઉભો કરવામાં આવ્યો.]

[પહેલી જુઠાની મહાયાજ્ઞકે આપી]

પાયલેટ—મહાયાજ્ઞક, આવતી કાલે તો આપનું પવિત્ર પર્વ છે, અને આપના ધર્મ પ્રમાણે આપના મહા પર્વને આગયે દિવસે અદાકત બેસી નજા શકે.

ફેઆફ્સ—પરંતુ આ કેમ અપવાદરૂપ ગણવાનો છે—ખાસ તાકીદોનો કેસ છે.

પાછલેટ—આરોપી સામેજો આરોપ છે ?

ફેઆફ્સ—ધર્મ વિરુદ્ધ ભાષણ કરવાનો.

પાછલેટ—પરંતુ ધાર્મિક શુદ્ધાએ તો તમે પોતેજ પતાવી શકોછો, તેમાં રોમન કાયદો શી રીતે વચમાં પડી શકશે ?

ફેઆફ્સ—[બાજુ ફેરવીને] કેમ નહિ ? એણે માત્ર ધાર્મિક શુદ્ધો જ કર્યો છે એમ નથી, તેના ઉપર રાજદ્રોહનો પણ આરોપ છે.

પાછલેટ—ત્યારે એ વાત પ્રથમ જ કહેવી જોઈતી હતી. વાર, એણે જો રાજદ્રોહ કર્યો છે ?

ફેઆફ્સ—જુદ રોમન પાદશાહનું તેણે અપમાન કર્યું છે. “ હું યહુદીઓનો રાજા છું ”—એવા બડબોલ શબ્દો વડે તેણે રોમન સરકાર સામે માથું ઉચક્યું છે

[પાછલેટે કાણુ વાર ઇશુની ફરજીમતિ તરફ નજર ફેંકી. લોહીથી ખગડાયેલ તેના મુખારવિન્દ પર એટલી નમના હવાઈ રહી હતી કે ધડીબર પાછલેટ પણ માની ન શકે કે આ નામ્મ મર્નિ રાજદ્રોહી, બડબોલ દોષી શકે]

[અત્યંત પેશાક, વિખગયેલા વાજ, લોહીથી ખરગાયેલ મોઢા, ચાકિયું ચગી, પાછલેટે ધારી ધારીને નિગમ્યા પરંતુ એ

મર્મમાથી તો માત્ર મૃત્યુ નાશના અંતે
નણા જ નીતરી રહી હતી ।

પાડસો—શુ આ મૃતિ તમારો ગમ
હોવાનો દાવો કરે છે ?

કૃષ્ણદેવ—[માથું જમાનીને] હા
તો તેણે રૂપને જ આપતી આગલી છે
અને ને સતત જોડે જોડે કરે છે કે
' હુ મૃતિઓનો શત્રુશાહ હુ ' ।

પાડસો—[ઇશુ પ્રતિ] મમ જ મૃતિ
ઓનો ગમ છે ?

[હું સમક્ષિમાથી જાગ્રત થયો તેની
દયાનીતી આમે પાછળેને એમી દો
નિવાળી મ્હી । ય-મ્હા તેના નેત્રોજ સમ
જાતી જ્યાં પહોંચે જાય જર અન્ધ જો-
દશનુ મૈત્ર નોડને મુઝાયો]

પાડસો—કેમ તારે માં જવાબ નથી
આપતો ? તુ જાણે છે કે તારા જીવન અગ્ર
મૃત્યુ અન્ધારે મહારી દેવતા ઉપર જ અન્ધ
સમે છે ?

ઇશુ—[અતીવ નમ્રતાથી]—કેમની
દેવતા મિત્રાઈ કરતી નનભર પ । મત્રા
નથી એવું જ જાણ હુ

પાડસો—પણ તુ મૃતિઓનો ગમ
હોવાનો દાવો કરે છે એ તો ખર ને ?

ઇશુ—[હતાશી] કુન્ધવી ન રતી
માનવનો મ્હે મ્હાપી દાવો કરે નથી કુન્ધવી
સપાનો મ્હેને તોન દત્ત તો મ્હાવ અનુસારી-
આમે મહારી ખાતર ખાતરના લેગીના માત્ર
જનમના દત્ત પરતુ મ્હે તો મરત અદિમા
અને શાન્તિનોજ ઉપદેશ કરો છે નહ તો
જનિ નથી જ મૃતિ મેળવવાનો માત્ર જ
તારો છે આમાનુ ગમ્ય એજ સામ્ય
સ્વગમ્ય છે અને એ રાજ્ય મિત્રાઈ અન્ધ
ન ભગવાની નંદ રજ પ । પ સમી નથી

પાડસો—ત્યારે તુ રામ તો ખાતર ?

ઇશુ—તુ એમ કહેતો હોય તો તે મત્ર
છે પ । મ્હાર ગમ્ય આ પૃતીતુ ગમ
નથી મમારના જૂનાઓ ઉપર જીવના
રાઓ મ્હાગ રાજ્યના નથી મ્હાગ મમારના
તો તેઓજ છે કે જેઓ અન્ધ આગર હોય
જેઓ અન્ધની ખાતર પોતાના પ્રાણના નો
ગમ સમી સમે જેઓ અન્ધની આગળ જમ
તરી તમામ મ રતોને તુ જ અન્ધ આ
અન્ધને મ્હાગ જનમા મર્નિમન ક સતી
ખાતર જ જાણ્યો છુ, જીવી ન્યો છ,

[હવેને રોતરી નાખનારી આ શિશુવી
માનગીને પાડસો તો આભોજ બની ગયો ।
પોતાની અમ્બામણુ તે છપાવી ન શક્યો]

પાડસો—મ્હા ખૂન । અન્ધા જતામ ।
આ અન્ધના હવાઈ રા પ મારે જીવનો હો
તો એ ગાત્ર તને મુમારક છે

[પાડસો અમ્બામણુ રોત્રાથી નવા
અન છોડી બહાર ગયો]

[આગરનાથી ગાહ જેતુ લોકોતુ રોડ
પાક રતી આમપામ ફરી વત્યુ]

પાડસો—શુ જોને તને લોભ આ
દાવાનાને મ્હારી પાસે લાન્ધા છે ? એનું
મમજ મિત્રાઈ અગ્ર છે તે સી રીને શીતુગી
મર્મ સજ્જનો દત્તો ? હુ તો તેને એ ખાતર
તારી છોડી દેવા માણુ છુ

[કૃષ્ણદેવ મનરો]

કૃષ્ણદેવ—એને પામવ માનશે નહિ
અને તો ઘણાઓને પામવ બનાન્ધા છે તેને
છુટો મમો તો રોમન સત્તને ઉધ વાગશે
એ ઝનિતીઆમા દત્તો ત્યારથીજ બપાન
પામ માર તરીકે તેને મા જાણે છે

પાડસો—શુ ઝનિતીઆનો એ નિવાળી
જ ?

કૃષ્ણદેવ—દાગ તો ઝનિતીઆના

તેજેય મામનુ આ જાસડીર છે ! એ છુટી
જેરી તેની નથી !

પાયસેટ—પણુ તો પત્રી હેરડની હકુ
મન નીચે આ કેસ આવે છે વળી હેરડ
હાય જેડમનેમમાજ છે તો આરેપીને તેની
પાસેજ કા ન મોડવાવશે ?

કેઆફસ—મહેરમાની પ્રીને પ્રયુ
પાપરો નહિ, હેરડતુ મગર નથી કે તે આ
બદુગરને છેલનામા છેલની મગ પ્રી શકે
રામન બાદશાહની સમનિ ધમર એક રાજ
મેલીને દેહાનદડ આપી શકે એનુ એનામા
પાળી નથી રખેને—

[કેઆફસ વામ્ય પડ કરે તે પહેલા
તો પાનરે પોતાના હાથ નીચેના માણુમને
બનામણુ પ્રી હજુને દેરડ પામે મોકનારી
પગુ દીધો]

કેઆફસ—પાનરે, તમે એક સારામા
સાગી તમ હાયથી જના દીધી છે એમ માની
લે ત આ બગરાખોગને તમે કુમ પર
નહડારી દીધો હન તો આખી થ દી પ્રમ
તમારા ઉપર દિદા થઇ જન અને સમસ્ત
જ્યુડીઆ રાજનેદના બનકર વાનાગબુથી
મુખ થાન

પાયસેટ—એ નહાનકડા થડીને ફર
મુખ હરનાથી સુ જ્યુડીઆ આખુ રાજને
દરી સુ ત થઈ જવાનુ હતુ ? ધર્મીયાર્મ ! તમે
પણુ મી કે કા છે !

[પાપરે હસતો હમનો સરખી મહા
લમા ગોલ કેઆફસ હજુબર પૂનમાની
માફક ઉમો રત્ના છેવટે મસ્તક ધૂનારનો એ
પગુ આનો ગંગા લોમ વિમજન થયા]

x x x

[બીજા બાનુ મૈનિકેએ હજુને દેરડ પામે
દબા મો દેરડે મગના મા અને ગમ મા]

નિષે ધણુ સાબરુ હતુ તેથી આજ તેની
નિજામા મોક તમ થનાની તેને આશા હતી]

હેરડ—[હજુની હાસિ કરીને કટાક્ષમા]
ઓહો ! આ તો આપણા મહારાજધિરાજ !
યકુદીઓના નૃપતિ ! ખુદાના બદા ! જગતના
બદુગર હા પણ આપ નામદાર આના
સાન લેમામમા કેમ ? અરે છે કાઈ રાજ ?
આ નામદારના સ્થિતરા કહાડી નાખી એને
સહેનશાહી કપડાઓ વડે શલુગારો !

[અનુચરે હમી પડ્યા અને હેરડને
ગમન આપનાની ખાતર હજુને જૂનો
બાદશાહી લેખામ પહેરાવ્યો]

હેરડ—[અડખાટ હમીને]—ક્યા ખૂન
જનામે આવી, હવે તમે બરાબ મહારાજ
જેના હીમે છે ! વાઝ, તમારા ચમતારો તો
ન જનાવો

[હજુ નિગમ્મ જ ગયો]

હેરડ—કોય ? કુઠ ચમતાર નહિ ?
કુઠ બદુગીરી નહિ ? ખુ હજુરકા બેગ
બીજ કુઠ પાની નહિ ? કુછ ને કુઠ બનના
ધએ, ચાર !

હજુ—શુ મનાવુ ? ચમતારથી બરપૂર
આ પ્રબુની સ્થિતિ તને કાઈ બદુગીરી ન
દેખાતી હોય તો તું એથી કાઈ મોટી ચમ
તૃતિ બનાવી શકવાનો નથી

હેરડ—બમ એવુજ ? ત્યારે તુ બદુગર
માનો ? ખુ નો બદો રાનો ?

હજુ—પ્રબુની અગાધ ચમ કૃતિનુ ફનિ
યાને બાન પ્રસી ચક્ર એ માઇ ઓડી જુદુ
ગીરી છે ? પ્રીના પગમાગઓમા, માફના
મિન્દુઓમા મહામાગરના વખતોમા, આના
ચના અણઅ ડોઓમા જે કાઈ પ્રબુના બનાવી
શકે તે ખુતનો જરો નહિ તો કોણ ?

હેરડ—[કટાક્ષ]—સદ ? ક્યા ફિલ્સુરી
દારી મિ મગી તો નમ આદેખ નિવ વ કાઈ

મમન ગદે એમ દીમનુ નથી. મૈનિકો, આ મગ્દેમાનને પાઠા મુજા આજેમ પામે લઈ જાઓ! જોતે હો એનો શાની પોગાક જમ છે તેમ કાયમજ રાખજો! મિધાવો ખુદના બદા! મિધાવો

[મૈનિકો ધરુને બાપીને પાઠો પાઠા-યેટ પામે લઈ જાય છે હેરડ સિમન કુતો પગવાર ધરુની પાઠા અન્યથા કમો ગદે છે, ધરુ અન્યથા ચનાં હેરડ ખૂબ દમી પડે છે અને પોતાના મદેસની અંદર આપો જાય છે]

* * *

[ધરુને ફરીથી પાઠવેટ પામે લઈ આવનામાં આવ્યો. લોકોની ગીઠીનો પાર નહોતો. ધરુનું હવે આવી બન્યું એમ મૈનિકો માની લીધું હતું છતાં પાઠવેટની મુંઝવણ દૂર થઈ નહોતી તે લોકોને અમનવી ગ્યો હતો.]

પાઠવેટ—તમે પાઠો આ પાગવને મ્હારી પામે લાવ્યા છે. પરંતુ એનો ચુંદો માખીન કયાં વગર તેને શિક્ષા શી રીતે ફરમાવી લકુ ? હેરડે પણ એના ઉપરનો આરોપ પૂગાર થયેયો માન્યો નહિ એટલેજ તેને મ્હારી પામે ધકેલ્યો છે. લોકોને રાજ્ય મામે ડરકેપીનો કલક પૂરાવો, કલક માખીતી તો જોઈએ. તમે કહો તે સમ્યક કવોને દૂ ખુશી છુ-પણ પહેલા સમ કરવા જેવો ચુંદો તો આપણે કોઈ રીતે સાખીન જતા રવો જોઈએ માટે હાલ તો તેને પાચ દટકાની સમ્યક આપી છોડી દઈએ વળી આગળ ઉપર જોઈ લેવાશે

[પરંતુ લોકોના તરફથી લોકો એમ માને તેમ નહોતા. પાઠવેટ એકજ સાલુઆ કમી ગયો કે એમ ઉરકેશવેલા ટોળાને શાન્ત પાડી શકાય તેમ નહોતું. તેથી તે પણ ટોળાની વાગવડના પ્રવાહમાં ખેંચાયો,

અને થાકથી લેથપોથ થયેલ ધરુની કમી મૈનિકો દામિ કરવા લાગ્યો.]

પાઠવેટ—જે-જે લે-જે, શરેગીઓ. આ તમારો મદાગમન!

પ્રમનજન—કોણ ? આ પાગવ અમારો મદાગમન ! આ નીચ મદુગર અમારો શરુન-ગાદ ! અરે એને જમકાર પડેમાંડો ! એના દટકા કમે ! એને ગમિએ મ્હકાવો !

[ધરુ ઉપર ધૂળ, પથંગઓ, ધોવ, તમાચા અને વત્તાપ્રવાગેના વગમાદ વરસ્યા. પાઠવેટ જોયું કે હરે એક પગ પણ આ ટોળાને હાથ ગળી શકાય તેમ નહોતું. તેણે તેજ દાને જાય મકધું]

પાઠવેટ—[જય મૂકતા]—ગુઓ, દુ આ જળ વડે મ્હાગ હાથ ધોઈનાંખીને અત્યારે તમારી ધુન્ડા પ્રમાણે આ નિદોષ આદમીનું મૃત્યુ ફરમાવીશ. હરે એ પાપનો જવામદાર દુ નથી પણ તમે હો એટલું યાદ રાખજો

ઉરકેશવજી ટોળું—કમ્પા ! એની હત્યાનું પાપ અમારા ઉપર, અમારા ભવિષ્યના વસ વારસો ઉપર.

પાઠવેટ—જમ તો જાઓ, આને દેહા-તદકની શિક્ષા કરો પણ મખૂર, એના ગળામાં એના ચુંદાનું પાટિયું દીંગાડો, લાવો, દુ ચુંદો લખી લઈ “મહુડીઓનો રાગ-નંદ્રેથનો કમ્પ” —એ સન્દો આ પાગીયામાં લખુ છુ.

[પાઠવેટ પોતે સન્દો લખે છે.]

કેઆદેસ—[કેવથી]—આ સન્દોમાં ચુંદાની તોષ કયા છે ? “મહુડીઓનો રાગ” એટલા સન્દમાં કોઈ ચુંદો ન માને, એમ લખો કે “મહુડીઓનો રાગ છુ” એમ એ નાપાક બોલો

પ્રજા અને તેની માના

[પૃષ્ઠ ૪૬૨]

પા વેગ—તમા । મેવા પ્રમાણે કષપ
પાવે બધારો નથી જમ્મ જે લખ્યું તેમ
પ્રાયશ્ચર્ય રહેશે

[તુલના કરીને મગધી માં જો
વચમિ તરફ કષ્ટ માત્રા શરૂથી તમ
બીજાથી ઉલ્લેખોરું જનીમ ગેણુ નેની
પાછા શરૂનું નિરમર અપમાનો આ
ગાથો વ માત્રુ દુર્ગ મગધી રૂનું કુન્તા
જુલમ આનીચનાની દુર્ગ દોરવું, ધમાન-
બધ માત્રુ કુન્તા એધીર નબીર દિવ
મુનિની શાન્તિ કે પ્રનનિ ધગ્ગમાત્ર કમી
નદિ ન માગી તેજે ક્ષમા ન જનારી
મર્તિતરૂ કુન્તા નતર પોતાની મરુર ઉ
દા તા નરિમાગી ધીમર પગુ તેની સ્વમા
વમિદ અદા અને ધર્મ પગવળના મુનું
મરે પગુ વેગના નિગ્ગમના જવા
ખમા તેજ આગિત્રાદોની શીતન િ
વગમતી]

[જિના શરીર કપર ખીસ
બાગરને પડેના તેમા વચનામુનું પાન
ગનાનુ મ માત્ર મીને પ્રાપ્ત થયું]

મુ—[કુમ કપરે ઉખીને]—આજે મ્હારો
દિવસ ધન્ય છે સ્વર્ગમના પાતન માટે
દશરી આદેશના અનુશીલન માટે, મ્હારા
કવનની કુગ્રાની એ મ્હારા મનથી નાગી
કળીને મોગામા મોગો ઉત્તર છે

મધુએ અને મારાએ તમે મ્હારી પાઠજ
આમુ ન મારો મ્હારા મનથી આ મુલ્ય
તે મ્હારી મુખિ છે મ્હને કોઈનો દો
નથી તમે પ । મગ્નો જોડ મગ્નો નદિ
શનુ ઉપર પણ જે આનરી પ્રેમ ગળી
શરે તેને મોહનો માથે દાય આ પો
છે એમ માની લેને જેમ સર્વ મત્રન
અને દલનને મ ખી જોઈને આપે છે જેમ
જનકદિ ન્યાયથી તેમજ અન્યારી પર
એમરૂપી / રમે છે તેમ જેઓમા પ્રનુની

દિવસ છે નેઓની પ્રીતિ પણ જગતમા
તમાન પ્રાપ્તિ પગ એકમરૂપી / પર
સરી વેગ એ

પગુ આ તમારી દેવી પ્રનુનિને આગળ
મગ્નો નદિ તમા । મ મ્મે તા દુહિનાર
મગ્ગરૂપ નદિ તમારૂ જમખા દાયે મે તા
દાનુની જમુ જમના દાયને થરા રેગો નદિ
મનુનો પ્રાપ્તિમા પણ નમામી મગ્ગરૂપ
મુયગો નદિ મગ્ગરૂપા તમા મોદ અને દલ
મિગ્ગરૂપ તમામાએ અને આગળ હારી
દેને સન્ય પીગ મેલમા મેને નન્યતી ખાતર
મખની કુન્તાની એ મર્તિ દિમાનમા નથી
એ મદામત્ર વિમગ્ગો નદિ તપ અને
જમિલન વમર પ્રનના દશન નથી એ દલ-
પગ પગ મનગી મખને

અને અદિમા આગે તેમ જ મુ ૧ વિચાર
વાલી તેમજ કમથી અદિ સાપ પન એજ ધ
મનુ નામુ અને મ પગુ વદમ્ય છે એમ માની;
તેને એ ધમ વિગ છે તે દુ જાણ કુ
પ તુ મોગપામનો મામ આ કી કેમ નાદેર
જાણ રહે મુક્તિ મેવાને હાર જવાના શાક
માએ નથી ત્યા તે આજા કમ ઉપર ધમ
તે જ જલ શાપ છે

[મારાએ તરફ જો]—મધુએ
હવે તમારો મુનુમગ્ગ તૈયાર છે ।
વિનયન મે

[અનિમ મમરે મુનુએ નોંધને
પોતાની પૂજ્ય માતાની મબાગ નેવાનુ
કહ્યું]

[નિમિત્ત વા મા કુન્તા દાય પગ
મખા અને વચમ્યગ ઉપર નેરમધ
ખીસા કોપમા આગ્યા છેથી કોણે પણ
પ્રનુના બધાએ જાણી મરી]
કમુ—તે પ્રનો હે જનકદાગ તુ મ્હને
મુકી કમ નદિ ।

છે, અને વચ્ચે પ્રેમનો ઉદય થાય છે; આંધ-
વંધિવાદથી અને જોડાય છે. શકુંતલાને
દુર્વાસાનો શાપ લાગે છે, જેને લીધે દુષ્યન્તને
તેનું વિસ્મરણ થાય છે; શાપને નિરત કર-
નાર નિમિત્ત મળનાં દુષ્યન્તને પશ્ચાત્તાપમદ
શકુંતલાનું સ્મરણ થાય છે; શકુંતલાની વિર-
હાવસ્થા; દુષ્યન્તની વિયોગમ્મથા; ત્યાર પછી
સિંહબાહુ આથે ખેલના પોતાના પુત્ર સર્વદમ-
નને નિરખનાં દુષ્યન્તના વાલસત્વની પ્રતીતિ,
અને અતે પંતિ-પત્નીના સ્થાપી મેળાપ-આ-
વસ્તુ અતિશય કુકું છે એટલુંજ નહિ પણ
અતિ સાધારણ છે. સ્ત્રી પુરુષ પગપરને જોય,
પછી ચંદાય, પછી પરજો, પછી છૂંદાં પડે
અને છેડે પાછાં જોડાય-ખરે, મગારની
ધટમાળના સુપરિચિત અંગમૂલ આવા
ખનાવથી કોઇ પણ લેખકની કૃતિ અમર
મધ્ય શકે નહિ. કાવિદાસની કૃતિ અસૌકિક
છે, કારણ કે આ સામાન્ય જ્ઞાનનું વર્ણન
કરવામાં એણે અનેકવિધ અસૌકિક આમ-
શીનો ઉપયોગ કર્યો છે.

મનુષ્યજીવન સંબંધી આખો વિચાર
કરીશું તો આપણને મનઃકો કે પરિચિત
અને અદ્ભુત, લૌકિક અને અલૌકિક, જ્ઞેય
અને અજ્ઞેય વાણીનાણી અટપટી છનાં
આકર્ષક ચોળનાથી એ જીવનપટ અનેનો
છે. મનુષ્ય ખાય છે અને પશુઓ ખાય છે;
મનુષ્યો ઉધે છે અને પશુઓ ઉધે છે, મનુ-
ષ્ય સંતતિનો આનંદ લે છે અને પશુઓ
સતતિનો આનંદ લે છે. તો એ આદાર નિદા
અને પ્રજનનમાં મનુષ્યની મહત્તા રહેતી નથી,
પરંતુ એ વિચારધીર પ્રાણી છે, નિમર્શ કરી
પોતાના ધર્મનો અને પોતાના કર્તવ્યનો
નિર્ણય કરી શકે છે, હંસ વૃત્તિનું અવલંબન
કરી સારાસાર સમજી સારચંદણ અને
અસારત્યાગ કરી શકે છે, પોતાના અવ્યક્ત
અને અવ્યક્ત આમર્શના અનુભવથી નમ્ર બની

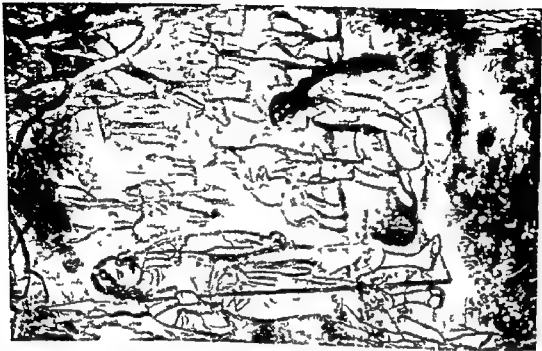
મર્વન અને મર્વમર્મથી વિનિનિયામક સત્તાને
અભિમુખ તથા અધીન રહી શકે છે, અને
તે સગા અલકપાત્ર અંતર્યામીપે સર્વવ્યા-
પક દોંવાથી મર્વન અર્ધન તત્ત્વની પ્રાપ્તિ
કરી શકે છે એમાં મનુષ્યનો મહિમા
રહેલો છે.

મનુષ્યે પોતાની મોઢક બુદ્ધિથી આંધું
પરાક્રમ કર્યું નથી. ચંચળકિત્તથી એક કયા-
કમાં ૬૦ થી ૧૦૦ મહત્ત તે પ્રવાગ કરી
શકે છે, દાનગ્ર આક્રમ દર સ્થળે ધોરીક જ
સામ્રામાં તારથી મદગો મોકલી શકે છે, અંત-
રિમાં વિદાર કરી શકે છે, જગમાં સંતાઈ
પુદ કરી શકે છે, અને અક્રમ બદલે મારી
જાય એવી અસંખ્ય વસ્તુઓ બનાવી શકે
છે. પરંતુ એ જ ચમત્કારનિધાન માનવ-
મગજ હજી સુધી એક પગ છવતું પાંદડું
બનાવી શક્યું નથી! શાગળનાં, ચીધરાનાં,
ભાકડાનાં, કચકડાનાં, વિવિધ ખીંગાં મિશ્ર-
બોનાં જોઈએ તેટલાં પાંદડાં મનુષ્ય બનાવી
શકે, પરંતુ રક્ષના રમતો જેમાં સંચાર થાય,
જેને પુષ્પ એમે, જેને દુષ્પ આવે એનું એક
પણ પાંદડું બનાવવાગ પોતાની અર્ધાકિક
કારીમરીનું તે પ્રદર્શન કરી શક્યો નથી.
મનુષ્ય પોતાનું માથું, પોતાના હાથ, પોતાના
પગ સ્વેચ્છાથી હવારી શકે છે પરંતુ પોતાના
કોન હવારી શકતો નથી અન્નનું પચકું,
લોહીનું બનકું અને ફરવું-એ મર્વ ક્રિયા
મનુષ્યની હકમનવી બદાર છે, માનવ-
જીવનગ્ર નાટકમાં એ ક્રિયાઓ નેપથ્યમાં થાય
છે, તેએટલે સુધી કે મનુષ્ય એ ક્રિયાઓ સંબંધી
વધારે પડેના વિચાર કરે તો ઉપટો મૂખ
બને છે. હૃદય સંબંધી વિચાર કંવાથી
રક્તાભિસરજીને, અને જરૂર સંબંધી ચિંતન
કરવાથી પાચનસક્રિતને ઉપટો આધાત પહોંચે
છે એ કરતાં મનુષ્યસક્રિતની ફળેતી બીજી
શી હોઇ શકે ર.

૨૫૨ પૃષ્ઠ]

શકુન્તલાની વિરહીયસ્થા.

દુષ્ટ ત-ની મુનવાનો પ્રથમ મુલાકાત

— સંસ્કૃત —

સિદ્ધિબાવ સાથે બેસેલો દુષ્ટ તનો પુત્ર મ-નુદમન

મનુષ્ય સામ્ય આ પ્રમાણે જો કે
મુદ મિદ થાય છે છતાં એ મુદતાનુ જાન
થવું એ મનુષ્યની મદતા સૂચવે છે મદ
હોઈ મુદતાનુ બાન થાયને બાવે મદતા
જાન થવું એ વાસ્તવિક માતા છે નમતા એ
એ એ પ્રમાણે કવચતા છે નાનિ એ કવ
નિની બગિની છે ગજરિ બનુંદરિ યથાર્થ
કહે છે કે—

યદાકિંચિદ્ગોઠઈ દ્વિષ દ્વ મદાન્ધ મમભવ
તદા સર્વજ્ઞાન્સમીર્યમશ્વદલિતં મમ મન ।
યદા કિંચિદિકિંચિદ્ સુધજનમકાશાદવગત
તદા મૂર્તોઽસ્મીતિ ઉવર દ્વ મદો મ વ્યવગત ॥

[“ જ્યારે મને ધોર અજાન હતું ત્યારે કે
લાથી જેવા મદમાનો રહેતો અને મા
ગરિધ મન માનવું કે , મરંન છુ પવું
જાયા માણસોની સગનિથી મને કદ મદ
જાન મન્યુ ત્યારે , મૂર્ત છુ એ વિચારમદિત
જવગની માફક મારો મદ આગાધ ગયો]

વિચારશક્તિથી નજ થયેતો મનુષ્ય પૂર્ણ
મન મર્વ્યાપક છતાં અદૃષ્ટ ધસ મતાને
અભિમુખ થાય છે જેમ જેમ તે એ સર્વાધાર
વિશ્વપાત્રની અદૃષ્ટ સપાઠપ ગુપ્ત સરસ્વતીમા
આન કરે છે તેમ તેમ એ મતાનો મચાર
તેના અત પ્રજુમા અધિક ધાર છે, તે પોતાની
હિંમ્ય પ્રતિભાથી અનૌકિં પ્રત્યક્ષજ્ઞાન મેળવી
શકે છે તેની વાણી અનિર્વાચનીય મતના
આવેશાશી બને છે અને તેની કૃતિમા
અવર્ણનીય માર્હવયુક્ત બહુમાર વિનસી
ગદ છે મહાસસ્કારી સમર્થ અમેરિન વિદ્યાન
એમર્સન આ રહસ્ય સૂચના યથાર્થ જ
કહે છે કે—

“ It is a secret which every intel-
lectual man quickly learns that
beyond the energy of his possessed
and conscions intellect he is capa

ble of a new energy (as of an
intellect doubled on itself) by
abandonment to the order of
things that, beside his privacy
of power as an individual man
there is a great public power, on
which he can draw by unlocking,
at all risks his human doors, and
suffering the ethereal tides to roll
and circulate through him then
he is caught up into the life of the
Universe his speech is thunder
his thought is law and his words
are universally intelligible as the
plants and animals — (Essay on
‘ The Poet ’)

[તાત્પર્ય—પ્રોક કુદિશાળી મનુ
એ ગદ્ય અમજે છે કે પોતાની પરિચિત
મદિ ઉપગમ મમદિયુદિ એમે ધિવરી
કુદિની શક્તિ વાપરવાની તેને છુ હોય છે
પોતાની માનવતાના વગ પુવા કરી એ
મદાકુદિના મદાકુતે અનુક્રમતા કે આપ
વાથી મનુષ્ય મદામામર્મમચ્ચન થઈ શકે
છ અને એની નાણી એના વિચાર અને
એના સમ્પ્રદાય અનોખા અમલાર પ્રવેશ
કરે છે તથા તે સર્વાલ અને મનમાન્ય થઈ
પડે છે]

આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનમા તપ એ એક અતિ
મદરતો શક્તિ છે નવમજની સમાપ્તિએ
સચ્ચિને ઉપજાવનાર મર્સ સર્સમર્થ
પગમાત્રોત્ત્ય સકર તપ મહેવાય છે
તેમજ પોતાના શિવપત્ની સિદ્ધિ અમે
નિયમિત આદ્ય નાનુષ્યન પ્રાણુવામ
ધ્યાનાદિ જે કલ્પ આધતેનો અભ્યાસ થય
મે છે તે પછુ તપ મહેવાય છે તપનો અગાધ
મદિમા વણુતા નીમનુ કે છે —

યદ દુસ્તર યદ દુગમ યદ દુર્ગ ય ચ દુઃકરમ્ ।
સર્વં તુ સપસા સમ્ય તપા હિ દુરતિત્રમમ્ ॥

[“જે તગાને અગમ્ય છે, મેળવનાને અશક્ય છે જ્યાંને અશક્ય છે અને કરવાને અશક્ય છે તે અર્થ તપથી મિદ્ધ અથ શકે છે તપની મતાનુ ઉપધન યથ શક્ય નથી ”]

આ તપ આર્યમસ્તૃતિનું એક મહા મહિમાવાળું અંગ છે, અને કવિરા કાનિ ભે રથગે સ્થગે એના રહસ્યનુ દર્શન આપણને પ્રાપ્ત છે એ મનોહર ઉદાહરણો બધાં

૧ આરભમાગ હરણના શિકારની આડે તપરીઓ આતી રહે છે રાગ આકુલ વ્યાકુલ ચર્મભય છે, અને કહે છે—“એમ છે તો અશ્વને રોકા ”

મર્મ—મૃગયા તપને પ્રતિબંધ દેખ શકે નહિ

૨ વૈખાનસ દુષ્યત ગળતે કહે છે—

“આપને અન્ય કાર્યનું રોકાણ ન હોય તો આશ્રમમા પધારે અને અનિચિત્તાર વ્તીકારે તપોધેનો વિખરદિત કિંમતો માક્ષાનું નિહાળી આપ જોઈ શકશો કે આપનો પ્રતાપી બાહુ કેનું રક્ષણ કરી રહ્યો છે ”

મર્મ—પ્રજાનું રક્ષણ એ રાજાનું તપ છે, વિશેષે કરીને મોક્ષાશયપ્રતિષ્ઠાપણ ગાય એ ધર્મનું સમર્થ પવિત્ર અંગ છે, અને તપ વિના માયુ બ્રાહ્મણત્વ નહિ ધર્મ-શાસ્ત્ર કરે છે—

પ્રામણ્ય તુ દેહોઽય લુપ્તમોગાય નૈચ્ચત ।
જ્વલ્લય તપસે વેદ યેવાનન્યસુલ્લય ચ ॥

[બ્રાહ્મણનું શરીર મસારના મુદ્દ બોગો મારે છપ્પ નથી, પરંતુ આ જન્મમા કબ્બ તપ મારે અને મન્વોત્તર મોક્ષમુખ મારે તે મળવડું છે]

૩ દુષ્યન્ત કહે છે—“તપોવનમા રહે નારાએને ઉપદ્રવ થવો જોઈએ નહિ અદિજ રથ અગમ્ય એટલે નું ઉતરી પડે ”

[હિનરીને] “આરથિ ! નમ્ર વેશથી તપોવનમા પ્રવેશ કરવો જોઈએ તો આ લે ” [એમ મરી સાગથિને પોતાના અનકાર અને ધનુર મોપે છે]

ગમના આ વચનનો મર્મ અનિસુદર છે ગમ એને મત્તા-ગમ્યની મતિ તપગરી એને ધર્મરાગ્યની મતિ. મત્તા ગમે તેગવી પ્રવન હોય તમા આખરે તેને સત્ય ધર્મને નમતુ પડે છે તમા પોતાના અનકાર ઉતારે છે અનકાર એને સુવર્ણ અને રત્ન રત્ન એક પ્રકારની પાશુનીજ જાતિ છે, અને સુવર્ણ વૈદિક અગ્નિનું મતાન હોવાથી અવૈદિક જ્ઞાનાગ્નિની આગ નિગ્તે પડી જાય એ વ્યાખ્યાનિક છે વળી ગમ પોતાનું ધનુર પશુ મુઠી દે છે કયા ગમનું ધનુર અને કયા મતમનક અપરિવાર ! રણવજાના પ્રથમ મર્મમા દિરીપ ગમ વમિષ્મુનિને ગરણ થવાને રમણીય પ્રવગે કરે છે—

તવ મન્વજ્ઞો મન્વૈશ્વરશમિતારિભિ ।

પ્રચારિર્યન્ત ઇવ મે હજલક્ષ્યમિદ ઘરા ॥

[“ હે ભમવન ! આપ કે જે મતરિયા પારગ હો તેમજો પ્રોત્તેના મત્રો અનિદ્ર ગદેના શત્રુઓનું પશુ સમન મરી મારા બાણની હાસી મરે છે, મગ્ય કે મારા બાણ તો દેખી શકાય એવા નિશાનને પાડનાર છે ”]

મહાભારતથી આપણે જાણીએ ડીએ કે પાડવ અને મૈત્રવકુમારો દુરામા પડેના પોતાના જે રમના દાને મરી રાક્યા નહિ તે જલ્દ મોક્ષમુખ મતરિયાના સામર્થ્યથી દર્મની મળીથી કાઢી રાક્યા હતા ભાગવતથી આપણે જાણીએ છીએ કે મત્તા ગમ્યની મતિ યાદના જેઓ મામાન શ્રીકૃષ્ણના નાતીના હતા તેઓએ ઉન્નત બનાવ મમગમ્યની મતિ પવિત્ર એક મુનિનો મીઝ ઉપદ્રવ મારે જે નિમિત્તથી હાપન મારિ યાદ

વેળું નિકંદન થઇ ગયું. શ્રીકૃષ્ણે પણ મુનિનો શાપ વધાવી લઇ ધર્મરાજની શ્રેષ્ઠતાના સનાતન શિક્ષાને અનુમોદન આપ્યું.

૪. રાજા પૂછે છે—અગિ તપો વર્ધતે । તપ અગમર આવે છે ને ?

મર્મ—તપસ્વીઓની દૃષ્ટિમાં સંયધી મદસ્વની વસ્તુ તપ હોવાથી તેમને નો તપ સંબંધીજ કુશળ પૂઞ્વું યોગ્ય છે. શરીરના આરોગ્ય સંબંધી મુખ્ય પ્રશ્ન તેમને કરવો એ તેમની ફાંમી અને તપની અવગણના કર્યા અગમર છે. તપની પાઠળ મમત્ર અર્થમાં આપોઆપ ધમકાઇ આવે છે તો પછી ગાંઠીર આરોગ્યનું તો કહેવું જ શું ? કાનિદાસ વાકમીકિઆદિ “પૂર્વસૂરિ” એાનું આવે પ્રસંગે આપાદ અનુકરણ કરે છે. વમિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રના અમેલનના સંબંધમાં વાકમીકિમુનિ કહે છે.

વપવિટાય ચ તદા વિશ્વામિત્રાય ધીમતે ।

યથાન્યાય મુનિવઃ ફલમૂલમુપાહરત ॥

પ્રતિશ્લુ તુ તાં પૂજા વસિષ્ઠાદ્રાજસત્તમઃ ।

તપોગિનિહોષશિષ્યેષુ કુશલં પર્યપૃચ્છત ॥

વિશ્વામિત્રો મહાતેજા વનસ્તગિતગણે તદા ।

સર્વં વુશલં પ્રાહ વસિષ્ઠે રાજહતમમ્ ॥

ફળપ્રળ લાતી મૂક્યાં. વસિષ્ઠમુનિની તે પૂજા સ્વીકારીને મદાનેજતી શ્રેષ્ઠરાજ વિશ્વામિત્રે તેમને તપ, અગિહોત્ર, શિષ્યગણ તથા વનસ્પતિના સમુદાયનુ કુશળ પૂઞ્વું. વસિષ્ઠ મુનિએ ઉત્તમ રાજાને સત્વનું કુશળ કહ્યું.”]

૫. રાજા મેનાપતિને આના કરે છે—
“માગ મેનિકા તપોવનને અડચણ કરે નહિ એ પ્રકારે તેમને વારવા જોઇએ. જો ! શમ ૩૫ મુખ્ય મુલ્યવાળા તપસ્વીઓમાં શુભ દાહક તેજ રહેલું હોય છે. બીજાના તેજના અભિભવથી સૂર્યકાન્તમણિની માફક તેઓ પોતાના તેજને પ્રકટ કરે છે.”

મર્મ—અત્ર તેજ ક્ષાત્ર તેજના સંબંધમાં આપરે અત્ર તેજનો જન ક્ષાત્ર તેજનો પગાજ્ય થાય છે. વસિષ્ઠના અત્ર દંડો પરમ અમલકાર જેમ વિશ્વામિત્રને ક્ષાત્ર જન ઉપર નિરસર ઉપજ્યો, અને અસર્પિષ્ઠની અભિજ્ઞાના પ્રકટ થઇ. પરિક્ષિત રાજાએ શમીક ઋષિના કંઠમાં મુએસો સર્પ નાંખ્યો, જેને પરિણામે ઋષિપુત્ર સુંગીના શાપથી સાત દિવસ પછી અવર્ણનીય પહેરાની સખ્તાઈ છટકાવી તક્ષક નાગે પરિક્ષિતને ડંખી તેના પ્રાણ લીધા. કર્મની પ્રજ્વલ મત્તા જણાવનાર પરિક્ષિતનો આ જ્ઞતાંત પ્રાચીન સાહિત્યનો એક અતિ મુંદર નમુનો છે.

[“પછી આમન ઉપર ખેડેલા શુદ્ધિમાન, વિશ્વામિત્ર આગળ મુનિવર વસિષ્ઠે થયાવિનિ

—[અપર્યા]

“અયિ સ્મિતવતી!”

અયિ સ્મિતવતી

મદ મલપતી

તહારી કળા વિકસાવજો,

તવ લોહા નૃત્યે મેનકા તપ હિંચ તું તોડાવજો

તવ નેન પલકારે સખી સૃષ્ટિ સદુ ડાહ્યાવજો.

અયિ મદભરી

રાસેધરી

તવ રાસ વિશ્વે માંડજો,

સારીય આસમને રસિકા રાસ તુજ રમાડજો

નરે હીર, વીર, મુધીરને મદ રંગીલી રંગાવજો.

અયિ કેપકિલે

મુજ આલિકે

કુહ નાદ નિત્ય હાકુંકજો,

તવ લલિત, મંજુલ, રમ્ય સંગીત વિધને મુજાવજો

તન્મય બનાવી માનવીના આત્મપથ જાણાવજો.

અયિ માલિકે

રસ નાયિકે

તવ કુસુમ પરિમલ દાગજો,

મદ મગ્ન માનવ મન પછી તવ પ્રકૃતિમાં યાગજો

આયાતગી પ્રકૃતિ તું કુળદેવી પૂજન ગવજો.

અયિ નિર્મલે

હર ઉર્મિલે

લલિત્ય જગ જેલાવજો,

અખળા કદી પુરવે ગણી લલના મતિ તવ પાનીએ

ચેતન તણી એ મુર્તિ તું, છે જડ પુરવ નવ જ્ઞાની એ.

અયિ પદ્મિની

જગદેશ્વરી

તારા મનુષ્ય જનાવળે,

ઉપનંગ હુઝ ગિખારીને મહાયુદ્ધ નિશ્ચે માડળે

નિર્માલ્ય વાય નગે પરી માસ્રાન્ય તારાં રાપળે

અયિ ઝિમ્બરતી

મન મદપતી

ઝિમ્બરતી તારા જોડાવળે,

નુર જુર માનવના હૃદય અગી ચક્રવર્તી રાપળે,

મદ દાગિની, મનમાનિની, મદુભારિણી

મન મદપતે

— ૧૧૧

“કાન્ત” નું કરણાજનક અવસાન.

જુ મયા ૮ અકા આચારે એક પ્રાકરણના અવસાનની જાહેર નોંધ લેવી પડી હતી ત્યાં યુગરતે એક મીઠા આદિત્યમેવરને પુચાવેલ છે અર્થ રથ મથિંગકર રત્નજી બહુ નામ આપ્યા મુજબનમાં મરણ છે તેના મિત્રો અને તેના માથેને સાદનાગ અસંખ્ય છે વળી યથા મન બાવનગરની શાન્તિની બદાર નીકળ્યા નહોતા તેવું કારણ કદાચ એ ૮ દશે કે દુનિઆની માધન અને કોર્નિની મોદળળમાં ખરો મિ જીવી રાખેલો નથી

માન” કુળી મૈ વાના આશક દયા અને મમ્મી માટે એમને ખામ પક્ષપાત હતો એમનું અવસાન પણ મમ્મીજી જતા ૮ થયું અને તે એક ખગતો નારો અહીં થા નામ તેમ પ્રાપ્તિનો એને મોહ નહોતો અને નેથી તેનું અત્યુ પણ ન કશી શકાય તેના નામે ગોમાં રેનવેની મુસાફરી ૬ મિનાન થયું જુન આમમાં એમનો દેહ પડ્યો અને ? આગરમાં એ અમાચાર તેના મેલીઓને મળ્યા !

ધણા મમ્મી સ્વમન્થ જાહેર પ્રગતિઓમાં બહુ બાગ તેના ન હતો, તેમ તેમનું પાત કાપ પછી છેલ્લા વર્ષમાં મધકે મન્દ હતું છતાં ૫૧ વર્ષની વયમાં એમણે જે કાંઈ લખ્યું છે તે મગીન અને પ્રાણદાયક છે તેની બાબતી હતા તેનું માધુષ તેની મહદયતા અને તેનું માન્યવ મુજબ સાહિત્ય પ્રેરણામાં ઘણું હૈયું રચાન રહેલું એ નિસરણ છે એમનું વ્યત્ય પછી શ્રોતાઓને મોહિત બનાવે તેવું હતું તેના જીવનની આદતા અને મુદતાનું ખરું કારણ હતું માટેની તેની અનન્ય બંધન અને પ્રીતિ હતી મન દુનિઆદારીથી મ્દ લગ્ન્ય હતું અને બાળના જેવ તેનું હૃદય હતું તેનું મરણ પછી કશું માથેનો તેનો સમાગમ

મ્દાય તેના સુદર માથે અને તેની મ્દમર બાવનાઓને ગ્રેનાગ ૫૫ મગુના પવિત્ર જીવનનો તેનો ઉડો આખ્યાન તોય એમ પશુ દેખાય છે —

માનજાએ બહાવાઓ રચેલો દીનના
દીનપત્ર ૭ પગમ દયાનું પાન ને

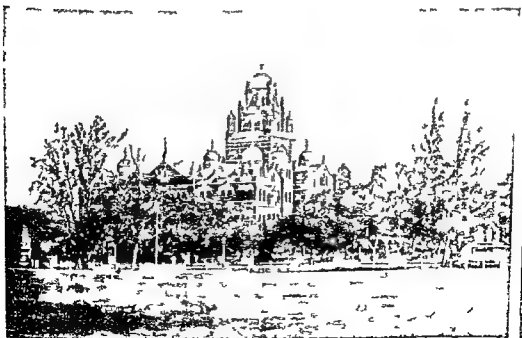
આ મમ્મી પશ્ચિમોમાં કશું પ્રેમાગ હૃદય દનવાય મન તોય એમ નથી નાગનું
તમ ૮

મહેમાનો! ઓ ન્હાના! પુત પધારતે!
 તમ ચગો અમ મદન સુદન સુદાય જો!
 "તો નાક દગ્ગમે પામગ પાપ જે—
 દિનચર્યામા પ્રથુ પામે પળ ચાય જે!

આ મહેમાનગીરીમા ઇશુની સુકામન લાગણીઓ નથી દેખાતી?

એના ધાર્મિક અભિનિવેશને લીધેજ મન્તના મા રોમા ભાન અને રમ, મધુરતા અને મલદાયના અપૂર્વ પ્રભાસુમા દેખાય છે. શુન્દરાતને કનાપીની પિઝાન નનાગ તરીકે પણ મન્તનો શુન્દરાન ઉપર ઓઝો ઉપધાર નથી જગદીશ્વર એના અગ્રિય આ માને ચિરમાન શાન્તિ આપે એટનીજ પ્રાર્થનાથી શુન્દરાને હવે મતોન માનવો નહો

—તત્રો

અવલોકન.

બુદ્ધલીલાગારસંમદ્—કિ. ૩. ૨-૮-૦

પૃષ્ઠ ૩૬૧.

લેખક—અધ્યાપક ધર્માનંદ કોસમ્બી.

અનુવાદક—નીલકંઠ હરદાસ મરાઠવાળા.
પ્રકાશક—કિશોરલાલ ઘ. મરાઠવાળા મદ્દ-
માત્ર, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

શ્રીયુત ધર્માનંદ કોસમ્બીએ મગીમા
અર્થે 'બુદ્ધલીલાસામ્મદ' નો આ ગુજ-
રાતી અનુવાદ છે. ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર
આ ગુજરાતી અનુવાદ શ્રીયુત નીલકંઠ મરા-
ઠવાળા પાસે તૈયાર કરાવી ગુર્જર સાહિત્યમાં
એક અનિ કામની કમેટી કર્યો છે તેમાં સક-
તથી અધ્યાપક કોસમ્બી ઔષ્ઠ ધર્મના મગીન
અવધામી છે અને બુદ્ધલીલા વિષે તેમનો
મરાઠી ગ્રંથ અનિ મનનીય મનાયો છે. પાલી
ભાષાનો ત્રિપિટક ગ્રંથમયુદ્ધ બુદ્ધના જીવન
સંબંધી આધારભૂત ધર્મગ્રંથ ગણાય છે.
અને તેના આધારે ગ્યાયેયુ આ પુત્રક ગુજ-
રાતી આસમને બુદ્ધચરિત્ર અને ઔષ્ઠ ધર્મ
વિષે ધાની કિમતી માટિની આપમેં એવી
અમને મળ્યો આશા છે.

રણજીતરામના નિમંત્રણે, ભાગ ૨.—

કિ. ૩. ૧-૮-૦, પૃષ્ઠ ૨૭૭

લેખક—રણજીતરામ વાલાલાઈ મહેતા.

પ્રમિદ કર્તા—સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની
લિમિટેડ, મુંબઈ.

સ્વર્ગસ્થ રણજીતરામ વાલાલાઈના સાહિત્ય-
નિર્માણ નિમંત્રણે આ પુસ્તકમાં એકમ કર-

વામાં આવ્યા છે. સ્વર્ગસ્થની વાર્તાઓ
આત્મિનો એક મંમદ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિ-
ષદ બરોળ કમિટી તરફથી પ્રમિદ થયા છે.
મુંબઈની સાહિત્ય મંમદની ગ્રંથમાળામાં આ
પ્રથમ પુસ્તક છે. સાહિત્ય સંમદની આ પ્રતિનિ-
ધિતર આવકગદાયક છે. અસખ, મુગધમ
કાર્યોલય, નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, પુરાતત્ત્વ
મંદિર, વિગેરે સંસ્થાઓ સાહિત્ય પ્રકાશનનું
કાર્ય કરી રહેલ છે, પરંતુ ગુર્જર સાહિત્યને
જેટલું ઉત્તેજન મળે તેટલું આશું છે.

રણજીતરામ ગુર્જર સાહિત્યના એક
અનન્ય મેવક હતા, અને ગુર્જર ગિરા માટે
તેની ચિંતા અને ઉપામના તેનાં તમામ સખા-
ઓમાં નજરે પડે. તેની કુંડી મરવ સૌથીના
લેખો અપરીનાં પાનાં સખાઓ ન હોય તેવા
મર્મભાષી અને અર્થપૂર્ણ લાગે. એ
સૌથીમાં કથાક ઉપર ટપકેની નોંધો જેલુ
પણુ દેખાઈ આવે, અને તેથી કટલીક વાર
સાહિત્યની ઉડી મીમામા અગર વિગતોમાં
તે કન્ટી સકના નથી. લખના તરીકે "હસુન
વર્ષ ૧૯૦૮"—એ લેખમાં 'રણી વિગતો
અપૂર્ણ છે અને તુના કમ્મક અપૂર્ણ જેની
લાગે. પરંતુ ગુજરાત માટે અપૂર્વ અભિ-
માન, ગુજરાતી ભાષાને મારવઅર્થ રચાન
મળે તે માટે અચાગ ચિંતા અને સાહિત્ય
તરફ અનન્ય યાનિ તેના લેખોમાં દિગોચર
આપડે

સાહિત્ય મમદના આ મધ્યાચરણ માટે
અમે તેના કાર્યવાદકોને અભિનંદન આપીએ
છીએ તે સાથે એટલું મયવવાની રગન
વધએ છીએ કે પુસ્તકની છપાઈ, કામળ

આદિ વધારે સારા વપરાશે તો અથમાળા
વધારે ઉપયોગી અને સુંદર બનશે

— = —

પ્રાચીન કાવ્યસુત્ર, ભાગ ૧, ૨ દરેક
ભાગનો રૂ ૧૧ ૫૦ ૧૩૦ તથા ૧૫૫

નકાશ—રાગચતુર્તન ગેઠ પુરુષોત્તમદાસ
વિશ્રામ માનજી જે પી એમ આર
એ એસ

આ પુસ્તકમાં આપણા પ્રાચીન કવિઓનું
પ્રાસાદિ સાહિત્ય એકત્ર કરવામાં આ પુ છે
આ અને ભાગમાં નરસિંહ મહેતા, પ્રેમાનંદ
ગિન્ધર પ્રીતમદાસ વરતો મીરાનાથ, પુન
સી સ વિગેરે અને બહુત પ્રિયોની વાનગી
ધરવામાં આવી છે મહોટે ભાગે ઉપનિષદોમાં
વળુ વેન બ્રહ્મજ્ઞાનને લગતા કાવ્યો આ અથ
મગદમાં આપેન છે કા પોની પસંદગી બહુ
મબાળધી કરેની દેખાય છે જેઓને ભક્તિ
મસની પિપાસા છે તેઓને આ મગદમાં બહુ
પવિત્ર પાન મળશે એમ અમારે માનવું
છે શ્રીયુત પુરુષોત્તમ વિશ્રામની સાહિત્ય
માટેની ઊંડી નાગળી માટે જુગરાની વાચન
વગ તરફથી તેમને ધન્યવાદ થશે છે

— = —

આર્યોના તહેવારોના પ્રાચીન તથા
અર્ધપ્રાચીન ઇતિહાસ—કિ ૩ ૩-૮ ૦
રૂ ૫૮૮

લેખક—‘મગ્ગેદી’

નકાશ—પ્રિયોત્તમદાસ ધ મશરૂવાળા, મહા
માન, ગુજરાત નિધાપીઠ, અમદાવાદ

ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર તરફથી પ્રકટ
જગ્યામાં આપેલ આ મનનીય ગ્રંથને અમે

મહા આવકાર આપીએ છીએ. ત્રીજા
સમ્પેદીના પોતાના મગી ગ્રંથોના આ
અનુવાદ છે તેમ આ પુસ્તકથી ગુજરાત
સાહિત્યમાં એક મોટી જોડ પૂરી પાડી
છે પ્રાચીન પશુ મમાજના જનનમાં તહે
વારો એ જનમમદન મમસ્થાન છે
તેવારો એ પ્રાચીન પ્રજાની સમૃદ્ધિની
પુનના છે આસ કરીને તિન્દુ મરુતિને
અર્ધો ઇતિહાસ તહેવારોના બનેરો છે
મમાગરે એ તહેવારોનું રહસ્ય બાહ્ય ઉપા
ધિઓ નીચે એમ બહુ ઢાંચેનું અને નિકૃત
દગાને પામેનું છે કે તેની પાછળ છુપાવેલી
હિંદુસ્ત્રી અને મહત્તા આપણે ધણે અશે
ગુમાવી છે તે પાછી મેળવરી હોય તો એ
તહેવારોનું પુનર્જીવન આવશ્યક છે એ
પુનર્જીવન કદિ પશુ સમ્ય હોય તો તે આના
સર્ગીન ત્રયાસો વારાજ હોઈ શકે હિન્દુ વંશના
દરેક માસના તહેવારો અનુક્રમે આ અથમાં
સરોલક દ્રષ્ટિથી મમમનવામાં આવ્યા છે
હિન્દુ સમૃદ્ધિનું રહસ્ય જાણવાની જેઓને
જિજ્ઞાસા હોય તેઓને માટે આ ગ્રંથ અતિ
કિમતી છે કદાચ એજ સૂચન પ્રાઈ કોઈ
સ્થળે ધાર્મિક રહસ્યને માત્ર સુદ્ધિવાંતી દ્રષ્ટિ
થીજ સમજાવવાનો ત્રયલ થયો છે તેથી
કદાચ કેટલાક પ્રુપ્ત ત્રસગોનું રત્ન મળે
અગોચર રહે તો આવશ્ય નથી જનતાની
પ્રાન્યતાઓ માથે હૃદયની ન કરવાથી મદાય
કૃષ્ણ અને મધા રામ અને સીતા ત્રયારે
મમમન એમ અમારે માનવું છે

— = —

મગાપાળીની સ્થાપતિ ૩ ૧ ૪ ૦
રૂ ૭૩૧

નકાશક—ચુગ રમ્મિ મર્યાવિય, અમદાવાદ
અનુસાર—નગર ૧૬ વીમાનાળા અને
મબલવાય દેસા

આન્ડામાનના કારાવાણી ક્ષેત્ર આવેલા
જાડીન્દ્ર કુમાર થોપા, ભાઈ પરમાનન્દ, કુશા-
દત્ત અને કોપેન્દ્રનાથ બન્ધાવાણીના આત્મ-
કથારી આ પુસ્તકમાં અતિ આમકારક
આનીમાં કહેવામાં આવી છે. જે જગત
પહેલા બંગાળમાં ધરમ્મ યત્ન રહી હતી
તેના ભાગ થયેલા અને કેમલિયા
પામેલા ગત્યપદાની કેદીઓની આ કથાઓ
છે. આન્ડામાનના તેઓના દિવ્ય દુરદે-
વનારા અનુભવો, ફેર અને ડખીલી રાજ્ય-
સત્તાના રીતરીતો, અને અગાનિના માર્ગની
વ્યથતા, એ સર્વ આ ગ્રંથમાં એક
નવવક્યાનાં પ્રકરણોની માફક વંચાય છે.

—:૦—

કંકુ ખ્રિસ્ત-કિ. ૩ ૦-૬-૦, ૧૫૬૫૨.

ચેખક—કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશ-
રવાળા.

પ્રકાશક—નવચંપન પ્રકાશન મન્દિર,
અમદાવાદ.

અવતારીયા—લેખમાળાનો આ ૫ મો
લેખ છે ખ્રિસ્તી ધર્મ જેના પુણ્ય જીવનથી
હૃદય પામ્યો તે પવિત્રાત્મા ઇસુની હૃદયકથા
અને પ્રાણપ્રાપ્તિની જીવનકથા આ પુસ્તકમાં
ભાઈ મશરવાળાની મુઝામલ બાનીમાં લખા-
યેલી છે ઇસુની મૃદુ જીવનલીલા આવેખવા
માટે રા. મશરવાળાની મગત જેવી મૃદુ
ચેષ્ટિનીજ નરરની હતી

— ૦ —

હિમાલયનો પ્રવાસ-કિ. ૩. ૦-૧૦-૦,
૧૫૬૧૭૦.

ચેખક—જ્ઞાનપ્રેમ બાલકૃષ્ણ કાલેલકર.

પ્રકાશક—નવચંપન પ્રકાશન મન્દિર,
અમદાવાદ.

કામગિરજની બે અધુની લેખમાળાનો આ
મત્રદ છે. ‘વચન’ ‘દિમાલયનો પ્રવાસ’
અને હનસિખિન ‘મધપ્રદા’ મા ફિતર ખ-
ડની યાત્રા’ પ્રદ્ત થતી હતી, તે બનેનો
આમાં મમાલેગ થયો છે. દિમાલાવણનાં
ઉત્તમ નિખરેલી યાત્રાથી કામગિરજનાં બ્યા-
નો પગ ગતરખર્ગિ બન્યા છે પુણ્ય પરિ-
ચયમાં મકાધુ હોય તો નેને માટે
‘કામગિરજનો પ્રવાસ’ આદ કરના મુજબની
બાયામાં આવો અન્ય બારેજ મળશે.

—:૦—

સેના સદન-કિ. ૩. ૪-૪-૦, ૧૫૬૧૮.

ચેખક—શ્રીયુત પ્રેમચંદ.

અનુવાદક—સ્વર્ગસ્થ હાજમદમની અલા-
રખિયા શિવજી.

પ્રકાશક—ગિવજી કેમર્સ એન્ડ કંપની
મુંબઈ.

‘વીમમી મહા ના અઢમા પ્રદ્ત થયેલી
આ વાર્તાથી વાયકવર્ગ વાકેફ હશે. એ
વાર્તાને નવન પ્રસ્તુતના આકારમાં મકવા
માટે અમે પ્રકાશકોને મુજારકબાદી આપીએ
હિએ કેટલાક સામારિક પ્રસોને આ કથામાં
બહુજ ગસભર રીને રજુ કરવામાં આવ્યા છે.
સ્વર્ગસ્થ હાજમદમની મરવ અને અમર-
કાગક કવચ અને ચિવકાગે તિલુવન પટેવ
અને માલીના આકર્ષક ચિત્રો વડે આ અન્ય
કેદીઓની લાકલેગી માટે ખામ મત્રદવા
લાવક બનેવ છે.

— ૦ —

સાલાર સ્વીકાર.

સીતા હરણ—કિં. ર. ૦-૧૨-૦;
પૃષ્ઠ. ૧૮૭.

લેખક—ચન્દ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ.

પ્રકાશક—નવચંપન પ્રકાશન મંદિર—
અમદાવાદ.

—:૦:—

વજીરનંદિની શુલબેગમ—મૂલ્ય ર. ૨-૮-૦; પૃષ્ઠ ૩૬૬ [ઐતિહાસિક નવલકથા]

અનુવાદક—મહાશંકર ધંદ્રજ દવે.

પ્રકાશક—સાબશંકર જયરાજ ભેરી,
અમદાવાદ.

[અ. અંબક રમારક ગ્રંથમાળા]

—:૦:—

બોમ્બયુગલું બંગાળી—મૂલ્ય ર. ૧.
પૃષ્ઠ ૨૦૦.

પ્રકાશક—ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, મુરત.

—:૦:—

બુદ્ધ અને મહાવીર—મૂલ્ય ર. ૦-૮-૦;
પૃષ્ઠ ૧૧૪. [અવતારલીલા-લેખમાળા]

લેખક—કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ
મરાઠવાળા.

પ્રકાશક—નવચંપન પ્રકાશન મંદિર,
અમદાવાદ.

—:૦:—

નંદનરંગ—મૂલ્ય ૧૦ આના; પૃષ્ઠ ૭૫,
[કાવ્યમાળા]

કર્તા—નંદલાલ પિટુલદાસ

પ્રકાશક—રમણિકલાલ નરસીલાલ મુખારા,
મુંબઈ

—:૦:—

કુસુમ વાડીના માળી—મૂલ્ય ૧૨
આના; પૃષ્ઠ ૬૮. [સ્ત્રી-દ્રવ્યાશુ કૃત]

અનુવાદક—દરબાર અને રમણ.

—:૦:—

પાકશાસ્ત્ર—મૂલ્ય ર. ૩, પૃષ્ઠ ૨૮૫.

લેખક—મં. સ્વ. સલિતાગૌરી સામરશવ,
તથા મં. સ્વ. વિમલગૌરી મગનલાલ.

પ્રકાશક—એન. એમ. ત્રિપાઠીની
કંપની, મુંબઈ.

—:૦:—

ચક્ષાઘાત—મૂલ્ય ર. ૨૧, પૃષ્ઠ ૫૧૨.
[હિન્દીમાં ઐતિહાસિક ઉપન્યાસ.]

મગડીમાં મગ લેખક—સ્વ. પં. હરિનારાયણ
ચાવડા.

હિન્દીમાં અનુવાદક—પં. લક્ષ્મીધર
વાજપેયી.

પ્રકાશક—શિવનારાયણ મિશ્ર, પ્રતાપ-
પુસ્તકાલય, કાનપુર.

—:૦:—

અમિષમ્મત્યસંગહો—મૂલ્ય ર. ૨;
પૃષ્ઠ ૫૫. [ગુણરાત પુરાણત્વ ગ્રંથાવલી.]

લેખક—ધર્માનંદ કોસમખી.

—:૦:—

મૂરખરાજ—મૂલ્ય ૮ આના; [ગાંધી
ગ્રંથમાળા]

લખનાર—મહાત્મા ગાંધીજી.

પ્રકટકર્તા—ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, મુરત.

—:૦:—

અંપારસમાં મહાત્મા ગાંધીજી—

મૂલ્ય ર. ૧; પૃષ્ઠ ૩૦૪ [યુગપર્મ ગ્રંથમાળા]

લેખક—રાજેન્દ્ર વ્યાખુ.

—:૦:—

નુબનો મહામંત્ર તથા અમૃત
ખિન્દુઓ--૧ ૫ ૪ આના [પ્રગ્નિ મંદિર
અથમાળા]

લેખક--કેશવભાઈ જીનાભાઈ, અમદાવાદ
પ્રસિદ્ધ ઝાં-પ્રભુશંકર નરભોરામ વ્યાસ,
મુરત

મનોબળ યાને ચોપચા--મૂ ૫
૪ આના

લેખક--સોમેશ્વર કીકાભાઈ દેસાઈ,
અમદાવાદ.

પ્રેમ પુષ્પાંજલિ--લેખક તથા પ્રવચક
જાનકૃષ્ણ કાશીનાથ નિદામ (માનકવિ)
જામનગર

બાળ પ્રાર્થના આળા-મૂ ૫ ૦ આના
લેખક--મણિલાલ સોમાભાઈ ખેડ તથા
સોમાભાઈ હનવાલ મહેતા ડાહી

શ્રીમદ્ ભાગવતગીતા--

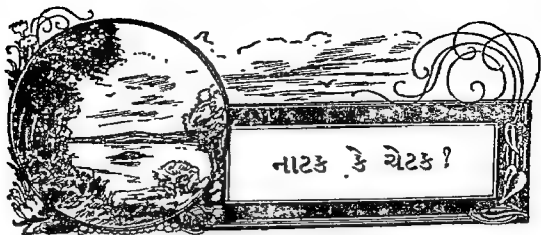
ચોટક અને ૩ ભાગ--શ્રી ગુજરાત વાર્ષિક
આશ્રમ

શુભોદ-વાર્તા મ અહુ-મૂ ૫ ૨ આના
[પ્રગ્નિ મંદિર અથમાળા]

પ્રસિદ્ધ ઝાં-પ્રભુશંકર નરભોરામ વ્યાસ,
મુરત

ઉપરાંત હિન્દુ બનાયાશ્રમનો ૧૮૨૧-
૨૨ નો રિપોર્ટ, ગુજરાતી સ્ત્રી કેળવણી
મંડળ પહેલા ૧૧૧ નિવેદન ગુજરાતી
સાહિત્ય મંડળ સુગત ની પત્રિકા પહેલી
૧૧ કીના ગેર ખીમજી જોશમ પુસ્તકાલયનો
સને ૧૮૨૦-૨૧-૨૨ નો હેવાન શ્રી કચ્છી
હવા ઓમનાળ ગ્રેસનુ કનેડર મોમ્માસાના
મમાજ સેરા મડળનો ૧૮૭૮ નો હેવાન
વિગેરેની અમે ઉપકાર પૂર્વક ૫૪ ૪ કીકા
રીએ ડિએ

[હાખનાર—સૌ. જયશ્રી રાયજી]

—xxx—

દગી એ એક નાટકની રંગભૂમિ છે, અને સ્ત્રી પુરુષ નાટકના પાત્રો છે રંગભૂમિ ઉપર તેઓ પ્રવેશ કરે છે, તેમનો ભાગ

ભજવે છે, તે અદૃશ્ય થાય છે. આપણે ભાગ્યે સારી રીતે ભજવવામાં જીવનરૂપી નાટકની દૃશ્ય સમાયતી છે. જીવનની જેવી અમૂલ્ય સ્ત્રીજની આપણે નાટક જોડે સરખામણી કરી ત્યારે આ ઉપમાને લાપક થવાને આપણાં કાનના નાટકો કેટલા પાત્ર છે ?

એક નાટક એટલે જીવનના અમૂલ્ય સમયની અમૂલ્ય વ્યક્તિઓની રહેણીકરણોનો આભેન્ય ચિતાર. સારા નાટકની ખૂબી તો ધ્યારે કહેવાય કે જ્યારે મનુષ્યના હૃદય ઉપર તેનાથી સચોટ અસર થાય અને તેને એમજ જાણાય થાય કે તેની પ્રત્યક્ષ અમૂલ્ય કાળના અમૂલ્ય જીવનનો બનાવ ભજવાય છે. તે જુની જાય કે તે માન બેઠાડીનો ખેલ જાય છે, પણ જીવનને ઠીક ખરેખર માણુમના મહાગમમાં તેમના દાવબાંધનો અનુભવ તે ભોગવે છે

આવા સચોટ અસર કરનારા નાટકો આજકાલ કેટલાં થોડાં જોવામાં આવે છે ! નાટકો તે ખરેખર મનુષ્યને આત્મા આપવાના, તેમને જ્ઞાન આપવાના અને ધડો બેમાડરાનાં સાધન છે. પણ કેટલા નાટકો આ તેમની અમૂલ્ય ફરજ અદા કરે છે ? હું એમ નથી કહેવા માગતી કે હાલ જે નાટકો ભજવાય છે તે બધા નિર્માલ્ય છે નાટકકારે તો પોતાનું નાટક ધણુ ઉત્તમ રીતે ગ્રેયુ' હોય છે, પણ નાટકની દૃષ્ટિ તો તેને મારી રીતે ભજવી બતાવવામાં ગંદેશી છે. ગમે તેટલું નાટક સારું લખાયું હોય પણ તે ભજવવામાં મારી મચડીને તેને બેડોળ બનાવે તો ક્રેશકોના ઉપર તેનાથી સારી અસર થતી નથી હાખના તરીકે, ગોવર્ધનરામભાઈનો મરખવીચક્ર એક ઉમદા નાટકનો નમૂનો મહેવાય સમાજજીવનનો સચોટ ચિતાર તેમાં દોરવામાં આવ્યો છે. આ વાયરાથી આપણી આખા આગળ આભેન્ય ને ચિતાર ખડો કરી શકીએ પણ જ્યારે તે ભજવાયું તોઈએ ત્યારે જે કૃત્રિમ ચાળા ચમકા ને દાવબાંધ તથા કાગળો જોઈએ તેથી આપણને કાગળો આવે છે અને આવા મારા

નાટકની રંગભૂમિ ઉપર આવી દશા થયેલી
 જોઈને આપણે નિરાશ થઈએ છીએ. વળી
 ખેવાડી પોતાના ખેવ બજારવાળા તન્મય
 થયો ન હોય ત્યા સુધી તે ઉત્તમ રીતે
 પોતાના ભાગ બજારી શકતો નથી. મનુષ્ય
 હૃદયમાં જે અનેક પ્રકારની યાગભૂમિઓ તથા
 ભાવના રહી છે તે પોતાના ખેવમાં પ્રદર્શિત
 કરી શકે છે કેમકે તેને નથી થતે કેમકે
 જ્યાં મળીને ભાગ બજારવાળા હોય ત્યા
 ખેવાડી તદ્દન બેદરકાર રીતે ભાવનારહિત
 રહેતાં રાખી ખેવ બજારવે છે. વળી ખેવવાની
 શૈલી એટલે કઠોર અને દંઘધડા વિનાની તથા
 જ્યાં રીતસરના કાવભાવ કરવાના હોય ત્યા
 એટલા કૃત્રિમ યાજ્ઞ કરવામાં આવે છે કે
 જોનારની ધીરજનો અત્ત આવે છે
 સીન સીનેરી પણ કેવળીક વખત સમ
 યને અનુસરીને નથી રાખવામાં આવતી
 શા માટે એક ઝુપડીમાં રહેતા કમળ આવે
 મીનો ચિતાર આપવો હોય ત્યા ખેવાડી
 મોજા—તે પણ જાણી જાણી વાળા પ્લેરીને
 તથા રહેલા ઉપર રૂઝ લગાવીને આવે છે કે
 શ કરવા ગાય ઉપર આવો કૃત્રિમ બહુરત
 ગુલાબી રંગ જોઈએ? મમાજમાં આવા
 રંગના માણસો આપણા દેશમાં વસે છે?
 આ ગુલાબી રંગ બહુ પામે એવા પ્રેક્ષકોને
 તદ્દન સાફ માન્ય થઈ છે ને તેથી કટાણા
 આવે છે. પાશ્વિમાત્મ મીનસીનેરી શ કરવા
 આપણા મમાજનો ચિતાર આપવા દાખન કરવા
 જોઈએ? તેમાં જ્યાં પુરો જોઈને ભાગ
 બજારવે છે તેથી તો હવે થઈ તદ્દન નાટકની
 નથી ખૂણસુરનીને આથી ભગ થાય છે ક્યા
 જીની નૈમર્ગિક લાવણ્યતા અને નીકાસ તથા
 કામળતા અને ક્યા પુરુષ ખેવાડી પછી તે
 નુંદરી કા ન દોષ, તેના કૃત્રિમ કરોર
 કાવભાર! આના ખેવાડી ગમે તેટલા પ્રનામ
 કરે પણ સ્વીકારના ભાગ તેઓ મતો-
 પકાગ રીતે બજારી શકતા નથી આપણા

દેશી નાટકમાં બાબેજ સ્ત્રી પાત્રો જોવામાં
 આવે છે. કપડાં દાઢીનાનો ત્યા મીનમીન
 રીનો બપડો દેખાડવાથી નાટક મોહક કરી
 નથી શકતું, પણ તેની ખરી ખુશી તો જે
 મમળને લગતું તે નાટક હોય તે વખતનો
 તે લોકોના મીનમીનનો અને ભાવનાનો
 આમેજીય ચિતાર તે દેખાડે તેમાંજ રહી છે
 માત્ર રહસ્ય નાટકના પ્રેક્ષકોને રહસ્યજન્ય
 નથી તેથીજ અત્યાર સુધી નાટકની ખરી
 કીમત તેઓ રહમજી શક્યા નથી. અને નાટ-
 કની ઉત્તિ પણ આજ કારણથી થવા પામી
 નથી આજકાલ તો ગંધરી અથવા પીઠ
 કલાસમાં ખેંચેલા પ્રેક્ષકોના મન રીઝવવા
 ખાતરજ જોને નાટક બજારવાળા છે જ્યારે
 એકાદ પ્રેમને સીન બજારવાળો હોય, અથવા
 અથવા કાંઈ દારસમાં દોડાદોડ ને મારામાર
 થતી હોય અને એકાદ દંઘધડા વિનાના ગાયન
 વખતે 'વનીસમેર! વનીસમેર! એકેમાર-
 વાડી બેસી જા,' એવો કાવાલ્ય થઈ રહે,
 ત્યારેજ નાટકની સફળતા થઈ એમ માન-
 વામાં આવે છે. વળી કેટલાક નાટકમાં તો
 પ્રેક્ષકોને ગાવાની છૂટ છે

“બન્યા આખરે હજમના હજમ રે . . .

હજમના હજમ રે. . .” એ ગાયન વખતે
 સાતવાર ‘વનસમેર’ ના પોકાર થાય આ
 નાટકનો નમૂનો રંગભૂમિ ઉપર પાત્રો ખૂબ
 ધનિત કરી શકે અને ખેવાડી પેટ પકડી હસાવે
 તે નાટક બધાને પ્રિય—આ તે નાટક કે એટક!
 અહસસ! આજ નાટકોએ અને આજ
 ખેવાડીઓએ આપણા સમજતું કેટલું
 નખખોદ વાળ્યું છે! અત્યારે નાટકો માણસના
 ઉપર સારી હાથ પાડવાને બદલે ઉલટા તેમને
 અજો માર્ગે દોરે છે આપણી નીતિના ઉપર
 પોકડો પેટાવે છે. નાટકમાં રહેલો બોધ
 શોધવાને બદલે જે દલગ્ન કાગસો ત્યા સ્વ
 છદી સાળા તથા ખાસના દોષ છે ને તન્દ

પ્રેક્ષ્ય વધારે આકર્ષક છે નાટક માનસિક શિક્ષણ તો આરો છે જ પણ તે ઉચ્ચ તરેહનું નથી ગાંધી આપણને ધારતી રહેતી જોઈએ " આપણા બાળકો નાગવાર નાટક જોવાથી બગડશે! આપણા નાટકો આ માટે જ્ઞાનનું માર્ગી રીતનાન ગીખરાનું તથા નીતિ ને ધર્મને રક્ષે દોરવાનું સાધન ન બને ?

નતમાન ચળવળ તથા મમાજમા બનતા અનેક પ્રમોનો ચિનાર જો મચોડ રીતે બજાયા તો નાટકો એક કિતમ પ્રકારના શિક્ષણનું સધન બને મમાજની પ્રગતિનું કારણ બને એક સાગ નાટ્યકારની દરજ છે

કે તેણે સારો માનસ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ તેમજ સમાજનું નિરીક્ષણ સાર કરવું જોઈએ વર્તમાન રૂઢી રીત રીવાજનો તથા બાવનાનો ખેવાડી પાસે મારો ખેન બજવાવો જોઈએ દરેક વખતને તથા પ્રસંગને અનુસરીને બજાવર બધ મેમની (Stage effect) રમખુમિની રચના ગોઠવની જોઈએ ત્યારેજ જીવનના ઇતિહાસનો નત્યક્ષ ચિનાર દોરનાર નાટક બની શકે જો આ કામ કાઢ સારી નાટક કંપની ઉપાડી ને તો પહેલા તો કદાચ તેમા નિષ્ફળતા મળે પણ આગળ જતા ધણો ફાયદો થાય તેમજ મમાજ સેવાનું મોટું કામ કયું ગણાય

ધરા કરવાનો ખામ હિંદુ ગામનો નોંધો
 નોંધી તેઓ કુદરતને ધ્યેયી આત્મા જના
 નથી એમ તેમને પણ બરાબર મમમન

૩ ગામી અમિતય (હાન બાન નીના) કુદ
 રત લગનમનુ ધારણ કરેન અનુ રણુ નરી
 પણ કુદરતના પ્રરૂપનુ આનમિત કુલ્લન ચિત
 દશન છે તેથી તે તેના આમે ૧ ઉત્તમ રીતે
 રનામાનિત ધરા નોંધો અને તેમ નો યાધ
 ૨ નો અમિતેના પોતાના પાત્રમા પચી ગય-
 જેનુ રૂપ ધારણુ કર્યું હોય-જેનો આગ
 લીધો હોય તેનુ મની જાન-પોતાને જુની
 જાય-નહિ કે તેનુ રૂપ નીન છે-તેનો વેશ
 કાઢ્યો છે એનુ પણ મનમા ગાવે તેના
 માટે બાર દશને આગકપુત્ર કરેન નોંધો,
 ૩ કુશીનને કુ રતી મનોભાવના અપિ કરણમા
 આન કૃતિમતાનો ત્યાગ કરેને વગે જરૂરનો
 છે બંને પડી રગજુમિની ખામ રચના
 સ્થિતિ-શિક્ષાથી કુ તી સ્વનાવનુ આમે મ
 ખડ ચિત ખડ ગ્વામાં મામી પ્રીતે પણ
 રગજુમિને આનુદન દશન રગવના મૂલ્ય
 વાધુ હોય

જો અમિતેના મમ જો હોય ૬
 અમિતયની અકૃતિમતા એમને નેષક નીન
 રેના સ્વભાવ ચિતનુ આમે ૬ ૧ સ્વરૂપસંન
 નહિ કે સામાન્ય જન મમુદાયની ધરગથ્યુ
 મીનખાન વગનાનુ રગજમિ પગ અનામિક
 કુમા નુ તો રેક મેનાડીના આનુદનુ મરુ
 જાન થયો એમ ૨ મમ તમે ૬ તે રોનુ
 કે જાનનુ રીગન ૨ જ ગાગનુ રગજાનુ કે

ધારણુ, અનુદનુ રાત્રનુ, ૧ મીન
 રમનુ કે લયાનુ એમને ૨ કોષનુ કે
 નિવનુ ક્રિયાનુ કે નિનુ જોનુ કે
 હામનુ વિમ્મયનુ રેમનુ ગર્દા-ગુચુ
 ખાન ભયનુ કે ગાનુ સ્વનાર રીન
 ૨ રે છે એ સ્વભાવ જન ગમમતી આરે
 જાન આપના હોયુ નો એ, એમ નરિ
 પાનુ જે બાનુ તેગો રાજાનુ રગના હોય
 ને બાનુ પ્રગમન એના રાજી થયુ નો એ
 કે પ્રેમ રગના મન ઉપર તેની મયોગ યાપ
 પડી રે જે પાન જાને છે કે જે મગ
 ન્વરૂપનુ દશન કરાવનાનો ખામ પોતે બજન
 નાનો છે અને જેની પ્રિય પ્રીતી મનિને
 પ્રશ્નકતી માનમિત મુર્દિના મમમા પોતે
 ઉનો રજો છે તેનો બાવ બ રનામા પોતાની
 સ્વાભાવિક રીતખાનની અવરડનો ને
 ગમિતની ન્વનતાને રીધ પોતે કુતાદમદ નહિ
 જાન તે તેના મનમા નિષ્ક્રમ જ જાન છે
 અને સામાન્ય રી છે કે તે જાના
 ખેડાડી નથી

કામ પુછે કે માવ અમાધા જુ મિતિના
 સ્વનાવનુ દશન મારિ એક પાત્રને રગવનુ
 હોય અને તને મામા ૧ વન રી બાસ રગના
 તલન જુની નાના મોની જતાવનાની હોય તો
 તે દશન તે સ્વનાવનુ ખડ કુદરતી દશન
 થશે અને તે બાસ સામાન્ય જનનની ગીત
 નાનુ ને મોનીનુ ખડ સ્વરૂપ ખાજો ના
 બજવનારે તે ધોરણુ સુરી રાગવી જનુ નરિ
 પગ ગેલો રિયાગુ ૨ એની ધારણુ રીધી
 રિયામા છ ૨ નહિ

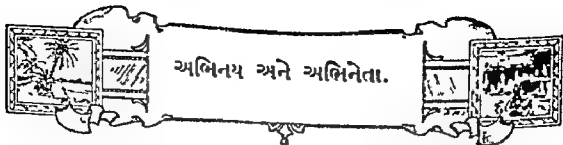
Victoria Terminus and Hall B.

નાળાંની સહીસલામતી વારસામાં મૂકી જવી હોય તો તમારી મિલકતની
 ઘોડીઘણી રૂમ પણ એસ્ટેટમાં જરૂર રોકાણે અને એસ્ટેટો
 ખરીદવા, વહેંચવા કે મોર્ગેજિંગ મૂકવા પહેલાં
 જુના જાણીતા એસ્ટેટ ફાલ ગણાડણ
 કુવરજીની સલાહ લેવા
 ચુકો નહિ

એસ્ટેટ દલાલ

રણાછોડજી કુંવરજી

ટે. મોરારજી ગોકલદાસ મારકેટ
 પહેલે માળે, રૂમ નંબર ૧૪૩,
 કાલબાદેવી રોડ મુંબઈ.

[વેખા—શ્રીયુત જશગંકર જયચંદ્ર આનંદિગાદ]

ગામા મોગે દુબરી અભિનેતા તે ગણાય કે જે પોતાના દુબરીની પરમ કૃત્યતાના પાત્રને પાત્રે લાગેલા કામ દોષ તે

મોટે ગણાય નેનામા તેના મોટા કિપવિ પયો-ગોણનાગોણુ ચોચ રીને વિધાન કરવામા જરૂરના ટેટનાકે ગુણનો કષ્ટિક અભાવ હોય હાન આપજો આમ માનીશુ, કેમ કે આપજો દોન માતથી નહિ પરંતુ ગુણ માતથી જ હમણા એનો નિર્ણય કરીએ છીએ આમ દોરાથી એ અભિનેતા (Actor, મેનાડી) માટે નિર્ણય ગગામા એ ગુણ લક્ષમા ગમણુ જોઈએ કે તે પોતાના ચરિતના અત પર્યંત પોતાના મરના પ્રયોગમા શુ કરે છે મરણુ એવા દાખવાઓ છે, કે જેમા નાચકિત ખરાવના ગુદિમાન અભિનેતા જે પોતાની કુમગી વચમા-બાત્યા વચમા પ્રેક્ષક વગને પોતાના પાશમા માધી તેમના હૃદયને નટની પુતળીની માફ નચાવતા-પોતાના હકમો વશ રાખના ને ધાર્યુ ના તે પોતાની ઉત્તરાવચમા અનુકૂળ અપચય-હાસને પામ્યા છે અસાધ્યગણુ શુદ્ધિ શક્તિના કુશીનવો નેની સખ્યા મોડી હોય છે ન પોતાની નિધિતિ અત પર્યંત તો જાળવી રાકે ને તેઓ પોતાના દુબરને નિયમિત બનાવે અને પોતે જે બાજુથી છે તે બજારવા

માટે જે ગુણ જોનો દોષ તેથી અત ન જે આમ દરેક કામમા કલેકે મીખવાનુ દોષ છે તેથી અમે અત્યંત ખુશ થઈએ ને મારા બેનાડીઓ પ્રાચીન મંદિરાપને અનુસરી પોતાના દુબરને વાબકારક રીતે ટળવી બધે બગ બનાવવા શીખે ને તેમ અમનમા આજે

અભિનેતાએ એ મરી કુચીના બેદ આર્થિ અનસ્ય જાણવા જોઈએ ને ગરી-કુચીના બેદ-ચાનથી-જે ખુચીથી-જે કળાથી-જે લીકમતથી-જે કરામતથી-જે દાવચેયથી પ્રખ્યાત અભિનેતાઓ પ્રેક્ષકનર્ગના ચિત્તમોગી લેહે વળી અત્યંત શક્તિ હોવા છતા, અને પરમ બેદવાળા સ્વભાવની ચિનક્ષણુ ભૂમિકા ધારણ કરવાને શક્ત કરે એવુ મારે અનુનેય મન હોવા છતા, એ અત્યંત આવશ્યક છે, કે મવિધાનનુ ચાગવણી-વાગુ જે અનુસંગી માત્ર કવિએ પ્રવેશુ દોષ તેનુ સ્વરૂપ ખડે મરવાને શક્તિમાન હોય છે તેનો અભ્યાસ કરવો-તેનેજ માટે પ્રયત્ન કરવો કાગણુ કે સામાન્યતઃ મવિ પોતાના કાવ્યનો ઉત્તમ વાચનાર હોય એમ જોણુ બને અને એનુ નો બકુ જોણુ બને કે મવિ પોતે પોતાના નેખમા જે નિન્ન બિન્ન સ્વભાવના પાત્ર ચીતરે તેનો બાન પોતે પડે બજારી બનાવે

તાન લખમય ગરપાન-અરોહણુ મીરાય મુદર ગરો-આર નીરાય અને રંગી રિત ધ

સુર સીવાય કોઈ વાક્યાતુર્થ અસર-કારક થતું નથી. જે સુર શ્રોતાસમૂહને ધ્રુણવી દે, તેના ચિત્તને અસાધ્યમાન કરી દે-હૃદયને આં-દોષિત કરી દે-મનને નિમગ્ન બનાવે તે માત્ર સુસર-મંદુર-રિનગ્ધ જ હોયો જોઈએ, કે મુખકર હોયો જોઈએ, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે મર્મભેદક અને રણકારપ્રસારક હોયો જોઈએ.

જે મનોવિકારે કવિના હૃદયને ક્ષુબ્ધ બનાવ્યું હોય છે, પણ જે વયસા કે કર્મણા આભાવિક અભિનયયુત આવિષ્કાર પામ્યા હોના નથી, તે સર્વ અનિ સૂક્ષ્મ અને પ્રગાઠ મનોવિકાર કરતાં એક ઉચ્ચ દર્શન કે એક હૃદય-મંદી વર્ણવ્યારમાં પ્રેક્ષક કે શ્રોતા વર્ગના મનો-રાગ્ય પર અમલ ચલાવવાની વધારે સત્તા છે, જે એ દર્શન કે ઉચ્ચાર એક એવો મનુષ્ય કરાવે કે સભાજાહે કે જે એવો પીધિતો હોય કે એ પાને એની ઉમવાની શક્તિનું સ્થળ ઝુંટી તેને કારી મુકી હોય. જોનારા એવી મુખમુદ્રા માત્ર જુએ છે-ઉચ્ચાર માત્ર સાંભાળે છે, અને સમગ્રતઃ તેવાં લક્ષણોથી એમનાં હૃદય ન ખાળાય એમ પીગળી જાય છે.

અવાજ એ ઈશ્વરદત્ત બક્ષીત છે એ બક્ષીસ હોય, પછી ગણું પુખ્તીથી ફેરવવાની આવ-કન-શક્તિ હોવી એ આવશ્યક છે. અવાજ પર કાશ મેળવવાની કળા કે કામદો નથી, પરંતુ એ તો કાલદાયી અટકાવતું જોઈએ, કે મોટા ભખાથી યોગ્યતાં વચમાં યોગ્યતાં અચકાતું-ભુલી જઈ મોટે કથું છે એમ પ્રત્યક્ષ કરવું-બડબડ કરી ભાંચું દુટકું અર્થ રહિત બોલી ગડગડ કરી દેવી. ભાષણ શબ્દે શબ્દ અર્થ મમેન, ભાવ મમેત, સ્વર મમેન, શબ્દના મુરચ્ચાગણ સમેત, જલ્દવાઝ હોતું જોઈએ આગ હોય તોજ સ્વભાવદગ્ધન મગવતું મરવ યાય, નહિ તો કૃત્રિમતા પ્રત્યક્ષ યાય-અમર ઉવગી યાય-નિર્કળના યાય.

હાવ ભાવ માટે કહેતાં સાથે સાથે એટલું તો કહી જઈએ, કે હાથથી હવાને વેરવા મંડી જતું નહિ, પણ હૃદવાળી ચાકાકીએ કુદરત કરવી.

શારીરિક ચક્ષન વક્ત્રનમા પાત્રો ભારે ભુયો કરેછે; કંતો તેમાં અપ્રામશિકતા કાંતો અતિ-શયતા કાંતો ન્યૂનતા હોય છે, પરંતુ યોગ્યતા હોતી નથી. પાત્ર વાક્યો ગળી જાય છે, ને હાવ ઉપર ભાર દે છે, અથવા વાક્યો બારો છે, ને પોને સ્તબ્ધ ચર્ષિ જાય છે; અસર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જાય છે, પણ નિષ્ફળ નીવડે છે; અથવા ધાર્પી કરતાં ઉંધી અસર કરેછે, કેમકે અસર થવી જેના ઉપર આધાર રાખતી હોય તેથી અગ્નિ હોય છે, એટલે કે કુદરતી ઉભરાનાં વાક્યોને સ્વાભાવિક રીતે હાવભાવ સમેત અસરકારક રીતે મોટા ભખ-કામાં બહાર કાઢવા જતાં અતિશયતા થઈ જાય છે-ખરી ખુખીની ખામી થઈ જાય છે-સચ્ચાઇનો ભાસ માત્ર પણ રહેતો નથી, ને સ્વાભાવિકતા લાવવા જતાં કૃત્રિમતા થઈ જાય છે.

અવાજના ને અભિનયના સામાન્ય પ્રસંગો જેમાં પાત્રનું હૃદય પલ્લેપું હોતું નથી તે કલ્પનાના સ્વભાવ દર્શનને લાપકના નથી, અને તે તેવી રંગીન સ્થિતિનું ભાન પણ કગની શક્તાં નથી. પણ હુન્નર વિશેની ખરી મુખીયત ત્યાં છે, કે જ્યાં કાલ્પનિક સ્વભાવ દર્શનનો ખ્યાલ આણી પસંદગી કરવી પડે અને તે એવી કે જે ખરા મનોવિચારનો ચીનાર પ્રેક્ષક પાસે ખડો કરે. ઉત્તમ-મોટા અભિનેતા વિનાના લગભગ બધાં પાત્રોમાં એ હાવભાવની અપ્રાસાગિકતા ને અતિશય-તાનો હોય હોય છે, ને યોગ્યતાની ન્યૂનતા હોય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ અયોગ્યતાની અધિકતા હોય છે; તેટલા માટે આ આપત ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્યતાની ભૂમિકાને યોગ્ય

નાટકની રંગભૂમિ ઉપર આવી દશા થયેલી
 લેધને આપણે નિરાશ થઈએ છીએ. વળી
 ખેલાડી પોતાના ખેલ ભગ્નવત્તામાં ત-મય
 થયો ન હોય ત્યાં સુધી તે ઉત્તમ રીતે
 પોતાનો ભાગ ભજવી શકતો નથી. મનુષ્ય
 હૃદયમાં જે અનેક પ્રકારની લાગણીઓ તથા
 ભાવના રહી છે તે પોતાના ખેલમાં પ્રદર્શિત
 કરવી એ કષ્ટ રહેતું કામ નથી. ધણે દેશોએ
 જ્યાં મબીર ભાગ ભજવવાનો હોય ત્યાં
 ખેલાડી તદ્દન બેદરકાર રીતે ભાવનારહિત
 મ્હોં રાખી ખેલ ભજવે છે. વળી ખેલવાની
 શૈલી એટલે કોર અને ઢંગપણ વિનાની તથા
 જ્યાં રીતમરના હાવમાવ કરવાના હોય ત્યાં
 એટલા કૃત્રિમ ચાળા કરવામાં આવે છે કે
 જોનારની ધીરજનો અંત આવે છે.
 સીન સીનેરી પણ કેટલીક વખત સમ-
 પને અનુસરીને નથી રાખવામાં આવતી.
 શા માટે એક છુપડીમાં ગળેના કગાથ આઢ-
 મીનો ચિતાર આપેલા હોય ત્યાં ખેલાડી
 મોઝા—તે પણ જાણી જાણી વાળાં પ્લેરીને
 તથા મ્હોંડાં ઉપર રૂઝ લગાવીને આવે છે ?
 શું કરવા ગાથ ઉપર આવે. કૃત્રિમ અસ્મરત
 ગુલાબી ગગ જોઈએ ? મખાજમાં આવા
 રગના માણસો આપણા દેશમાં વસે છે ?
 આ ગુલાબી રંગ બહુ પામે બેરેલા પ્રેક્ષકોને
 તદ્દન સાફ માયમ પડે છે ને તેથી કટાંગો
 આવે છે. પાશ્વિમાલ્ય મીનમીનેરી શું કરવા
 આપણા મખાજનો ચિતાર આપવા હાખવ કરવા
 જોઈએ ? તેમાં જ્યાં પુરો જાનો ભાગ
 ભજવે છે તેથી તો હદ યર્ષા તદ્દન નાટકની
 નથી ખુલ્લસુરતીનો આથી બંધ થાય છે. ક્યાં
 ઈ નૈમર્ગિક લાવણ્યતા અને નીહાસ તથા
 ભગના અને ક્યાં પુરુષ ખેલાડી પછી ને
 મુંદરી કાં ન દોષ, તેના કૃત્રિમ કોર
 હાવમાવ ! આવા ખેલાડી મ્હોં નેટલા પ્રવાન
 કરે પણ સ્વીકારનો ભાગ તેઓ મનો-
 પાતક રીતે ભજવી શકતા નથી. આપણા

દેશી નાટકોમાં ભાગ્યેજ સ્ત્રી પાત્રો જોવામાં
 આવે છે. કપડાં દાગીનાનો તથા સીનમીન-
 રીનો ભજકે દેખાડવાથી નાટક મોહક કરી
 નથી શકતું, પણ તેની ખરી ખૂબી તો જે
 મમતને લખતું તે નાટક હોય તે વખતનો
 તે લોકોના રીનરીવાજનો અને ભાવનાનો
 આગ્રેહ જ ચિતાર તે દેખાડે તેમાંજ રહી છે.
 સાચું રહસ્ય નાટકના પ્રેક્ષકોને સ્વમગ્નપુ
 નથી તેથીજ અત્યાર સુધી નાટકની ખરી
 કીમત તેઓ સ્વમજી શક્યા નથી. અને નાટ-
 કની ઉત્પત્તિ પણ આજ કારણથી થવા પામી
 નથી. આગકાલ તો ગેલરી અથવા પીટ
 કલાસમાં બેઠેલા પ્રેક્ષકોનાં મન રીતવવા
 ખાતરજ જાણે નાટક ભજવાય છે. જ્યારે
 એકાદ પ્રેમનો સીન ભજવાનો હોય, અથવા
 અથવા કેઈ કારસમાં દોડદોડ ને મારામાર
 થતી હોય અને એકાદ ઢંગપણ વિનાના ગાયન
 વખતે ‘વનીમગેર ! વનીસમેર ! એઈ માર-
 વાડી બેસી જા.’ એવો કાલાહલ થઈ રહે,
 ત્યારેજ નાટકની સફલતા થઈ એમ માન-
 વામાં આવે છે. વળી કેટલાંક નાટકમાં તો
 પ્રેક્ષકોને ગાવાની છૂટ છે.

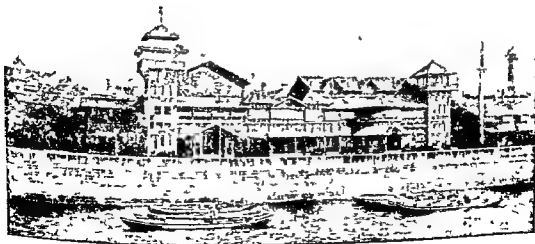
“બન્ધા આખરે હજમના હજમ રે.....

હજમના હજમ રે...” એ ગાયન વખતે
 સ્થાવર ‘વન્સમેર’ ના પોકાર થાય. આ
 નાટકનો નમૂનો. રંગભૂમિ ઉપર પાત્રો ખૂબ
 ધતિંગ કરી ચૂકે અને ખેલાડી પેટ પકડી હમાર
 ને નાટક જવાને પ્રિય—આ તે નાટક કે ચેટક !
 અફમોમ ! આજ નાટકોએ અને આજ
 ખેલાડીઓએ આપણા મમજનું કેટલું
 નષ્ટપ્રોદ વાળ્યું છે ! અત્યારે નાટકો માણસના
 ઉપર સારી હાથ પાડવાને જદે ઉલ્લાટ તેમને
 અરોગે માર્ગે દોરે છે. આખની નિનિતા ઉપર
 ધોલકો પ્લેવે છે. નાટકમાં રહેલો બોધ
 મોલવાને જદે જે દલકર કારસો તથા સ્વ-
 હંદો આજ નવા બારના દોષ છે ને નર

પ્રેક્ષકો વધારે આકર્ષાય છે. નાટક માનસિક શિક્ષણ તો આપે છે જ પણ તે ઉચ્ચ તરેહનું નથી. શા માટે આપણને ધારતી રહેવી જોઈએ કે આપણા બાળકો વારંવાર નાટક જોવાથી બગડશે? આપણા નાટકો શા માટે જ્ઞાનનું, મારી ગીતબાન શીખવાનું તથા નીતિ ને ધર્મને રમ્મે દોરવાનું સાધન ન બને?

વર્તમાન અગવળ તથા અમાન્યમાં બનતા અનેક પ્રમોનોના ચિન્તાર જો મચોટ રીતે બજરાય તો નાટકો એક ઉત્તમ પ્રમરના શિક્ષણનું સાધન બને, અમાજની પ્રગતિનું માર્ગ બને એ સારા નાટ્યકારની ફરજ છે

કે તેણે સારો માનસ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેમજ સમાજનું નિરીક્ષણ સારું કરવું જોઈએ. વર્તમાન રૂઢી રીત રીવાજનો તથા બાવનાનો ખેવાડી પાસે મારો ખેડ ભજવાવો જોઈએ. દરેક વખતને તથા પ્રમગને અનુસરીને બરાબર બંધ એમની (Stage effect) રંગભૂમિની રચના ગોઠવવી જોઈએ. ત્યારેજ જીવનના ઇતિહાસનો પ્રત્યક્ષ ચિન્તાર દોરનાર નાટક બની શકે. જો આ કામ કોઈ સારી નાટક કંપની ઉપાડી લે તો પહેલાં તો કદાચ તેમાં નિષ્ફળતા મળે, પણ આગળ જતાં ધણું ફાયદો થાય, તેમજ અમાજ સેવાનું મોટું કામ કયું ગણાય.

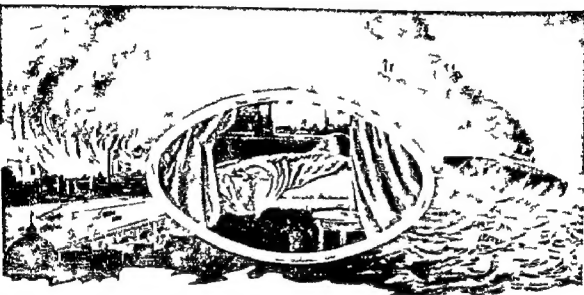
<p>બાળ ઉદ્યોગ</p>	<p>બાળ-કેળવણીનું કળાભવન. દેલવાડાકર કિન્ડર-ગાર્ટન રટૉલ.</p>	<p>કલ્યા કેળવણી</p>
<p>જર્મની ઈસાં અને અમેરીકન બાળ-ઉદ્યો- ગનાં તરફવાર મચિત્ર શિક્ષણ સાહિત્ય.</p>	<p>ન્હાનાં બાળકોને ગુજરાતી-અંગ્રેજી જ્ઞાન આપવા માટે કિન્ડર-ગાર્ટન પદ્ધતિના સાહિત્યો, મચિત્ર બુકો તથા રમકડાં કલ્યાદિ.</p> <p>પ્રાથમિક શાળાઓ માટે પદાર્થજ્ઞાન, બાળ-ઉદ્યોગ, બક્ષિશો, નકશાઓ કલ્યાદિ મધ્યગો આમાન.</p> <p>—૧૦—</p> <p>ઘર-શિક્ષણ માટે બાળ-સાહિત્ય તેમજ દેશી કળા-ચિત્ર વગેરે.</p>	<p>ભરત ગુધન વીવીંગ કટીંગ મોરલીંગ અને ફેન્ટીંગલુ દેશી વિદેશ સાહિત્ય.</p>
<p>દૈ. અમૃતવાદીને નાકે. પહેલે માળે, ગીરગામ</p>		<p>બેકરોડ.</p>

આગ

ગુલાબી નિદ્રામાં
પોઢેલ વેપારી.

દગીયાઈ

અકસ્માત.

વીસમી સદીના જોખમી ઝંઝાવાતમાં
આગયાણીના અકસ્માતોની ચિંતા
યુનીવર્સલ ફાયર ઍન્ડ જનરલ
ઇન્શ્યુરન્સ કંપની
ને સોંપી

મીઠી ગુલાબી-શાંત નિદ્રાની લહેજત લઈ શકાય છે.

<p>બાળ ઉદ્યોગ</p>	<p>બાળ-કેળવણીનું કળાભવન. દેલવાડાકર કિન્ડર-ગાર્ટન રટૉલ.</p>	<p>કન્યા કેળવણી</p>
<p>જર્મની ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરીકન બાળ-ઉદ્યો- ગનાં તરેહવાર સચિત્ર શિક્ષણ સાહિત્ય.</p>	<p>નહાનાં બાળકોને ગુજરાતી-અંગ્રેજી જ્ઞાન આપવા માટે કિન્ડર-ગાર્ટન પદ્ધતિના સાહિત્યો, સચિત્ર છુટકા તથા અકરારં કલ્યાણિ.</p> <p>પ્રાથમિક શાળાઓ માટે પદાર્થજ્ઞાન, બાળ-ઉદ્યોગો, બક્ષિઓ, નકશાઓ કલ્યાણિ સઘળો મામાન. —:૦:— ઘર-શિક્ષણ માટે બાળ-સાહિત્ય તેમજ દેશી કળા-ચિત્ર વગેરે.</p>	<p>બરત ગુરુધન ચીવીંગ ફટીંગ માટલીંગ અને ફેટીંગલુ દેશી વિદેશ સાહિત્ય.</p>
<p>દે. અમૃતવાદીને નાકે. પહેલે માળે, ગીરગામ</p>		<p>એકરૉલ.</p>

પ્રો. ટી. કે ગજજરનું “ રાણી પુતળાં ” છાપ

એચુમિક્ષર.

આ દવા મગની, આંતરીઆ, દરિયા અને મલેરિઆ બીજા દરેક જાતના તાવને માટે અકારીર છે. એનાથી પસીનો આરી નખખાઈ લાગ્યા વગર તાવ જતો રહે છે. ખાઠગથી કોઇ પણ ખનખ અમર થતી નથી. બાટલી એકની કિંમત રૂપિયા એક

લી વર શ્વાદ્યુશન—ચાલુ કખછઆન. બદ્દજી તથા ક્યેન્ના બીજા દરેક નાથુક કરી દખ નાક લાવે છે અને તનકુચ્ચી સથે તાજગી બક્ષે છે. આ એક ઘગી વખખાયથી દવા છે. તાની મદ્દઆનમાં લેવાથી પેટ સાફ થવાથી જટ ઉતરે છે નાની બાટલી એકની કિંમત ચાર આના. મોઢી બાટલીની કિંમત એકનો મવા રૂપિયા.

ફી વર હોરસ જવચ્ચિદુ—આ દવા મન પ્રકાગ્ના તાવે માટે એક ભરેંમા-સાયક અને અમરકારક દવા છે. કીનાઈન કરતાં પણ મસ્તી મોતીમ ભાગની બાટલી એકની કિંમત ચાર આના. ૧૪૪ ભાગની બાટલીની કિંમત એક પીસ બધ મળે છે

શનિક ઝાકગુશન, રક્ત ગોધક, વીગેરે બીજા દવાઓ ‘ રૅન્ડર્ડ ’

દરેક ઘરમાં નખચાસાયક ભરેંસાદાર દવાઓ—

ગજજરનું રૅન્ડર્ડ કોલેનવાર—લવેન્ડર વીગેરે.

ગજજરનું રૅન્ડર્ડ પેનઆમ - સાથું કુખલું બંદ કરે છે.

“ “ એન્ટ્રાકેશન. લયક ઉતરી જતું વિગેરે પર.

“ “ બાસામી. નાના બચ્ચાનુ અમી.

ગજજરનું રૅન્ડર્ડ કેમીકલ વર્ક્સ,

ગીરગામ—મુંબાઈ.